

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

130554

Milko Kos
ZGODOVINA
SLOVENCEV

MILKO KOS
ZGODOVINA SLOVENCEV
OD NASELITVE
DO PETNAJSTEGA STOLETJA

IZDAJO KNJIGE M. KOSA — ZGODOVINA SLOVENCEV — JE OMOGOČIL
SVET ZA PROSVETO IN KULTURO LRS,

IZDAJO CELOTNE REDNE ZBIRKE MATICNIH KNJIG PA MESTA
LJUBLJANA, MARIBOR, CELJE, KRANJ, JESENICE, MURSKA SOBOTA

MILKO KOS

ZGODOVINA SLOVENCEV

OD NASELITVE
DO PETNAJSTEGA STOLETJA

V LJUBLJANI 1955

IZDALA IN ZALOŽILA SLOVENSKA MATICA

II 130554

65279 / 1955

PREDGOVOR

Na pobudo Slovenske Matice sem pripravil novo izdajo svojega orisa starejše slovenske zgodovine, objavljenega leta 1933 v zbirki Kosmos Jugoslovanske knjigarne v Ljubljani pod naslovom »Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije«. Nova izdaja je v mnogih pogledih nova knjiga. Delno sem spremenil zasnovo, označevanje in delitev v obdobja, poglavja in odstavke. Nekatera poglavja sem bistveno spopolnil ali na novo napisal, nekatera razširil, druga pa tudi skrajšal. Povečal sem oddelek »Viri in literatura«, dodal mu naslove nekaterih starejših del in razprav, zlasti pa vseh važnejših, objavljenih po letu 1933. Zemljevidi so spopolnjeni oziroma novi. Slik je več in deloma so druge. Dodani so imeniki krajev, oseb in stvari, ki jih v izdaji iz leta 1933 ni. Iz razlogov, ki so utemeljeni v razvoju naše zgodovine, se mi je zdelo umestno označiti zarezo, ki jo v njej predstavlja 15. stoletje, tudi v naslovu.

M. Kos

UVOD
PRED PRIHODOM SLOVENCEV

DOBA PRVOTNE SKUPNOSTI OD STARE KAMENE DO ŽELEZNE DOBE

Velikansko časovno razdobje, ko je človek živel v najstarejših znanih oblikah družbenih stopenj, označujemo enotno kot dobo prvotne skupnosti ali praskupnosti. Ker je to prva doba človekove preteklosti in njegovega življenja, jo imenujemo tudi pravek ali prazgodovinska doba. S časovno neopredeljivimi začetki sega za sto tisoče let pred naše letoštetje.

Tudi ta doba je zastopana v preteklosti zemlje, ki so jo kasneje naselili Slovenci, vendar v zgodovino Slovencev v ožjem pomenu besede ne spada, kakor tudi ne sledeča ji rimska doba in doba tako imenovanih selitev ljudstev. Zato hočemo ta obdobja v »Zgodovini Slovencev« obravnavati le na kratko, v obliki uvoda v kasnejša izvajanja, ne smemo jih pa preskočiti. Marsikaterega pojava v zgodovini Slovencev ni mogoče razumeti brez poznavanja davne preteklosti zemlje in ljudi, ki so na kasneje slovenskih tleh prebivali pred prihodom naših prednikov. Kolikor je predslovenska doba s svojimi razmerami vplivala na zgodovinsko dogajanje sledeče ji slovenske dobe, bomo to še posebej povedali in podčrtali.

V dobi prvotne skupnosti, pred rimsko zavlado v naših krajih, se je človek spreminjal ne samo kot fizično bitje, marveč tudi po vrstah in načinih, kako je proizvajal, pridobival in uporabljal sredstva, ki jih je potreboval za obstanek na posameznih stopnjah družbenega razvoja. Od najstarejših zaznavnih dob, ko so ljudje ob nabiranju sadežev in zelišč verjetno živeli v krdelih, pa do že sorazmerno razvitega poljedelstva in živinoreje, ko so se začeli družiti v rodovno-plemenskem redu, ko začno nato oblikovati plemenske zveze pod vodstvom vojaškega plemstva in se pričinja družba razslojevati, poteka razvoj tudi na naših tleh in usmerja razdelitev velikanskega časovnega razdobja v več dob, ki od njih vsaka obsega tisočletja ali vsaj več sto let.

Po razvojnih stopnjah in z označbo materiala, iz katerega je človek v enem ali drugem obdobju v glavnem izdeloval orodje in orožje, pa ločimo dobo kamna, bakra, brona in železa. Ta obdobja delimo zopet na poddobe, tako kameno v staro ali paleolitik (to

zopet v starejšo in mlajšo), srednjo ali mezolitik, in mlado ali neolitik. Prehod od neolitika k dobi brona je doba bakra, vendar je ta sorodnejša neolitiku kot dobi brona. Železno dobo zopet ločijo arheologi navadno v staro ali hallstattsko in v mlado ali laténsko dobo, prvo imenovano po najdišču Hallstatt v Zgornji Avstriji, drugo po najdišču La-Tène ob Neuchâtelskem jezeru v Švici.

Vse te dobe in poddobe so zastopane v zgodovini zemlje, ki so jo kasneje naselili Slovenci. Vsaka ima poseben značaj v družbenem in gospodarskem razvoju, za vsako je značilna posebna materialna kultura. Točneje časovno jih je težko opredeliti, kajti ne javljajo in ne končujejo se povsod ob istem času. Za slovensko zemljo nekako velja, da je segala stara in srednja doba kamna približno do leta 3000 pred našo ero, mlada doba kamna nekako do leta 1900, prehodna doba bakra do okoli leta 1800, doba brona od okoli leta 1800 do približno leta 1000 pred našo ero in železna doba od okoli leta 1000 do začetka našega letoštetja.

STARA IN SREDNJA KAMENA DOBA. Nedvomno je bila že v stari in srednji kameni dobi (paleolitik, mezolitik) slovenska zemlja obljudena. Najstarejši sledovi človeka na današnjih slovenskih tleh so iz zadnjega obdobja stare kamene dobe, ki je v časovnem območju ledene dobe zadnje medledeno obdobje. Ljudje teh pradednih časov so se preživljali z nabiranjem sadežev in zelišč, v nekem kasnejšem razdobju, ko je izdelovanje orožja in orodja napredovalo, pa tudi z lovom in ribolovom.

Nemara je že obstajala delitev dela med možem in ženo. Poglavitni možev opravke je bil pač izdelovanje orožja in orodja (noži, šila, strgala in podobno), ki je iz obsekanega in klanega kamna, živalskih kosti, rogovja in lesa. Tako orožje in orodje je služilo možu zlasti pri lovu in ribolovu, ženi pa pri pripravljanju hrane. Ta je tudi skrbela za ogenj, tedaj je bil namreč že znan. Jamske dupline so najbolj zavarovana in znana človekova stanovališča v paleolitiku in mezolitiku, nekatera, na primer visoko ležečo Potočko zijalko na gori Olševi v Karavankah, moremo označiti kot neke vrste lovsko postajo.

Telesnih ostankov paleolitskega človeka v Sloveniji sicer niso našli, vendar nam je iz bližine slovenske zemlje znano eno najpomembnejših najdišč okostnih ostankov paleolitskega človeka v Evropi; odkrili so ga leta 1899 pri Krapini na Hrvaškem. Najdbe iz Potočke zijalke in še druge, v zadnjih desetletjih odkrite (jama Pod kalom pri Nabrežini, Betalov spodmol pri Postojni, Parska golobina pri Pivki, Postojnska jama, Mornova zijalka pri Šoštanju,

Špehovka pri Zgornjem Doliču, Njivice pri Radečah in še drugod), kažejo, da je bila Slovenija že v paleolitiku poseljena, četudi ne preveč na gosto.

MLADA KAMENA DOBA. Mnogo bolj živo podobo si moremo ustvariti o naši zemlji v mladem obdobju kamene dobe, v neolitiku. Takrat človek tudi pri nas ni več samo ribič in lovec, marveč tudi že stalno naseljen živinorejec in poljedelec, ki pozna in ima nekatere domače živali in obdeluje zemljo z motiko, zlasti v mlajšem neolitiku. Svoja stalna domovja ima v zemunicah, vkopanih v zemljo, in tudi četverokotnih nadzemskih kočah, gradi jih najrajši ob vodah in močvirjih ali pa prebiva, zlasti na Krasu, še vedno v prirodnih jamah in votlinah. Neolitski človek je enakomerno, četudi ne preveč na gosto naseljen po vsej deželi. Značilno za neolitsko kulturo pri nas in drugod je glinasto posodje z raznoliko ornamentiko, izdelano s prosto roko. Orožje in orodje, ki rabi takratnemu človeku, je še vedno iz kamna, živalskih kosti in rogov, toda že lepo obdelano in zglajeno. Neolitska kultura je že raznolika, pripada različnim skupinam, nanjo vplivajo mnogotera preseljevanja in promet, govoriti smemo celó o neke vrste trgovski izmenjavi; njeni sledovi gredo iz naših krajev v Italijo, na sever do Donave in globoko v Panonijo. Neolitski človek pokopava v posamezne grobove in vse kaže, da ima neke vrste verske predstave. Tudi živi že v neki primitivni družbeni, vsaj rodovni organizaciji. Neolitska doba na Slovenskem je trajala približno do leta 1900 pred našo ero.

DOBA BAKRA. Že proti koncu neolitske dobe je začel človek za svoje orožje in orodje uporabljati baker. Doba bakra je prehodna doba od neolitika v dobo brona; to posebno lepo vidimo iz najdb na naših tleh. Po vrstah proizvodnje je doba bakra še podobna mladi kameni dobi. Čeprav prevladujeta poljedelstvo in živinoreja, imata lov in ribolov še vedno važno vlogo. Razvito je rudarstvo s topilništvom bakra, tkalstvo in že naprednejše lončarstvo. Orodje in posodje je v glavnem táko kot v neolitiku, iste so, kot vse kaže, verske predstave in kult, prav tako zemunice in nadzemne hiše kot stanovališča. Na Ljubljanskem barju imamo posebnost te dobe, stavbe na koleh ali kolišča; njihovi začetki segajo še v mlajšo neolitsko dobo. Lesene hiše so postavljene na kole neposredno ob obalo ali pa v obrežne plitvine jezera, ki je takrat valovalo preko današnjega Ljubljanskega barja. Najdbe na Ljub-

ljanskem barju štejejo v posebno zvrst tako imenovane slavonske kulture, ki se je v dobi bakra širila od današnje Slavonije kot središča.

DOBA BRONA. Dobi kamna in bakra sledi doba brona in traja v naših krajih nekako od leta 1800 do okoli leta 1000 pred našo ero. Najdb iz te dobe je pri nas primeroma malo, tudi najdišča so še slabo raziskana. Bron, novo zlitino iz bakra in kositra, bolj odporno in zato bolj uporabno kot baker sam, je dobivala dežela sprva od zunaj, posebno iz Italije in Ogrske, kasneje ga je izdelovala sama. Čimdalje manj izdelujejo orožje in orodje iz kamna. Značilna za dobo brona so z zidovjem utrjena gradišča na višinah ali v raznih, sicer teže pristopnih krajih. To kaže, da so se začele oblikovati plemenske skupine; te se med seboj že tudi vojskujejo in so jim potrebni utrjeni kraji za obrambo in v zatočišče. Pojavi se zasebna lastnina, delitev dela (živinorejci, poljedelci, pastirji) in najstarejša razporeditev v razrede. Od zunaj so prevzeli mnoge oblike orodja, orožja in posodja; to govori za trgovski promet in razvitejšo obrtniško dejavnost.

V dobi brona leži Slovenija ob trgovskih potih, ki vodijo iz Italije proti severu in vzhodu; bron in kultura brona sta se razširila ob njih na Balkan in evropski sever. V severne kraje je vabila trgovce predvsem kupčija z jantarjem, v dežele Vzhodnih Alp so pa italjski trgovci prihajali v prvi vrsti po zlato in sol. Ljudje se v dobi brona — kot že deloma v dobi bakra — oblačijo v lanena in volnena oblačila. Glavno orožje, bodalo in dolg meč, sta povečini uvozna predmeta iz Italije in Ogrske. Od orodja so našli največ sekir. Mrliče pokopavajo pod velike gomile, v mlajši dobi tudi sežigajo, pepel pa shranjujejo v žarah ali ga kar spravljajo v zemljo.

DOBA ŽELEZA, HALLSTATT. Okoli leta 1000 pred našo ero začno tudi v naših krajih uporabljati železo, sprva samo za okrasje, potem pa za vsako orožje in orodje. Kakor bron, ki so ga tudi še nadalje uporabljali, so tudi železo vpeljali trgovci z juga (iz Italije in Grčije). V starejši dobi železa, ki jo arheologi imenujejo hallstattsko in gre v naših krajih do okoli leta 400 pred našo ero, je orožje, orodje in nakit že zelo mnogovrstno. Mnogi predmeti so uvoženi iz Italije, druge so pa znali izdelovati tudi doma. Med predmeti je imenovati zlasti take iz bronaste pločevine, ki so bogati na oblikah in sijajno okrašeni (na primer »situle« imenovana vedra, pasne sponse itd.). Od Baltika je v naše kraje po tako imenovani

jantarski poti uvožen jantar; služi kot nakit. Izkopine, na primer iz obsežnih grobišč in selišč na Vačah, z Mosta na Soči, Libne pri Krškem, Pošte pri Mariboru, iz Brega pri Rožeku in drugih krajev, nam kažejo veliko raznovrstnost predmetov, ki so jih uporabljali ali pa tudi zamenjavali po trgovskih poteh. Ralo je hallstattski dobi že znano. Glavna opravka sta živinoreja in poljedelstvo. Hiše so deloma že zidane. Utrjena številna gradišča se vrste ob važnih prometnih črtah, zgrajena so zlasti na višinah, po prirodi kraja teže dostopnih. Mrtve v hallstattski dobi pokopavajo ali pa sežigajo. Grobovi so tako imenovani plani grobovi ali pa so nad ostanke umrlega nasuli gomile.

Sorazmerno visoko je bila razvita živinoreja, poljedelstvo, rudarstvo, predelava kovin in trgovina; vse to je ustvarjalo premoženje, ki pa že ni enakomerno razdeljeno. Nastanejo večje razlike v razporeditvi družbe, imovitejši se dvignejo nad manj imovite in se dokopljejo do oblasti; odličnejši v rodu postanejo načelniki rodov in plemen. Plemena se po potrebi vežejo v plemenske zveze pod vodstvom enega plemena, žive pa tudi v sporih in bojih. Gradišča so središča rodov in plemen. Pojavlja se suženjstvo.

Slovenija je v hallstattski dobi gosto naseljena dežela, posebno Notranjska, Kras, Dolenjska, Bela krajina, Ljubljanska kotlina, Savska dolina med Sevnico in Brežicami, Soška in Dravska dolina. Glavna naselitvena območja v hallstattski in tej sledeči laténski dobi so postala kasneje glavna naselitvena območja Slovencev.

Nosilci hallstattske kulture na Slovenskem so mnogovrstna ilirski plemena. Pripadajo indoevropski etnični skupini. Ozemlje od južne Koroške in Furlanske nižine pa do vzhodnih mej Bosne in Hercegovine predstavlja enotno skupino hallstattske kulture, ki se po svojih tipičnih značilnostih deli v več manjših. Glavno ilirsko pleme pri nas so Japodi, rimski pisci cesarske dobe jih dele v primorske in gorske; stanujejo na ozemlju med Julijskimi Alpami in severozahodno Bosno. Kolapiani prebivajo ob srednji Savi in spodnji Kolpi, Noričani v osrednjem delu Vzhodnih Alp, Karni od Julijskih Alp do Krasa in Trsta, Histri v Istri.

DOBA ŽELEZA. LA TENE. Razvoj starejše železne dobe so pretrgali indoevropski Kelti, nosilci tako imenovanega laténkega obdobja železne kulture (nekako od leta 400 do začetka naše ere). Okoli leta 400 so začeli prodirati od zahodnih strani in so v 3. stoletju zagospodovali med drugim v Vzhodnih Alpah ter delih Ogrske nižine in Balkanskega polotoka. Bilo je več plemen, od njih prihajajo za našo zemljo na severu v poštev Tauriski; ti so se v Vzhodnih

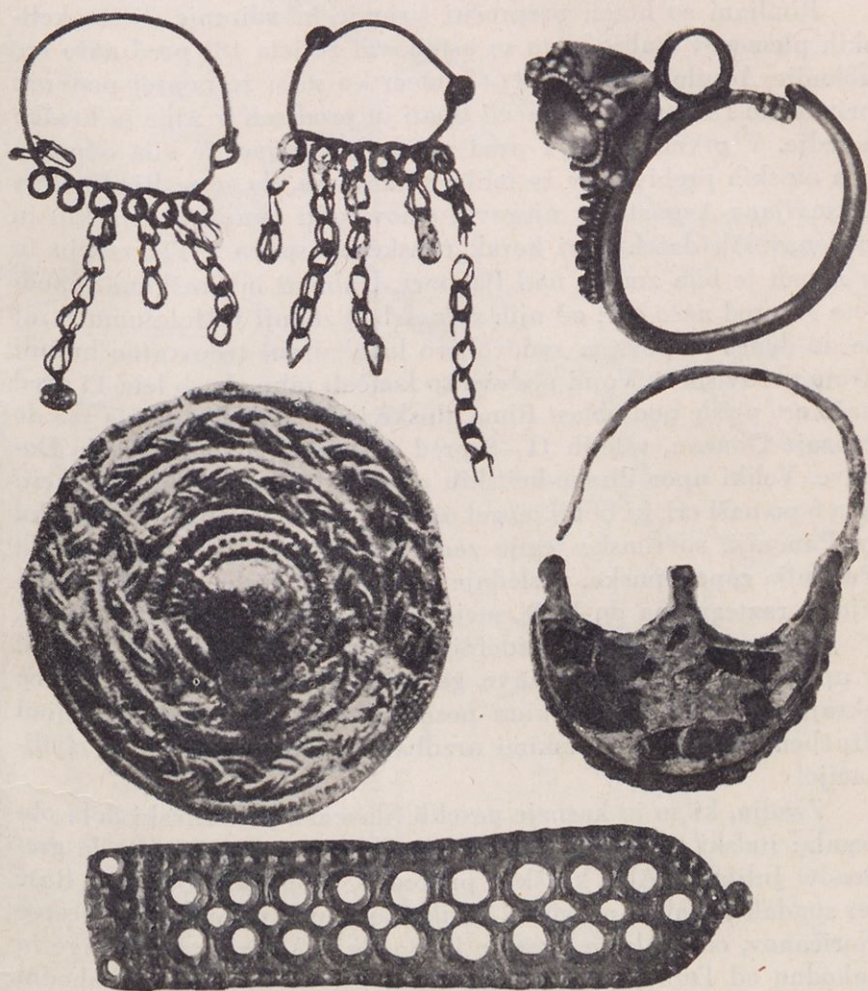
Alpah pomešali z ilirskimi Noričani ter segali proti jugu še na današnja gorenjska tla. Ob zgornjem Jadranu in na Krasu so trčili Kelti na ilirske Japode in se z njimi tudi pomešali. V vzhodnih delih Kranjske so živeli keltski Latobiki s središčem v Neviodunumu (Drnovo pri Krškem). Tudi v zahodnem delu Panonske ravnine so prebivala nekatera keltska plemena.

Kelti so bili, podobno kot Iliri, predvsem poljedelci in živinorejci, bavili pa so se tudi s kopanjem rud (sol, zlato, železo), s trgovino, z rudarstvom in izdelovanjem kovinskih predmetov. Noriško železo, iz njega izdelano orožje ter iz rečnega peska Drave, Labotnice in drugih voda pa iz Visokih Tur pridobljeno zlato so glavni izvozni predmeti Vzhodnih Alp v Italijo. Promet je bil že sorazmerno obsežen, kajti grško-makedonski ter spodnjeitalsko-sicilski novček 4. in 3. stoletja pred našo ero so našli na mnogih krajih. Keltsko-ilirska plemena so pa kovala tudi lasten novček; ta je sprva podoben srebrnemu denarju kralja Filipa II. Makedonskega in ima kot napis od 1. stoletja pred našo ero dalje imena poglavarjev noriških plemen. Ta so organizirana v plemenskih zvezah. Zaprte gorske doline in kotline so kot še mnogokrat kasneje na naših tleh pospeševale nastanek zlasti manjših plemenskih zvez. Večje plemenske zveze v Vzhodnih Alpah pa niso nastale, razen v primerih zunanje nevarnosti, ko so se manjša plemena strnila k skupnemu odporu. Tako nam je razumeti noriško kraljestvo, o katerem govore rimski viri.

Laténska kultura na naših tleh ni bila zasidrana posebno globoko. Značilna je za keltske zavojevalce, ti pa predstavljajo samo redko in zgornjo plast prebivalstva. Le malo je samo laténških selišč in najdb, pa še te so iz kasnejšega časa. Skoraj povsod je laténska kultura pomešana z ilirsko-hallstattsko ali pa je sploh ni, tako da ponekod sledi ilirsko-hallstattski neposredno rimska kultura. Zelo značilna so mogočna okopna gradišča ilirsko-keltskih plemen; vrste se ob važnih potih in prehodih in so že kar neke vrste mestna središča teh plemen.

RIMSKA DOBA

RIMLJANI V NAŠIH KRAJIH. V zadnjih dveh stoletjih pred začetkom našega letostetja so bila keltska in ilirska plemena na naših tleh izpostavljena dvojnemu zelo močnemu pritisku, germanskemu od severa in rimskemu od juga in zahoda. Severni se najmočneje pokaže ob navalu Cimbrov leta 113 pred našo ero; ti trčijo na svojem pohodu v Alpah na Noričane in njihove zaveznike Rim-

IZ STAROSLOVENSKIH GROBOV NA BLEDU IN V BOHINJU

Prva vrsta: dva obsenčna obročka ketlaškega tipa (9.—10. stol.) in srebrn uhan panonskega tipa (7. stol.). — Druga vrsta: broša iz brona (9.—10. stol.) in uhan ketlaškega tipa (9.—10. stol.). — Tretja vrsta: jeziček za pas, obrski (7. stol.). Predmeti so v zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani

ljane ter jih* pri Noreji (verjetno pri Neumarktu na Zgornjem Štajerskem), glavnem mestu Noričanov, premagajo. Vpad Cimbrov zaključuje starejšo dobo Kelto v Vzhodnih Alpah.

Rimljani so hoteli preprečiti širjenje in vdiranje ilirsko-keltskih plemen v Italijo, zato so ustanovili že leta 181 pred našo ero kolonijo Aquilejo in od tod — potem ko so si že poprej podvrgli primorsko Dalmacijo — začeli tipati in prodirati v Alpe in kraško zaledje. V prvem stoletju pred našim letoštetjem je bila odporna sila alpskih prebivalcev že toliko zmanjšana, da so se Rimljani za Oktavijana-Avgusta in njegovih sinov lotili okupacije alpskih in podonavskih dežel. Prvi korak rimskega uspeha v Podonavju in v Alpah je bila zmaga nad Panonci, Dalmati in kraškimi Japodi leta 35 pred našo ero; od njih so posebno zadnji v Metulumu (kraj še do danes ni povsem zadovoljivo lokaliziran) trdovratno branili svojo neodvisnost. Vojni podvigi so končali tako, da so leta 15 pred našo ero prišle pod oblast Rima alpske in predalpske dežele vse do zgornje Donave, v letih 11—8 pred našo ero pa Panonija do Donave. Veliki upor ilirsko-keltskih plemen v Panoniji in Dalmaciji leta 6 po naši eri, ki bi bil mogel uničiti uspehe Rimljanov v Noriku in Panoniji, so rimske legije zadušile, tako da je leta 9 postala Panonija zopet rimska, naslednje leto pa tudi Dalmacija. Meja Italije je raztegnjena do Raše, meje rimskih provinc pa do Donave.

Ogromno, na novo pridobljeno ozemlje so Rimljani uvrstili v upravni sistem svoje države, ga razdelili na province in mestne okraje, nastanili z vojaškimi posadkami in ga preželi s svojimi družbenimi in gospodarskimi uredbami, s svojo kulturo in civilizacijo.

Zemlja, ki so jo kasneje naselili Slovenci, je v rimski dobi obsegala: italjski pokrajini Venecija in Histrija; ti sta segali do grebenov Julijskih Alp, kraških prehodov, Snežnika, Učke in Raše ter spadali k Italiji; provinca Norik (Noricum), nekdanje kraljestvo Noričanov, obsegala je Zgornjo in Spodnjo Avstrijo do Donave in zahodno od Dunajskega gozda, okraj Lienz, Koroško in zahodni del Štajerske, tako da sta spadali mesti Celeia (Celje) in Flavia Solva (pri Lipnici) še k Noriku; Panonija, ki je obsegala vzhodni rob Štajerske z mestom Poetovio — Ptujem, Podonavje vzhodno od Dunajskega gozda z Donavo kot mejo na severu in vzhodu, slovensko in hrvaško Posavje, Srem, severni rob Bosne in severozahodni del Srbije. Panonijo je cesar Trajan razdelil okoli leta 102 do 107 v Zgornjo Panonijo (Pannonia superior) na zahodu in Spodnjo Panonijo (Pannonia inferior) na vzhodu. Za Dioklecijana (okoli leta 300) sta bili obe Panoniji razdeljeni v štiri province: v

Spodnjo in Zgornjo Panonijo ter v provinci Valeria in Savia; središče Spodnje Panonije je bilo v Sremu, glavno mesto Zgornje Panonije pa je bilo Sabaria (Sobotišče — Szombathely), Valeria se je širila med Blatnim jezerom in Donavo, Savia pa med Savo in Dravo s središčem okoli Siska. Po Markomanskih vojnah in pred letom 238 je bilo odcepljeno od Panonije skrajno zgornje Posavje (to je Gorenjska, širša ljubljanska okolica in del Notranjske), tako da je od takrat potekala italško-noriška meja na Trojanah, italško-panonska pa pri Grosupljem na Dolenjskem. Spremembe pokrajinskih meja so v zvezi z ukrepi zvečati varnost države na zunaj.

Province so razdeljene na mestne okoliše ali »mesta« (civitates), na primer okoliše, ki se imenujejo po Emoni, Celeji, Poetoviju, Virunumu, Neviodunumu itd. Kaže, da so se Rimljani pri razdelitvi na »mesta« ozirali na nekdanje meje med ilirsko-keltskimi plemeni, mnoga naselja mestnega značaja iz ilirsko-keltske dobe pa so postala mesta v rimski dobi. Uprava provinc in »mest« je bila v glavnem taka kot drugod na ozemlju rimske države. Kar so v upravi Rimljani še pustili staremu prebivalcu, ni bilo mnogo. Del zemlje so zasegli kot »državno zemljo«; kar mu je je pa ostalo, je moral zanjo plačevati redni zemljiški davek, čeprav ga sicer Rimljani niso dajali. Med stare prebivalce so se kot uradniki in vojaki kot prebivalci v mestih in zemljiški posestniki vrivali naseljenci iz drugih krajev države in tako pripomogli k romanizaciji.

Rimske ceste, delno naslednice prastarih prometnih potov prejšnjih časov, so na gosto prepregale našo zemljo. Glavne so: Aquileia—Plöckenpass—Gailberg—Teurnia (St. Peter im Holz pri Spittalu)—Katschberg—Juvavum (Salzburg). Aquileia—Kanalska dolina—Meclaria (Meglarje)—Santicum (Beljak)—Virunum (na Gosposvetskem polju)—Noreia (verjetno pri Neumarktu)—Hohentauern—Phyrnpass—Ovilava (Wels).¹⁾ Aquileia—Vipavska dolina—Castra (Ajdovščina)—Ad Pirum (Hrušica)—Longaticum (Logatec)—Nauportus (Vrhnika)—Emona (Ljubljana)—Atrans (Trojane)—Celeia (Celje)—Poetovio (Ptuj)—Halicanum (pri Spodnji Lendavi?)—Sabaria (Sobotišče, Szombathely)—Scarabantia (Šopronj, Oedenburg)—Carnuntum (pri Petronellu ob Donavi). Aquileia—izvor Timave—Tarsatica (Trsat). Aquileia—izvor Timave—Tergeste (Trst)—Parentium (Poreč)—Pietas Julia (Pulj).²⁾ Emona—Praetorium Latobicorum (Trebnje na Dolenjskem)—Neviodunum (Drnovo na Krškem polju)—Siscia (Sisak). Celeia—Colatio (Stari trg pri Slovenjem Gradcu)—Juenna (pri Globasnici Podjuno)—Virunum (pri Gospe Sveti). Druga in manjša pota so vodila še iz Emone preko Ljubelja v Virunum, iz Emone preko Iga in Blok na Kras, iz Neviodunuma

v Celejo, iz Poetovija v Flavijo Solvo (pri Lipnici na Štajerskem), iz Poetovija v Murso (Osijek), po Dravski dolini iz Panonije v Norik. Mimo večjih krajev, ki jih te ceste povezujejo in so bili v seznamu cesta naštet, je omeniti še vojaška »taborišča«; ta so se deži legij, Rimljani so jih v velikem številu vzdrževali zaradi varnosti in obmejnega položaja naših dežel.

DRUŽBA, GOSPODARSTVO, ROMANIZACIJA, KRŠČANSTVO. Kot drugod so Rimljani s svojim gospodstvom tudi na naših tleh uvedli družbeni in gospodarski red, ki ga najbolj označuje velika zemljiška posest v rokah posameznika z velikim številom sužnjev in kolonov; ti zemljo obdelujejo, vendar, kot kaže, ne v večjem obsegu. Poljedelstvo in živinoreja, sadjarstvo in vinogradništvo so bile sorazmerno visoko razvite agrarne panoge, tako da so dajale izdelke celo za izvoz (živina, sir). Velik delež v izvozu gre tudi rudam iz rudnikov, ki jih na veliko izkoriščajo. Cenjena sta bila železo in svinec iz noriških rudnikov in zlato, izprano iz peska alpskih rek. Teh in drugih predmetov se je polastila zunanja izvozna trgovina, preko Aquileje usmerjena v glavnem v Italijo. Manj pomembna od trgovine je bila obrt, ki z nekaterimi izdelki posnema Italijo (nakit, kiparstvo, stavbarstvo v kamnu), v drugih pa kaže močno konservativne poteze in tradicijo starih domačinov.

Podjarmljenje Ilirov in Keltov je najvažnejši dogodek v zgodovini naše zemlje v dobrem pol tisočletju pred prihodom Slovencev. Ilirsko-keltsko prebivalstvo je v stoletjih rimskega gospodstva žrtvovalo mnogo svoje samobitnosti, ali romanizaciji ni nikdar povsem podleglo. Marsikatero besedo iz keltsko-ilirskih govorov, mnogoteró potezo fizične in duhovne strukture Keltov in Ilirov so prevzeli germanski, slovanski in drugi osvajalci. Staro prebivalstvo se je hitreje romaniziralo v mestih kot na deželi, hitreje v krogu višjih družbenih slojev kot nižjih, se pod vplivom gospodarskih razmer rimskih prišlekov, vere, vojne službe, uradnega latinskega jezika in prometa izenačevalo in spajalo v »Rimljane«. Ilirsko-keltski prvaki so zapadali sorazmerno naglo romanizaciji, si ustvarjali veliko posest in se uvrščali v vrste rimskih velikih posestnikov zemlje. Čase gospodarskih in drugih kriz so ti vzdržali, medtem ko so marsikaterega kmeta-domačina strle, tako da si je iskal rešitev v razmerju kolona na zemlji velikega posestnika. Počasnejša je bila romanizacija v vaseh in vobče na deželi. Tu se je stari jezik Keltov in Ilirov obdržal še dolga stoletja, mogoče do prihoda Slovencev, prebivalstvo se je mnogo krčeviteje kot v mestih oklepalo svojih starih osebnih imen, ohranjalo svoja

domača imena za kraje, vode in gore, se držalo svojih starih božanstev z domačimi imeni, svoje stare nošnje in starih verskih običajev ter obredov; nekateri so se ohranili preko vseh dob velikih vpadov in selitev vse do Slovencev in Nemcev. Še dolgo pod rimskim gospostvom je staro prebivalstvo gradilo svoje velike nadgrobne gomile po starem načinu. Rimljani se vsemu temu niso upirali, kolikor ni nasprotovalo njihovim državnim koristim.

Novo in značilno potezo daje zgodovini kasnejše slovenske zemlje širjenje krščanske vere že v rimski dobi. Prve vesti o krščanstvu pri nas imamo iz 2. stoletja, množijo se v 3. stoletju, obilo jih pa je iz 4. in 5. stoletja. Aquileia je že v preddioklecijanski dobi središče; od tam se je nova vera širila proti severu in vzhodu. Za cesarja Dioklecijana (284 do 305) se je krščanstvo že sila razprostrlo in ob času velikih preganjanj tedanjega časa tudi mnogo utrpelo. Ko je s Konstantinovim ediktom (313) postalo dovoljena vera, si je v kratkem času uredilo svojo upravno organizacijo s celo vrsto škofijskih sedežev. Pokrajine Norik, Istria in Venecija so podrejene metropolitu v Aquileji, Panonija onemu v Sirmiju (Sremska Mitrovica). Krščansko življenje je bilo v naših krajih v 4. in 5. stoletju živo in razborito, dokaz temu je poleg pisanih poročil in ostankov krščanskih cerkva in napisov tudi širjenje verskih sekt, posebno arianizma; ta je v 4. stoletju začasno zasegel tudi vso Panonijo. S prevlado pravovernega katolicizma nad arianizmom so propadle v zadnji četrtini 4. stoletja še zadnje postojanke starega poganstva. Kult boga Mitre, ki so ga širili zlasti vojaki in trgovci iz orient, je bila ena najmočnejših med njimi.

Bolj ali manj uspešna romanizacija je obenem s širjenjem krščanske vere ter z navali ljudstev od onstran Donave pripravljala tisto stanje naše zemlje, na kakršno so v 6. stoletju naleteli Slovenci in ga v marsičem nasledili.

SELITVE LJUDSTEV

»BARBARI« V NAŠIH KRAJIH. V drugem stoletju po našem štetju se spreminja rimska ofenziva ob Donavi že v defenzivo državnih meja. Uvaja jo vpad germanskih Markomanov, ki prestopijo leta 166 Donavo ob noriških in panonskih mejah in prodrejo do Benečije. Markomani so sicer po dolgotrajni vojni odbiti, meja ob Donavi je obnovljena, toda Rimljani opuste poslej misel na vsako osvajanje na levem bregu reke. Vojaške posadke in obrambne naprave na važnih točkah v notranjosti provinc naj povečajo splošno varnost. Mednje spada vojaško taborišče v Ločici v Savinjski do-

lini, ob važnem potu iz Panonije preko Norika v Italijo. Preureditev meja naj okrepi varnost Italije. V ta namen je okoli leta 200 mestni okoliš emonski odločen od Panonije in priključen Italiji.

Panonija in Norik Rimljanom sicer ostaneta, postaneta pa kot obmejni provinci v naslednjih stoletjih pozorišče pogostih vpadov onstran Donave bivajočih ljudstev. Posebno Panonija je torišče vseh tistih severnih in vzhodnih »barbarov«, ki so jim od 4. do 6. stoletja Italija in Balkan cilj zavojevanja ali tudi samo pljenja in pustošenja. Vojaško plemstvo na čelu jih v to vodi in je hkrati organizator več ali manj dolgotrajnih plemenskih zvez; potreba in želja številčno porastlega ljudstva po obsežnejši in plodnejši obdelovalni zemlji pa sili po drugi strani plemena na pot in pohode v nove kraje. Panonija je kakor poljana, na kateri se pred svojimi pohodi proti jugu ali zahodu plemena »barbarov« zbirajo in pripravljajo. Tuja ljudstva in plemena v Panoniji ogrožajo obe polovici rimskega imperija, zahodno in vzhodno, v kateri je kulturno že od zdavnaj, politično pa od konca 4. stoletja dejansko razpadal.

Torišče »barbarov« je postala Panonija, zlasti potem ko se je med leti 267—275 Rim odrekel Dakiji in je preko že zoženih mej začel puščati na državno ozemlje manjša germanska plemena, za katerimi so v zaledju pritiskala večja in močnejša. Prvi so bili germanski Vandali, od srede 4. do začetka 5. stoletja naseljeni v Panoniji; vendar pa niso tam pustili znatnejših sledov o svojem bivanju. Še ko sede Vandali v Panoniji, navale vanjo okoli leta 375 Kvadi; ti spadajo v vrsto tistih plemen, zaradi katerih piše leta 396 cerkveni pisec Hieronim: »Že dvajset ali več let se sleherni dan preliva rimska kri med Carigradom in Julijskimi Alpami.«

Velike obrambne naprave in kasteli — »zid na Alpah« so jih imenovali Rimljani — ki jih je ob mejah Italije dala graditi rimska država od druge polovice 3. stoletja dalje, niso mogle trajno zadržati »barbarov« onstran kraških prehodov in Alp. Na naših tleh — moremo slediti takim obrambnim zaporam pri Vrhniki, na Hrušici, v Ajdovščini in pri Velikih Malencah blizu izliva dolenske Krke v Savo. Utrjena mesta z močnimi vojaškimi posadkami spopolnjujejo ta obrambni sistem.

Še mnogo večjo škodo od Kvadov in Vandalov je prizadelo rimskim mejam in ozemlju ljudstvo nomadskih Hunov; ti so navalili od severa in vzhoda in se okoli leta 380 naselili ob srednji Donavi in Tisi ter svojo oblast razširili globoko v Panonijo in Dalmacijo. V mešanici plemen, ki so nastopala v družbi in v plemenski zvezi Hunov, so bili verjetno tudi že Sloveni. Takrat se je zdelo, da

je Panonija že izgubljena za rimski imperij. Rimske novce so našli na panonskih tleh v velikem številu iz 3. in 4. stoletja, redki pa so iz 5. stoletja. Trgovski promet z Italijo in Balkanom ponehuje in od časa do časa celo popolnoma zastane. Preko današnje slovenske zemlje vodijo vojaški poglavarji »barbarov« — vpadalcev svoja krdela in ljudstva v Italijo. Eden med njimi je bil Vizigot Alarih v prvih letih 5. stoletja. Prejkone je bila ob enem njegovih vpadov Emona porušena, toda kasneje so jo zopet pozidali. Začasno so se Vizigoti zadrževali tudi v vzhodnoalpskih predelih, niso pa se za trajno naseljevali in tamkaj ostali. Med tem že propadle obrambne naprave »barbarov« niso mogle več zadrževati. Zato so v prvi tretjini 5. stoletja postavili nove, največ v vrstah dolгих zidov, okrepjenih s stolpi, na črti od Rečine preko Notranjske (Prezid, Selo, Rob, Rakitna, Logatec) do Hrušice, nad Vrhniko in ob poteh iz Gorenjske v zgornje Posočje; na Koroškem pa so nam znane take obrambne naprave v Ziljski dolini (Meglarje).

Na ofenzivo proti mogočni plemenski zvezi, ki jo je proti sredi 5. stoletja ustvaril Atila v Podonavju in Potisju, Rim ni mogel misliti. Spodnje Posavje je morala rimska država v posebni pogodbi izročiti »barbarom«, zgornje je ostalo še nadalje v rimski oblasti. Po donavski in kraški poti vdirajo Huni globoko v Italijo, Germanijo in Galijo, rušijo tudi na naših tleh mesta in kraje ob svojih vdornih poteh (Poetovio, Celeia, Emona).

Bolj varen od Panonije je bil Norik. Še sredi 5. stoletja se omenjajo tamkaj rimski uradniki in rimske vojaške posadke, toda oblast Hunov sega že tik do noriških mejá. Sreča je bila, da je z Atilovo smrtjo (leta 453) razpadla hunska plemenska zveza. Nasledniki Hunov v Panoniji postanejo Ostrogoti ali Vzhodni Goti; v tej deželi jih najdemo že izza konca 4. stoletja. Prejšnje središče Atilove plemenske zveze je sedaj izhodišče vojnih pohodov tega germanskega ljudstva, ki ogroža sosednje rimske province in prodre na svojih vojnih in plenilnih pohodih po noriških tleh vse do zgornje Drave.

Tudi meje še rimskega Norika se začno takrat majati. V Obdonavskem Noriku napadajo dan za dnem v drugi polovici 5. stoletja sosednja germanska plemena tamkaj še obstoječe rimske kastele. Zveze z Italijo in jugom ponehujejo. Obupani in malodušni Romani se selijo iz ogroženih pokrajin. Knez germanskih Skirov, Odoaker po imenu, ki stoji na strani Rima in romanskih provincialov, sicer uniči plemensko tvorbo enega teh germanskih osvajalcev, Rugijcev, ne posreči se mu pa obdržati za Rim donavsko mejo v Noriku. Pritisk germanskih plemen nanjo postaja čimdalje močnejši. Lan-

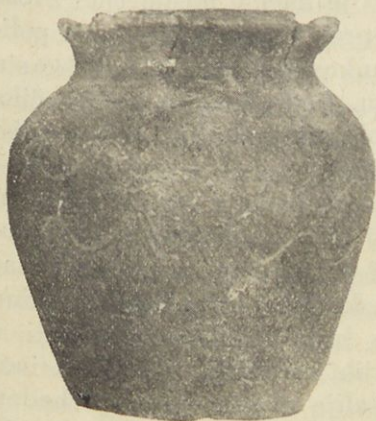
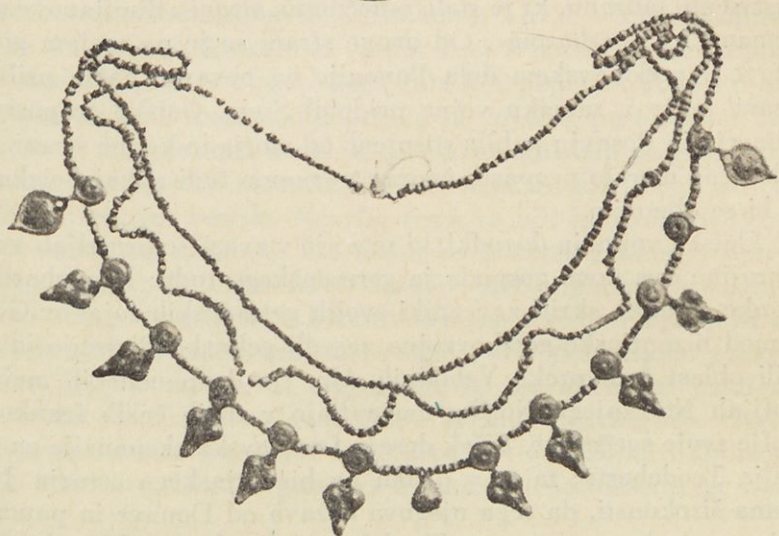
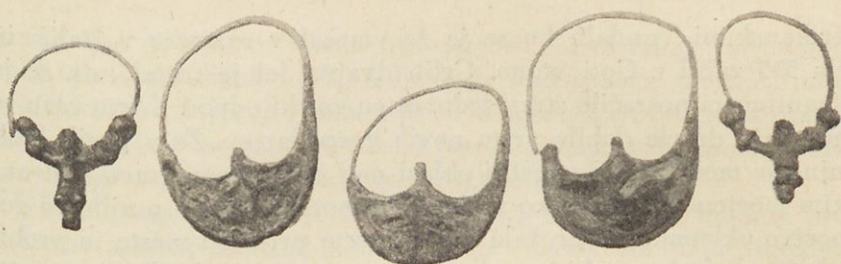
gobardi zavzamejo proti koncu 5. stoletja zemljo Rugijcev v današnji Moravi in severnem delu Spodnje Avstrije. Odoaker sam zapusti z velikim številom Romanov Obdonavski Norik in se odpravi v Italijo, strmoglavi tam leta 476 zadnjega zahodnorimskega cesarja in postane sam kralj Italije. Le v alpskem Notranjem Noriku se s težavo še vzdržuje rimska provincialna uprava in krščanska cerkev. Drugod so meje države že povsod predrte in na široko odprte vpadom »barbarov«. Še za Odoakerjevega kraljevanja (prej-kone okoli leta 488) so meje Italije zopet pomaknjene od Trojan in Grosupeljske kotline na grebene Julijskih Alp in kraške vrhove.

Ostrogoti so medtem prenesli težišče svoje oblasti iz Panonije v severozahodne dele Balkanskega polotoka in dobili odličnega vodjo v kralju Teodoriku. Vzhodni Rim v svoji nemoči ni znal drugega, kot da je izigral ene »barbare« proti drugim. Kmalu prejme kralj Ostrogotov od vzhodnorimskega cesarja poziv, naj strmoglavi »tirana in uzurpatorja« Odoakerja ter pridobi Italijo zopet cesarstvu. Ostrogoti so se klicu odzvali in leta 489 ob vstopu v Italijo že v prvi bitki ob Soči premagali Odoakerjevo vojsko. Italija se odpre germanskim Ostrogotom; ti v njej zavladajo in si uredijo svojo državo. Ta je obstajala še v začetku šestega stoletja, v katerem se selijo naši predniki v Vzhodne Alpe, na Kras in v del Panonije.

Meje ostrogotske države segajo do Srema in današnjega Beograda, preko zgornjega Podravja in globoko notri v Dalmacijo. Za njenega obstanka so doživele naše pokrajine še enkrat dobo sorazmernega blagostanja in do neke mere razmere, kakršne so bile še v rimskih časih. Pisma, ki jih je pisal Teodorikov minister Cassiodorus, imenovan Senator, nam v nazornih besedah opisujejo razmere tudi na ozemlju, ki so ga sto let za tem zasedali naši predniki.

Goti so bili na današnjem slovenskem ozemlju tudi naseljeni. Vendar bi se motili, če bi dejali, da jih je bilo veliko. V glavnem so bile to vojaške posadke, raztresene v nekaterih mestnih seliščih in kastelih. Ena takih gotskih postojank je bila v Kranju, kot kažejo to najdbe iz obsežnega tamkaj odkritega grobišča. Ogromno večino življa pa predstavljajo še vedno Romani in več ali manj romanizirano staro prebivalstvo.

Kmalu po smrti ostrogotskega kralja Teodorika (526) je pa postalo drugače. V Bizancu je v tistem času vladal cesar Justinijan; njemu je bila stalno pred očmi obnova rimskega cesarstva v nekdanjem obsegu. Kakor mnoge druge na ozemlju nekdanjega imperija nastale državne tvorbe barbarskih osvojevalcev je bila njegovim načrtom na potu tudi ostrogotska. Bil je še opojen po zmagi nad

IZ STAROSLOVENSKIH GROBOV V PTUJU

Prva vrsta: dva bronasta uhana z grozdnatim priveskom belobrdskega tipa in trije bronasti uhani ketlaškega tipa z vloženim emajlom. — Druga vrsta: ovratnica iz steklenih biserov in bronastih priveskov. — Tretja vrsta: lonček iz gline in dva srebrna obsenčna obročka. — Predmeti so iz 10./11. stoletja. — Nahajajo se v zbirkah Muzeja v Ptuj

afrikanskimi Vandali, ko se je že vmešal v razmere v Italiji in leta 535 začel z Goti vojno. Celih dvajset let je trajalo, da se je Bizantincem posrečilo streti trdovraten gotski odpor. V tem času so tudi naše dežele dobile vrsto novih gospodarjev. Že v prvih letih vojne so morali Goti opustiti oblast nad pokrajinami med Jadranskim morjem in Panonsko nižino. Od morske strani so njihovo gospostvo oklepala in ogrožala Bizantincem prijazna mesta in prebivalstvo ob Jadranu, ki je stalo odločno na strani »Rimljanov« proti germanskim »barbarom«. Od druge strani se je pa mejam gotske države v podonavskem delu Panonije na nevaren način približal Bizanc in že v začetku vojne pridobil Srem. Gotsko gospostvo v Primorju in Posavju je bilo stisnjeno od morja in kopne strani, zato je končno moralo propasti, čeprav poznamo tudi nekaj poizkusov, da bi se obnovilo.

Gotska vojna in dogodki, ki so z njo v zvezi, so pripeljali v naše pokrajine dva nova gospodarja germanskega rodu: Langobarde in Franke. Franki, skriti zavezniki svojih germanskih rojakov Gotov, so med bizantinsko-gotsko vojno zasedli celinsko Benečijo in razširili oblast tudi preko Vzhodnih Alp, tja do panonskih mej. V škofijah Notranjega Norika nastavljajo v tistih časih frankovski škofje svoje svečenike. Višek doseže frankovska ekspanzija za časa kralja Teodeberta; ta se v pismu na bizantinskega cesarja Justinijana širokousti, da sega njegova država od Donave in panonske meje pa do bregov oceana. Teodebert je imel v mislih celó zvezo z germanskimi Langobardi in Gepidi proti Bizancu. Pretkana politika bizantinskega cesarja in smrt frankovskega kralja leta 548 sta uničila germanske načrte v Podonavju. Justinijanu se je posrečilo, da je iz germanske zveze izrinil Langobarde, ponudivši jim zasedbo Panonije; to se je zgodilo okoli leta 546.

Ob istem času gre boj Gotov za svobodo v Italiji h koncu. Zadnji gotski napor v letih 554—555 niso mogli preprečiti obnove cesarstva. Bizanc zavlada zopet v Italiji in izrine čez nekaj let tudi Franke iz Benečije. Z bizantinsko osvojitvijo beneške celine je bilo zapisano propadu tudi levo krilo frankovske oblasti v Vzhodnih Alpah, nekako na današnjih koroških tleh. Bizantinci pomaknejo v severovzhodnem kotu Italije svoje meje do prehodov preko Julijskih Alp in Krasa. Onstran teh, na večjem delu današnjih slovenskih tal, sede Langobardi; Justinijan jih je sam tjakaj izvabil. Bizantinska oblast ne sega več, kakor nekoč gotska, na drugo stran alpskih in kraških prelazov v smeri proti Panoniji.

Mejo Italije ob robu Benečije, med skrajnim severnim zalivom Jadranskega morja in vrhovi Alp so Bizantinci ojačili z vojaškimi

posadkami in z vrsto utrdb, nekatere so bili tamkaj verjetno že pred njimi zgradili Goti. Nadaljevanje bizantinske zgornje Italije je bizantinski Notranji Norik v povirju zgornje Drave. Bizantinska je še Istra, je Posočje in tržaški Kras do Snežnika in Nanosa. Trst je v drugi polovici 6. stoletja bizantinsko mesto.

Pod Langobardi pa je sredi 6. stoletja ozemlje od kraških prehodov in zgornje Save pa globoko noter v panonske nižine, medtem ko gorski svet v notranjem delu Vzhodnih Alp ni v njihovi oblasti. Podoba je, da je v Kranju, ki je kot kraj z imenom Carnium obstajal nedvomno že v rimski dobi, bila kot poprej v gotski tudi v langobardski dobi močna naselbinska in vojaška postojanka. Tudi Poetovio — Ptuj je med mesti, ki so jih Langobardi dolgovali preračunani darežljivosti bizantinskega cesarja. Bizanc pa v vseh teh krajih ni imel več besede. Navzlic temu so bili Langobardi skraja odlični zavezniki Bizanca. Vso dobo, ko so imeli Panonijo v svoji oblasti, so branili bizantinsko državo pred njenimi sovražniki. Končno zmago nad Goti je Bizantincem nedvomno olajšalo in pospešilo zanesljivo langobardsko zavezništvo v panonskem zaledju.

Tem bolj je čudno, da srečavamo že čez nekaj let nekdanje bizantinske zaveznike v Panoniji kot osvajalce bizantinske Italije in nasprotnike Bizanca. Ključ za ta preobrat v langobardsko-bizantinskih odnosih je iskati v panonskih razmerah šestdesetih let 6. stoletja.

V Panoniji so bili Langobardi sosedi germanskim Gepidom; ti so se ob začetku gotsko-bizantinske vojne naselili v poprej gotskem Sremu. Prav zaradi Srema pa so se sprli Gepidi in Langobardi. Ti so si pokrajino lastili in se najbrž sklicevali na to, da jim je Panonijo podelil cesar Justinijan. Gepidi so poraženi, nato s cesarjevim posredovanjem sklenejo z Langobardi mir.

Prav takrat so pa v Podonavje v širokem loku od Dunajske kotline pa do Železnih vrat začeli siliti številni rodovi Slovenov. Že ko je sedel na carigrajskem prestolu cesar Justin I. (518—527), se je pojavilo na spodnji Donavi pleme Antov; bizantinski pisci ga štejejo med Slovene. Kmalu za njimi pa — zlasti odkar je v Bizancu zavladal leta 527 cesar Justinijan — slede v gostih krdelih Sloveni. Sloveni, Anti in plemena neslovanskih Bolgarov napadajo odslej ob spodnji Donavi bizantinsko zemljo, obenem pa v prvi polovici 6. stoletja v velikih množicah neubranljivo prodirajo ob Karpatih in preko njih. Med rodovi, ki so se takrat pomikali v Podonavje, so bili predniki tudi tistih Slovenov, ki so nekaj desetletij za tem začeli naseljevati Vzhodne Alpe in severozahodne kraške predele.

Že Justinijanu se je z diplomatsko akcijo posrečilo, da je razbil slovensko-antsko-bolgarsko zvezo in s tem odvrnil za nekaj let vpade »barbarov« na bizantinsko državno ozemlje. Ali ne za dolgo. Nova in za ljudstva srednjega Podonavja usodna doba se začneja z nastopom turško-tatarskih nomadskih Obrov, kakor so jih imenovali Sloveni, ali Avarov, kakor jih označujejo Bizantinci in zahodna Evropa. Sprva so malo zapaženi, a že okoli leta 560 se prikažejo na občrnomorsko-podonavsko-balkanskem pozorišču, uničijo plemensko zvezo Antov, si podvržejo glavna bolgarska plemena, pritisnejo na Bizantince in Franke. V začetku so se oboji ubranili pred njihovo nadležnostjo: Franki na Labi, Bizantinci na Donavi. Toda šele odnosi med obema germanskima ljudstvomata takratnega srednjega Podonavja, Langobardi in Gepidi, so pripeljali Obre v srednji Evropi do nastopa, ki mu gre svetovnozgodovinski pomen.

Odkar je bil med Langobardi v Panoniji postavljen za kralja Alboin (okoli leta 565), so nastale nove sovražnosti med njimi in Gepidi. Alboin si je hotel priboriti prosto pot proti Bizancu. Ker so mu bili Gepidi napoti, je predlagal Obrom, svojim novim in zmagovitim sosedom, skupno uničenje gepidske države, za plačilo pa gepidsko zemljo, polovico gepidskega vojnega plena in deseti del langobardskih čred. Res je prišlo do vojne med Langobardi — Obri na eni in Gepidi na drugi strani; v tej dožive ti tak poraz, da je z njim izginila gepidska država (566—567). Mnogo večjo korist nego Langobardi so imeli od zmage Obri. Srema, ki so ga med vojno pridobili Bizantinci, se jim sicer še ni posrečilo iztrgati, pač pa so zasedli ostalo dotedanjo gepidsko zemljo. Langobardi so tako dobili za soseda Obra, zaenkrat sicer še kot »prijatelja«, v resnici pa že nevarnega tekmeca. V soseščini Bizantincev, ki imajo v svojih rokah Srem, ključ do Balkana, in mogočnih Obrov, ki so postali gospodarji nad prekodonavsko zemljo, je postalo Langobardom tesno v okolju, iz katerega se skušajo slej ko prej rešiti. Italija, staro hrepenenje germanskih plemen za velikih selitev, se jim je pokazala bolj kot kdaj poprej cilj, vsakega npora vreden.

Tudi razmere v Italiji, kjer je bila bizantinska obnovljena oblast vse prej kot priljubljena, so Langobarde vabile k odhodu iz Panonije. Vendar je njihov kralj Alboin na previden način zagotovil svojemu ljudstvu morebiten povratek v Panonijo. Zgodovino-pisec Langobardov, Pavel, imenovan Diakon, nam o tem odhodu svojih rojakov v Italijo poroča: »Tedad je Alboin lastno zemljo, to je Panonijo, podelil svojim prijateljem Obrom na ta način, da se morejo Langobardi zopet vrniti na svojo grudo, ako bi jim bilo to

kdaj potrebno. Tako so torej Langobardi, zapustivši Panonijo, odhili z ženami, otroki in vsem blagom, da bi zasedli Italijo. V Panoniji pa so sedeli 42 let. Odšli so pa iz te meseca aprila, v prvi indikciji, drugi dan po sveti veliki noči, ki se je tistega leta po računu praznovala na dan 1. aprila, ko je po učlovečenju Gospodovem prešlo 568 let.«

Langobarde je pot iz Panonije v Italijo vodila preko današnje slovenske zemlje. Glavni prehod in dohod jim je kazala stara rimska cesta Poetovio (Ptuj)—Celeia (Celje)—Emona (Ljubljana)—Aquileia. Pavel Diakon nam prihod Langobardov na meje Italije popisuje z besedami: »Ko je torej kralj Alboin z vso svojo vojsko in množico mešanega ljudstva prišel na skrajne meje Italije, se je povzpел na goro, ki še dviga v tistih krajih, in si je — kolikor je mogel s pogledom obseči — ogledal del Italije. Ta gora se od takrat imenuje zaradi tega, kakor pravijo, Kraljeva gora.« Nato pripoveduje Pavel, kako je kralj Alboin z Langobardi zasedel obmejno pokrajino Italije, **Furlanijo**. »Italija pa ima na vzhodu, tam kjer se drži Panonije,« tako nadaljuje naš pisec, »široko odprt in popolnoma raven dohod.«

Opis Pavla Diakona ob vstopu Langobardov v Italijo ima v mislih nekatere dele zemlje, ki je kmalu za tem postala slovenska. Prehod čez goro, s katere je langobardski kralj videl del Italije, nam je iskati v gorovju in gozdovih, ki ločijo zgornje Posavje od Vipavske doline. Tod so se stikale meje Italije in Panonije, preko Hrušice je vodila velika rimska cesta Panonija—Italija. Pavlov široko odprt in popolnoma raven vhod v Italijo moremo iskati v Vipavski dolini.

GERMANI PRED PRIHODOM SLOVENCEV. KONEC ANTIKE. Z odhodom Langobardov v Italijo neha za zemljo, ki so jo kmalu za tem zasedli Slovenci, doba, ko so nad njo ali gospodovali ali pa se v njej vsaj začasno zadrževali Germani: Goti, Franki, Langobardi. Nobeden od teh ni imel središča svojega gospostva prav na bodočem slovenskem ozemlju. Ostrogotom je to le privesek izven Italije in jim odpade, kakor hitro močnejše pritisne Bizanc. Franki segajo v zgornje Podravje, njihova oblast je le politično-osvajalna, ne pa kolonizatorična. Frankovski klin na zgornji Dravi in gotski preko Krasa in Alp na Savo nista vzdržala. Tudi Langobardi segajo le delno na naša tla. Kdo bo v stoletju pred prihodom naših prednikov gospodoval v Vzhodnih Alpah in na severozahodnem Krasu, o tem niso odločali na naši zemlji, marveč v Bizancu; tam je za vlade Justinijana sila, odločujoča o političnem gospostvu tudi na naših

tleh. Z Justinijanovo smrtjo leta 565 je izgubil Vzhodni Rim odločilno besedo nad politično usodo kasnejše slovenske zemlje.

Germanov je bilo na naših tleh kaj malo. Jedro so vojaki, raztreseni in nastanjeni v posadkah po deželi. Zasedba naših krajev po Germanih je časovno le kratkotrajna, ima pretežno značaj prehodnega vojaškega osvajanja, nestalnega in bežnega naseljevanja, ki ni moglo spremeniti niti etnične podobe dežele niti pustiti globljih sledov v družbeni in gospodarski ureditvi. Če je kaj Germanov na naših tleh ostalo, so bili to le maloštevilni drobci, ki so se kmalu pretopili med druga ljudstva. Za tako podobo o Germanih na naših tleh pred prihodom Slovencev govorijo tudi sorazmerno maloštevilne arheološke najdbe in vestna proučitev tistih krajevnih imen, o katerih nekateri menijo, da bi bila po izvoru germanska.

Germani so se mudili na naših tleh prekratek in le prehodni čas, zato niso razvili svojih načinov v agrarnem gospodarstvu in vpeljali svoje zemljiške odnose v taki meri, da bi bili ti mogli vplivati na tedanje gospodarstvo; zato tudi niso bistveno vplivali s svojimi družbenimi ureditvami. Če pa je na primer kak Ostrogot prišel do velike posesti na naših tleh, je to pač upravljal po načinu antičnih velikih zemljiških posestev s številnimi sužnji in koloni. Ta način gospodarjenja se je obdržal v svojih tradicionalnih oblikah, vsaj ponekod, nedvomno vse do desetletij pred prihodom Slovencev, v primorskih krajih (Istra, rob Furlanije), koder so se ohranili v pretežnem številu še Romani, pa tudi preko konca 6. ali začetka 7. stoletja. Gospodarski razvoj je tudi v naših krajih šel v glavnem isto pot, ki je zanj vobče v rimski državi za pozno antiko značilna. Sprva svobodni koloni so vedno bolj vezani na zemljo in izenačevani s sužnji. Veliki zemljiški posestnik dobiva vedno večjo oblast nad svojimi sužnji in koloni in jih močno izkorišča; to vodi marsikje do uporov. Ljudje so vezani dedno in strogo na stanovske poklice. Province so za časa barbarskih vpadov navezane glede varnosti in obrambe same nase, životarijo daleč od velikih središč Italije in Balkana, zato se vedno bolj kulturno in gospodarsko osamosvajajo. V gospodarstvu se to kaže v prizadevanju, da bi zadostile v lastnih mejah gospodarskim potrebam, glede kulture pa v močni provincializaciji ohranjenih spomenikov.

Večina prebivalstva pred prihodom Slovencev obstoji še vedno iz Romanov ali vsaj na zunaj romaniziranega starega prebivalstva, ki govori ali izkvarjeno latinščino ali pa še celo v jeziku starega keltskega ali ilirskega življa. Večja mesta še stojijo, četudi so mogoče že pozidana in popravljena iz razvalin, ki so jih zapustili številni navali »barbarov«. Krščanstvo ni propadlo. Ohranilo se je

v obliki pravovernega katoličanstva, ne arianizma germanskih osvajalcev. V Trstu, Emoni, Celeji, Virunumu, Teurniji in Aguntu še obstoje škofijske stolice, izven mest po deželi pa krščanske cerkve in občine.

V mestih zaledja je ostalo še nekaj starorimske upravne ureditve, več pa v primorskih, ki so pod bizantinskim gospostvom z antično dediščino v ustavi in upravi polagoma in okrnjeno prehajala v srednjeveške čase in razmere. Marsikje se prebivalstvo seli iz manj zaščitenih mest in krajev v teže dostopne utrjene položaje in v zavarovana gradišča v goratem svetu. Stare rimske ceste so še dobro uporabne. Celó nekoliko prometa in trgovine jih je še oživljalo. Novci, ki so jih našli na naših tleh, kažejo še like bizantinskih cesarjev Justinijana I. (527—565) in Justina II. (565—578). Antika se izživlja v zadnjih utripih.

S prihodom Slovencev neha za naše kraje stari vek z značilnimi družbenimi, gospodarskimi, političnimi in kulturnimi ureditvami, začenja pa se doba, ki smo jo po običajni razdelitvi zgodovine vajeni imenovati srednji vek. Zgodovini Slovencev in njihove zemlje v tem obdobju do petnajstega stoletja je posvečena pričujoča knjiga.

PRVI DEL
OD NASELITVE DO DEVETEGA STOLETJA

OD NASELITVE DO DEVETEGA STOLETJA

Slovenska zgodovina v razdobju od naselitve do devetega stoletja kaže toliko enotnosti in enotnih potez, da računam stoletja od naselitve ob prelomu šestega v sedmo stoletje pa do okoli leta 900 kot eno njenih obdobj. Devetemu stoletju gre pri tem prehodni značaj.

Rodovno plemenski družbeni in gospodarski red, v katerem so živeli Slovenci ob prihodu v novo domovino, se je za časa naseljevanja začel umikati novim oblikam družbenega in gospodarskega življenja z značilnostmi, kot so družbeno razslojevanje, prehajanje v razredno družbo in postopno nastajanje imovinskih in družbenih neenakosti. V ta in tak staroslovenski družbeni in gospodarski razvoj, ki že sam po sebi ni brez začetkov neke usmerjenosti v fevdalni red, je pa prinesel mogočne spremembe vdor fevdalnega reda zahodnega tipa. Začel je vdirati med Slovence s priključitvijo bavarsko-frankovskemu zahodu. Fevdalni red zahodnega tipa je ne samo zaradi pritiska bavarsko-frankovskega zahoda nadvladal tistega, v katerem so Slovenci dosihdob živeli, marveč predvsem zato, ker je bil višji po razvojni stopnji.

Germanizacijo Slovencev in njihove zemlje imenujem v celoti proces, ki je ne samo kolonizatorično, marveč tudi družbeno, gospodarsko, politično, versko in kulturno mogočno vplival, prekvašal in vdiral med Slovence in na slovenska tla. Začel se je že v drugi polovici 8. stoletja, višek pa je dosegel v razdobju od 10. do 12. stoletja; zato ga bomo v tej knjigi podrobneje obravnavali pri tem razdobju.

Deveto stoletje je v naši zgodovini prehodna doba, ko se stari slovenski družbeni in gospodarski red že križa s fevdalnim redom zahodnega tipa. Kljub temu, da drugi čim dalje bolj prevladuje, so se še v 9. stoletju iz domačega razvoja močno uveljavile težnje po neodvisnosti (vstaja pod Ljudevitom Posavskim, Kocljeva

kneževina, misija Konstantina in Metoda). Zato štejem deveto stoletje, kljub začetni kolonizatorični, družbeni, gospodarski in kulturni germanizaciji, še v obdobje, ki mu je glavna karakteristika slovensko samostojno življenje.

Politični priključitvi na zahod sledi in je z njo tesno povezano uvajanje krščanske vere. Imamo prve organizacijske oblike krščanske cerkve in uprave na Slovenskem. Poseben in zelo pomemben političen in kulturni pomen gre krščanstvu, ki se je širilo med Slovence z misijo, ki sta jo začela Konstantin in Metod.

Slovenska naselitev ima v 9. stoletju obseg, ki ga kasneje ni nikdar razširila in ki je tistihdob prostorninsko največji v slovenski zgodovini vobče. Začetki nemškega naseljevanja med Slovence v 9. stoletju ga v bistvu še niso zožili. Šele v obdobju, ki sledi, se prvotno slovensko naseljitveno območje znatno zmanjša.

Slovenec se v razdobju med koncem 6. in koncem 9. stoletja še ne loči od mejašev istega rodu in krvi na jugu in jugovzhodu. Ondod še ni ostro začrtana meja dveh držav, ki jo je kasneje ustvarila zavojevalna in politična osvojitvev, ureditev zemljiških gospodstev pa izgradila in živo zarezala.

Le v tem razdobju se oblikujejo med Slovenci lastne državne tvorbe, nastanejo v njihovi sredi iz pogojev njihovega razvoja. 1 Ena je karantanska kneževina z razvojnimi razdobji — a) priključena v Samovo plemensko zvezo, b) samostojna kneževina, c) pod bavarsko-frankovsko nadoblastjo. 2 Druga je panonska kneževina za časa kneza Koclja. Le v tem razdobju slovenske zgodovine je bil razvoj v smeri začetnega oblikovanja domačega fevdalizma tako močan, da je sopripomogel k nastanku obeh slovenskih samostojnih kneževin. V tem razdobju še izhajajo med Slovenci iz njih samih težnje po neodvisnosti z naslonitvijo na istorodne in sorodne sosede. Temu je dokaz priključitev vsaj dela Slovencev panonskemu Ljudevitu in njegovi vstaji in naslonitev kneza Koclja na Veliko Moravsko.

Časovna zarez na začetku tega obdobja slovenske zgodovine je naselitev Slovencev v novo domovino v njihovem takratnem družbenem in gospodarskem redu, z njihovo kulturo in vero. — Zunanjo časovno zarezo na koncu tega obdobja pa predstavljajo prihod in navali Madžarov in konec Vzhodnofrankovske države.

Madžari uničijo na vzhodnih slovenskih tleh velik del politično-upravnih tvorb frankovske dobe, razdvojijo z naselitvijo srednjega Podonavja Slovence prostorninsko od severnih Slovanov, uničijo ali pa vsaj zadržijo germanizacijo na velikem delu takratne slovenske zemlje in pretopijo vase velik del slovanskega življa na staropanonskih tleh.

POZORIŠČE SLOVENSKE ZGODOVINE V SREDNJEM VEKU

PRIRODA, OBSEG IN OBLIKA SLOVENSKE ZEMLJE. V uvodnem poglavju k zgodovini Slovencev v srednjem veku se mi zdi primerno spregovoriti o zemlji, na kateri so živeli naši predniki od preselitve iz Zakarpatja v novo domovino, nekdam po obsegu mnogo večjo kot je danes. Kakor drugod je tudi pri nas ozemlje, na katerem so živeli in še živijo Slovenci, njegova velikost in oblika, meje in prehodnost, površje zemlje in sestava tal, vodne razmere, podnebje in rastlinstvo vplivalo na gospodarski, družbeni, politični in kulturni razvoj; v mnogočem ga je soodločalo, čeprav — to se mi zdi potrebno naglasiti — ne vedno in pod vsakim pogojem.

Ozemlje, ki je bilo in je pozorišče slovenske zgodovine, je kar se da mnogovrstno in v svoji prirodi mnogolično. Slovenska zemlja sega v visoko alpsko pogorje, obsega z gozdom pokrite obširne planote in gorovja, sredogorski svet in gričevja, ravnine v alpskih kotlinah in ob večjih rekah, se razprostira preko velikega dela kraškega sveta — golega in obraščenega — se širi do skrajnega roba Zgornjeitalijanske in je po drugi strani še del Panonske nižine, sega od morja do mejá večnih ledenikov. Slovenska zemlja, nekdanja in sedanja, je del zemeljske površine, na kateri se stikajo in križajo morfološke in geološke, klimatske in vegetacijske meje, preko katere vodijo od zgodnjih zaznavnih časov njene preteklosti pomembna pota vojaškega osvajanja in trgovskega prometa, dovajajoča vanjo v vseh dobah, za več ali manj časa, ljudstva različnih jezikov, družbenih, gospodarskih in kulturnih stopenj.

Mnogolična geografska sestava slovenske zemlje je povzročila, da so geografski činitelji v njeni zgodovini zelo pomembni, nekateri so njen razvoj soodločali in ga pospeševali, drugi so mu podlegali.

Strnjeno ozemlje slovenske naselitve za časa svojega največjega obsega, to je v 9. stoletju, je segalo do vrat Trsta, Krmina in Čedad, v zgornja povirja Drave, Mure, Aniže in Traune na zahodu, do Donave in še preko nje na severu ter najmanj do Blat-

nega jezera na vzhodu. Danes je zahodna slovenska meja od Dragonje v Istri pa do Kanalske doline v glavnem ista kot pred trinajstimi stoletji. Silno se je pa premaknila severna meja; danes poteka na približni črti Šmohor v Ziljski dolini, Dobrač, izliv Zilje v Dravo, med Osojskim in zahodnim delom Vrbskega jezera, tik južno od Celovca, na južnih pobočjih Svinje planine, ob Dravi pri Labotu, preko višin Kozjaka, ob severnem podnožju Slovenskih goric do Radgone, na črti Radgona—Raba zahodno od Monoštra in na črti Monošter—Lendava.

Ako primerjamo površino »Sklavinije« frankovskih časov v 9. stoletju, ko je bila po obsegu največja, z zemeljsko ploskvijo, na kateri prebivajo Slovenci še danes, vidimo, da so Slovenci izgubili v enajstih stoletjih približno dve tretjini ozemlja. Odgovor na vprašanje, kako so mogli Slovenci izgubiti tako razsežen del svoje nekdanje zemlje, nam daje ne samo zgodovina slovenske zemlje in Slovencev v srednjem veku, temveč tudi proučevanje geografskega položaja naših tal.

Če si ogledamo obliko zemeljske površine, na kateri so prebivali Slovenci ob času največje razširjenosti, se nam ta na zemljevidu ne zdi ravno nevarna, kajti dovolj je zaokrožena, njen obseg od juga proti severu in od zahoda proti vzhodu je približno enako velik; poleg tega se v pasu, ki meri v zračni črti okoli 300 kilometrov, naslanja na istorodno narodno telo. Geografska ploskev v dobi največje slovenske razširjenosti v srednjem veku kaže kvčjemu eno samo nevarno mesto, to je klin, ki se zadira ob zgornji Dravi proti zahodu, kjer je onstran Lienza v 7. stoletju tekla najzahodnejša slovenska meja. Prav ob tej skrajni, v zahodno smer porinjeni tipalnici Slovencev so se prvič spopadli naši predniki s sosedi na zahodu, vsaj tako nam zgodovina poroča.

SLOVENSKE MEJE. Dravska vrata v alpski meji so torej prva pripeljala Nemce do Slovencev in mednje. Ti so jih v 7. stoletju še odbili in do 8. stoletja ubranili svojo osrednjo pokrajino, Karantanijo, pred novimi prišleki. Pregrada visokih Alp, ki je sto petdeset let branila slovensko zemljo, je pa takoj padla, ko se je s politično in versko priključitvijo karantanskih Slovencev na zahod v temeljih začel rušiti njihov stari red. Visoke Alpe, od furlanskih mejá do Dachsteina, navidez prirodni branik, ki bi si ga alpski Slovenci teže boljšega želeli, se izkažejo kot gorovje, ki ni branilo, marveč je v svojem okrilju imelo pota, ki so dovajala med Slovence tuji rod in red. Zgodovinska dejstva so močnejša od prirodne meje, kakršno predstavljajo visoke Alpe.

Mortuo autem boruob p[ro]uisione francoꝝ. bauuwaru cacaui iam xpianu fac
tu petentib[us] eisde[us] selauis remiser[unt]. Illi eu[er] duce[re] s[unt] fecit. S[ed] ille t[er]cio p[re]a
anno defunct[us] e[st]. Hu[ic] au[tem] p[ro]missione domi pippini regis ip[s]is p[ro]p[ri]is pe
tentib[us] reddidit[ur] eis chetumnanu xpianu fact[us]. Cui & lupo p[ro]b[us] ordina[re]
deuuauiense sede in insula chemingi lacu. q[ui] & anna uocat[ur] dedit ei
nepote suu no[m]i[n]e maioranu ad p[ro]b[us] iam ordinatu[m]. Et q[ui]a co[m]p[ar]e e[st] erat
ide[us] lupo p[ro]b[us] docuit eu[m] ut aduuauiense monastiu[m] se de uota m[un]e ad
xpianitatis officiu[m] subdidit. Q[ui]m suscipiemus ide[us] p[ro]p[ri]i ducatu[m] illi de
derit. Ille u[er]o sec[u]m h[uius] maioranu p[ro]b[us] in uuauiensi monastio or
dinatu[m] p[ro]b[us]. q[ui] admonuit eu[m] ad ip[s]u[m] monastiu[m] suu caput dedi
nare in seruitutu[m] d[omi]ni. Ille ita fecit ac p[ro]misit se ad ip[s]a[m] sede[m] seruaturu[m]
sic. & sec[u]m atq[ue] annis singulis ibide[us] suu seruitutu[m] p[ro]soluebat. & ino[]semp[er]
doct[ri]na & officiu[m] xpianitatis p[re]cep[er]it usq[ue] du[m] uiuit. Eract[us] Aliq[ui]n
tis t[em]p[or]ib[us] p[ro]nomina[re] dux carantanor[um]. petiit uigiliu[m] ep[iscop]i uisita
re ip[s]u[m] gentis illi[us] eosq[ue] infide firmit[er] co[n]fortare. Q[ui]d ille t[ame]n minime ad
implere ualuit. S[ed] sua uice missu suo ep[iscop]o no[m]i[n]e modesto addocenda
illa plebe. & cu[m] eo watoni reginbru co[n]silia. atq[ue] latinu p[ro]b[us] suos.
yekhardu dia[conu]m eu[m] aliis clericis dan[te] licentia[m] p[re]b[er]e & securu[m] & clericos
ordinare iura canonu[m] diffinitione[m] nich[il]q[ue] & usurpare q[uo]d decretis
sc[ilicet] patru[m] cont[ra] uer[um]. Quenientes cananiani dedicaunt ibi eccl[esi]am
sc[ilicet] g[ra]ue. & alia in liburnia ciuitate seu ad undrimas. in aliis q[ui]n
plurimis locis. ibiq[ue] p[er]manet usq[ue] ad uite sue fine[m] loq[ui]t[ur] defuncto
ep[iscop]o. postulaui it[er]u[m] ide[us] chetumaru dux uigiliu[m] ep[iscop]i si fieri poss[et] ut
ad se ueniret. Q[ui]d ille rennu[n]t[ur] orta seditione q[ui] carmula d[omi]ni. S[ed] inno
cencio misit ibide[us] latinu p[ro]b[us]. Et n[on] multo p[ost] orta seditione alia
eruit inde ip[s]e latinu p[ro]b[us]. Sedata au[tem] carmula. misit it[er]u[m] uigiliu[m]
ibide[us] mandalohu p[ro]b[us]. & p[er] eu[m] warmannu p[ro]b[us]. Mortuo aut[em]
chetumaru yorta seditione aliq[ui]t[ur] annis nulli p[ro]b[us] ibi erat usq[ue]
du[m] watunc dux eoꝝ. misit it[er]u[m] ad uigiliu[m] ep[iscop]i. & petiit p[ro]b[us]
morte. Q[ui]t[ur] misit eis heimonu p[ro]b[us]. & reginbaldu p[ro]b[us] atq[ue]
maioranu dia[conu]m eu[m] aliis clericis. Et n[on] multo p[ost] misit it[er]u[m] ibide[us]
eunde[m] heimonu & dupliciter. ac maioranu p[ro]b[us] & alios clericos

SPIS O SPREOBRNITVI BAVARCEV IN KARANTANCEV

(rokopis 546, list 3', iz 12. stoletja, v Nacionalni biblioteki na Dunaju). — Začetek v prevodu:
Po Borutovi smrti pa so na ukaz Frankov poslali Bavarci Slovencem na njihovo prošnjo nazaj
Corazda že kristjana, ti pa so si ga napravili za vojvodo

Mnogo nevarnejša in prej nego alpska je bila propadu zapisana obdonavska meja Slovencev. V tem prastarem evropskem prehodnem ozemlju so postali tamkajšnji sorazmerno maloštevilni Slovenci žrtev ljudstev, ki jim je šlo za oblast nad velikimi vrati, vodečimi iz Nemčije v srednje Podonavje. Slovenski živelj v Obdonavju med Bavarsko in Panonsko nižino je strlo premikanje in gospostvo nomadskih osvojevalcev (Obrov, Madžarov) ter gospodarska, družbena, kulturna in kolonizatorična ofenziva Nemcev. Ti si prav v obdonavskem prehodu ustanove najmočnejšo dinastično tvorbo na vzhodu — jedro bodoče Avstrije.

V geografskem oziru zelo neugodna je bila tudi severovzhodna slovenska meja, ki jo moremo imenovati panonsko. Odprta ravnina proti Donavi in spodnji Rabi ter lahko valovit svet ob Zali, zgornji Rabi in Blatnem jezeru je bil ugodno torišče nomadskih ljudstev, ki so, sledeč velikemu azijsko-evropskemu stepnemu pasu, prispeli do Alp in se z lahkimi konjeniški krdeli rajši zadrževali v odprtem in ravnem svetu kot v gorah in hribih, za konjeniške trume težje dostopnih. Slovani na panonski meji so bili izpostavljeni močnemu družbenemu in gospodarskemu pritisku, podložništvu in raznarodovanju od strani obeh nomadskih ljudstev, Obrov in Madžarov, s katerima so v novi domovini prišli v dotik. Trenje ljudstev v Panonski nižini je Slované v njej deloma strlo, deloma potisnilo ob njene robove. Najprej so se Slovenci pod obrskim pritiskom umikali v predalpski in alpski svet. Po propadu obrske sile so prešli v protisunek in si v panonskem odseku priborili celó neke vrste samostojnosti; to dokazuje panonska kneževina Pribine in Koclja. Panonska nižina izkazuje za kratek čas celó privlačno silo za slovenski živelj. Toda istočasno s slovenskim širjenjem in uveljavljanjem pljuskne v Panonijo germanizatorični val in med Slovence na gósto naseje nemške koloniste. Nemški pritisk v Panonijo sicer ni bil dolgotrajen, kajti že ob koncu 9. stoletja ga je uničil naval drugega nomadskega ljudstva, Madžarov. Ti so nekdanje panonsko-slovensko ozemlje zmanjšali od približno 10.000 kvadratnih kilometrov na okroglo današnjih 1000 kvadratnih kilometrov, mu torej pustili le eno desetino nekdanjega približnega obsega.

Proti jugovzhodu, med Muro in Istro, je priroda slovenske zemlje, kot to najočitneje kažejo smeri vseh velikih naših rek in dinarskega gorskega sistema, najože povezana z zgornjim jadranskim Primorjem, dinarskim Krasom, srednjim in spodnjim Posavjem ter Podravjem, tako da bi po nujnosti geografskih činiteljev morali že od zdavnaj ob Savi, Dravi in Kolpi pričakovati veliko in enotno državno tvorbo. Le enkrat v prvem obdobju naše preteklosti

naletimo na tak začetek, to je za vstaje pod vodstvom Ljudevita Posavskega, ki pa pod pezo močnejših sil propade. Te so bile najsilnejše, ko je tuje vojaško in politično zavojevanje ob prelomu prvega v drugo tisočletje našega letoštetja zasekalo v ozemlje, enotno po prirodi in življu, v naravi zemlje kaj slabo utemeljene politične meje. Te so razbile ozemlje enotne slovanske govorice in življa ob Dravi in Savi ter tako oddelile Slovence od Hrvatov. Tam, kjer bi po prirodi, krvi in jeziku najprej pričakovali skupno in enotno oblikovanje družbenega in gospodarskega, političnega in kulturnega življenja, ga v srednjem veku naše zgodovine ni bilo.

V prirodi dobro utemeljena je zahodna slovenska meja nasproti romanskemu svetu. Črta, ki loči med Timavo in zgornjim Tilmentom kraški in gorski svet od Furlanske nižine, je v glavnem že najmanj trinajst stoletij meja med slovanskim in romanskim življem. Zgodovinski činitelji ob času slovenskega naseljevanja so jo od svoje strani še bolj utrdili. V političnem oziru je naše Posočje s Krasom v srednjem veku pripadalo na zahodno stran, vendar je bila ta prešibka, da bi bila mogla povzročiti premaknitev narodnostne meje med Alpami in morjem nam v škodo. Nasprotno, močnejše od italških so struje, ki dovajajo na Sočo in Kras kulturne in kolonizacijske tokove ter družbeno-gospodarski red severnih dežel. Zato je zemlja med severnim Jadranom, alpskimi grebeni in kraškimi prehodi skoraj ves srednji vek po veliki večini prednji prostor vzhodnega in severnega zaledja, ne pa zemlje, ki se širi odondod proti zahodu.

KOTLINE — KRAJINE — DEZELE. Pa ne samo prirodo pokrajin ob slovenskih mejah, temveč tudi notranjih deželâ moramo pri proučevanju njene zgodovine jemati v poštev. Značilno podobo dajejo notranji Sloveniji kotline sredi gorâ in hribovitega sveta: koroška, zgornještajerske, graška, celjska, ljubljanska. Nanje navezuje in iz njih izhaja glavno politično življenje v dobi, ko med Slovenci nastajajo in se oblikujejo fevdalne tvorbe.

Najpomembnejša od vseh je v slovenski zgodovini srednjega veka koroška kotlina s središčem na Gosposvetsko-celovškem polju. Že v antiki je politično, gospodarsko, kulturno in kultno jedro ilirskih in keltskih plemen, nato rimskega Notranjega Norika, v slovenski dobi pa postane zibelka samostojne slovenske državne tvorbe. Koroška je gorska pokrajina sredi vzhodnoalpskega sveta, od vseh strani jo obdajajo gore, skozi katere vodijo pota le v ozkih soteskah ali preko visokih prelazov. Priroda jo je določila za osrednjo slovensko pokrajino; okoli nje bi se nanizale ostale. Zgo-

dilo se je sicer drugače, vendar je Koroška še dolgo obdržala obvladujoč položaj med pokrajinami v Vzhodnih Alpah. Okoli stare Karantanije — Koroške je ustvarila frankovska, nato doba velike nemške ekspanzije v zaščito nemške države na slovenski zemlji na severu in vzhodu venec obrambnih krajin. Te so imele naravna središča v gorskih kotlinah naše zemlje: Karantanska krajina v graški, Savinjska krajina v celjski, Kranjska v ljubljanski kotlini. Podravska krajina je bila v široko proti vzhodu odprtem Podravju premalo zasidrana, zato je zgodaj izgubila samostojnost in se pridružila Karantanski krajini oziroma nastajajoči Štajerski.

Moč kotlin in gorá okoli njih se je v slovenski zgodovini fevdalne dobe izkazala kot zelo velika. Razbila je slovensko zemljo na dežele, nastale iz krajin, in pospeševala že itak močno rodovno in plemensko razcepljenost Slovencev.

Kotline — krajine — dežele so slabile odpornost Slovencev in preprečevale oziroma ovirale njihovo zedinjevanje v močno politično in kulturno enoto. Ob pokrajinsko razbitih Slovencih je bila germanizacija njihovih severnih krajin mnogo lažja, kot bi bila ob geografsko enotni in vse Slovence obsegajoči politični tvorbi. Popolnoma so se ponemčile zgornještajerske in graška kotlina, deloma pa celovška. Slovensko življenje se umika vedno bolj v kotline — krajine — dežele, ki leže v območju velikega in že od prastarih časov znanega in uporabljenega prehoda iz Panonije v Italijo: v Podravje, Posavinje in Posavje ter tem bližnje in nanje prislonjene predele. Prekmurje in del Pomurja na severovzhodu, Kras in Posočje na jugozahodu so braniki ob širokem pasu Slovencev med Panonsko in Furlansko nižino.

Geografska raznolikost in razkosanost slovenske zemlje v krajine — dežele je olajšala delo sosedom. Slovenska zemlja v srednjem veku ni bila nikdar ena sama politična edinica. Od večje ali manjše moči sosednjih držav in tujih gospodarjev je bilo odvisno, koliki del Slovenije bo komu pripadal. Borba za gospostvom nad slovensko zemljo je eno obsežnejših poglavij njene srednjeveške zgodovine. Proti koncu dobe, ki jo obravnava ta knjiga, je odločena v korist habsburške Avstrije; ta združi v svojem okviru — seveda iz svojih, ne pa iz koristi tamkaj prebivajočega ljudstva — skoraj vse Slovence, že razbite na historično-politične edinice — dežele.

Tako prevladujejo v srednjeveški zgodovini Slovencev nad enotnostjo in zedinjevanjem činitelji razkosavanja in razdruževanja. Tudi priroda slovenske zemlje s svojo raznolikostjo in prehodnostjo je bila pri tem do neke mere soodločujoča.

PRIHOD SLOVENCEV

IME ZA SLOVENCE IN SLOVENIJO. Ko so se pojavili naši predniki v alpskih, kraških in panonskih predelih, so jih imenovali sosedje na zahodu in jugu z imeni, s katerimi so vobče označevali pripadnike velike slovanske skupine. V latinskih pisanih virih tiste dobe so Slovenci »Sclavi«, »Sclaveni« (Sclavani, Sclavini), »Winedi« (Winadi, Winades), pri nekaterih pa, ki niso prav ločili med german-skimi Vandali in slovanskimi Venedi, celo Vandali. Od teh označb je nedomače ime Vinedi ali Venedi; pojavi se že v prvem stoletju našega letoštetja in je v veljavi za Slované vobče. Z njim so svoje slovanske sosedé radi označevali Nemci. Ime se je v obliki »Windische« za Slovence ohranilo do današnjih dni. Poleg Vinedi, Venedi ali Vindi pa so Slovenci — prav tako kot drugi Slovani — že v najstarejših ohranjenih pisanih virih označeni kot »Sclaveni« (Sclavani, Sclavini). »Slovjene«, v ednini »Slovjenin«, so se Slovani sami imenovali. Slovenci so to domačo in za Južne Slované prvotno splošno veljavno označbo prevzeli kot svoje narodno ime, le da so novo obliko Sloven (namesto Slovjenin) ob naslonu na žensko Slovenko spremenili v Slovenec, Slovenci (kakor je na primer iz moškega gorjana ob ženski gorjanki nastala oblika gorjanec). Glede prevzema stare domače označbe za Slované vobče so Slovenci šli skupno pot s Slovaki, Slovinci na Pomorjanskem in vzhodnoslovanskimi Slovni pri Novgorodu ob Ilmenskem jezeru. Namesto oblike »Sclaveni« (Slovjene) je za oznako Slovanov in z njimi Slovencev prišla v latinskih virih čimdalje bolj v rabo in jo na splošno že v 9. stoletju izpodrinila oblika »Sclavi«. S tem imenom so v latinskih virih srednjega veka Slovenci najčesče označeni.

Dežela, ki so jo naselili Slovenci, se že v virih 9. stoletja imenuje Slovenija (Sclavinia). Slovenija je v tem času in tudi kasneje pojem za etnično področje Slovencev. K Sloveniji ne štejejo tuji pisci le Karantanijo, Spodnjo Panonijo in v okviru teh zopet manjše predele (Zilja, Lurnsko polje na Zgornjem Koroškem, Dudlebska grofija na današnjem Nemškem Štajerskem), marveč tudi druge pokrajine, v katerih so takrat prebivali Slovenci. Jezik, ki ga govoré Slovenci, je slovenski (prvič leta 970 »lingua Sclavanisca«).

Narodno ime začnejo že v prvih stoletjih slovenske naselitve izpodrivati pokrajinski in zgodovinski nazivi. Kranjska, ki je ostala najbolj slovenska pokrajina, je že piscu 8. stoletja »domovina Slovencev« (Carniola Sclavorum patria). Bolj kot Kranjci pa so bili zahodnemu svetu v srednjem veku znani Slovenci kot prebivalci Karantanije ali Koroške, kakor bi danes dejali. Karantanija

je v tisti dobi po Slovencih zelo na gosto naseljena pokrajina; ker pa ji gre tudi v političnem pomenu od vseh dežel, v katerih takrat prebivajo Slovenci, prvo mesto, začenja pomenjati Karantanec toliko kot Slovenec in Karantanija kot Slovenija, brž ko spozna Slovence zahodna Evropa.

64
DRUŽBA IN GOSPODARSTVO OB NASELJEVANJU. O družbenih in gospodarskih razmerah naših prednikov za naselitve in v prvi dobi po njej moremo iz sodobnih pisanih virov naravnost le malo razbrati. Posredni viri, kot so jezik, izkopanine, tradicionalna literatura ter primerjava z razmerami pri drugih slovanskih ljudstvih, nam morejo do neke mere spopolniti pičle podatke sočasnih piscev.

Južni Slovani žive po pričevanju zgodovinopiscev iz 6. in 7. stoletja »od nekdanj v demokraciji« in »nimajo za vladarja po enega človeka« oziroma žive »brez oblasti in v medsebojni mržnji in ne poznajo vojaškega reda«. Vrhovnega in enotnega vodstva tudi ne poznajo, »vse javne zadeve, prijetne in neprijetne, upravljajo skupno«. Tako je živel ob naselitvi pač tudi tisti del Južnih Slovanov, ki se je kasneje začel imenovati Slovenci. Rodovno-plemenski red imenujemo družbeni ustroj, ki ga moremo razpoznati iz navedenih podatkov starih piscev.

Osnovna družbena edinica, ki so jo naši predniki prinesli iz Zakarpatja v novo domovino, je bil rod. Skupine z rodbinskimi člani, ki izhajajo od istega očeta in so istega rodu, žive kot enakopravni člani ene hišne skupnosti. Ta način družbenega reda je pogojen in povezan z gospodarstvom. V poljedelstvu prevladuje požigalniški način obdelave. V posekanem gozdu, pognojenem s pepelom požganih dreves in grmovja, so z motiko prekopane in največ za dobo treh let posejane njive; te se potem prepuste paši in nato zopet gozdu, namesto teh pa uredijo take njive v gozdu drugod. Taka obdelava zemlje z značilnim premikanjem nestalnih njiv, močno ekstenzivna, more biti po pravilu le produkt skupnega dela številnih članov hišnih skupnosti, vključenih v rod. Obdelovalna zemlja je skupna lastnina, pridobljena v skupni obdelavi, pridelki so na razpolago za skupno uživanje.

Prihodu v novo domovino je sledila ustaljenost naselitve in stalnost naselbin. Premikanja rodov iz kraja v kraj in premikanja njiv ni več; njive postajajo stalne, obdelava polja redna. Zemljo pa že več ne dele enakomerno med posamezne člane; že pri tem upoštevajo položaje in zasluge, zlasti take, ki so jih posamezniki pridobili pri zavojevanju nove domovine in v bojih s sosedi. Iz širokih plasti svobodnih se dvigajo vplivnejši poglavarji rodov, žup in

plemen. Večji ali manjši plen, pridobljen v vojnih pohodih, je mogel dati podlago za znatne razlike v premoženju in tako bogatejše tudi v družbenem oziru ločiti od manj imovitih. Imovitejši tudi začnejo pridobivati sužnje.

Že v času naseljevanja in z njim povezano se je torej začelo razredno razslojevanje z neenakostmi v imovinskem in družbenem pogledu. Kolektivna obdelava postaja manj potrebna; skupno delo, skupna lastnina ter skupno uživanje se umikajo individualni lastnini in uživanju posameznih družin. Te so vključene v stalne vaške občine ali srenje, nastajajoče na naseljenem ozemlju v novi domovini. Velike družine, v katere je vključeno sorodstvo ene rodbine s hišnim poglavarjem, sinovi in hčera mi ter njihovimi otroki, žive, uživajo in obdelujejo v hišnih in gospodarskih skupnostih (moremo jih imenovati zadruge) zemljo, ki jo je dodelila vaška občina. V okviru teh in takih družin poteka marsikje tudi naselitev na novem ozemlju in pridobivanje obdelovalne zemlje. Del te pa ostane kolektivna lastnina; to je srenjska zemlja (pašniki, voda, gozd); njo vsi pripadniki občine uživajo in izrabljajo skupno. Rodovno-plemenski družbeni ustroj se hkrati z ustaljenostjo naselitve, z nastankom stalnih naselij in njiv, z delitvijo zemlje med družine vaških občin in s pojavi imovinske ter družbene neenakosti umika redu, ki vodi v razredno razslojevanje tudi pri Slovencih.

Večje ali manjše število rodov je pripadalo enemu plemenu. Na plemena so se delili tudi Slovenci; katera so to bila, je težko povedati. Obrsko gospostvo je moglo marsikatero staro slovensko pleme razbiti, druga pa so se mogoče razkropila ob naselitvi. Morda je tudi poseben značaj ozemlja, ki so ga Slovenci naselili, mogel ali vplivati na naselitev v obsegu starih plemen ali pa na oblikovanje novih plemenskih edinic.

Tudi še po razpadu rodovno-plemenskega družbenega ustroja so se med Slovenci ohranile župe. Te so od vaških občin višje enote in zajemajo navadno več vasi. Najstarejši zapisani podatek za označbo načelnika župe, župana — ta je sicer znana tudi drugod po slovanskem svetu — nam je ohranjen prav s slovenskega ozemlja. »Jopan qui vocatur Physso« — župan, ki se imenuje Fiso, se omenja leta 777 med Slovenci pri Kremsmünstru na današnjih zgornjeavstrijskih tleh.

Na tej približni razvojni stopnji so bili v družbenem in gospodarskem razvoju Slovenci, ko so prišli in se naseljevali v novi domovini v zadnjih desetletjih 6. in v prvih 7. stoletja. Potrebno se mi zdi, da si najprej ogledamo, pod katerimi zunanji pogoji in pod

vplivom katerih silnic so se naselili, zatem pa, kako je naselitev v podrobnostih potekala. S tem v zvezi si hočemo najprej predočiti razmere v srednjem Podonavju kmalu po sredini 6. stoletja.

567 PRIHOD Z OBRI. SLOVENCİ IN OBRI. Potem ko je bila v letih 566 in 567 uničena sila germanskih Gepidov, o čemer smo govorili že v enem prejšnjih poglavij, so Obri dosegli gospodujoč položaj v srednjem Podonavju. Langobardi se jim umaknejo v Italijo, Gepidi in preostali drobci germanskih ljudstev pridejo pod nadvlado Obrov, prav tako pa tudi velike množice Slovenov, ki najmanj od začetka 6. stoletja prodirajo ob Karpatih in preko njih ter ob Donavi navzgor. Maloštevilno nomadsko ljudstvo Obrov vključi za nekaj desetletij »neštevilno«²² ljudstvo Slovenov v plemensko zvezo in ji postane gospodar.

Odkar je v Carigradu zavladal Justin II. (565), se je spremenila smer bizantinske politike do severnih sosedov. Ne več obljube, pogajanja in darovi, kot za Justinijana, marveč odklanjanje obrskih zahtev je na dnevnem redu. Posledica ojačenega položaja Obrov v srednjem Podonavju in spremenjene bizantinske politike so pogosti napadi Obrov in njim podrejenih Slovenov preko Donave in Save na bizantinska tla. Pa tudi Sloveni sami brez Obrov napadajo bizantinsko zemljo. Ne gre odrekati Slovenom lastne pobude in samostojnosti v prodiranju in naseljevanju na Balkan, vendar so bili Obri po svojem gospodujočem položaju, s svojo taktiko in z dejansko pomočjo navsezadnje vendarle vzmet, ki je v vedno novih ofenzivah prožila navale Slovenov na Balkan, takó da so si ga ti v primeroma kratkem času povečini osvojili.

Nekaj podobnega lahko rečemo o Slovenih, ki so začeli siliti na Kras in v Alpe. Slovenci, naši predniki, naseljujejo te zemlje. Če bi ne bili imeli Obrov za hrbtom in med seboj, bi si nemara nikdar ne bili upali tako daleč in odpor sosedov bi bil brez dvoma večji. Kakor na Balkanu se lotevajo Sloveni v Alpah in na severozahodnem Krasu naseljevalnih in osvajalnih pohodov, deloma na lastno pest, deloma v družbi in pod vodstvom Obrov. Velikim uspehom Obrov v Panoniji, od katerih je zlasti omeniti padeč Sirmija (danes Sremska Mitrovica) leta 582 izpod bizantinske oblasti pod Obre, slede močnejši sunki Slovenov proti zahodu. Ne bo brez vsake zveze, da so se prav po padcu Sirmija sprostili močni valovi Slovenov v Vzhodne Alpe in proti mejam Italije. Ko prvič sami ne uspejo proti Bavarcem, jim pridejo drugič Obri na pomoč in uspeh je tu. Naselitev Krasa so brez dvoma pospešili, ako celó ne omogočili napadi Obrov v Furlanijo.

Marsikatero pokrajino so si pa Sloveni znali osvojiti prav gotovo tudi brez obrske pomoči. Sloveni so v dobi naseljevanja znali nedvomno sukati meč prav tako kot večina osvajalskih ljudstev v času velikih selitev. Tudi podrejenost Slovenov pod Obri ni mogla biti povsod enaka. Ponekod je bila nemara res hlapčevska, drugod je imela oblike zavezništva, ponekod je bila težko občutna, drugod je skoraj ni bilo. Način sosedstva obeh ljudstev, gospodarski značaj

IN OMNINO EGO TASSILO
dux baiouarorū uir inluster conpunc
tus de diuina misericordia atq; de aēna
beatitudine manu ualente cū consensu
optimatū baiouarorū dono atq; trans
fundolo cū in nuncupante india qd tuul
ad eccliam scī pētri aptorū principis seu cōle
rorum scōrū aptorū atq; mastyrū pro re me
dium anime meae seu cō antecessorū meorū
in aedificatione monasterii atq; ipsi uisū
tio. ariuo quae uocatur tesido usq; ad
tesminos sclauorū id est adriuo lūmontis
anarasi totū atq; integrū campestris

*Altoni sūbstit
Peta
adificatio
in monasterij*

LISTINA BAVARKEGA VOJVODE TASILA IZ LETA 769

(rokopis 5 a, list 75, v Državnem arhivu v Münchenu). — Z listino daruje Tasilo med drugim zemljo od potoka Tesido pa do meja Slovencev, to je do potoka, ki teče z gore Anaras

in številčna moč enega in drugega ter krajevne razmere so mogle vplivati na različne oblike sožitja med Sloveni in Obri. Gotovo so bili Sloveni Obrom močnejše podložni v panonskih ravninah, kjer so bila središča obrske sile, nemara tudi tisti naših prednikov, ki so se naselili v območju velike ceste Panonija—Italija, ob kateri so Obri od preloma 6. v 7. stoletje dalje vdirali proti Italiji, in pa ob cesti Panonija—Bavarska, koder so vpadali proti mejam frankovske države. Manj občutna pa je bila nedvomno obrska nadoblast v goratih predelih, v alpskih dolinah in kotlinah, kamor so obrske konjeniške čete težje prodirale oziroma se tamkaj manj okretno

gibale. V notranjosti Alp so nemara le nekatere vojaške posadke Obrov opozarjale Slovence, da stoji nad njimi obrski kagan. Ena takih posadk je bila mogoče na Koroškem, tam kjer leži danes kraj Vovbre. Slovensko ime nam govori o Obrih, nemško Heunburg (po starem Hunenburg) pa o Hunih, kakor je v spominu na nekdanje Hune, sorodnike po izvoru in značaju, imenoval Obre zahodni svet.

Vse pa, Obre, Slovene in nemara še drobce iz prejšnjih časov preostalih ljudstev je v širokem prostoru od panonskih nižin pa notri v Alpe in do Krasa družila plemenska zveza, v kateri je pač Ober imel gospodujoč položaj. Ober-nomad je končno vendarle tisti, ki živi od truda in pridelka Slovena-poljedelca; pod svojim vodstvom prav mnogokrat uravnava vojne pohode Slovenov, vpliva na premikanje in naseljevanje slovenskih plemen.

Tam, kjer je bilo obrsko gospodstvo občutno, je nedvomno ustvarjalo odnose podložništva, izhajajoče iz nasprotstva med obrskim in slovenskim načinom življenja in gospodarstva: nomad in gospodujoči Ober izkorišča delo podrejenega Slovena-poljedelca. Napačno pa bi bilo trditi in predpostavljati, da so bili Slovenci celó kot celota suženjsko podložni obrskim gospodarjem-tlačiteljem. Ne more držati, da bi bili Slovenci kasneje prešli iz občega obrskega hlapčevstva v nemško in da so jih Nemci kot hlapce enostavno prevzeli.

ČAS PRIHODA V NOVO DOMOVINO. V primeroma kratkem času so Slovenci dosegli in zasedli porečje Mure, zgornje Drave in zgornje Save. Do leta 568 je večina današnjega slovenskega ozemlja še v oblasti germanskih Langobardov. Komaj četrto stoletja kasneje se pa Slovenci in Obri že bijejo z Bavarci ob zgornji Dravi in silijo preko tržaškega Krasa v Italijo. Odhod Langobardov iz Panonije v Italijo leta 568 je omogočil vdiranje Slovencev, pred njimi, za njimi ter z njimi pa Obrov v osrčje Vzhodnih Alp in preko Krasa na meje Italije.

Glede posameznosti in zaporednosti slovenskega naseljevanja moremo trditi, da so po letu 580 Slovenci zasedli okoliše nekdanjih škofij v Celeji (Celje) in Emoni (Ljubljana), okoli 590 že okoliš škofije, ki je imela sedež v mestu Teurnia (blizu današnjega Spitala na Zgornjem Koroškem) in deloma že tudi škofije s sedežem v mestu Aguntum pri današnjem Lienzu. Škofje teh mest se pred slovenskim in obrskim pritiskom umikajo proti morju in v Italijo. Zadnji emonski škof Patricij in celjski škof Johannes živita kot begunca v okolici oglejskega patriarha in v Istri. Sled zadnjega škofa antične Celeje vodi iz Istre v daljno Sicilijo in se tam izgubi.

Virunski in ptujski škof pa se sploh več ne omenjata. Njuni škofiji, ki sta bili v zgornjem Podravju navalom od severovzhoda najpoprej izpostavljeni, sta nemara med prvimi prenehali. Teurnijska in aguntska škofija pa sta vzdržali še nekaj časa. Lega v gorah, še neogrožena zveza z Italijo in oddaljenost na zahodu jima je za nekaj let še ohranilo obstoj. Trditi pa smemo, da sta okoli leta 590 propadli tudi že teurnijska in aguntska škofija, toda že pod dvojnimi pritiskom, obrsko-slovenskim od vzhoda in bavarškim od zahoda. Beg škofov iz poverjenih jim škofij in propad cerkvene uprave je vse, kar moremo razbrati iz pičlih virov.

Cerkveni poglavarji se ob obrsko-slovenskih navalih nimajo več kje opirati na svetno oblast. Langobardov na prehodnem ozemlju med Italijo in Panonijo po letu 568 ni več, kvečjemu se drže še kaka leta ob poteh v nekaterih postojankah med Furlanijo in zgornjim Posavjem, tako mogoče v Kranju. Frankovska oblast v zgornjem Podravju je že pred odhodom Langobardov in prihodom Slovencev propadla. V Vzhodnih Alpah je nastala v zadnjih desetletjih 6. stoletja praznina brez pravega gospodarja. Od vzhoda jo izpolnijo, prodirajoč ob rekah navzgor, Slovenci in Obri, od zahoda silijo vanjo po skrajni zgornji Dravi germanski Bavarci. Oboji kaj kmalu trčijo drug ob drugega in zgodovina nam že poroča o prvih bojih naših prednikov. Kar o tem vemo, nam kaže, kako daleč so v kratkem času Slovenci že prodrli in kako je bilo z njihovimi sosedi v osrčju Alp ter na vratih Italije.

SLOVENCİ, OBRI, BAVARCI, BIZANTINCI IN LANGOBARDI OKOLI LETA 600. Bavarci so zahodnogermansko pleme, ki se je v začetku 6. stoletja naselilo med zgornjo Donavo in Alpami, prodrlo tudi v te in se nekako ob istem času kot Slovenci v Vzhodne Alpe pomaknilo preko Brennerja v zgornje Poadižje ter od tam pritisknilo proti zgornji Dravi. Kolikor povedo zgodovinski viri, so se tu prvič okoli leta 593 Bavarci in Slovenci spopadli. Bavarski vojvoda Tasilo je z vojsko vdrl v deželo Slovencev, jih premagal in se z velikim plenom vrnil domov. Slovenci mu niso ostali dolžni. Prišla jim je na pomoč obrska vojska; in ko so Bavarci zopet napadli Slovence, je dva tisoč Bavarcev mrtvih obležalo; tako poroča vir.

Skoraj ob istem času kot ob zgornji Dravi se pojavijo Slovenci in Obri ob mejah Italije in Istre. Tamkaj so trčili na bizantinske gospodarje v Istri, v Furlaniji pa na Langobarde. Langobardi so v vzhodnem delu nekdanje rimske Venecije uredili eno najpomembnejših pokrajin svoje države: Furlansko vojvodino. Mir, ki so ga Langobardi pred svojim odhodom v Italijo sklenili z Obri, je nekaj

desetletij branil severovzhodne meje sedaj langobardske Italije pred sovražnimi vpadi od vzhoda. Ni pa varoval Istre, ki je takrat bizantinska pokrajina in se razprostira proti severu še preko tržaškega Krasa ter velikega dela Notranjske vse do črte Timava—Nanos—Snežnik. Istra je v zadnjih letih 6. in v prvih 7. stoletja cilj vzajemne politične in vojne akcije združenih Obrov, Slovenov in Langobardov, kajti eni kot drugi so nasprotniki Bizanca. Ni naključje, da se ob severovzhodnih mejah Italije Sloveni prej omenjajo v Istri kot v Furlaniji, ki je v oblasti Langobardov, prijatelj in zaveznik Obrov in z njimi Slovenov. Pisma takratnega papeža Gregorija I. tožijo o naših prednikih, ki najmanj od leta 599 napadajo bizantinsko Istro. Leta 600 piše papež solinskemu škofu, da je zelo potr t in vznemirjen zaradi Slovenov, ker so preko Istre že začeli siliti v Italijo. To je prvi znani zapisani podatek, ki z imenom Sloveni (Sclavi) omenja naše prednike v severnem jadranskem Primorju. Tudi še v prvih letih 7. stoletja napadajo Langobardi, Obri in Sloveni bizantinsko Istro.

Kmalu pa so se razmere ob istrskih mejah spremenile. Premirje, ki so ga leta 603 sklenili Langobardi z bizantinskim cesarjem Fokom in ki se je dejansko spremenilo v trajen langobardsko-bizantinski mir, Langobardom ni več dovoljevalo napadov na bizantinsko ozemlje. Ti prenehajo z sovražnostmi nasproti Bizancu, ne pa tudi Obri in Sloveni, ki napade nadaljujejo in jih raztegnejo tudi na svoje zaveznike od včeraj, na Langobarde.

Prvič silovito navale Obri — in nedvomno tudi njim podrejeni Sloveni — v langobardsko Furlanijo okoli leta 611. Furlanski vojvoda Gisulf se je sovražnikom pač postavil v bran, a je bil premagan. Langobardi so se zatekli za utrjeno obzidje mesta Čedad in sosednjih gradov. Obri pa so glavno mesto Furlanije, Čedad, začeli oblegati in ga — vir pravi zaradi izdaje — zavzeli. Silna množica Furlanov in Langobardov je morala takrat v obrsko robstvo. Med njimi sta bila tudi Taso in Kako, sinova furlanskega vojvode, a se jima je posrečilo, da sta iz suženjstva ušla in nato po očetovi smrti prevzela vodstvo Furlanske vojvodine. Ob istem času kot Obri Furlanijo, zopet napadajo Sloveni bizantinsko Istro. Zelo verjetno je, da je nove slovenske navale v Istro omogočila obrska vojska v Furlaniji in da sta oba vpada, v Istro in Furlanijo, v zvezi. Od Snežnika do Tilmenta je okoli leta 611 morala vzdržati bizantinsko-langobardska meja velik pritisk napadajočih »barbarov«.

Obri, započetniki in vodje sovražnih akcij proti Langobardom in Bizantincem, niso naseljevali ozemlje, ki so ga napadali in puštošili. Kolonizacijo so prepustili podrejenim Slovenom; ti se v zvezi

z vojaškimi pohodi in uspehi ter pod zaščito obrske sile počasi naseljujejo vse tja do mejá ravne Furlanije, medtem ko se Obri po končanih vojnih odpravah s plenom obloženi vračajo v svoja panonska stanovišča.

Po velikem navalu iz leta 611 nam viri več ko pol stoletja ne poročajo o novih obrskih pohodih v Furlanijo. To je v zvezi z veliko plemensko tvorbo, ki jo je na severu započel Šamo. Njegova akcija ni ostala brez vpliva na Obre in Slovene ter na medsebojno razmerje obeh teh dveh ljudstev.

Ozka skupnost slovenske usode z obrsko in odvisnost Slovencev od Obrov traja do tretjega desetletja 7. stoletja. Takrat se velik del Slovencev s tujo pomočjo osvobodi obrskega jarma in si položi temelje lastne državnosti. Dogodek je v zgodovini Slovencev tako pomemben, da moremo z njim po pravici zaključiti obrsko obdobje slovenske zgodovine. Mimo tega je pa še en važen razlog, ki nas opravičuje končati približno s tretjim desetletjem 7. stoletja prvo obdobje zgodovine Slovencev v novi domovini. Do takrat so se namreč Slovenci razprostrli — zaenkrat še zelo na široko — preko ozemlja, čigar meje tudi v dobi največje razširjenosti kot stalni naseljenci v glavnem niso nikdar presegli. Konec obrske nadvlade nad večjim delom Slovencev se ujema po času s slovensko naselitvijo do skrajnih mejá v smeri proti zahodu in severu. Umestno se mi zdi spregovoriti podrobneje o naselitvi Slovencev v novi domovini.

NASELITEV V NOVI DOMOVINI

SMERI, OBMOČJA IN TOKOVI NASELJEVANJA. Smeri slovenskega naseljevanja v Vzhodne Alpe in na Kras so šle na splošno v pravcu vzhod—zahod. Slovenci so povečini del tistih skupin Slovenov, ki so se, prodirajoč preko Karpatov, okrenili v zgornjem srednjem Podonavju proti zahodu in jugozahodu, v spodnjem srednjem Podonavju pa proti zahodu. Kaže se, da imamo v Vzhodnih Alpah opravka z dvema velikima strujama slovenske naselitve, šibkejšo severno in močnejšo južno. Ko so Slovenci prispeli do rek, ki tečejo v splošni smeri od zahoda na vzhod, so se obrnili ob teh navzgor in sledeč Muri, Dravi in Savi ter njih manjšim pritokom naselili v komaj polstoletni dobi v širokem obsegu Vzhodne Alpe ter severozahodni del Krasa. Povečini so bili eno s Slovenci, ki so ob istem času naseljevali preko Drave, Save in Donave Balkanski polotok in čez Dinarske planine prodirali na Jadransko morje. Lahko rečemo: tisti del Slovenov, ki mu je do danes ostalo ime Slovenci,

je v zadnjem četrletju 6. in v prvem četrletju 7. stoletja dosegel na zahodu meje Furlanske ravnine in prišel ob istem času že blizu izvirov rek Zilje, Drave, Mure in Aniče. Okoli leta 625 se imenuje Ziljska dolina že slovenski okraj in prav kmalu za tem se bijejo Slovenci z Bavarci pri starem Aguntu; ta je stal tam, kjer leži danes vas Stribach pri Lienzu na Vzhodnem Tirolskem.

Od naseljevanja kraških in dela alpskih predelov se razlikuje po času in smereh prihod Slovenov v današnje nižje- in zgornje-avstrijsko Podonavje. Kaže, da so Sloveni v te obdonavske predele prispeli od vzhodnih strani že kmalu po letu 550, ko je bilo v teh krajih konec frankovskega gospostva.

V zgodovini naseljevanja Slovencev je razlikovati več naselitvenih tokov in območij, ki so — v raznih smereh — pripeljali in razprostrli naše prednike v pokrajine širšega obsega in večje zaokroženosti. Razume se, da obstoje med posameznimi območji in tokovi zveze in prehodi in da je zgodovina enega in drugega naselitvenega toka ali območja več ali manj povezana z obsegom in potekom sosednjega, da so se posamezni tokovi in naselitvena območja mešala, križala in drobila. Kažipoti in usmerjevalci posameznim tokovom, smerem in območjem so bili: laže ali lahko pristopno ozemlje, kjer niti gozd niti močvirje ali kakšne druge naravne ovire niso branile dohoda in prehoda, dalje umetna pota, posebej takrat še dobro uporabne ceste in pota iz rimske dobe, nazadnje še ozemlje, ki ga je že predslovensko prebivalstvo v kulturnem pogledu osvojilo in preželo.

Pri opisu naselitve v novi domovini začenjamo s pokrajinami, ki so še do danes ohranile slovensko prebivalstvo, in prehajamo za tem na tiste, ki so bile nekdanj po Slovencih naseljene, a niso danes več.

DOLENJSKA IN BELA KRAJINA. Od pokrajin današnje slovenske zemlje je bila Dolenjska v predslovenski dobi ena najgostejše naseljenih. V prvi vrsti velja to za Dolenjsko med Gorjanci, zgornjo Krko in Savo. Arheološki zemljevid te pokrajine v starem veku nam kaže izredno gosto mrežo prazgodovinskih in rimskih selišč, potov in najdb. Preko vodi v rimski dobi velika cesta Emona (Ljubljana)—Praetorium Latobicorum (Trebnje)—Neviodunum (Drnovo pri Krškem)—Siscia (Sisak); ta je nedvomno služila prihajajočim Slovincem kot kažipot pri njihovem prodiranju proti zahodu. Del Slovencev se je ob njej ustalil in naselil širok pas ob obeh straneh velikega rimskega pota, marsikje navezujoč na naselitveni prostor iz prazgodovinskega in rimskega časa.

Od južne strani Slovenci niso prodrli v večjem številu na ožja dolenjska tla. Med novomeško kotlino in Belo krajino se je širil gozdni pas, mnogo večji od današnjega, ki je v prvih stoletjih v novi domovini ločil v selitvenem in političnem pogledu Slovence ob Krki od naseljencev v današnji Beli krajini. Bela krajina od Kolpe pa do roba Gorjancev in kočevskih gorá ter zgornja Kolpa je dobila prvi dotok svojega slovanskega prebivalstva od preko-kolpske, danes hrvatske strani. Južno od Krke se naši predniki prvotno niso naselili mnogo preko črte Mehovo—Toplice—Krka—Dvor—južni rob Suhe krajine. Kočevskega ozemlja se je že v pred-slovenski dobi naselitev komaj dotaknila. Tudi Slovenci so se izogibali težko prodirnih gozdov med Krko in Kolpo, čeprav ne smemo reči, da tega ozemlja niso poznali oziroma ga niso naselili, četudi zelo naredko. Za prva stoletja slovenske naselitve moremo trditi, da je pas gozdov od Save pri Mokricah pa do Ribniške doline ločil naseljitveno območje ob Krki od naseljitvenega območja z jedrom v današnji Beli krajini.

V podrobnem so Slovenci na Dolenjskem v prvih časih najbolj na gosto naselili nizko gričevje in hribovit svet, ki leži med Gorjanci in Kumom, Krko in Savo. Ob spodnji Krki je rob ravnine dobil že zgodaj intenzivno kolonizacijo, medtem ko je ravnina, pokrita še z velikimi gozdovi, slabše poseljena. Rimsko mesto Neviodunum, ki je stalo tam, kjer leži danes vas Drnovo na Krškem polju, ni pustilo sledu svojega imena v krajevnem nazivu slovenske dobe niti ni tamkaj nastalo večje slovensko naselje. Močna naseljitvena jedra že prvih Slovencev na Dolenjskem je iskati okoli Šentjerneja, ob Mirni okoli Mokronoga, v okolici Trebnjega, okoli Stične in v Grosupeljski kotlini.

NOTRANJSKA IN KRAS. Iz prostora okoli Grosuplja in Šmarja je naseljitveno območje povezano z območjem Ljubljanskega barja. Ob njegovem južnem in vzhodnem robu se razcepi. Eno sega od Iga in Preserja v okolico Vrhnike, drugo pa ob stari rimski cesti in preko gričevja vzhodno od te v okolico Ljubljane in se tam strne s posavskim naseljitvenim območjem. Iz grosupeljske okolice je šel močan naseljitveni tok, sledeč proti jugu starim potom iz pred-slovenske dobe. Obljudeno je že zgodaj Dobropolje, okolica Velikih Lašč in Ribniška dolina skoraj do Kočevja. Iz prostora Velike Lašče—Ribnica je tamošnje naseljitveno območje povezano z Notranjsko in Krasom. Bloška planota, to z gozdovi manj pokrito in že od davnih časov naseljeno in kultivirano ozemlje, odpira na stečaj vrata slovenskemu dotoku proti zahodu. Daleč naokrog ni

tako ugodnega prehoda z Balkana proti mejam Italije. Na jugu zapira pot proti morju širok gozdnat pas, ki se širi od ribniške Velike gore proti Snežniku ter Risnjaku in odpira šele ob morju svobodnejši prehod v Istro. Proti severu in severozahodu se pa razprostira obširen gozdnat predel od Rakitniške planote preko logaških gozdov na Hrušico, ustvarjajoč veliko pregrado med Ljubljansko kotlino in Krasom. Res je, da je peljala preko Hrušice v smeri Ljubljana—Vrhnika—Logatec—Podkraj—Ajdoščina rimska cesta prvega reda. Ali zdi se, da ta, izkrčena skozi velike gozdove, ni imela posebnega pomena za pretok slovenskega življa od Save na Kras in Vipavo. Naselitveni otoki rimske dobe sredi gozdov ostanejo samotne naselbine tudi v slovenski dobi in prevzamejo antično ime (Hrušica je prevod latinskega Ad Pirum, Logatec je nastalo iz Longaticum).

Glavni prehod Slovencev na Kras in proti morju je iskati slejkoprej na Blokah. Takoj onstran Bloške planote je nastalo, navezano na številna selišča iz prazgodovinske in rimske dobe, močno slovensko naselitveno jedro okoli Starega trga pri Ložu, z odcepom do Prezida proti jugovzhodu in do Cerknice—Planine proti severozahodu.

Iz okoliša Stari trg—Cerknica—Planina sta kazala Slovincem proti zahodu dva pota, oba znana že antiki. Eden vodi od Cerknice preko Planine v Postojnsko kotlino, drugi iz Loške doline na zgornjo Pivko in v dolino Reke. Obmorski prehod vzdolž velike rimske ceste Tarsatica (Trsat)—Aquileia (Oglej) za doseljevanje Slovencev ne pride v poštev. Bil je pot hrvatskih rodov ob njihovem prodiranju v Istro.

Kras je v starem veku zelo na gosto naseljena pokrajina. Kot drugod se navezuje slovensko naseljevanje tudi tu na obseg in prožetost predslovenske naselitve in na zemljo, ki je že pridobljena za obdelavo. Na Notranjskem se jedra naselitve danes prav tako kot že v predslovenski dobi drže območij peščenjaka in laporja, ki ju v severnem delu namaka Pivka s pritoki, v južnem pa Reka. Kjer se je nekoč od Hrušice do Snežnika vrstil venec japonskih selišč in gradišč, nastanejo v smereh antičnih potov središča najstarejše slovenske poselitve (Hrenovice, Košana, Vreme, Trnovo). Proti jugu so Slovenci gosto naselili pas gričev in brd med notranjsko Reko in veliko cesto Trst—Reka. Do te ceste nekako gre rodovitno in z vodo bogato ozemlje peščenjaka in laporja ter z njim obseg slovenske naselitve; onstran ceste se začenja nerodovita in z vodo revna Čičarija, ki zato k naseljevanju ni vabila in je dobila

svoje redko prebivalstvo povečini mnogo kasneje in deloma iz drugih smeri. Ob približni črti Šapjane—Podgrad—Hrušica—Materija—Hrpelje se je slovenska naselitev v severni Istri ustavila.

Na tržaški Kras je vodilo Slovence že ob prelomu 6. v 7. stoletje v glavnem dvoja potov: s Pivke preko Razdrtega in Senožč

GOSPA SVETA

ter od Reke preko Vrem in Škocijana. Stara slovenska naselitvena jedra moramo iskati okoli Tomaja in Sežane.

KRAJI OB MORJU. Na morje pritiskajo Slovenci od dveh strani, severno in južno od Trsta. Ondotno ozemlje se je po sprva šibkejšem prilivu Slovencev odprlo močnejšemu naseljevanju okrog dve sto let potem, ko je Slovenec že sedel na zgornjem Krasu. Mesto

Trst z okolico, ki je bilo ob prihodu Slovencev pod oblastjo vzhodnorimskega cesarja, se je s svojim romanskim prebivalstvom, prežetim s političnimi, družbenimi, gospodarskimi in kulturnimi starorimskimi tradicijami, stoletja branilo slovenskih doseljencev; s tem pa ni rečeno, da se niso Slovenci že v prvem poltisočletju svojega bivanja na Jadranu naseljevali v manjšem obsegu v takrat po obsegu in številu prebivalstva še majhnem Trstu. Naselitveno območje naših prednikov se je ob tržaškem mestnem ozemlju razdelilo na dvoje: eno gre preko Boljunca in Doline v istrsko Primorje, drugo pa v severozahodni smeri na goriški Kras.

Istrsko Primorje je dobilo slovensko prebivalstvo po prvih vdorih in naselitvi okoli leta 600, v večjem obsegu dve sto let za tem. S prihodom pod Franke leta 788 je frankovska državna oblast kot marsikje drugod na svojem ozemlju začela naravnost po načrtu pospeševati doseljevanje Slovanov tudi v Istro. V mislih je imela državno gospodarsko korist: Slované pošiljati v puste kraje, kajti bolje je, da so ti naseljeni in od njih plačujejo davek, kot pa da so brez haska pustí. Romansko prebivalstvo Istre se je sicer državni kolonizaciji Slovanov in hkrati vdíranju in uvajanju frankovskega fevdalnega reda ter karolinškemu pojmovanju državne oblasti odločno upiralo in se tradicionalno oklepalo svojega družbenega in gospodarskega reda, ali brez pravega uspeha. Slovenci naseljujejo v močnejšem obsegu okoli leta 800, pač preko prehodov, ki vodijo iz okoliša Rodika in Kozine, miljsko-koprsko zaledje in naselijo proti jugu zlasti ozemlje ob obeh straneh ceste proti Buzetu. Ob tej so trčili na kolonizacijo Hrvatov, ki se je od Buzeta razprostrla proti severu. V bližino morja in do morja se je pa slovenska naselitev v strnjenem obsegu pomikala po času kasneje in v več stopnjah.

GORISKO IN VIPAVSKO. Primeroma lahko pristopni tržaški in goriški Kras so naselili Slovenci v vseh njegovih predelih precej enakomerno, sorazmerno gosto in zgodaj. Mogoče je bil Kras v rimski in rani slovenski dobi nekoliko bolj obraščen, kot je danes, vendar ga niso pokrivali v takem obsegu veliki gozdovi, posekani kasneje, kakor to večkrat beremo. Na goriškem Krasu je iskati večje naselitveno jedro Slovencev okoli Komna. V zahodnem delu gre močan slovenski naselitveni tok v smeri Zgonik—Devin—Opatja sela vse do roba Krasa proti Furlanski ravnini. V smeri proti morju pa je, kot kaže, slovenska naselitev dosegla morje najprej pri Devinu in s tem odsekala Trst od sklenjenega romanskega ozemlja v Furlaniji.

V zgornjem delu Vipavske doline je močno naseljeno rodovitno gričevje med Vipavo in Branico, na ravnini ob reki pa predvsem obrobni predeli. V zgornjem delu doline se širi močno naselitveno jedro okoli Vipave in Ajdovščine, v spodnjem pa okoli Šempasa. Visoko na obronke Trnovskega gozda segajo stara slovenska selišča, nastala v bližini ali na mestu predslovenskih gradišč. Vas Gorica, nastala ob zadnjem izrastku »goric«, je ustanova Slovencev. Na Soči v tem odseku teče ostro začrtana meja med Slovenci in Romani-Furlani. Pri Ločniku se zasuče slovenska jezikovna meja proti zahodu. Goriška Brda vse do Furlanske ravnine so Slovenci naselili na goso in se v prvi dobi mešali z romanskim prebivalstvom. Briški naselitveni tok se nadaljuje proti severozahodu v čedadsko zaledje in ob zgornji Ter; tu se spoji s Slovenci, ki so po Nadiži navzdol prodirali proti Furlanski ravnini. Tudi Slovenci ob Nadiži in Teru, imenovani danes Beneški Slovenci, so našli ob svojem prihodu v te kraje še romansko prebivalstvo.

Slovenski val, ki je s predstražami okoli leta 600 dosegel ravno Furlanijo, se je med morjem in Tilmentom ustavil ob črti, kjer mejijo Kras, Goriška Brda in izrastki Alp ob ravnino, ter se na njej obdržal preko trinajst stoletij vse do današnjega dne. Zakaj so se Slovenci ustavili ravno ob tej črti in se niso kot mnoga druga ljudstva pred njimi spustili v ravnino?

Ko so po končanih gotških vojnah prišli Bizantinci v posest severovzhodnega kota Italije, so uredili ob njenih alpskih in kraških mejah verjetno že po Gotih započeto vojaško utrjeno mejo; ta naj bi bila branila vzhodnim in severnim ljudstvom dohod preko Krasa in Alp v ravnino. Za Bizantinci so Langobardi zagospodovali po zgornji Italiji, obrambne naprave prevzeli in jih kot drugod ob mejah svoje države izgradili med zgornjim Tilmentom in skrajnim severnim zalivom Jadranskega morja proti Slovincem in Obrom. Meja, urejena na vojaški način, je obstajala iz sistema utujenih gradov, gradišč in sotesk. Obmejni pas je državno langobardsko naselitveno ozemlje, poseljeno s svobodnimi, v langobardskem jeziku »arimani« imenovanimi ljudmi. Naselbine »arimanov« se imenujejo »arimanije«, selišča langobardskih rodov pa »fara«, kakor se glasi langobardska beseda za rod. Središče langobardskega mejnega ozemlja v Furlaniji je mesto Forum Iulii, danes Čedad. Kraj je s svojim antičnim imenom dal označbo pokrajini (Furlanija, furlansko Friûl, italijansko Friuli), zase pa ohranili kratkomalo naziv Civitas, to je »mesto« vobče, kar so Slovenci spremenili v Čedad, Furlani oziroma Italijani v Civald(e), srednjeveška nem-

ščina pa v Sibidat. Lahko določimo glavne postojanke in črto langobardske utrjene meje. Poteka od sotesk pri Pušji vesi (Venzone) in Huminu (Gemona) na severu, preko Rtina (Artegna) in Nem (Nimis) na Čedad. V južnem delu so v pasu utrjeni kraji Ipplis, Krmin (Cormons), verjetno Solkan (Siliganum) pri Gorici, selišče enega langobardskih rodov ali »fare« Farra pri Gradiški in ob severnem zalivu Jadrana grad Potium ali Pucinum pri Devinu. Pred to črto in ob njej, kjer se stikajo skrajni izrastki Alp in Krasa s Furlansko ravnino, se je v 7. in 8. stoletju ustavil naselitveni val Slovencev. Zadržala ga je langobardska utrjena meja in postala odločilna za oblikovanje in potek slovenske zahodne meje med Alpami in severnim Jadranom. V glavnem je ostala nespremenjena od 7. stoletja pa do današnjih dni.

Kot drugod na Slovenskem tudi v našem Primorju prebivalstvo prejšnjih časov s prihodom naših prednikov ni povsem izginilo. Nasprotno, mnogo ga je ostalo, živelo nekaj časa ob Slovanih in med njimi ter jim posredovalo imena raznih krajev, voda in gora; ker ga je bilo v primerjavi z novimi doseljenci mnogo manj, se je polagoma z njimi spojilo in prevzelo tudi njihov jezik. Vendar so imena mnogih krajev ostala tudi preko teh sprememb. Čim bolj ko se pomikamo proti zahodu, tem bolj se taka imena množe. To kaže, da je v smeri proti zahodu starega prebivalstva ostalo več in dlje časa kot v predelih, ki leže bolj proti vzhodu. Imena rek, kot Soča in Nadiža, raznih krajev, kot Bovec, Kobarid, Tolmin in Kanal, imena kot Matajur in Kras se iz našega jezika ne dajo razložiti. Še več pa je takih imen ob morskem obrežju in v ožjem primorskem pasu, saj se je tam staro prebivalstvo v bolj strnjenem obsegu obdržalo, ohranilo nazive svojih naselbin (na primer Trst, Koper, Piran) in svoj iz stare latinščine izhajajoči romanski jezik. Ta se je v današnji furlanščini ohranil do danes, medtem ko je stari tržaški govor, ki je bil najbližji furlanščini, z zadnjimi sledovi izzvenel v začetku 19. stoletja. Italijanščina v obliki beneškega dialekta se je razvijala počasi in postopoma, vzporedno s političnim, gospodarskim in kulturnim vplivom Benetk.

Slovensko naseljevanje na Krasu in v Posočju je potekalo dovolj hitro in je bilo sorazmerno močno. Eden izmed razlogov za to je bil nedvomno ta, da so bili ti predeli že izza predslovenskih časov skoraj brez pomembnejših utrjenih mest in gradov, ki bi bili s svojo upravo in vojaškimi posadkami mogli držati deželo dlje v bizantinski ali pa v langobardski oblasti in jo tako zadržati pred hitrejšo in močnejšo slovansko naselitvijo, kot se je to zgodilo na primer na sosednjem istrskem polotoku.

SAVINJSKO. Vrnimo se iz primorskih krajev v osrednje dele slovenske zemlje. Reka Sava ni kazala smeri močnejšemu naselitvenemu toku Slovencev. Posebej velja to za njeno ozko in globoko vrezano dolino med Radečami in Litijo. Smeri naseljevanja gredo po vrhovih visoko nad gladino Save, se drže rajši starih gorskih prehodov in potov kot pa obrežnih stez v globini. Slovensko naseljevanje ozemlja, ki ga na jugu omejuje Sava, na severu gorski vrhovi od Donačke do Konjiške gore, na zahodu pa spodnja Savinja in Hudinja, je naravno nadaljevanje naseljevanja v sosednjem Hrvatskem Zagorju in mu je tudi po svojem značaju enako. Starejše naselbine, največ manjši zaselki, leže na gorskih višinah, v ozke in mnogokrat zamočvirjene doline se ne spuščajo. Tudi ravnin, kolikor jih to ozemlje pozna, se starejša slovenska kolonizacija izogiblje.

Celjska kotlina so zelo močna in po času rana slovenska naselitvena tla, okoli katerih se vrste manjša jedra s središči okoli Vojnika, Šoštanja, Mozirja in Vranskega. V srednjem delu Savinjske doline, med Celjem in Braslovčami, se drže starejša selišča zlasti roba ravnine, segajo pa tudi še primeroma visoko na okoliške griče, medtem ko je bolj raven svet pogostokrat pozorišče mlajše naselitve. Sredi med gozdovi so Slovenci že primeroma zgodaj poselili hribovit svet med Savinjo, Hudinjo in Pako. Od Hudinje v Šaleško dolino sega močno naselitveno območje v smeri od Vojnika preko Dobrne na Velenje. Ta smer kaže glavno izhodišče za naselitev Mislinjske doline.

Iz Celjske kotline proti zahodu segajo tri močna naselitvena območja. Prvo zasede zgornjo Savinjsko dolino, naseli tudi obrobje hribov in ustvari v prostoru Rečica—Ljubno večje, okoli Luč in Solčave pa že primeroma zgodaj dvoje manjših naselitvenih središč. Dve večji naselitveni območji vežeta Celjsko kotlino z Ljubljansko. Slabše sledi Dreti, ima v gorskem kotu okoli Gornjega grada in Nove Štifte staro naselitveno jedro ter doseže preko Črničva pobočja ob Črni ter z njimi dolino Kamniške Bistrice; močnejši tok pa gre v smeri rimske ceste Celeia—Atrans (Trojane)—Emona in se pred Trojanami razcepi na dvoje manjših, od njih je eden naselil Tuhinjsko dolino, drugi pa okoliš Črnega grabna. Za celoten okraj med Menino planino na severu, Savo na jugu, Celjsko kotlino na vzhodu in Ljubljansko na zahodu je značilna na široko raztegnjena naselitev po vrhovih in višinah; časovno sega v prva stoletja po prihodu naših prednikov ter ji dajejo značilno naselitveno podobo številni zaselki.

Proti severovzhodu se je obsavinjsko naselitveno območje širilo v povirje Dravinje in v prostor okoli Slovenske Bistrice ter se je ustavilo šele ob robu Dravskega polja. Na južne obronke Pohorja sega močno širjenje obsavinjskega slovenstva že zgodaj, in to primeroma visoko navzgor. Šele višji, gosto obraščeni obronki in za naselitev v prvih slovenskih stoletjih nevljubivo Dravsko polje je ustavilo nadaljnje razširjanje v smeri proti severu in severovzhodu.

LJUBLJANSKA KOTLINA. V Ljubljanski kotlini ležijo glavna selišča starejšega izvora v podnožju obrobne gora, ki gledajo iz ravnine kot otoki. V vzhodnem robu se vleče močan naselitveni pas vzdolž Kamniške Bistrice od Stahovice do Ihana. Močan tok je v smeri proti severu in severozahodu naselil že v zgodnji dobi tudi podnožje gorenjskih planin od Mengša do Žirovnice. V njegovem območju leže, da omenim le nekatere v listinah omenjene kraje starejšega izvora, Komenda, Lahovče, Cerklje, Predvor, Kovor, Begunje in Rodine. Podoben, vendar slabši tok spremlja jugovzhodni rob Ljubljanske kotline od Ljubljane do Kranja. Med obema obrobnima tokovima je bila ravnina ob času starejše slovenske naselitve pokrita marsikje z gozdom v veliko večjem obsegu kot danes. Veliki gozdovi so pokrivali takrat Sorško polje, še v večji meri ravnino med planinami in Savo. Le nekateri kraji, podobni otokom, nastanejo sredi gozda.

V južnem delu Ljubljanske kotline je Ljubljansko barje močna naselitvena ovira, okoli katere se, deloma v smereh rimskih cest, krečejo šibkejši naselitveni tokovi. Antična Emona ni pustila sledu v slovenskem krajevnem poimenovanju. Mesto starih zid in ruševin je slovensko prebivalstvo imenovalo »gradišče« oziroma »mirje«. Najbližja naselbina Slovencev, Ljubljana, nastane ob prisojnem južnem pobočju današnjega ljubljanskega grajskega griča, vendar v okolišju, ki je bil naseljen že v mostiščarskih časih in v dobi železa. Proti jugozahodu je segalo naselitveno območje manjšega obsega v smeri stare ceste Emona—Longaticum in zasegalo v tem pravcu še prostor okoli Logatca.

GORENJSKO. Na Zgornjem Gorenjskem se starejša in gostejša plast naselbin drži podnožja Karavank in vobče levega brega Save, medtem ko je podnožje Jelovice in desna stran Save slabše in deloma tudi kasneje naseljena. Onstran Radovljice se razširi naselitev enakomerno preko obeh bregov izpod Korena tekoče Save in zgodaj ter močno zajame blejski kot. Vasi okoli Blejskega jezera

moremo označiti kot zelo močno naselitveno jedro gorenjskega slovenstva. V dolini izpod Korena tekoče Save gre sklenjena naselitev starejše dobe komaj do Jesenic. Od tu navzgor pokrivajo dolino še veliki gozdovi. V doline Karavank in Kamniških planin prvi Slovenci še ne prodirajo. Preko njih ne segajo v prvih stoletjih strnjene naselitvene zveze s Slovenci na Koroškem, takó da potom preko Korena in Ljubelja v zgodovini slovenskega naseljevanja v prvem razdobju ne gre znatnejši pomen. V velikanskih gozdovih, ki se širijo od Karavank preko Mežaklje, Pokljuke in Jelovice, je edini pomembni naselitveni otok Bohinjski kot. V Bohinju se naveže na znatno naselitev iz predslovenske dobe kolonizacija iz prve slovenske dobe; s staroslovenskimi grobovi v Srednji vasi je dokazana najmanj za deveto stoletje.

OD ZGORNJE SAVE DO ZGORNJE SOČE. Veliko naselitveno območje Slovencev sega preko škofjeloškega in polhograjskega hribovja proti zahodu. V Selški dolini se razširi tudi preko obojestranskega hribovja ob Selški Sori, zastane pa že pri današnjih Železnikih. Podobna je naselitev Poljanske doline, drži se dna doline, gre pa že zgodaj tudi v hribe. Vendar se poljansko območje ni kot selško ustavilo, marveč se je nadaljevalo v smereh proti Žirem in zgornji Idrijci, pomnoženo s tistim, ki je v hribe in doline od Polhovega Gradca, Horjula in Vrhnike sèm že zgodaj pripeljalo številno prebivalstvo. Predrlo je med Žirmi in Cerknom širok gozdni pas na ozemlju, kjer se ločijo vode v Jadransko in Črno morje. Ta široki pas gozdov sega v dobi slovenskega naseljevanja na jugu do črte Planina—Razdrto—Vipava—Ajdovščina—Šempas—Trnovo nad Gorico, na vzhodu ima pa za mejo Čepovansko dolino, Idrijco ter ozemlje vzhodno od Cerkna in Koritnice v dolini Bače; nad Baško dolino prehaja v visoko pogorje Julijskih Alp. Tam, kjer je bil najožji, med zgornjo Poljansko Soro in Cerkljanskim, je vodila preko že v predslovenski dobi znana pot, ki je pač pripeljala na zgornjo Sočo, Idrijco in Bačo tudi večji del ondotnega slovenskega prebivalstva.

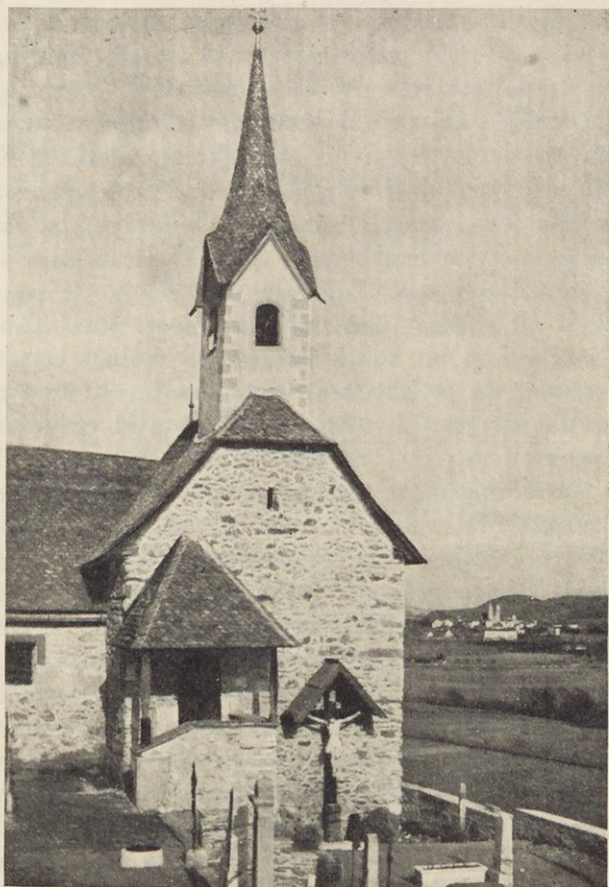
Onstran gozdnega pasu je Cerkno z okolico staro in močno naselitveno jedro Slovencev. Planota med Bačo in Idrijco je mnogo bolje naseljena kot ozka dolina Idrijce, ki jo zlasti v njenem zgornjem delu pokriva še neprodiren gozd. V dolini Bače sega glavni tok slovenske naselitve le nekako do današnje Koritnice; tam je že v rimskih časih prečkal dolino zaporni zid.

Ob zgornji Soči se drži starejša slovenska naselitev glavne doline med Tolminom in Kobaridom, zlasti tudi prisojnih bregov

na levi strani reke. Visoko v gore starejša kolonizacija ni silila, dokler je bilo zanje v dolinskih predelih, na prisojnih pobočjih in na ugodno ležečih ravneh dovolj prostora. Šele v sorazmerno mlajši dobi nastajajo na Tolminskem in Cerkljanskem vasi tudi više v hribih, na izkrčenem, gozdu iztrganem ozemlju; nastajajo tudi stalna naselja iz nekaterih sprva le občasno obljudenih planinskih postojank. Na prazgodovinska in rimska selišča se navezujejo najstarejša slovenska. Močno naselitveno jedro okoli Volč in Tolmina je po »kanalu« ob srednji Soči in preko gosto in zgodaj naseljene Banjške planote povezano z goriškim naselitvenim ozemljem. Ob Soči navzgor gre območje slovenske naselitve do Bovške kotline in nastane tam močnejše jedro. Trenta je sprva še nenaseljena. Od Kobarida se odcepi močna struja slovenskega naseljevanja na zgornjo Nadižo. Z goriško-briškim tokom je naselila gore v čedadskem in tarčentskem zaledju. Vse kaže, da je obsoški naselitveni tok bil preko Predela že zgodaj v zvezah z naselitvijo zgornjega Podravja.

ZGORNJE PODRAVJE velja v zgodovini naseljevanja slovenske zemlje obravnavati v posebnem poglavju. Kakor marsikje drugod na naših tleh se navezuje slovenska naselitev prostorninsko tudi tu tesno na tiste predele, ki jih je že predslovensko prebivalstvo naseljevalo in pridobilo za kulturo zemlje. Glavna predslovenska naselitvena jedra postanejo prav taka središča in izhodišča slovenske naselitve in nekatera obdrže pokrajinska in krajevna imena iz predslovenske tudi v slovensko dobo. Krajevna imena predslovenskega izvora se po prihodu Slovincem v zgodovinskih virih med prvimi omenjajo. Doline rek so bile Slovincem ob njihovem prihodu v zgornje Podravje eden glavnih kažipotov. To se zlasti lepo vidi na Zgornjem Koroškem in Vzhodnem Tirolskem, saj sega tam slovenska naselitev tipalkam podobno globoko in visoko med snežnike. Da so bile reke eden glavnih kažipotov Slovincem ob njihovem prodiranju v koroške in tirolske Alpe, kaže tudi zgodnji prevzem imen vseh večjih voda, pač s posredovanjem prebivalstva predslovenske dobe, ko to še ni bilo poslovenjeno in jim je v lastnem jeziku moglo sporočati nazive, ki jih je samo uporabljalo (na primer Drava, Krka, Glina, Zilja itd.). Pota, znana in nastala že v predslovenskih časih, so bila Slovincem ob njihovem prihodu v deželo odličen kažipot pri širjenju in naseljevanju, vendar bolj taka, ki prepregajo deželo v glavnem od vzhoda proti zahodu, kot pa prečna od juga proti severu. Kljub krajevnim označbam, prevzetim iz starega veka in od prebivalcev te dobe, in kljub prostor-

ninski povezavi naselitve, ki ima sledove tudi v kasnejši upravni razdelitvi dežele, pa pomenja slovenska naselitev Koroške za krajevno imenoslovje tako močno spremembo, kot jo ta dežela v svoji kasnejši zgodovini nikdar več ne pozna.

KRNSKI GRAD (V OZADJU GOSPA SVETA)

Glavni zvezni pas Slovencev na Koroškem z ostalimi je mišlinjsko-podjurski, v smeri stare rimske ceste Colatio—Juenna. Manj pomembna je kot spojna žila s Slovenci na Koroškem pot ob Dravi med Pohorjem in Kozjakom. Zelo slab slovenski tok je naselil Labotsko dolino, saj tam krajevna imena slovenskega izvora po številu daleč zaostajajo za nemškimi. Podjuna, ime antičnega izvora, je prva pokrajina Koroške, ki so jo Slovenci na gosto naselili. Rob ravnine, ne pa sredina, kaže v tem okolišu posebno

močno naselitveno-prostorninsko povezavo z antiko in postane glavno pozorišče starejše poselitve. V gore proti Djekšam in Pustrici prodira slovensko naseljevanje le počasi.

Poglavitno jedro in izhodišče nadaljnje slovenske kolonizacije na Koroškem je Gosposvetsko polje s široko okolico (Celovška kotlina). K naselitveni veljavi slovenstva v tem delu zgornjega Podravja je znatno pripomogla njegova kulturna in kolonizacijska osvojitvev in prepojitvev že v predсловenski dobi. Ozemlje, ki je bilo naseljeno in kulturi tal pridobljeno že v starem veku, z antičnim Virunumom prometno, upravno in cerkveno središče Koroške, je postalo tako tudi v zgodnji dobi slovensko-karantanske zgodovine; zasegla ga je močna starejša slovenska kolonizacija. Za poselitev imajo velik pomen stare prometne črte, ki se stekajo v antičnem Virunumu in okoli njega. Tudi ime za deželo (Carantanum — Karantanija — Koroško) ima tod svoj izvor. Ime »Carantanum« je vezano poglavitno na kraje v širokem okolišu Gosposvetskega polja. Sklepamo, da je bilo prvotno pokrajinsko ime prav za ta okoliš, a se je prav zaradi njegove politične in cerkveno-upravne pomembnosti razširilo že v predсловenski dobi na vso deželo med Turami in Karavankami. S poznoantičnim imenom »Carantanum« oziroma »Carantani« so začeli označevati stari pisci tudi deželo, ki je izza konca 6. stoletja postala slovenska, pa tudi njene prebivalce.

Iz okoliša Gosposvetskega polja gredo smeri slovenske naselitve v pasovih na vse strani: proti jugozahodu v prostor med Vrbskim jezerom in Dravo, proti zahodu na Vrbsko jezero, kjer se drži slovensko naselitveno območje smeri rimske ceste Virunum—Santicum in proti severu.

Zgodaj in na gosto so Slovenci naselili ozemlje ob zgornji Glini; tam je nastalo močno jedro naselbin okoli krajev Potvinj (Tiffen), Trg (Feldkirchen) in Zokava (Himmelberg). Od tod na Osojsko jezero in proti Beljaku ni segel večji slovenski naselitveni tok, pač pa v dolino skrajne zgornje Krke (okoli Nešave — Gnesau). Zelo gosto je bil naseljen svet med Trgom in Št. Vidom, obljubil ga je tako močan oddelek hrvatskega plemena, da se okoliš še v 10. stoletju imenuje »hrvatski okraj«.

Proti severu je sledil močan naselitveni tok Slovencev v smeri rimske ceste iz Virunuma v dolino zgornje Mure. Ob tej črti se vrsti troje večjih naselitvenih jeder: na Krappfeldu, okoli Brež in »na Grasupljem« okoli današnjega Neumarkta. Od glavnega toka so se odcepili stranski in slabši v doline Krčice, Vimice, zgornje Krke in Motnice. Slovenci se v njih drže bolj gorskih obronkov kot ozkega dolinskega dna.

Rož ima ime predslovenskega izvora in obsega dvoje večjih naselitvenih območij, eno Zgornji Rož do karavanškega potoka Suhe, drugo vzhodni del do Frajbaha. Obedve se navezujeta na starejše pokrajinske in naselitvene enote. Zelo močna je bila starejša slovenska naselitev okoli Beljaka in v dolini spodnje Zilje. Kakor v Rožu sledi slovenska naselitev tudi tukaj prostorninsko pokrajinskim in naselitvenim enotam starejše dobe, prevzemaje iz te tudi označbo za Beljak in Ziljo. Okoliš Beljaka je izhodišče za slovenske kolonizacijske tokove v Ziljsko, Kanalsko in Zgornje-dravsko dolino. Slabo so naselili Slovenci gorski svet med Ziljo in Dravo in severno beljaško ozemlje okoli Kirchheima in Arriacha.

Iz Koroške je naseljena dolina furlanske Bele (Fella) s stranskimi predeli noter do Možaca (Moggio). Redko slovensko kolonizacijo stavimo v razdobje od 9. do 11. stoletja. Spodnji del porečja Bele je romaniziran od 13. stoletja dalje, le v Reziji se je ohranilo slovensko prebivalstvo do današnjih dni.

V Ziljski dolini se drži prvotna slovenska naselitev dolinskega dna. Od nekdanj je bil po Slovencih močnejše naseljen še danes pretežno slovenski del doline. Preko Karnskih in Ziljskih planin v Furlanijo oziroma v dolino Drave slovenska naselitev ni segla, pač pa v skromni meri v skrajni zgornji del doline, imenovan danes Lessachtal, in trčila tam na Romane.

Slovenska naselitev Zgornje Koroške ima glavni dohod po Dravski dolini. Lurnsko polje (Lurnfeld) z okolišem je zelo močno slovensko naselitveno jedro in izhodišče nadaljnje slovenske kolonizacije Zgornje Koroške. Tod so močne zveze z antiko, saj je zapustila sledove v mnogih krajevnih imenih in dolgotrajnem obstanku romanskih naselbin. Iz Lurnfelda so naseljene do svojih skrajnih koncev doline rek Lieser, Malta in Möll. V Mölltalu se drži slovenska naselitev bolj prisojnih pobočij in dolinskega roba nego širokega, poplavam izpostavljenega in mnogokrat zamočvirjenega dolinskega dna. Tu so Slovenci posebno gosto naselili spodnji in skrajni zgornji del doline, saj segajo njihova že stara selišča pod ledenike Grossglocknerja. Ob ozkem Liesertalu se slovenska naselitev drži prej pobočij, kjer teko že stare prometne črte, kot pa ozkega dolinskega dna.

Ob skrajni zgornji Dravi je bil okoliš Lienza močno slovensko naselitveno jedro in izhodišče za naselitev gorskih dolin današnjega Vzhodnega Tirolskega. Iseltal, Defereggental in Virgental so naselili Slovenci do višine okoli 1300 metrov, Tauerntal pa do višine okoli 950 metrov. Potok, imenovan danes Kristenbach, ki se pod Anraško planino izliva v Dravo, je že leta 769 označen kot meja

Slovencev. Narodnostna meja iz leta 769 je postala politična meja Karantanije proti zahodu in cerkvena meja med salzburško in briksenško škofijo.

NA ZGORNJI MURI IN ANIŽI. V dobi največje ekspanzije v 7. in 8. stoletju so sklenjene naselbine Slovencev dosegle na zahodu mejo, ki gre od Kristenbacha na greben Defereških planin, obide preko Hochgalla Defereško in Virgensko dolino in se povzpne na Visoke Ture; tam so mejniki nekdanjega slovenskega življa trije najvišji vrhovi tega pogorja, Dreiherrenspitze, Grossvenediger in Grossglockner. Visokogorski prehod Windischscharte v Turah (2727 metrov) ima ime še iz časov, ko je šel promet iz Salzburškega na zgornjo Möllo, kjer je bila slovenska naseljenost močna in je dolgo trajala. Od Visokih Tur je šla meja nekdanjega slovenstva preko Ankogela na Nizke Ture in jim sledila nekako do prehoda Radstädter Tauern. Od tod gre meja navzdol v dolino zgornje Aniže, jo preseče zahodno od Schladminga in se povzpne na nasprotni strani na Dachsteinsko pogorje. Na severni strani so Slovenci obljudili še povirje zgornje Traune okoli jezer Altaussee in Grundlsee. Od pogorja Totes Gebirge se je meja sklenjenega slovenskega ozemlja spustila v zgornjeavstrijsko alpsko predgorje.

Na zgornjo Muro in Anižo so se Slovenci naselili od dveh strani: iz Koroške, največ preko prehoda pri Neumarktu, in po Muri navzgor. Prav močna je bila slovenska naseljenost v dolini Mure od Brucka do Judenburga. V okoliših Leobna, St. Michaela, Knittelfelda in Fohnsdorfa moramo iskati večjih slovenskih naselitvenih jeder. Prav tako so Slovenci na gosto naselili vse stranske doline. Kjer se te razširjajo v večje kotline, nastajajo močnejše naselitvene skupine (Trofaiach, Seckau, Pölz, Zeiring). Zgornja Mura je bila po Slovencih naseljena do izvirov v danes salzburškem Lungavu. Prav isto velja za vse stranske doline, ki so severno od Mure deloma širše kot dolina glavne reke. Od Ober-Wölza do Mauterndorfa se vleče na prisojni strani Nizkih Tur gosta vrsta slovenskih naselbin, ki segajo iz dolinskega dna visoko v gore. Tudi dolina Murice in pritokov kaže močno slovensko naselitev, ki se širi preko razvodja na Semmeringu tudi na severno stran in je posebno gosta v nekaterih stranskih dolinah (Tragöss, Aflenz).

■ Glavni tok slovenske naselitve od zgornje Mure na zgornjo Anižo je šel iz močnega naselitvenega jedra v prostoru St. Michael—Leoben—Trofaiach ob potoku Liesing navzgor preko Schoberpassa v dolino potoka Palten in z njim pod Rottenmannom dosegel dolino Aniže. Ta je naseljena po Slovencih predvsem v odseku od

Admonta do Schladminga, slabo na južni, močnejše na prisojni severni strani. Od zgornje Aniže segata dva močnejša slovenska tokova proti severu, eden gre pod Totes Gebirge v povirje Traune, drugi veže preko prelaza Pyhrn Slovence ob Aniži z onimi na zgornjeavstrijskih tleh.

Celó v porečju reke Salzach na današnjih salzburških tleh najdemo v nekaterih krajevnih imenih sledove slovenske naseljenosti. Vendar ta ni bila strnjena. Slovenske naselbine v teh krajih so raztresene na redko in so mogoče posledica posameznih slovenskih vpadov, o katerih imamo podatke iz 7. in 8. stoletja.

PANONSKO OBMOČJE. Slovenski naselitveni okoliš zase je območje, ki se ob srednji Dravi, srednji Muri in zgornji Rabi odpira proti vzhodu. Ker je v rimskih časih pripadalo povečini Panoniji, ga imenujemo panonsko. V prvih stoletjih po prihodu Slovencev si ti to ozemlje dele z Obri. Slovenci so naseljeni pretežno v zahodnem delu, Obri pa na vzhodu. Kaže, da je bilo Slovanov v obsežnem prostoru med izrastki Alp, Dravo in Donavo za obrskega gospostva veliko manj kot pa kasneje v dobi frankovske kolonizacije. Mejo med Obri in Slovenci kakor vobče naselitveno podobo tega ozemlja za starejšo dobo natančneje težko podamo, kajti obrska nadvlada, še bolj pa kasneje madžarski napali so jo hudo zbrisali. Toliko moremo reči, da se Slovenci v prvih stoletjih po naselitvi drže v glavnem nizkega gričevnatega in sredogorskega sveta, večjih ravnin, dolinskega dna ob rekah in potokih ter proti vzhodu široko odprtega ozemlja se pa izogibljejo. Na ta način so gosto naselili Haloze, južno in zahodno obrobje Dravskega polja med Ptujem in Mariborom in zahodni del Slovenskih Goric, medtem ko je njihov vzhodni del, nekako od črte Ptuj—Radgona, ozemlje mlajših slovanskih kolonizacij: prve izza dobe po obrskih vojnah, druge po madžarskih navalih.

Na velikih ravninah ob rekah slovenska naselitev ni bila posebno močna in je tem redkejša, čim bolj se pomikamo proti vzhodu. Osredotočena je bolj na posamezne za obrambo pripravne postojanke in okoliše, ki so bili že v predslovenski dobi gosto naseljeni, kot pa na široko raztresena. Eno takih močnejših jeder naseljenosti ob Muri, ki se navezuje na močno naselitveno in kulturno središče antične dobe, moramo iskati na Lipniškem polju.

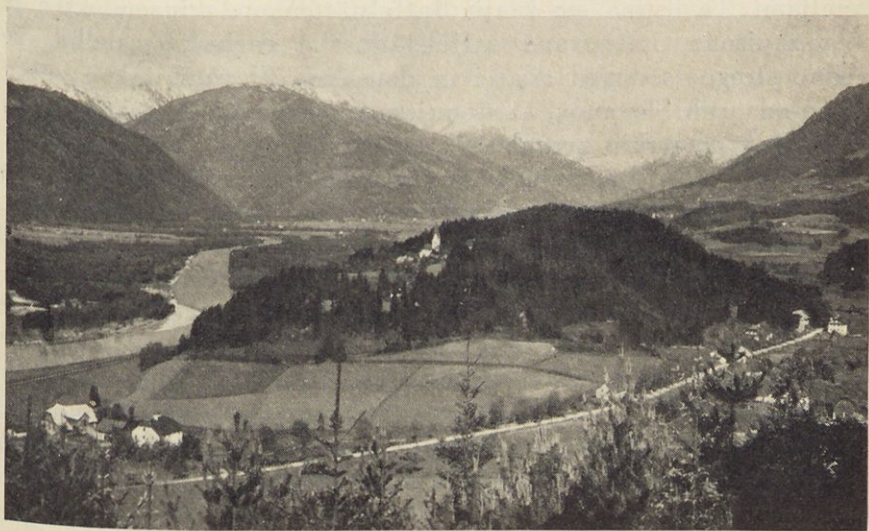
Med Muro in Rabo, Rabo in Labnico in onstran Labnice v današnjem južnem Gradiščanskem se drži prvotna slovenska naseljenost v glavnem gričevnatega sveta. Ozemlje vzhodno od Mure je pozorišče kasnejše močne nemške kolonizacije.

OBDONAVSKO OBMOČJE. V danes avstrijsko Obdonavje in sosednje alpske predele so prišli Sloveni že nekoliko desetletij pred rojaki, ki so se po letu 568 razširili v osrčju Vzhodnih Alp in na Krasu. Po smrti kralja Teodeberta je okoli leta 550 propadla frankovska oblast v Obrežnem Noriku. Severno Podonavje se je od Bavarske do Erdelja na široko odprlo vdiranju Slovenov, medtem ko so pristop v notranje Vzhodne Alpe in na Kras še do leta 568 zapirali Langobardi. Tako se je zgodilo, da so Sloveni prej kot notranje Vzhodne Alpe naselili obdonavske Alpe in Predalpe od Dunajskega lesa do reke Traune, ki se pod Linzem izliva v Donavo, pa še preko nje. Obdonavske Slovene vzhodno od reke Aniže so podvrgli Bavarci, saj so se kmalu za Sloveni razširili preko današnje zgornjeavstrijske zemlje. Ti Sloveni morajo poslej plačevati Bavarcem tribut, ohranijo pa osebno svobodo. Reka Aniža postane v spodnjem toku meja med Bavarsko in slovensko-obrsko zemljo. Šele uspehi Karlovih obrskih vojn so premaknili mejnike od Aniže daleč na vzhod.

Naselitev Slovenov v Obdonavju je kaj neenakomerna. Sloveni so naseljeni v večjih ali manjših otokih, med njimi je ostalo še mnogo starega romanskega in romaniziranega prebivalstva, naselilo pa se je tudi kmalu mnogo bavarskega. Večjemu številu naselbin moremo slediti v okrajih, ki jih je kulturno preželo že predslovensko prebivalstvo, ter v območju starih rimskih cest, ki so prav tako tukaj kot drugod na slovenskih tleh dober kažipot naseljevanju naših prednikov. Ne manjka pa jih tudi v na novo izkrčenem ozemlju, kjer se omenjajo Sloveni kot gozdni delavci.

Na današnjih zgornjeavstrijskih tleh so se Sloveni že v sorazmeroma zgodnjem času naselili med rekama Anižo in Trauno, tako da se neki tamošnji okraj v 9. stoletju imenuje celó »kraj Slovenov« (pars Sclavonorum). Mnogo Slovenov je bilo v tako imenovanem »Mühlviertel« severno od Donave, med rečicama Mühl in Naarn. V smeri proti jugu gre pas močnejše slovenske naselitve ob reki Steyr navzgor. Preko te, njenega pritoka Teichelbacha in prelaza Pyhrn je zgornjeavstrijsko slovensko ozemlje povezano s slovensko naseljenostjo ob zgornji Aniži. Gosto in strnjeno naseljene slovenske naselbine se nehajo proti zahodu približno na črti Trauna—Donava—rečica Mühl in ob njej navzgor proti severu. Ob tej se vrste posebno na gosto imena vrhov, gora in krajev, ki so sestavljena z »wind«, in tako kažejo, da se je ob njej za Bavarca začela bolj strnjena zemlja Vindov-Slovenov (n. pr. Hochwindhag, Windfeld, Windberg, Windischdorf itd.). Pa še preko Traune do Inna in tudi onstran te reke, daleč v bavarski zemlji, najdemo imena

krajev, ki so očitno slovanska ali vsaj govore o nekdanjih slovanskih prebivalcih. Vendar niso teh krajev naselili Slovani sami, marveč so prejkone Bavarci pošiljali sem nesvobodne Slované kot gozdne in poljske delavce, povečini ujetnike iz vojn karolinške dobe. Niso pa ti Slovani, naseljeni sredi bavarske zemlje, le pripadniki Južnih Slovanov, marveč tudi slovanskih plemen na severu, od katerih so Nemci nekatere tudi imenovali Vinde.

ST. PETER IM HOLZ

na Zgornjem Koroškem (mesto antične Teurnije in prve krščanske cerkve med Slovenci na Zgornjem Koroškem)

Posebno goste pa slovanske naselbine na današnjih zgornjeavstrijskih tleh tudi na desni strani Traune niso bile. Le po nekaterih krajih so bili Sloveni nasproti preostalemu romanskemu in pa germanskemu prebivalstvu v večini. Krajevna imena, ki so v zvezi z besedo »Bavarec« (Baierberg, Baierack in podobna), kažejo, da so bili tamkaj Bavarci nasproti obdajajočim jim Slovenom v manjšini. Ali takih krajev ni mnogo. Večinoma so Sloveni v manjšini nasproti drugorodnemu prebivalstvu, ki živi po svojih domačih običajih, navadah in pravnih uredbah ločeno od sosedov. Sodobniki so se te ločenosti in posebnega položaja slovenskega življa zavedali in ga točno razlikovali v listinah. Sloveni med Anizo in Trauno, ki jih je ob ustanovitvi leta 777 dobil v last samostan Kremsmünster, se glede narodnostne pripadnosti nava-

jajo s posebnim poudarkom. Leta 827 je bil v bližini današnjega Linza sodni zbor in določal mejo med cerkvijo v Buchenau in ozemljem Slovenov; tedaj se ti kot izvedenci in priče strogo ločijo od navzočih Bavarcev. Če so Sloveni predmet darovnice, so označeni; to priča, da je bila pripadnost k slovenskemu rodu v 8. do 10. stoletju na današnjih zgornjeavstrijskih tleh v mnogih krajih izjema in posebnost. Iz prvih let 10. stoletja nam je ohranjena uredba, ki urejuje trgovski promet med bavarskimi in vzhodnimi zemljami. Ta listina, po kraju Raffelstätten pod Linzem, kjer je bila zapisana, imenovana raffelstätterska carinska uredba, še vedno strogo loči med avarci in domačimi Slovani, te pa zopet točno od tujih Slovanov, ki stanujejo izven bavarske zemlje in so z njo le v trgovskih zvezah.

Na ozemlju današnje Nižje Avstrije se naselitvene razmere Slovenov v nekem oziru razlikujejo od onih zahodno od reke Aniže. Tu Sloveni do 9. stoletja niso pomešani z Bavarci, marveč ločeno naseljeni poleg še preostalega romanskega in romaniziranega prebivalstva ter obrskih selišč. Bavarci začno to ozemlje naseljevati šele v 9. stoletju po končanih obrskih vojnah. Slovenska naselitev med Anižo in Dunajskim lesom ni bila posebno močna. Večjih ravnin ob rekah in visokih gorá se Sloveni izogibljejo. Najbolj se drže sredogorskega in gričevnatega sveta med ravnino in visokimi gorami, zlasti tam, kjer izstopajo reke iz teh v položnejši svet. Ob nekaterih rekah prodrejo Sloveni nekoliko globlje v gore, nikjer pa ne družijo slovenskih naselbin na današnjih nižjeavstrijskih tleh z onimi v notranjosti Vzhodnih Alp tako močan pas slovenskih naselbin, kot smo mu sledili v Zgornji Avstriji ob nekdanji rimski cesti, ki je vodila preko prelaza Phyrn v dolino zgornje Aniže. Širok, z gozdovi pokrit in skoraj neposeljen pas od prelaza Phyrn do Semmeringa loči podonavske Slovene od karantanskih.

Noriško Podonavje je bilo v rimski dobi intenzivno kultivirana in naseljena zemlja. Vrsta rimskih kastelov je varovala ob Donavi severno mejo cesarstva in številne naselbine so še dolgo zatočišče starega prebivalstva. Zato se čudimo, da niso Sloveni kot drugod, kjer so prodrli na ozemlje nekdanjega rimskega gospodstva, s številno naselitvijo obljudili že bogato kultivirano zemljo. Vzrok, da tega v Podonavju niso storili, je iskati v položaju ozemlja, ki je bilo stalno odprto obrskim navalom in predstavljalo veliko vdorno pot proti zahodu. Ni naključje, da najdemo, kolikor je bilo na današnjih nižjeavstrijskih tleh slovenskih naselbin, povečini skoraj vse stran od velikih obrskih vpadnih cestá.

Po političnih gospodarjih se dežela vzhodno od Aniže imenuje Avarija, po prebivalcih Slovenih tudi Slovenija. Kakor onstran Aniže so tudi tostran reke Bavarci imenovali Slovane Vinde. Prav s tega ozemlja, iz okolice današnjega Melka ob Donavi, nam je izpričan najstarejši zapisan dokaz označbe Vindi za Slovence (832, »Uuinades«). Po Vindih so tudi tostran Aniže imenovali Nemci številne kraje, kjer so bivali sredi med nemškimi prišleki še Slovenci (n. pr. Winden, Windischendorf, Windberg itd.).

Tudi na sever od Donave segajo slovenske naselbine. Od reke Naarn pa do reke Krems slede Donavi redko sejane in v dolgem pasu. Velik gozd, nekdanj mnogo večji kot danes, je med Donavo in Kampom ločil naselbine slovanskih rodov ob Donavi od Slovanov severno od njega. Tam pa, kjer Donava iz soteske Wachau priteče pri Kremsu v široko in odprto polje, so se pomaknile naselbine obdonavskih Slovanov v bližino slovanskih na severu. Med Tullnom in Bratislavo je Velikomoravska država mejila na Donavo.

V zahodnem delu Dunajske kotline so prislonjene slovenske naselbine na rob takrat še zelo obsežnega Dunajskega gozda. Danes pri Nemcih navadno označbo za Dunaj so prevzeli Slovani po vsej verjetnosti od antičnega naziva Vindobona in jo v obliki »Wenia«, sporočeni prvič leta 881, posredovali Nemcem. Notranjosti Dunajskega gozda in njegovih podaljškov proti jugu in jugozahodu Slovenci skoroda niso naselili. Prav tako so se izogibali velike ravnine, ki se od obronkov Dunajskega gozda širi proti vzhodu. Ta je bila v oblasti obrskih krdel, a med njimi za večje in trajnejše slovenske naselbine ni bilo ugodno mesto. Sorazmerno močna slovenska naselitev okoli Semmeringa ob današnji avstrijsko-štajerski meji pa že spada v območje, ki obsega naselitev doline Murice in sosednjih predelov.

ZNAČAJ, OBSEG IN KRAJ SLOVENSKE NASELITVE. Za razlago značaja, obsega in kraja slovenske naselitve je važna cela vrsta vprašanj. Eno glavnih je, kje se je pred slovensko naselitvijo in ob njej razprostiral gozd, kje ga ni bilo, kje so bila tla zamočvirjena, kje suha in za naselitev ugodna; važno je tudi vprašanje, kje je kakovost plodne zemlje in voda ustvarjala pogoje naselitve, izrabo zemlje in s tem omogočala človeku življenje, kje se je širila tako imenovana kulturna pokrajina, to je, kje so bili najprej kultivirani predeli neke dežele. To so splošni razlogi, ki prihajajo pri vsaki kolonizaciji v poštev.

Za zgodovino slovenske naselitve pa je še en izsledok zgodovinskega značaja posebno važen. Če vzamemo arheološko karto,

ki riše najdišča, stavbe, selišča, pota itd. iz dobe pred prihodom Slovencev in jo primerjamo s tisto, ki nam kaže obseg starejše slovenske naselitve, ugotovimo sledeče: naselitvena in kulturna pokrajina, ki nam jo ponazaruje arheološka karta predslopevske dobe, se navadno presenetljivo krije z obsegom starejšega slovenskega naselitvenega območja. Ali z drugimi besedami: Slovenec se je naselil prvenstveno tja, kjer je našel že za kulturo pridobljeno zemljo, odprt, močno iztrebljen ali pa z gozdom le slabo zarasel svet. Slovenec se je prvenstveno naselil na ozemlje, ki jo je kulturi tal pridobil že njegov prednik. Te vrste kontinuiteto, kontinuiteto naselitve kulturne pokrajine, ne pa kontinuiteto naseljencev, lahko na Slovenskem zasledujemo daleč nazaj, v nekaterih predelih noter do dobe železa. Pri tem gre celó večja vloga predrimski kot rimski dobi. Stara pota, po katerih so se na Slovenskem že pred Rimljani naseljevala, pomikala in trgovala ljudstva, so tudi pota slovenskih kolonizacijskih tokov. Umetne ceste, ki so jih Rimljani iz vojaških razlogov zgradili skozi gozdove, stopajo kot kašipota slovenske kolonizacije v ozadje pred še starejšimi poti, ki so jih ubirala stara ljudstva ne toliko iz vojaških, kot iz selitvenih in trgovsko-prometnih razlogov. Veliki gozdovi marsikje usmerjajo slovenska kolonizacijska območja; kot že njegov prednik, predslopevski človek, tudi Slovenec vanje spočetka ni rad prodiral. Ogiblje se jih prav tako kot zamočvirjenih dolinskih tal, sovražnemu vdoru ter prehodu lahko pristopnih ravnin in seveda nepristopnemu gorskemu svetu. Naselil pa se je zlasti rad tja, kjer je našel že od prej za kulturo tal pridobljeno zemljo, sledil je pótom prometa in premikanja prejšnjih dob, iskal strateško važne točke in si izbiral okoliše, v katerih je živel že predslopevski prebivalec.

Zgodovinarji so nekolikokrat obravnavali vprašanje, kaj so Slovenci prvenstveno naselili, ali gore in hribe ali ravninski svet. Na to vprašanje smo že odgovorili: predele, ki so bili že od poprej kulturi pridobljeni ali vobče za obnovo gospodarske kulture prikladni. Po prirodi zemlje pa so to bili: prvenstveno nižje gričevje in hribovje, pri tem pretežno prisojni položaji; visoko v hribe in gozd prvotna slovenska kolonizacija ne gre. Ozemlje starejšega slovenskega kolonista v glavnem niso široka dolinska, večkrat zamočvirjena tla, odprte ravnine in osojni položaji, pač pa pasovi in predeli ob robu ravnin in dolinskih tal, prisojne lege in tudi široko odprte kraške planote, seveda povsod, kjer je tako naselitev omogočala priroda zemlje.

ROMANI. DEDIŠČINA ANTIKE. Slovenci so se podobno kot Slovani vobče širili in naselili v sorazmerno kratkem času. Ni naloga te knjige, da bi globlje raziskovala, zakaj se je to tako naglo in na zelo obsežnem prostoru zgodilo, zlasti ko je bil ta že vsaj ekstenzivno naseljen. Zdi se, da bomo morali bolj kot doslej navajati za vzrok asimilacijsko silo Slovencev, saj so vsrkali prebivalstvo, nastanjeno v svojem naselitvenem območju pred prihodom in ob njem. Kajti Slovani, ki so naselili Vzhodne Alpe in Kras, niso našli ob prihodu te pokrajine neobljudene. Od starega prebivalstva so ostali še bolj ali manj številni deli. Bili so to ali potomci nekdanjih Rimljanov, Romani, in govorili že hudo izkvarjeni latinski jezik ali pa tudi starejše prebivalstvo keltskega in ilirskega izvora, ki se je sporazumevalo deloma po latinsko, deloma pa verjetno še v domači govorici. Mogoče je bil tukaj tudi kak drobci tistih Germanov, ki so pred Slovenci nekolikokrat bežno prešli ali pa mimogrede imeli v svoji oblasti del kasnejše slovenske zemlje.

Na Romane so naleteli naši predniki zlasti v mestnih naselbinah, kolikor jih je burne čase barbarskih vpadov vobče preživel; nekatera njihova imena so prevzeli Slovenci; še več pa so naleteli nanje v utrjenih postojankah izven mest, ki zlasti od 5. stoletja dalje postajajo iz začasnih zatočišč v sili trajna naselja starega in preostalega prebivalstva, tako mestnega kot podeželskega. Na Slovenskem so take postojanke bile na primer na Trebincu pri dolenski Mirni, na Rifniku blizu Celja, v Tinju pri Žusmu in v Vranjem pri Sevnici.

Naši predniki niso ob prihodu pri poimenovanju delali razlike med vsemi temi preostalimi ljudstvi in njihovimi drobci. Imenovali so jih prav tako kot nove romanske sosedje v Istri in Furlaniji takrat, kasneje in še danes, s skupnim imenom Vlahi ali Lahi. Označbo so prevzeli Slovani in z njimi Slovenci od Germanov; ti so Romana in prebivalca rimske države vobče imenovali Valh. Na te nekdanje Valhe, Vlahe in Lahe med nami spominja še do današnjega dne vrsta krajevnih imen, od katerih naj navedem nekatera na današnjem slovenskem ozemlju: Lahovče pri Cerkljah na Gorenjskem, Laška vas (nemško nekdanj Welischdorf) pri Celju, Lahovšče pri Ajdovščini, Vašinje (iz Lašinje) pri Velikovcu (nemško Wallersberg) in Laško ob Savinji. Skoraj pri vseh teh in še drugih krajih, ki se imenujejo po Lahih, potrjujejo tudi najdbe, izročilo in dokazane oziroma v ruševinah ohranjene predslovenske naselbine na tistem mestu ali v bližini, da so Slovenci naleteli še na staro prebivalstvo, v čigar sosesčini so se naselili. Na ozemlju, ki postaja od konca 6. stoletja slovensko, niso bili preostanki starega prebi-

valstva povsod enako močni. V Podonavju so bili Vlahi med Slovenci in v slovenski sosesčini številnejši zlasti na današnjih zgornjeavstrijskih tleh. V južnem delu Gradiščanskega so se v skritih gorskih dolinah obdržali Romani globoko noter v srednji vek. Manj jih je bilo na današnjih zgornještajerskih tleh, saj v antiki vobče niso bila posebno gosto naseljena. Na Koroškem in v drugih bolj goratih pokrajinah se je staro prebivalstvo ohranilo najdlje v odročnih, od velikega prometa vstran ležečih dolinah, vanje se je zateklo pred slovenskimi in obrskimi vpadniki ali so ga pa ti tjakaj pregnali. Na Krasu, ob Soči in Nadiži je bilo ob slovenskem prihodu starega prebivalstva še primeroma več.

Na splošno pa teh Vlahov na slovenskem ozemlju ni ostalo veliko. Romani in romanizirani prebivalci so se pred prodirajočimi Slovenci zgoščevali in ohranjevali v večjem številu tostran, deloma onstran črte, ki je od konca 6. stoletja dalje vezala med Jadranom in Donavo skrajne točke slovenske strnjene razširjave v zahodno smer. Ta pas zajema tostran te črte Slovensko Primorje, zahodni del Ziljske doline, zgornjo dolino in povirje Drave in del današnje Zgornje Avstrije. V še večjem številu pa so se onstran omenjene črte med Jadranom in zgornjeavstrijsko Donavo obdržali in zgoštili Romani, umikajoči se pred Slovani. Zgostitev Romanov v posebno etnično skupino Furlanov tik ob zahodni slovenski meji, močne romanske postojanke v tirolskih in salzburških Alpah pa na današnjem Zgornjem Avstrijskem se dajo lepo razložiti iz teh romanskih beguncev s slovenskega ozemlja; ti so se ustavili in zgoštili v močnejšem številu tam, kamor za njimi pritiskajoči Slovenec ni več v strnjenem obsegu prodr.

Vpliva staroprebivalcev na duhovno in telesno strukturo slovenskih doseljencev ne smemo podcenjevati pa tudi ne precenjevati. Posredovali so jim mnogotere pridobitve materialne kulture. V planšarstvu, rudarstvu in obrti so se mogli Slovenci od starega prebivalstva marsikaj naučiti. Najdbe v staroslovenskih grobovih iz 7., 8. in 9. stoletja nam pogostokrat kažejo, kako so se izdelki obrti oblikovno v mnogih primerih naslonili na poznoantično tradicijo, kako so Slovenci, pač s posredovanjem staroprebivalcev ali pa sami, od nje jemali in pod njenim vplivom oblikovali nakit, orožje in orodje.

Preostalo staro prebivalstvo je Slovincem posredovalo tudi svoja imena za gore, vode in kraje. Skoraj vse večje slovenske reke imajo ime prevzeto od predslovenskega prebivalstva in iz njegove govorice (Savus — Sava, Dravus — Drava, Aesontius — Soča, Arabone — Raba, Corca — Kokra, Corcoras — Krka, Colapis — Kolpa,

KNEZJI KAMEN

nekdaj na prostem pri Knskem gradu na Koroškem, danes v veži Deželnega muzeja v Celovcu

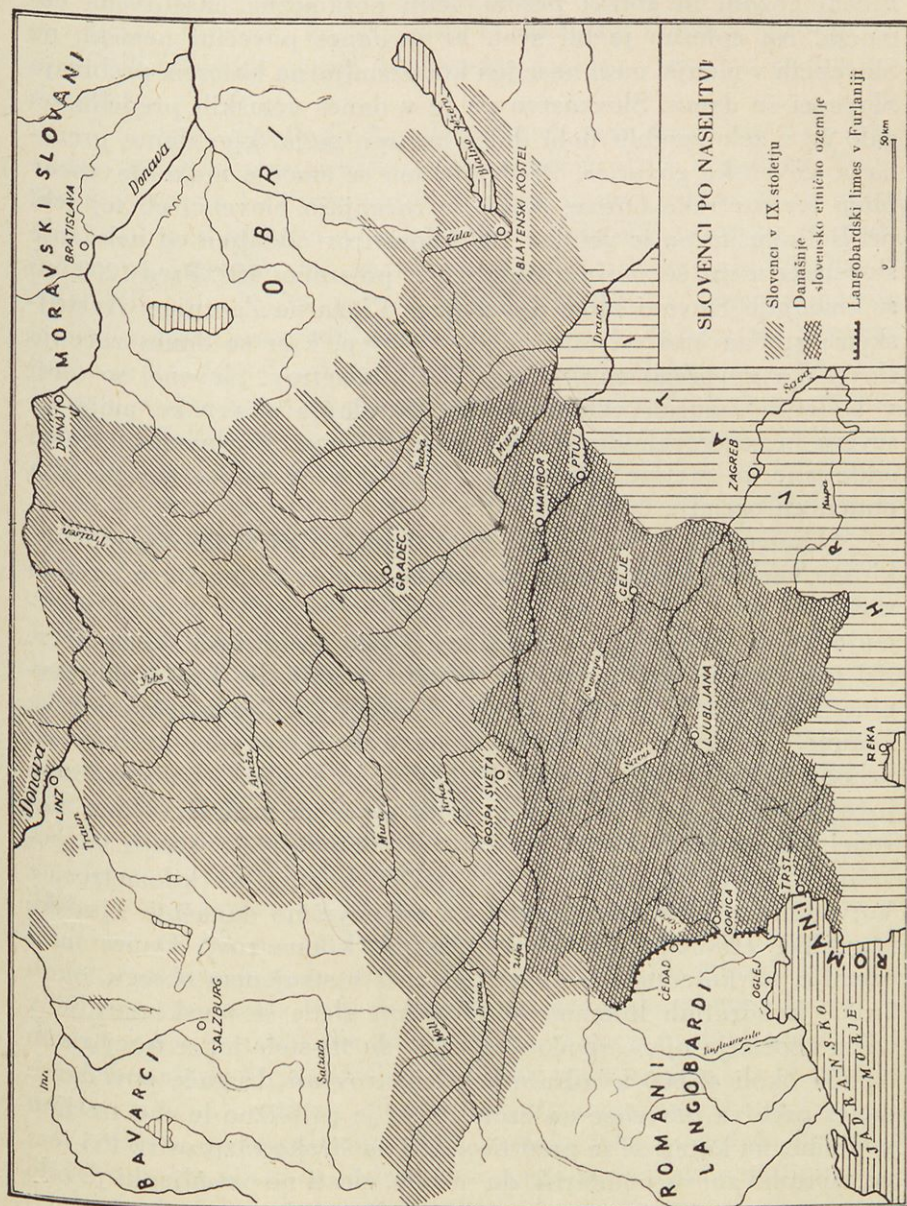
Glina, Zilja, Mura). Manj krajev je ohranilo v slovenščini stari naziv (Poetovio — Ptuj, Celeia — Celje, Juenna — Juna ali Junska dolina, Bilachinium — Beljak, Carnium — Kranj, Longaticum — Logatec, Meclaria — Meglarje, Tergeste — Trst, Atrans — Trojane). Od imen nekaterih celó večjih krajev pa ni sledu v slovenskem krajevnem imenoslovju (primerjaj Emona, Neviodunum, Colatio).

Nekatera slovenska imena so prevod antičnih (Peč, južno od Gorice — Ad Fornulos, Hrušica — Ad Pirum). Mesta so propadla, razen tistih v Istri, ki so bila ob prihodu Slovencev pod bizantinskim gospodstvom. Julijske Alpe in Kras pozna že antika. V deželnih imenih Koroško, Kranjsko in Istra tičijo označbe predslovenske dobe. Mnogo je na Slovenskem imen krajev, voda in gora, ki se iz slovenščine ne dajo razložiti in so jih mogli Slovencem posredovati preostali staroselci.

Mesta starih selišč, na katera so prihajajoči Slovenci zaradi preostalih zidov postali posebno pozorni, so imenovali mirje, mirišče ali podobno (mir = zid). Mnoge ostanke starih obrambnih naprav, ki so jih deloma sami prevzeli in uporabljali, imenujejo gradišče, gradina in podobno, pa tudi kostel, to je iz latinskega castellum, medtem ko pomenja gradec prvenstveno utrjeno postojanko staroslovenske dobe. Številni taki gradci nastanejo na mestu, v bližini ali ob predslovenskih gradiščih. Kasneje so tudi nekateri gradovi fevdalne dobe in nekatera mesta, nastala ob vaseh ali ob gradiščih, prevzela ime Gradišče (Ljubljana, Brežice, Radovljica). Slovenci so se sprva radi naseljevali v območju in v prostorninskem okolišu predslovenskih gradišč. Marsikje se je do mejá, do katerih segajo območja gradišč, razprostrla tudi slovenska kolonizacija starejše dobe in marsikje obdajajo venci starih gradišč starejša slovenska naselitvena območja, ki so po obsegu mogla biti večje župe.

Kraji ob razmeroma dobro ohranjenih in tlakovanih rimskih cestah dobe imena kot Cesta, Ceste ali Tlake. Starino kraja, ki sega po kontinuiteti pogostokrat še v dobo predslovenske naselitve, označuje neredkokrat pridevek »stari« (Stari trg, Stara vas, Staro mesto). Že v času, ko so Slovenci bili kristjani, dobe selišča ali ostanki nekdanjega starega »ajdovskega« prebivalstva pridevek ali označbo »ajdovski« (Ajdoščina, Ajdovski gradec). Na taka »ajdovska« mesta je Slovenec — že kristjan — rad postavljaj cerkve, posvečene sv. Juriju, sv. Mihaelu ali sv. Marjeti, na Primorskem pa sv. Sacerbu (nastalo iz »sanctus Servulus«), saj so vsi ti veljali kot zmagovalci nad »ajdovskim« zmajem.

SLOVENSKO OZEMLJE OB NASELITVI IN DANES. Ozemlje, ki so ga Slovenci v 6. in 7. stoletju prostorninsko zasegli in naselili, je bilo prav obsežno. Povečini pa ni bilo na gosto naseljeno. Po nekaterih krajih je še prebivalo predslovensko prebivalstvo, mnogi predeli pa so bili še povsem nenaseljeni. Če prenesemo obseg starejše slovenske naselitve na zemljevid, nam pokaže, da je bila ta soraz-

merno najbolj gosta na ozemlju, kjer še danes prebivajo Slovenci, čeprav so tudi tukaj široki, še danes obstoječi ali pa pozneje izkrčeni gozdni in gorski pasovi delili posamezna naselitvena območja. Na splošno je bil svet, ki je danes povečini nemški, po Slovencih v manjši meri naseljen kot ozemlje, na katerem prebivajo Slovenci še danes. Slovenstvo pa je v danes nemških predelih segalo že v zelo zgodnji dobi daleč onstran meja, kjer danes prenehava slovenska govorica. Pred 1200 leti se omenja meja Slovencev blizu izvirov reke Drave, danes se začenjajo Slovenci ob tej reki pri Beljaku, ta pa je več kot 100 kilometrov oddaljen od nekdanje slovenske meje, če merimo oddaljenost po zračni črti. Pred 1200 leti se omenjajo Slovani blizu današnjega Linza na Zgornjem Avstrijskem; zračna črta od tam pa do Celovca, kjer se danes začinja slovenska govorica, meri skoraj 200 kilometrov. Slovenci so torej v stoletjih izgubili veliko zemlje. Nekdanje slovenske meje na severu in severozahodu so od današnjih severnih slovenskih meja oddaljene za stotine kilometrov. Zakaj se je toliko slovenskega etničnega ozemlja izgubilo?

Odgovor na to vprašanje nam daje poglavje naše zgodovine, ki ima naslov germanizacija slovenske zemlje. Po prostoru zavzeto slovensko naselitveno ozemlje v 9. stoletju, ko je bilo slovensko širjenje največje, cenim na približno 70.000 kvadratnih kilometrov. Pri tem računu upoštevam na zahodu ozemlje do Furlanske ravnine, Karnskih Alp, izvirov Drave, Visokih Tur, Dachsteina in reke Traune, na severu kot mejo Donavo do Dunajske kotline, na vzhodu zahodni del nekdanje Pribinove in Kocljeve kneževine, na jugovzhodu in jugu pa črto, ki je danes meja med Hrvati in Slovenci. Obseg okoli 70.000 kvadratnih kilometrov je manjši od površine Ljudske republike Srbije (88.563 kvadratnih kilometrov, z Vojvodino in Kosmetom), večji pa od površine današnje Ljudske republike Hrvatske (66.280 kvadratnih kilometrov). Danes meri ozemlje, na katerem prebivajo Slovenci v strnjenem obsegu, okoli 24.000 kvadratnih kilometrov. Obračun glede slovenske zemlje v enem tisočletju njene zgodovine, od 9. do 19. stoletja, se torej glasi: izguba okoli 46.000 kvadratnih kilometrov ali drugače povedano: danes prebiva Slovenec na ozemlju, ki je približno le ena tretjina površine, na kateri se je pred tisoč leti na široko razprostrl. Pri tem pa moramo znova poudariti, da ni bilo, zlasti ne ozemlje, ki je bilo kasneje ponemčeno, povsod gosto naseljeno, da so se zlasti preko njega razprostirala visoka neobljudena gorovja in obsežno gozdovje. Tudi gostota prebivalstva od daleč ni bila taka, kot je dandanes.

DRŽAVA KARANTANSKIH SLOVENCEV

SAMO IN NJEGOVA PLEMENSKA ZVEZA. V prvi polovici 7. stoletja je nastala slovenska karantanska kneževina s knezom na čelu. Za to so bili odločilni pogoji družbenega razvoja v zvezi z zunanjimi dogodki.

V tretjem desetletju 7. stoletja se je razmerje Obrov do Slovanov temeljito spremenilo. To je povzročila vrsta dogodkov. V začetku dvajsetih let 7. stoletja se kopičijo pojavi, ki kažejo na večjo aktivnost med ljudstvi od rek Saale in Labe na severu pa do Furlanije na jugu. V to gibanje so kmalu pritegnjeni Slovenci v Vzhodnih Alpah. Na severu je bil odločilnega pomena nastop Sama; o njem pravi vir, da je bil ^{pač} po poreklu frankovski trgovec. Samo je leta 623 stopil na čelo dela severnih Slovanov, ki so se že upirali svojim obrskim tlačiteljem, jih osvobodil obrskega jarma, uredil močno zvezo slovanskih plemen in njene meje kmalu razširil tudi preko Slovencev v osrčju Vzhodnih Alp. Ti so takrat, ko so se Slovani na severu že osvobojevali obrskega gospostva, še vedno ječali pod obrskim jarmom in vrhu tega imeli opravka s svojimi langobardskimi in bavarškimi sosedi. Prvi so vdrli celó v območje slovenske naselitve v zgornjem Podravju in zavzeli okoli leta 625 »okraj Slovencev, ki se Zilja imenuje«, vse do kraja, zvanega Meglarje (pri današnjem Podkloštru). Preko sto let je nato zgornja in srednja Ziljska dolina ostala v langobardski oblasti.

Še huje kot osvoboditev dela Slovanov pod vodstvom Sama izpod oblasti Obrov je le-te zadel leta 626 velik poraz pri obleganju Carigrada. Mogočna obrska sila je tam utrpela hud udarec in moč Obrov je odslej padala. Slovanska plemena na Balkanu in v Podonavju so se takrat oddahnila in se po vrsti začela osvobojevati. Brez dvoma je poraz Obrov pred Carigradom ojačil tvorbo, ki jo je Samo — zdi se, da kmalu po tem letu — v obliki plemenske zveze razširil 626 tudi preko Slovencev. Iz pičlih podatkov o tisti dobi moremo vendarle razločiti obrise slovanske plemenske zveze, ki sega najmanj od Labe pa do zgornje Drave in Save ter do furlanskih meja in ki je za nekaj desetletij postala mogočna obrambna zapora proti Obrom na vzhodu in Germanom na zahodu.

Samova plemenska zveza je postala tako mogočna, da so jo začeli upoštevati in se je bati tudi njeni germanski sosede na zahodu, Langobardi, Bavarci, Franki in drugi. Slovincem se očitno ni posrečilo, da bi bili Langobardom zopet vzeli Ziljo, pač pa se naši predniki, sedaj že združeni, kakor kaže, v veliko Samovo zvezo, vojskujejo na lastno pest z Bavarci in jih premagajo okoli

leta 626—629 pri starem Aguntu (blizu današnjega Lienza v zgornji dolini Drave). O kaki pomoči, ki bi jo to pot nudili Slovencem Obri, kakor nekaj desetletij poprej, ni govora. Z zmago pri Aguntu so pomaknili Slovenci meje prav do izvirov reke Drave in postali Bavarcem nevaren sosed. Bavarci naravnost prosijo frankovskega kralja, naj jim zavaruje hrbet pred vzhodnimi ljudstvi in podjarmi Obre, Slovane in druga ljudstva noter do meja bizantinskega cesarstva. Ta prošnja je prišla prav Frankom in njihovemu kralju Dagobertu, ker je z veliko akcijo germanskih ljudstev hotel razširiti frankovske meje preko nevarne Samove zveze in preko obrske zemlje, needine v notranjosti in strte po carigrajskem porazu. Še celo cerkev naj bi pomagala frankovskim načrtom, to pa ni čudno, kajti duhovnik in vojaški osvajalec sta takrat opravljala pogostokrat vzajemen posel. Misijonska akcija sv. Amanda, prvo znano poročilo o širjenju krščanske vere med Slovenci, se je ponesrečila. Prekinil ali onemogočil jo je pač poraz, ki ga je doživela germanska zveza. Šele dobrih sto let kasneje je hkrati s političnim in vojnim uspehom Nemcev moglo pridobiti krščanstvo med Slovenci trdnjša tla.

Leta 631 je izbruhnila velika vojna med slovansko in germansko zvezo. Alamani in Langobardi so sicer premagali Slovane, ali odločilno ni bilo to, marveč tridnevna bitka pri Wogastisburgu (pri Kadaňu na severozahodnem Češkem?); tam se je merila glavna slovanska vojska s frankovsko pod vodstvom kralja Dagoberta in jo silovito porazila. Slovanska zmaga pri Wogastisburgu je zagotovila nadaljnji obstoje Samove zveze in ji omogočila še večji razmah, obenem z njo pa tudi utrdila njeno zaveznico, mlado slovensko kneževino v Karantaniji.

KARANTANSKA KNEŽEVINA, KNEZ, PRVAKI, NESVOBODNI. Nedvomno obstoji od Samove dobe dalje slovenska kneževina v Karantaniji. O njej sicer ne vemo mnogo, vendar lahko za gotovo rečemo, da je bila od obrske oblasti neodvisna, v svoji notranjosti svobodna tvorba, ki ji vključitev v Samovo plemensko zvezo daje odporno moč proti osvajalnim podvigom Germanov na zahodu po eni strani, po drugi pa proti obrski, čeprav zmanjšani sili na vzhodu. Istočasni družbeni razvoj med Slovenci je iznad množice svobodnih dvigal do večje veljave prvake v deželi in med njimi tudi kneza, zato je pripomogel, da je ta z vključitvijo in naslontvijo na Samovo plemensko zvezo mogel priti do oblasti v deželi. Pod enakimi družbenimi pogoji je pa seveda nastala tudi tvorba, ki ji je bil Samo na čelu.

VOJVODSKI STOL NA GOSPOSVETSKEM POLJU

➤ Karantanska kneževina ne obsega vseh Slovencev, marveč le župe karantanskih Slovencev v osrčju Alp. Na čelu ji je knez. Ne vemo, kako so ga Slovenci z domačim imenom imenovali — mogoče vojvoda, verjetneje knez. Vojvoda bi se po imenu ujemalo z latinskim »dux«, kakor ga imenujejo tuji viri; knez pa je bil za Slovence tudi kasnejši nemški naslednik karantanskega vojvode, frankovski grof (comes). Karantanski knez je imel po vsej verjetnosti sedež na Gosposvetškem polju pri današnjem Krnskem gradu (Karnburg). Tu, kjer se kasneje nahaja tudi sedež nemškega upravnika v Karantaciji, je stoloval prejkone slovenski knez. V tem okolišu, ki je bil eno najmočnejših koroško-slovenskih naselitvenih jeder, je mimo političnega s krščanstvom nastalo kasneje tudi cerkveno središče dežele (cerkev Gospe Svete, sedež pokrajinskega škofa).

Kako je karantanski knez prišel do oblasti nad slovenskimi rodovi v Karantaciji, ne moremo točno povedati. Domnevati pa smemo, da so prvenstveno vodstvo, zmožnosti in zasluge pri zavojevanju in vojnih podvigih pripomogle, da so si Karantanci enega svojih prvakov izbrali in postavili za poglavarja. Kakšen obseg in značaj je imela v podrobnostih oblast karantanskega kneza, je težko reči. Gotovo je, da so si sredi 8. stoletja sledili v dednem nasledstvu člani istega rodu.

Pa ne samo knez kot prvi med prvimi, tudi iz široke plasti svobodnih se začenjajo izločevati posamezniki in bi jih mogli imenovati »plemiče« med Slovenci.

Člane knežje rodbine v Karantaciji in njihovo bližjo okolico ali družino, vplivne in premožne plemenske in župne poglavarje, kasneje tudi bližjo okolico panonskih knezov Pribine in Koclja, moremo šteti med take staroslovenske »plemiče« ali prvake (principes), kakor jih omenjajo med karantanskimi Slovenci viri frankovske dobe. Položaji, ki so bili povezani s pravico ali priliko pridobivati večje imetje od ostalih, premoženje, sužnje in plen ob vojnih pohodih pa zemljiško posest, so — enako kot kneza — posameznike med svobodnimi dvigali nad ostale in ustvarjali »plemiče« in s tem premoženjske in družbene neenakosti. Tako so usmerjali tudi Slovence v razvoj, ki bi ga mogli označiti kot začetno pot v fevdalni red in fevdalno družbo, in to že v času pred nemško zavladavo.

Bili so pa že tudi pred zavladavo Nemcev nekateri med Slovenci po svojem družbenem položaju drugim podrejeni, nesvobodni. Med sužnje in vobče nesvobodne je nedvomno prešel vsaj del starega prebivalstva, ki so nanj Slovenci ob svojem prihodu v novo domovino naleteli in mu v večji ali manjši meri odvzeli svobodo. To

predslovensko prebivalstvo je bilo krščanske vere, zato pomeni še danes ponekod beseda krščenica deklo. Vojni ujetniki, dalje Slovenci, ki so kakorkoli izgubili svobodo, in kupljeni sužnji so tvorili prav tako del staroslovenskih nesvobodnih ljudi v časih že pred Nemci. Vendar položaja sužnjev pri Slovencih ne gre primerjati s položajem sužnja v starem veku, ko je bil ta bolj gospodarjeva stvar kot človek. Staroslovenski suženj je bil član družine; odnos sužnja do gospodarja imenujemo patriarhalno suženjstvo.

(SLOVENCİ, OBRI IN FURLANI. Prvi po imenu znani knez karantanskih Slovencev je Valuk (Wallucus dux), omenja se v začetku 30ih let 7. stoletja. Da je bila njegova kneževina neodvisna od obrskih in germanskih sosedov, kaže to, da išče v slovenski krajini kneza Valuka pribežališče bolgarski knez Alciok s sedem sto Bolgari. Ti so se sprli z Obri v Panoniji in so od tod pregnani iskali najprej zavetja pri Frankih, nato pa pri Slovencih. Tudi Arnefrit, sin furlanskega vojvode Lupa, išče politično zatočišče med karantanskimi Slovenci in si hoče celó z njihovo pomočjo priboriti furlansko vojvodstvo, kar se mu pa ne posreči. Vse to bi ne bilo mogoče, ako bi del Slovencev takrat ne bil samostojen.

Pred Obri so imeli Slovenci v Karantaniji in na poteh med Panonijo in Furlanijo zaenkrat mir. Obrska sila, ki jo v notranjosti razjedajo trenja in boji, je oslABLJENA. Slovensko kneževino ščiti predvsem zveza s Samovo državo. Dokler živi Samo, ni slišati o obrskih napadih na slovensko zemljo ali pa o pohodih Obrov v Italijo. Ker so vodili ti preko slovenske zemlje ob stari cesti Panonija—Italija, smemo sklepati, da so se za Samove dobe otresli tudi Slovenci ob Savinji in Savi obrske nadoblasti. Kakor hitro je pa Samo umrl (658) in je po njegovi smrti njegova plemenska zveza razpadla, začno zopet Obri s pohodi preko slovenske zemlje v Italijo oziroma v Furlanijo. Kolikor vemo, so po Samovi smrti Obri prvič navalili verjetno leta 664.

S ponovnimi obrskimi pohodi se pa sprožijo tudi samostojni slovenski sunki proti Furlaniji, ki imajo deloma kolonizatorično-osvajalni, deloma pa samo plenilni značaj. V dobo prvega velikega obrskega vpada po Samovi smrti spada tudi prvi znani slovenski naval proti glavnemu mestu Furlanije, Čedadu; Slovenci so se ga hoteli polastiti, toda so jih Langobardi pri Briščah ob mostu čez reko Nadižo premagali. Poraz pri Briščah je, tako se zdi, zadržal za nekaj časa slovenske sunke z gorá proti Furlanski ravnini. Novo slovensko napadanje proti Furlaniji in Langobardom se je začelo šele v začetku 8. stoletja, ko je okoli leta 703—705 gospodoval na

Furlanskem vojvoda Ferdulf. Vojvodska oblast v Furlaniji takrat že zdavnaj ni bila tako močna kakor še sto let poprej. Langobardska kraljevska moč je strla in ponižala nekdanjo mogočno vojvodsko. V času slabe furlanske vojvodske oblasti in ojačenja obrske so se Slovenci zopet ohrabрили in se začeli pomikati s čredami globlje proti Furlanski ravnini. V težnji, da bi si pridobili boljše plodno in pašno zemljo, so pa trčili na strnjene furlanske naselbine in prišli v spore s furlanskimi pastirji. Iz mejnih roparskih napadov in prepиров se je okoli leta 704 razvilo vojno stanje med furlanskimi Langobardi in Slovenci. Furlanska vojska doživi hud poraz. Sam vojvoda Ferdulf s celokupnim furlanskim plemstvom obleži na bojišču. Kasnejše zgodovinopisje, ki nam o tem poroča, je skušalo izgubljeno bitko opravičiti z izdajo furlanskega vojvode.

Po tej veliki in odločilni bitki pri neznanem kraju so se Slovenci, kot kaže, vedno bolj približevali Furlanski ravnini. Langobardi se jim niso mogli dolgo upirati, kajti v omenjeni bitki so izgubili cvet svojega plemstva. Šele ko je dorastel nov rod in Furlaniji zavladał vojvoda Pemo, zveмо za nove boje med Slovenci in Langobardi, tedaj pa že v sami Furlanski ravnini. Okoli leta 720 so se trikrat spopadli pri Lavarianu, kraju, ki leži južno od Vidma, današnjega glavnega mesta Furlanije. Zdi se, da so bili boji neodločeni, kajti furlanski vojvoda je kar na bojišču — tako pravi vir — sklenil s Slovenci mir.

Slovenci kažejo pri teh navalih, vdorih in bojih sami, včasih pa tudi združeni z Obri, veliko napadalno silo; doživljajo sicer tudi neuspehe, v glavnem pa so njihovi sunki proti Furlanski ravnini uspešni. V 7. in 8. stoletju se vedno bolj približujejo Furlanski ravnini in krajem v njenem obrobju, v prizadevanju, da bi si pridobili boljše in plodnejšo zemljo. Vendar se jim ne posreči, da bi ravno Furlanijo zasedli; pač pa so jim uspehi v bojih s sosedi na zahodu omogočili, da so polagoma naselili brda in gore v današnji Beneški Sloveniji, Goriških Brdih, ob Soči in Nadiži, kjer prebivajo še danes. Po neodločeni bitki pri Lavarianu vlada odslej ob Nadiži in Soči od Tilmenta pa do morja med Langobardi-Furlani in Slovenci mir. Vsaj langobardski zgodovinopisec Pavel Diakon, ki je poglaviti vir za omenjene dogodke in to dobo naše preteklosti, nam o nadaljnjih bojih ne poroča.

Ureditvi mirnih odnosov na furlanski meji je sledil konec langobardske oblasti na Koroškem. Slišali smo, da je okoli leta 625 prišel pod Langobarde »okraj Slovencev, ki se Zilja imenuje« vse tja do Meglarij. Sto let kasneje (okoli leta 730) so se Slovenci v svoji

Karantanski kneževini očitno že toliko okrepili, da so ne samo iztrgali Langobardom gospostvo nad Ziljsko dolino, temveč celo prodrli preko Karnskih Alp, takó da je pred slovenskim pritiskom moral škof iz mesta Julium Carnicum (danes Zuglio v Karniji) iskati zatočišče v Čedadu.

PRIKLJUČITEV NA ZAHOD

PRIKLJUČITEV NA BAVARCE IN FRANKE. Dobrih sto let je obstajala neodvisna slovenska kneževina v Karantaniji. Pogoji družbenega razvoja v zvezi s Samovo plemensko tvorbo so ji omogočili nastanek in nadaljnji obstanek v neodvisnosti od Langobardov, Bavarcev in Obrov. Vse to pa je podpiral v gorah zavarovan položaj, kamor so zlasti obrske konjeniške čete težje prodirale. Po Samovi smrti in razpadu njegove plemenske zveze so Obri zopet začeli napadati furlanske meje, Karantanijo pa, kakor kaže, so puščali v miru. Proti sredini 8. stoletja pa postaja obrska sila zopet napadalnejša. Zvemo za nov naval v Furlanijo, obenem pa tudi za vojni podvig, naperjen proti karantanski kneževini, ko ji je bil na čelu knez Borut po imenu. Ker Obri ogrožajo karantanske Slovence, deželo v neodvisnosti od frankovske oblasti.

Z Bavarci so bili Karantanci v drugem četrtletju 8. stoletja celo v zavezniškem razmerju, saj so se jim pridružili z vojaško pomočjo, ko so se leta 743 spopadli Bavarci in Franki. Bavarci so si prizadevali po popolni neodvisnosti zlasti nasproti Frankom, zato so iskali prijateljev v sosesčini; to in povečana obrska nevarnost je utegnila biti vzrok, da se je nekdaneje sovražno razmerje med Bavarci in Karantanci spremenilo v zavezniško. Bavarci so bili v spopadu s Franki poraženi, skušali pa so obdržati kljub temu svojo deželo v neodvisnosti od Frankov.

Na tako Bavarsko in na take Bavarce, pred kratkim zaveznike na bojnem polju, so se sedaj karantanski Slovenci v stiski pred Obri obrnili s prošnjo za pomoč. Obri so nemara menili, da so Bavarci zaradi poraza v spopadu s Franki oslabljeni in je primeren čas, da pritisnejo na njihove zavezniške na vzhodu, karantanske Slovence, in s tem tudi na Bavarce. Dogodki, ki sledijo prošnji Karantancev, so prelomnega pomena za njihovo nadaljnjo usodo in slovensko zemljo ter za Slovence vobče: pomenijo izgubo samostojnosti in začetke vključevanja slovenske zemlje in Slovencev v družbeni in gospodarski red, vero in politične tvorbe evropskega zahoda.

Vir, ki nam poroča o tem tako usodnem dogodku starejše slovenske preteklosti, je »Spis o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev«, čigar avtor ni znan po imenu. Čeprav je napisan pristransko in s stališča Salzburga, je glede obilnih podatkov najpomembnejši pisani vir za zgodovino Slovencev v 8. in 9. stoletju. S preprostimi besedami pravi: »Ne dolgo za tem so začeli Obri s sovražno silo hudo pritiskati te Karantance. In takrat je bil njihov knez Borut po imenu, ta je dal naznaniti Bavarcem proti njim (Karantancem) pomijakočo se obrsko vojsko ter jih prosil, naj bi mu prišli na pomoč. Ti so pa takoj prišli, premagali Obre in zaobljubili Karantance ter jih podvrgli podložništvu kraljev in enako tudi njihove sosedo. In nato so odpeljali s seboj talce na Bavarsko. Med temi je bil Borutov sin Gorazd po imenu, zanj je njegov oče prosil, naj ga vzgoje krščansko in napravijo iz njega kristjana. In tako se je zgodilo. In isto je zahteval za Hotimira, sina svojega brata.«

Bavarci, ki jim je bil takrat za vojvodo Odilo, se torej niso dali mnogo prositi, ko so imeli priložnost razširiti in utrditi lastno politično območje in odvrniti obrsko nevarnost od slovenske in s tem posredno in neposredno tudi od lastne zemlje. Bavarska je bila takrat formalno del frankovske države, a si je stalno prizadevala, da bi ostala neodvisna dežela pod vodstvom vojvod iz rodu Agilolfingov. Razširitev bavarske oblasti na vzhodu je mogla le ojačiti položaj Bavarske, posebno nasproti težnjam Frankov. Zato so Bavarci takoj pograbili priliko, da so lahko posegli v karantanske razmere, in si s talci zagotovili to, po čemer so hrepeneli. To se je zgodilo kmalu po letu 745, ko so Franki premagali Bavarce in njihove zaveznike, med drugim tudi Slovence, zaokroženo povedano okrog leta 745.

Navzlic pokoritvi leta 745 pa Bavarska ni posebno rada priznavala frankovske nadoblasti. Leta 749 so se Bavarci zopet uprli; ko pa je frankovski majordom Pipin vkorakal v deželo, so se morali ponovno podvreči frankovskemu gospostvu, dati talce in obljubiti, da se ne bodo več puntali. Franki so postavili za vojvodo mladega Tasila, mu pa v znatni meri omejili oblast.

Tudi v slovenski Karantaniji začnejo odločati Franki, kdo bo tamkajšnji knez. Borutov sin Gorazd postane knez na ukaz močnega frankovskega majordoma Pipina (najprej leta 749, najkasneje novembra 751). Ker je Gorazd že tri leta nato umrl, mu sledi — s pristankom Pipina, od novembra 751 kralja Frankov — kot karantanski knez Gorazdov bratranec Hotimir (najprej proti koncu leta 751, najkasneje leta 753).

V že omenjenem »Spisu o spreobrnitvi Bavarcev in Karantan-
cev«, ki je glavni vir za te dogodke, beremo, da so Bavarci zaoblju-
bili in podvrgli Karantance, vzeli s seboj na Bavarsko talce, med
njimi člane karantanske knežje rodbine, da so Slovincem na njihovo
prošnjo poslali na ukaz oziroma s pristankom Frankov kneza, prvič
Gorazda, drugič Hotimira ter da so tema nato podelili Slovinci
knežje dostojanstvo. Kakšen je bil glede na vse to položaj slovenske
Karantanije in njihovih knezov nasproti Bavarski in Frankom
in kakšen položaj so slovenski knezi zavzemali v deželi sami? Iz
vsega sledi, da ni navzlic besedilu vira »(Bavarci) so jih podvrgli
podložništvu kraljev« smatrati položaja karantanskih Slovencev
enakega hlapčevski pokoritvi, marveč da je med Bavarci oziroma
Franki po eni strani in karantanskimi Slovenci po drugi strani
obstajal neke vrste pogodbeno določen odnos.

Karantanski Slovenci so navzlic pokoritvi obdržali svoje do-
mače kneze. Njihov položaj v zgodovini frankovske dobe ni osam-
ljen. Podobne razmere nahajamo še pri nekaterih negermanskih
ljudstvih ob mejah frankovske države. Karantanskemu še najbolj
podoben položaj so zavzemali v dobi Karla Velikega slovanski Ve-
leti ali Vilci iz skupine Polabskih Slovanov, ki so prebivali v da-
našnji severni Nemčiji. Tudi ti morajo dati Frankom talce, obdrže
pa kneze domače krvi iz stare dinastije. Odnos frankovske državne
oblasti do sosednjih slovanskih ljudstev vse od Baltiškega morja pa
do Jadrana je bil sicer različen, toda nikjer ne naletimo v začetku
na popolno politično vključenje tega ali drugega slovanskega ljud-
stva v frankovsko državo.

Slovinci so torej zaenkrat obdržali svoje domače kneze, le-ti
so smeli nastopiti svojo knežjo oblast — ako so Karantanci za
to prosili — s pristankom Frankov, nato so jim Slovinci sami
podelili knežje dostojanstvo. Za Gorazda je rečeno, da so ga Slo-
vinci »napravili za kneza«, za Hotimira pa, da »mu je ljudstvo
dalo kneževstvo«. Vse kaže, da se za navedenimi besedami skriva
in da sega že v to dobo naše preteklosti obred izvolitve in umestitve
koroških knezov, ki nam je v podrobnostih znan iz mnogo kasnejše
dobe in ki se navadno označuje kot »ustoličevanje koroških
vojvod«.

KOSEZI. Obred izvolitve in umestitve koroških knezov je tesno
povezan s položajem, ki so ga med Slovinci zavzemali kosezi ali
kasazi oziroma kasezi, kakor se glasi zanje naziv na kasnejših ko-
roških in štajerskih tleh. Kosezi so bili po številu močan in ugleden
sloj starokarantanskega svobodnega prebivalstva. Kaže, da so bili

slovenski plemiči in prvaki iz okolice karantanskega kneza v časih, ko se je tudi v stari Karantaniji začelo družbeno razslojevanje, po izvoru vsaj delno kosezi. Ko so prišli Nemci k nam, so zavzemali kosezi v slovenski družbi položaj, ki je bil podoben položaju plemenitih ljudi na Nemškem, zato veljajo pri Nemcih za plemenite. Slovenski kosez je za Nemca glede na družbeni položaj tako rekoč plemenit človek, plemič. Zato ustreza slovenskemu nazivu kosez nemški naziv »edling« in naselbini kosezov nemško krajevno ime »Edling« ali »Edlingen«. Ime kosez ali kasaz se nam je ohranilo v imenih mnogih naselij: Koseze (pri Ljubljani, pri Moravčah na Gorenjskem, na Notranjskem), Kasaze (pri Celju, v Podjuni, v Ziljski dolini), Kajžice (pri Bilčovsu na Koroškem) in številni nemški Edlingi. Slediti moremo kosezom skoraj povsod na nekdanjih in sedanjih slovenskih tleh, zlasti pa v predelih, o katerih vemo, da so bili že zgodaj in sorazmerno gosto naseljeni, pa v širokem območju okolišev, ki jim je šel v posameznih pokrajinah osrednji položaj. V Bohinju so živeli v Srednji vasi in sosednjih selih, najdemo jih na gosto okoli Bleda in Tržiča, v ljubljanski okolici pri Šiški, Igu in pod Molnikom, številni so bili okoli gorenjskih Moravč in Zagorja ob Savi, na Dolenjskem jim sledimo skoraj povsod na zgodaj naseljenem ozemlju, na Notranjskem pa okoli Prema. Na Štajerskem so bile močne naselbine kosezov okoli Celja (Teharje), številne tudi danes v nemškem delu dežele.

Zlasti mnogo je bilo kosezov na Koroškem. Največ jih je v že zgodaj gosto naseljeni sredini dežele: ob zgornji Glini, v široki okolici Gosposvetskega polja in ob Krki, ne manjkajo pa tudi v Labotski dolini, v Podjuni, Rožu, okoli Vrbskega jezera in Beljaka, v Ziljski dolini in na Zgornjem Koroškem. Kosezi so bili že v stari slovenski Karantaniji tako ugleden in pač tudi številčen sloj prebivalstva, da jim je šla prva beseda pri izvolitvi in umestitvi koroškega vojvode. Ta je postal knez v deželi po volji kosezov. Kaže, da sega ta pravica kosezov že v dobo slovenskih karantanskih knezov.

IZVOLITEV IN UMESTITEV KOROŠKIH VOJVOD. Od poročil, ki so se nam ohranila o izvolitvi in umestitvi koroškega vojvode, ima najbolj starinski značaj popis izvolitvenega in umestitvenega obreda, ki je dodan kot vrinek v dveh rokopisih nemške pravne knjige, imenovane »Švabsko zrcalo« (Schwabenspiegel), napisane v drugi polovici 13. stoletja. Popis sam pa velja za obred, kakršnega so opravljali, po vsem sodeč, v 11. ali celo še v 12. stoletju. Domnevati smemo, da je bil blizu tistemu, po katerem so že v dobi svo-

bodne slovenske Karantanije volili in umeščali karantanskega kneza. Obred je potekal ob tako imenovanem knežjem kamnu; ta je okrog 68 centimetrov visoki spodnji, navzgor obrnjeni del stebra, ostanek razvalin izza rimskih časov v bližini Gospe Svete. Knežji kamen je stal na prostem na Gosposvetem polju nedaleč od Krnskega gradu.

UMESTITEV IN USTOLIČENJE NA GOSPOSVETSKEM POLJU

(podoba v rokopisu Avstrijske kronike o 95 gospostvih v Mestni in univerzitetni knjižnici v Bernu, list 66', iz druge polovice 15. stoletja)

Kako je obred potekal v dobi slovenske Karantanije? Koliko se je spremenil v časih po nemški zavladavi, vse do oblik, kakršne nam, veljavne za 11. in 12. stoletje, opisuje vrinek v Švabskem zrcalu.

Za časa slovenske Karantanije se je v starejši dobi posvetovala zaradi izvolitve novega kneza — če je s smrtjo ali kako drugače dežela prejšnjega izgubila — pač ljudska skupščina, to je vsi svobodni v deželi, med njimi so seveda tudi kosezi. Mogoče se je že v svobodni Karantaniji zbor volivcev zožil na koseze, kakor je bilo to pod Nemci vsaj do 11. stoletja, toda ne na koseze v celokupnem številu, marveč na določene zaupnike med njimi, ki so se pod vodstvom iz lastne srede izbranega koseškega sodnika zbrali na

svojem zboru. Tamkaj je vprašal sodnik vse skupaj in vsakega navzočega koseza posebej, če se ta, ki je namenjen za vojvodo, zdi njim in deželi koristen, dober in prikladen. Če je dobil pritrdilen odgovor in je večina bila za predlaganega, so se odpravili koseški zastopniki pa tudi vse ljudstvo h knežjemu kamnu na Gosposvetsko polje; tam je bil za vojvodo namenjeni in izvoljeni po običaju dežele sprejet v njihovo sredo in mu je bila izročena oblast v deželi. Zgodilo se je to s posebnim obredom, takó da so bodočega vojvodo posadili na pašnega konja in ga, prepevaje pesmi-hvalnice, peljali ter vodili trikrat okoli kamna.

Že v prvi nemški dobi je doživel obred nekatere spremembe. V času, ko je Karantanija bila pod vrhovno oblastjo Frankov, je dal najprej frankovski kralj pristanek, šele nato so ga Karantanci postavili za vojvodo. V dobi sledeče nemške srednjeveške države je tudi še kralj imenoval in predlagal kosezom novega vojvodo, nato pa so ga ti formalno izvolili in po obredu umestili. Od časov, ko so Karantanci oziroma Korošci sprejemali medse vojvode tuje krvi, so vpeljavo med Karantance simbolično izražali na ta način, da so za vojvodo namenjenega preoblekli v obleko domačega slovenskega ljudstva — ta je bila pač tudi obleka kosezov — to je v suknjo, plašč in klobuk s trakom sive barve in v rdeče prevezane opanke.

Potem ko se je v deželi utrdila nemška oblast in je bil z njo vpeljan fevdalni red, je izvolitvi in umestitvi po kosezih sledila še podelitev dežele Koroške vojvodu v fevd od strani krone. V vmesnem času, to je od izvolitve in umestitve pa do fevdne podelitve, je imel novi vojvoda oblast le še od kosezov. V tožbah, ki bi bile naperjene proti vojvodu v tem vmesnem času, ga je sodil poseben »deželni sodnik«. Ko vojvoda pride, da bi prejel Koroško od kralja v fevd, se pojavi pred vladarjem — ker je do takrat vojvoda le še po volji kosezov — v ljudski obleki, v kateri je bil umeščen. Šele ko vojvoda prejme deželo od krone v fevd, sleče ljudsko obleko in se uvrsti med fevdalce.

V stoletjih se je starodavni način izvolitve in umestitve koroškega kneza še nadalje v mnogočem spremenil in razširil, posebno s sestavinami, ki so nekoroškega in neslovenskega izvora. Fevdalizem in krščanstvo sta v mnogočem vplivala na prvotni obred. Pridružilo se mu je predvsem drugo dejanje, ki se dogaja pri tako imenovanem vojvodskem stolu na Gosposvetskem polju. Ta stol je zložen iz obdelanih kamnov, ki izvirajo iz razvalin nekdanjih bližnjih rimskih naselij; ima dva sedeža, vzhodnega so imenovali vojvodovega, zahodnega pa v kasnejših časih sedež goriškega grofa,

ta je bil namreč palatinski grof na Koroškem. Še danes stoji tam, kjer je stal nekoč, na Gosposvetskem polju nedaleč od ceste, ki pelje iz Št. Vida v Celovec. Verjetno je stal že najmanj okoli leta 1000. S prvotno umestitvijo koroškega kneza vojvodski stol nima zveze; po svoji funkciji je stol, na čigar enem sedežu sedi že umeščeni vojvoda in sodi, kasneje tudi podeljuje fevde in sprejema poklonitve.

Običaj in obred izvolitve in umestitve kneza na Gosposvetskem polju je bil med koroškimi Slovenci tako ukoreninjen, da ga tudi nemški oblastniki niso mogli niti hoteli opustiti. Način — ne njegova vsebina — se zaenkrat bistveno tudi ni spremenil, ko so Nemci začeli pošiljati med koroške Slovence grofe in vojvode tuje krvi. Zbor kosezov je še imel pravico voliti in tudi vsaj formalno odkloniti vojvodo, ki jim ne bi bil po godu.

Izvolitev in umestitev koroškega deželnega kneza je znamenit spomenik stare slovenske Karantanije. V svojih temeljih sega nazaj v prednemško dobo naše preteklosti. V svojem bistvu je prevzet tudi v nemško dobo, zato ponovno kaže, da se karantanski Slovenci v 8. stoletju niso podvrgli Bavarcem in Frankom v hlapčevski pokoritvi, marveč v neke vrste pogodbeni obliki, ki jim je med drugim ohranila vsaj formalno važen akt svobodnega državnega življenja, izvolitev in umestitev novega kneza na Gosposvetskem polju.

Pogodbeno obliko bi mogli iskati v sporazumu, sklenjenem med novimi nemškimi gospodarji, ki prinašajo v deželo svoj družbeni in gospodarski red, in najpomembnejšim družbenim slojem v deželi sami, s kosezi, ki so izšli iz domačega družbenega razvoja. V vsebino sporazuma spada pač vloga kosezov pri izvolitvi in umestitvi novega kneza, tako jim jo novi oblastnik vsaj formalno še prepušča. V kasnejšem razvoju so posebne razmere v razvoju Koroške zlasti glede odnosov med vojvodsko oblastjo in plemstvom v deželi, kljub nasprotovanju od raznih strani, še skozi stoletja ohranile starodavni obred na Gosposvetskem polju, četudi v spremenjenih oblikah.

PRVO KRŠČANSTVO MED SLOVENCMI. S politično priključitvijo karantanskih Slovencev na zahod gre vzporedno in je dejansko njen bistven del verska priključitev. Dotlej so Slovenci živeli še v stari veri v bogove, ki so jo prinesli iz zakarpatske slovanske skupnosti. Z bavarsko-frankovsko nadoblastjo pa začenja kot važno orodje le-te prodirati krščanska vera tudi med Slovence. Knez Borut sam še ni bil kristjan, pač pa je po poročilu vira dal krščansko vzgojiti in krstiti sina Gorazda. Ali se je to zgodilo iz

politične preračunjenosti ali na bavarski pritisk? Če pomislimo na kasnejše protikršćanske upore, bi dejali, da prihaja v poštev eno kot drugo: Bavarci bi s krščanstvom priklenili Karantanijo tesneje na Bavarsko, okrepili s tem moč in samostojnost te dežele in imeli za hrbtom zanesljivejšega sosedu. Knez in njegova okolica sta pa mogla uvideti, da bi utegnili fevdalni odnosi, kakršni so bili takrat že močno vpeljani v frankovski državi in jih je krščanstvo pospeševalo, moč kneza in njegove okolice povzdigniti, zlasti ker je bila moč svobodnih rodov in plemen v tistih časih v Karantaniji nedvomno še zelo velika.

Prvo krščanstvo med Slovenci je organizirala salzburska škofijska cerkev. Že takoj ob prvi politični priključitvi karantanske Slovenije na Bavarsko-Frankovsko si je salzburska škofija znala pri papežu Cahariji (741—752) zagotoviti cerkveno pripadnost Karantanije. Pod vplivom Salzburga se je za kneza Hotimira krščanstvo med karantanskimi Slovenci že znatno razmahnilo. Salzburska cerkev si je v slovenskem knezu znala vzgojiti zvestega pristaša in ga s tesnimi vezmi navezati na svoj sedež, samostan sv. Petra v Salzburgu; tja je Hotimir kot knez Karantancev plačeval celo že letni davek in od tam je po besedah vira prejemal »nauk in službo krščansko«. Kmalu je salzburska cerkev začela s prvo cerkveno organizacijo med Slovenci.

Vir pravi, da je knez Hotimir prosil najprej škofa Virgila, ki je stal tedaj na čelu salzburske škofije, naj obišče njegovo ljudstvo. Virgil mu ni mogel osebno ugoditi, pač pa mu je poslal okoli leta 760 svojega namestnika »pokrajinskega« škofa, Modesta po imenu, in z njim vrsto duhovnikov-misijonarjev. Ti posvetijo med slovenskimi Karantanci prve krščanske cerkve: cerkev pri Gospe Sveti, kjer je prejkone bila tudi stolica škofa Modesta, cerkev na Lurnskem polju, prednico današnje cerkvice St. Peter im Holz blizu Spittala na Zgornjem Koroškem, in cerkev »ad Undrimas«, ki jo moramo iskati v dolini zgornje Mure v okolišu kasnejše fare Fohndorf. Lega prvih dveh cerkva je posebno zanimiva. Postavljeni sta na mestih, kjer so bila že v antiki važna politična, kulturna, prometna in cerkvena središča. Cerkev Gospe Svete je nastala v neposredni bližini sedeža zgodnjekršćanske škofije v Virunumu in je, v bližini domnevne prestolice karantanskih knezov na Krnskem gradu, postala v slovenski dobi središče karantanskega misijonstva ter krščanstva, saj jo naravnost imenujejo »karantanska cerkev«. Po sporočilu je v njej pokopan škof Modest. Cerkev na Lurnskem polju je pa bila sezidana na kraju, kjer je v starem veku stalo mesto Teurnia ali Tiburnia imenovano (odtod nastalo Liburnia,

Lurna, Lurnfeld, Lurnsko polje), in kjer je bil v pozni antiki sedež škofije.

Misijonska akcija med karantanskimi Slovenci, ki sta jo zasnovala škof Virgil in knez Hotimir, se je pa izkazala za preuranjeno. Za naglo in nemoteno presajanje krščanstva karantanska tla še niso bila dovolj godna. Vir nam sicer enostavno poroča, da je knez Hotimir prosil za krščanske duhovnike, vendar smemo z vso upravičenostjo domnevati, da se za to navidezno prošnjo skriva v veliki meri povezano eno z drugim: nemški pritisk, posebne želje kneza in njegove okolice in salzburska misijonska vnema, ne pa toliko želja karantanskega ljudstva. Smrt prvega škofa med Slovenci, Modesta (okoli leta 763), je razrahljala kaj krhko in mlado krščansko organizacijo in z njo oblast Nemcev v deželi, tako da se je dvignila protikrščanska, protinemška in, kar je pač isto, protiknežja stranka. Prav takrat se je pa zgodilo, da se je tudi bavarski vojvoda Tasilo uprl frankovski nadoblasti. Prejkone je z njegovim uporom v zvezi vstaja Slovencev proti krščanstvu, s tem proti tuji oblasti, uvajanju tujega reda in proti pospeševalcem tega med njimi samimi, katerih eden je bil njihov knez. Še za kneza Hotimira so se Slovenci dvakrat uprli krščanstvu in tujstvu. Vendar se je Hotimiru posrečilo zatreti oba upora in privabiti v deželo nove misijonarje.

Ko pa je okoli l. 769 knez Hotimir umrl, je izgubila krščanska in lahko rečemo tudi nemška stranka najvnetejšega zagovornika, protikrščanska, protinemška in protiknežja pa je dobila nov pogum. Vzdignila se je ponovno in dosegla v tretjem uporuh takšne uspehe, da ni bilo več let med karantanske Slovence krščanskih duhovnikov. Šele knez Valtunk je pri škofu Virgilu, tako pravi vir, zopet zaprosil za krščanske misijonarje.

Medtem se je bavarski vojvoda Tasilo zopet pomiril s Franki in njegova zasluga je bila, da so se Karantanci morali znova podvreči Salzburgu in Nemcem. Polom protikrščanskega in protinemškega upiranja karantanskih Slovencev nam salzburski in bavarski letopisi omenjajo s kratkimi besedami k letu 772: »Tasilo je premagal Karantance«. Bavarski vojvoda je ravnal predvsem iz političnih nagibov, ki mu niso dovoljevali imeti po izmiritvi s Franki za hrbtom uporno, tujcem in krščanstvu nenaklonjeno deželo Slovencev.

Dvoje po Tasilu na novo ustanovljenih samostanov tik ob takratnih slovenskih mejah naj bi pomagalo pripeljati Slovence v krščansko vero in jih preko nje tudi politično prikleniti na zahod. V Innichen, blizu izvirov reke Drave, so leta 769 postavili temelj

samostanu z izrečnim namenom, »da bi neverni rod Slovencev pripeljal na stezo resnice«. Drugi samostan, danes imenovan Kremsmünster, je bil ustanovljen leta 777 ob reki Kremsi na današnjih zgornjeavstrijskih tleh v okolici, kamor takrat še segajo slovanske naselbine. Obema ustanovama gre v bodočnosti važna vloga pri pokristjanjevanju Slovencev.

Navzlic zmagi je Tasilo v politični uvidevnosti pustil Slovencem še vedno kneza domačega rodu, čeprav ta verjetno ni bil več iz Borutove dinastije. Tasilo si je prizadeval za čim večjo samostojnostjo in neodvisnostjo od frankovskega kralja, zato mu ni šlo v račun, da bi si z vsiljenim vojvodom tuje krvi ustvaril v karantanskih Slovencih nasprotnike. Novi karantanski vojvoda se v virih imenuje z imenom Valtunk; to so nekateri tolmačili kot Volkun, drugi kot Valjhun, Vladuh in podobno, zopet tretji pa kot nemški ime in njegovega nosilca kot Nemca. Menim, da je ime slovensko (Vladun?), in ker so bili tudi Valtunkovi nasledniki Slovenci, je bil tudi on Slovenec. Ta knez po Tasilovi milosti je pa nedvomno stal pod vplivom Bavarske in Salzburga. Širjenje krščanstva se po pripovedovanju vira za njegove dobe razmahne z vso silo. Leto za letom prihajajo novi misijonarji v deželo.

Iz katere okolice se med Slovenci širi nova vera in kdo so bili prvi glasniki krščanskega misijonstva med njimi? Če si jih natančneje ogledamo, vidimo, da so bili skoraj vsi v ozkih zvezah s samostanom pri sv. Petru v Salzburgu oziroma s škofom Virgilom, saj je imel on tu svoj sedež. Mnogi med njimi spadajo v ožjo okolico škofa Virgila. Iz imen misijonarjev smemo sklepati, da so bili po večini germanskega rodu, le za nekatere bi lahko dejali, da so bili Romani.

Pri širjenju krščanstva v Karantaniji in med Slovenci vobče ne gre podcenjevati vpliva, ki so ga mogli imeti preostali Romani in romanizirano prebivalstvo, pri katerem se je še izza časov pred prihodom Slovencev mogla ohraniti neka krščanska tradicija. Prav zaradi njihovega krščanstva so Slovenci te sebi podrejene Romane ali Vlahe imenovali krščenike in krščenice.

Važnejše nego to pa je vprašanje, kakšen značaj je imelo širjenje krščanstva med alpskimi Slovenci in kakšna je bila prva krščanska organizacija med njimi.

Škof Virgil je bil Irec. Iz svoje domovine je prišel najpoprej na Frankovsko k Pipinu, takrat še mogočnemu majordomu. Pipin ga je pa poslal na Bavarsko k vojvodu Odilu; ta mu je še pred letom 748 podelil izpraznjeno salzbursko škofijo in z njo združeno opatijo pri sv. Petru v Salzburgu. Z Bonifacijem, »apostolom Nem-

čije», dotedanjim organizatorjem bavarskih cerkvá in nemških sploh, Virgil ni bil posebno dober. Bonifacij je bil za podrejenost Salzburga svoji nadškofiji v Mainzu, Virgil je pa zastopal v smislu načel irske cerkve stališče svobodnejšega razmaha škofijskih cerkvá vobče in Salzburga še posebej. Nasprotna načela v pogledih

octob. anho incarn. dñi. decc. lx. indiet viii. a^o
 Hoia test in libro tñt. habent.
 In noie dñi nr̃i ihu x̃ declaratu ē cōmoran
 tab' cunctis qđ quidā com̃ desclauis noie
 chēzul omnē rē quā habuit ppe pilozsunt
 in villa que dr uuampaldi cū territoriis &
 vineis pratis & siluis ad hec ptinentib' cū
 omī integritate incapsam scē marie firmit̃
 tradidit ut eius temporib' incōuulsū p
 maneat. ad frising. ubi elect' di corbimian'
 corpore quiescit. Hoc factū ē anno incarn.
 dñi. decc. lxi. indiet viii. in loco regali pu
 blico ratispona. in xru. k. apt. Hoia test int. t. h. a^o

LISTINA KNEZA KOCLJA

z dne 21. marca 861 (rokopis 3 c, list 83, v Državnem arhivu v Münchenu). — V listini je povedano, da je neki knez Slovencev, Kocelj po imenu, predal vso svojo posest, ki jo je imel blizu Blatnega jezera, v vasi, ki se imenuje Vampaldova, škofijski cerkvi v Freisingu

cerkvene politike pri Bonifaciju oziroma Virgilu so nad vse pomembna za razumevanje, kako se je širilo in kako je bilo organizirano prvo krščanstvo med Slovenci. Karantanska misija namreč ne poteka v skladu s smernicami Bonifacija in njegove frankovske državne cerkve, marveč je delo Virgila in tovarišev, ti pa so nasprotniki Bonifacija in cerkvene politike, kakršno je on začel.

Virgil je šel tudi v karantanski misiji svoja, od Bonifacija in frankovskih misijonarjev neodvisna pota. Po njih ga je vodila stara tradicija njegove irske domovine. Irska cerkev je širila krščansko vero v mnogočem z drugačnimi sredstvi kot uradna frankovska.

Ne z mečem in nasiljem, marveč s poukom in naukom je dosegal lrec svoje velike misijonarske uspehe. Pri tem je irsko misijonstvo upoštevalo stare poganske verske navade in jih skušalo prilagoditi krščanstvu; v veliki meri je upoštevalo ljudski jezik in se naslajalo oziroma je iskalo stike z domačimi poglavarji v deželi.

Pisma, ki sta jih izmenjala anglosaški učenjak Alkuin in Virgilov naslednik v Salzburgu, škof Arno, nam nudijo kaj nazoren vpogled v smernice, po katerih so se ravnali Virgil, njegovi nasledniki in karantanski misijonarji vobče. »Bodi oznanjevalec resnice« — piše Alkuin leta 796 Arnu — »ne pa izterjevalec desetini, ... desetine so, kot pravijo, izprevrogle vero Sasov.«

Metode irskega misijonstva so bile prejkone med drugim vzrok, da so se Slovenci krščanstvu sorazmerno manj upirali. Res nam viri poročajo o treh vstajah protikrščanske stranke, ali o kakih nadaljnjih protikrščanskih akcijah nam ne govore. Pa tudi upor, o katerih vemo, niso bili naperjeni samo proti novi veri, marveč so bili v mnogočem drugačnega značaja. Namerjeni so bili nedvomno tudi proti domači knežji rodbini, ker je svojčas poklicala v deželo Bavarce, se priključila krščanski veri in tako odpadla od vere očetov, ker je povzročila, da so prišli v Karantanijo škof in misijonarji. Hotimir je pač dobro vedel, da krščanstvo in zaradi njega ter tujcev njegova dinastija ne stoji v deželi posebno trdno, da ima močne nasprotnike v svobodnih rodovih in plemenih, ki o uvajanju tujega reda in tuje vere nočejo nič slišati. Zato je dvakrat prosil svojega podpornika Virgila, naj pride v Karantanijo in tako z osebno navzočnostjo okrepi njegov položaj ter tudi mlado vero v deželi. Po vsem, kar moremo razbrati iz pristransko in enostransko napisanih virov, so bili knez, njegova rodbina in vsaj del knezove okolice nedvomno za krščanstvo in z njim nujno povezano uvajanje novega reda ter za priključevanje Bavarski oziroma frankovski državi. Nasprotovale pa so pač široke plasti svobodnega prebivalstva, ki so bile še pod vodstvom plemenskih in rodovnih poglavarjev in ki jim po eni strani ni šel v račun položaj, do katerega se je povzpel karantanski knez, še manj pa jim je bilo po godu vključevanje v novo državo in v njen družbeni red. Protikrščanska in protinemška stranka v Karantaniji je očiten dokaz nastajajoče neenotnosti starokarantanske družbe, kakršno sicer poznamo v nastajanju v marsikateri deželi in pri marsikaterem ljudstvu takratne Evrope. Na eni strani je knez s svojo ožjo okolico, v račun mu gre politična in z njo povezana verska priključitev na tujo oblast, na drugi strani pa so široke plasti svobodnega ljudstva, nasprotne knezu, njegovemu položaju, oblasti in

ravnanju, saj se čutilo s tako priključitvijo ogrožene in oškodovane v svojih družbenih in gospodarskih zadevah; priključitev na tujca in njegovo državo jim pomenja izgubljanje lastne veljave v deželi, poleg tega jih vodi v zmanjšanje in izgubljanje svobode, kaže v gospodarsko podrejenost in pomenja obremenjevanje z davki in vojaško službo.

SLOVENSKA ZEMLJA V MEJAH FRANKOVSKÉ MONARHIJE

REŠITEV LANGOBARDSKEGA, ISTRSKEGA IN BAVARSKEGA VPRAŠANJA. Za uvajanja prvega krščanstva med Slovence je segala bavarsko-frankovska vrhovna oblast le na del ozemlja, na katerem so takrat prebivali Slovenci. V Podonavju gre meja do reke Aniče; ta dela mejo med bavarsko in obrsko zemljo. V notranjih Alpah obsega zgornje Podravje najmanj do Pohorja in Kozjaka ter porčje zgornje Mure in zgornje Aniče. Srednje Podravje, Posavinje in zgornje Posavje je od Samove smrti nedvomno zopet pod Obri. Ob Soči in na Krasu meji slovenska zemlja na takrat še langobardsko Furlanijo in bizantinsko Istro.

Okoli karantanske kneževine, ki si je navzlic bavarsko-frankovski pokoritvi ohranila v notranjosti neodvisnost, se vrste na jugu, zahodu in vzhodu interesna področja in oblasti: obrska, bavarska, bizantinska in langobardska.

Frankovska država za časa kralja in kasneje cesarja Karla (768—814) je v to stanje uvedla tako temeljite spremembe, da se ob Karlovi smrti od političnih sosedov slovenske Karantanije ni obdržal niti eden na oblasti. Langobardske in bavarske, obrske in bizantinske zadeve so v odločilni in usodni meri vplivale na potek slovenske zgodovine v času, ko je bil nosilec frankovske krone Karel, imenovan Veliki.

Karlovi vojaško-osvojevalni politiki so bili od slovenskih sosedov prvi na potu Langobardi. Kratek čas po zatretju velikega slovenskega protikrščanskega in protinemškega upora je bila l. 774 vključena langobardska kraljevina v sklop frankovske monarhije. Karel se imenuje poslej »kralj Langobardov in patricij Rimljanov«. V raznih delih Italije še slede upori proti frankovskemu gospodstvu. Največji je izbruhnil v slovenskem ozemlju sosednji Furlaniji; bil je tako nevaren, da je zahteval navzočnost samega vladarja. Končno se je Karlu posrečilo, da ga je udušil. Nekateri uporni furlanski plemiči so zbežali k Obrom. Meje frankovske Italije so se takrat pomaknile ob zahodni rob slovenske zemlje. Težko je reči, kje so potekale, verjetno v pasu med Furlansko ravnino in

gorskimi obronki ob Nadiži, Soči in Krasu. S končno osvojitvijo Furlanije je pridobljena dežela, ki je politično-geografsko zelo pomembna. Kot velika tipalka proti vzhodu sega sedaj frankovska Furlanija ob kraško-alpskih prehodih na obrsko-slovensko zemljo in do bizantinske oblasti v Istri ter ob Beneškem morju. Pomen Furlanije v frankovskih rokah se je izkazal že v naslednjih letih, ko je postala dežela izhodišče za osvajanje slovensko-obrskega vzhoda.

Pridobitev bizantinske Istre, ki se je takrat širila tudi preko tržaškega Krasa in s tem Frankom ovirala pot iz Furlanije na Balkan, je bila zanje primeroma lahka. Ob ugodnem trenutku, ko je bil daljni Bizanc v notranjosti zopet needin, je važna vojna odločitev ob bizantinsko-frankovski meji v Južni Italiji položila leta 788 Istro kot zrelo jabolko v frankovske roke.

Na vrsti je bil sedaj obrsko-slovanski vzhod. Preden pa je prišel in mogel priti na vrsto, je morala Frankovska vse tesneje kot doslej prikleniti nase Bavarsko in z njo slovensko Karantanijo. Skoraj svobodna Bavarska pod vodstvom vojvod iz rodu Agilolfingov je pomenjala trajno oviro in nevarnost za frankovsko vzhodno politiko. Razlogi, ki so v začetku Karlove vlade še dopuščali obstoj avtonomne Bavarske, so z rešitvijo langobardskega vprašanja odpadli in odslej silili tudi k rešitvi bavarskega. Vprašanje Bavarske je stopilo na dnevni red Karlove politike, posebno odkar je postala langobardska kraljevina del frankovske monarhije. Skoraj samostojni bávarski vojvoda Tasilo je imel še vedno v rokah s posestjo alpskih prehodov ključ do Zgornje Italije in njenih še neustaljenih razmer, z mejo ob Aniži in preko podrejene slovenske Karantanije je pa podajal roke Obrom, ti pa so bili takrat še vedno odločilni politični faktor v srednjem Podonavju. Čim bolj je Karel večal svojo moč, tem bolj si je prizadeval rešiti bavarsko vprašanje.

Priložnost se je kmalu ponudila. Tasila so Franki 788 obdolžili veleizdaje, posebno zvez z Obri in drugimi krščanskimi in nekrščanskimi ljudstvi ter ga zato strmoglavili. Bavarska je postala šele sedaj docela del frankovske države; z njo pa je tesneje, kot je bila doslej, in neposredno povezana tudi slovenska Karantanija. Vendar se s spremembo politične nadoblasti ni spremenila notranja smer v karantanski Sloveniji. Kralj Karel je v enaki politični uvidenosti kot bavarski Tasilo pustil Karantancem njihove domače kneze in z njimi domačo notranjo upravo. Okoliščina, da se Slovenci niso priključili Tasilu ob njegovih protifrankovskih akcijah,

je morda pomagala, da so tudi pod Karlom obdržali še nadalje svoje domače kneze.

Karlovo politiko si pa lahko razlagamo tudi glede na veliki obračun, ki ga je vladar predvidel in imel v načrtu na vzhodu. Dokler je gospodoval obrski kagan ob Aniži in ob srednji Donavi, v Panoniji in na kraških prehodih v Furlanijo, niso mogle biti frankovske vzhodne meje trdne. Karlu gotovo ni kazalo, da bi si podrejena ljudstva, živeča ob njih, napravil za nasprotnike, še preden bi se spopadli obrska in frankovska sila. To pa se je kaj kmalu zgodilo.

REŠITEV OBRSKEGA VPRAŠANJA. Obrsko vprašanje je rešeno v dvanajstletni vojni (791—803), ki je za Franke in njihove zaveznike potekala sicer z različnim uspehom, a se je končno vendarle končala z zmago frankovskega in zavezniškega orožja ter uničenjem obrske države. Franki in njihovi zavezniki so se morali boriti skoraj bolj s naravo zemlje in obrskimi vojnimi taktikami kot pa v bitkah na odprtem polju. Takratna slovenska zemlja je bila deloma kretališče in izhodišče frankovskih vojska proti Obrom, deloma pa tudi pozorišče vojnih operacij.

Po pokoritvi Bavarske je postajalo v frankovski zunanji politiki obrsko vprašanje čimdalje bolj pereče. Prepiri za mejo med frankovsko in obrsko državo so bili zunanji razlog, da je vojna izbruhnila. Poleti 791 zberejo Franki veliko vojsko in jo pripravijo za pohod proti vzhodu. Poleg skoraj vseh nemških plemen so poslali svoje čete tudi Slovenci. Že leta 791 — kot tudi v sledečih letih — so proti obrskim mejam pritiskale frankovske vojske od dveh strani, od Bavarske ob Donavi navzdol, pa iz Furlanije preko Krasa in Posavja. Južno vojsko je leta 791 vodil Karlov sin Pipin in plenil ter požigal z njo prav tako kot njegov oče na severu. O posebnih uspehih frankovskega orožja nam viri za to leto ne poročajo, naglašajo le velikanski plen, ki so ga ngrabile frankovske vojske. Vendar se Pipinova in Karlova vojska na panonskih tleh tega leta nista združili. Med pripravami za odločilen boj in manjšimi praskami so potekala leta 792—794. Karel je čakal ugodne prilike, da zopet poseže v obrske razmere. Ponudila se je, ko so se začeli med Obri notranji prepiri in je ena stranka iskala celó opore pri Frankih ter hlinila vdanost frankovskemu vladarju. Leta 795 so bili Obri zaradi notranjih sporov tako oslabljeni, da so Franki ponovno začeli večjo akcijo. Na južnem bojišču jo je vodil furlanski vojvoda Erik, njemu se je s četami pridružil Sloven Vojnomir (Wonomyrus Sclavus). Kdo je bil in kje je gospodoval

ta Vojnomir, moremo samo domnevati. Ker je Erika vodila najbližja pot v Panonijo preko kasnejše Kranjske in Spodnje Štajerske, je zelo verjetno, da se mu je pridružil eden tamošnjih slovenskih poglavarjev. V vrsti takratnih slovenskih knezov v Karantaniji imena Vojnomir ni. Odločitev v obrski vojni je padla leta 796. Izsilila jo je velika frankovska vojska, ki jo je poleti tega leta vodil v Panonijo kraljev sin Pipin. S četami, med katerimi so bili tudi karantanski Slovenci, je ta prodril preko Donave in tamkaj porušil središče obrske sile, slovito gradišče med Donavo in Tiso, imenovano »ring«.

Obrski velesili je bil s tem zadan smrtni udarec; kar je še sledilo protiebrskih akcij, so neznatnega pomena. Vrste se manjši pohodi proti še upornim Obrom in odprave proti Slovanom — prejkone Hrvatom — ki so Obre podpirali. Zadnje je vodil fur-lanski vojvoda Erik, na eni teh pa je pri Trsatu padel; v zasedi ga je ujelo in ubilo domače prebivalstvo (799). Takratni oglejski patriarh Pavlin je izkušnemu borcu proti Obrom na čast zložil pesem-žalostinko, v kateri omenja reke naše zemlje: »Plakajte z mano, pečine Timave, ki z devetimi vreli napaja devet rek, ki jih požira slani val Jadranskega morja, plakajte, Donava in Sava, Tisa in Kolpa, Morava in Nadiža, Krka z vrtinci Soče.« Einhard pa, biograf Karla Velikega, napravi sledeči obračun obrskih vojn do leta 799: »Koliko bojev je bilo v tem času in koliko krvi se je prelilo, priča Panonija brez prebivalcev; kraj pa, kjer je bila kaganova prestolnica, je tako pust, da ni videti tamkaj niti sledu človeškega bivališča. Celotno obrsko plemstvo je bilo v tej vojni uničeno, vsa slava je propadla, ves novec in od davnih časov nabrani zakladi so razneseni. Človeški spomin se ne ve spominjati niti ene vojne Frankov, v kateri bi ti postali bolj bogati in si bolj pomnožili premoženje. Kakor so bili videti dotlej skoraj reveži, so našli sedaj v prestolnici toliko zlata in srebra, nabrali v bitkah toliko dragocenega plena, da moremo resnično smatrati: kar so Obri poprej drugim ljudstvom po krivici izropali, to so sedaj Franki Obrom po pravici iztrgali.«

V prvih letih 9. stoletja so Franki strli še zadnji odpor Obrov. Meje frankovske velesile se pomaknejo najmanj do črte: izliv Rabe v Donavo—vzhodni del Blatnega jezera—Donava pri Mohaču—Fruška gora. Za Slovence je bil konec obrskih vojen velikanskega pomena. Vsa takratna slovenska zemlja je sedaj združena pod vrhovno oblastjo mogočnega frankovskega kralja, od leta 800 cesarja Karla. Ne samo karantanski, tudi Slovenci ob Savi in

Iazze. zaglagolo	connic. luseb zu kib
zlodeiu. lu zem iego	deuuiſ. luſeb t moki.
delom. lu zem iego	Da mirasite napomoki
lepocam. Toſe uue	biti. kibogu moih gre
ruu ubog uze mo	chou. Dabim ciſto iz
goki. lu iega zin,	pouued zuuoril. lod
lu zuueti dub. data	puſtic otboga priel.
tri imena. edin bog	Bogu uſe mogo kemu.
gozpod zuueti.	izpouuede uſe moie
uſe zuori nebo. ly	greche. Iſc̃e marie.
emlo. Toſe izco ie	y ſeb nepraudnih del.
ga miloſti. Iſc̃e	inepraudnega pomislena.
mariae. Iſc̃e mic	Iſe ieſem uuede zuo
bahela. Iſc̃e pe	ril. ili neuuede. nudm
tra. luſeb boſib ſil.	ili lubm Ipe ili bde.
luſeb boſib moſe	yſpitnih rotah. vliſnih
nic. luſeb t za	reſib. vtarbinah. yſmiceſtve

FREISINSKI SPOMENIKI, ZACETEK TRETJEGA SLOVENSKEGA TEKSTA

(rokopis lat. 6426, list 160', v Bavarski državni biblioteki v Münchenu). — Začetek: Iazze zaglagolo zlodeiu i uzem iego delom... (Jaz se odpovem zlodeju in vsem njegovim delom...)

Savinji, v Podonavju in Panoniji spadajo poslej v sklop velike frankovske monarhije. Na novo za državo pridobljeno ozemlje na vzhodu dobi frankovsko upravno organizacijo, obenem pa tudi trdnejšo cerkveno-upravno ureditev. Krščanstvo se začne širiti tudi med tistimi Slovenci, ki dotlej niso priznavali krščanske vere. Slovenci so rešeni obrskega pritiska in oblasti.

UREDITEV NA VZHODU. Ogromno ozemlje od Donave do Jadrana je sedaj razdeljeno na dvoje velikih krajin. Furlanska krajina obsega Panonijo med Rabo in Dravo (Spodnja Panonija), ozemlje južno od Drave (v glavnem kasnejše Kranjsko, Spodnje Štajersko in Hrvatsko Posavje) ter Furlanijo. Druga je Vzhodna krajina, ta se razprostira ob Donavi od Aniže proti vzhodu, obsega še del Zgornje Panonije med Donavo in Rabo ter Karantanijo (zgornje Podravje in zgornje Pomurje). Na čelo vsake obeh krajin je postavljen poseben prefekt. Podrejeni so mu v manjših okrožjih deloma frankovski uradniki-grofje, deloma pa slovenski in hrvaški knezi v na novo pridobljenem ozemlju, ki mu je Karel pustil do neke mere samostojno notranjo upravo s poglavarji domačih plemen in z domačo družbeno ureditvijo, vendar z dolžnostjo dati vojaško pomoč pri frankovskih vojnih pohodih in mogoče tudi plačevati določene davke. Pa tudi pokorjeni in še preostali Obri so obdržali še svoje kagane. Tudi karantanskim Slovincem, zvestim pomagačem frankovskih vojska v obrskih vojnah, je Karel še nadalje pustil na čelu kneze domačega rodu in krvi. Kot naslednike vojvode Valtunka, ki je prišel do oblasti po zatretju zadnjega velikega protikrščanskega upora (l. 772), nam vir po imenu našteva še sledeče slovenske kneze: Pribislav, Semika, Stojmir in Etgar.

Obenem s svetno je urejena tudi cerkvena organizacija slovenske zemlje. Pred prihodom Langobardov v Italijo in Slovencev v Alpe je imela metropolitansko oblast nad vzhodnoalpskimi deželami oglejska cerkev. Sredi 8. stoletja pa niso uvažali krščanstvo med karantanske Slovence iz Ogleja, marveč iz Salzburga; tako se je zgodilo, da si je Salzburg s papeškimi pismi že takrat pridobil metropolitansko oblast nad svojim misijonskim območjem v Karantaniji. Oglej v prvih letih po priklopitvi slovensko-obrskega vzhoda ni uveljavljal svojih starih pravic. Nasprotno, za oglejskega patriarha Pavlina (787—802) in njegovega prijatelja, takratnega salzburskega škofa, od leta 798 nadškofa Arna (785—821), se obe cerkvi, oglejska in salzburska, skupno trudita za širjenje krščanske vere v na novo pridobljenem vzhodu. Po odredbi samega kralja Karla je šel salzburski škof Arno leta 796 s Pipinovo vojsko v obrsko zemljo. Spremljala ga je njegova duhovščina in še sredi vojnega pohoda je Arno v družbi oglejskega patriarha in drugih započel misijonsko delo med Obri in Slovani. Izdelali so podroben načrt, kako bi na najbolj uspešen način širili krščansko vero. Smernice, ki ga prevevajo, so iste, kot so bile nekaj desetletij poprej merodajne za karantanske Slovence: ne sila in desetine, marveč prizanesljivost in blagohoten poduk. Po povratku iz Pa-

nonije leta 796 je kraljev sin Pipin — s pridržkom, da to potrdi oče — dodelil Spodnjo Panonijo okoli Blatnega jezera med Rabo in Dravo ter do tam, kjer teče Drava v Donavo, z ljudstvom Obrov in Slovanov kot misijonsko področje v upravo salzburski cerkvi. Drava je torej od leta 796 meja salzburskega misijonskega in cerkvenega območja v Panoniji.

Salzburg se pod vodstvom Arna z vso vnemo posveti misiji na vzhodu. Cerkvena misija je najtesneje povezana s politično, ki hoče utrditi frankovsko oblast in njen red v novih pokrajinah na vzhodu. V zvezi z rešitvijo obrskega vprašanja ter politično in cerkveno ureditvijo v Karantaniji in Panoniji je drugo poslanstvo med Slovence in Obre, s katerim je salzburskega nadškofa poveril leta 798 Karel Veliki. Posledica tega Arnovega pota na vzhod je, da je določen za karantanske Slovence zopet pokrajinski škof, Teoderik po imenu. Mednje sta ga naslednje leto pripeljala salzburski nadškof in prefekt Vzhodne krajine Gerold.

Med Dravo in Furlanijo pa leži interesno območje oglejske cerkve, zanj pa je ta neprimerno manj skrbela kot Salzburg na severu za svoje. Patriarh Pavlin se je šele na mnoga prigovarjanja odločil na pot v slovensko-obrsko zaledje in kazal veliko manjšo cerkveno-politično vnemo kot njegov tovariš na severu. Drugega kova pa je bil Pavlinov naslednik patriarh Urzus. O praktičnem izvrševanju misijonstva med Obri in Slovenci nam je sicer tudi iz njegove dobe ohranjena komaj kaka beležka. Pač pa je Oglej sedaj kar naenkrat hotel obnoviti že več kot dve sto let zastarele pravice svoje cerkve nad Karantanijo. Nastal je tako hud spor, da so ga predložili samemu cesarju Karlu. Ta je leta 803 potrdil Pipinovo odločbo glede Drave kot mejne reke salzburskega misijonskega in cerkveno-upravnega območja v Panoniji, za Karantanijo pa bržkone razsodil, da naj bo Drava, ki teče po sredi dežele, cerkvena meja med Salzburgom in Oglejem. Odločbe Karla Velikega, ki je z njo v cerkvenem oziru razpolovil Karantanijo v dva neenaka dela, pa kar nista mogli priznati prizadeti stranki. Zato je Karel že čez nekaj let (811) moral še enkrat in z vsem poudarkom obnoviti prejšnji pravdorek. Od takrat pa do cerkveno-upravnih reform 18. stoletja spada slovenska zemlja pod dva metropolita, salzburskega nadškofa severno od Drave in oglejskega patriarha južno od nje.

Z uničenjem obrske sile je postalo na vzhodu velikansko ozemlje prazno. Tok ljudskega premikanja, ki je do konca 8. stoletja vodil Obre v smeri vzhod—zahod in iz panonskih nižin v alpski svet, se je preokrenil. V ozemlje, od koder so bili pregnani Obri,

so se začeli naseljevati Slovenci iz Karantanije in Bavarci. Bavarci zlasti v dežele ob Donavi severno od Alp, medtem ko je slovenski dotok, ki je trajal skoraj celo 9. stoletje, v mnoge dotlej obrske in tudi po Slovencih slabo ali pa celo neobljudene panonske predele pripeljal številno slovensko prebivalstvo. Slovensko naseljevanje je bilo že v prvih letih 9. stoletja tako močno, da so se čutili Obri celó ogrožene. Nasprotstva med Obri in Slovenci-kolonisti so postala tako velika, da je moral cesar Karel 811. leta poslati zaradi tega posebno vojsko v Panonijo.

Sicer je pa bil položaj Obrov, kolikor jih je še preostalo, podoben položaju sosednjih slovenskih in hrvatskih ljudstev in plemen pod Franki. Na ozemlju, ki jim ga je kot stanovališče in zavetišče odkazala med Rabo in Dunajskim lesom frankovska državna uprava, so v notranjosti do neke mere uživali samostojnost pod vodstvom domačih poglavarjev. Vendar pa Obrov ni bilo več veliko. Leta 822 se omenjajo zadnjič v frankovskih državnih letopisih kot posebno ljudstvo, a izza velike politične reforme Ludvika Nemškega na vzhodu (leta 828) le še kot podložniki frankovskega kralja. V 9. in 10. stoletju naletimo v virih čimdalje redkeje na obrsko ime. Pri zahodnih narodih in Slovanih pa ni tako kmalu izginil spomin na nekdanj mogočno ljudstvo, zlasti ker so ostanki Obrov nedvomno še dolgo živeli med Južnimi Slovani, dokler se niso z njimi spojili. Bizantinski zgodovinar Konstantin Porfirogenet nam poroča še za 10. stoletje: »Še so na Hrvatskem ostanki Obrov in pozna se jim, da so Obri.« Nekatera krajevna imena in izrazi v besednem zakladu slovanskih narodov — med njimi beseda ban — so še danes spomin in sled nekdanjega obrskega gospostva in veličine. Nekdanje obrsko ozemlje v Panoniji pa se še v 9. in 10. stoletju omenja kot »zemlja Obrov«.

UVAJANJE FEVDALNEGA REDA IN ODPOR PROTI TEMU. S pokoritvijo Langobardov in uporne Furlanije, z vključitvijo bizantinske Istre in z zmagami nad Obri so prišli vsi Slovenci v sklop frankovske države. Za Slovence se začinja frankovska doba. Ta je za nadaljnji potek zgodovine Slovencev in slovenske zemlje nad vse pomembna in usodna, zlasti ker je na široko odprla vrata zahodnim uredbam na slovenska tla in začela z razkrojem tistega družbenega in gospodarskega reda, v katerem so do takrat živeli Slovenci. Osvojitve zemlje je dala materialno osnovo in s tem politično moč fevdalnemu gospodarju, tako da je začel na njej urejati fevdalne teritorialne tvorbe in si ustvarjati svojo zemljiško posest,

začel je — z eno besedo — uvajati v deželo zahodni fevdalni družbeni red in fevdalno gospodarstvo.

Bavarsko-frankovski fevdalni red z vsemi svojimi posledicami je predvsem zanesel med Slovence mogočen val nesvobode. Mnogi, ki se novim oblastnikom politično ali versko niso pokorili, so izgubili svobodo. Med temi je bilo nedvomno mnogo takih med Slovenci, ki so bili po svojem položaju zametek fevdalnega plemstva med njimi. V kali je bil pač del teh zatrt. Na druge iz tega družbenega razreda, med njimi »plemenite« koseze, pa so se novi gospodarji celó oprli in tem pač zato pustili vsaj formalne pravice pri izvolitvi in umestitvi karantanskega kneza, da so preko njih laže zagospodovali.

Protikrščanski upori, kasneje tudi sodelovanje pri vstaji pannonkega Ljudevita, dogodki ob zatonu Kocljeve kneževine, ti in še drugi dogodki so med Slovenci nedvomno po eni strani uničili velik del njihovega domačega plemstva, po drugi strani pa zvečali med njimi število nesvobodnih. Od 9. stoletja se je nemški fevdalni red vedno globlje zajedal med Slovence in je nedvomno v znatni meri vplival na propad socialne svobode pri njih. Kot drugod v Evropi so postajale neugodne posledice fevdalnega reda tudi med Slovenci nedvomno občutne. Marsikateri svoboden Slovenec se je iz gospodarskih in drugih razlogov zatekel v varstvo gospoda, prejel od tega svoje imetje v fevd, pri tem pa izgubil svobodo.

Fevdalni red pa se ni uveljavil brez odpora in nasprotovanja. Iz prve polovice 9. stoletja vemo za dva taka pojave: eden je odpor istrskih Romanov, drugi je povezan z imenom Ljudevita Posavskega.

Za istrski odpor zvemo iz listine iz dobe okoli leta 804, sestavljene na zboru pri rečici Rižani blizu Kopra. Takrat so se tamkaj istrski Romani pred odposlanci cesarja Karla pritoževali nad ravnanjem vojvode Joanesa, ki ga je postavila frankovska oblast, med drugim tudi zaradi tega, ker je nastanil Slovane na njihova zemljišča.

Odpor istrskih Romanov proti naselitvenim in drugim ukrepom frankovske državne oblasti je odpor reda, ki sega v svojih osnovah nazaj v antiko, je odpor proti takrat naprednejšemu fevdalnemu redu in proti tistemu redu in pojmovanju oblasti, kakršno je uvajala tudi v Istro frankovska država za kralja in cesarja Karla. Istrska romanska mesta in kasteli žive še v družbenih, gospodarskih in agrarnih izročilih antike in Bizanca. Široki predeli istrskega podeželja so jim podrejeni. Na njih žive še od starega veka sem koloni in obdelujejo posestne komplekse, v ka-

tere je razpadla nekdanja rimska velika posest. Nad koloni dobiva vedno večjo oblast in jo seveda izkorišča v mestih in kastelih osredotočeni meščanski sloj prebivalstva. V trepetu, da bi se jim odmaknilo izkoriščanje in gospodarska korist, protestirajo Romani z veliko odločnostjo proti pojavom, ki so znak novega, po frankovski oblasti tudi v Istro uvajanega fevdalnega reda in njegovih oblik. V spopad med tradicijami antičnega reda, čigar nosilci so istrska mesta, in novim, za tiste čase naprednejšim fevdalnim redom, čigar nosilec je frankovska državna oblast, je vključena tudi etapa novega slovanskega dotoka v tedaj frankovsko Istro.

Drugi znani odpor proti uvajanju frankovskega reda v naše kraje je povezan z zgodovino Panonije v prvi polovici 9. stoletja.

SLOVENSKA ZEMLJA V DEVETEM STOLETJU

VSTAJA POD LJUDEVITOM POSAVSKIM. Poseben položaj tistega dela Slovencev, ki je pod vrhovnim frankovskim gospostvom užival notranjo samostojnost in jo obdržal tudi še preko obrskih vojn, so uničile reforme, ki so sledile dvema velikima gibanjima dvajsetih let 9. stoletja, ogrožajočima frankovsko gospostvo na vzhodu. Bila sta to vstaja pod vodstvom Ljudevita Posavskega in ofenziva Bolgarov v srednjem Podonavju.

Kralju in cesarju Karlu je sledil leta 814 njegov sin Ludvik s pridevkom Pobožni. Za njegove vlade je začela frankovska monarhija naglo propadati. Ni bilo več osebnosti Karlove, ki je z močno voljo in z urejenim upravnim aparatom obvladal velikansko državo od Pirenejev do Srema. Naslednik mu je bil slabič, le prelahko in prepogostokrat je postajal orodje v rokah mogočnih upravnikov in velikašev v državi. Razkrojevalne in razdruževalne sile, ki so se pojavile po Karlovi smrti in ki so vodile v fevdalni partikularizem, so se pokazale kaj kmalu tudi v vzhodnih delih države.

Pod vrhovnim vodstvom Kadolaja, predstojnika Furlanske krajine, je stal Ljudevit, eden frankovskih vazalnih knezov, ki jim je Karel pustil samovlado nad domačim prebivalstvom; njegov sedež moramo iskati v Sisku, oblast pa mu je segala v glavnem preko Hrvatskega Posavja. »Zaradi krutosti in nenavadnega ravnanja furlanskega prefekta Kadolaja,« pišejo viri, »se je Ljudevit leta 818 pritožil pri cesarju Ludviku. Opravi pa menda ni nič.« »Krutost in nenavadno ravnanje« nedvomno ni samo nasilje; za temi besedami se pač skriva tudi nasilno vnašanje frankovskega fevdalizma in frankovskih uredb in s tem rušenje domačih tako

PREDROMANSKA KAPELA NA SVETIH GORAH NAD BIZELJSKEM

v Ljudevitovi deželi kot v slovanskih pokrajinah, ki so tej sosednje. Razvoj v teh je v oblikovanju domačega fevdalizma pač že toliko napredoval, da je slovanskega kneza, njegovo deželo in njegove sosedne opogumil k boju za neodvisnost. To se je zgodilo tem bolj, ker je bila slaba osrednja oblast v državi, v katero so bili vključeni.

Tako so Ljudevita in njegove hkrati z neuspehom na frankovskem dvoru gnali posebni načrti v očiten upor proti tujemu gospostvu. Franki so ga leta 819 skušali zadušiti z vojsko, ki so jo poslali nad Ljudevita iz Italije. Ali vojska se je poražena morala vrniti. Njen poveljnik, furlanski Kalodaj, umre kmalu po povratku.

Uspahi so Ljudevita opogumili. Najprej je navidez hotel svoje načrte uresničiti v sporazumu s Franki. Začel se je pogajati s cesarjem, staval pogoje, ki jih pa cesar ni sprejel, marveč jim odgovoril s svojimi predlogi. Ljudevitu pa kmalu že kar ni bilo več do pogajanj s frankovskim dvorom; pridobil je z njimi samo čas. Začel je snovati mnogo večje stvari. Sklenil je zvezo s Slovani okoli Timoka; ti so se hoteli prav takrat priključiti frankovskem gospostvu, pa jih je pridobil na svojo stran. Njegovi stiki in zveze segajo celo med Slovence ob Savi, Dravi in v Panoniji. Iz pokrajinskega upora nastane pod njegovim vodstvom široko zasnovana zveza dela Južnih Slovanov od Alp pa do Timoka, ki se hočejo osvoboditi frankovskega gospostva in reda. Hrvatsko Posavje postaja središče velike protifrankovske zveze.

Ali tudi Franki niso ostali prekritih rok. Proti Ljudevitu vodijo hkrati diplomatsko in vojaško akcijo. Uspeh prve je pridobitev dalmatinskih Hrvatov, ki so tedaj pod vodstvom kneza Borne; ta je Ljudevitu za hrbtom zvest zaveznik Frankov. Leta 819 se vname boj, in sicer na dveh bojiščih, na severnem in južnem. Na severu prisili furlanski predstojnik Balderik, Kadolajev naslednik, Ljudevita, da opusti Panonijo severno od Drave. Na jugu se Borna Ljudevitu postavi nasproti ob Kolpi, a doživi hud poraz in mora na zimo leta 819 prepustiti nasprotnikovim četam Dalmacijo; te jo do dobrega oplenijo. Le z velikim trdom se Borna v četniški vojni posreči očistiti Dalmacijo sovražnega vpada.

Ljudevitova moč je navzlic nekaterim neuspehom rastla. Nedvomno ni imel za sabo le svojo bližnjo okolico in pristaše, marveč tudi široke plasti ljudstva. Borna sam je prišel na dvor v Aachen in tu s Franki določil načrt za vojni pohod, ki naj bi v letu 820 uničil Ljudevitovo silo. Spomladi se kar tri frankovske vojske odpravijo nad upornega vazala: ena iz Italije čez Kras, druga preko slovenske Karantanije in tretja ob Donavi v Panonijo. Prvi vojski so se postavili na gorskih prehodih v bran Slovenci, Ljudevitovi

zavezniki, in v znatni meri zavrli njeno napredovanje. Frankovska vojska, ki jo je vodila pot preko Karantanije, je pa celó trikrat morala streti odpor tamošnjih Slovencev. Končno so se le vse tri vojske znašle na Ljudevitovem ozemlju. Ali do odločilnega uspeha jim je branil Ljudevitov način vojskovanja. Kakor se je prejšnje leto Borna ob Ljudevitovem vpadu v Dalmacijo zatekel v utrjena gradišča, tako da se je sovražnik v plenilnih pohodih izčrpal, tako je ravnal leta 820 Ljudevit nasproti Frankom. Frankovske vojske so sicer temeljito oplenile tujo deželo, ali Ljudevitu za njegovimi okopi niso mogle do živega. Le Slovence ob Savi in Dravi, kolikor so bili Ljudevitovi zavezniki, so frankovske čete ob povratku prisilile k zopetnemu priznavanju frankovske oblasti. Glavni nasprotnik Ljudevit je bil nepremagan, na kaka pogajanja s Franki še mislil ni. Nasprotno, niti svojih zvez je razpletel še bolj na široko.

Sredi med dvema velesilama, frankovsko in bizantinsko, v območju, za čigar nadoblast sta obe tekmovali, je Ljudevit, kakor se zdi, navezal stike z zadnjo. V področju, ki je bilo pod vplivom Vzhodnega Rima, je na otoku Gradežu stoloval patriarh Fortunat; ta je Ljudevitu poslal zidarjev in tesarjev za zgradbo njegovih utrd, pozneje je — kompromitiran — zbežal k Bizantincem. Iz upora frankovskega vazala se okoli leta 820 kažejo obrisi zveze med Ljudevitom in Bizancem, naperjene proti frankovskemu gošpstvu v srednjem Podonavju.

Sledečega leta (821) so poskusili Franki novo taktiko. Zopet naj se odpravijo tri vojske na vzhod, toda ne naenkrat, marveč druga za drugo, ne v osrčje Ljudevitove dežele, kjer so doživele prejšnje leto toliko neuspehov, marveč s pustošenjem zemlje Ljudevitovih zaveznikov naj se slabi glavni nasprotnik. Uspeh je bil za Franke tudi to pot malenkosten. »Opustošili smo zemljo, toda v odprtem boju se nam ni nihče postavil po robu,« to je smisel sporočila, ki so ga poveljniki javili na frankovski dvor.

Odločitev je prineslo šele leto 822, zmago pa ni izvojevala frankovska vojska, ki je tudi tega leta krenila iz Italije v Panonijo. Ljudevit Frankov ni pričakoval na bojišču v svoji zemlji, marveč je zapustil svoje »mesto« Sisak in prešel k Srbom, ki so prebivali v delu nekdanje rimske province Dalmacije; tu pa je ubil kneza, ki ga je sprejel, ter se nato polastil njegove dežele. Obenem je sporočil Frankom, da je voljan priti pred cesarja. Kaj je vzrok temu nenadnem preobratu Ljudevitove politike, je težko reči, kajti viri, iz katerih črpamo podatke o vseh teh dogodkih, so enostranski, to je, pisani so s frankovskega stališča. Zelo verjetno je, da so Ljudevita notranja nasprotstva v njegovi deželi prisilila do umika, kajti

o kakem porazu na bojišču ni vesti. Iz zemlje dalmatinskih Srbov je prešel v deželo Ljudemisa, ki je bil ujec dalmatinsko-hrvatskega kneza Borne. Ko je Ljudevit nekoliko časa pri njem prebival, ga je Ljudemisl leta 823 umoril. Zelo verjetno je, da se je to zgodilo po naročilu Frankov. Slovanska plemena v Ljudevitovi deželi pridejo z izjemo Timočanov pod Franke. Frankovska sila je zmagala nad nezadostno organizacijsko sposobnostjo in verjetno tudi notranjo needinostjo Južnih Slovanov.

Vstaja panonsko-hrvatskega kneza Ljudevita je za zgodovino Slovencev nad vse pomembna, zato tudi je veljalo o njej reči nekoliko več. Sodelovanje Slovencev od Save in Drave pri vstaji pod vodstvom kneza Ljudevita je postalo zanje usodno. Odkar so karantanskim Slovincem prišli Bavarci na pomoč proti Obrom pa do Ljudevitove vstaje, uživali so Karantanci pod vodstvom domačih knezov do neke mere samoupravo, razume se, pod vrhovnim frankovskim gospostvom. Udeležba pri protifrankovskem gibanju, ki nikakor ni mogla biti prostorninsko in številčno omejena, je bistveno, kot kaže, spremenila položaj Slovencev. O domačih knezih karantanskih Slovencev nič več ne slišimo. Etgar po imenu je zadnji v njihovi vrsti. Še nekaj let pred izbruhom Ljudevitovega upora (817) se imenujejo karantanski Slovenci v isti vrsti s Čehi, Obri in Slovani onstran Bavarske med samostojnimi vazalnimi ljudstvi frankovske države. Po Ljudevitovem uporuh pa o karantanskih Slovincih kot samostojnemu ljudstvu v frankovskih virih ni več govora. Iz vazalske kneževine Karantanije z lastno samoupravo nastane frankovska upravna edinica. Mesta domačih knezov zavzamejo frankovski uradniki, prefekti in grofje. Dokončno obliko je dobila reforma frankovskega vzhoda leta 828, ko so Franki odbili ofenzivo Bolgarov, ki niso nič manj od Ljudevitove vstaje ogrožali gospostvo Frankov v srednjem Podonavju.

OFENZIVA BOLGAROV. Mir, ki ga je leta 814 bolgarski kan Omortak sklenil z Bizancem, je Bolgare odvrnil od protibizantinske politike in jih usmeril v Podonavje, zlasti ko je tam Ljudevitov upor znatno oslabil vzhodne, že po narodi slabo zavarovane meje frankovske države. Okoli leta 825 osvoje Bolgari v divjem navalu vzhodno Ogrsko, začno pritiskati na Ludvika Pobožnega z zahtevo po novi ureditvi bolgarsko-frankovskih meja, ako ne — tako se je glasilo bolgarsko sporočilo — naj cesar sam gleda, kako jih bo branil. Neodločni Ludvik je omahoval in pustil bolgarske odposlance brez pravega odgovora. Bolgari začno nato leta 827 z ofenzivo, pošljejo na ladjah po Dravi navzgor svojo vojsko, za-

sedejo Spodnjo Panonijo, preženejo tamošnje vazalne kneze in postavijo bolgarske glavarje na njihovo mesto. Nastala je nevarnost, da na panonsko-slovenskih tleh stopi na mesto še pred kratkim mogočnega Obra Bolgar, se zveže s še preostalimi Obri in zruši v Ljudevitovem uporuh pravkar razmajano frankovsko vzhodno mejo.

Položaj je rešil mladi in energični sin omahljivega Ludvika Pobožnega, Ludvik Nemški imenovan. Poverjena mu je bila Bavarska, bil je njen kralj, zato je hotel za trajno utrditi varnost vzhodnih meja. Z vojnim pohodom je šel nad Bolgare (828) in jih tako oslabil, da so leta 829 tvegali le še plenilni vpad ob Dravi navzgor; s temeljito upravno reformo je pa že leto poprej spremenil položaj na vzhodu.

REFORMA LETA 828 IN NJENE POSLEDICE. Furlanski predstojnik Balderik se v obrambi Spodnje Panonije proti Bolgarom ni izkazal, zato mu je odvzeta krajiška oblast. Obsežno ozemlje od Furlanije do Blatnega jezera je pa razdeljeno na štiri krajine. Prva, od Italije sèm, je Furlanija, druga Istra, tretja grofija ob Savi — predhodnica kasnejše Kranjske, četrt pa Spodnja Panonija. Prvi dve sta ostali v ožji zvezi z Italijo, drugi dve pa s pretežno nemškim delom frankovske države ali Vzhodnofrankovsko državo, kakor so jo začeli imenovati. S tem delom države ostane poslej v zvezi tudi slovensko in obrsko ozemlje v notranjih Alpah in ob Donavi, nekdanja Vzhodna Krajina Karla Velikega. Ta razpade v tri upravne enote: v Karantanijo ob zgornji Dravi in zgornji Muri, v Zgornjo Panonijo od Rabe do Dunajskega lesa in v krajino med Anizo in Dunajskim lesom. Namesto posameznih upravnikov je postavljen na čelo ogromnega ozemlja, ki sega od Krasa in Julijskih Alp pa do Anize in Donave, en sam prefekt, ta je obenem krajišnik Zgornje Panonije.

Obri in prav tako karantanski Slovenci izginejo po Ljudevitovem uporuh iz zgodovine kot samostojno ljudstvo. Viri govore poslej le še o obrskih podložnikih, ne več o ljudstvu Obrov. Tudi v družbenem pogledu se je spremenil položaj Obrov. Kralj jim zaseže zemljo in jim jo daje poslej le še proti plačevanju tributa. Prav tako so takrat po vsej verjetnosti tudi panonski Slovenci izgubili svoje domače kneze, o katerih je zadnjikrat govor leta 827. Kneze imenujejo sedaj Slovenci grofe (comes), ki jih je frankovska uprava odslej mednje pošiljala.

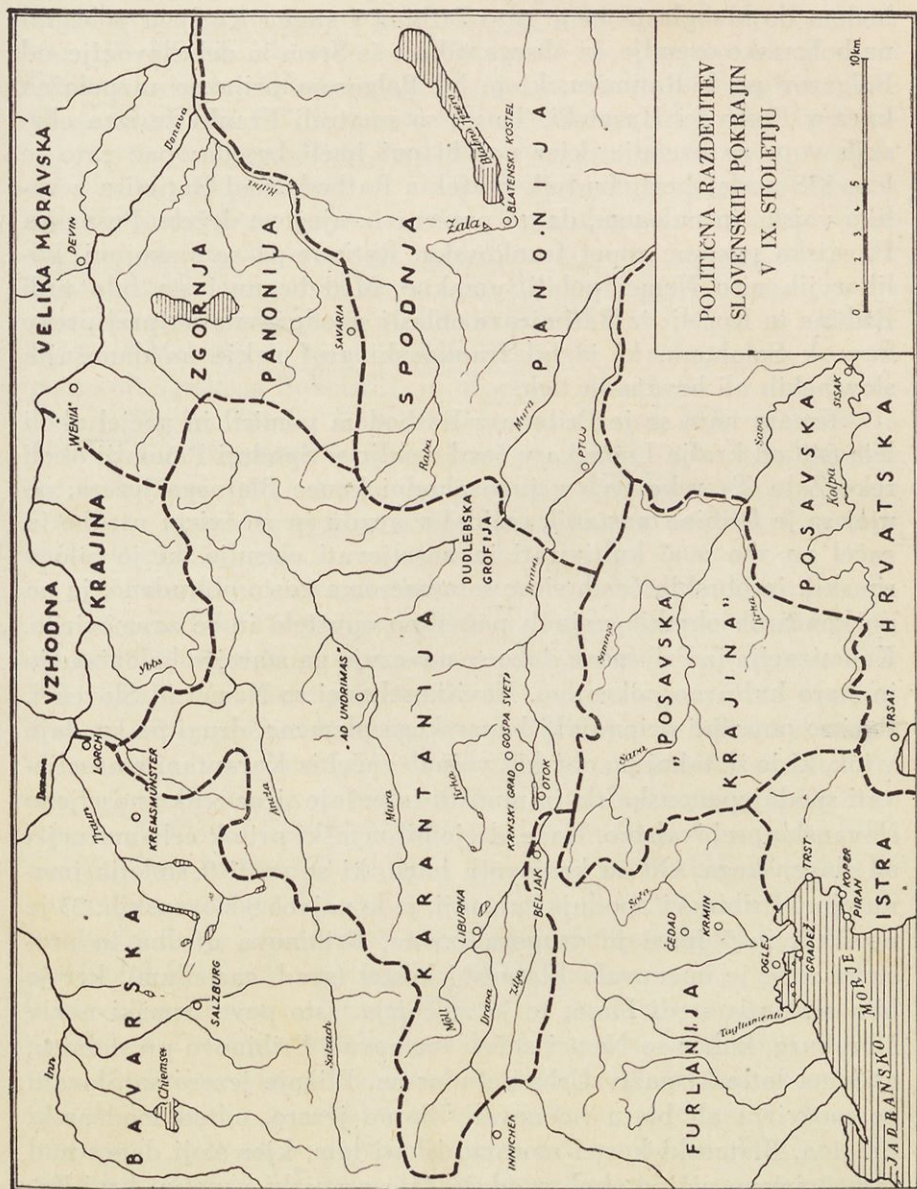
Reforma iz leta 828 je odločilnega pomena za nadaljnji teritorialni razvoj slovenske zemlje. Ustanovila je v obrisih pokrajinske

in državne meje, ki so bile stoletja zarisane na našem političnem zemljevidu. Vrh tega zareže v narodno telo Slovencev meja dveh velikih držav, Italije in Nemčije (Vzhodne Francije). Dodelitev našega ozemlja tema dvema državam je leta 843 obnovila in utrdila delilna pogodba frankovske države, sklenjena v Verdunu.

Upravna reforma iz leta 828 je imela kot enega prvih ciljev ustvariti iz frankovskega vzhoda med Krasom in Donavo ozemlje, ki bi bilo bolj kot do takrat odporno proti vsakemu notranjemu prevratu in proti vsakemu napadu od zunaj. Reforma ima torej prvenstveno vojaško-obrambne namene. Ali kaj pomaga na ozemlju, ki je bilo ali nenaseljeno ali pa nastanjeno le po maloštevilnih Obrih in Slovencih, vrhu tega še malo zanesljivih. Zlasti velja to za Podonavje in obe Panoniji. Najti je bilo treba novih, številnejših in zanesljivejših braniteljev frankovske vzhodne meje, kot so bili le preradi k vstaji razpoloženi Slovani in Obri. Dala jih je širokopotezna nemška kolonizacija, ki po letu 828 pritisne z vso silo v Podonavje ter v Zgornjo in Spodnjo Panonijo. Frankovski prefekti, mejni grofje in grofje, bavarski cerkveni knezi, od teh pred vsemi salzburški nadškof in passavski škof so prvi usmerjalci nemških kolonistov na vzhod. Bavarske cerkve prejemajo velika ozemlja, podeljuje jih kralj od svojega obsežnega kronskega imetja. Salzburška nadškofija, passavska, freisinška in regensburška škofija, samostani v Kremsmünsteru, Alteichu in Mattseeju se vrste med prvimi prejemniki. V cerkvenoupravnemu pogledu je ozemlje razdeljeno med salzburško nadškofijo in passavsko škofijo. Do rečice Spratz v Zgornji Panoniji se je širilo salzburško cerkveno območje, odtod do Anize na zahodu pa passavsko.

PRIBINA. V zvezi z nemškim naseljevanjem in utrjevanjem na vzhodu je oblast slovanskega kneza Pribine v Spodnji Panoniji. Pribina je imel posest na današnjih slovaških tleh okoli Nitre, bil je torej verjetno po rodu iz tiste veje Slovanov, ki jih prištevamo Slovakom. Za časa moravskega kneza Mojmira se je v moravske in slovaške kraje začela od frankovske strani po malem že širiti krščanska vera. Tako se je zgodilo, da je še pred Pribinovim prestopom v krščansko vero posvetil na njegovi zemlji v Nitri salzburški nadškof Adalram (umrl 836) cerkev, ki je prva krščanska cerkev na današnjih češkoslovaških tleh, o kateri imamo poročilo.

Ko je moravski knez Mojmir pregnal Pribino, je ta zbežal iz Moravske preko mejne Donave k Ratbodu, takratnemu prefektu na vzhodu. Ratbod ga je predstavil bavarskemu, od leta 833 vzhodnofrankovskemu kralju Ludviku; na njegovo zapoved je bil

Pribina krščen (833 ali kmalu potem). Frankovski kralj smatra Pribino poslej kot neke vrste svojega vazala in ga podredi Ratbodu. Mogoče je prav zaradi te podrejenosti prišlo med Pribino in Ratbodom do nesoglasja in je zato Pribina s sinom Kocljem pobegnil na bolgarsko ozemlje, ki obsega takrat še Srem in del Slavonije, od Bolgarov pa k Ratimiru, ki je bil Bolgarom prijazno razpoložen knez v Posavski Hrvatski. To pa so smatrali Franki že izza obrskih vojn za ozemlje, kjer naj bi oni imeli besedo; pač zato je leta 838 poslal kralj Ludvik prefekta Ratboda nad Ratimira z veliko vojsko in nalogom, da ga prežene iz njegove dežele. Posavska Hrvatska postane zopet frankovska, Ratimir pa se s svojimi, kolikor jih niso Nemci pobili, umakne. Med begunci sta bila tudi Pribina in Kocelj; iz Ratimirove oblasti se odpravita najprej preko Save k Salahonu, ki je bil frankovski grof nekje na današnjih slovenskih ali hrvatskih tleh.

Kmalu nato se je Pribina z Ratbodom pomiril in prejel okoli leta 840 od kralja Ludvika v fevd zemljo v Spodnji Panoniji okoli reke Zale. Ta reka teče v jugozahodni konec Blatnega jezera, ob njej se je Pribina nastanil, sezidal v gozdu in močvirju utrdbo in začel na vso moč kultivirati in naseljevati ozemlje, ki je bilo v rimskih in obrskih časih sicer sorazmeroma gosto obljudeno, je pa po končanih obrskih vojnah pač silno opustelo in se zamočvirilo. Kolonizacija iz Pribinove dobe se navezuje na starejšo kolonizacijo in staro kulturno pokrajino. Novi naseljenci so Nemci in Slovenci. Prvi so povečini pripadniki bavarskega plemena, drugi pa spadajo v tok, ki je že takoj po obrskih vojnah začel iz Karantanije naseljevati spodnjepanonska tla in množiti tamošnje sicer redko naseljeno slovansko prebivalstvo. Kaže, da je bil nemški pritok celo močnejši od slovenskega. Od 36 krajevnih imen, ki se sredi 9. stoletja imenujejo v Pribinovi Spodnji Panoniji, je le največ 8 slovenskih, 23 je nemških in 5 imen je drugega izvora. Pribinova utrdba in prestolnica se je imenovala Blatenski kostel (grad, castellum), ker je bila sezidana sredi blata, to je močvirja. Isto pove nemški naziv Mosaburg, kakor so Nemci začeli imenovati Pribinovo prestolnico, oziroma latinski naziv Urbs paludarum. Bližnje jezero so Slovani po močvirju ali blatu imenovali Blatno jezero, odtod madžarski Balaton. Blatenski kostel moramo iskati tam, kjer stoji danes nad zamočvirjeno nižino okoli spodnje Zale na nizki vzpetini kraj Zalavár. Sodobni njegov opis se glasi: »Zelo utrjen grad, ki se imenuje Blatenski, kajti kraj je utrjen z neprodinim blatom in nudi prihajajočim zelo težaven dohod.«

Pribina se je v frankovski službi odlično izkazal. S kultivacijo zemlje, pritegnitvijo kolonistov in pospeševanjem misijonstva je utrjeval frankovsko moč na vzhodu in si tako stekel velike zasluge za državo. Plačilo ni izostalo. Leta 846 prejme od kralja Ludvika kar 100 kmetij tik reke »Valchau«, ki jo moramo iskati okoli Blatnega jezera. Glavna nagrada pa je sledila leto zatem. Dne 12. oktobra leta 847 je prejel v Regensburgu od kralja Ludvika v last vse, kar je imel kot fevd, izvzeto je le tisto, kar je pripadalo salzburški cerkvi. S tem aktom je Pribina obenem povzdignjen v spodnjepanonskega mejnega grofa. Meje njegove krajine gredo na jugu prejkone od razvodja med Dravinjo in Savinjo, dalje po Dravi, preskočijo nato Dravo, tako da dosežejo še Srem, teko na vzhodni strani nekaj časa ob Donavi in od te v črti, ki se vije nekako od Mohača do spodnje Rabe, zapuste to reko s črto, ki teče južno od ogrskega Sobotišča, in obsežejo na zahodu še ozemlje ob srednji Muri in Dravi. To je obsežno ozemlje, saj sega od dravskih sotesk med Pohorjem in Kozjakom na zahodu pa do bolgarskih mej ob Donavi in v Sremu na vzhodu, od Rabe na severu pa do Drave na jugu. Obenem je dokaz, v koliki meri so Nemci zaupali slovanskemu knezu.

Pribina se je prikupil Nemcem ne le s kolonizacijsko vnemo, temveč prav tako s širjenjem krščanstva in pospeševanjem cerkvenih interesov, tem močnim orožjem utrjevanja Frankov na slovenskih tleh. Salzburški, sicer pristranski vir poroča s posebnim poudarkom: »Dokler je živel Pribina, ni prikrajšal, kar je bilo cerkvenega, in ni nič odvzel imenovani stolici (to je salzburški nadškofiji), marveč je po nadškofovem nasvetu skušal povečati, kolikor je mogel.« V Blatenskem kostelu je sezidana cerkev, ki jo je leta 850 posvetil sam salzburški nadškof Liupram. Pri Pribinovi cerkvi je nastavljen poseben duhovnik, neke vrste prvi svečenik v njegovi kneževini, ki je pa seveda v neposredni odvisnosti od salzburškega nadškofa. Salzburg stalno in z veliko ljubosumnostjo čuva svoje interese med Rabo in Dravo. Službo pri celi vrsti novih cerkva in molilnic v Pribinovi zemlji opravljajo povečini salzburški duhovniki. Pred nedavnim odkriti ostanki cerkve v Blatenskem kostelu iz 9. stoletja kažejo na obliko cerkva, kakršne najdemo v območju severnega Jadrana, ki je v cerkvenem oziru spadalo pod Oglej. Za eno teh, cerkev sv. Adrijana v Blatenskem kostelu, je sam salzburški nadškof poslal Pribini iz Salzburga zidarje, slikarje, kovače in tesarje. Zlasti od Ptuja proti vzhodu je bila cerkveno-misijonska akcija salzburških duhovnikov nadvse močna in je šla vzporedno

z nemško kolonizacijo. Črte starih rimskih cest kažejo pota nemškega kolonizacijskega in misijonskega prodiranja proti vzhodu; v Pribinovi in Kocljevi dobi se je ustavilo šele v Bakonjskem gozdu ob vzhodnem koncu Blatnega jezera in v okolici današnjega Pečuja.

KOCELJ. Pribini, temu zvestemu pomagaču nemškega prodiranja proti vzhodu, je sledil njegov sin Kocelj. Smrt Pribinova — padel je v boju z Moravani — je v zvezi s takratnimi političnimi dogodki ob vzhodnih mejah frankovske države. Omenili smo že, da spada izza časa Ljudevitove vstaje in bolgarske ofenzive celoten vzhod pod vrhovno oblast enega samega frankovskega prefekta, njemu pa so v manjših upravnih edinicah podrejeni mejni grofje in grofje. Oblast prefekta na vzhodu je bila sorazmerno velika, zato ni čuda, da jo je marsikateri od njih skušal izrabiti sebi v korist, državi v škodo. Prvi je šel po tem potu Ratbod. Leta 854 se je kroni uprl in bil nato odstavljen. Kralj Ludvik, takratni vzhodnofrankovski vladar, je skušal zanaprej preprečiti podobne poizkuse veleizdaje s tem, da je leta 856 dal upravo na vzhodu v roke lastnemu sinu Karlmanu, ali temu ne več na celotnem ozemlju med Donavo in Furlanijo, marveč le v severnem delu, ki je mejil na Donavo in Moravsko. Ostalo ozemlje pa naj upravljajo kralju zvesti mejni grofje in grofje: v Spodnji Panoniji kraljev privrženec Pribina, v Karantaniji neki Pabo, ki je eden nemških naslednikov nekdanjih slovenskih knezov, in eden nedvomno v krajini ob zgornji Savi, kasnejši Kranjski.

Samemu kraljeviču Karlmanu se je pa skoraj zahotelo isto kot pred nekaj leti Ratbodu. Zvezal se je z moravskim knezom Rastislavom, naslednikom kneza Mojmira, in se uprl svojemu očetu, nastopivši proti grofom, ki jim je bila poverjena uprava panonske in karantanske meje.

Karantanski Pabo je zbežal v Salzburg. Pribinovega sina Koclja pa najdemo v Regensburgu. Kralju Ludviku vedno uslužni Pribina nasproti Moravski že izza svojih mladih let ni bil ravno prijateljsko razpoložen, zato se je kot zvest kraljev pristaš bojeval proti takrat zvezanima Karlmanu in Rastislavu in v teh bojih ga je dohitela smrt (leta 860 ali v začetku 861).

Trajno se pa zveza Karlman-Rastislav na vzhodu ni obdržala. Karlman se je pomiril z očetom in dobil v vrhovno upravo celoten vzhod, ne le obdonavski del, kot ga je imel doslej. Salzburška cerkev je v Kocljevi kneževini mogla nemoteno nadaljevati svoje delo. Zopet prihaja nadškof v Spodnjo Panonijo, ustanavlja in posvečuje cerkve, opravlja nadškofovske dolžnosti in pošilja sem-

kaj duhovnike, da širijo krščanstvo. Kocelj se prav tako kot oče Pribina izkazuje v službi nemške države, salzburške in drugih nemških cerkva. V zvestem vazalstvu tako raste ugled sina, nekdanj neznanega begunca iz Slovaške, da mu celo sam kralj daje naslov vojvoda, četudi je Kocelj v resnici le frankovski mejni grof.

VELIKA MORAVSKA, KONSTANTIN IN METOD. Medtem ko Kocelj tako verno služi frankovskemu kralju in nemškim cerkvenim koristim, so se odigrali v Podonavju dogodki, ki jim gre svetovno-zgodovinski pomen in ki so kmalu posegli tudi v slovensko Kocljevo kneževino. V prvi polovici 9. stoletja je v kratkem času zrasla ob vzhodnofrankovskih mejah plemenska zveza pod vodstvom moravskega kneza Mojmira, že znanega nam Pribinovega nasprotnika. Po Ludvikovi milosti je sledil Mojmiru knez Rastislav. Velika Moravska imenujemo to državno tvorbo, ki je obetala, da bi se utegnila povzpeti do samostojne politične dejavnosti v srednjem Podonavju. Rastislav je bil knez širokih zasnov. Pred očmi mu je bila osvoboditev od nemškega političnega in cerkvenega varuštva, ustanovitev narodne moravske cerkve pa naj bi bilo sredstvo za doseg političnih ciljev. Ko so se Nemci proti Veliki Moravi zvezali z Bolgari, je velikomoravski knez iskal in našel zaslombo v Bizancu. Leta 862 se je obrnil do bizantinskega cesarja s prošnjo, naj mu pošlje »učitelja« — v mislih ima lastnega škofa — ki bi moravsko ljudstvo učil v vsakemu razumljivem jeziku sveto vero, to se pravi, ki bi ga v cerkvenem pogledu in s cerkvenim orožjem osamosvojil od Nemcev. Cesar je poslal na Moravsko brata Konstantina in Metoda. Bila sta doma iz Soluna. Mlajši Konstantin je bil knjižničar patriarhata v Carigradu in učitelj na tamošnji visoki šoli, Metod pa je bil pred vstopom v samostan upravitelj neke pokrajine v bizantinski državi, v kateri so prebivali Slovani. Oba sta bila večča slovanskemu jeziku; vir nam pripoveduje, da je Konstantin že pred odhodom na Moravsko sestavil slovanski črkopis (danes mu pravimo glagolica) in se lotil prevajanja prvih knjig. Jezik, v katerem je prevajal, je bil govor makedonskih Slovanov, bližnjih sosedov rojstnemu kraju obeh bratov. V tistih časih še niso bile razlike med govori slovanskih ljudstev tako velike, da bi panonski ali moravski Slovani ne razumel makedonskega Slovana.

Konstantin in Metod pa zaradi ponovnega porasta frankovskega vpliva in odpora nemške duhovščine prejkone nista mogla na Moravskem dosegati posebnih uspehov. Leta 867 sta se namenila preko Benetk v Carigrad. Na poti, ki ju je prejkone vodila po črti stare rimske ceste Blatenski Kostel—Ptuj—Celje—Ljub-

ljana—Oglej preko slovenske zemlje, pa ju je dosegel papežev poziv, naj prideta v Rim. Papež se je zavzel za delo obeh bratov, ga odobril in dovolil slovansko bogoslužje ter pridobil Konstantina in Metoda za Rim in cerkveno politiko rimske stolice. V Rimu je Konstantin stopil v samostan, dobil meniško ime Ciril, pa že leta 869 umrl.

SLOVANSKA VSTAJA NA VZHODU. SAMOSTOJNA SPODNJA PANONIJA IN NJEN KONEC. V tem je pa leta 869 nastalo veliko in zmagovito gibanje med Slovani proti Nemcem. Val slovanske vstaje pod vodstvom Velike Moravske je zasegel tudi panonskega Koclja; ta je poznal Metoda in Konstantina ter njuno delo že od leta 867, ko sta se preko njegove dežele vračala z Moravske. Sedaj se je Kocelj ojunačil, se odvrnil od Nemcev in se obrnil do samega papeža, naj mu pošlje Metoda. Papež ga res leta 869 pošlje obenem s pismom, naslovljenim na moravska kneza Rastislava in Svetopolka ter panonskega Koclja; ti so, kakor pravi pisanje, prosili pri njem za Metoda, da bi jim razlagal knjige v njihovem jeziku. Metodov prihod v Spodnjo Panonijo je povzročil preobrat v cerkveni pripadnosti te pokrajine. Metod in njegovi učenci so z bogoslužjem v slovanskem jeziku in s knjigami, napisanimi na slovanskem jeziku in z novimi slovanskimi črkami izpodrinili salzburske duhovnike in njihovo, narodu nerazumljivo liturgijo v latinskem jeziku. Z zasmehom in zaničevanjem piše o Metodu sodoben salzburški vir: »Salzburški duhovniki so v Kocljevi kneževini vztrajali toliko časa, dokler ni neki Grk, Metod po imenu, z novo izumljenimi slovanskimi črkami na zviti način izrinil latinski jezik, rimski nauk in starodavne latinske črke in s tem pri celotnem ljudstvu ponižal maše, evangelije in božjo službo tistih, ki so jo opravljali v latinskem jeziku.« Zadnji salzburški nadduhovnik na Kocljevem dvoru se je pred Metodom in njegovimi umaknil v Salzburg.

Kocelj in Metod sta si bila nedvomno edina, da brez nove in po papežu urejene vladikovine ne bo mogoče ostati pri trajni odcepitvi od Salzburga, čigar nadškofiji je po kraljevih privilegijih od obrskih vojn sem pripadala zemlja na vzhodu. Prizadevanja za ustanovitev nove nadškofije so se uresničila že proti koncu leta 869. Kocelj pošlje Metoda ponovno v Rim in ta se vrne kot poglavar nove slovanske nadškofije, ki naj obsega Panonijo in Moravsko ter naj bo naslednica v rimskih časih obstoječe stolice sv. Andronika v starem Sirmiju.

Kocelj in Rastislav sta dosegla višek svojih prizadevanj. Slovanska nadškofija od Morave do Srema, samostojna slovenska

STISKI OPAT FOLKNAND

kot začetna črka O v rokopisu, ki ga je naročil okoli leta 1180 napisati
 (danes rokopis 650, list 62', v Nacionalni biblioteki na Dunaju)

kneževina v Spodnji Panoniji, politična in cerkvena neodvisnost od Nemčije in Salzburga, zato pa politična zveza med severnimi in južnimi Slovani ter konec pritoka nemških kolonistov in duhovnikov — to so velikanski uspehi, doseženi v nekaj letih, ki pa so seveda morali zbuditi najhujše nasprotovanje pri Nemcih. Od leta 869 do 874 vlada Kocelj panonskim Slovencem kot samostojen knez. Ne samo naslonitev na Veliko Moravsko, tudi razvoj v smeri fevdalnega kneza in fevdalne kneževine je moral biti v Spodnji Panoniji v taki smeri dozorel, da je tej deželi pripomogel vsaj za nekaj let k samostojnemu političnemu življenju.

— Za hrbtom salzburškega nadškofa se je Kocelj osvobajal nemškega cerkvenega in političnega varuštva. Salzburški nadškof se je branil priznati Metoda kot sebi enakega in zahteval Spodnjo Panonijo kot po pravu in zaslugah že 75 let pripadajočo mu cerkveno pokrajino. Kot najbolj vnet pomagač se mu je pridružil passavski škof, čigar koristi so bile oškodovane in ogrožene zlasti v Zgornji Panoniji. Posebna latinska spomenica, spisana zaradi koristi in v imenu salzburške cerkve, naj bi dokazovala zasluge in z njimi pravice Salzburga do Panonije in Karantanije. Avtor spomenice po imenu ni znan, bil pa je gotovo v najožjih zvezah s salzburško cerkvijo ter je verjetno živel v Salzburgu. Spis je najdragocenejši vir za zgodovino Slovencev v 8. in 9. stoletju, če tudi prikazuje dogodke s salzburškega stališča in zato pristransko. Naslov mu je »Spis o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev«, omenili smo ga že v poglavju o slovenski Karantaniji.

Vkljub naslovu razpravlja avtor skoraj izključno le o Karantancih, to pa je takrat pomenilo toliko kot Slovenci. Ne govori le o panonskih Slovencih, marveč tudi o koroških, povsod s poudarkom, kaj vse je storila salzburška cerkev za Slovence v Panoniji in Karantaniji. Tudi v Karantaniji! Kajti salzburški cerkveni krogi so brez dvoma povsem pravilno spoznali, da bi utrditev slovanske cerkve v Panoniji mogla biti nevarna salzburški cerkveni oblasti v istorodni Karantaniji. Anonimni avtor našega spisa Metoda sploh ne priznava kot nadškofa, imenuje ga zaničljivo le »neki Grk« in »filozof«. Ta spomenica je napisana, kot vse kaže, leta 871 in namenjena predvsem salzburškemu nadškofu Adalvinu in ljudem v njegovem krogu, da bi jih spodbodla glede pravic salzburške cerkve v Panoniji in Karantaniji.

Nemški škofje pa so skušali še z drugimi sredstvi priti Metodo do živega. Pritisnili so na vzhodnofrankovskega kralja Ludvika, saj je bila Panonija njegova interesna sfera, in se pritožili tudi pri papežu. Papež je novo panonsko nadškofijo branil z zgodovin-

skimi dejstvi, češ da je bila že v starih časih Panonija odvisna od papeža, z obnovo stolice sv. Andronika v starem Sirmiju pa je Rim vzpostavil le to, kar so uničili vdori barbarov, ne da bi bile s tem prenehale pravice sv. Petra. Tako je utemeljeval papež in tisti, ki so mu bili blizu. V resnici pa je videl papež v novi nadškofiji branik rimske Cerkve proti bizantinskemu vplivu, saj je ta prav takrat z odcepitvijo Bolgarov od Rima segel do Srema in srednje Donave. Grk Metod v rimski službi naj bi stal na straži proti bizantinskemu cerkvenemu širjenju v Podonavje. Salzburg po drugi strani je nemara dobro vedel, da proti starim praviciam, ki jih je naglašal papež, ne bo mnogo opravil. Če bi jih vsaj formalno ne priznal, bi bil samega sebe, kajti z isto pravico kot Rim Panonijo bi mogel Oglej ponovno zahtevati zase Karantanijo, ker je bila njegovo območje v predсловenskih časih.

Najodvratnejše sredstvo pa, ki so ga nemški škofje uporabili proti Metodu, je bila kratitev osebne svobode, najnevarnejša za Koclja pa politična spletka. Leta 870 so bavarski škofje sklicali zborovanje, da bi uredili panonske cerkvene zadeve. Tja so, verjetno s silo, pripeljali Metoda. Z razlogi rimske stolice je Metod branil pravice do panonsko-moravske nadškofije, ali proti sili in skrivni podpori, ki jo je dajal škofom kralj Ludvik, ni mnogo opravil. Konec je bil ta, da so bavarski škofje Metoda obsodili, vrgli v ječo in ga imeli zaprtega tri leta (870—873). Razvoj političnih dogodkov ob moravski meji je nedvomno hrabil nemške škofo, da so tako ravnali s panonskim nadškofom.

Svetopolk, nečak kneza Rastislava, se je leta 870, »v mislih na lastno korist«, kot piše letopisec, zvezal z Nemci. Rastislav sicer nastopi proti njemu, toda Svetopolk se ga polasti in izroči Nemcem, ti ga oslepe in vržejo v ječo, kjer žalostno umre. Svetopolk je bil nekaj časa zvest Nemcem, a se je pa kmalu premislil in se postavil na čelo boja za politično in cerkveno neodvisnost Velike Moravske. Proti plačilu letnega tributa pripoznajo Nemci Moravsko kot samostojno državo. Tragično pri tem pa je bilo, da je moravsko-nemški sporazum moral kruto plačati knez Kocelj. Metod se sicer povrne iz bavarske ječe kot nadškof, najpoprej h Koclju, ali Nemci mu takoj zagroze zaradi Metoda: »Ako boš imel tega pri sebi, ti ne bo dobro.« Metod je moral takrat zapustiti panonske Slovence in Kocljevo kneževino, Kocelj, v nemških očeh veleizdajalec, izgine.

Kaj se je zgodilo z zadnjim samostojnim knezom Slovencev, ne vemo. Z veliko upravičenostjo pa smemo domnevati, da so se ga polastili Nemci in ga na ta ali na oni način storili neškodljivega. Gotovo je, da že leta 874 zagospodarijo v Kocljevi Panoniji zopet

Nemci. Salzburški nadškof Teotmar sam je pohitel, da z osebno navzočnostjo utrdi pravice svoje cerkve do Spodnje Panonije. Že leta 874 pride v Ptuj in posveti cerkev, ki jo je tamkaj dal postaviti grof Gozvin, frankovski naslednik kneza Koclja.

Ko je Kocelj izginil, je propadla zadnja od tuje nadvlade neodvisna kneževina med Slovenci, z njo začetki cerkve, ki je opravljala službo božjo v narodnem jeziku. Tako se tudi ni mogla razviti posebna književnost in samostojna kultura, katere podlaga bi bil narodni jezik.

Slovanska nadškofija je odslej omejena na Svetopolkovo Moravsko. Salzburški nadškof in passavski škof zavzameta zopet svoji postojanki med Donavo in Dravo. Politično zavezništvo, cerkveno-upravno zedinjenje in stiki med severnimi in južnimi Slovani so razbiti. To je posledica nemško-moravskega miru iz leta 874.

Nemški dotok se zopet usmeri na panonska tla. Bavarske cerkve in duhovniki ponovno pridobivajo, širijo in utrjujejo svojo panonsko posest. Blatenski kostel, ustanova in stolica Pribine in Koclja, ni izgubil pomena, pač pa ga celo pridobil kot ena prvih utrjenih postojank na vzhodu. Vrnivši se nemški oblastniki se radi mude v kraju, ki se ponovno imenuje grad (urbs). Vrhovni upravitelj vzhoda in z njim Spodnje Panonije postane zopet Karlman, sin kralja Ludvika Nemškega. Kot poprej sta Panonija in Karantaniya in s tem velika večina takratne slovenske zemlje združeni pod enotno upravo prefekta na vzhodu.

Slovenski vzhod kaže v 9. stoletju neprimerno bolj razgibano politično podobo kot zahodne, v Alpah ležeče pokrajine, kajti te so v svojem goratem svetu kakor obvarovane pred večjimi pretreslaji. Vzhod, zemlja kipeče in mlade kolonizacije in šele nastajajočega političnega in kulturnega življenja, je bil že sam po svoji naravi in po svojih sosedih veliko bolj nego alpski svet izpostavljen zunanjim vplivom. Sile od zunaj so bolj kot za katero drugo takratno ozemlje Slovencev merodajne za usmerjenost in potek dogajanja na panonskih tleh v 9. stoletju: poleg nemškega zahoda Rim in Bizanc, poleg teh še Velika Moravska in Bolgarska. Dvoje velikih gibanj 9. stoletja, vstaja Ljudevita Posavskega in politika kneza Koclja, stoji pod križajočimi se vplivi zunanjih sil, ki ju usmerjajo in o njiju odločajo. Strle so Kocljevo državico, zadnjo svobodno kneževino Slovencev v srednjem veku.

(KARANTANIJA V 9. STOLETJU. Pol stoletja pred Kocljem že zginejo zadnji sledovi samostojnosti Slovencev v Karantaniji. Ni pa z njimi prenehalo ime Karantaniya in Karantanci. Pojemovno se

je z mejami Karlmanove vzhodne prefektуре in posebno še po zatretju Kocljeve kneževine celó razširilo skoraj preko celotnega ozemlja, ki so ga takrat naseljevali Slovenci: od Donave do Krasa in od Blatnega jezera do izvirov Drave. Z napredujočim nemškim gospodstvom se za zahodni svet širita pojma Karantanija in Karantanec čimdalje bolj, postajata na vedno širšem področju istovetna s pojmom Slovenija in Slovenec. Ko piše salzburški anonimni pisec o spreobrnitvi Karantancev, ima v mislih in v razpravi vse Slovence, ne le na koroških, marveč tudi na panonskih tleh. Karantanija je prav tako ob zgornji Savi kot ob Zali, prav tako ob zgornji Dravi kot ob Rabi. Pomen in obseg Karlmanove razširjene Karantanije ji je celó pripomogel do naslova »kraljevina« (regnum), tako da ne manjka niti v uradnem slogu. Zgodovinski razvoj slovenske zemlje je v zadnji četrtini 9. stoletja to pojmovno razširitev Karantanije pospešil. Ne sicer v pomenu neke slovenske politično-državne edinice, marveč v smislu plemenske vojvodine, v kakršne je takrat Vzhodnofrankovska država čimdalje bolj razpadala.

Vzporedno s tem razvojem se v 9. stoletju v ožji Karantaniji ali Koroški vedno bolj utrjuje krščanstvo. Spočetka tipaje, daje koncesije še močno k stari veri nagnjenim Slovincem, kasneje prehaja že k prvim osnovam upravne organizacije. Krščanstvo 8. in 9. stoletja ima na Slovenskem še čisto misijonsko obeležje. Neki duhovnik okoli leta 800 toži, kako mora živeti v slovenskih gorah in gozdovih, je domačinom tujec in ne pozna slovenskega jezika. Vendar ni dvoma, da je bil tak duhovnik izjema med misijonarji na Slovenskem. Jezik je moral biti vsaj občevalno sredstvo med razširjevalci nove vere in Slovenci; to bi bilo tudi v skladu z Alkuinovimi načeli, ki so veljala pri pokristjanjevanju Slovencev in Obrov. Salzburški nadškof Arno obnovi in zasede mesto pokrajinskega škofa, izpraznjeno po Modestovi smrti. Teoderik postane leta 799 pokrajinski škof, bil pa je, kot že nekdanj Modest, strogo podrejen salzburškemu vladiki. Nekako do leta 930, ko prenehajo poročila o posebnih pokrajinskih škofih za Slovence v Karantaniji, nam je znanih še več takih škofov-namestnikov salzburškega nadškofa. Ta in pokrajinski škofje so na svojem področju severno od Drave uredili prvo cerkveno upravo in tudi že prve fare.

Mnogo manj vemo o širjenju krščanstva in cerkveni organizaciji na slovenskih tleh južno od Drave. Kako je bilo v 9. stoletju s cerkveno upravo v predelih slovenske zemlje, ki so spadali pod Oglej, je nejasno. Gotovo je, da so misijonsko delo duhovnikov iz Ogleja proti koncu 9. stoletja prekinili navali Madžarov.

KARANTANIJA, VELIKA MORAVSKA IN MADŽARI OB KONCU DEVETEGA STOLETJA. Vrnimo se po teh podatkih o Karantaniji v 9. stoletju k silam, ki so ob koncu tega stoletja usmerjale potek zgodovinskega dogajanja na slovenskih tleh vobče.

Po smrti vzhodnofrankovskega kralja Ludvika Nemškega (876) si njegovi sinovi razdele državo in Karlman, dotedanji prefekt na vzhodu, prejme kot kralj Bavarsko, Karantanijo in Panonijo; upravo zadnjih dveh dežel pa prepusti svojemu nezakonskemu sinu Arnulfu, da bi jo ta vodil pod njegovim nadzorstvom. Tudi ko je Karlman umrl (880), je njegov naslednik, kralj Ludvik III, še nadalje pustil upravo v Panoniji in Karantaniji Arnulfu. Arnulf si je ob vedno večjem propadanju kraljevske oblasti v državi znal pridobiti v Karantaniji položaj, ki je bil skoraj podoben položaju samostojnih knezov; Karantanija, takrat vkljub pospešeni germanizaciji po veliki večini še slovenska dežela, ima značaj skoraj samostojne plemenske vojvodine v okviru Vzhodnofrankovske države.

Zunanjo politiko vodi Arnulf na lastno pest in se ne ozira na vzhodnofrankovskega kralja. Najpomembnejši zunanji odnos Arnulfove Karantanije je bil do velikomoravskega kneza Svetopolka. Vanj pa že meče senco novo ljudstvo, ki se je tedaj pojavilo na Karpatih in v Podonavju: Madžari.

— Madžari so ljudstvo ugro-finskega izvora. Njihova starejša domovina je med srednjo Volgo in Uralom. V 5. stoletju so zapustili te kraje in se napotili na stoletja trajajočo pot, ki jih je vodila preko širokih predelov današnje ruske zemlje. Nazadnje se ustalijo v 9. stoletju onstran Karpatov ob Prutu, od tam pa začno v zadnji četrtini 9. stoletja s plenilnimi pohodi v srednje Podonavje. Salzburski letopisec beleži k letu 881 prvi spopad z Madžari pri Dunaju. Pojav Madžarov ob srednji Donavi posega v takratno nemško-slovansko borbo v Podonavju, vendar pa ne odloči v prilog niti ene niti druge stranke, marveč sebi v korist.

V začetku prijateljsko razpoloženje med Arnulfom in velikomoravskim Svetopolkom se je kmalu po prvih spopadih med Nemci in Madžari skalilo. Lokalna in osebna trenja v obdonavskih krajinah in nemara tudi resnica Svetopolkovega očitka, da so se Arnulfovi ljudje zvezali z Bolgari, sovražniki Velike Moravske, je zopet sprožilo vprašanje, kdo bo imel prvo besedo v srednjem Podonavju, Arnulf ali Svetopolk, Morava ali Karantanija. V letih 883 do 884 se je vnela karantansko-moravska vojna, v kateri je Svetopolk zmagoval in v obeh letih silno opustošil Panonijo. Številne vojske, ki jih je Svetopolk zbral od vseh strani, so takrat navalile

ZAČETNA ČRKA P

v rokopisu iz stiške rokopisne in iluminatorske delavnice v drugi polovici 12. stoletja
(danes rokopis 8/IV, list 1', v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani)

na Arnulfovo »kraljestvo«. Ni nemogoče, da so bili med množicami, ki so v Svetopolkovem imenu plenile in morale po panonskih tleh, tudi novi gostje v Podonavju, Madžari, posebno če upoštevamo še njihovo staro narodno izročilo, da so se naselili ob Donavi v sporazumu z moravskim Svetopolkom.

Najpoprej sta sklenila mir Svetopolk in frankovski kralj ter cesar Karel, in sicer leta 884. Sledečega leta se je Arnulf, kakor da je suveren knez, pobotal za svojo Karantanijo z velikomoravskim vladarjem. Ostala mu je še nadalje oblast v Panoniji, vse do leta 887, ko je postal vzhodnofrankovski kralj. Močna četa Slovencev in Bavarcev, s katero je prišel Arnulf novembra 887 na državni zbor v Tribur, je bila navzoča, ko je bil karantanski vojvoda povzdignjen v vzhodnofrankovskega kralja. Odstavljeni kralj in cesar Karel je že nekaj tednov zatem umrl. Ko je praznoval Arnulf leta 887 svoj prvi kraljevski božič v Regensburgu, ni manjkalo na dvoru zastopnikov Slovanov — med njimi nedvomno tudi Slovencev — naštevajo se v isti vrsti s Franki, Sasi, Bavarci in drugimi plemeni države. Tudi kot kralj se Arnulf rad vrača med svoje Karantance. Najdemo ga v kraju, ki je bil verjetno nekdaj prestolnica karantanskih slovenskih knezov, v Krnskem gradu na Koroškem, najdemo ga v nekdanji prestolnici Pribine in Koclja, v Blatenskem kostelu. V »Sloveniji« in »slovenskih krajih« ali v karantanskem kraljestvu — tako se izražajo viri — leži marsikatera posest, ki jo je Arnulf od svoje obilne kronske zemlje naklonil bavarskim cerkvam in plemičem, s tem pa je seveda v znatni meri pospeševal naseljevanje Nemcev in germanizacijo naše zemlje.

Ali leta Arnulfovega gospostva v vzhodnem delu njegovega »karantanskega kraljestva« so bila šteta. Madžari vedno močneje pritiskajo v Podonavje in silijo odtod na eni strani proti Veliki Moravski in Karantaniji, na drugi strani pa proti Bolgariji. Blodeč po panonskih in obrskih pustinjah, si z lovom in ribištvom iščejo vsakdanji kruh — tako piše frankovski letopisec za leto 889, nato pa vdirajo v pogostih sovražnih navalih preko mej Karantancev, Moravanov in Bolgarov. Sprva se to nomadsko ljudstvo še ne naseli za stalno, je le jeziček na tehtnici nasprotujočil si sil v Podonavju: Bolgarije, Velike Moravske in Karantanije. Kot so bili že v letih 885 do 884 po vsej priliki skriti zavezniki Svetopolkovi v nemško-moravskem sporu, tako se bojujejo leta 892 na Arnulfovi strani v vojni, ki so jo Nemci sprožili proti Veliki Moravski. Kralj Arnulf ni uvidel nevarnosti, ki si jo je nakopal z madžarskim zavezništvom. O tem so si vsi viri edini, da je to pot nemški kralj poklical Madžare proti Svetopolku. Prav zaradi tega nemško-madžarskega

zavezništva je že čez nekaj let, ko so Madžari s svojimi napadi pritiskali z vso silo proti Nemčiji in Italiji, nastala v Evropi trditev, da je posredno kralj Arnulf kriv zla, ki je skoraj prišlo nad krščanski svet.

Poleg Madžarov pa si je Arnulf pridobil še drugih zaveznikov. Na Hengstfeldu blizu Wildona, na današnjih nemško-štajerskih tleh, se je sestal s hrvatskim Braslavom, ki je bil Nemcem vdan vazalni knez in je gospodoval med Dravo in Savo. Preko Braslavove zemlje pa stoji Arnulf v zvezi s še močnejšimi zavezniki na jugu, Bolgari. Svetopolk pa je štel pristaše med nezadovoljnimi grofi v Arnulfovi Karantaniji.

Tako si je torej frankovski kralj Arnulf ustvaril leta 892 močno povezavo, ki naj bi bila izrinila gospostvo Svetopolkovo in Velike Morave iz srednjega Podonavja ter z močno karantansko kneževino utrdila oblast Nemcev od Morave pa do Srema.

Dva kmalu zatem nastopivša dogodka sta povsem izprevrгла Arnulfove in Svetopolkove račune in načrte. Najprej je leta 894 umrl Svetopolk; z njim je zginil najnevarnejši nasprotnik Arnulfov na vzhodu. Drugi, mnogo pomembnejši dogodek pa je bil preobrat v zadržanju Madžarov; ti so se odrekli nemškemu zavezništvu in vdrli leta 894 preko Donave v deželo svojega zaveznika od včeraj, v Panonijo. »Moške in stare žene so pomorili, mlade device pa kot vprežno živino vlekli s seboj, da bi služile njihovi pohotnosti, celotno Panonijo pa so opustošili do uničenja.« Bil je to prvi velik vpad Madžarov na ozemlje panonskih Slovanov, ki je deželo silno opustošil, ni pa zaenkrat še uničil tamkajšnjega frankovskega gospostva. Da bi Arnulf rešil, kar bi se rešiti dalo, je izročil Panonijo z Blatenskim kostelom v varstvo zvestemu zavezniku, hrvatskemu knezu Braslavu. Za Kocljem zagospodari ob Blatnem jezeru zopet knez domače krvi. Mogoče je nemški vladar računal, da bo domačin znal bolje od tujih grofov braniti domačo zemljo. Ali ti in taki ukrepi že niso več pomagali. Usoda panonske Slovenije je bila zapečatena.

Leta 898, ko se zadnjikrat imenuje v virih knez Braslav, priiderejo Madžari z velikansko vojsko prvič v Italijo; njihovi pohodi se v naslednjih letih še ponavljajo. Pot tjakaj jih je vodila preko slovenske zemlje. V teh zadnjih letih 9. stoletja so propadle upravne in cerkvene uredbe v Panoniji in v območju potov, ki so vodili odtam preko slovenske zemlje v Italijo. Že leta 900 pišejo bavarski škofje, da ni v celi Panoniji niti ene krščanske cerkve več.

Za pohodi v Italijo se vrste navali proti Karantaniji in Bavarski. Obdonavska pot se je nekoliko dlje upirala madžarskemu

pritisku kot panonsko-italska. Bitka pri Bratislavi (Brezalauspure) 5. julija 907 pa je tudi ob Donavi odprla Madžarom pot proti zahodnim stranem. Bavarsko vojsko doleti v tej veliki in odločilni bitki strahovit poraz. Kratke besede sočasnih virov dajo slutiti velikansko katastrofo, ki je tistihdob zadela vojsko, v kateri so se borili tudi Slovenci. »Celokupno vojsko Bavarcev so pobili Madžari,« piše neki letopisec; drugi beleži le na kratko »pokol Bavarcev«; tretji govori o »najhujši bitki«. Upravnik Karantanije Luitpold, salzburški nadškof in dva škofa so obležali na bojnem polju.

Madžarom je poslej odprta neovirana pot proti zahodu. Preplavijo in zasedejo Panonijo noter do alpskega obrobja, od tam se v dveh mogočnih tokovih cepijo njihovi navali. Slovenska zemlja je pri tem silno trpela, kajti en tok gre preko nje v Italijo, drugi za Donavo navzgor v Nemčijo. Kakor na polotoku med dvema strujama so se edino v gorati Karantaniji do neke mere še naprej obdržale uredbe frankovske dobe. Nemška kolonizacija na slovenskih tleh zastane. V notranjih alpskih predelih le še s težavo vzdržuje kontinuiteto, v Panoniji, ob Donavi, na zgornji Savi in ob Savinji pa popolnoma preneha. V zgodovini germanizacije slovenske zemlje pomenijo madžarski navali zaključek prvega obdobja. Drugo se pričinja po zavrnitvi Madžarov. Za skoraj pol stoletja ne prinašajo pisani viri poročil za večji del slovenske zemlje, le za notranje alpske pokrajine ob zgornji Dravi in Muri nam še teko v skromni meri. O zadržanju Slovencev nasproti Madžarom ne vemo nič določenega, verjetno so klonili pred nomadskimi krdeli prav tako kot nekoč marsikje pred Obri. O kakih ovirah, ki bi jih stavljali Slovenci Madžarom, ne slišimo kar nič, mogoče so jih tu pa tam celó podpirali. Ob istih potih kakor nekdanj Obri navaljujejo sedaj Madžari proti Italiji in Nemčiji. Proti jugozahodu jim je kazala vpadno smer stara, takrat nedvomno še uporabna rimska cesta, vodeča preko Ptuja, Celja in Ljubljane v Italijo. V njenem območju leži pri Gorici vas Vogrsko, ta nemara s svojim imenom še danes spominja na »Ogre«, saj so od konca 9. pa do srede 10. stoletja tod mimo vdirali v Italijo. Tudi velika, nekdanja rimska cesta skozi ravno Furlanijo, se po »ogrskih« četah, prodirajočih po njej v Italijo, imenuje že v 10. stoletju in potem še dolgo za tem »ogrska cesta« oziroma zaradi pustošenj »ogrska pustinj«.

Naselitev Madžarov je postala usodna za nadaljnji razvoj ljudstev in držav v srednjem Podonavju. Mimo frankovskih krajin na vzhodu postane, kolikor je niso strli že notranji boji, njihova

žrtev Velikomoravska država. Madžari so s svojim prihodom uničili ozemeljsko soseščino med južnimi in severnimi Slovani in preprečili za prihodnost tudi politično zvezo, kakršna je od 7. do 9. stoletja dvakrat obstajala, prvič za Sama, drugič za Koclja. Madžari pa so tudi zaustavili nemški dotok v Panonijo in Obdonavje, ki je bil tako močan, da bi bil germaniziral velike dele panonske zemlje, ako bi se bil nadaljeval v začetnem zagonu. Namesto nemškega klina, ki je grozil od panonske strani stisniti alpske Slovence, se je vrinila madžarska zagozda in zdrobila velik del ne le slovenske, marveč v 9. stoletju tudi že močno nemške Panonije. Za večji del panonskih Slovencev pomenijo Madžari nacionalno smrt, za alpske Slovence pa so ustvarili razmere, ki jih zaenkrat niti ne moremo označiti za neugodne, če jih gledamo z narodnega vidika. Za več kot pol stoletja so Madžari zadržali silo germanizatoričnega pritiska v Vzhodne Alpe in strli nemški kolonizacijski tok, ki se je bil zaril že globoko v srednje Podonavje.

AGRARNE RAZMERE IN MATERIALNA KULTURA STAROSLOVENSKE DOBE

Prvobitne agrarne razmere in materialna kultura Južnih Slovanov so se po naselitvi v novo domovino znatno spremenile pod vplivom ljudstev, s katerimi so prišli Slovani v stike, se z njimi delno tudi pomešali ali pa jim postali mejaši. Tudi slika agrarnih razmer in materialne kulture tistega dela Slovanov, ki je naselil Alpe, severozahodni del Krasa in del Panonije, je v 7. do 10. stoletju že v marsičem zasenčena z vplivi ljudstev, v katerih območje so prišli naši predniki po naselitvi. Sosedstvo Italije in Nemčije v vojnih in mirnih časih, krščanstvo in politična pridružitve zahodu je z uvajanjem novega družbenega reda v močni meri in v mnogokaterih panogah človekovega izživljanja vplivala na spremembe prvobitnih agrarnih razmer in materialne kulture Slovencev.

AGRARNE RAZMERE. Ko so prišli Slovenci v doline in kotline Vzhodnih Alp, na Kras in v panonsko obrobje, teh predelov niso našli popolnoma pustih in praznih; nedvomno je, da so tamkaj ostali še romanski in romanizirani prejšnji prebivalci; nedvomno je bila marsikje zemlja še vedno povsem ali vsaj na pol obdelana; v prejšnjih časih kultivirano zemljo še ni povsod in povsem prerastel plevel in vsa zemlja še ni zapadla v puščino. To je pomembno in moramo poudariti glede na začetke poljedelstva v novi domovini.

V poljedelstvu so se mogli Slovenci marsikaj naučiti od preostalega prebivalstva, na katero so ob prihodu še naleteli. Zemlja pa, ki je bila že od poprej za obdelavo pridobljena, je bila seveda za slovenskega prišleka vabljivejša od nekultivirane, lažja za obdelavo in privlačnejša za naselitev. Zgodovina slovenske poselitve nam kaže, da so se Slovenci sprva najraje in najbolj na gosto naseljevali prav v krajih, ki so bili že izza prejšnjih, predсловenskih časov za kulturo tal pridobljeni. Tudi se je pod vplivom stikov s starimi prebivalci, njihovega načina obdelave zemlje in pod vplivom stalne naselitve v predelih, ki so bili že od poprej kultivirani, spreminjala tehnika obdelave zemlje. Vendar so osnove poljedelske tehnike Slovenci prinesli s seboj še iz svoje zakarpatske domovine. Slovenci imajo za polje, dele polja, za razno poljsko orodje in delo na polju stara in z drugimi slovanskimi narodi skupna imena (na primer njiva, ralo, žeti).

V gorskih krajih je mogel biti način obdelave še požigalniški. Povedali smo že, da obstoji v tem, da so v posekanem gozdu, pognojenem s pepelom požganih dreves in grmovja, prekopali in največ za dobo treh let zasejali njive, jih potem prepustili paši in nato zopet gozdu, namesto teh pa uredili take njive drugod v gozdu.

Čim bolj so se Slovenci stalno naseljevali, tem bolj smotrno so izrabljali tla v oblikah njiv, ki se ne premikajo v gozdu iz enega laza v drugega, marveč so z ralom zbrane, niso pa urejene še stalno na istem mestu; neko zemljišče so uporabljali za njivo več let, nato pa so ga prepustili za travnik ali pašnik, za njivo pa izbrali drug prostor, ki je bil do takrat pašnik ali travnik. Poljsko gospodarstvo te vrste je veliko bolj intenzivno kot pri požigalništvu.

S stalno naselitvijo so nastala stalna selišča in tudi redne stalne njive. O povsem ustaljenih njivah moremo govoriti šele tedaj, ko se poljsko gospodarstvo opravlja v oblikah dvoletne ali triletno izmene. Pri prvi obdelujejo njive — z ralom ali pa tudi že s plugom — vsako drugo leto, vmes pa zemlja eno leto počiva; pri triletni izmeni pa se v okviru istega poljskega prostora vrste v treh letih ozimina, jaro žito in ledina. Gospodarstvo se odvija v teh izmenah že v času, ko je bila orna zemlja med posamezne obdelovalce razdeljena in sta le pašnik in gozd še skupna. Kazno je, da je te vrste gospodarstvo začelo prevladovati pri Slovencih šele za časa frankovske oblasti v 9. stoletju. To je tudi čas, ko so začeli obdelovalno zemljo na Slovenskem označevati, meriti in deliti na kmetije ali grunte. Spočetka so kmetije le merske enote, kasneje pa mimo tega tudi že stalne obdelovalne edinice. Poljsko gospodarstvo postane neprimerno bolj intenzivno, izraba tal mnogo bolj smotrna, tako

da je mogla preživljati mnogo večje število prebivalstva, domačega, pa tudi od drugod priseljenega. Vendar pa ta razvoj ni potekal v vseh krajih slovenske zemlje enako hitro, ne po času in ne enako po zaporednosti in oblikah.

Polje je našim prednikom dajalo glavno hrano, poljedestvo je njihova najvažnejša gospodarska panoga. Od žitnih vrst poznajo in sadijo v dobi naselitve rž, pšenico, ječmen, proso in oves.

ZAČETNA ČRKA Q

v rokopisu iz stiške rokopisne in iluminatorske delavnice v drugi polovici 12. stoletja
(danes rokopis 8/IV, list 100, v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani)

Od sočivja uživajo grah, bob, lečo, poznajo že tudi luk, česenj, korenje, redkev, kumare, mak, buče, repo, kapus, lan in hmelj. Nekatere vrste sadja so Slovenci spoznali že v pradomovini preko Rimljanov, Grkov in Irancev (češnja, višnja, oreh, breskev), za druge imajo stare indoevropske besede (jabolko, sliva). Glavna pijača je medica. Od 10. stoletja dalje se omenja tudi pivo. Čebelo-reja je pri Slovencih že zelo stara, prinesli so jo v novo domovino še izza Karpatov. V Panoniji in na Krasu so naši predniki prevzeli in se naučili vinogradništva nedvomno od starega prebivalstva.

Dokumentarno se omenjajo vinogradi na slovenskih tleh najprej leta 861 v Kocljevi kneževini ob Blatnem jezeru.

Manj kot žitne vrste, sočivje in sadje je razširjena mesna hrana. Naši predniki so že poznali in uživali govedino, bravino, svinetino, prav tako tudi ribe, jajca, mleko in v posebno velikih množinah sir. Od perutnine goje kokoši in gosi. Pod vplivom starega prebivalstva in nemških kolonistov je posebno v alpskih krajih živinoreja znatno napredovala, na primer tudi glede planšarskega gospodarstva.

Nekaj obrti so Slovenci poznali že ob prihodu v novo domovino in jo izvrševali tudi po naselitvi, tako zlasti lončarstvo, kovaštvo in tkalstvo.

TRGOVINA IN PROMET. Po zastoju v 7. in 8. stoletju je v 9. stoletju trgovski promet toliko oživel, da so mogli alpski Slovani nekatere pridelke svoje zemlje že izvažati. Glavni so med, vosek in krzno. Rude, razen soli, prihajajo za izvoz še malo v poštev. Rudarstvo, zlasti železarstvo, se je v Vzhodnih Alpah po prihodu Slovanov verjetno po antični tradiciji obdržalo in v skromni meri tudi razvijalo, toda živahneje se je razmahnilo šele v 11. stoletju. Kupčija je povečini še menjalna. Za svoje izdelke prejema Slovenci iz Italije, Nemčije in iz vzhodnih dežel nakit, tkanine in orožje. Kovanega denarja stari Slovenci še niso poznali in imeli. Glavna trgovska pota so velike plovne reke, na suhem prav pogostokrat še dobro ohranjene stare rimske ceste ali njih smeri. Ob trgovskih potih nastajajo tržna središča ob gradiščih, v bližini kulturnih in zborovalnih krajev, ob ostankih predсловenskih naselbin in pri prvih krščanskih cerkvah. Kot izhodišče za podonavsko trgovino k Slovanom in Obrom je določil Karel Veliki stari Lauriacum ob ustju Anize v Donavo.

GRADIŠČA IN STANOVALIŠČA. Boji, ki jih imajo Slovenci z Langobardi, Bavarci in Franki, kažejo, da so znali naši predniki dobro sukati orožje. Poročila nekaterih piscev, da poznajo Slovani le malo orožja, in pomanjkanje le-tega v staroslovenskih grobovih ne govori za nebojevitost naših prednikov. Slovenci od 6. do 9. stoletja so bili najmanj tako bojeviti kot mnogi njihovih sosedov. Da je le zelo malo orožja v staroslovenskih grobovih, si vsaj za dobo od konca 8. stoletja dalje lahko razlagamo tako, da je krščanska vera prepovedovala polagati orožje v grobove.

Najbolj razširjene utrdbe trajnega značaja so bila gradišča. Ta so pri nas še skoraj neraziskana in je vse to, kar navajamo,

povečini povedano na podlagi izsledkov o gradiščih pri drugih Slovanih. Kot pri ostalih Slovanih je gradišče tudi pri Slovencih moglo imeti več funkcij; bilo je lahko obrambno, upravno, gospodarsko oziroma kultno središče rodu ali več rodov, trajno naseljeno ali pa tudi ne; bilo je lahko stalno naseljeno stanovališče ali pa tudi le utrjeno pribežališče v sili. Nekatera gradišča segajo po prostorninski kontinuiteti daleč v predslovensko dobo in so jih Slovenci le prevzeli in obnovili ali pa v njihovi bližini postavili svoja. Ob mnogih gradiščih in v njihovi bližini so nastale večje ali manjše vasi, iz drugih v kasnejši dobi gradovi, mnoga pa so opustela, ko so se spremenile gospodarske in varnostne razmere. Splošni načrt je gradišču predpisovala priroda tal, na katerih je nastalo. Najdemo jih na gorskih vrhovih, v gozdovju, sredi ravnine ali močvirja, večkrat ob robih in mejah starih slovenskih naselitvenih jeder in s tem območij določenih rodov in plemen. Največkrat so štirioglasta, okrogla ali pa tudi eliptična. Gradišča obdaja eden ali več nasipov, z vodo napolnjen jarek ali močvirje; včasih brani dohod že sama strmina, na katero so postavljena. Nasipi so iz zemlje ali pa iz zemlje in kamenja, utrjeni mnogokrat tudi s plotom, z zidom, s kamenjem, z bruni in s stolpi.

S stalno naselitvijo nastajajo stalne vasi in zaselki. Malo vemo o oblikah naselij in hiš v prvih stoletjih po naselitvi. Hiše so bile, kot je kazno, sprva enoprostorne in lesene ali pa v zemljo vkopane stanovanjske jame, tako imenovane zemunice, prekrite z vejami ali pa s streho iz slame. O njihovih oblikah in o opremi, ognjišču in peči, stranskih gospodarskih prostorih in ostalem moremo govoriti le s sklicevanjem na najdbe pri drugih slovanskih ljudstvih, kajti pri Slovencih nam arheološka izkopavanja niso o vsem tem doslej skoraj nič odkrila. Z uvedbo stalnih kmetij in s stalno poljsko razdelitvijo so pri naseljih nemara nastale oblike, ki jih štejemo pri teh za najstarejše.

STAROSLOVENSKE KULTURE IN GROBOVI. Najvažnejši vir za poznavanje staroslovenskega nakita, obleke, posodja in orodja ter s tem vsaj delno razmer, v katerih so živeli naši predniki v prvih stoletjih po prihodu v novo domovino, so staroslovenski grobovi iz razdobja od 6. do 12. stoletja. Našli so jih povsod, kjer so bili nekoč naseljeni Slovenci. Na zahodu je skrajno najdišče Flaschberg v zgornji dolini Drave in Schladming ob skrajni zgornji Anizi, najdemo jih v Salzkammergutu in Dunajski kotlini pa mnogokje na kasnejših koroških, štajerskih, kranjskih in primorskih tleh.

Po nekaterih tipičnih oblikah predmetov, najdenih v staroslovenskih grobovih, kot so obsenčni obročki, uhani, zaponke, sponke, prstani, priveski, ovratnice, orožje, orodje, keramični izdelki in še drugo, razporejajo arheologi kulturo starih Slovencev v razdobju od 6. do 12. stoletja v nekaj skupin, ki se po časovni zaporednosti trajanja in ozemeljski razprostranjenosti med seboj ločijo in razlikujejo.

Najstarejša teh kultur, ki nam je znana iz grobnih najdb na slovanskem ozemlju stare Panonije in Vzhodnih Alp, se imenuje po kraju Keszthely v bližini Blatnega jezera na ozemlju današnje Madžarske. Ta kultura je pa glede etnične pripadnosti tako obrska kot slovanska, to se pravi, da so bili njeni nosilci Obri in Slovani. Zlasti moremo glede Slovanov to trditi za tiste, ki so živeli v Panoniji in njenem obrobju in so bili v večji in dolgotrajnejši meri podrejeni Obrom kot ostali Slovenci. Najdbe keszthelyske kulture segajo do 6. stoletja. Značilno za grobove keszthelyske kulture je zlasti, da je v njih ohranjenega več orožja in orodja kot v kulturah, ki so keszthelyski po času sledile ali pa jo prekrile. Na keszthelysko kulturo je vplivala tudi poznoantična kultura s svojimi izdelki in predmeti, ki so jih Obrom in Slovanom mogli posredovati stari prebivalci, na katere so ti ob svojem prihodu še naleteli.

Mlajši ter v glavnem naslednici na območju keszthelyske kulture v Panoniji in v Vzhodnih Alpah, deloma tudi na njenih osnovah vzrasli, sta kulturi, katerih eno imenujemo köttlaško, drugo pa belobrdsko kulturo.

V Vzhodnih Alpah je bil najbolj razširjen kulturni krog ali kultura, ki se po staroslovenskem najdišču v kraju Köttlach pri Gloggnitzu na današnjem Nižjem Avstrijskem imenuje köttlaška kultura. Ta kaže večino oblik in prvin, ki so sicer značilne za najdbe v staroslovenskih grobovih vobče, ima pa tudi svoje posebnosti, tako da jo moramo šteti kot kulturo zase in jo imenovati tipično slovensko-alpsko. Njeno območje sega preko vseh pokrajin, ki so jih nekdaj in jih deloma še danes v Vzhodnih Alpah naseljujejo Slovenci, sega pa tudi še na Kras, v Istro in do vzhodnega roba Furlanije. Najdišča köttlške kulture na današnjih slovenskih tleh so na primer Srednja vas v Bohinju, Bled, Mengeš, Komenda na Gorenjskem, Črnomelj in Tolmin.

Na vzhodu je segala na slovensko ozemlje in se deloma s köttlško prepletala zelo samosvoja kultura, ki se po najdišču Bijelo Brdo pri Osijeku v Slavoniji imenuje belobrdska kultura. Njeno pretežno območje na vzhodnih slovenskih tleh — z najdišči na primer v Središču, Ptuj, Hajdini, Laški vasi pri Celju in Sta-

rem trgu pri Slovenjem Gradcu — je le obrobno širšega območja te kulture, ki se je širila daleč preko Hrvatske, Slavonije ter delov Ogrske in Slovaške in ki ji prisojamo največji razmah v 10. in 11. stoletju. Kot za köttlaško so tudi za belobrdsko kulturo tipične oblike pri nekaterih predmetih, najdenih v grobovih, na primer pri obsenčnih obročkih, ovratnicah, zapestnicah, prstanih in priveskih.

Poudariti moramo, da ni vedno lahek posel natančno prisoditi določeno grobišče ali najdišče izključno enemu, drugo pa drugemu kulturnemu krogu. Za ta ali drugi kulturni krog tipične predmete je pogostokrat najti tudi v grobišču, ki po večini predmetov vanj ne spada. V grobiščih köttlaškega kulturnega kroga na primer najdemo tudi predmete belobrdskega kroga in narobe. Natančnih mejá med kulturnimi tipi vedno ni.

Za staroslovenske — in obenem slovanske grobove sploh — so najznačilnejši z umrlim v grob položeni obsenčni okraski. So to neke vrste obročki, ki so jih naši predniki največ nosili privezane kot nakit na sencih, po enega, dvoje, troje ali še celo več na vsaki strani. Po oblikah so kaj različni. Za staroslovenske kot vobče za slovanske grobove zlasti značilni so taki, katerih eden konec je zavrt v obliki črke S. Tudi po velikosti se ti obročki zelo razlikujejo.

Poleg obsenčnih obročkov so našli v staroslovenskih grobovih še vrsto drugih predmetov: uhane, prstane, zapestnice, ovratnice, razne zaponke, obeske in drug nakit. Vse to je povečini iz brona, nekaj tega je iz srebra in le malo iz železa. Na ovratnicah so nabrani biseri raznih vrst, pa tudi jagode iz kovine, jantarja, stekla in še drugi priveski in obeski. Stalne najdbe v staroslovenskih grobovih so emajlirani predmeti. V tej tehniki so izdelane mnogovrstne zaponke v obliki ploščic, zalitih z emajlom, dalje uhani v obliki polmeseca in prstani. Redko je v staroslovenskih grobovih orožje in razni drugi predmeti vsakdanje rabe kot srpi, sekire, noži, kresilniki in drugo.

Drugi pogosti dodatek staroslovenskih grobov so keramični izdelki, večinoma lončene posode razne vrste in velikosti. Na dnu teh posod je pogostokrat kot lončarski znak odtis v obliki križa, kolesa ali kaj podobnega. Na zunanji strani so posode okrašene največ z vbodi ali pa z ravnimi ali valovitimi črtami, ki so zlasti značilne za te vrste predmetov iz staroslovenskih grobov.

Svoje mrtve so stari Slovenci sprva — kot ostali Slovani — pač sežigali, pepel sesuli na kup ali pa ga spravljali v lončeno žaro in čez vse nasuli gomilo. Vendar ta način pokopa pri nas še ni z najdbami dokazan. Po naselitvi in ustalitvi v novi domovini so pa Slovenci, verjetno že pod vplivom kultur drugih ljudstev in

kasneje krščanstva, začeli svoje pokojne pokopavati, to pa v planih grobovih, ki se navadno vrste razporejeni v nekem redu eden poleg drugega. V grob položeni mrtvi so bili obrnjeni po pravilu z glavo na zahodno stran, takó da so gledali proti vzhodu. Še ko se je krščanstvo med Slovenci širilo, se naši predniki niso odrekli pokopu svojih mrtvih po načinu predkrščanske dobe in jim še do 12. stoletja v grob polagali nakit, orožje, orodje, posodje s hrano in druge predmete.

Nemalokrat najdemo staroslovenske grobove na mestu ali pa v bližini rimskih in prazgodovinskih naselij in grobišč; to potrjuje že poudarjeno ugotovitev, da so stari Slovenci pri svojem prvem naseljevanju radi izbirali prostor, ki je bil že pred njihovim prihodom obljuden.

Če si v celoti ogledamo predmete, najdene v staroslovenskih grobovih, bi sodili, da so stari Slovenci živeli skromno in imeli razmeroma majhne potrebe in zahteve v pogledu materialne kulture. Lepotičje ni posebno bogato, orodje in orožje je skromno po številu in izvedbi, keramika bolj revna kot bogata v ornamentu in oblikah. Po naselitvi v novi domovini so se pa okrasni in drugi predmeti naših prednikov pod vplivom poznorimske provincialne kulture, ki so jo pač največ posredovali preostali stari prebivalci, in zaradi obnovljenega trgovskega prometa v mnogočem spremenili. Zadnje velja posebno za dobo od Karla Velikega dalje. Številni emajlirani in drugi nakitni predmeti so mogli biti zlasti v starejši dobi še prineseni od zunaj, kasneje pa tudi doma izdelani, bodisi da jih je izdeloval v deželi sami tuj potujoč obrtnik ali pa domačin. Poleg frankovskega zahoda prihajata v poštev še Italija in bizantinska država kot uvozni deželi obrtnih predmetov in kot deželi, odkoder so glede njihovega oblikovanja prihajali v slovenske kraje tuji vplivi. Ne gre pa podcenjevati pri vsem tem tudi doma izdelanih predmetov in domačega dela.

DRUGI DEL
OD DESETEGA
DO DVANAJSTEGA STOLETJA

OD DESETEGA DO DVANAJSTEGA STOLETJA

Razdobje od desetega do dvanajstega stoletja je čas, ko je tudi na Slovenskem prevladal in dosegel višek fevdalni red s svojimi uredbami in vplivi na družbenem, gospodarskem, političnem in kulturnem področju.

Za Slovence in slovensko zemljo je to razdobje čas največjih sprememb tako glede njihovega naselitvenega območja kot odločilnega prehajanja v nove oblike gospodarskih, družbenih, političnih in kulturnih razmer. Te slovensko zemljo in njene prebivalce usmerjajo v zunanji razvoj, ki je enak ali vsaj podoben tistemu v deželah srednje in zahodne Evrope. Vendar je širokim slojem, ki se drže še svojih starih izročil, navad, običajev in prava, na splošno kultura evropskega zahoda še zelo tuja.

Razdobje od desetega do dvanajstega stoletja je čas največjega dotoka in naseljevanja Nemcev med Slovence in ob Slovence, doba velike germanizacije na etničnem, družbenem, gospodarskem in kulturnem področju; doba velikih kronskih darovnic s posestno in kolonizatorično ustalitvijo nemških fevdalnih rodbin in cerkva na slovenskih tleh. V tej dobi so Slovenci izgubili velik del ozemlja, ki so ga — čeprav močno ekstenzivno — do takrat naseljevali. Že je podonavsko, zgornještajersko in zgornjekoroško slovenstvo zaradi silnega nemškega vdiranja med Slovence in ob nje zapisano smrti. V glavnem nespremenjena pa ostane slovensko-romanska meja.

V razvoju družbe in gospodarstva ima razdobje take značilnosti, da ga upravičeno štejemo v večjo časovno enoto. Te so: pretežno naturalno gospodarstvo, izoblikovanje zemljiških gospodstev z deloma pridvornim gospodarstvom, tržišča — toda ne še mesta in trgi v družbenem in gospodarskem pomenu, še slabo razvita trgovina; obrti in obrtnikov kot samostojnega poklica še ni, obrt je v glavnem še povezana s poljedelstvom; družbena diferenciacija kmetskega prebivalstva (hlapci, polsvobodni, cenzuali,

svobodni kmetje), ki pa že kaže v oblikovanje polsvobodnega enotnega kmeškega stanu; vraščanje in vtapljanje slovenskega plemstva z nemškim v enoten fevdalni razred.

Slovenska zemlja je razdeljena na krajine in druge političnoupravne edinice, iz katerih se razvijajo bodoče »dežele«. Njim na čelu stoji spočetka vrsta upravnikov (vojvodi, mejni grofi, grofi); po izvoru so nedomačini; iz njih izide manjše število fevdalnih rodbin, ki si začnejo polagati temelje dinastične in deželno-knežje oblasti v posesti lastnega rodu.

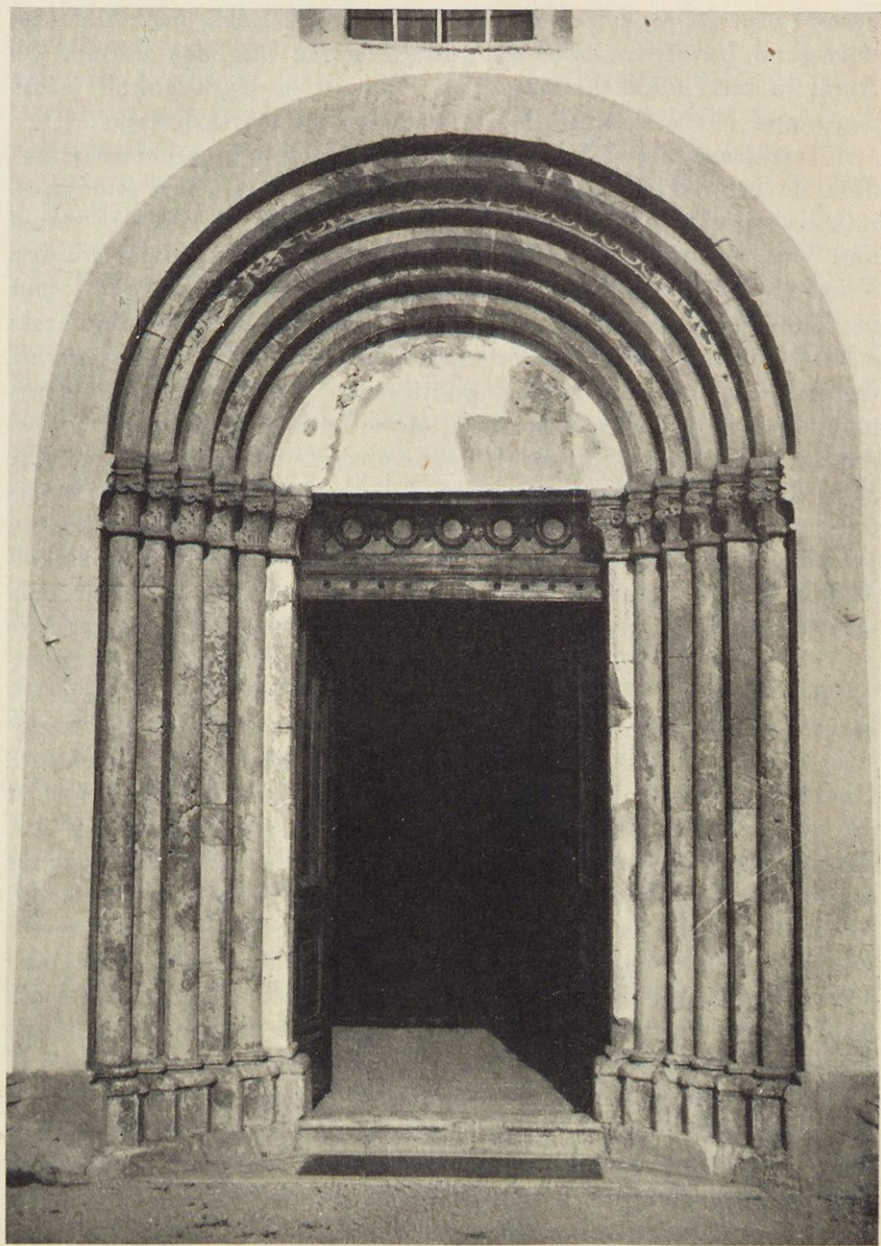
Vojaškim osvajanjem sledi kolonizacija in ustalitev zemljiških gospodstev, ki v Podravju, na Sotli, Gorjancih in Kolpi pripomorejo k izoblikovanju politične meje med Slovenci in Hrvati; z njo so Slovenci vključeni v meje srednjeveškega imperija. Izven njega so po zavrnitvi Madžarov in ustalitvi meja nasproti Ogrski ostali le Slovenci onstran Mure.

V kulturnem življenju je ločiti ljudsko kulturo od tiste, ki je k nam prihajala z germanizacijo in doseljevanjem Nemcev. Prva živi in se razvija ob drugi, s to je zaenkrat še malo pomešana. V likovni umetnosti sledi skromnim ohranjenim spomenikom predromanske dobe ustvarjanje v romanskem slogu, ki nam je ohranilo zlasti spomenike arhitekture in skulpturne umetnosti. Razdobje slovenske zgodovine od 10. do 12. stoletja moremo glede na likovno umetnost označiti kot dobo prevladujočega romanskega sloga.

SLOVENCİ IN GERMANIZACIJA

GERMANIZACIJA. Sila madžarskih navalov je v prvi polovici 10. stoletja strla mejne krajine, ki jih je frankovski državno-obrambni sistem ustvaril na slovenskih tleh med Donavo in Jadranskim morjem; zaustavila je družbene, gospodarske, cerkvene in kulturne uredbe in vplive, ki jih je tjakaj zanašal zahodni fevdalni red, nemški svetni in cerkveni oblastnik in nemški kolonist; zavrila je zlasti na panonskih tleh začeto nemško kolonizacijo.

Od upravnih edinic frankovske dobe se je iz tokov madžarskih navalov rešila edinole osrednja slovenska pokrajina, Karantanija. Uredbe izza frankovske dobe se obdrže le tu do neke mere še naprej, a tudi dotok Nemcev v deželo ni nikdar povsem presahnil. V gorah zaščiteni položaj je Karantanijo branil pred madžarskimi vdori. Tudi politična poteza je pripomogla, da je Karantanija laže vzdržala madžarski pritisk. Izgubila je namreč svoj izjemen politični položaj, ki ga je imela še pod Arnulfom;

ROMANSKA VRATA ŽUPNE CERKVE V KOSTANJEVICI NA DOLENJSKEM

namesto prejšnje velike samostojnosti stopi tesna naslonitev na vojvodino Bavarsko, tako da postane njena stranska dežela. Ob Aniži in na Gólici (Koralpe), na Pohorju in Karavankah tečejo meje med »Veliko Bavarsko« in toriščem madžarskih krdel.

Tesna naslonitev Karantanije na Bavarsko je imela za posledico, da je predvsem ta postala voditeljica pri čiščenju panonsko-italskega prehoda od madžarske oblasti in je po zavrnitvi in zmagi nad Madžari osnovala na osvobojenih tleh nove upravne edinice. V te in v Karantanijo je prenehanje madžarskih navalov in konec madžarskega gospostva ob panonsko-italski in panonsko-bavarski vdorni poti na široko odprlo vrata nemškemu kolonizatoričnemu, družbenemu, gospodarskemu, političnemu, cerkvenemu in kulturnemu vplivanju. Skupnost vseh teh vplivov imenujem z eno besedo germanizacija Slovencev in slovenske zemlje; ta ima začetke že v drugi polovici 8. stoletja, v skromnejši meri se je obdržala na koroških in zgornještajerskih tleh tudi za madžarskih vpadov; po bitki pri Augsburgu (955), ko so Nemci odločilno premagali Madžare, pa se je z vso silo pojavila v teh predelih in se razširila na ozemlje, ki je izpod madžarskega gospostva prešlo pod nemško.

Dobi od srede 10. do 12. stoletja gre v zgodovini Slovencev posebno obeležje. V kolonizatoričnem pogledu jo označuje nemški val, kot ga v takem obsegu in s takim posledicami ni poznalo 9. stoletje niti ga ne pozna nobeno kasnejše obdobje naše preteklosti. Obenem z nemškimi prišleki in nemškim političnim gospostvom se pa na slovenskih tleh uvaja fevdalni gospodarski in družbeni red, ki je vsestransko vplival na Slovence. Ta red prodira med Slovence le postopoma, v določenih razvojnih stopnjah in ne v vseh predelih slovenske zemlje istočasno in enakomerno. Priseljevanje Nemcev in mešanje Slovencev z Nemci ustvarja zaenkrat še neenotne upravne, gospodarske in družbene razmere. Krajine, ki nastajajo na naših tleh v pomadžarski dobi iz uradnih okrožij krajišnikov, se počasi pretvarjajo v dinastične oblasti pod vodstvom nekaterih fevdalnih rodbin, ki jih je nemški val zanesel na slovenska tla. Cerkev je sicer širila krščansko vero med Slovenci že skoraj dve sto let, a je šele v pomadžarski dobi začela z bolj smotrno upravno organizacijo, globljim uvajanjem življenja po načelih krščanske vere in odstranjevanjem kompromisov, ki jih je frankovska izrazito misijonska doba še smatrala med Slovenci za potrebne. Doba od 10. do 12. stoletja je v zgodovini Slovencev za njihovo nacionalno bistvo vseskozi negativna. V drugi polovici 10. stoletja se začenja veliko raznarodovanje, nasproti pa mu stoje le sorazmerno majhne slovenske nacionalne pridobitve.

NASELJEVANJE NEMCEV MED SLOVENCE. V 9. stoletju so dosegli Slovenci svoj največji nacionalno-teritorialni obseg. Če ga prenesemo na zemljevid, nam kaže zahodne slovenske meje ob robu Furlanske nižine in ob izvirih Drave, Mure in Aniže, vzhodne ob Blatnem jezeru, severne na Donavi med Linzom in Dunajem, južne na severnoistrskem Krasu. To ozemlje niso sicer Slovenci povsod in enakomerno naselili, veliki predeli so bili še pusti in neobljudeni, to pa je eden izmed vzrokov, da so nemški naseljenci mogli z lahkoto dobiti dovolj plodne zemlje ob Slovencih in med njimi.

Že ko so karantansko-slovenski knezi priznali nadoblast Bavarcev in Frankov ter sprejeli prve krščanske misijonarje, so prišli prvi Nemci med Slovence. Vendar o kaki denacionalizaciji slovenske zemlje od nemške strani v drugi polovici 8. stoletja še ne moremo govoriti. Ta se je pričela šele v prvi polovici 9. stoletja, ko je bila na vzhodu odstranjena obrska nevarnost in je v letih po vstaji Ljudevita Posavskega prenehala samostojna slovenska karantanska kneževina. V nekdanje glavno torišče obrske sile se je zagnal, kakor smo že slišali, posebno močan nemški kolonizatoričen val. Drugi je preplaval gorske kraje ob Muri, Aniži in Dravi. Prva znana nam listina, ki beleži posestno pridobitev nemške cerkve (bavarske freisinške škofije) na slovenskih tleh (med Trušnjami in Grebinjem na Koroškem), je iz leta 822. Dokument je prvi izmed stotin listin, ki nam pričajo, kako nemške cerkve in nemški svetni gospodje pridobivajo zemljiško posest med Slovenci.

Glavni dobavitelj zemljiške posesti v prvih stoletjih germanizacije je krona. Ko so Nemci zavladali, je po veljavnem nemškem pravu prešla v last krone celotna neobdelana in neobljudena zemlja kakor tudi zemljiška posest, odvzeta premaganemu sovražniku ali uporniku. Tako se je zgodilo, da so frankovski vladarji in za njimi nemški kralji in cesarji postali lastniki velikanskih zemljišč naše zemlje, ti pa so jo nato dalje podeljevali svojim zvestim svetnega in cerkvenega stanu. Cele doline in obsežna gorovja, široki predeli ravne in gorske zemlje, neobljuden in obljuden svet prehaja v posest tistih, katerih zasluge je hotela krona ali poplačati ali pa si pridobiti njihovo naklonjenost. Pri darovih cerkvi ima nemajhen pomen tudi verska vnema tedanjega časa. Naj omenim le glavne prejemnike na Slovenskem. Od cerkvenih je imenovati na prvem mestu oglejski patriarhat in salzburško nadškofijo, od škofijskih cerkvá one v Freisingu, Regensburgu, Passavi in Bambergu na Bavarskem, Brixenu v Poadižju, Krki na Koroškem in v Trstu. Od svetnih gospodov so si do 12. stoletja pridobili največ kronske zemlje: rod savinjskih mejnih grofov in rod koroške Heme, fran-

kovski Spanheimi, bavarski Traungavci, Andeški in Bogenski, Goriški in še drugi. Sredi 12. stoletja, ko je kronska zemlja tudi pri nas v glavnem izčrpana, prenehajo velike darovnice od strani krone.

Prejemniki kronske zemlje na slovenskih tleh so povečini nedomačini. Preselili so se ali sami na zemljo, ki jim jo je naklonil vladar, in pripeljali s seboj številne koloniste, ali pa — kot so to delali cerkveni gospodje — pošiljali tjakaj le naseljence. Kolonizacijo na zemlji, ki jo je podelila krona, so se pridružili tudi drugi in se naselili izven nje. Od nemških plemen je poslalo med Slovence največ kolonistov bavarsko. Domovina zemljiških gospodov, naréčje, pravo, imena oseb in oblike zemljiške razdelitve ter naselij na kolonizacijskem ozemlju so nam za domovino doseljencev kažipot. Nasprotno imamo neposrednih dokumentarnih poročil o izvoru in domovini kolonistov prav malo. Tako omenja neka listina, da je nekdanja obrsko zemlja ob reki Erlaf (na Nižjem Avstrijskem), ki je bila dolgo časa neobljudena, naselil regensburški škof s kolonisti iz Bavarske.

Mimo Bavarcev, ki so dali glavni delež naseljencev, so tudi druga nemška plemena pošiljala koloniste na slovenska tla. Vendar pripadniki teh po številu daleč zaostajajo za Bavarci. S frankovskimi Spanheimi so mogli priti med Slovence Franki, dati imena nekaterim krajem in pustiti sled v tako imenovanem četverodvoru (Vierhof), posebni obliki kmetskega dvora, ki jo najdemo na Nižjem Avstrijskem, Gradiščanskem in Vzhodnem Štajerskem. Tudi govor tamošnjih Heancev kaže na ondotne večje naselbine frankovskega plemena.

Nemci niso v široki fronti prodirali od zahoda in severozahoda na slovenska tla v Vzhodnih Alpah in ob Donavi, tudi niso čelno potiskali Slovence proti vzhodu in jugovzhodu in jih tako odrinili do današnje slovensko-nemške jezikovne meje. Nasprotno, dotok Nemcev bi najlažje primerjali neštetim vodnim tokovom, ki silijo v novo ozemlje, pronicajo, se cepijo, se razlivajo in zastajajo in vdirajo nepričakovano na različna sosednja ozemlja, sedaj tu, sedaj tam ali pa na različnih, tudi daleč vsaksebi oddaljenih mestih hkrati. Nemci se naseljujejo od vsega začetka v različnih predelih slovenskega ozemlja; kolikor moremo iz virov sklepati, celo v večjem obsegu in prej v predelih, ki so znatno oddaljeni od prvotne slovensko-nemške sosesčine, toda so bili za naselitev v nekaterih pogledih vabljivejši. Nemce mika prej naselitev v odprti, klimatično ugodnejši in za naselitev ter obdelavo prikladnejši predelih, kot pa v goratih, kjer je bilo podnebje, način naseljevanja in

obdelava tal manj ugodna. Tudi prometne točke in pota, v strateškem pogledu važne postojanke in bližina ter obstoj zemlje, pripadajoče kroni, so vplivale na starejša nemška naselitvena jedra. Nemci se sprva naseljujejo zlasti radi na ozemlje ali v bližino ozemlja, ki je bilo kulturi tal že od poprej pridobljeno, nudilo zato primeroma lahke pogoje za obstanek in obdelavo ter bilo z gozdom in močvirjem večidel nepokrito. Kamor so se nekoč Slovenci, sledeč že kultivirani zemlji, naseljevali v najgostejših trumah, prav tja silijo sedaj najpoprej tudi Nemci. Tako najdemo že prav zgodnje in močne kolonije Nemcev v širokem območju spodnjekoroške kotline, kjer smo ugotovili tudi zelo močna naselitvena jedra Slovencev na koroških tleh, ne pa mogoče v goratem, staremu nemškemu ozemlju sicer bližnjem svetu Zgornje Koroške. Nekaj podobnega velja za zgoranještajerske doline in kotline. Kjer so se Slovenci na odprti, plodni in že kultivirani zemlji naselili nekda v močnih skupinah, ondod naletimo med njimi in ob njih na starejšo in primeroma že številno nemško kolonizacijo. Na koroških in zgoranještajerskih tleh moremo slediti takim starejšim nemškim naselitvenim območjem okoli Vrbskega jezera in Gosposvetskega polja, ob srednji Krki, v Labotski dolini, vzdolž zgornje Mure in ob Aniži. Na Savo in Savinjo je bil dotok Nemcev v predmadžarski dobi le neznaten.

Pretres krajevnih imen nam kaže, da so nekateri naših krajev prišli prej v dotik z Nemci, drugi pa kasneje. Ponekod so Nemci prevzemali slovenska krajevna imena v zelo starih oblikah ali pa ustvarjali svoja, ki kažejo po oblikovanju na veliko starino; drugod pa govore oblike slovenskih, od Nemcev prevzetih krajevnih imen za sorazmerno kasen nastanek, torej za to, da so Nemci v bližnje stike s temi in takimi kraji prišli bolj pozno.

Nemški naseljenci so tako rekoč skočili preko slovenskega naselitvenega ozemlja v visokogorskih predelih Zgornje Koroške in Zgornje Štajerske v predele nižjih gora, širokih kotlin in odprtih dolin v oddaljenejših krajih na vzhodu in jugovzhodu, ki so bili bolj plodni in so jim obetali lažji obstanek. Tako je nemška kolonizacija odrezovala številne predele, gorske doline in kraje od zveze s strnjenim slovenskim narodnostnim ozemljem, ustvarjala sredi slovenskega ozemlja otoke na manj obljudenem ali neobljudenem svetu, ustvarjala pasove, ki so trgali in delili slovensko narodnostno ozemlje. Predeli, ki jih je Nemec odrezal na primer v zahodnih in severozahodnih delih Vzhodnih Alp od sklenjenega in kompaktne slovenskega narodnega telesa, so bili seveda ob takem nemškem naseljevanju zapisani počasnemu nacionalnemu odmiranju

in končno narodni smrti. Slovenski predeli se v Alpah na zahodu in severu čimdalje bolj krčijo, zožujejo v jezikovne otoke in so, nazadnje vse naokrog obdani z nemškim življem, v narodnostnem pogledu izhirali.

V PODONAVJU. Najmočnejši val Nemcev se je že v frankovski dobi vrgel v Podonavje na vzhod od Anize in v Panonijo. To podonavsko in panonsko nemštvo so strli madžarski navali. Dvomljivo je, da bi bili neposredni ostanki nemškega življa v teh krajih še iz frankovske dobe. Po letu 955 se naseljujejo Nemci zopet od Anize na vzhod. Zelo močni nemški kolonizacijski valovi kmalu zalijejo maloštevilno slovenstvo v teh krajih. Res se omenjajo Slovenci na današnjih nižjeavstrijskih tleh še skozi nekaj stoletij, ali taka omemba ne pomenja goste slovenske naseljenosti, marveč le izjemo Slovence in slovenske vasi med Nemci. V Zgornji Avstriji sledimo posestvom in podložnikom samostana St. Florian s slovenskimi imeni še do 12. stoletja (na primer zemljišče nekega Markvarda Trebeja, danes Tröbingerhof; posest nekega Stojgoja, danes Stögersdorf). Več povedo o narodnostni pripadnosti pridevki »Sclavus« (Slovenec) in »Sclava« (Slovenka) v mrliški knjigi omenjenega samostana še iz 13. stoletja pri slovenskih, a tudi pri nemških osebnih imenih (Ljubosta Sclava, Lastej Sclavus, Arnolt Sclavus). Slovenske vasi v avstrijskem Podonavju, obkoljene z vedno številnejšimi in večjimi nemškimi, so brez zveze z močnejšim slovenskim življem na sosednjih štajerskih tleh najkasneje v 15. do 14. stoletju postale nemške.

NA KOROŠKEM IN ŠTAJERSKEM. Tok nemškega naseljevanja na Koroško in Zgornje Štajersko so madžarski navali sicer zadržali, toda nikdar prekinili. V drugi polovici 10. stoletja se Nemci zopet z vso silo vržejo na koroška in štajerska tla. Naseljevanje je tudi v pomadžarski dobi zaenkrat obdržalo že opisani značaj kot v 9. stoletju. Nemci se naseljujejo med Slovence in obnje v odprtih in kulturi tal že pridobljenih krajih. Ob starih slovenskih vaseh nastajajo nove nemške. Za nekatere zgornjekoroške doline se da celo do podrobnosti ta način nemškega naseljevanja ob starejšem slovenskem naselitvenem območju dokazati. Marsikje pa je nemška naselitev izpolnila vrzeli na ozemlju, ki je bilo sicer za naseljevanje ugodno in primerno, a ga je razdobje slovenske kolonizacije pustilo nenaseljeno (na primer v Liesertalu in Mölltalu).

V nekaterih predelih se družijo že cele skupine nemških vasi in po malem že tudi krčijo gozdnato in neobljudeno zemljo. Še

vedno je v 10. in 11. stoletju plodnejša in odprta Spodnja Koroška vabljujejši cilj nemških kolonistov kot gorata Zgornja Koroška. V tej se drže slovenske naselbine ob zgornji Dravi, na današnjem Vzhodnem Tirolskem, ob rekah Möll, Malta in Lieser še trdno domačega jezika v času, ko so bili mnogi predeli v vzhodnem in spodnjem delu dežele že močno nemški, na primer že zgodaj in in-

MALI GRAD V KAMNIKU
romanska kapela iz dobe okoli leta 1200

tenzivno ponemčena Labotska dolina (Lavanttal), okoliš Brež (Friesach) in Krke (Gurk) v dolini enako imenovane reke. Vse kaže, da je veljal najstarejši ohranjeni zapis slovenskega jezika, tako imenovanih Freisinških spomenikov iz dobe okoli leta 1000, prav za tako zgornjekoroško slovensko ozemlje v okolišu Lurnskega polja (Lurnfeld), ki je danes povsem nemško, toda so bili v tistih dobah Slovenci tam še prav nagosto naseljeni.

Od 10. stoletja se na Koroškem oblikuje značilna naseljenost dveh narodov, ki ju pa še ne loči stroga jezikovna meja, marveč sta še pomešana drug z drugim. Nemci so naseljeni v večjem številu v spodnjem delu dežele, tudi tam, kjer jih danes ni ali so pa v manjšini. Slovenci pa stanujejo še prav v močnem številu v krajih, kjer so danes povsem izginili.

Podobno narodnostno razporeditev kakor Koroška kaže v visokem srednjem veku Zgornja Štajerska. Nemške vasi nastajajo poleg slovenskih, Slovenci so naseljeni poleg Nemcev in slovenski kraji se med čimdalje številnejšimi nemškimi drže kot jezikovni otoki še dolgo v srednji vek. V nekaterih krajih imajo stanovalci skoraj samo slovenska, v drugih zopet skoraj izključno nemška imena.

V doline in ravnine okoli Gradca, Wildona in Lipnice, v gričevnat svet ob zgornji Rabi in Labnici, ki je bil za naselitev mnogo vabljujejši od zgornještajerskega planinskega sveta, se je — podobno kot v odprto in plodno Spodnjo Koroško — vrgel nemški kolonizatorični val s posebno silo in povzročil, da so se ti predeli primeroma hitreje ponemčili kot zgornještajerski. Vse kaže, da se je tudi na štajerskih tleh ohranilo v visokogorskih predelih ob Anizi in zgornji Muri slovenstvo bolj vztrajno kot v gričevnatem in nižjegorskem svetu ob srednji Muri. Močna nemška kolonizacija v teh krajih je pretrgala teritorialni stik med še dolgo živim slovenstvom na Zgornjem Štajerskem in Slovenci v Slovenskih goricah ter ob Dravi. Kolonizacija Nemcev pod vodstvom zemljiških gospodov v srednjem Pomurju in zgornjem Porabju je bila tako izdatna, da je po številu prebivalcev in nemških krajevnih imen kmalu prekosila Slovence in slovenska imena krajev. Gotovo pa se ni to zgodilo že v nekaj desetletjih. Tudi v krajih najmočnejše nemške kolonizacije traja germanizatorični proces nekaj stoletij.

Tudi južno od Lipniškega polja, Kozjaka in Karavank so se Nemci v času največjega dotoka, to je v 10.—12. stoletju, naseljevali. Vendar tega ozemlja niso ponemčili. Zakaj ne? Prvič, je bila slovenska naseljenost tukaj od nekdaj bolj strnjena in zato odpor proti nemški kolonizaciji močnejši, drugič se niso semkaj selile

večje množice nemških kmetov; v tem je iskati glavne razloge in vzroke, da je ta del naše zemlje ohranil svoje slovensko prebivalstvo. Tudi v štajersko Podravje, v Savinjsko krajino, na Kranjsko, v Istro in Furlanijo so prihajali in se selili nemški plemiči in duhovniki in z njimi večje ali manjše število hlapcev in služinčadi, nemških kmetov pa v večjem številu ni bilo v te kraje. Kar se je tod naselilo nemških seljakov v času velike nemške kolonizacije, so se obdržali v svojih vaseh kot jezikovni otoki med Slovenci in bili kot taki prej ali slej zapisani slovenizaciji. Naj omenim dvoje pozorišč nemške kmetске in načrtne kolonizacije te vrste na ravninskem svetu, pokritem prvotno z gozdom, kakršnega so se Slovenci ob prvi naselitvi rajši izogibali. Prvo je na Dravskem polju na desni strani Drave med Mariborom in Ptujem; tam so se od konca 10. stoletja dalje poleg slovenskih kmetov na zemlji Spanheimov in salzburškega nadškofa naseljevali tudi nemški kmetje. Drugo pozorišče podobnega kolonizatoričnega nastanka in načina je Sorško polje med Kranjem in Škofjo Loko; tu je verjetno v 11. stoletju naselil freisinški škof svoje bavarske kmete.

SLOVENCİ IN NEMCI. S kraja so se Slovenci od Nemcev ločili tudi po pravu, po katerem so eni kot drugi živeli, nedvomno pa tudi po običajih, načinu življenja ter gospodarskem in družbenem redu.

Neka koroška listina iz prvih desetletij 11. stoletja obravnava zadeve na Spodnjem Koroškem in strogo loči med pričami bavarskega plemena, ki so bile po bavarskem pravnem običaju »za ušesa privlečene«, in med pričami »po slovenskem načinu«. Zanimivo je, da imajo tudi med slednjimi omenjene osebe skoraj izključno nemška imena. Osebna imena nimajo v tem času polne dokazilne moči za presojo narodnostnih in kolonizacijskih razmer, kot velja to za najstarejšo dobo slovensko-nemške sosesčine. Medtem ko so Nemci le v izjemnih primerih imeli ime ali priimek slovenske oblike, nosijo Slovenci že sorazmeroma zgodaj nemška imena. Veliko imamo zgledov, da ima oče nemško ime in sin slovensko ali pa narobe. Slovenci imajo pogostokrat imena, da bolj germanska oziroma nemška biti ne morejo, a vendar nam pri takih imenih včasih priimek na presenetljiv način pokaže, da gre pri nosilcu za Slovenca. Za določevanje narodnosti so osebni priimki zanesljivejša opora kot osebna imena.

Viri omenjajo v vzhodnoalpskih deželah slovenske in nemške (bavarske) kmetije. Če je imel Slovenec kmetijo v bližini večjega števila nemških doseljenih kmetov, se imenuje ta »slovenska kmetija«, če se je pokazala ali hotela označiti potreba po razlikovanju;

v nasprotnem primeru pa je kmetija Nemca v bližini slovenske včasih »bavarska kmetija«. Take slovenske kmetije se omenjajo v razdobju med 10. in 12. stoletjem pretežno v danes nemških delih vzhodnih alpskih dežel; tudi dokaz, da imamo opraviti z nemško kmetisko kolonizacijo ob starejši slovenski. V danes slovenskih predelih se omenjajo slovenske kmetije le posamič; to kaže, da je tu obstajala le redka nemška kolonizacija sredi slovenskega kmetkega življa.

Nekdanjo zgodnjo premešanost danes nemških vzhodnih alpskih dežel s Slovenci in hkrati Nemci kaže tudi uporaba krajevnih imen. Takó imajo na primer na danes nemškem Koroškem številni kraji še dolgo časa dvojno ime: slovensko in nemško, dokler navadno z rastočo germanizacijo ne prevlada nemško. Kakor bavarske kmetije v slovenski okolici, takó kažejo razne »bavarske vasi« (Baierdorf) na nemške otoke sredi slovenskih krajev. Značilno je, da najdemo razne Baierdorfe že zgodaj v virih; to je znamenje, da so bili kmetški »Bavarci«, to je Nemci, med Slovenci sprva manjšina in izjema in da je bilo v zadevnih okoliših več Slovencev kot Nemcev.

Narodnostna podoba vzhodnih alpskih dežel je torej v visokem srednjem veku postajala z nemško kolonizacijo kaj pisana. Za nekatere predele je mogoče dokazati, kdo je bil pobudnik kolonizacije in kdo je bil koloniziran. Na primer, rod bavarskih Eppensteinov je koloniziral nekatere predele okoli Beljaka in Millstattskega jezera, rod frankovskih Spanheimov pa širša območja v Labotski dolini, na Grobniškem polju (Krappfeld), ob zgornji Glini in v štajerskem Podravju. Salzburška nadškofijska cerkev je pošljala svoje koloniste-kmete v dele Labotske doline in v zgornjo dolino Krčice. Freisinška in briksenška škofijska cerkev sta kolonizirali svoje kmete na Zgornjem Koroškem, prva tudi okoli Loke na Gorenjskem. Bamberška škofijska cerkev je naseljevala v Labotski, Ziljski in Kanalski dolini, škofija iz koroške Krke pa po bočja zgornje doline reke Krke in dolino, skozi katero teče koroška Motnica.

Stari kraj ali sedež svetnega ali cerkvenega fevdalca, ki je na slovenskih tleh prejel zemljiško posest, je po pravilu domovina kolonistov, ki jih je na svojo zemljo na vzhodu pošiljal. Na zemlji briksenškega škofa na Koroškem in Gorenjskem lahko dokažemo naseljence iz nemškega Tirolskega, na zemlji Salzburškega nadškofa številne iz okolice Salzburga, na zemlji frankovskih Spanheimov ima kolonist pogostokrat priimek Frank ali Švab; to kaže na domovino njegovega zemljiškega gospoda. Največ nemških ko-

lonistov, tako kmetov kot plemičev, kasneje pa tudi meščanov, rudarjev in fužinarjev so dale nemška južna Tirolska, Salzburška in Zgornja Bavarska, kasneje tudi medtem že ponemčena Zgornja Koroška.

V 11. in 12. stoletju doseže kolonizacija višek. To je v tesni povezavi z ugodnimi gospodarskimi razmerami srednje in zahodne Evrope v tem času, ko se je prebivalstvo večalo in se priseljevalo v manj obljudene kraje, krčilo neobljudene predele in ustanavljalo nove vasi in selišča. Tudi v kolonizaciji slovenske zemlje se pozna ta doba splošnega evropskega blagostanja in širjenja prebivalstva. Na zunaj posebno očiten znak te nove kolonizacijske razširjave so vasi, katerih imena so sestavljena iz osebnega ali kakega drugega imena ter pridevka »vas« (na Koroškem »ves«, v nemščini »dorf«, na primer Svetna ves, Loga ves, Rikarja ves). Ustanavljanje takih vasi je posledica razmaha in kolonizacijskega delovanja zemljiških gospodstev, ki so jim dale stvarno podlago velike zemljiške darovnice tega časa. Posamič moremo take vasi dokazati že za 9. stoletje, vendar je nastanek velike večine njih staviti šele v dobo po 10. stoletju, največ v 11. in 12. stoletje. Če na zemljevidu razporedimo krajevna imena te vrste, opazimo, da so najštevilnejša v predelih, ki so že od nekdaj privabljali veliko število naseljencev, in v krajih, ki so zlasti primerni za kulturo zemlje. Visoko v gore in v kasneje izkrčene predele krajevna imena sestavljena z »vas« po navadi ne segajo.

ISTRA IN FURLANIJA. Močna nemška ekspanzija sega v času od 10. do 12. stoletja še preko slovenskih mejá. Tudi Istra in Furlanija sta od druge polovice 10. stoletja deželi, kamor se naseljujejo in kjer v veliki množini pridobivajo zemljo in imetje plemiči ter cerkve iz severnih nemških krajev. Vrsta gradov z nemškimi imeni ob severnem robu Furlanske ravnine je še danes priča tiste dobe, ko se je usipal v Furlanijo močen tok nemškega plemstva in duhovščine in je na ozemlju oglejskega patriarha ter na njegovem dvoru bil zelo močan nemški političen in kulturni vpliv. Na stolici oglejskih patriarhov in v mnogih istrskih škofijah sede vse do srede 13. stoletja številni cerkveni knezi nemškega rodu. Furlanija ima do 13. stoletja ožje politične zveze s severnim zaledjem kot s sosednjimi italjskimi pokrajinami.

Proti velikim nacionalnim in teritorialnim izgubam, ki so jih Slovenci od druge polovice 10. stoletja morali nasproti Nemcem in Madžarom utrpeti, pa stoje le majhne pridobitve. Preko mejnih črt, doseženih v prvih stoletjih po naselitvi, so se razširili v pomadžar-

ski dobi Slovenci edino le v Furlaniji. Vzporedno z dotokom nemškega plemstva in duhovščine gre od konca 10. stoletja v ravno Furlanijo tok slovenskega kmetijskega prebivalstva. Slovenskega kmeta kliče v deželo oglejski patriarh, ker hoče po velikih madžarskih opustošenjih v 10. stoletju strto gospodarsko moč dežele zopet dvigniti. Slovenski kmet-kolonist s svojo delovno silo mu je pri tem dobro služil. Posebno v območju velikih nekdanjih madžarskih navalov, od spodnje Soče pa še preko Tilmenta, nastaja od konca 10. stoletja dalje vrsta slovenskih vasi; od njih nekatera s svojimi imeni še danes spominjajo na nekdanje slovenske stanovalce (prim. Gorizzo, Goricizza, Lonca, Virco, Gradisca, Belgrado, Sella). Tudi v furlanskih krajih s povsem neslovanskimi imeni se v 12. stoletju omenjajo kmetje s slovenskimi imeni (Mestibor, Dragovid, Beliša, Zdegoj, Dragoslav itd.). Vasi sredi med romanskimi naselbinami se nazivajo po stanovalcih slovanskega rodu (Medea Sclabonica, Sanctus Vitus de Sclabonibus, Sclavons, Pasian Schiavonesco). Vendar se te slovenske kolonije, nesklenjene in ločene od glavnega narodnega telesa, niso mogle obdržati sredi romanskega življa, ki jih je obdajal od vseh strani. Najkasneje v 15. stoletju, ko se je silno okreplil politični in gospodarski vpliv Benetk in z njim romanski živelj v Furlaniji, so se poromanile. V času po končanih madžarskih navalih je tudi hriboviti in gorati svet nad Furlansko ravnino, ki ga danes imenujemo Beneška Slovenija, dobil nove dotoke slovenskih naseljencev. Teh je bilo toliko, da so deželico, v kateri je po pričevanju beneških virov prebivalo »drugo in posebno ljudstvo«, začeli imenovati kratko malo Slovenija (Schiavonia), krajem v njej pa že od 13. stoletja dalje dodajali pridevek »slovenski«.

V nacionalnem oziru je razdobje od 10. do 12. stoletja za Slovence vseskozi negativno. Izven slovenskega naselitvenega ozemlja, kakršno poznamo v 9. stoletju, morejo Slovenci v sledečih razdobjih zaznamovati kot edino pridobitev slovenske vasi v Furlaniji, pa še ta je bila negotova in vnaprej zapisana izgubi. Tej edini pridobitvi stoji nasproti veliko naseljevanje, obkroževanje in ujedanje Nemcev v ozemlje, ki so ga, čeprav zelo ekstenzivno, naseljevali Slovenci. Naravni prirastek Slovencev je zadoščal komaj za notranjo kolonizacijo na tleh, kamor se Nemci niso naseljevali ali pa so tja prihajali le v manjšem številu. Tam, kjer je bilo naseljevanje Nemcev močno in številno, pa naravni prirastek Slovencev ni mogel ohromiti silne premoči nemškega dotoka in s tem preprečiti germanizacijo. Z velikim nemškim dotokom, ki se kolonizatorično začenja v prvi polovici 9. stoletja, gre vzporedno ali mu vsaj sledi velik vpliv na gospodarstvo in družbeni razvoj.

NOTRANJOST SAMOSTANSKE CERKVE V KOSTANJEVICI NA DOLENJSKEM
iz srede 13. stoletja, prehod iz romanskega v gotski slog

GOSPODARSTVO IN DRUŽBA

GOSPODARSTVO. AGRARNE UREDBE. V agrarne razmere slovenske zemlje uvajajo Nemci vrsto novosti, ki čimdalje bolj izpodrivajo staroslovenske zemljiške ureditve, nekaj pa nanje tudi navezujejo. Ena takih novosti je kmetija (huba, mansus, grunt), to je obseg zemlje, ki pripada eni družini kot obdelovalna enota. Ne smemo zanikati, da niso Slovenci že v prednemški dobi mogli poznati kmetijam podobnih obdelovalnih enot, toda kmetijo z značilnostmi in v obsegu — kot jo poznamo deloma še danes — so posredovali v naše kraje iz evropskih zahodnih strani Nemci, politični gospodarji nad slovensko zemljo. Zemljo odmerjajo po enotah, veljavnih za razne vrste kmetij na zahodu. Velikanske površine kronske zemlje podeljujejo vladarji v izmeri tako imenovane kraljevske kmetije, ki je obsegala pri nas okroglo 50 hektarjev, bila pa zgolj merilna enota, ne obdelovalna. Zemlje je sprva bilo še toliko na razpolago, da si je smel prejemnik zemljišče, izračunano v kraljevskih kmetijah, pogostokrat izbrati tudi izven ožjega, krajevno označenega ozemlja. Manjše od kraljevske so bile kmetije, ki niso merilne, marveč dejanske obdelovalne enote. Take so na primer že omenjene kmetije, ki se po narodnostni pripadnosti obdelovalčevi imenujejo »slovenske« oziroma »bavarske« kmetije.

Najpomembnejša novost v agrarnih uredbah slovenske zemlje po zagospodovanju Nemcev pa je uvajanje zemljiškega gospodstva fevdalnega tipa (dominium, predium, grundherrschaft). Fevdalni gospod si je na zemlji, ki jo je imel ali pridobil ali pa si jo prilastil, znal urediti gosposko oblast nad številnimi podložnimi tako, da mu ti zemljo obdelujejo in od nje služijo. Hkrati je pa za to svojo zemljo znal pridobiti še posebne pravice zlasti glede sodstva in uprave. Na tej in taki zemlji so bili nastanjeni ali ljudje, ki jih je zemljiški gospod pripeljal kot koloniste s seboj in naselil na svojih tleh, ali pa domačini. Med temi so nekateri nesvobodni in jih je zemljiški gospod vključil v svoje gospodstvo, drugi pa svobodni slovenski ljudje, ki pa so v posledicah fevdalnega reda izgubljali v večji ali manjši meri svobodo in zapadali v nesvobodo.

Zemljiško gospodstvo daje gospodarstvu svojega območja smerice, vodi kolonizacijo in krčenje, je v mnogočem merodajno za vrste produkcije, za delitev zemlje na kmetije, skrbi pa tudi za izboljšanje gospodarstva, seveda v interesu izkoriščujočega zemljiškega gospoda. V kasnejšem srednjem veku gre razvoj zemljiških gospodstev v smereh drobljenja in cepljenja večjih na manjša in

mala. Fevdalni red in fevdalni odnosi so tako cepljenje in drobljenje močno pospeševali. Skoraj vse javne pravice in dolžnosti se preko zemljiških gospodstev tesno povežejo z zemljo in postanejo njena pripadnost. Skoraj vsa zemljiška gospodstva si priborijo s časom večjo ali manjšo sodno oblast nad podrejenimi kmetiskimi podložniki, dobe, kot pravimo, nad njimi patrimonialno sodstvo.

Zemljiškemu gospodstvu je pripadalo večje ali manjše število naselij, z vsemi ondrotnimi kmetijami ali pa tudi le z nekaterimi, kajti v številnih vaseh in zaselkih so posamezne kmetije pripadale različnim zemljiškim gospodom.

Za obdelavo pripravne zemlje je bilo še povsod dovolj, tako da do srede 12. stoletja krčenje v večjem obsegu še ni bilo potrebno. V bližini že obstoječih naselij so mogla z lahkoto nastajati nova. V visoke gorske gozdove, na teže pristopno in na slabšo zemljo kolonist te dobe še ne sili.

Glede oblik naselij in poljske razdelitve prevladujejo in pripadajo starejši naselitveni plasti naselja v gruči s poljem, ki je razdeljeno na grude, nepravilne delce in prehodne oblike med grudami in nepravilnimi delci. V glavnem so naselja, v katerih je večje število kmetij in ki imajo pripadajočo zemljiško posest razkosano, starejša od naselij, ki obsegajo le po eno kmetijo ali manjše število kmetij s pripadajočo zemljo vsenaokrog v enem kosu ali celku. Od teh drugačne oblike naselij in poljske razdelitve sledimo pri mnogih vaseh in zaselkih, ki so mlajšega nastanka.

Gospodarstvo v tej dobi je še pretežno naturalno, to se pravi, da izmenjujejo blago za blago. Kar je fevdalni gospod potreboval obrtniških izdelkov, si jih je dal napraviti ali pa služiti od svojih kmetov; vendar ti s tem še niso bili ali postali obrtniki; preprostejše vrste obrti (na primer kovaško, lončarsko, tkalsko) opravljajo kot neke vrste stranski poklic. Fevdalci in kmetje so izdelke obrti in agrarne produkte zemlje tudi izmenjavali na sejmi in v podeželskih tržiščih. Ta nastajajo ponajveč ob cerkvah, na prometno pomembnih točkah, pa tudi v bližini fevdalnih sedežev. To so le postojanke izmenjave in trgovanja, mesta in trgi v družbenem in gospodarskem pomenu besede pa še od daleč ne, čeprav so kasneje marsikje iz teh postojank nastala. Obseg menjalnega gospodarstva je bil sorazmerno majhen, potreba po izdelkih obrti pa slabo razvita; te izdelujejo le sproti za potrebe, ne kot pozneje v mestih in trgih za širšo prodajo, potrošnjo in zalogo. Potrebe po ljudeh, ki bi to delali in bili zgolj obrtniki, še ni. Denarja je v obtoku le sorazmerno malo.

DVOR IN GRAD. Gospodarsko-upravna središča zemljiških gospodstev, ki jih obdelujejo ljudje posameznega zemljiškega gospoda, so sprva gosposki dvori (curtis, curia, hof). Nekateri so nastali na mestu večjih dvorov staroslovenske dobe. (Tem dvorom kot gospodarskim in upravnim središčem je dala poseben značaj šele frankovsko-nemška doba.) Na zunaj si jih moremo predstavljati kot večje lesene ali na pol lesene in na pol zidane stavbe, (nekatero obdane s palisadami), jarkom in nasipom. (Kamenit zid okoli dvora je že izjema, ki jo vir včasih izrecno navaja.) Neposredno pod dvor spada zemlja, ki jo zemljiški gospod s svojimi pridvornimi hlapci in deklami obdeluje v lastni režiji, če bi smeli tako reči. (Obsežno tlaško delo je zlasti vključeno v obveznosti pridvornih hlapcev in dekel.) Zemljo, ki jo zemljiški gospod ni obdeloval v lastni režiji, je pa oddajal v obdelavo polsvobodnim in nesvobodnim, ki so živeli vezani na kmetije, toda plačevali zemljiškemu gospodu dajatve in davščine ter opravljali za dvor tlako.

— Neredkokrat je nastala v bližini takega gosposkega dvora cerkev, tržišče ali pa kasneje utrjen grad. Zidanih gradov z vsemi pritliklinami, ki si jih navadno pri srednjeveškem gradu predstavljamo, je bilo do 12. stoletja pri nas še prav malo. Šele v 12. stoletju se pojavljajo številnejši gradovi značilnih srednjeveških oblik. Kar se do 12. stoletja imenuje grad (castellum, castrum, urbs, munimen), je povečini le utrjen dvor, stolp ali staro gradišče. Tak grad zgodnjersrednjeveške vrste večkrat obdaja močvirje ali jarek, napolnjen z vodo. Velik »vodni grad« je bil panonski Blatenski kostel knezov Pribine in Koclja. Sledovi nekaterih manjših utrjenih dvorov so se nam ohranili do danes (Podkrnos, griček Sv. Roka pri Ptuj, v Starem trgu pri Ložu). Med dvori in »gradovi«, ki so pa po svojem nastanku in funkciji raznega značaja in jih omenjajo viri starejše dobe, so na primer: na Koroškem dva gradova pri Trušnjah in grad Kamen v Podjuni, ob Savi že leta 895 omenjeni Rajhenburg, v loških hribih leta 973 omenjeni »castrum Bosisen«, na Gorenjskem grad Bled (1011) in utrdba v Kranju (okoli 1075), ob Soči pa grad Solkan (1001).

DRUŽBENA RAZPOREDITEV. KMETSKI STAN. Osnovna družbena razporeditev pri Slovencih je v dobi nemške zavlade v bistvu ista, kot je bila v staroslovenski dobi, le da se je v trodelitvi družbe na nesvobodne, svobodne in plemiče pod vplivom nemškega reda razmerje enega razreda do drugega v mnogočem spremenilo in ustvarilo mnogotere nove prehodne oblike.

V najslabšem družbenem položaju so živeli pridvorni hlapci in dekle, ki jih je zemljiški gospodar mogel po mili volji odstranjevati, prodajati kot stvar drugemu in jim svojevoljno zviševati bremena. Tak hlapec ali dekla je skoraj stvar gospodova, niti v zakon ne sme stopiti brez gospodarjevega dovoljenja. Ako ga je sklenil izven gospodstva, ki mu je pripadal, so se otroci navadno delili med to in gospodstvo drugega zakonca. Nekoliko ugodnejši socialni položaj so zavzemali podložni hlapci, ki so obdelovali na kmetijah zemljo sicer v lastnem obratu, a so morali zato gospodarju služiti z datjavami in delom. Te more zemljiški gospod po svoji volji s kmetije odstraniti ali z drugimi zamenjati.

Že frankovska doba pozna poleg pridvornega in samostojnega hlapca še vrsto drugih, različno stopnjevanih vrst kmeškega prebivalstva. Poleg podložnih hlapcev se vrste nesvobodni kmetje z različno »svobodo« na zemljiškem posestvu enega in istega gospoda. Polsvobodni so kmetje s »svobodno« kmetijo in z osebno »svobodo«, bolje povedano, ne s popolno, marveč s polsvobodo. Zato se imenujejo tudi prazniki, ker so bili hlapčevske redne in ročne tlake »prazni«. Dan, ko se ne opravljajo hlapčevska dela, je še danes praznik. Prazniki so osebno svobodni, toda vezani na kmetijo in grudo, ki jo obdelujejo in s katere se (vsaj sprva) ne smejo samovoljno umakniti, z nje jih pa tudi zemljiški gospod ne sme odstraniti. Polsvobodni se redko ženi ali moži v krogu nesvobodnih, kajti zakon s socialno nižje stoječo osebo privede morebitno potomstvo v nesvobodo. Kmetijo, ki jo je imel od gospodstva, je mogel polsvobodni zapuščati kot dedno imetje.

Povsem svobodni slovenski kmetje s prihodom Nemcev nikakor niso izginili, pač pa se je njihovo število že v prvih stoletjih frankovsko-nemške oblasti začelo manjšati. Vzroki njihovega številčnega propadanja so bili mnogovrstni. Mnogi svobodni kmetje so bili lastniki tako majhnega deleža svobodne zemlje, da jim ta ni donášala dovolj za življenje. Zato so jemali od sosednega gospodstva v najem ali zakup kos zemlje in tako s prevzemom »nesvobodne« zemlje, ki je navadno večja po obsegu od »svobodne«, gubili z zemljo vred svobodo in gospodarsko neodvisnost. Vobče vpliva »nesvobodna«, »hlapčevska« zemlja na družbeni položaj svobodnih; z »nesvobodno«, »hlapčevsko« zemljo gubi oseba svobodo, ki jo na svobodni zemlji ima.

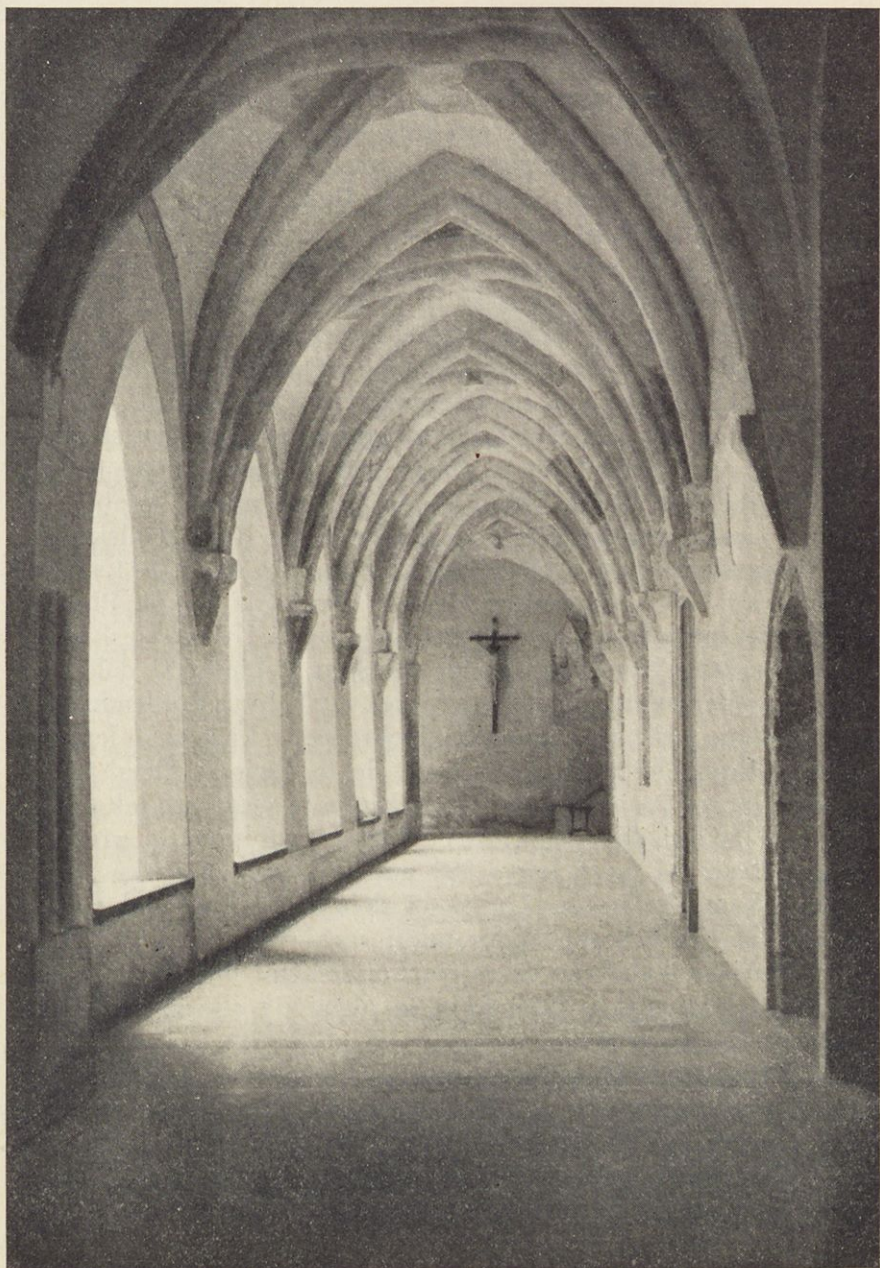
Kakor na nemške svobodne kmete, so tudi na slovenske glede na njihov socialni položaj uničujoče vplivale mnogotere uredbe nemške dobe. Visokih sodnih glob svobodni kmet večkrat ni zmogel, zato je bil prisiljen, da je svojo svobodo prodal za globo, ki jo je

nato plačal njegov novi gospodar. Naporna vojna služba, zvezana z velikimi stroški, je povzročila, da se je marsikateri svobodni kmet zatekel v varstvo in podložništvo bogatega gospoda, da je ta zanj prevzel vojne stroške. Visok davčni in dajatveni pritisk je uničil svobodo marsikaterega kmeta. Izgube svobode si pa ne smemo vedno predstavljati kot prehod v stan povsem nesvobodnega hlapčevstva. Tudi prehod iz svobodnega v le polsvobodni stan pomeni izgubo svobode, kakor pomeni narobe pridobitev svobode mnogo-krat le dvig iz nesvobodnega v polsvobodni položaj.

Kakor je po eni strani število svobodnih padalo, večalo pa se število polsvobodnih in nesvobodnih, tako se je z različnim »osvo-bojevanjem« množilo število polsvobodnih in tudi svobodnih. Ob podelitvi zemlje cerkvi postanejo pogostokrat nesvobodni »svo-bodni«, to je polsvobodni ali popolnoma svobodni.

Posebno vrsto kmetских ljudi predstavljajo tako imenovani cenzuali, nesvobodni hlapci, ki jih je nekdo »osvobodil«, s tem da jih je daroval na oltar neke cerkve, kot se izražajo listine; za to so morali cerkvi plačevati majhen davek v denarju (census). Cenzuali niso bili priklenjeni na grudo.

PLEMSTVO. Med Slovenci, ki so se kot »plemeniti« že pred pri-hodom Nemcev v socialnem oziru dvignili nad množico svobodnih, polsvobodnih in nesvobodnih, se je tudi v času po madžarskih navalih nadaljeval že v frankovski dobi započeti proces stapljanja z nemškim priseljenim plemstvom. Močnejši kot razedinjevalni vzroki med slovenskim in nemškim plemstvom, kot so jezik in sprva življenje po različnem pravu, slovenskem in nemškem, so bili zedinjevalni, ki so slovenske ter nemške plemiče družili ne glede na nacionalni izvor v en sam in enoten plemiški razred. Še moremo govoriti o plemstvu slovenskega izvora, ali to plemstvo se po svojem položaju in načinu življenja čimdalje bolj približuje nemškemu ter z njim mednarodnemu evropskemu plemškemu razredu visokega srednjega veka. Obče gospodarske, družbene, politične in kulturne razmere so razvoj v to smer pospeševale. V gospodarskem oziru je nemški zemljiški gospod s svojo po navadi večjo posestjo prevla-doval nad navadno sorazmerno majhnimi posestnimi edinicami slovenskega plemiča in svobodnega. V družbenem oziru gre razvoj v to smer, da se zateka mali in materialno navadno slabo stoječi slovenski plemeniti in svobodni človek v varstvo bogatejšega nemškega zemljiškega gospoda. V političnem oziru je bil na naših tleh v veliki večini Nemec, ne pa Slovenec tisti, ki je odločeval v upravi in vodstvu raznih vojvodin, mejnih grofij in grofij. Nemški plemič

KRIZNI HODNIK SAMOSTANA V STICNI
iz dobe prve gotike, druga polovica 13. stoletja

je dosegal in dosegel prednostni položaj v družbenem, materialnem in političnem oziru. Kot tak ni samo nadvladal s svojim jezikom, marveč je tudi posredoval (obenem z duhovnikom) v naše kraje iz svoje domovine in z evropskega zahoda vobče kulturne in civilizacijske uredbe. Te se širijo pri nas prav take kot so ob istem času na primer na Nemškem, v Franciji ali Italiji.

Iz staroslovenskih osebnih imen, ki jih v listinah najdemo ob imenih »grof« in »plemeniti«, smemo vendar sklepati, da so še v 10., 11. in 12. stoletju živeli plemiči, ki so govorili slovensko in dajali svojim otrokom še slovenska imena. Izrecno pa moramo ponovno poudariti, da slovensko osebno ime ne predstavlja vedno slovenskega porekla, kakor tudi nemško ime nujno ne pomenja, da je bil njegov nosilec Nemec. Bolj kot ime govori za plemičev slovenski izvor slovenski priimek, če je dodan imenu tujega izvora (na primer Konrad Pes, Oton Kralj) ali pa če ima plemič dvojno ime, postavim poleg nemškega tudi slovensko (n. pr. Reginger-Isker).

Slovenskega rodu je bil verjetno Preslav; ta se sredi 11. stoletja imenuje kot odvetnik grofice Heme v Savinjski dolini. Plemič s slovenskim imenom je »iz odličnega rodu rojeni Trdoslav«; v 12. stoletju je z ženo Slavo na svojem posestvu v Liesinški dolini (na Zgornjem Štajerskem) ustanovil cerkev sv. Valpurgie. Plemkinja je bila prejkone tudi »svobodna žena Dobronega«, ki je okoli leta 1150 podarila sirotišnici v Admontu svojo deklo Sprinco. Plemiči s slovenskimi imeni prejemajo zemljo od kralja in postajajo tako vazali krone. V bližini današnjih Medvod nad Ljubljano je prejel od kralja Otona III. pred letom 989 neki Pribislav kronsko zemljo. V hrvatskem okraju na Koroškem dobi od istega vladarja dve kmetiji »Slovan Sebegoj«. Eden takih vazalov krone je grof Trdogoj v Muriški dolini na Zgornjem Štajerskem; omenja se v prvi polovici 11. stoletja. V 12. stoletju se plemiči s slovenskimi imeni omenjajo že bolj poredko.

Malo je, kot kaže, prešlo slovenskega plemstva v velike rodbine mejnih grofov in grofov 11. in 12. stoletja. Skoraj vse te so po izvoru nemške. Za mnoge fevdalne rodbine pa smemo z upravičenostjo domnevati, da so se z možnostmi in ženitbami spojile z marsikaterim slovenskim plemiškim rodом.

V vrste plemstva se je povzpел tudi marsikateri staroslovenski kosez. Že Nemci, ko so prišli med Slovence, so videli v kosezihi »plemenite ljudi« in jih tudi v svojem jeziku tako označevali (edlinge). Latinska označba za koseza v 11. in 12. stoletju je večkrat »libertinus«, čeprav to pomenja sicer tudi osvobojenca, ki pa po svojem družbenem položaju ni bil kosez. Vendar je imel z njim

marsikaj sorodnega. Kljub nazivu »edling« (plemeniti) pa večina kosezov ni končno prešla v plemstvo, nasprotno, pokmetila se je in začela v družbenem oziru propadati. »Rusticus« ali »gepawer«, torej »kmet«, je v marsikateri listini kratkomalo »kosez«. Po podobnosti na furlanske arimane — edelinge se tudi kosezi na Slovenskem izjemoma imenujejo »arimani«. Do 12. stoletja se vrste kosezi po stopnji še med višjimi plemiči ali pa so takoj za njimi in se imenujejo v virih plemeniti (nobilis), v 13. stoletju pa jih po družbeni lestvici štejejo že za manj kot ministeriale; ti pa so bili po svojem izvoru plemiči nižje vrste. Prav ministeriali so potiskali koseze v družbenem oziru navzdol. Pri ministerialih, ki so deloma celo nesvobodnega izvora, ni ob njihovem družbenem vzponu prihajalo v poštev rojstvo v svobodi ali nesvobodi, marveč sposobnosti pri sprejemanju ali oddajanju fevdov in za službo v vojski. Vsega tega pa pri kosezih ni bilo. Njihova svoboda jih ob času, ko ta za družbeni vzpon ni bila več merodajna, ni mogla v primeri s številnimi družbeno dvigajočimi se ministeriali obvarovati pred družbenim propadanjem.

Kljub temu pa so kosezi in njihova posestva »koseščine« še dolgo v srednji vek ohranila značaj družbene in gospodarske privilegiranosti; kosezi živijo na svojih lastnih posestvih in smejo z njimi prosto razpolagati. Prvotne skupine kosezov so združene v posebnih sklenjenih področjih ali uradih in imajo v teh svoje sodstvo ter upravo. Na Koroškem imajo še vedno pravico pri knežjem kamnu voliti oziroma umeščati vojvodo. V tesnih zvezah in odnosih so do nosilca javne oblasti v deželi in v neposredni službi deželnemu knezu, tudi obvezani do določenih služnosti in poslov, zlasti pri sodnem postopku in glede vojaške službe.

KRŠČANSTVO IN CERKVENE RAZMERE. Z germanizacijo slovenske zemlje in vedno večjim vplivom nemštva v njenem gospodarskem, družbenem in splošno kulturnem življenju prodira vzporedno med Slovence vedno intenzivnejše krščanstvo. Pol stoletja madžarskih navalov pomenja sicer glede krščanstva na Slovenskem prekinitev in zastoje. Ob zgornji Muri in zgornji Dravi zastaja s tokom germanizacije tudi kristjanizacija, ob Donavi, v Panoniji ter ob Savinji in Savi so pa madžarski vpadi pretrgali začetke tamošnjega krščanstva.

Z odvrnitvijo Madžarov, ureditvijo vzhodnih krajin in novim valom germanizacije oživi zopet krščanstvo na slovenskih tleh. Prav iz teh desetletij obnovljene politične ureditve, novega kolonizatoričnega razmaha in obnovljenega širjenja ter organizacije

krščanstva so se ohranili zapisi treh tekstov v slovenskem jeziku, namenjeni dušnemu pastirstvu med koroškimi Slovenci. To so tako imenovani Freisinški spomeniki, vpisani v pismu karolinške minuskule srednjeevropskega tipa okoli leta 1000 v rokopis, ki je bil nekoč last škofijske cerkve v Freisingu na Bavarskem, a ga danes hrani Državna biblioteka v Münchenu. Freisinški spomeniki so najstarejši slovenski zapisani teksti in vobče najstarejši strnjeni slovanski teksti, napisani z latinskimi pismenkami. Prvi obsega obrazec splošne spovedi, drugi opomin k pokori in spovedi, tretji zopet spovedni obrazec, ki spada k prejšnjemu opominu. Drugi in tretji tekst je napisala ista roka. Verjetno so bili slovenski teksti namenjeni za uporabo duhovniku na ozemlju, ki ga je freisinška škofijska cerkev imela na Zgornjem Koroškem, kjer so bili takrat Slovenci še sorazmerno gosto poseljeni. Slovenski teksti pa niso prvopisi, marveč prepisi. Starejše predloge zapisov, ki so tudi mogle biti samo prepisi še starejših predlog ali prepisov, niso ohranjene. Prvopisi pač ne bodo dosti mlajši od prvih časov, ko so začeli uvajati krščanstvo med Slovence, in morejo segati celo do prve polovice 9. stoletja. Povsem verjetno je, da so v tem času dobili Slovenci tudi že ustaljene tekste drugih molitev in obrazcev, na primer očenaša in vere. Jezik Freisinških spomenikov je že začetna nova slovenščina, kakršna se je začela oblikovati kot samostojen slovanski jezik.

— Oznanjevanje krščanstva v ljudskem jeziku je bilo potrebno, kajti »temnih in starih običajev« ter vere v stare bogove in duhove je bilo še dovolj. Dolga stoletja po formalnem sprejemu krščanstva živi med ljudstvom še staro ajdovstvo v več ali manj prikriti obliki. Še v 12. stoletju je bilo med odraslimi osebami mnogo nekrščenih. Duhovniki se sicer trudijo, da bi namesto starih bogov in božanstev postavili krščanske svetnike, ali ne vedno z uspehom.

V 8. in 9. stoletju so najstarejše cerkve postavljali po prizadevanju salzburške in oglejske misijonske akcije ter škofijskih in samostanskih cerkvá, ki so postale zemljiške posestnice na slovenskih tleh. Škofije in samostani pa so ustanavljali in urejali cerkve na slovenskih tleh tudi v naslednjih stoletjih, zlasti so to bile farne cerkve z večjimi farnimi okoliši.

Že za Pribine in Koclja pa pride v njuni kneževini kot ustanovitelj novih cerkvá v pošte v tudi plemič-svetovnjak. Posebno od 10. stoletja se tudi na Slovenskem vedno bolj uveljavlja germansko-pravna uredba tako imenovanih lastniških cerkvá. To so cerkve, — ki jih je velikaš postavil na lastni zemlji kot neke vrste pritikline svojega zemljiškega gospostva in ki so ostale tudi nadalje njegova

lastnina. Lastnik postavlja in odstavlja pri cerkvi duhovnika, ima od nje gospodarsko korist, razpolaga s cerkvijo, njenim dohodkom in imetjem, prav tako kot s svojo lastnino. Iz mnogih lastniških plemiških cerkvá so nastale na Slovenskem farne cerkve, vendar navadno le za manjši okoliš. V 10. stoletju so se lastniške cerkve razširile posebno na Koroškem, v 11. stoletju pa tudi na Štajerskem in Kranjskem.

Med takimi in temi cerkvami je bilo še mnogo lesenih. Po obsegu so bile te cerkve navadno še majhne. Šele s samostanskimi cerkvami 11. in 12. stoletja so dobili naši kraji prva večja zidana svetišča, zgrajena v romanskem slogu tiste dobe (cerkve na koroški Krki, v Stični, Gornjem gradu in drugod); pridružijo se jim nekatere farne cerkve.

V podrobnostih se razlikuje cerkvena uprava v predelih severno od Drave, ki so spadali pod salzburškega nadškofa, od one na ozemlju oglejskega patriarha južno od te reke. Salzburg je s posebnimi cerkveno-pravnimi uredbami šel na roko Slovincem, da bi med njimi lažje širil krščansko vero. Najpomembnejša se tiče desetine, to je dajatve, ki jo je prvotno dobivala cerkev in je znašala deseti del vseh pridelkov. Da bi se lažje sprijaznili z novo vero, Slovenci sprva niso bili dolžni plačevati polne, to je po cerkvenem pravu določene desetine, marveč manjšo, ki so jo, ker je bila v navadi med Slovenci, imenovali tudi »navadno desetino« ali »desetino po običaju Slovencev«. Razen tega je bila, se zdi, desetine vobče prosta zemlja, ki so jo veliki zemljiški gospodje obdelovali v lastni režiiji. Te za Slovence v salzburški vladikovini veljavne desetinske uredbe so se razširile tudi med zapadne Slované in postale značilne za cerkveno upravo med njimi.

V drugi polovici 11. stoletja je pa bilo krščanstvo med Slovenci že toliko utrjeno, da je salzburški nadškof Gebhard (1060—1088), ki mu je bila tudi sicer finančna okrepitev njegove cerkve posebno pri srcu, začel zahtevati od Slovencev pravo ali zakonito desetino, to je natančno po cerkvenem pravu predpisani deseti del poljskih pridelkov, živine, vina itd. Salzburškemu vladiki se je to posrečilo, vendar ne brez upiranja od slovenske strani.

Drugačen je bil razvoj južno od Drave. Zdi se, da patriarh od svojih cerkva v teh krajih sploh ni pobiral desetne, pač pa lastniki lastniških cerkva od le-teh. O kaki »slovenski desetini« na ozemlju patriarhata nič ne slišimo. Z reformami pa je začel tudi Oglej skoraj ob istem času kot severno od Drave salzburški nadškof, seveda v drugi smeri. Patriarh Rabenger (1063—1068) in njegovi

nasledniki začno tudi na ozemlju oglejskega patriarhata uvajati desetino, ki jo predpisuje cerkveno pravo.

Obenem z desetinskimi reformami salzburških nadškofov in oglejskih patriarhov v drugi polovici 11. stoletja so dobile vzhodnoalpske dežele trdnejšo farno organizacijo, prvo škofijo in prve samostane. Živahno cerkveno življenje v tisti dobi in tudi reforme glede desetine so bile v zvezi s cerkveno reformnim duhom, ki je izšel iz francoskega samostana Cluny in ki je za investiturnega boja segel tudi v slovenske pokrajine. Namesto številnih, večkrat brez sistema postavljenih lastniških cerkva je urejena farna organizacija. Severno od Drave so jo v drugi polovici 11. stoletja izvedli salzburški nadškofje, južno od Drave pa oglejski patriarhi v razdobju tja do srede 12. stoletja. Lastniške cerkve po svojem značaju kot lastnina ustanoviteljev — zemljiških gospodov in pritiklina zemljiških posestev prenehajo. Zemljiško gospod ohrani nad njimi zgolj patronat, to se pravi, da ima kot zaščitnik ali patron nad cerkvijo določene pravice in dolžnosti, zlasti pravico predlagati pri cerkvi določeno osebo v namestitev za duhovnika.

Doba boja za investituro je prinesla na Koroškem ustanovitev tudi stalne škofije; ta je prva v Vzhodnih Alpah. Hema, grofica v Krški dolini na Koroškem, ki ima pa svojem rodu starobavarskega izvora in zvezah tako važen pomen za zgodovino 11. stoletja, je večji del svojega velikanskega imetja na Koroškem, Savinjskem in Kranjskem prepustila salzburškemu nadškofu Balduinu (1041 do 1060) v cerkvene namene. Sama je ustanovila vrsto cerkva in dosegla, da jim je salzburški nadškof podelil krstno in pogrebno pravico ter desetine. Za te ugodnosti je salzburška cerkev prejela od Heme posestvo v Rajhenburgu ob Savi in še neko drugo v Furlaniji. Na Krki je dala Hema sezidati cerkev in ustanovila ženski samostan ter ga bogato obdarovala z zemljiško posestjo na Koroškem, v Savinjski krajini in na Bavarskem (1043). Hemino ustanovo je za ustanovitev škofije uporabil salzburški nadškof Gebhard, takrat eden najvnetejših borcev za reformo cerkve na papeški strani. Obnovil je več kot po stoletnem prestanku staro uredbo karantanskih pokrajinskih škofov na ta način, da je postavil na Koroškem strogo sebi podrejenega škofa — sufragana in novo škofijo opremil s posestvijo Hemine ustanove na Krki. Leta 1072 je bila formalno ustanovljena škofija na Krki. Kmalu za tem je sledila, tudi ob pomoči Heminega imetka, ustanovitev benediktinskega samostana v Admontu na Zgornjem Štajerskem (1074). Na Koroškem pa so reforme clunyjevske smeri dobile novo mogočno postojanko tudi v samostanu, ki ga je pri Šent Pavlu

v Labotski dolini ustanovil leta 1090 grof Engelbert Spanheimski. Z novo škofijo, novimi samostani in strogim cerkvenim duhom, ki je vanje uveden, ter s preokretom v mišljenju dotlej povečini cesarsko usmerjenega svetnega plemstva, je okoli leta 1100 v Vzhodnih Alpah prevladala clunyjevsko-papeška smer.

Ko je leta 1122 s pogodbo, sklenjeno v Wormsu, formalno zaključen boj za investituro, je cerkveno življenje severno od Drave

NADGROBNIK KRALJA PREMYSLA OTAKARJA II.

v cerkvi sv. Vida v Pragi

uravnano že povsem v nove tokove. »Slovenska desetina«, preostanek iz dobe pokrščevanja Slovencev, je odpravljena. Koroška dobi prvo stalno škofijo in vrsto novih samostanov. Tudi farna organizacija je medtem že znatno napredovala.

Bolj nejasno se razvijajo cerkvene razmere južno od Drave. Staro cerkveno organizacijo, ki sega še v predslovensko dobo in je tudi slovenski, obrski in madžarski navali niso uničili, je ohranil le zahodni rob slovenskega naselitvenega ozemlja. Prafare Furlanske ravnine in istrskega Primorja segajo globoko v slovensko zaledje. Meje tržaške škofije oklepajo še velik del Notranjske in Krasa. Na Kranjskem sega najstarejša farna organizacija v svojih osnovah v 11. stoletje. Svetna pripadnost Kranjske pod oglejskega patriarha je, kakor kaže, pospešila tamkajšnjo cerkveno ureditev

in oživila dotlej le slabo skrb oglejskih patriarhov za slovenski del njihove vladikovine. Redkokdaj je prišel oglejski patriarh kot najvišji cerkveni poglavar med Slovence južno od Drave.

*

* *

KULTURNO ŽIVLJENJE na Slovenskem v srednjem veku je močno pod vplivom vseh tistih tokov našega zgodovinskega razvoja, ki smo jih v celoti označili kot germanizacija Slovencev in slovenske zemlje. Germanizacija v širokem pomenu besede, s katero gredo vzporedno mogočni vplivi na družbeni in gospodarski razvoj pri nas, je oddelila slovenskega kmeta, kolikor je še ohranil svoj slovenski jezik, od plemiča in duhovnika, kasneje tudi od meščana. Tudi tisti plemič, duhovnik in meščan, ki je bil po izvoru in rodu Slovenec vedno bolj ali vsaj pretežno uporablja tuji jezik in je ta tudi jezik njegovega slovstvenega ustvarjanja, kolikor je tega pač bilo. Plemič, duhovnik in meščan so bili glede literarne, umetnostne in materialne kulture pod močnimi vplivi, ki so prihajali k nam od zunaj, vtem ko se je kmet držal svoje stare ljudske kulture. Podčrtati je pa še eno: prav kmet ni imel pri nas, niti ni dosegel politične veljave, ostal je v primerjavi z drugimi razredi na nižji in nepriviligirani družbeni stopnji; zato ni imel, kakor plemič, višji duhovnik ali meščan na razpolago tistih in tako velikih materialnih sredstev, ki šele omogočajo pomembnejše udejstvovanje na kulturnem področju.

Poudariti pa je, da je izraz in pojem »germanizacija« glede tujih vplivov tako na področju gospodarskega, družbenega in versko cerkvenega življenja kot na področju kulture preozek in do neke mere napačen. Vplivi iz evropske sredine in zahoda, čeprav so prišli k nam po veliki večini od Nemcev in preko Nemcev in imajo zato na zunaj nemški značaj, so po svojem bistvu srednje in zahodnoevropski. Zato bi v tem smislu mogli namesto »germanizacija« bolje dejati »evropeizacija«.

Literarna, umetnostna in materialna kultura takega srednje in zahodnoevropskega pečata in izvora je od časov frankovske oblasti začela prodirati in se širiti na slovensko ozemlje in med Slovence. Iz prvih stoletij nemškega političnega gospodstva ohranjeni spomeniki slovstvene in umetnostne kulture pri nas niso številni ali pa niso ohranjeni. Z neznatnimi izjemami ne poznamo do 12. stoletja slovstvenih tekstov, nastalih na slovenskih tleh. Šele od konca 12. stoletja se začnejo pojavljati, kažejo pa še vedno, na-

pisani na latinskem ali nemškem jeziku, vse znake kulturno kolonialnega značaja, so le posamični ter po nastanku največ slučajnostni. Semkaj spada nemška junaška in viteška pesem, ki ni bila pri nas neznana in ji tudi naši kraji in ljudje niso bili tuji. Ljudstvu je ta uvedena literatura tuja. Vobče je kaj pičlo število literarnih tekstov, zapisanih in napisanih na današnjih slovenskih tleh v razdobju do 15. stoletja. Še manj je takih, ki bi imeli za avtorje domačine; prvi so iz 13. stoletja, toda vsi na latinskem ali nemškem jeziku. Nekaj krajših tekstov in beležk je vse, kar se nam je v slovenskem jeziku zapisanega ohranilo. Nedvomno pa je nastalo in bilo zapisanega na slovenskem jeziku več, kot ohranjene razne molitve, obredni obrazci, obredne in cerkvene pesmi itd. Največ domačega in izvirnega, nepomešanega s tujimi zlasti zahodnimi vplivi ima v visokem srednjem veku slovenska narodna pesem, pred vsemi baladna. »Narodna pesem je bila višek oblikovanja v slovenski besedi srednjega veka« (F. Kidrič).

Listine in vobče pisani dokumentaren material so sestavljene na enak način kot na sosednjih italških in nemških tleh. Njihov jezik je latinski, od konca 13. stoletja — razen v mestih Primorja in v ožjih cerkvenih krogih, kjer je latinski — v vedno večji meri tudi nemški. Listina, opremljena s pečatom, in listina, ki jo izstavlja javni notar, sta glavni vrsti listin na slovenskih tleh od 12. stoletja dalje.

Umetnostno ustvarjanje se pri Slovencih izživila v dveh smereh, v ljudski umetnosti, njo so Slovenci prinesli s seboj in v novi domovini dalje oblikovali in razvijali, ter v zahodni umetnosti, to je posredovalo krščanstvo in tuja politična oblast. Obe smeri imata v prvih stoletjih le malo skupnega. Tradicionalna ljudska umetnost se razvija po svoje dalje in se kaže v narodni noši, obrti, gradnji hiš ter v ornamentiki vobče. Ohranjenih predmetov iz te dobe skoraj ni. Najstarejši opisi slovenske noše segajo do 12. in 13. stoletja.

Le malo imamo ohranjenih spomenikov umetnostnega ustvarjanja iz prvih stoletij srednjega veka. Semkaj bi mogli šteti v kamen upodobljene človeške figure, ohranjene v Hodišah na Koroškem in na Svetih gorah nad Bizeljskem. Ti ostanki umetnostnega ustvarjanja spadajo še v predromansko dobo, prav tako kot pod vplivi od juga in zahoda nastali redki ohranjeni ostanki stavbarstva in skulpture tega časa, kot so karolinška cerkev na Krnskem gradu na Koroškem, pred nedavnim časom odkriti ostanki cerkve

pri Zalaváru blizu Blatnega jezera in dve cerkvi na Svetih gorah nad Bizeljskem, ali pa pleteninasta ornamentika, zastopana po kamnih iz Slivnice pri Mariboru, Batuj na Vipavskem in iz raznih krajev na Koroškem.

Prevladujoča umetnost v razdobju velike germanizacije slovenske zemlje je pa umetnost romanskega sloga; ta je za dobo od 11. do prve polovice 13. stoletja pustila pri nas že večje število spomenikov; ohranjeni pripadajo povečini stavbinski umetnosti. Pomembnejši med njimi imajo za naročnike samostane, velike fevdalce in stare župnije. Z ustanavljanjem samostanov, z dviganjem moči in naraščanjem materialnih sredstev fevdalcev in cerkvá ter s postopno organizacijo fara in cerkvenega življenja se spomeniki te vrste množe, zlasti še v drugi polovici 12. in v prvi polovici 13. stoletja. Zaradi zakasnitve nasproti razvoju na zahodu moremo o prehodu iz romanskega v gotski slog govoriti pri nas šele sredi 13. stoletja in prvo polovico tega stoletja še v glavnem šteti v obdobje romanskega sloga. Spomenikov je že toliko ohranjenih, da jih moremo razporediti po tipih in ozemeljskih območjih.

Med najpomembnejše, danes deloma v predelani obliki ohranjene stavbinske spomenike romanskega sloga na današnjem slovenskem ozemlju, spadajo: cerkev najstarejšega samostana na Kranjskem v Stični, ki jo je prejkone mojster Francoz sezidal v drugi polovici 12. stoletja; kapela v dvoje nadstropij na Malem gradu v Kamniku, ki je last takratnih gospodarjev Kamnika, Andechsov, in se v neki listini prvič omenja leta 1250; velike farne cerkve v Ptuj in Mariboru ter nekdanja cerkev sv. Nikolaja v Ljubljani (podrta 1704); dve cerkvi v Žičkem samostanu, stara župna cerkev v prekmurskem Turnišču in še druge cerkvene stavbe. V poznoromansko dobo spadajo med drugim deli cerkvá v Kostanjevici na Dolenjskem, Laškem, Špitaliču, Vuzenici in kapela križnega hodnika v nekdanjem dominikanskem samostanu v Ptuj. Tip zase so cerkvene stavbe slovenske Istre (na primer v Hrastovlju). Arhitekturi samostanskih in večjih farnih cerkva se pridružujejo na skromnejši način pozidane podeželske cerkve iz 12. in prve polovice 13. stoletja. V slikarstvu so na prvem mestu umetniško okrašeni rokopisi iz stiške rokopisne in slikarske delavnice, ki so po svojem okrasju sicer odvisni od tujih vzorcev, ali vendar priča sorazmerno zgodnjega umetnostnega, glede na vsebino pa tudi slovstveno-kulturnega delovanja na slovenskih tleh.

VELIKA KARANTANIJA IN NJENE KRAJINE

Bavarska vodi od srede 10. stoletja ofenzivo proti Madžarom. Kmalu po prvih uspehih, ki so pripeljali leta 949 bavarsko-karantansko vojsko celó že v samo deželo sovražnikovo, se leta 952 silno poveča bavarsko politično območje. Veronsko krajino, Furlanijo in Istro, torej obrobne dežele Bavarski in Sloveniji na jugu oziroma jugozahodu, prejme takrat bavarski vojvoda kot fevd od države in jih pridruži svoji združeni Bavarski in Karantaniji. S tem je bila ustvarjena ob vratih na Balkan in v Italijo pod vodstvom bavarskega vojvode močna skupina deželá, ki naj bi branila jugovzhodni del nove nemške države pred nevarnostmi od juga in vzhoda.

V madžarskem vprašanju je pa prineslo preobrat leto 955. Na Lechfeldu pri Augsburgu potolčejo tega leta na dan 10. avgusta Nemci do dobrega Madžare. Izid bitke je postal nadvse pomemben in usoden za nadaljnji razvoj razmer tudi na slovenski zemlji. Do Srema in Tise nemške vojske sicer takrat niso potisnile Madžarov — kot nekoč Karlove Obre — nemška krona je prepustila nadaljnje vojevanje Bavarcem in Karantancem; ti pa zaenkrat še niso izrabili velikega uspeha in so le počasi pridobivali del tega, kar jim je bilo odvzetega pred pol stoletjem. Zato traja na madžarski meji preko deset let priličen mir. Šele proti koncu šestdesetih let se začne večja aktivnost na vzhodu. Drugič v naši zgodovini postane slovenska zemlja krajiško-obrambno ozemlje velike tuje države: kakor po obrskih vojnah frankovske proti bolgarsko-slovanskemu vzhodu, tako sedaj v drugi polovici 10. stoletja nemške proti madžarsko-hrvatski meji.

VELIKA KARANTANIJA. KRAJINE. Od Donave do Jadrana je zopet nanizan venec krajin ali mejnih grofij; te so ustvarile trden mejno-obrambni pas in pripomogle, da so bili ob koncu 10. stoletja Madžari utesnjeni na panonsko nižino. Od severa proti jugu se vrste: 1. Vzhodna krajina ob Donavi, 2. Karantanska krajina ob srednji Muri, 3. Podravska krajina ob Dravi med Pohorjem — Kozjakom in ogrsko mejo, 4. Savinjska krajina ob Savinji in zahodno od Sotle ter spodnje Krke, 5. Kranjska krajina ob zgornji Savi. K tem moramo prišteti še dve krajini, ki sta obstajali že v dobi pred Madžari: 6. Istrska krajina in 7. Furlanska krajina.

Nastanek naštetih krajin je velikanskega pomena za zgodovino Slovencev in ozemeljski razvoj slovenske zemlje. Še v 9. stoletju gredo frankovske meje in z njimi frankovsko-nemški vpliv preko

ožjih slovenskih mejá na hrvatska in panonska tla. Z obrambnim pasom krajin je pa zasekana v trup zahodnega dela Južnih Slovanov ostrejša politična meja kot kdaj poprej. Na severu je ločila Slovence tostran spodnje Mure od rojakov, ki so ostali pod madžarskim gospostvom, ob Sotli, spodnji Krki in Gorjancih je pa razdelila prebivalstvo iste krvi pod različne politične gospodarje in pripravljala s tem nastanek slovenske in hrvatske skupine. V notranji zgodovini pomenja ustanovitev krajin razbitje Slovencev na dežele; od njih poslej vsaka živi ali vsaj hoče živeti svoje posebno politično življenje. Druga polovica 10. stoletja je s svojimi krajinami ustvarila kasnejše Korošce, Štajerce, Kranjce itd., to je, razbila je slovensko zemljo na dežele.

Od krajin, ustanovljenih v drugi polovici 10. stoletja na slovenskih tleh, je ostala v tesnejši zvezi z Bavarsko le Vzhodna krajina ob Donavi. Ostale so tesno naslonjene na Karantanijo, ali sedaj bolje rečeno na Koroško, in predstavljajo v celoti obsežno ozemlje, ki ga moremo imenovati Velika Karantanija. Skoraj vsi Slovenci prebivajo v okviru njenih mejá. Kakor pred sto leti pod Arnulfom so bile dane možnosti, da postane Velika Karantanija po svoji pretežni večini slovenskih prebivalcev slovenska vojvodina. Razvoj, ki ga je podprl silni dotok nemštva v naše kraje, je preprečil nastanek »Velike Slovenije« v obliki »Velike Karantanije«.

Na čelu Koroške stoji do leta 976 vojvoda Bavarske, od tega leta pa ima Koroška svojega samostojnega vojvodo. Nastanek posebne vojvodine Koroške je v zvezi z bavarsko in nemško državno politiko v drugi polovici 10. stoletja. Združeno Bavarsko, Karantanijo, Veronsko in Furlansko krajino upravlja od l. 952 Henrik I., brat nemškega kralja Otona I. Ko je Henrik I. v letu bitke pri Augsburgu (955) umrl, mu sledi sin Henrik II. Ker je bil ta še mladoleten, vodi oblast in ima prvo besedo v deželi njegova mati Judita; ta si prizadeva, da bi od osrednje vlade dosegla kar najmanjšo odvisnost za Bavarsko in z njo združene dežele, med katerimi je tudi Koroška. Eden glavnih podpiralcev njenih načrtov je Abraham, škof iz bavarskega Freisinga.

Iz zvez, ki jih je imel Abraham z Judito in bavarsko vojvodsko rodbino vobče, je znal doseči za Freising kar največ na kolonizacijskih tleh, ki so se po bitki pri Augsburgu odprla na vzhodu in jugovzhodu. Freisinška škofijska cerkev je že imela obširna ozemlja na Koroškem, posebno v središču dežele okoli Vrbskega jezera. Škof Abraham si je prizadeval, da freisinško posest v teh krajih še poveča.

In officio Polan.

Ex alia pte aque apud sanctū
martinū sunt due hūbe culte
duarū quelibz soluit annis sin-
gulis ouem sū beozū. Stenā
mū · harrebe · ⁊ porcū · ⁊ nis
illud quod uocatur Polkon. put
in officio sup̄sc̄pto plenus est
exp̄sum.

Item in festo bī onchabehis sol-
uit frumentū n̄r̄ citimadōnes
officialiū et soluit annū. Si
ue dñs ep̄us in festo bī beozū
p̄sens fuit siue absens.

Item eca festum bī martini p
janrebe. aut. iij. m̄. vi. pan
⁊ unū quatuor

Item dat scapulas ⁊ nis illud
quod uocat forstrebe sicut in
p̄onto officio fūten exp̄sum
contraet

Item in isto officio nullus p̄ma
bit nisi d̄ sp̄ali luenna officialis.
qui ū ser̄ fr̄at̄ soluet. i. ōr̄ann.

Item officialis cū ter in anno
ip̄os hūbros accepit h̄r̄ omē
nis ab eis quod sc̄ptū est in

officio fūten. hoc excepto q
duo hūbri vane. p̄onalz mabz
in anno in festo bī onchabehis
indicta ⁊ in purificatione bīe
ignus. p̄ p̄bulo officiali. Anē
i. m̄ca. ⁊ in festo bī beozū qh
bi. i. m̄. sic in off̄o fūten.

Item Sebochsen ⁊ fr̄schingū
dant. et si p̄lecta aliaū d̄e
tenus in hūba nō remansit
omnes res mobiles ip̄i sp̄ar
nent sic antea in officio fū-
ten similis est exp̄sum.

Item p̄sente dñs ep̄o fruunt cū
carnibz ad coquiam

Item soluit Stenā m

Item quilibz residenciū in dñm
rate monū istū officio tenet
dare officiali duas ligaturas
fenu videlicet chlatiren. n̄l̄ p̄
eod̄ feno i. dñ. quod fenu vor
sting tenitur colligere.

Item d̄ Arch fuit tres hūbe
culce ⁊ fuit ouem sū beozū
⁊ una alia ut p̄d̄ct̄

Dokler je bil živ kralj in cesar Oton I., je uravnaval Abraham svojo politiko še v skladu z državno oblastjo, kakor je tako delala tudi vojvodinja Judita. Po smrti Otona I. (973) se je pa naglo spremenilo razmerje vojvodske rodbine in tej vdanega Abrahama do novega kralja, sina prejšnjega, Otona II. Iz političnih in rodbinskih razlogov je zavzel medtem dorasli vojvoda Henrik II. nasproti svojemu cesarskemu bratrancu nasprotno stališče; Henriku II. se je pridružil tudi stari prijatelj vojvodske hiše, škof Abraham. V začetku vlade Otona II. igra ta še kaj dvolično vlogo. V resnici je nasproten cesarju, a se je kljub temu sukal v njegovi bližini in ga pridobil, da je vladar podelili 973. leta freisinški cerkvi obširno zemljo v na novo urejeni Kranjski krajini. Darovano ozemlje je obsegalo Sorško polje, okolico Loke, Selško dolino in večji del Poljanske doline. Tudi koroška posest freisinške cerkve je za škofa Abrahama porastla in se okrepila.

Medtem ko je vladar na radodaren način ustrezal željam bavarskega vojvode in freisinškega škofa, sta pa ta dva proti njemu pletla zaroto. Na velikanskem ozemlju, ki se je širilo od čeških mejá do Verone ter od Lecha do Ogrske, je skušal vojvoda Henrik zase pridobiti kar največjo moč in veljavo. Škof Abraham mu je bil pri tej politiki močna opora. Zveza proti kroni je dosegla višek s prestopom češkega vojvode Boleslava in poljskega kneza Mieczy-slaw na bavarsko stran. Torej velikanska in za nemškega državnega poglavarja kaj nevarna zveza, za katero pa je ta končno leta 974 zvedel in vojvodo prehitel. Še preden se je ta mogel združiti s svojimi češkimi in poljskimi zavezniki, je prišel kroni v oblast. Sledila je kazen: vojvoda je bil odstavljen in je moral obenem s svojim glavnim pomagačem, škofom Abrahamom, v pregnanstvo.

Upor Henrika II. je dal cesarju dober nauk. Tako obsežno ozemlje, združeno v rokah enega samega kneza, je moralo pomeniti stalno nevarnost za državo ob vzhodnih mejah, posebno še, če je njenega imejitelja vodila skušnjava veleizdajniških zvez s tujino. Zato je cesar leta 976 od Bavarske oddelil Koroško, deželo povzdignil v vojvodino in ji priključil nove krajine na vzhodu in jugu.

VOJVODINA KOROŠKA. Nova vojvodina Koroška je po nastanku in razvoju iz slovenske Karantanije kljub prodirajočemu in rastočemu nemškemu vplivu bila še vedno zakoreninjena v domačem družbenem in kulturnem življenju; zato je bila tudi v visokem srednjem veku zasnovana in urejena drugače kot ostale plemenske vojvodine nemške države. Te so zasidrane v posamez-

nih nemških plemenih. Koroška to ni mogla biti, kajti njeno prebivalstvo je bilo še povečini slovensko in vojvoda pravzaprav tujec v deželi, nespojen z ljudstvom, ki mu je stal na čelu. Koroška je še stoletja morala biti to, kar je dejansko bila, to je, če smemo reči, plemenska slovenska vojvodina. Koroški vojvoda pa je bil zaenkrat in še dolgo to, kar si je želela državna oblast za vojvode na Nemškem: državni uradnik, ki mu je vojvodstvo od krone podeljeni fevd. Zato se še sto let na Koroškem stalno menjavajo vojvode iz različnih nemških rodbin.

Že v prvih letih nove vojvodine ji stoji na čelu pisana vrsta vojvod, dokler ni Henrik II., ki se je medtem spravil z državno oblastjo, leta 989 postal drugič vojvoda koroški ter v osebni uniji še enkrat združil Bavarsko in Koroško vojvodino. Po njegovi smrti (995) in za njegovega sina in naslednika, tudi Henrik imenovanega, je personalna zveza med Koroško in Bavarsko trajala dalje, dokler ni tretji Henrik leta 1002 postal nemški kralj. Tedaj je bil na Koroškem postavljen za vojvodo Oton iz Wormsa.

Za njegove dobe, prejkone že leta 1002, so nastale v zvezi s Koroško in takratno slovensko zemljo važne upravno ozemeljske spremembe. Prejkone iz sovražnosti in nasprotovanja proti vojvodu Otonu je nemški kralj iz okvira Velike Karantanije oddelil krajine Karantansko, Podravsko, Savinjsko in Kranjsko ter jih podredil naravnost kroni. S tem aktom je Velika Karantanija razbita, združitev skoraj vseh Slovencev v okviru ene same dežele pokopana, razdelitev slovenske zemlje na dežele poglobljena. Zasnova »združene Slovenije« v obliki ene, »slovensko plemenske« vojvodine nemške države je razblinjena v nič. Doba, ko prehaja prvo tisočletje našega letoštetja v drugo, pomenja rojstvo kasnejše Koroške, Štajerske in Kranjske. Takrat že moremo približno določiti meje in obseg teh nastajajočih deželá.

Na zahodu gredo meje Koroške — prav tako kot že meje staroslovenske Karantanije — do Kristenbacha med Lienzom in Innichenom. Doline, ki pošiljajo vode pri Lienzu v Dravo, spadajo še pod Koroško. Na severu so meja Visoke Ture. Predele okoli danes štajerskega Neumarkta so še do 13. stoletja, okoli St. Lambrechta in Muraua pa celó še do 15. oziroma 16. stoletja šteli h Koroški. Na vzhodu je za mejo pogorje Gólice (Koralpe). Dravska dolina okoli Vuzenice, Mute in Remšnika, vse do tesni med Breznom in Ožbaltom spada še tja do srede 12. stoletja pod Koroško. Slovenjegraški okraj do Hude Luknje in gore Stenice je pa celó še do 15. stoletja v političnih zvezah s Koroško. Savinjske planine, zahodne Karavanke in Karnske Alpe so v glavnem meja proti

jugu, le beljaški okraj južno od Drave, Zgornji Rož in Spodnja Zilja s Kanalsko dolino so do leta 1077 v političnem oziru podrejeni furlanskemu mejnemu grofu. V letih, ko po madžarskih navalih nastajajo na vzhodu nove krajine, srečujemo v virih že tudi imena grofij, v katere je bila Koroška razdeljena. Te so: Lurnska grofija na Zgornjem Koroškem (do Beljaka), Breška grofija, ki se tako imenuje po Brežah (Friesach) in je obsegala osrednji del dežele, in Junska grofija, ki se je širila v glavnem preko Podjune in Labotske doline.

V prvem stoletju vojvodine Koroške (976—1077) si v vojvodskem dostojanstvu slede naglo člani različnih nemških fevdalnih rodbin. Postavljala in odstavljala jih je krona, skrbno pri tem čuječ, da ne bi kateri postal premogočen. Kadar je kdo odstopil ali umrl, so vladarji radi postavili za vojvodo takega, ki ni bil s prejšnjim v sorodstvu, zato pač, da ne bi ta ali ona rodbina prišla v skušnjava, prisvojiti si dednost koroškega vojvodskega prestola. Kako nevarno je moglo postati za državno oblast, ako je prišel eden ali drugi do velike moči, nam kaže zgled koroškega vojvode Adalberona; ta je od vojvod 11. stoletja v koroški zgodovini najpomembnejši.

Adalberonov rod je prišel v Alpe iz Bavarske. Po gradu Eppenstein na Zgornjem Štajerskem se njegovi člani začno imenovati Eppensteinci. Ko je po zavrnitvi Madžarov ustanovljena ob srednji Muri Karantanska krajina, postanejo Eppensteinci njeni načelniki, obenem si pa tukaj, na Zgornjem Štajerskem in sosednjem Koroškem v znatni meri povečajo zemljo. Leta 1011, s smrtjo vojvode Konrada, postane Adalberon, takrat že eden najmočnejših gospodov v naših krajih, koroški vojvoda, obdrži pa obenem še nadalje vodstvo Karantanske krajine. Z imenovanjem Adalberona za koroškega vojvodo se je pa čutil prikrajsanega sin prejšnjega koroškega vojvode. Ko je bratranec tega postal leta 1024 kot Konrad II. nemški kralj, se je tiho nasprotstvo med vladarjem in mogočnim Eppensteincem še povečalo, dokler ni leta 1035 javno izbruhnilo. Adalberon zasnuje proti vladarju zaroto, nasloni se na svoje zveste doma, napade pristaše Konradove in se zveže celó s Hrvati in Madžari. Nevarna povezava torej, ki je segla preko državnih mej in je bila tako pomembna, da je vezala Bavarce doma, ko se je Konrad II. tistega leta odpravil nad severnoslovanske Ljutice. Adalberon svojih veleizdajniških načrtov ni mogel izvesti, o pomoči Hrvatov in Madžarov ne slišimo več; podvreči se je moral in bil obsojen v izgnanstvo, deželo pa je seveda izgubil.

Po Adalberonovém padcu je personalna zveza med Karantansko krajino in vojvodino Koroško zopet prenehala. Vrsta koroških vojvod se je poslej pogostokrat menjala ali celó pretrgala, kadar si je vladar sam začasno pridržal neposredno oblast nad deželo. Namesto vojvodov tujcev, ki nekateri poverjeni vojvodine še videli niso, pridejo v drugi polovici 11. stoletja do veljave v deželi že udomačeni Eppensteinci. Iz tega rodu je Adalberonov vnuk Liutold postal leta 1077 vojvoda koroški. Od leta 1090 do leta 1122 mu je nasledoval brat Henrik, dotlej krajišnik na Kranjskem in v Istri. Bil je zadnji iz rodu Eppensteincev.

KARANTANSKA KRAJINA — ŠTAJERSKA. Karantanska krajina je nastala kot člen v obrambnem pasu proti Ogrski okoli leta 970. Prvotno se razprostira ob srednji Muri in njenih pritokih, južno od Brucka pa do Ernovža (Ehrenhausen). Na severozahodu meji na Gleinško planino, na zahodu na planino Gólico (Koralpe), na jugu ji teče meja na Kozjaku in Muri do Radgone. Vzhodna meja pa je še nestalna in se šele vzporedno z uspehi v bojih z Madžari pomika počasi na zgornjo Rabo in od te na Labnico. Karantanska krajina se imenuje dežela, ker je bila ustanovljena kot krajina, ki naj ščiti predvsem ožjo Karantanijo ali Koroško in ki nanjo na vzhodu meji.

Poseben položaj, tako nasproti Karantanski krajini kot nasproti Koroški, so zavzemale štiri grofije na današnjih zgornještajerskih tleh, Muriška, Leobenska, Judenburška in Aniška. Spadale so pod Koroško vojvodino, so se pa od te že zgodaj oddelile. Najpoprej, že po padcu Adalberonovem 1035. leta, se je priključila Aniška grofija, najkasneje leta 1122, ko so izumrli Eppensteinci, so se pa ostale tri združile s Karantansko krajino, tako da je ta takrat dosegla približen obseg današnje avstrijske Štajerske.

Karantansko krajino dobi po Adalberonovem padcu v upravo plemiški rod Wels-Lambachov, ki je bil doma v Zgornji Avstriji. Do preko srede 11. stoletja branijo Wels-Lambachi v boju z Madžari meje svoje krajine na vzhodu. Okoli leta 1055 sledi kot vodja Karantanske krajine Otakar iz bavarskega rodu, ki je imel bogato posest v zgornjeavstrijskem Traungavu. Po tem okraju se imenuje rod Traungavci, po ponavljajočem se osebnem imenu posameznih članov pa tudi Otakari. Že prvi Otakar, krajišnik v Karantanski krajini, nosi pridevek po svojem glavnem gradu Steyru (Stira) ob Aniži. Od tod je prešlo ime na krajino ali marko ob srednji Muri, ki so jo on in njegovi nasledniki upravljali: Štajerska (marka) — Steiermark.

PODRAVSKA KRAJINA. Imenuje se, gledana s Koroškega, tudi Krajina onstran gozda, to je Dravskega gozda med Pohorjem in Kozjakom, po Ptuju pa tudi Ptujška krajina. Tudi začetki Podravske krajine segajo v dobo po zavrnitvi Madžarov. Takrat je bila ta proti Madžarom ob Dravi ustanovljena krajina po obsegu še majhna. Na severu gre meja ob Muri od Ernovža do Radgone, na jugu se drži črte Konjiška gora—Boč—Donačka gora, na zahodu se njene meje vzpenjajo le na vzhodna pobočja Kozjaka in Pohorja (Dravska dolina od Ožbalta do Dravograda je Podravske krajini priključena šele leta 1147), na vzhodu pa prvotna meja ni šla mnogo preko črte Ptuj—Radgona. Lahko pristopno gričevje, proti vzhodu tekoče vode, ravnine in negozdnat svet je krajino na široko odpiral proti madžarskim mejam in madžarskim vpadom. Zato je tudi njena vzhodna meja še blizu do srede 12. stoletja negotova in se menjava, je bolj mejni pas kot mejna črta.

Na čelu Podravske krajine stojijo krajišniki iz raznih rodbin, nazadnje stranska veja koroških Spanheimov. Ko ti izumrejo, dobe krajino po letu 1147 obenem s spanheimskim zasebnim imetjem štajerski Traungavci in s tem potisnejo meje svoje Štajerske marke na jugu do črte Konjiška gora—Boč—Donačka gora.

SAVINJSKA KRAJINA. Njen razvoj je ozko povezan s sosednjo Kranjsko. V frankovski dobi spada porečje Savinje h krajini, ki se omenja ob zgornji Savi in je predhodnica kasnejše Kranjske. Po madžarskih navalih je ta »Posavska krajina« v obliki nove Kranjske krajine zopet obujena k življenju in njen del je Savinjska krajina. Na severu meji ob Konjiški gori—Boču—Donački gori na Ptujško krajino, na severozahodu in zahodu spada k Savinjski krajini zgornja Savinjska in Šaleška dolina, na vzhodu postane Sotla krajiška in državna meja, na jugu pa gredo meje stare Savinjske krajine daleč preko Save. Od Zagorja do izliva Ljubljanice v Savo dela mejo Sava, nato se zasuje mejna črta v južno, od Grosupeljske kotline do jugozahodnih obronkov Gorjancev pa v jugovzhodno smer. Grosupeljska okolica, zgornja Krka in Suha krajina spadajo še v Savinjsko krajino, Dobropolje in kočevski okraj pa ne več. Prvotna vzhodna meja Savinjske krajine južno od Save je proti Hrvaški potekala ob spodnji Krki do zahodno od Šentjerneja, nato na Gorjance in gorsko pobočje nad sosednjo Belo krajino. Odkar je bila Hrvaška v tesni zvezi z Ogrsko, se Savinjska krajina imenuje tudi Ogrska krajina, ker meji od Donačke gore do kočevskih gozdov na Ogrsko—Hrvaško.

Stara Savinjska krajina je bila torej prav obsežna, saj je segala od izpred Ljubljane do Sotle in od Solčavskih planin ter Boča do jugozahodnih Gorjancev in kočevskih gorá. Cerkvenoupravna

PRATIKA IZ LETA 1415

(rokopis 160 v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani)

Delo, nebesno znamenje in označba dolžine dneva ter noči v mesecih januarju in februarju

razdelitev 12. stoletja je to staro Savinjsko krajino razbila na dva arhidiakonata, savinjskega v glavnem severno od Save, kranjskega pa južno od te reke. Svetnouppravna razdelitev 13. stoletja se je naslonila na cerkveno in ustvarila dve edinici: Kranjsko s Slovensko krajino, to je večjim delom stare Savinjske krajine južno od

Save, in Savinjsko pokrajino. Meja med obema je Sava, vendar je ozek pas na desnem bregu reke od Kuma do Boštanja priključen Savinjski krajini. S tem je Savinjska krajina omejena v glavnem na to, kar pove njeno ime, na porečje Savinje. Le na jugovzhodu ji je priključen še kót med Savo in Sotlo.

Krajiško oblast v tej krajini ob hrvatski meji so dejansko izvajali le prvi krajišniki; ti se po imenu omenjajo že kmalu po zavrnitvi Madžarov. Prvi je Viljem (I.), mož Heme, ustanoviteljice cerkve na koroški Krki, drugi njun sin Viljem (II.), njega je leta 1036 ubil Eppensteinec Adalberon, odstavljeni vojvoda koroški. Kaže, da je bila razširitev mejá Savinjske krajine in s tem nemške države do Sotle in spodnje Krke predvsem delo obeh prvih savinjskih krajišnikov. Vojaško osvajanje, ki se je v drugi polovici 10. stoletja po zavrnitvi Madžarov začelo vzdolž črte od Dunajskega gozda do Gorjancev, je okoli leta 1000 položilo temelje še za danes veljavno mejo med Slovenci in Hrvati ob Sotli. Zgolj bolj ali manj slučajnemu uspehu orožja je pač pripisovati, da se je vojaško prodiranje ustavilo ob Sotli. Niti priroda zemlje niti govor prebivalstva ne kažeta vzdolž te neznatne rečice na nekaj, ob čemer bi se nujno morala ustaviti neka vojaška ali politična akcija. Državno mejo ob Sotli je kmalu zatem darežljivost krone močno utrdila. Samo do nje sega posest, ki jo je tamkaj prejel že prvi savinjski krajišnik. V brežiški kót med Savo in Sotlo pa okoli leta 1000 državna posest in z njo državna meja prejkone še ne sega. Posest, ki jo je v tem delu Posavja že ob koncu 9. stoletja pridobil starobavarski rod prednikov koroške Heme, se je nehala že v okolici Krškega. Državna meja ondod je sprva potekala od tam preko Krškega polja na spodnjo Krko.

Obsežna posest, ki so jo v tem delu slovenske zemlje pridobili takó rod koroške Heme kot savinjski krajišniki, pa ni ostala strnjena v celoti. Salzburška nadškofijska cerkev je 1043 od te zemlje pridobila z zamenjavo posestvo Rajhenburg in si s tem položila temelje obsežnemu zemljiškemu imetju, ki ji je vse do konca 15. stoletja ostalo na levi strani Save od Sevnice nizdol. Severno in severozahodno od tod je pa Hema (umrla bržčas leta 1045), ki je preživela tako svojega moža, prvega savinjskega krajišnika Viljema (I.), kot svojega enakoimenskega sina, drugega savinjskega krajišnika, darovala od njune posesti obsežna ozemlja svoji ustanovi, samostanu na Krki na Koroškem. Od tega je ta posest, razporejena na ozemlju od Bizelskega pa do izpod Pohorja pri Vitanju, prešla na škofijo, ustanovljeno leta 1072 na koroški Krki.

Z zemljo, v tako velikem obsegu razdano, pa je bila krajiški oblasti na Savinjskem odvzeta podlaga. Dejanska krajiška oblast v Savinjski krajini preide na krajišnike v Kranjski.

KRANJSKA. Ime je nastalo iz dvojne imenske podlage, keltske Carniole in slovenske Krajine. Krajina pomenja pokrajino sploh, posebej pa še obmejno. (Kar je v nemščini in latinščini »marka«, to je v slovenščini krajina.) Krajina kot deželno ime je obviselo na največji in najpomembnejši slovenskih krajin, to je na marki ob zgornji Savi. Da se je splošno ime krajina ohranilo prav tu, so pa vplivali tudi odnosi tega imena do imen keltskega izvora Carniola in Carnium. Carniola je to, kar mala Carnia, za razliko od večje, ki se je razprostirala onstran glavnega grebena Julijskih Alp, v današnji severni Furlaniji in ima ime po prebivalcih Karnih. Carniola ali mala Carnia je v pozni antiki obsegala večji del današnje Gorenjske. Mesto iz tistih časov Carnium se danes imenuje Kranj. Ime Carniola je ostalo v zgodnjem srednjem veku v spominu zahodne Evrope in se v zanimivi zvezi pojavi zopet v času obnove krajin ali mark na jugovzhodu: »Carniola, ki se po domače imenuje marka Creina« (leta 973). Domače ime za Carniola je bilo torej v drugi polovici 10. stoletja Creina, to je Krajina. Ime Krajina se je kot deželno ime moglo tembolj utrditi, ker je prvič pomenilo isto kar nemško-latinska marka in drugič, ker je k temu pripomoglo srednjeveško ime za antični Carnium. Iz Carnium je nastalo namreč slovensko ime Kranj; ta se v virih 10. in 11. stoletja imenuje Creina, torej prav tako kot istočasno ime za deželo: Krajina. Označbi za deželo in kraj sta se strnili, akoravno sta različnega izvora, ena keltskega, druga slovenskega. Po slovenski Krajini so Nemci začeli imenovati deželo Creina — Krain, prav tako pa tudi pomemben kraj ob sotočju Save in Kokre, kjer je najmanj od 12. stoletja naprej stal grad deželnega grofa v Krajini — Kranjski: Krain(burg). Kakor je ime mesta Creina pripomoglo k ustalitvi imena Krajina — Krain, tako je pod vplivom iz Carnium v slovenščini nastalega Kranj ustvarjen poleg deželnega naziva še drugi, imenovan po Kranju, Kranjska, to je dežela, ki spada pod deželnega grofa s sedežem v Kranju. Oblika Kranjska je staro Krajino kot deželno ime v slovenščini končno izpodrinila.

Meje vzhodnega dela stare Kranjske smo spoznali že pri opisu Savinjske krajine. Na jugu poteka stara kranjska meja v velikem gozdnem pasu ob zgornji Kolpi in Snežniku, vendar tako, da spada čabarski okraj še h Kranjski. Na zahodu gre meja od Snežnika preko Javornikov, Hrušice in glavnega grebena Julijskih Alp do

Mangarta, Cerknica, Planina, Žiri in Bohinj so v »Krajini«, Postojna, Vipava, Idrija in Cerkno pa ne več. Severna meja poteka na Karavankah in Kamniških planinah.

Kot druge krajine na vzhodu je tudi Krajina ob zgornji Savi prvotno v ozkih zvezah s Koroško, se je pa teh kmalu (po letu 1000) oprostila ter se kot samostojna krajina v 11. stoletju naglo dvigala in celó razširila. Tudi v tej mejni deželi se — kot v ostalih krajinah — pojavijo kot upravitelji člani nemških plemiških rodbin. V samostojni Kranjski najpoprej južnonemški rod Sempt-Ebersbergov, za njimi pa v drugi polovici 11. stoletja Ulrik iz rodu Orlamünde (1058—1070). Prejkone še za Sempt-Ebersbergov je kranjski krajišnik po smrti savinjskega krajišnika Viljema II. (1036) razširil oblast tudi preko Savinjske krajine. Ker je bil Ulrik tudi krajišnik v Istri, se je njegovo upravno področje raztezalo kar preko treh krajin: Savinjske, Kranjske in Istre. Velika moč, ki jo je Ulrik tako združeval v svojih rokah, ga je prejkone opogumila, da je poiskal Kranjski samostojen dostop do morja. Zgodilo se je to v južni smeri, iz Notranjske proti Kvarneru, ob ugodnem trenutku, ko so tudi splošne politične razmere dovolile tak sunek na sosednje hrvatsko ozemlje. Poizkus je uspel, čeprav ni imela posest Primorja v bodočnosti trajnejšega obstanka in pomena. Kranjsko-istrsko-savinjskemu krajišniku se je, prejkone leta 1063, posrečilo, da je odtrgal od sosednjega hrvatskega kraljestva obmorsko krajino v skrajnem severnem kotu Kvarnera med Bršcem in Reko. Po morju (nemško »meer«) so deželo začeli imenovati Meranija, njenim imejiteljem pa dajali pridevek »meranski«. Takega nosijo nasledniki Ulrikovi, gospodje Dachavski in Andeški. Od teh je prešla Meranija na oglejske patriarhe, ti so jo dali dalje v fevd svojim vazalom gospodom iz Devina.

Ulrik je prvi in zadnji krajišnik Kranjske iz rodu Orlamünde. Po njegovi smrti (1070) je prišla Kranjska neposredno pod oblast vladarjevo, nato leta 1077 prvič in leta 1093 drugič pod oglejskega patriarha kot svetnega gospoda-krajišnika na Kranjskem.

ISTRA. Dežela, od leta 788 frankovska, je bila pri delitvah frankovske države v 9. stoletju prideljena Italiji. Njena upravna organizacija se je obdržala tudi preko burne dobe madžarskih navalov. V drugi polovici 10. stoletja je Istra, obenem s Furlanijo in Veronsko marko, v ožjih političnih zvezah z Bavarsko in Koroško. Deželo upravlja tedaj poseben grof. Sto let kasneje se tesneje naveže s Kranjsko, ko je kranjski krajišnik Ulrik iz rodu Orlamünde tudi mejni grof istrski. Politična zveza s Furlanijo in Veronsko

marko oziroma Bavarsko in Koroško je bila tedaj že zdavnaj zrahljana. Razvoja zmožna politična enota Istra-Kranjska-Savinjska, ki si je priborila ob Kvarneru celó dostop do morja, je propadla po smrti Ulrika (1070). Istra pride leta 1077 obenem s Kranjsko pod oglejskega patriarha; ta priključi svojemu vrhovnemu cerkvenemu gospostvu nad Istro tudi še svetno krajiško.

Poseben položaj v Istri zavzemajo primorska in nekatera mesta v notranjosti: Trst, Milje, Koper, Piran, Novi Grad, Poreč, Pulj in še druga. Skušala so obdržati svojo notranjo avtonomno upravo do neke mere v nepretrganem razvoju ob veliki konservativnosti starih tradicij od rimske preko bizantinske v srednjeveško dobo. Do 12. stoletja se omenjajo v mestih voljeni sodniki; ti v zadevah notranje uprave kakor tudi zunanjih odnosov sodelujejo z grofom oziroma mejnim grofom. Od 12. stoletja dalje pa se povezanost s krajiško oziroma grofovsko oblastjo spreminja v odmikanje in izmikanje ter gre na pot, ki pelje sporedno ob gospodarskem dvigu mest na zunaj v čim tesnejšo gospodarsko in politično povezavo z Benetkami, na znotraj pa do avtonomne uprave po zgledu italjskih komun. Prebivalstvo mest je povečini romansko, govori poseben romanski jezik in se je v prvih stoletjih srednjega veka le malo spremešalo z drugorodci (Langobardi, Grki, Nemci, Slovani). Po prostoru so te romanske mestne občine omejene na samo mesto in ozko okolico, medtem ko se jim veliki deli prejšnjega njihovega pod mesto spadajočega ozemlja čim dalje bolj izmikajo in postajajo deli zemljiških gospostev, škofij ter raznih fevdalcev svetne in cerkvene pripadnosti. Izven mest in kastelov postaja Istra vedno bolj slovanska.

Izjemen položaj med istrskimi mesti si je znal pridobiti Trst z bližnjo okolico. Že od starega veka sem je mesto sedež škofov; ti postanejo z aktom krone iz leta 948 tudi svetni gospodje, to je grofje v mestu in tri milje naokrog, kar je usmerilo tržaški razvoj v posebno smer, ki se razlikuje od razvoja v ostalih istrskih mestih.

Meje stare Istre so segale preko tržaškega in notranjskega Krasa. Že v rimski dobi se je začenjala Istra ob izlivu reke Timave v morje. Prav tako je tudi v srednjem veku šla severna meja Istre od tod preko Krasa tako, da spadajo Tomaj, Sežana in Postojna še k Istri in z njo tudi v cerkvenem pogledu pod tržaškega škofa. Označba Istra tudi za tržaško in notranjsko zaledje pa se je v srednjem veku čim dalje bolj izgubljala. Nadomesti jo naziv Kras, čeprav se v upravnem smislu ne krije točno z obsegom tržaškega in notranjskega Krasa, saj sega včasih še preko njegovih meja, na

Vipavsko in celo v okolico Loža. Na vzhodu je meja na Učki delila Istro od Hrvatske oziroma od druge polovice 11. stol. od Meranije.

Medtem ko so istrska mesta zavzemala vedno bolj ali manj izjemen položaj, ki je močno zakoreninjen v starih izročilih in ustaljenosti, je izvenmestne okoliše Istre, Krasa in Posočja zajemal razvoj, ki ga je usmerjal sever. Njegovi nosilci so fevdalni gospodje, po izvoru iz severnih, alpskih in predalpskih, največ nemških krajev. Kot bogati zemljiški gospodje, krajišniki in končno dinasti so zanašali na istrska in vobče primorska tla uredbe severnjaškega fevdalnega reda. Mednje je šteti vse te Eppensteince in Orlamünde, kasneje Andechs-Merance in Spanheime, prav tako tudi dolgo vrsto oglejskih patriarhov. Ti so do sredine 13. stoletja povečini nemškega rodu in zvesti služabniki nemške državne politike na vratih Italije, ne samo vrhovni cerkveni gospodje in za oglejsko cerkev bogati zemljiški lastniki, marveč od 1077 kot krajišniki Istre in Furlanije tudi svetni gospodje teh dežela.

GORIŠKA. Med pokrajinami, ki so prišle pretežno v območje severnjaškega fevdalnega reda, je tudi Goriška. Pokrajina ob Soči in Vipavi vse do razvodja na Julijskih Alpah in Hrušici spada najprej k mejni grofiji Furlanski in deli z njo politično usodo. Z njo vred pride leta 1077 pod svetno oblast oglejskega patriarha. Enotnega naziva pa ta zemlja od Predela do morja in od zgornje Nadiže do Nanosa nikdar ni imela. Tudi k Furlaniji ne štejejo po pravilu izvenravninskih krajev tega ozemlja. Včasih se po nekaterih večjih krajih imenujejo nekateri okraji; na ta način ne pomenjajo označbe Bovec, Tolmin in Vipava vedno le teh krajev, marveč tudi njihove okoliše.

Gorica sama se imenuje prvič v zgodovini leta 1001, ko je cesar Oton III. podaril oglejski cerkvi »polovico gradu, ki se imenuje Solkan, ter polovico vasi, ki se v jeziku Slovencev imenuje Gorica«, pa polovico vsega, kar leži v Solkanu in Gorici ter v vseh krajih med Sočo, Vipavo, Vrtovinjskim potokom in Alpami. Drugo polovico vsega tega je prejel furlanski grof Verihen. Niso nam natančno znane sorodstvene zveze, zaradi katerih je Verihenovo polovico podedoval Henrik, ki se leta 1090 imenuje »iz Gorice«. Henrik je predhodnik fevdalnih gospodov, ki se od prve polovice 12. stoletja pojavijo s pridevkom grofje goriški. Grofje se ne imenujejo po kaki grofiji goriški, kajti ta še dolgo ni obstajala, marveč po grofiji Lurnski na Koroškem, ki so jo obenem tudi upravljali in od koder je bil ta fevdalni rod doma.

NASTAJAJOČE »DEZELE« IN GOSPODARJI V NJIH. Zgodovina v stoletju po zavrnitvi Madžarov nam kaže, kako se je slovenska zemlja razbila v vrsto nastajajočih »dežel«, ki imajo v političnem

PRATIKA IZ LETA 1415

(rokopis 160 v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani)
Prazniki, svetniki in koledarski podatki za meseca maj in junij

pogledu med sabo le še malo skupnega. O kakem zedinjevanju v večjo politično skupino na naših tleh že skoraj ni več sledu. Velika Karantanija se je že nekaj desetletij po nastanku razdrobila v Koroško in vrsto mejnih krajin. Združitvi slovenskega juga pod Ulrikom iz rodu Orlamünde, ki je segala od morja in hrvatskih

mejá do Karavank in Julijskih Alp, je bilo usojeno le kratko življenje. Nad slovensko zemljo naglo ena za drugo zagospodujejo nemške fevdalne rodbine.

Kroni je bilo do tega, da čimbolj pogosto menjava upravitelje vojvodin, krajin in grofij, razbija večje edinice na manjše, ne pripušča v deželi porasta moči posameznikov in dednosti njihovih služb. Koroška v 11. stoletju je za to smer državne politike nazoren primer. Ali za stalno se taka politika ni mogla voditi. Splošen razvoj gre pri nas v tem pogledu vzporedno z onim v sosednji Nemčiji in Italiji. Službo vojvode, krajišnika ali grofa krona ni mogla, čeprav bi bila rada, vzdržati kot fevd, ki ga podeljevalec sme po smrti imetnika dati drugemu, nasprotno, postajala je dedna v eni rodbini. Krona sama je delala tudi na naših tleh nehote v korist razvoja v tej smeri, ko je podeljevala fevdalni gospodi velikanska zemljiška področja ter s tem krepila njeno politično in materialno moč. Res je, da je dobil zemljo prejemnik kot član rodbine in ne kot uradnik krone, vendar je bil z zemljiško posestjo ojačen položaj, ki ga je zavzemal kot grof, krajišnik ali vojvoda. Najbogatejši je prvi v deželi tudi po položaju, to je postalo po pravilu veljavno tudi pri nas. Ob tem razvoju svobodni slovenski kmet in mali plemič, ki sta bila od krone tako daleč, ob prevladujočem tujem, s krono pogostokrat po politiki in krvi ozko povezanim visokem plemstvu nista mogla priti na politično površje.

Veliki spor med papeštvom in cesarstvom, ki ga v drugi polovici 11. stoletja imenujemo boj za investituro, je — kot drugod — tudi na slovenskih tleh silno vplival na oslabitev krone v korist velikih fevdalnih gospodov. Kdor vlada, ima moč; ta strankarski princip se je pri nas uveljavil v tisti dobi na celi črti. Spor med papeškimi in cesarskimi je pritegnil fevdalne rodbine tudi naših krajev v ta ali drugi tabor in povzročil s svojim izidom dvig in obogatitev tistih, ki so bili z zmagovito stranko.

V ostrem boju med imperijem in sacerdocijem je prevladovala v prvem obdobju pri nas cesarska oblast, ki pa si je svojo premoč morala odkupiti s privilegiji velikim fevdalcem v korist. Na Koroškem zavzamejo kot zvesti pristaši cesarske politike vojvodski prestol Eppensteinci in ga obdrže skoraj pol stoletja. Salzburškemu nadškofu Gebhardu, odločnemu papeževcu, so Eppensteinci najsrditejši nasprotniki. V zimi 1076—1077, ko se je kralj Henrik IV. ponižal pred papežem Gregorijem VII. v Canossi, nam viri poročajo o trdovratnih bojih med papeško stranko, ki jo je vodil salzburški nadškof, in kraljevo, ki so ji stali na čelu koroški Eppensteinci. Nadškof je moral bežati iz svoje dieceze; vanjo so

mu številni nasprotniki celih deset let branili povratek. Papeška stranka se na slovenskih tleh v prvi dobi tako imenovanega boja za investituro kar ni mogla uveljaviti. Tudi Starkhand, mejni grof v Savinjski krajini, je s svojim bratom na strani cesarskih.

Na jugu je Henrik IV. pridobil vplivnega oglejskega patriarha Sigharda leta 1077 na svojo stran, s tem da mu je podelil nič manj kot kar tri mejne grofije: Furlanijo, Kranjsko in Istro. Kroni je bilo očitno do tega, da ima na meji med Italijo, Nemčijo in Hrvatsko zvesto oporo svoje politike in varen prehod iz Nemčije v Italijo, ki so ga jamčile Koroška, Kranjska, Furlanija in Istra v posesti kralju vdanih.

Tudi po smrti patriarha Sigharda (1077) je nemški kralj skrbno čuval, da so zasedli važno oglejsko stolico le pristaši njegove smeri. Patriarhi obdrže v svetni upravi še nadalje Furlanijo, medtem ko je Istro in prejkone tudi Kranjsko po letu 1077 dobil Eppensteinec Henrik, brat koroškega vojvode Liutolda. Sedaj združuje rod kroni zvestih Eppensteincev oblast nad večjim delom slovenske zemlje. Ta se je še povečala, ko je postal leta 1086 v Ogleju za patriarha Ulrik, tudi iz rodu Eppensteincev in prav tako vdan privrženec Henrika IV. Ker je patriarhov brat Henrik postal po smrti svojega drugega brata Liutolda (1090) koroški vojvoda, je mejno grofijo Kranjsko leta 1093 prejela zopet oglejska cerkev.

Z začetkom 12. stoletja se pa politične razmere na slovenskih tleh temeljito spremenijo. Prejšnji vneti pristaši cesarske stranke, med njimi tudi vplivni Eppensteinci, se celó približajo papeževcem. Ob smrti kralja in cesarja Henrika IV. (1106) je na slovenskih tleh že zmagujoča papeška stranka.

Zmaga papeževcev je zrušila veliko silo tistih, ki so bili pristaši cesarstva. Na slovenskih tleh je bilo v tej zvezi najusodnejše, da je padla moč cesarsko usmerjenega savinjskega krajišnika Starkhanda in njegovega brata, imejiteljev še vedno velikanske posesti iz nasledstva lastnega rodu in rodu koroške Heme. Zmaga papeške stranke je zrušila veliko silo obeh bratov, uničila do tedaj obvladujoči posestni položaj njune rodbine na Slovenskem, odzvela ji bogato lastno posest — nasprotno pa povzročila silen dvig tistih, ki so bili pristaši papeštva. Med temi so koroški Spanheimi; ti se povzdignejo do silne veljave in pridejo do velikanske posesti. Kar naenkrat jih najdemo na koroškem vojvodskem prestolu (1122) in kot bogate teritorialne gospode na koroških, kraških, štajerskih pa tudi na kranjskih tleh, na primer v Ljubljani in njeni široki okolici. Od Hemine zemlje pa so pridobili Spanheimi Dravsko dolino od Dravograda do Vurmata, Slovenj Gradec, Laško s široko

okolico ter ozemlje na levem bregu dolenske Krke s Kostanjevico. Na ruševinah velike sile Heminoga rodu se z zmago papeške stranke v boju za investituro na Slovenskem dvignejo v začetku 12. stoletja do neslutene veličine Spanheimi.

Pripadniki drugega fevdalnega rodu, čigar dvig se začelja na Slovenskem prav takrat, so pa plemiči — po izvoru iz Koroške — ki so bili za investiturnega boja na strani papeževcev in so — tako vse kaže — prav tako z zmago teh prišli do posesti in oblasti; zlasti v našem Posočju, ko se, kot že povedano, po svojem tamkajšnjem glavnem gradu začno v prvi polovici 12. stoletja imenovati grofje iz Gorice.

Mimo Spanheimov in Goriških pa so še mnoge druge plemiške rodbine dosegle za časa investiturnega boja in po njem veliko moč, neredkokrat na račun cerkva in cerkvene zemlje. Mnoge teh rodbin, ki jim je boj med papeštvom in cesarstvom pripomogel do moči in oblasti, pridobe dedno oblast v deželah, v katerih seveda ne vidijo več svojega službenega fevda, marveč zemljo, na kateri smejo izvajati oblast kot dedni dinasti.

TRETJI DEL
OD TRINAJSTEGA
DO PETNAJSTEGA STOLETJA

OD TRINAJSTEGA DO PETNAJSTEGA STOLETJA

Stoletja od 13. do 15. so na Slovenskem razdobje fevdalnega družbenega reda, ko je ta še v svojem polnem razmahu, se pa vendar v njegovem okrilju že pojavljajo zametki, ki bodo v prihodnje nanj razkrojevalno vplivali; zlasti izhajajo ti iz mest in meščanstva.

Na Slovenskem nastajajo prav v tej dobi mesta kot nova središča svojevrstnega družbenega in gospodarskega ustroja. S svojim tipičnim gospodarstvom začno izpodkopavati osnove fevdalnega reda. Oddelijo se kot naselja posebnih oblik od agrarnega podeželja in zavzamejo močan družbeni in gospodarski položaj, vmes med plemstvom po eni in podeželjem z njegovim kmetiskim podložništvom po drugi strani.

Pri podeželskem kmetiskem prebivalstvu je najznačilnejši nastanek sorazmerno izenačenega podložniškega razreda, pri plemstvu pa dvig ministerialov in vitezov in oblikovanje občega plemiškega razreda. Ta dosega postopoma tudi politične pravice, vse do izoblikovanja deželnih stanov.

V gospodarstvo je to obdobje prineslo zvečano delitev dela, zvišano raven v razvoju proizvodnih sil in s tem sorazmeren napredek ter povišano materialno blagostanje v vseh krogih prebivalstva. V gospodarskem razvoju agrarnega podeželja je omeniti zlasti razpadanje pridvornega gospodarstva na korist zvečane porazdelitve zemlje na kmetije, pa tudi nove oblike, pod katerimi dobivajo kmetiski podložniki zemljo v užitek in obdelavo. Denarno gospodarstvo izpodriva v vedno večji meri blagovno; zlasti v meščanskih naselbinah je denarno gospodarstvo prevladujoče. S trgovino in obrtjo kmetov vdira to tudi v podeželje.

V zgodovini kolonizacije v tem obdobju popusti in končno preneha doseljevanje nemških kmetov med Slovence in na slovenska tla; ustali se slovensko-nemška narodnostna meja, medtem ko je

slovensko-romanska ostala v bistvu nespremenjena; intenzivna pa je notranja kolonizacija s številčnim porastom prebivalstva in naselij, deloma tudi na izkrčenih tleh.

Teritorialno-politični zgodovini tega obdobja daje glavno obeležje izgraditev dežela z ustalitvijo zgodovinskih deželnih meja, v njihovem okviru pa oblikovanje dinastičnih teritorijev in deželnega gospostva. Slovenska zemlja je razkosana v dežele, za prevlado nad njimi se bijejo razni fevdalci in si skušajo pridobiti dinastično in deželno gospostvo. V tej tekmi, ki izpolnjuje zlasti zgodovino 13. stoletja — z vmesnim pojavom vladavine Premisla Otakara II. — končno zmagajo Habsburžani, ki v sto letih dosežejo oblast nad večino pokrajin, v katerih prebivajo Slovenci. Hude krize, ki so poleg velikega dela Evrope zadele v 15. stoletju tudi slovensko zemljo, so postavile Habsburžane na preizkušnjo, ali se bo njihova oblast v slovenskih deželah pa tudi drugod vzdržala.

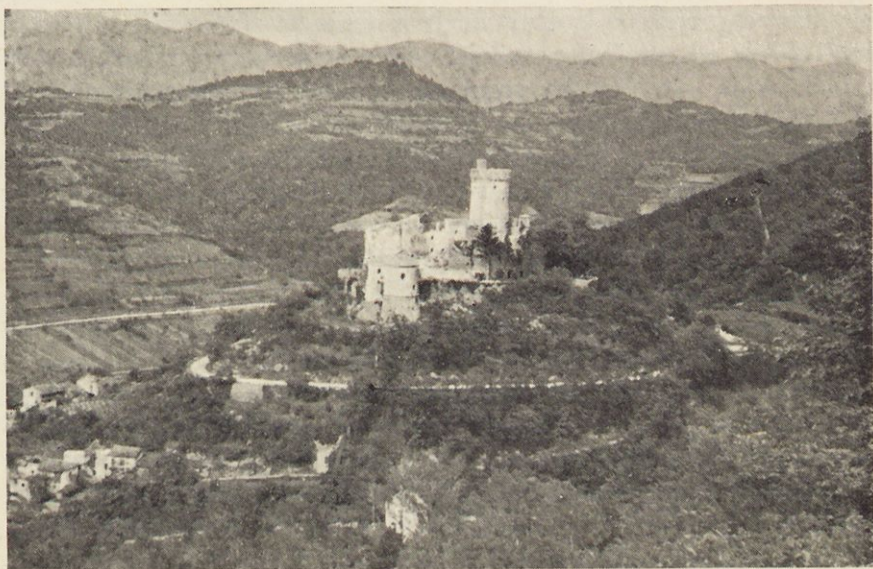
Glede **kulture** je razlikovati ljudsko kulturo od tiste, ki je k nam prihajala od zunaj. Ljudska kultura prehaja pod močne vplive te druge, ta pa se uveljavlja v vseh oblikah, ki so tipične za onodobno duhovno in materialno kulturo evropske sredine in zahoda, vendar pa z določenimi svojevrstnimi pokrajinskimi značilnostmi, razlikami in časovnimi zakasnitvami.

SLOVENCİ IN SLOVENSKE MEJE OD 13. DO 15. STOLETJA

SLOVENCİ IN SLOVENIJA. Zahodna Evropa je prav tako kot v 8. in 9. stoletju štela tudi v 12. in 13. stoletju Karantance ali Korošce med Slovane in pri tem mislila Slovence. Nemški kronist Helmold (umrl po letu 1177) v svoji Kroniki Slovanov, in Bartolomej Anglež (Bartholomaeus Anglicus) okoli leta 1240 štejeta Korošce poleg Čehov, Poljakov, Moravanov, polabskih Vendov, Rusinov in Dalmatincev k Slovanom. Ko Bartolomej govori o njih, pristavlja: »Slovani se med seboj razumejo ter so si v marsičem podobni glede jezika in običajev, različni so pa glede ver, kajti nekateri so še do sedaj ostali pogani, nekateri se drže grškega obreda, nekateri pa latinskega.« Ruski tako imenovani Nestorjev letopis, ki je v svoji najstarejši redakciji iz začetka 12. stoletja, šteje v eno slovansko skupino skupaj z Belimi Hrvati in Srbi tudi Horutane, to je Slovence.

Zahodni pisci naštevajo slovenske pokrajine včasih po državah, včasih po etnični pripadnosti. V prvem primeru štejejo Koroško, Štajersko in Kranjsko k Nemčiji. V drugem so Koroška, Kranjska

in Istra deli Slovenije (1161); za Angleža leži leta 1192 Gorica v Sloveniji; okoli leta 1240 spada Karintija s Srbijo in Dalmacijo k Veliki Slaviji, ki se tudi »Sclavonia« imenuje; leta 1415 so združene slovenske kartuzije v Žičah, Jurkloštru, Bistri in Pleterjah v »provincijo Slovenijo«. Za Italijana se začenja v 15. stoletju Slovenija pri Čedadu in Gorici, za koroškega zgodovinopisca Jakoba Unresta je v 15. stoletju Koroška »pravzaprav slovenska dežela«.

GRAD RIHEMBERK V DOLINI BRANICE NA VIPAVSKEM

Angleški minorit Bartolomej združuje okoli leta 1240 pod Karintijo vso takrat po Slovencih obljudeno zemljo in jo opisuje s sledečimi besedami: »Na eni strani jo obdajajo gore, na drugi pa Jadransko morje. Na mnogih krajih je zemlja rodovitna ter bogata z divjačino, govejo živino in s konji. Ljudstvo je bojevito in hrabro ter zavarovano z mesti in gradovi. Zemlja je zaradi bližine Alp, kjer pogostoma sneži in dežuje, mrzla. Zaradi mrzlih vodá, nastalih iz skopnelega snega, je bajè v gorah mnogo golšavih. Tu je veliko medvedov, divjih volkov in drugih posebnih gozdnih zveri. Tu so tudi užitni polhi, ki jih jedo, čeprav se zdi, da so iz mišjega rodu, kajti njih meso je tečno in mastno.«

SLOVENSKO-NEMŠKO SOSEDSTVO. V dobi, ko pisec 13. stoletja z navedenimi besedami popisuje slovensko zemljo, se je njena narodnostna podoba v primerjavi s prejšnjimi stoletji že močno spre-

menila oziroma se spreminjala. Severni del nekdanjega slovenskega ozemlja v Vzhodnih Alpah je že zelo pomešan z Nemci. Ponekod so nemške naselbine raztresene po še pretežno slovenskem ozemlju, drugod pa se v večidel že germaniziranih predelih še vedno drže slovenske vasi sredi med nemškimi. Tak je v stoletjih, ki jih v politični zgodovini označuje borba za prevlado nad slovensko zemljo, položaj v današnji Vzhodni Tirolski, na Zgornjem Koroškem in Zgornjem Štajerskem. Mnoge naselbine, ki so se sredi nemške okolice po svojem dolgotrajnem in vztrajnem slovenskem značaju razlikovale od nemških sosednjih, dobe pridevek »windisch«, in to tem kasneje, čim bolj se pomikamo proti jugu. Zgornjeavstrijski Windischgarsten ga ima prvič že leta 1223, Windischbüchel pri zgornještajerskem Trofaiachu je tako označen prvič leta 1331 in to ime poslej obdrži. Windischberg pri Ljubnu (Leoben) na Zgornjem Štajerskem je od leta 1320 Mons Slavicus ali podobno. Windisch-Pöllau pri Wildonu je leta 1354 prvič Windisch Flising. Visokogorski prehod na Salzburško preko Visokih Tur iz okolice Döllach-Sagritz v dolini reke Möll na Zgornjem Koroškem, kjer je obstajalo in se še dolgo ohranilo močno slovensko naseljitveno jedro, ima še danes značilno ime Windischscharte (2727 m). Na danes nemškem ozemlju nastajata pogostokrat, ena poleg druge, dve vasi, ena po svojih prebivalcih slovenska, druga nemška; prva dobi pridevek »slovenska«, druga »nemška«. Od dveh Hartmannsdorfov pri Ilzu na Vzhodnem Štajerskem je eden Deutsch-Hartmannsdorf, drugi Windisch-Hartmannsdorf. Od dveh Köldorfov pri štajerskem Gleichenbergu je eden leta 1322 Windisch-Cholndorf, drugi leta 1406 Pairisch-Koelndorf. Na Zgornjem Koroškem je v 15. stoletju slovenska pripadnost že tako nenavadna, da se začenja pojavljati Windisch kot osebni priimek.

Vsi našteti kraji s pridevkom »windisch« leže severno od Drave in kažejo, kako je bilo tamkajšnje prebivalstvo še prav do 15. stoletja narodnostno mešano. V tej stopnji kolonizacijske zgodovine ni bil v zahodnem in severnem delu dežele Koroške hkrati z dolinami na Vzhodnem Tirolskem slovenski kmet več v moči, da bi bil brez svežega dotoka od zunaj mogel asimilirati svoje nemške sosedo ali pa da bi bil mogel iz lastne moči kolonizirati večje predele v gorah oziroma v legah, za naselitev manj ugodnih. Deloma je bil po številu prešibek, deloma pa so ga nemški kmetje kolonisti v gospodarskem oziru nadkriljevali in že v toliki meri obdali, da je bil pri ekspanziji oviran. Kljub temu je podoba, da so v severnem in zahodnem delu dežele z Vzhodno Tirolsko vred obstajale še dolgo slovenske vasi in kmetije poleg nemških v sosesčini.

Dolgotrajna ohranitev starinskih in starih oblik slovenskih krajevnih, osebnih in hišnih imen govori mimo drugega za sorazmerno dolgotrajen obstanek Slovencev v posameznih predelih danes nemškega dela dežele. Okoli Lienza na današnjem Vzhodnem Tirolskem se v drugi polovici 11. stoletja omenjajo posestniki z lepimi slovenskimi imeni. Iz druge polovice 13. stoletja se omenjajo kmetje s slovenskimi osebnimi imeni okoli Millstattskega jezera in Greifenburga v Dravski dolini, še iz kasnejših časov iz zgornjega dela Ziljske doline, iz Mölltala in iz gora severno od Beljaka. Hišna in domača imena, ledinski in poljski nazivi so v dolinskih vaseh Zgornje Koroške mnogokrat še slovenski, medtem ko so hišna imena gorskih kmetov in označbe njihovih njiv in travnikov povečini že čisto nemške. Imena vasi po dolinah in na prisojnih ter položnih pobočjih so slovenska, imena samotnih kmetij v višjih legah in v izkrčenem, poprej z gozdom pokritem ozemlju pa nemška. Oblike krajevnih imen kažejo, da se je v nekaterih odročnih dolinah držal slovenski kmet sorazmerno zelo dolgo noter v srednji vek.

Krajevna imena vobče so najzgovornejša priča o mešanju Slovencev in Nemcev. Pri dveh krajevnih imenih je drugo večkrat le nemški prevod prvotnega slovenskega. Že zgodaj postavljena cerkev za zgornji Mölltal je pustila sled v skupnem imenu za pokrajino okoli Sagritza (Zagorica), v virih se od prve polovice 12. stoletja dalje imenuje Kirchheim. Slovensko ime »Cerknica« je pa še danes ostalo vasi in potoku Zirknitz. Ohranitev slovenskega imena kaže, da je takrat, ko so postavili cerkev, bila tam še živa slovenska govorica. Podoben primer imamo iz gorá severno od Beljaka. Tamošnji Klein-Kirchheim je dobil ime po cerkvi. Slovensko ime je ohranjeno v označbi za del vasi in potok Zirkitzen, znamenje, da so ob nastanku cerkve (pred letom 1177) v teh krajih še govorili slovensko. Dvojezična je bila ta pokrajina še poldrugo stoletje kasneje. Leta 1321 beremo o dveh planinskih kmetijah nad danes nemškim Potvinjem (Tiffen), eno ima »der windisch Heinrich« (slovenski Henrik), drugo pa »Heinrich der Teudzz« (Henrik Nemec). Osební priimek »Windisch«, »Windischer« pomenja v poznejšem srednjem veku na Zgornjem Koroškem isto kar »Baier« na Spodnjem Koroškem, v prvem primeru Slovenec med obdajajočimi ga Nemci, v drugem primeru Nemec med obdajajočimi ga Slovenci.

Do neke mere nam morejo tudi osebna imena pomagati pri presoji narodnostnih razmer. Na Zgornjem Štajerskem so v 12. in 13. stoletju obstajala še prav obsežna in močna slovenska jezikovna območja. V bratovščinski knjigi samostana v Sekavi na Zgornjem Štajerskem iz konca 12. stoletja je vpisanih okoli sto slovenskih

osebnih imen. Največ jih je pod zaglavjem »Naši bratje iz železnih rudnikov pri Ljubnu«. Bili so to rudarji s slovenskimi imeni v okolici zgornještajerskega Ljubna (Leoben). Poleg nemških naletimo na slovenska imena posestnikov in plemičev ob zgornji Anži in zgornji Muri ter v stranskih dolinah pogostokrat še v 12. in 13. stoletju. V istem kraju obdelujejo poleg Gorotana, Lubeja, Stojana, Svobodina in Stojgoja zemljo Sigfridi, Perhtoldi, Dietmari, Ortolfi in Vulfingi. Slovenski jezik in slovenska obleka ni bila na Zgornjem Štajerskem v 15. stoletju še nič nenavadnega. Pesnik Ulrik iz Liechtensteina piše leta 1227 o vitezu v Muriški dolini, da se mu je postavil nasproti preoblečen kot slovenska deklica. Slovenski jezik je tudi še v plemiških krogih znan in v rabi. Koroške vojvode na Gosposvetskem polju umeščajo in ustoličujejo še vedno v slovenskem jeziku. Ko je Ulrik iz Liechtensteina, preoblečen kot Venera, prišel leta 1227 na Koroško, so ga pozdravili pri Vratih v Ziljski dolini vojvoda in njegovo spremstvo s slovenskim pozdravom »Buge waz primi, gralva Venus« (Bog vas sprejmi, kraljeva Venera).

SLOVENSKO-NEMŠKA MEJA. Zedinjenje slovenske zemlje pod Habsburžani je germanizacijo njenega severnega dela pospešilo. Slovenski jezikovni otoki na Vzhodnem Tirolskem, Zgornjem Koroškem in Zgornjem Štajerskem postajajo vedno manjši, dokler v 14. in 15. stoletju povsem ne izginejo. Slovenstvo se na Koroškem in Štajerskem umika proti črti, vzdolž katere poteka v 14. in 15. stoletju oblikujoča se slovensko-nemška jezikovna meja še danes. Za njen potek so značilna krajevna imena, tvorjena s pridevkom »windisch«; te najdemo ob današnji jezikovni meji ali pa nedaleč od nje, na celotni črti od Zilje do ogrske meje. Za Nemce, prihajajoče med Slovence, so se tamkaj začeli Slovenci in slovenske vasi. Ako jih začrtamo na zemljevid, nam ti kraji kažejo potek slovensko-nemške meje na Ziljskih planinah, Dobraču, severno od Vrbskega jezera in Gosposvetskega polja, pri Št. Pavlu v Labotski dolini, ob južnem robu Apaške kotline in severno od Radgone. Črta, ki veže te kraje, označuje približen potek slovensko-nemške meje, nastajajoče v 14. in 15. stoletju. Ob nji se začenja še danes živa raba slovenskih krajevnih označb in slovenskega jezika. Okoli štajerske Lipnice in Wildona sredi 15. stoletja že ni bilo več Slovencev. V gorah zahodno in severozahodno od Gradca zginejo že redka slovenska imena kmetov okoli leta 1400. Od dveh štajerskih krajev z nemškim imenom Landsberg ima južni, ki ga Slovenci imenujejo Podčetrtrek, leta 1462 prvič pridevek »windisch«, zna-

menje, da so ga hoteli razlikovati od že nemškega Landsberga zahodno od Lipnice. Strnjene slovenske naselbine, iztisnjene iz že zgodaj močno germaniziranega srednjega Pomurja, se začenjajo — kot še danes — šele ob robu Slovenskih goric, ki imajo prav za razliko od »nemških« krajev severno od tam označbo »slovenske«. Sicer nekoliko netočen, ali za potek narodnostne meje sredi 15. stoletja značilen je podatek Eneja Silvija Piccolominija, kasnejšega papeža Pija II. (1458—1464), da se Slovenci začenjajo ob Dravi. Pisec iz dobe okoli 1485 pa poroča, da so v Ziljski dolini od fare Št. Daniela pa navzdol do Beljaka Slovenci pomešani z Nemci in da vsak obeh narodov zna oba jezika.

Zakaj se je germanizacija v kasnejšem srednjem veku vobče ustavila in zakaj na črti, ob kateri poteka danes ali pa je potekala v polpretekli dobi slovensko-nemška jezikovna meja? Ohranitev Slovencev v spodnjem delu Koroške in Štajerske je pripisovati močni kolonizacijski prepojitvi teh delov obeh dežela s Slovenci že od prvih dob naselitve in iz tega izvirajoči krepki odpornosti, celo asimilacijski in ekspanzijski sili Slovencev. Nosilec te odpornosti in sile je bil slovenski kmet, in to kljub številnemu dotoku fevdalne gospode in z njo prišlih grajskih hlapcev, služinčadi in podobnega, duhovnikov in menihov, rudarjev v rudnike in kasneje tudi meščanov v nastajajoča mesta. Slovenski kmet v spodnjih delih Koroške in Štajerske je imel toliko žive moči v sebi, da je zavzel tudi nekatere otoke nemških kmetijskih kolonistov v svoji okolici. Slovenski kmet ni bil od 13. stoletja dalje le glavni nosilec kolonizatoričnega krčenja v pobočja in doline Karavank in Savinjskih Alp, v gore in hribe med Podjuno, Dravogradom in Mislinjsko dolino, v gore okoli Djekš, Krčanj in Pustrice, v pobočja Kozjaka in Pohorja; še več, slovenski kmetijski živelj na Koroškem je bil celó tako močan, da je mogel pošiljati ljudi-koloniste celo izven dežele. Slovenski Korošci so najkasneje v 12. stoletju začeli naseljevati obsežna gorska pobočja v Poljanski dolini na Gorenjskem ter so naselili preko Karavank Rateče v zgornji Savski dolini.

Mimo dejstva, da se je germanizacija odbila ob močnem, odpornem in asimilacije ter ekspanzije zmožnem slovenstvu v spodnjih delih Koroške in Štajerske, pa obstajajo še okoliščine splošnejšega značaja, ki nam pripomorejo k razlagi, zakaj se je v poznejšem srednjem veku germanizacija na Koroškem in Štajerskem ustavila in zakaj tudi v sledeči dobi, vse do druge polovice 19. stoletja, ni bistveno napredovala. Naj nekatere navedem. Veliki zemljiški gospodje, ki so v visokem srednjem veku imeli dovolj moči in sredstev, da so na veliko pošiljali in naseljevali v naše kraje

Nemce, so sčasoma izgubljali zvezo s svojo staro domovino, od koder so prihajali nemški kolonisti, v poznem srednjem veku pa vrh tega po vrsti odmirali. Od zunaj ni bilo več novih zemljiških gospodov niti doseljencev, ki bi jih ti vodili ali klicali. Velika zemljiška gospodstva nekaterih cerkvenih gospodov zapadejo razkroju in ne dobivajo, gospodarsko oslABLJENA, od zunaj moči za novo kolonizacijo. Kolikor so pa cerkvena gospodstva še ostala, se sedaj prvenstveno posvečajo notranji kolonizaciji z življem, ki je bil že v deželi, ne kličejo pa vanjo kolonistov izza deželnih meja. To velja tudi za notranjo kolonizacijo na svetnih gospodstvih. Namesto kolonizacije od zunaj se prepoji dežela z notranjo kolonizacijo: v nemškem delu Koroške in Štajerske jo vodijo tamkaj naseljeni Nemci in asimilirajo Slovence; v slovenskem delu so njeni nosilci Slovenci, ki imajo dovolj sile, da asimilirajo tudi nekatere Nemce med sabo. Večjega dotoka od zunaj ni več. V poznejšem srednjem veku je pa del prebivalstva, ki bi se bil sicer v prejšnjih časih naseljeval v na novo izkrčenih ozemljih, odtekal tudi v mesta in trge, rudnike in fužine.

Pri oblikovanju slovensko-nemške meje in sosedstva z Nemci od Ziljske doline pa do Prekmurja pa so bila v podrobnem merodajna dejstva raznih vrst.

Fevdalna gospodstva, na katera je zemljiški gospod naseljeval v večjem številu svoje kmetijske koloniste, so zapadla germanizaciji; druga, kjer takih doseljencev ni bilo, so pa bila slovenstvu ohranjena. Bamberška škofijska cerkev na svojem zemljiškem gospodstvu, ki se je razprostiralo vzhodno od Šmohora v Ziljski dolini, očitno ni naseljevala nemških kmetov, zato so se ondod in točno do tja, do koder segajo meje nekdanjega bamberškega ozemlja, obdržali v Ziljski dolini slovenski kmetje, zahodno od tam, kjer so drugi zemljiški gospodje med slovenske naseljevali nemške kmete, pa niso obstali.

Ob zgornjem toku reke Gline, v širokem območju Celovške kotline, sledimo zelo močni in zgodnji nemški kolonizaciji, ki je v visokem srednjem veku pod vodstvom raznih plemiških rodbin s Spanheimi na čelu. Ta kolonizacija ima oporo v številnih fevdalnih sedežih tega okoliša in je bistveno sovplivala na ponemčenje tega predela in posredno na ustalitev ter potek slovensko-nemške narodnostne meje v Celovski kotlini.

Podobno kot ob zgornji Glini so Spanheimi pospeševali nemško kolonizacijo v Labotski dolini (Lavanttal); v njej so bili Slovenci že od nekdanj slabo naseljeni, Nemci pa sorazmerno zgodaj. Kolonizacija nemških kmetov je obenem s kolonizatoričnim razmahom,

ki je izšel iz tamošnjega samostana pri Št. Pavlu (ustanovljen 1091), postala odločilna za ustalitev slovensko-nemške meje ob robu Labotske doline in v sosednjem okolišu.

Te vrste zelo močni kolonizaciji nemških kmetov, izhajajoči iz zemljiških gospodstev in naslonjeni na številne fevdalne sedeže, sledimo tudi na štajerskih tleh v porečju reke Solbe in vzhodno od srednje Mure. Ta kolonizacija je v visokem srednjem veku oddelila od Slovencev med Muro in Dravo močna slovenska naselitvena ozemlja, ki so se razprostirala na današnjih zgornještajerskih tleh.

Mesta in trgi kot zbiralne točke nemškega in vobče neslovenskega prebivalstva vplivajo na oblikovanje nemško-slovenske meje v svoji bližini; vplivajo zaradi zvez z bližnjim podeželjem germanizatorično na sosedno okolico; odrezujejo, zlasti če so ti kraji postavljeni ob prometna pota, zveze med slovenskim ozemljem in ozemljem v njihovem zaledju, tako da to oddeljeno od prvega, zapada ponemčenju. Ob naši severni meji bi bilo omeniti nekatera taka mesta in trge: Šmohor v Ziljski dolini, na meji med danes slovenskim in nemškim ozemljem; Beljak, ki je s svojo znatno neslovensko meščansko aglomeracijo odrezal glavno zvezo med spodnje in zgornjekoroškim slovenstvom ter to, oddeljeno od onega, prepustil počasnemu izhiranju; Št. Vid na Koroškem, Lipnica in Radgona na Štajerskem so mesta, postavljena ob rob močnih nemških kolonizacijskih območij, zbiralne točke meščanskega prebivalstva nemškega izvora.

Pasovi vzdolž velikih potov, na katerih je bil promet velik, so radi zapadli močni in zgodnji nemški kolonizaciji in germanizaciji, zlasti če so pri tem sovpivala še druga dejstva. Omenjam zelo prometno pot Beljak—Št. Vid ob Glini—Breže, ki je ob ustalitvi slovensko-nemške narodnostne meje ostala izven območja strnjene slovenskega ozemlja; ali pa tako imenovano »vinsko« pot proti Ogrski v odseku Lipnica—Apaška kotlina—Radgona.

Nenaseljena ali slabo naseljena gozdnata ozemlja tudi vplivajo na narodnostno oddelitev prebivalstva in na nastanek narodnostnih meja v zadevnih odsekih. Ob naši severni meji je v tej zvezi omeniti zlasti Ziljske planine, Osojske Ture, Svinjo planino in Kozjak nad Dravo.

SLOVENSKA ZAHODNA MEJA. Povsem drugače kot severna meja proti Nemcem se je oblikovala slovenska zahodna meja. Slovenci nasproti svojemu romanskemu sosedu niso mnogo izgubili. Propadle so slovenske vasi v Furlanski ravnini, raztresene med romanskimi naselbinami, propadli so tudi redki slovenski kraji v dolini

Bele (Fella) med Možacem (Moggio) in Pontabljem ter v nekaterih stranskih dolinah, toda obdržala se je meja strnjene slovenstva proti romanstvu, ki se med Tilmentom na severu in Štivanom pri Devinu na jugu drži v glavnem roba med ravnino in goratim svetom. Dokončno so propadle slovenske vasi v ravni Furlaniji in v dolini Bele najkasneje v 15. stoletju, ko se je silno okreplil vpliv Benetk in z njim romanski življ v Furlaniji.

Glavna dolina Bele (Fella) vključuje del enega najpomembnejših prometnih potov med Italijo po eni in srednjo Evropo po drugi strani. V te po Slovencih sicer zelo pičlo naseljene kraje je promet nedvomno pripeljal marsikaterega tujca, tako od juga kot od severa. Glavna dolina Bele s stranskimi dolinami Pontebane, Dunje in Reklanice se je v stoletjih povsem poromanila vse tja do Pontebe, to se pravi do politične meje oglejskega patriarhata, od leta 1420 pa beneške republike. Že v 13. in 14. stoletju velja v teh krajih slovenska etnična pripadnost posameznika za izjemo med prevladujočim romanskim življem. Danes furlansko Resiutto, ki so jo Nemci po slovenski Beli imenovali Fellach, označuje potnik iz 16. stoletja še kot kraj, kjer govore laško, nemško in slovensko. Od stranskih dolin reke Bele so bili od vsega začetka Slovenci močnejše naseljeni le v dolini Reziji, tako da je ta svoje slovensko prebivalstvo mogla ohraniti do danes.

V Kanalski dolini, pri mostu čez Pontabeljski potok, je narodnostna meja sovpadla s politično-teritorialno: Koroška s posestjo bamberske cerkve v zgornji Kanalski dolini po eni in Furlanija z zemljo oglejskega patriarhata v spodnjem delu doline po drugi strani. Od obeh obmejnih krajev v tem odseku se imenuje Pontabelj, kot h Koroški spadajoč kraj, še leta 1611 »windisch Pontafel«, in šele od leta 1673 kot ponemčena naselbina »deutsch Pontafel«, drugi pa, Ponteba, »welsches« ali »venedigisches« Pontafel. Naselitev Furlanov v Trbižu (Tarvis, Tarvisio) in v Naborjetu (Malborgheto), s prvimi podatki iz 14. stoletja, nima značaja romanizacije, marveč romanske kolonizacije med redkimi tamošnjimi slovenskimi kraji. Romanska kolonizacija poznejšega srednjega veka je pretrgala slovensko naselitveno ozemlje v Kanalski dolini od Pontablja navzgor in ustvarila z nemškim pritokom za te kraje značilno mešanico narodov.

Če odračunamo izgube slovenskega življa v ravni Furlaniji, Slovenci ob zahodni meji vztrajajo. V gorah in brdih nad Humnom, Tarčentom, Fojdo, Čedadom in Krminom se trdno drže. Za pisca iz konca 12. stoletja deli pri Čedadu reka Nadiža Furlane od Slovencev. Vasi med Beneškimi Slovenci so v 14. stoletju »in Scla-

NADGROBNIK ŽADNJEGA GOSPODA PTUJSKEGA

(n. 1458). — Na gradu v Ptuj

bonibus«, »in Scilabonis« ali pa se imenujejo po Slovencih s pridevkom »de Scilabons« oziroma »Sclavorum«. Tik pred severnimi vrati mesta Čedad neha za potopisca iz druge polovice 15. stoletja Italija in se začena Slovenija (Schiavania).

Gorica, leta 1001 slovenska vas imenovana, je s prihodom goriških grofov dobila mnogo neslovenskega pritoka. Nastajajoča meščanska naselbina ob gradu grofov na »gorici« in slovenska vas pod njo se z doseljevanjem novega prebivalstva od 12. stoletja dalje čim dalje bolj večata. Slovenci, sodeč po imenih in domovinstvu, predstavljajo stalno velik odstotek novih doseljencev; največ prihajajo iz bližnje slovenske okolice, mnogi pa v 14. in 15. stoletju tudi iz Kranjske. Romanski živelj v Gorici postaja močnejši od 13. stoletja naprej, ko se naseljuje v kraju plemstvo (n. pr. Attemsi, Orzoni, Rabatta, Strassoldo, Della Torre), bankirji, trgovci in obrtniki iz Furlanije, Karnije, Toskane in drugih delov Italije. Močni so bili v Gorici in na Goriškem v srednjem veku Nemci. Deloma so prišli v Furlanijo že z dotokom nemškega plemstva in duhovščine v razdobju od 11. do 13. stoletja, deloma pa z goriškimi grofi kot njihovi ministeriali, uradniki, duhovniki, služinčad itd. Največ se je teh Nemcev doselilo iz Vzhodne Tirolske in Koroške. Grofje in njihovi Nemci so dajali slovenskim in furlanskim krajem nemške krajevne označbe, germanizirali so priimke in imena domačega prebivalstva ter vodili v 14. in 15. stoletju upravo skoraj izključno v nemškem jeziku. Gorica ni štela nikdar sorazmerno toliko Nemcev kot v zadnjih stoletjih grofovske oblasti.

Vendar sta bili in ostali v Gorici prevladujoči narodnosti slovenska in furlansko-italijanska in le manjšina je bila nemška. To nam izpričujejo od 13. stoletja dalje razni viri, saj kažejo s svojimi podatki, da se vse do danes etnično stanje v glavnem ni spremenilo, ne v Gorici in nje okolici, ne ob robovih Beneške Slovenije, Goriških Brd in Krasa. Slovenci so omejeni na gore in hribovit alpski ter kraški svet, Furlani v glavnem na ravnino. Le med Brdi in Krasom segajo Slovenci v ravnini pod Gorico do Soče, od Štivana pri Tržiču (Monfalcone) do Trsta pa mejijo v dolžini 20 kilometrov na morje.

TRST IN SEVEROZAHODNA ISTR. Doba, ko so po križarskih vojskah mesta kot gospodarska središča zrastle v pomenu in veljavi, pomenja novo obdobje v kolonizaciji Slovencev bliže ob morju in v meščanskih naselbinah ob njem. Slovenci se premikajo z bolj strnjeno naseljenostjo predvsem k mestu Trstu. Seveda je bil ta Trst v srednjem veku le majhno naselje. Po prostoru je bil omejen na obronke hriba, ob katerem se danes vzpenja tržaško Staro

mesto; v srednjem veku je štel največ 10.000 ljudi. Imel je gospodarstvo močno vezano na promet s pridelki, ki jih je nudila plodna tržaška spodnja okolica (vino, olje, tudi sol) in še močno agraren značaj. V samo mesto Trst in kraje, ki so danes sestavni del tržaškega mesta, so se Slovenci v manjšem obsegu naseljevali tudi že v sorazmerno starejši dobi. To dokazujejo med drugim slovanska imena in priimki, ki jih imajo posamezni tržaški meščani, tako na primer med tistimi, ki so naštetí v veliki beneško-tržaški pogodbi iz leta 1202. Močnejši dotok slovenskega življa v Trst pa imamo po letu 1382, ko se je Trst podal gospodstvu Habsburžanov. Ista politična pripadnost, ki jo je od takrat delilo tržaško mesto in ozemlje z zaledjem na Krasu, v velikem delu Istre in na Kranjskem, je bila vzrok, da so se zveze in stiki s temi ozemlji v zaledju povečali in da so se začeli odondod iz gospodarskih in drugih koristi naseljevati v Trst številni doseljenci iz dežel v notranjosti. Gospodarski promet, ki se je iz zaledja po letu 1382 usmerjal vse bolj v Trst in njegovo pristanišče in ki so mu tudi Tržačani sami uravnavali smer v svoje mesto, je dal sestavu tržaškega prebivalstva novo značilnost, ki stoji očitno v znamenju vdiranja novih prišlekov med stare tržaške rodbine in je v znamenju krepitve slovanskega življa. Seveda se je ta po drugi strani tudi vtapljal v romanskem elementu, ki je po številu vedno prevladoval. V 15. stoletju izumirajo po vrsti stare tržaške patricijske in meščanske rodbine in njihovi člani izpadajo iz tržaškega mestnega svetovalstva. Nasproti pa je prihod slovenskih in drugih naseljencev osvežil široke plasti prebivalstva v Trstu, ki bi bil sicer shiral brez dotoka od zunaj. Staro svetovalstvo tržaškega mesta se je že v 15. stoletju izpopolnjevalo s člani iz vrst ljudstva; imena mnogih, še bolj pa priimki kažejo, da so bili doma iz krajev, ki so bili in so slovenski. Največ je Kraševcev.

Podobno kot v zaledju mesta Trsta moremo od 14. stoletja dalje opazati napredovanje slovanskega življa v zaledju severozahodnih istrskih primorskih mest (Koper, Izola, Piran). V tem predelu Istre je po času starejše naselitveno ozemlje, ki se je — kolonizacijsko, prometno in gospodarsko povezano s tržaškim Krasom — razprostiralo v glavnem ob kraškem robu in v njegovem podnožju, v območju ceste, ki vodi iz tržaškega zaledja na Buzet. Deloma mlajša, vendar na starejših osnovah nastala, je kolonizacija med rekama Rižano in Dragonjo. Za to ozemlje imamo za 14. stoletje podatke o novem naseljevanju Slovanov; tja jih je pošiljala Beneška republika iz razlogov, ki imajo v vidu večjo gospodarsko korist. Prav tako mlajše in deloma še danes z romanskim elemen-

tom pomešano je kolonizacijsko ozemlje tik ob morju med Miljskim in Piranskim zalivom. V romanska mesta ob morju (Milje, Koper, Izola, Piran) pa gre stalno manjši, toda sorazmerno že zgodnji dotok slovenskega življa; vendar ta povečini zapade romanizaciji.

Če strnemo izvajanja o mejah Slovencev v srednjem veku, moramo reči, da so se te v 15. stoletju pomaknile že močno v bližino črte, ki velja še danes kot slovensko-italijansko-furlanska oziroma slovensko-nemška jezikovna meja.

KOLONIZACIJA NEMŠKIH KMETOV MED SLOVENCİ V 13. in 14. STOLETJU. V okviru strnjenega slovenskega jezikovnega ozemlja so še po končani veliki nemški kolonizaciji 10. do 12. stoletja nastajale v 13. in 14. stoletju nekatere nove naselbine Nemcev sredi med Slovenci. Dotok fevdalcev in duhovnikov ter njim podrejenih ljudi je v tej dobi sicer v glavnem ponehal, zato pa se je povečalo doseljevanje nemških, romanskih in drugorodnih trgovcev, obrtnikov, bankirjev ter drugih v mesta in trge, ki dobivajo pri nas od 13. stoletja naprej vedno večji pomen. K naselitvenim ozemljem nemških kmetov na slovenskem ozemlju, omenjenim že v prejšnjem poglavju (Sorško polje, Ptujsko polje), se je pa pridružilo tudi še nekoliko novih večjih in strnjenih, po času zadnjih naselitvenih območij nemških kmetov na ozemlju, ki je danes slovensko.

Da bi naselili neobljudeno ali le malo obljudeno zemljo in s tem povečali njeno donosnost ter svoje dohodke, so od 13. stoletja dalje klicali zemljiški gospodje še nekolikokrat nove nemške kmet-ske koloniste v naše kraje. Oglejski patriarh Bertold je najkasneje okoli leta 1250 na ozemlje svojega tolminskega gospostva pripeljal kmete iz tirolskega Pustertala in jih naselil na severnih pobočjih zgornje Baške doline (prvotno v vaseh Rut ali Nemška Koritnica, Trtnik, Stržišče, Grant in Obloke). Nemški kolonisti so prišli semkaj kot dedni zakupniki, uživali so posebne, v pismih zajamčene pravice in bili v upravnem oziru združeni v posebno rihtarijo z lastnim rihtarjem na čelu. Krčenje gozdnatega in neobdelanega sveta je njihova glavna dolžnost, zato so oproščeni davkov in dajatev, ki jih njihovi slovenski sosede sicer morajo plačevati. Rut z okolico je edino ozemlje v Slovenskem Primorju, kjer so bili ob redkih Slovencih strnjeno naseljeni Nemci.

Podoben izjemen položaj kot nemški kmetje so uživali kmetje v tako imenovani pluženski rihtariji; ta se je širila ob desni strani Idrije med Cerknim in Idrijo. To ozemlje je bilo sicer že poprej obljudeno, je pa zatem opustelo in dobilo nove naseljence v zadnji četrtini 13. stoletja. Toda ti niso bili Nemci, marveč Slovenci iz

Soške doline med Tolminom in Kobaridom ter iz Oslice na sosednji kranjski strani.

Na kolonizacijsko ozemlje v zgornji dolini Bače mejijo Nemci, ki jih je na svoje ozemlje okoli Sorice ob zgornji Selški Sori naseljeval nekako od leta 1283 dalje freisinški škof. Tudi ti Nemci so prišli semkaj iz Pustertala na Tirolskem. Nemško soriško ozemlje je urejeno kot poseben urad loškega gospodstva. Tudi soriški Nemci so morali v prvi vrsti kultivirati še gozdnato pokrajino, so kot kolonisti uživali posebne olajšave pri davkih in dajatvah ter bili celo oproščeni tlake.

Najobsežnejše območje v strnjenem slovenskem naselitvenem ozemlju pa so zavzeli nemški kmetje kolonisti na Kočevskem. V velikanske gozdove, ki segajo od Ribniške doline in Suhe krajine na severu, pa do Kolpe na jugu, od Loške doline na zahodu, pa do Bele krajine na vzhodu, prodirajo Slovenci le prav počasi. Naseljujejo se ob robih kasnejšega nemškega ozemlja že pred Nemci, globoko v gozdove okoli Kočevskega Roga pa ne silijo in le po malem kolonizirajo dolino Črmošnjice. Samo od Ribnice sem prodrejo nekoliko globlje v gozdove, prav do vrat kasnejšega kočevskega mesta. Na jugu so pa naselili Slovenci že pred 13. stoletjem ozek pas od Starega trga do Osilnice ob Kolpi. Še povsem nenaseljeno ozemlje je pa bilo dostopno vsaj po nekaterih gozdnih stezah, kajti sicer bi si ne mogli razlagati slovenskih krajevnih in ledinskih imen sredi poznejše pretežno nemške okolice, ki jih najdemo zapisana že v najstarejših virih.

Slovenska kolonizacija pa je bila preslaba, da bi mogla obljuditi velikansko še nenaseljeno ozemlje. Napolnili so ga do neke mere kolonisti-Nemci pod vodstvom Ortenburžanov, zemljiških gospodov tega ozemlja. Prvi so prišli v 30ih letih 14. stoletja zgornjekoroški Nemci. Zanje je grof Oton Ortenburški postavil cerkev v pokrajini, ki so jo Nemci imenovali »Mooswald«, in dosegel pri njej leta 1339 ustanovitev kaplanije. Prve, le maloštevilne nemške naselbine so se kmalu pomnožile, ko je ortenburškemu grofu kralj in cesar Karel IV. podaril leta 1349 tri sto upornih turinških in frankovskih kmetov. Dobil jih je, ko je premagal protikralja Güntherja in njegove zaveznike na Turinškem in Frankovskem. Okoli leta 1350 se je torej kočevski jezikovni otok povečal za okoli 1500 ljudi; ti so našli dovolj prostora v obširnih gozdovih. Ker so velik del gozdovja tvorile hoje, so Slovenci ozemlje imenovali Hočevje ali Kočevje. Od tod nemško Gottschee in ime glavnega kraja, ki se leta 1377 imenuje »trg v Kočevju« (markt ze Gotse). Nove naselbine v »Hočevju« so se naglo širile, tako da dobi že leta 1363 ortenburški grof

pravico nastaviti pri cerkvah v Kočevju, Poljanah, Kostelu, Osilnici in Gotenici duhovnike. Okoli leta 1400 je bila zunanja kolonizacija Kočevskega z nemškimi kmeti v glavnem končana.

Nemški jezikovni otok na Kočevskem, čeprav je nastal na ozemlju, ki je bilo že pred Nemci vsaj ponekod na redko poseljeno s Slovenci, in čeprav so na svoje sosede Nemce Slovenci v mnogoterem oziru vplivali (na primer glede nošnje, raznih šeg in navad, pravne in gospodarske ureditve, glede jezika, narodnih pesmi itd.), se je ohranil vse do druge svetovne vojne, ko je z zaukazano preselitvijo nemških Kočevarjev prenehal obstajati (1941—2). Nemški kmetje, naseljeni ob zgornji Bači ter njenih pritokih in okoli Sorice, so pa prevzeli polagoma slovenski jezik in se pretopili med Slovence že tja do druge polovice 19. stoletja.

GOSPODARSTVO IN DRUŽBENI POLOŽAJ KMETA

NOTRANJA KOLONIZACIJA. Hkrati z zunanjo se širi notranja kolonizacija podeželja. Za obdelavo tal ugodno dostopne in tudi v klimatskem oziru primerne zemlje, ki bi se dala obdelovati s sorazmeroma majhnim trudom, je bilo vedno manj. Ne samo od zunaj poklicani kolonisti, tudi stari naseljenci morajo že v gozd na narporno krčenje. Naselbine rastejo sredi gozdov, v rovtih in kopanjah, se pomikajo više v hribe, nastajajo na pobočjih in v krajih, ki so manj plodni in manj primerni za obdelovanje. Že nastajajo iz le začasno obljudenih planinskih kmetij in staj stalne naselbine in se pomikajo v čim dalje višje lege, v našem planinskem svetu že v 13. stoletju do višine preko 1000 metrov. Številna krajevna imena so zgovorne priče te v teže dostopne in še nekultivirane kraje prodirajoče rovtarske kolonizacije, ki se začnja pri nas v glavnem v 13. stoletju. V listinah in urbarjih se pojavljajo novine, novaki, rovtarji, ki uživajo v prvih časih po naselitvi mnogotere gospodarske ugodnosti. Urbarji in drugi viri nam kažejo, da se je v 12., 13. in 14. stoletju število vasi na Slovenskem zelo pomnožilo in skoraj povsod v ugodnih legah že doseglo po številu današnje kraje, ponekod jih pa celo preseglo. Število prebivalstva naglo raste. Za gornjegrajski okraj je za dobo okoli 1140 izračunano število prebivalcev na okoli 800 ljudi, leta 1268 jih je bilo že okoli 2150, leta 1440 okoli 4900. Danes živi na istem ozemlju okoli 12.500 ljudi. Sevniški urad salzburškega gospostva v Posavju, ki se je razprostil na levem bregu Save od Sevnice navzdol, je štel v začetku 14. stoletja okoli 1950, sto petdeset let kasneje, sredi 15. stoletja, pa okoli 2500 prebivalcev. Prebivalstvo Tolminskega, kolikor ga je spadalo pod

oglejsko gospostvo, je štel v drugi polovici 14. stoletja okoli 4600 ljudi; danes je na istem ozemlju okoli 33.800 prebivalcev; število naseljencev se je torej v okroglo 580 letih pomnožilo za 7,3-kratni iznos. V Poljanski dolini na Gorenjskem se je prebivalstvo v razdobju od začetka 14. stoletja pa do danes (okroglo 650 let) pomnožilo od 5466 na okroglo 11.000 ljudi, torej za 3,2-kratni iznos. Slovenski del Štajerske je štel sredi 15. stoletja okoli 220.000 prebivalcev, danes jih šteje isto ozemlje približno 570.000.

V prizadevanju po večjem in bolj donosnem izkoriščanju zemlje so zemljiški gospodje v dobi gospodarskega razcveta v 13. in 14. stoletju ustanavljali nove naselbine tudi v krajih, ki so za to bili manj primerni. V mnogih predelih slovenske zemlje najdemo v virih 13. in 14. stoletja imenovane številne vasi, ki jih danes tamkaj zastonj iščemo. Ustanavljanje številnih novih krajev se je v časih gospodarskega propadanja ali ob nesrečah (povodnji, vojne, kužne bolezni) znalo hudo maščevati.

Oblika naselja je bila v času velikega kolonizacijskega razmaha prav različna. V glavnem velja: v gorskem izkrčenem svetu je samotna kmetija pojav množečega se naseljevanja. V ravninskem svetu pa so znak mlajše, po načrtu izvršene kolonizacije navadno vasi z domovi, pravilno razporejenimi ob cestah, in vasi z domovi, razporejenimi v vrstah, s poljem, razdeljenim na delce, sklenjene ali tem sorodne oblike. Iz samotnih kmetij nastajajo z množitvijo prebivalstva zaselki. O prebivalstvu in naselbinah, rastočih po številu, govore tudi številna dvojna imena krajev. Poleg »Spodnje vasi« nastane nova »Zgornja vas«, poleg sela, ki se kot starejše poslej imenuje »staro«, zraste »novo« in podobno.

Blagostanje in razširjeno gospodarstvo je povzdignilo kulturo zemlje in povečalo donos njenih sadežev. Od sadnega drevja začno naši kmetje gojiti plemenitejše vrste in jih cepijo, ker se ne zadovoljujejo več z divjim in na pol divjim sadnim drevjem. Na novo se pojavljajo imena vasi po sadnem drevju in kažejo, kje so začeli gojiti oziroma kje so uspevale boljše vrste sadja (prim. Orehovica, Jablanica, Slivje). Vinoreja postane mnogo intenzivnejša. Vinsko trto sade tudi v krajih, kjer danes vinogradništvo ni več razširjeno in običajno (okolica Ljubljane, Škofje Loke, Kranja in Bleda, Koroško).

DRUŽBENI POLOŽAJ KMETA. Ugodne gospodarske razmere in intenzivna kolonizacija je v znatni meri vplivala na družbeno stanje našega kmeta. Za gospodarstvo frankovske dobe in tudi še za 10. in 11. stoletje so — mimo samostojnih kmetij — zlasti zna-

čilni gosposki dvori kot središča podeželske gospodarske uprave; od tam obdeluje zemljiški gospod velik del svoje zemlje v lastni režiji s svojimi pridvornimi hlapci. Že v 11., potem pa v 12. in 13. stoletju pa opazujemo zmanjševanje ali pa celo opuščanje gospodarskega obrata v obliki gosposkih dvorov. Spremenjene družbene in gospodarske razmere silijo zemljiškega gospoda, da daje v veliko večjem obsegu kot poprej na kmetije porazdeljeno zemljo v užitek ter zahteva za to primerne dajatve in služnosti. Družbeni vzpon ministerialov v 12. in 13. stoletju v višji stan plemenitih gospodov odteguje in odvrča od gospodarjenja v lastni režiji, za kar nimajo ti visoko nad svoje prejšnje razmere povzpeli se fevdalci niti časa niti veselja. Kmetско prebivalstvo je tako naraščalo, da ga ni bilo več mogoče vključevati v dvorna gospodarstva; bolj je kazalo in več je zemljiškemu gospodu donašalo, če ga je v večjem številu kot dotlej nastanjeval na posamezne kmetije, v katere se celote pridvornih gospodarstev začnejo drobiti.

Za časa križarskih odprav in po njih se vzporedno z nastankom mest in porastom njihovega denarnega gospodarstva pojavi tudi pri nas večja potreba po denarju. To je zemljiškega gospoda sililo, da je gledal, kako bi zvečal dohodke. Sprememba pridvornega gospodarstva v gospodarjenje na posameznih kmetijah je takó zemljiškemu gospodu kot kmetu donašala več dohodkov; zato jo zemljiški gospod v čimdalje večji meri uvaja, nudi, seveda zaradi lastne koristi, z nasajanjem na individualne kmetije svojemu kmetu boljše pogoje za proizvodnjo, spreminja s tem v zvezi njegovo delovno rento v blagovno in nato v denarno. Zemljiškemu gospodu tlaško delo ne donaša več tistega dobička kot poprej, zato opušča na njem zgrajeno pridvorno gospodarstvo.

Kmetu je že poprej, sedaj pa še v večji meri ta način obdelave zemlje z lastnim orodjem in v lastnem obratu dajal pobudo za intenzivnejše izkoriščanje, saj mu je donašal več sadu, kot če bi le po sili delal na povsem tuji zemlji. Zemlja in kmetija sta postali bolj njegovi, seveda ne v pomenu popolne lastnine. (Opustitev pridvornega gospodarstva je vplivala tudi na opustitev ali vsaj zmanjšanje delovne rente ali tlake.) Kmetu ni več treba na tlako v gosposki dvor, kajti pridvornega gospodarstva skorajda ni več, plačuje le neko dajatev v denarju ali blagu »za tlako« ali pa opravlja le manjšo tlako. Stari tlačanski dvori, kjer so opravljali in uprav-

ljali tlako, izginejo ali pa so v svojem področju znatno omejeni oziroma spremenjeni.

Opuščanju pridvornih gospodarstev in dajanju pridvorne zemlje v užitek sledijo tiste ugodne in ugodnejše zakupne in najemninske oblike, pod katerimi se oddaja zemlja v času že omenjene intenzivne notranje kolonizacije in naseljevanja tujih kolonistov. Tuje naseljence je kazalo pridobiti ugodnimi pogoji. Prav tako pa je bilo treba iti na roko s sprejemljivimi gospodarskimi pogoji tudi staremu, po številu rastočemu prebivalstvu, ki si je že moralo iskati zemlje v krajih, za obdelovanje manj ugodnih in rodovitnih. Raznovrstni novi načini, ki urejajo odnose kmeta do zemljiškega gospoda, so plod spremenjenih razmer.

Tako se je, zlasti od 12. stoletja dalje, pod vplivom občin sprememb v gospodarstvu, zaradi intenzivne notranje kolonizacije in pritoka novih naseljencev obrnil v širokih plasteh našega kmetkega prebivalstva njegov družbeni položaj na boljše. Podložni hlapčevski kmet se približuje ali prehaja vedno bolj med polsvobodne, ki jih kot stan med svobodnimi in hlapci pozna že starejša doba naše preteklosti. Zboljšanje socialnega položaja pri delu kmetov je pa vplivalo v ugodnem smislu tudi na zboljšanje položaja tistih plasti kmetkega prebivalstva, ki so na socialni lestvici zavzemale nižje in najnižje stopnje. Ugodnejše zakupne in najemninske oblike so se razširile tudi na te in izenačevalno vplivale na celokupen kmetki stan pri nas v poznejšem srednjem veku. Podložni kmet se socialno dviga, svoboden kmet pa pada v nesvobodo, ki pa nima več hlapčevskega značaja, marveč se drži nekako na ravni neke polsvobode, značilne za veliko množico našega poznosrednjeveškega podložniškega razreda. Razmerje podložnika do zemljiškega gospoda se stvarno izenačuje ne glede na družbeni izvor posameznika. V nastanku je enoten podložniški, na grudo prikovan kmetki razred. Značilno zanj je: kmet-podložnik je podložni svetnemu ali cerkvenemu gospodu; ta naj ga štiti in varuje, za to pa mu je podložnik dolžan posebne, v urbarjih zapisane davkatve, davščine in služnosti. Te se odmerjajo po velikosti, pravnem značaju in gospodarski moči kmetije, ne — kot poprej — po družbeni stopnji njenega obdelovalca. Stvarni značaj zemlje prevlada nad osebnim značajem njenega obdelovalca.

Zboljšal se je predvsem položaj hlapcev; ti so veljali poprej le kot stvar. Hlapci so se družbeno dvignili najmanj na stopnjo tako imenovanih svobodinov (freileute), ki so živeli na kmetijah, katere so dobili v užitek na podlagi svobodnega prava gospodovega (ius liberum). Dedna naslednost teh kmetij ni izključena, vendar je imel

zemljiški gospod vsak čas pravico svobodno razpolagati s kmetijo in na njej nastanjevati sebi ljubo osebo (freistift). Svobodin se torej ne imenuje tako zaradi lastne svobode, marveč po svobodi razpolaganja, ki jo ima nad njim njegov gospod.

Po socialnem in pravnem položaju blizu svobodinom, toda nekoliko na boljšem od teh, so bili tisti, ki so imeli kmetijo v časovno omejenem zakupu za svojo osebo in za dobo svojega življenja. Po imejiteljevi smrti je kmetija po pravilu pripadla zopet gospodu, vendar se to navadno ni dogajalo, marveč se je dedno nasledovanje vedno bolj širilo.

V nasprotju s časovno omejenimi so dedni kmetski zakupi (emfitevze); ti so bili za imetnika ugodnejši, kajti jamčili so mu dednost na kmetiji. Razširili so se na slovenskih tleh predvsem s tujimi kolonisti in prešli od teh tudi na staro domače prebivalstvo. Ena teh novih oblik je dedni zakup na mestni ali grajski način (ius civile, burgrecht), torej zakup, po katerem so dobivali posest osebno svobodni meščani. Zakupu na mestni način soroden je zakup s kupno pravico (ius emtitium, kaufrecht): dedni zakupnik je s privoljenjem zemljiškega gospoda in proti plačilu določene pristojbine (kupni novce) smel in mogel posestvo (»kaufertna kmetija«) prodati drugemu. V primeru slabega gospodarjenja je mogel zemljiški gospod pod določenimi pogoji zakupnika odstraniti.

Dedni zakupi so na slovenskih tleh v veljavi od 15. stoletja naprej. Na izkrčenem in vinorodnem ozemlju ter v severnih delih slovenske zemlje, ki so bili močnejše izpostavljeni nemškemu vplivu in dotoku, se javljajo zakupi s kupno pravico in na mestni način prej in bolj na gosto kot v predelih, kamor ni močnejše segel nemški vpliv in kolonizacija in kjer se je slovensko prebivalstvo, le malo pomešano z drugorodci, obdržalo na ozemlju, ki je bilo že od starih časov izkrčeno in obdelano. Do 15. stoletja prevladujejo v teh krajih časovno omejeni zakupi še močno nad dednimi zakupi po mestnem načinu in s kupno pravico.

V agrarnem razvoju Slovenskega Primorja in Istre gre posebna vloga kolonatu. Potem ko so se od 12. stol. dalje mesta v Istri oblikovala kot svobodne komune, so skušala prikleniti na svoje gospostvo kar največ vasi svojih mestnih okolišev, v katerih so imeli meščani obilo zemlje. Uspešno se je moglo to zgoditi le v oblikah, ki so bile za vas ugodnejše in privlačnejše od občega podložniškega razmerja. Bil je to kolonat. Kolonat je neke vrste pogodba med gospodarjem zemljišča, ki dá na razpolago za obrat potreben kapital, in med kolonom, ki nudi delo svojih rok in svoje živine, obdrži pa zato del dohodkov. Kolonat se je razširjal v Istri od

13. stoletja dalje, našel pa je tudi pota v nekatere severnejše predele, največ v ožjo okolico Gorice in v Goriška Brda. Polovinarstvo (mezzadria) na ozemlju istrskih mestnih komun poznamo že v začetkih istrskega kolonata; pridelek gre na polovico: polovica kolonu, polovica gospodarju. Razlika v ugodnejšem in naprednejšem smislu nasproti podložniku in podložništvu je pri kolonu in kolonaštvu ta, da je kolon osebno svoboden in da kolon ni podsoden zemljiškemu gospodu. Z udeležbo gospodarjevega kapitala pa prehaja kolonat že delno v kapitalistično gospodarjenje.

Svobodni kmetje tudi v visokem srednjem veku pri nas niso izginili. Z dotokom nemških svobodnih kmetov se je ta stan celó nekoliko pomnožil, vendar je nasproti številu nesvobodnih in polsvobodnih kmetov bil še vedno v veliki manjšini. V gospodarskem pogledu so se svobodni kmetje navadno slabo držali. V nekaterih predelih slovenske zemlje je bilo svobodnih kmetov več kot v drugih, na primer na Goriškem; tam je bil vobče družbeni in gospodarski položaj kmeta do neke mere ugodnejši kot povprečno v ostalih slovenskih deželah. Značilno je, da pri velikem slovenskem kmetskem uporu leta 1515 goriški kmet ni bil udeležen, čeprav bi to v zvezi s težkim položajem zanj za časa prav takratne avstrijsko-beneške vojne mogli pričakovati. Vzrok je iskati v tem, da so imele goriške kmetske soseske svoje zastopnike v deželnem zboru in da brez njihovega pristanka niso mogli biti sprejeti izredni davki. Če so bili sprejeti, so imeli nad njihovo porazdelitvijo in uporabo nadzorstvo tudi zastopniki kmetov; s tem pa je odpadel eden glavnih razlogov za kmetske pritožbe in upiranja. Ko pa so goriškim kmetom vzeli zastopstvo v deželnem zboru in je s tem kmet prenehal biti politični »stan«, so se prav zaradi tega leta 1556 tudi na Goriškem kmetje uprli.

Do neke mere samostojnejši družbeni položaj slovenskega kmeta v primorskih krajih kažejo tudi uredbe v deželi, ki je prišla leta 1420 pod oblast Benetk in je prav zaradi tega znana pod imenom Beneška Slovenija. Beneška oblast je računala s svojevrstnostjo, posebnim značajem in izročili tega skrajnega zahodnega dela slovenske zemlje. Večjemu delu Beneške Slovenije je pustila beneška vlada glede sodstva in uprave samoupraven položaj. Na demokratičen način so tamkajšnji prebivalci na ljudskih zborih urejali svoje zadeve: ali v okviru krajevnih sosedenj ali pa na širših sestankih dveh dekanij in tako imenovanih bank. Enkrat, ali če je bilo treba tudi večkrat na leto, so sklicali zbor predstojnikov vseh slovenskih sosedenj.

KOSEZI. Že v poglavje o kmetih moramo v tem razdobju naše preteklosti uvrstiti slovenski svobodni sloj, ki je v družbenem oziru šel tedaj strmo pot navzdol. To so bili kosezi, ki jih od starih časov štejejo med osebno svobodne. Kosezi, ki sede na svojih svobodnih posestvih, so pa navzlic svojemu svobodnemu in izjemnemu, privilegiranemu izvoru, kolikor niso prešli med plemiče, dejansko postajali vedno bolj kmetje. Iščejo zaščite pri deželnemu gospodu in pri plemstvu, se za to obvezujejo za določene služnosti, ki pa po svojem majhnem ali manjšem obsegu ter značaju še vedno očitujejo izreden družbeni izvor tistih, ki jih opravljajo.

Kot osebna svoboda kosezov je tudi koseško samostojno sodstvo v nevzdržnem propadanju. Na splošno si zemljiški gospodje prizadevajo navezati in vključiti koseze, koseščine in stare koseške urade v svoja zemljiška gospostva, izenačiti koseze glede dajatev, služnosti, sodstva in drugega s podložnimi kmeti. Pravice kosezov se začno povezovati z zemljo, ki jo kosez ima in obdeluje, ne več z njegovo osebo. Skoraj povsod, kjer je bilo kaj kosezov, so ti, njihove koseščine in uradi do 16. stoletja propadli, to je, utonili so v zemljiških gospostvih; pravice kosezov kot posebnega do takrat obstoječega družbenega sloja pa so začele prenehovati in so končno povsem prenehale.

Le po nekaterih krajih so si kosezi znali obdržati stare in pridobiti celo nove privilegije, ki so jim dajali poseben položaj. Kosezi v Teharjih pri Celju in v tamošnjem okolišu so bili združeni v posebni občini (okoli 100 posestev) in so uživali posebne pravice, zato pa so morali plačevati določene davščine in v vojnih časih braniti grad Zgornje Celje. V svojo občino so bili združeni tudi kosezi v Zagorju ob Savi (175 posestev) ter v nekaterih uradih na Koroškem in uživali privilegije glede nižjega sodstva, razpolaganja s posestvom in nošnje orožja. Na kmetijah, ki se imenujejo »viteške«, sede v 15. stoletju na Notranjskem kosezi, so pa takrat osebno in za svoja gospostva na potu, ki pelje v podložništvo. Položaj kosezov je bil torej ob istem času v različnih krajih različen, v splošnem pa gre v razdobju do 16. stoletja njihov družbeni razvoj v krivulji navzdol. Mnogi kosezi na Štajerskem in Koroškem so se za germanizacije slovenske zemlje ponemčili, ohranili pa navzlic temu poseben družbeni položaj.

UPRAVA PODEZELJA. Najboljši pregled posestnega stanja zemljiških gospostev, do neke mere vpogled v notranji ustroj kmetijskega gospodarstva in podatke o kmetovih pravicah in dolžnostih nasproti zemljiškemu gospodu nam dajejo zemljiško-posestni sezname,

imenovani urbarji. Nekatere sezname urbarialnega značaja poznamo za slovensko zemljo že iz 12. stoletja, večji in sistematično urejeni urbarji pa so nam ohranjeni šele od 13. stoletja dalje. Ni to naključje, kajti z razširjeno kolonizacijo in intenzivnejšim ter deloma spremenjenim načinom gospodarstva prav v tej dobi, postavim z opuščanjem pridvornega gospodarstva, pa ob prizadevanju po izgraditvi deželnoknežje in dinastične oblasti je postajala za zemljiške gospode potreba po pregledu posestnega stanja vedno bolj nujna. Nova kolonizacija je ustvarjala nove vasi, zaselke in kmetije, nova kolonizacija in spremenjene gospodarske razmere tudi nove načine podeljevanja kmetске zemlje v užitek. Vse to je prineslo s seboj mnogotere spremembe v agrarnem ustroju naše zemlje, nov dotok in nastanjanje prebivalstva, nove družbene odnose in vrste podeželskega prebivalstva. Drobljenje zemlje po eni strani, večanje obdelovalnih enot po drugi strani, ki spremlja kolonizacijski in gospodarski razmah, bi utegnilo zabrisati stare zemljiškopravne odnose in pravice. Urbarji s svojimi vpisi naj to preprečijo.

Urbarji nam povedo, da so bila zemljiška gospostva — če so bila obsežnejša — razdeljena na urade (officium, amt, gastaldija), ki so jim stali na čelu oficiali ali upravniki (officialis, praepositus, gastaldio, amptmann). Ureditev uradov pri zemljiških gospostvih sega, kot kaže, do 12. stoletja. Oficial je prvenstveno gospodarski organ. V svojem službenem območju je pazil predvsem na pravilno plačevanje dolžnih davščin in dajatev ter nadziral opravljanje ostalih služnosti zemljiškemu gospodu. Za posel in trud so mu šle določene pravice: posebne dajatve, davščine in služnosti od strani kmeta. Tudi funkcije nižjega sodstva ima oficial, toda ne povsod in vedno. Kot nagrado more imeti od zemljiškega gospoda v užitek tudi kmetijo ali več kmetij; pobirati more od tega dohodka. Uradniki nižje vrste so bili oskrbniki (pfleger), sodini ali sodje (schepho), biriči (preco, scherg), pisarji, desetinarji, lovci, gozdarji in drugi. Prvotno je bil sodin, kot pove že ime, sodni uradnik, ki je opravljal nižje sodstvo, pobiral je pa tudi javnopravne dajatve, kasneje pa je stal ponekod na čelu manjših upravnih enot.

Nižji upravno-gospodarski organi v vaseh so pa župani (supanus, villicus, decanus, schultheiss in še drugače). Ti so predstojniki, ki jih izvoli kmetška soseska in potrdi ali pa tudi postavi zemljiška gosposka za omejeno dobo in z nalogo voditi nad dodeljeno jim vasjo ali manjšo skupino vasi gospodarsko upravo nižje vrste. Po imenu in izvoru se vežejo na staroslovenske župane, starešine zadružno urejenih vasi, so pa od 13. stoletja dalje, ko se v urbarjih

pojavi, že vse kaj drugega, kot so bili oni. Župani so izbrani iz vrst kmetov. Za svoj posel so imeli župani — vaški predstojniki — navadno v užitku še eno, to je drugo ali celo še tretjo kmetijo, župnica imenovano, ali pa sicer določen delež obdelovalne zemlje. Tudi so mogli biti župani pri služnostih deležni popolnih ali pa vsaj delnih popustov ter ugodnosti ali pa so služili drugače kot ostali kmetje. V vsem tem so v virih razlike, ki se dajo marsikje razložiti iz načina, kako se župan — vaški predstojnik veže nazaj na staroslovenskega župana in na kakšnem ozemlju na takega župana — vaškega predstojnika naletimo, zlasti glede na tuji in kasnejši kolonizacijski priliv. Vaški župan je moral skrbeti za pravilno in redno opravljanje služnosti na vasi, bil je posredovalec med kmeti in gosposko in šla mu je vobče skrb nad gospodarstvom v vasi. Vaško območje, ki mu je na čelu župan, se imenuje župa. Župa je obsegala ali eno samo ali pa poleg te še eno ali več sosednjih vasi.

Zemljiška obdelovalna enota je redno kmetija (huba, mansus, predium); ta je mogla biti cela, tričetrtinska, polovična ali pa še manjša. Na kmetiji je nastanjen kmet. Pravilo je, da je vsaka kmetija nastanjena in obdelana, če ne, pravimo, da je pusta. Poleg kmetij, h katerim spada kmetski dom z gospodarskimi poslopiji, njivami, vrtom in travniki, razlikujejo urbarji kajže, košanje, selišča, domce, kleti, mline, pristave itd.

Take poleg redne kmetije obstoječe enote je najti sprva zlasti v večjih krajih ali v njihovi bližini. Če jih ni zemljiški gospod obdržal v lastni gospodarski upravi — v 13. stoletju se to pri nas navadno ne dogaja več — oddajal jih je v užitek pod raznimi oblikami. Take domce in podobne našete enote so zlasti radi oddajali v zakup meščanom ali pa nanje naseljevali tudi mlajše kmetske sinove, ki jim na kmetiji, pripadli navadno najstarejšemu sinu, ni bilo več mesta.

Enote obdelane ali pa tudi neobdelane zemlje so posamezne njive, travniki, pašniki, vrtovi, vinogradi in še drugo. Mere, po katerih računajo obseg kmetske obdelovalne zemlje, so »njive« ali pa »dnine«. Dnina je obseg zemlje, ki jo je mogoče obdelati s parom volov v enem dnevu. Po obsegu kmetske obdelovalne zemlje in kmetije vobče so po pravilu izračunane dolžne služnosti.

Vinogradi so mogli biti v neposredni lasti in upravi zemljiškega gospostva, mogli so spadati kot obdelovalne enote h kmetiji ali pa so mogli biti oddani v zakup po posebnem pravu, ki ga imenujemo vinogorsko pravo. Zakupnik te vrste vinogradov je mogel biti kmet ali pa tudi ne-kmet (na primer plemič ali meščan). Zakup vino-

grada po vinogorskem pravu je bil v stvarnem oziru po pravilu ugodnejši od zakupa kmeta na podložni kmetiji, v osebnem oziru pa ni imel glede zakupnika-vinogradnika za posledico osebne odvisnosti od gorskega gospoda.

Kmetija je lahko samotna, ali pa je več ali manj kmetij združenih v zaselke ali vasi. Ti morejo pripadati enemu samemu zemljiškemu gospostvu ali pa so kmetije v posameznih naseljih pripadale večjemu številu zemljiških gospostev. Tako se je zgodilo, da imajo nekatera zemljiška gospostva svojo posest več ali manj strnjeno, druga pa razbito v različnih, tudi daleč vsaksebi ležečih krajih in pokrajinah.

Vkljub različnim in raznim zemljiškim gospodom, ki so mogli imeti posest v eni sami vasi, je pa ta do neke mere enota zase, celó z neke vrste samoupravo v zadevah skupnih gospodarskih in družbenih koristi. Ta vaška skupnost je soseska ali srenja. Šel ji je užitek od skupne vaške imovine, obstoječe iz gozdov, pašnikov, vode pa tudi puste zemlje. Bila je to imovina, ki jo zemljiški gospod ni razdelil in je še izza časa stare rodovne skupnosti ostala vasi v skupno uživanje.

IV nekaterih predelih s planinskim gospodarjenjem je tako skupno uživanje urejeno tudi glede izkoriščanja planin. Vobče sega nastanek, izkoriščanje in ureditev planinskih pašnikov v zelo stare čase našega gospodarstva. Pri tem gre na splošno po času prednost planinam v višjih legah, tudi nad gozdno mejo, če so imele za planinsko gospodarjenje ugodne pogoje. Te in take planine pripadajo navadno vasem, po nastanku starejšim. Zemljiška gospostva so seveda tudi planine vključila v svojo gospodarsko upravo.

Kako se je v stoletjih srednjega veka naš kmetski človek nosil in oblačil, kako je stanoval in kakšni so bili njegovi običaji in navade, o vsem tem imamo le malo neposrednih poročil. Na Koroškem je imel v 12. in 13. stoletju približno takole nošnjo: suknjo iz sivega blaga, ki sega čez kolena in se oblači kot srajca preko glave, na glavi siv klobuk s sivo vrstico, na nogah opanke z jermeni pritrjene, preko ramen pa plašč iz sivega sukna. Skoraj vso svojo obleko si je kmet izdelal doma. Enoprostorna hiša z odprtim ognjiščem — lesena, s slamo ali z lesom krita, v primorskih krajih zidana in krita s kamenjem — se le počasi umika večprostornemu stanovanjskemu objektu s posebno kuhinjo in »hišo«.

Glede sodstva je kmet v čimdalje večji meri podrejen svojemu zemljiškemu gospodu. Ta mu je sodil sam ali pa po svojih organih oziroma namestnikih v vseh primerih, razen če je šlo za smrtno kazen. V takih so bili podložniki podsodni višjim sodiščem,

ki so jih, ker se je njihova sodna oblast raztezala preko podeželja, imenovali »deželska sodišča« (iudicium provinciale, landgericht). (Naše dežele so bile razdeljene v deželskosodne okraje z deželskimi sodišči.) Le nekatere sporne zadeve med podložniki so bile še pri-

PECATI SLOVENSКИH MEST

Zgornja vrsta: Ljubljana (iz začetka 14. stoletja), Maribor (14. stoletje).
Spodnja vrsta: Celje (1465), Ptuj (13. stoletje)

držane vaškim sodiščem ali večam, na teh je izvrševal svojo sodno oblast vaški župan — navadno ob predsedovanju fevdalca — toda ob pomoči vaščanov, sodnih prisednikov ali zapriseženih mož. Tudi so za nekatere zadeve obstajala avtonomna ljudska sodišča, tako na primer gorski zbori. Ti so sodili po posebnem gorskem pravu uživalcem vinogradniških zemljišč v vinogorskih zadevah.

DAJATVE, DAVŠČINE, SLUŽNOSTI. Celokupnost rednih dajatev in davščin, tlake in drugega, z eno besedo služnosti, ki jih je posestnik podložnik moral opravljati oziroma oddajati svojemu zemljiškemu gospodu, je činž (census, zins) ali slovensko pravda. Sprva in po pravilu je plačevala oziroma opravljala vsaka kmetija določenega zaokroženega gospodstva ali vsaj okraja služnosti v približno enakem iznosu, isti vsebini in vrednosti. Enakost je utemeljena v prvotni razdelitvi obdelovalne zemlje v deleže vsaj približno enakega obsega in donosa, seveda v določenem okolišu. Ta podoba enotnega plačevanja od strani kmetskih posestev približno enakega obsega se pa ni povsod in trajno obdržala. Najrazličnejši vzroki so tako enotno podobo zabrisovali in spreminjali.

(Dajatve (davščine) moremo deliti na dve veliki skupini: 1. dajatve v blagu (in natura) ali naturalna renta, 2. dajatve v denarju ali denarna renta.) Že od vsega začetka so vsaj del dajatev plačevali v denarju ali pa velja plačevanje v denarju kot nadomestilo za dajatve, ki so se sprva odrajkovale zgolj v blagu. Glede na prejemnika je razlikovati dajatve, ki jih je kmetski podložnik dajal neposredno za svojega zemljiškega gospoda, in dajatve, ki so jih prejemali za svojo službo razni upravni organi.

Dajatve, plačevane ali predpisane v blagu ali pa blagovne, v denar spremenjene, nam približno povedo, kaj je v srednjem veku slovenska zemlja plodila, kaj je naš kmet pridelal in s čim se je hranil.

Glavna dajatev v vrsti poljskih pridelkov je bilo žito. Poglavite vrste žita, ki so ga dajale naše kmetije, so pšenica, rž in oves. Zemljiški podložnik je moral oddajati žito predpisane kakovosti (čisto, zdravo) in po določeni meri. V primeri s pšenico, ržjo in ovsem stopajo dajatve drugih žitnih vrst močno v ozadje. V glavnem so to proso, ječmen in ajda.

Vse ostale dajatve, razen v žitu in žitnih vrstah, označujejo viri kot male pravice ali »male pravde«, tudi kuhinjske pravice imenovane, ker je večina teh dajatev bila sprva namenjena za kuhinjo zemljiškega gospoda oziroma njegovih upravnih organov. Sem spadajo razne vrste žitnega zdroba, kruh, pogače in druge vrste peciva in razna sočivja, kot so zelje, repa, leča in bob. Na varjenje piva kaže dajatev hmelja in tudi piva samega. Pogosta je dajatev medu; rabili so ga za slajenje in za napravo medicine. Manj pogoste so dajatve voska, popra, soli, raznega mesa, rib, divjačine in še drugega.

Dajatev lanu šteje tudi med male ali kuhinjske dajatve, čeprav lan ne prihaja v poštev za uporabo v kuhinji. Lan so navadno da-

jali še neizpreden, in sicer v povesmih; le poredkokrat je določena dajatev lanu po teži.

Vino, redkeje mošt in grozdje, dajejo pri nas Slovenske Gorice, Haloze, okolica Maribora, Slovenske Bistrice in Brežic, zemlja ob Sotli, Dolenjska, Bela krajina, Kras, Vipavska dolina, okolica Gorice in Goriška Brda; olje nekateri primorski kraji neposredno ob morju.

Raznovrstne so dajatve ovac in jagnjet, namenjene deloma za kuhinjo, deloma za hleve zemljiškega gospoda. Ovčereja je bila pri nas v srednjem veku zelo razvita; to je glede na predelavo ovčje volne v sukno razumljivo. Poleg ovac, toda redkejša dajatev, so koze in kozlički. Prav tako pogosto kot ovce so morali dajati prašiče; zelo pogosti so mladi prašički. V manjšem obsegu so zastopane dajatve goveje živine. Omenjajo se voli, volovsko meso, teleta ter telečje meso. Dajatve tudi kažejo, da je bila reja perutnine močno razširjena. Največ so zemljiška gospodstva zahtevala piščance, manj kokoši, peteline, kopune in gosi, pač pa v velikem številu jajca. Tudi tukaj je veliko razlikovanje in raznovrstnost.

Čebele so mnogo bolj gojili kot dandanes; posebno je bila čebeloreja razširjena v štajerskem Podravju in na Gorenjskem. Med in vosek sta pogosti dajatvi našega kmeta v srednjem veku.

Sila razširjeno je bilo v srednjem veku plačevanje sira. V tistih časih je bil, kot kaže, prava ljudska hrana, bolj kot danes, ali pa tako kot danes krompir, ki ga seveda srednji vek še ne pozna. Sir so razlikovali po velikosti, izvoru in kakovosti, označevali so ga pa tudi po plačilnih terminih in namenu uporabe.

Med posebne dajatve spadajo razni predmeti in stvari, ki jih je potrebovalo stalno ali od časa do časa zemljiško gospodstvo. Sem spada na primer les za kurjavo in stavbarstvo pa količevje za vinograde. Nekatera gospodstva so zahtevala določeno število kop ali vozov sena, druga gnoj za gnojenje njiv. Tudi izdelki kmet-ske obrti se omenjajo, postavim lončevina, leseno posodje, obroči, platno, sukno, razno orodje, vrvi in drugo. Posebne davščine so odšteli mlini, krčme, vinotoči in kramarji; mlini za pravico, da so smeli mleti; krčme in vinotoči, da so smeli točiti vino.

Poleg zemljiške »pravde«, plačevane delno v blagu, delno v denarju, je pa še cela vrsta takih dajatev, ki jih kmet služi za razne »pravde« ali »pravice«. Na primer žirčina za svinjsko pašo v gozdovih zemljiškega ali kakega drugega gospoda, vodarina za pravico do ribolova, polšja pravda za polšji lov, lovščina za pravico do lova vobče, pravica za sečnjo in podiranje lesa v gozdovih, travarina za pravico koriščenja trave, pa še cela vrsta »pravd« ob

določenih dneh in prilikah, na primer ob žetvi in mlatvi, ob uradnih poteh upravnih organov, poezda imenovanih, ob proščenjih, ob sodnih dneh in še druge.

Posebne »pravice« pobirajo zase tudi upravni organi: upravnik, župan, sodin in drugi. Posebne »pravice« in dajatve gredo zemljiškemu gospodu še ob raznih prilikah, postavim posmrtnina ob smrti in primščina ob menjavi podložnika na gruntu.

Kaj raznovrstna je delovna renta, tlaka ali rabota imenovana. Ta je mogla biti delovno-osebna tlaka ali pa tovarna oziroma vozna; mogla je biti po času točno odmerjena ali pa neodmerjena, to je taka, ki je bila strogo določena, in taka, ki jo je zahteval zemljiški gospod po potrebi in po svoji volji ali samovolji. Pri prvi so določeni dnevi in čas, kdaj in kako naj se opravlja pa delo, ki naj se opravi v tlaki. Tako delo je moglo biti sejanje, oranje, pletev, žetev, mlatva, košnja, delo v vinogradih in gozdovih, pa razna pota, vožnje in tovorjenja, delo na cestah, zidanje in popravljanje gradu, delo na gradu vobče, pomoč pri lovu in ribolovu ter še marsikaj. Večkrat je tudi določeno, ali naj kmet dela v tlaki z lastno živino in z lastnim plugom, ali naj uporablja lastno orodje (na primer srpe pri žetvi), ali naj vozi z lastnimi vozovi, ali pa naj vse to priskrbi zemljiški gospod. Odmerjena tlaka je glede delovnih dni sicer točno določena od vasi do vasi in od kmetije do kmetije, toda različna. Približno od treh do dvajsetih dni na leto je moral kmet v tlaškem delu dajati na razpolago svoj delovni čas in svojo delovno moč ter morda tudi svoje orodje in živino. Pri odmeri tlake so bile merodajne velikost in krajevni položaj kmetije ter stvarne potrebe zemljiškega gospoda. Mnogo večje in za kmeta občutnejše pa so mogle biti zahteve glede neodmerjene tlake, prepuščene močno samovolji zemljiškega gospoda.

Za časa pridvornega gospodarstva je bila tlaka obsežna in občutna, kasneje se je zmanjšala in je večkrat spremenjena v posebno denarno dajatev, v poznejšem srednjem veku pa so postale zahteve glede tlake, zlasti neodmerjene, od strani zemljiške gosposke zopet zelo občutne.

Kmet pa ni bil dolžan plačevati in služiti le zemljiškemu gospodu, tudi deželni knez in cerkev zahtevata svoje. Prvi obči davek (stewra, »štibra«) v novcu ali blagu, na Štajerskem na primer posebno dajatev v ovsu.

Cerkev je zahtevala desetino; ta pa v poznejšem srednjem veku povečini ni bila več v rokah cerkve, marveč je prešla na razne načine v posest svetnih gospodov in jo je le še po manjšem delu prejemal upravitelj cerkve (župnik). Desetino so dajali od žita,

vina, drobnice in še drugega. Pobirali in zbirali so jo v starejšem času (do 12.—13. stoletja) v posebnih desetinskih dvorih. Odvetščino v denarju ali blagu oziroma v denarju in blagu so dajale cerkve in cerkveni podložniki svetni gosposki pod naslovom varstva, ki jim ga je ta nudila oziroma bi jim ga morala nuditi.

Služnosti so opravljali oziroma jih je bilo treba plačevati ob določenih časovnih rokih in prilikah. Za denarne davščine je bila določena vrsta novca, v katerem so plačevali, dajatve v blagu pa so merili in oddajali po raznih merah in načinih. Glede mer poznamo na primer mero, po kateri so kmetje oddajali blago v gospodovo kaščo; mero, po kateri so blago kupovali in prodajali (kupljenik); mero, katere so se pri trgovanju držali v mestu ali na trgu; mero, po kateri so računali v mlinih itd. Tudi po krajih in deželah so razlikovali in označevali mere. Vse te mere so bile med seboj in v različnih gospostvih ter krajih kaj različne; še celó v enem in istem zemljiškem gospostvu najdemo različne in razlikujoče se mere hkrati v uporabi.

OBRED UMESTITVE IN USTOLIČENJA NA GOSPOSVETSKEM POLJU (MLAJŠA OBLIKA). Političnih pravic slovenski kmet — razen skromne izjeme na Goriškem — nima. Pridržane so plemičem, duhovnikom in meščanom, pripadnikom torej tistih družbenih razredov, ki so v visokem srednjem veku v znatni meri odtujeni slovenskemu življu in jeziku. Edino na Koroškem se je še obdržal kot ostanek in spomin nekdanjih pravic svobodnega Slovenca obred umestitve in ustoličenja koroškega vojvode na Gosposvetškem polju. Stoletja so njegov potek v marsičem spreminjala in spremenila, a mu vendar ohranila starinski značaj, ta pa se je s sodobnim življenjem čimdalje manj skladal. Ob koncu 13. stoletja se je potek znamenitega obreda ustalil v približno sledečih oblikah.

Predvsem razpada celotno dogajanje v dva dela. Prvi velja umestitvi deželnega kneza in se godi dopoldne ob knežjem kamnu pri Krnskem gradu. Drugi del obsega sojenje, podeljevanje fevdov in poklonitve vazalov ob vojvodskem stolu pri Gospe Sveti. Med obema dejanjima sta svečana služba božja in svečani obed.

Novega deželnega kneza-vojvodo je nekdo, ki je za to imel dedno pravico, oblekel v ljudsko, to je v nošo koroškega slovenskega kmeta. V roke so vojvodu dali palico, na vsako njegovo stran pa živali marogaste barve, bika in pašnega konja. Dva gospoda, vsak na eni strani, sta spremljala vojvodo. Ostali dostojanstveniki so mu sledili. Sprevod se je odpravil h knežjemu kamnu, na njem je sedel prekrizanih nog kmet-ustoličevalec; ta je bil najstarejši

moški član rodbine tako imenovanega »vojvodskega« kmeta-koseza iz Blažnje vesi pri Celovcu. Kmeta so obdajali sodni prisedniki in ljudstvo. Kakor hitro se je spreved dovolj približal kamnu, je moral kmet v slovenskem jeziku zastaviti troje vprašanj, nanje pa so mu odgovorili v slovenščini vojvodovi spremljevalci. Prvo vprašanje se je glasilo: »Kdo se približuje v sprevedu?« Spremljevalci so odgovorili, da je to vojvoda, ki ga pošilja kralj. Ostala vprašanja so poizvedovala, je-li vojvoda pravičen sodnik, ali skrbi za blaginjo dežele, je-li svobodnega stanu in vnet za krščansko vero. Odgovori so se glasili, da je in bo. Kmet-kosez še vpraša, s čim mu hočejo odkupiti, da odstopi kamen. Odgovorili so mu, da s šestdesetimi denarji, obema živalma in kmetsko obleko vojvodovo kakor tudi z osvoboditvijo kmetove domačije od davkov. Nato je kmet-kosez udaril vojvodo po licu in mu naročil, naj bo dober sodnik; potem pa je kamen zapustil in ga prepustil vojvodu ter prevzel obe živali. Vojvoda je ob pomoči obeh gospodov-spremljevalcev sedel na kamen in prisegel. Tudi je popil požirek mrzle vode iz kmetskega klobuka. Poseben za to postavljeni »požigalnik« je pa iz »spoštovanja do kneza« zažgal nekatere ognje. Na koncu je ljudstvo umeščenega razglasilo za vojvodo. Nato je vojvoda odšel v cerkev Gospe Svete, tam je ob navzočnosti visoke deželne duhovščine bila služba božja in škof s Krke je še v kmetska oblačila opravljenega vojvodo blagoslovil. Po končanem cerkvenem opraviilu je oblekel vojvoda svečano obleko in nato je bil obed, pri katerem so stregli imetniki dvornih služb.

Po obedu se je vojvoda odpravil na Gosposvetsko polje in se tam usedel na vzhodni sedež vojvodskega prestola. Tu je delil fevde in sprejemal poklonitve, tudi sodil je tamkaj. Na zahodni sedež pa je sedel palatinski grof; ta je bil goriški grof, podeljeval je svoje fevde in sprejemal poklonitve svojih vazalov; vendar to šele izza konca 14. stoletja.

Če primerjamo to obliko obreda, ki velja vsaj od konca 13. stoletja dalje, z obredom, kakršen je bil verjetno v veljavi v stari Karantaniji in celo tudi še do 12. stoletja (gl. zgoraj str. 86 in dalje) opazimo med obema znatne razlike in spremembe, nastale v stoletjih. Spremembe moremo razložiti iz zgodovinskega razvoja Koroške v razdobju od 9. do 13. stoletja in pa s tem, kako so gledali na obred po eni strani vojvoda, po drugi strani pa plemstvo v deželi. Skladno z razvojem v deželi je bil obred potreben sedaj enemu, sedaj drugemu; prav to pa ga je ohranjalo, čeprav ni bil v skladu s fevdalnim pojmovanjem o oblasti in je bil zato po svojem bistvu v veliki neskladnosti s časom, v katerem je dejansko še potekal.

V drugi glavni razvojni stopnji obreda si kosezi iz svoje srede več ne izbirajo sodnika in tudi ni več zbora kosezov. Pokmetenim kosezom se vse te pravice več ne priznavajo. Ohranjen je pa vendarle kosez kot tisti, ki — vsaj formalno — oddaja oblast. Namesto koseškega ljudstva, predstavljenega po svojih zastopnikih, je kosez-poedinec; kmet-kosez iz Blažnje vesi pri Celovcu in njegov rod ima vsaj že v 13. stoletju dedno pravico, da umešča novega koroškega vojvodo. Nima pa ta kosez več pravice novega vojvodo odkloniti. Umetitev tudi ni bila predhodna fevdni podelitvi dežele; vojvoda je prejel deželo v fevd že pred umestitvijo in po svoj fevd ni prihajal več pred kralja v koroški ljudski obleki.

Od starega obreda je pa vendarle, čeprav več ali manj formalno in simbolično, še nekaj ostalo: knežji kamen in dogajanje ob njem, vojvodova preobleka v ljudska oblačila, slovenščina kot obredni jezik in končno še vedno kosez kot zastopnik koroškega ljudstva oziroma nekdanje koroške skupnosti, ki je deželo predstavljala.

Potek obreda se je v kasnejših časih še nekoliko spremenil. V 14. stoletju so usmerjene spremembe na prizadevanje, da bi zmanjšali pomen umeščanja po kmetu, zmanjšali vlogo kmetu-ustoličevalca in povzdignili ugled vojvode, ker je primoran da se dá umestiti z obredom, ki je zanj v očeh fevdalnega plemstva tako poniževalen. Te spremembe gredo vzporedno in jih je bilo laže izvesti, ker so kosezi na družbeni lestvici čim dalje manj pomembni. Vojvoda se kmetu ne približa več le z nekaterimi spremljevalci, marveč v sijajnem spremstvu. Obe živali sta takrat že pri kmetu-kosezu in ne vodi jih vojvoda sam. Na vprašanja ne odgovarja vojvodovo spremstvo, marveč ljudstvo, ki stoji okoli kamna. Vojvodova oblačila ne dobi kmet-ustoličevalec, marveč reveži. Prisega je spremenjena v obljubo, na kar knez, stoječ na kamnu, zavihta meč. Udarec po licu, ki ga dá kmet vojvodu, se spremeni v lahen udarec na vrat. Potek obreda se je v kasnejših časih še nekoliko spremenil.

Na Koroškem so opravljali umeščanja kneza ali vojvode od starokarantanskih časov pa globoko v srednji vek, vendar s presledki, kajti vsak vojvoda ni bil umeščen. Kaže, da je bilo tudi nekaj koroških vojvod, ki sploh niso bili umeščeni; nekaj časa pa so umeščali samo začetnike novih vojvodskih dinastij Koroške. Zadnji koroški deželni knez, ki se je po slovenskem kmetu dal umestiti pri knežjem kamnu, je bil Habsburžan vojvoda Ernest (dne 18. marca 1414). Od njegovih naslednikov je vojvoda Friderik, obenem tudi nemški kralj, prosil leta 1443 Korošce, naj mu »zaradi

kraljevskega dostojanstva« spregledajo sejo na knežjem kamnu ter se zadovoljijo s podelitvijo fevdov in potrditvijo deželnih privilegijev v Št. Vidu. Da pa ne bodo prikrajšani, jim obljublja, da nikakor ne bo v škodo njihovim svoboščinam, če se ne bo ravnal po starem pravu. Koroški stanovi so se kraljevim prošnjam vdali. S tem pa je bil gospodskemu obredu zadan smrtni udarec. Kronanim vladarjem se je umestitev za vojvodo Koroške po kmetu zdela poniževalna. Mnogi izmed njih niso imeli niti volje niti časa, da bi bili prišli osebno na Koroško in se tu podvrgli starim običajem. Deželni stanovi pa, ki so v 15. stoletju prihajali do moči in veljave, so sami v svojem deželnem zboru imeli dovolj močno orodje za branbo in zagotovitev svojih pravic, takó da jim do umeščenja po kmetu ni bilo več mar. Najprej je povsem odpadel obred pri knežjem kamnu. Nekoliko dlje se je ohranila poklonitev stanov pri vojvodskem prestolu. Ob navzočnosti in sodelovanju deželnega kneza je bila še v letih 1564 in 1597. V 17. stoletju se je poklonitvena ceremonija na vojvodskem prestolu vršila še dvakrat, ali ne več ob prisotnosti deželnega kneza, marveč le njegovega namestnika (1631, 1651). Končno so tudi to poklonitev prenesli v Celovec, tam je bila zadnjikrat leta 1728.

PLEMSTVO

STARO PLEMSTVO, MINISTERIALI, VITEZI. V razdobju med 12. in 14. stoletjem, ko se je gospodarski in družbeni položaj slovenskega kmeta znatno spremenil, so se zgodile važne spremembe tudi v vrstah plemstva. Kakor ni menjava gospodarskih in družbenih razmer omejena le na našega seljaka, marveč je splošen, vsaj srednjeevropski pojav, tako se tudi položaj plemiškega razreda spreminja vzporedno z razvojem v velikem delu tedanje Evrope.

V 12. stoletju se je število starega svobodnega plemstva pri nas vedno bolj krčilo, takó da šteje na primer Štajerska okoli leta 1200 samo še tri starosvobodne plemiške rodbine domačega izvora. Izumiranje moških potomcev, nepovrnitev s križarskih vojn, gospodarski propad, to so pglavitni vzroki, da naglo izginja staro svobodno plemstvo. Vzporedno s propadanjem tega starega svobodnega plemstva se je vedno bolj zabrisovala razlika med svobodo in nesvobodo, na njeno mesto pa je stopalo stanovsko pojmovanje o viteškem in neviteškem življenju. Ne rojstvo v svobodi ali nesvobodi, marveč viteški način življenja s pravico nositi orožje in z možnostjo sprejemati in oddajati ali pa vsaj sprejemati fevde, to je odslej odločilno za pripadnost k plemstvu v širokem pomenu

Annuo ab incarnatione domini
m. m. cc. lxxvij. quoniam den ecclesien
des hochwirdigen unsers gne-
digen hien. Erzbischoff Pilge-
rrius von Salaburg.

Vud quoniam den ecclesien des Erbsamē
hieren hū hausen Genschk vitz
cum quoniam leibniz

Vud quoniam den ecclesien. Peter polt
lems die seit star nicht quoniam per
tau. Sind innerlich der star nicht
quoniam Peter nach leges des sel-
ben vitzamus und nach gerecht
mus der gesworen der Rat der sel-
ben seit. Die gesworen der Rat

te besede. Tip plemiča pri nas ni nemški, ni romanski, tudi seveda ne slovenski, marveč je tip tedaj mednarodnega zahodno in srednjeevropskega fevdalca; po svojem načinu življenja se naš plemič ne razlikuje na primer od nemškega, italijanskega ali francoskega.

Vrzeli v staroplemiških vrstah so od kraja polnili ministeriali in vitezi svobodnega in nesvobodnega izvora; ti so izhajali iz upravnikov, služabnikov, vojakov, spremstva in družine svetnih in cerkvenih velikašev, nekoliko tudi iz vrst gospodarsko propadlih starih svobodnih plemičev in svobodnih ali pa celo polsvobodnih in nesvobodnih kmetov, nekaj pa tudi iz vrst kosezov. Razpad pridvornega gospodarstva, ko fevdalnemu gospodu niso bili več potrebni razni upravniki, služabniki in drugi organi na njegovih dvorih, je v veliki meri doprinesel k osamosvojitvi in dvigu ministerialov in vitezov. Iz pridvornega gospodarstva izločeni upravniki in služabniki, iz stražnikov in vojakov, ki so bili nastanjeni zlasti na gradovih ob mejah, iz marsikaterega polsvobodnega in celo nesvobodnega kmeta so se v nove družbene sloje vzpenjali in dvigali nižji plemiči, ministeriali in vitezi imenovani. Pridobivali so službene fevde, postajali imejitelji važnih in odgovornih služb, si množili lastno in fevdalno posest, iskali in našli rodbinske zveze s staroplemiškimi rodbinami.

Okoli leta 1200 so se vrste nižjega plemstva toliko ustalile, da moremo med njimi razlikovati po dostojanstvu in redu ministeriale, ki stoje pod svobodnimi plemiči, toda nad vitezi, ti pa zopet nad oboroženimi hlapci, ki se pojavijo v 13. stoletju. Ministeriali imajo mimo nekaterih prvotnih očitnih znakov nesvobode, kot je osebna odvisnost od fevdalnega gospoda, omejena lastninska pravica, posest le službenih fevdov, tudi znake svobode, kot je aktivna fevdna pravica, mimo fevdov tudi posest lastne, to je alodialne zemlje. Polagoma se je nižji družbeni izvor ministerialov in vitezov vedno bolj zabrisoval, njihova nesvoboda, kolikor jo je bilo, se je začela pozabljati; ministeriale začno že v 13. stoletju uvrščati po činu in značaju med plemiče. Ne izvor in rojstvo, marveč imetje, službeni položaj, število, kakovost in velikost fevdov in obseg lastne posesti ter rodbinske zveze postanejo za to odločilne.

Vse to je ministerialom dajalo tudi politično veljavo, jim večalo neodvisnost: pri ministerialih dežele od deželnega gospoda, pri ministerialih cerkve od cerkvenega gospoda. Z rastočo močjo se začnejo ministeriali deželnih oziroma cerkvenih gospodov smatrati ne več za njihove ministeriale osebno, marveč kot ministeriali dežele, pri cerkvenih knezih ne več kot služabniki škofa osebno in ne kot škofovski ministeriali, marveč kot ministeriali škofije.

Ministeriali začnejo tudi že kmalu pridobivati dedne deželne službe, to pa je njihovo moč, vpliv in bogastvo le še povečalo. Ministeriali se začnejo imenovati plemeniti (nobiles), so »večji in boljši v deželi«, si začnejo prisvajati besedo ter vpliv pri političnem vladanju dežele, se oddeljujejo od nižjega plemstva ali vitezov, ki stoje pod njimi in ki imajo, v razliko od ministerialov, le pasivno fevdno pravico. Medtem ko smejo ministeriali fevde oddajati in sprejemati, jih morejo mali in nižji plemiči-vitezi le sprejemati.

Ministeriali so bolj kot marsikje drugje na ozemlju države, ki ji je velika večina Slovencev v srednjem veku pripadala, dosegli prav na slovenskih tleh že zgodaj sorazmerno veliko moč in politično veljavo. Najprej so se uveljavili ministeriali na Štajerskem. Zgodnji razvoj štajerskih ministerialov si po eni strani lahko razlagamo iz vojne službe na hrvatski in ogrski meji, saj se je tam marsikateri nesvobodni kastelan na številnih obmejnih gradovih ali težko oboroženi bojevnik povzpел na višjo družbeno stopnjo, si pridobil fevde, imetje, bogastvo, ugled. Zlasti mnogo je bilo takih ministerialov v Slovenskih Goricah med Muro in Dravo, na Dravskem polju, pa v Posavju med Savo in Sotlo. Po drugi strani so pa razmere v rodbini štajerskih Traungavcev in prehod dežele od teh na Babenberžane dvignile pomen štajerskih ministerialov.

Podučen zgled za nagel dvig ministerialskega rodu so gospodje iz Ptuja. V prvi polovici 12. stoletja jih najdemo kot kastelane salzburškega nadškofa na gradu Ptuju in kot stražnike deželne meje pred Ogri. S pridobitvijo obširnih fevdov, posebno na ozemlju, ki so ga med Dravo in Muro odvzeli Ogrom, si sila povečajo imetje, dosežejo najvišje deželne službe in se končno s priženitvijo v staro svobodno plemstvo s tem po stanu izenačijo. Ptujski gospodje so bili na višku sredi 14. stoletja, leta 1438 so izumrli. Njihov razvoj in dvig je značilen za mnoge ministerialske rodbine na slovenskih tleh, ki so jih bogata posest, sorodstvene zveze s starim plemstvom in služba visoko povzdignile.

Vsi ministeriali pa niso bili enaki po dostojanstvu in veljavi. Deželnega kneza ministeriali stoje nad cerkvenimi. Med temi zopet veljajo na primer več salzburški in oglejski kot ministeriali manjših škofij in samostanov. Že 12. stoletje razlikuje razne vrste ministerialov. Ministeriali višje vrste skupaj s starim že maloštevilnim plemstvom predstavljajo »deželne gospode«. Na Štajerskem se štejejo mednje okoli leta 1200 poleg starosvobodnih gospodov Žovneških, Vojniških in Pfannberških tudi že ministeriali, ki se imenujejo po Ptuju in Cmureku, ter mogoče tudi že Konjiški. Nasprotno spadajo deželnoknežji ministeriali iz Rogatca, Marenberka,

Vuzenice, Maribora in Draneka ter cerkveni iz Planine, Kunšperka in Rajhenburga med ministeriale nižje vrste. V habsburški dobi se s Švabskega na Avstrijsko in Štajersko doselijo gospodje Walsee; ti v kratkem času dosežejo med ministerialskimi rodbinami na Slovenskem eno prvih mest.

Od starega koroškega visokega plemstva se je do 13. stoletja ohranilo: vojvodska rodbina Spanheimov, dalje grofje, ki se od prve polovice 12. stoletja imenujejo po Gorici in so bili po rodu iz Zgornje Koroške, kjer imajo bogato lastno in fevdno posest, pa grofje iz Vovber (Heunburg), ki so posestniki velikih zemljiških predelov tudi na Savinjskem in Kranjskem. Iz vovbrškega rodu so gospodje iz Sternberga ali Strmca na Koroškem, pojavijo se prvič leta 1237 ter imajo na Strmci ali Št. Jurju (severozahodno od Vrbe ob Vrbskem jezeru) svoj grad, pridobe pa tudi posest okoli notranjskega Loža, zato se imenujejo tudi gospodje iz Loža. Tudi Ortenburžani so doma na Koroškem. Imenujejo se od srede 12. stoletja po Ortenburgu pri Spittalu ter pridobe obilo lastne in fevdne zemlje na Koroškem in Kranjskem. Od starega koroškega plemstva so izumrli Spanheimi leta 1279, Vovbrški leta 1322, Sternberžani po letu 1329, Ortenburžani leta 1418 in Goriški leta 1500. Vse te koroške plemiške rodbine imajo svoje ministeriale, poleg njih pa tudi nadškof salzburški, škofa bamberski in krški ter nekateri samostani.

Na Kranjskem so skoraj vse staroplemiške rodbine, ki pridejo do večje oblasti in posesti v deželi, nedomačega izvora (Orlamünde, Bogenski, Andechsi, Spanheimi, Višnjegorski, Vovbrški, Ortenburžani, Goriški). Vsi ti imajo pod seboj vrsto ministerialov, od njih so številni prišli na naša tla od drugod. Tudi cerkveni gospodje (patriarh oglejski, škofa briksenski in freisinški) imajo v deželi svoje ministeriale.

Na Krasu in v Posočju so do malega vsi ministeriali podložni ali oglejskemu patriarhu ali goriškemu grofu. Od oglejskih ministerialov so se že v 13. stoletju povzdignili nad ostale gospodje, ki se imenujejo po Devinu (po izvoru so iz Furlanije), od goriških pa gospodje, ki se imenujejo po gradu Rihemberku v Vipavski dolini (po izvoru so iz južnega Tirolskega). Švabsko-avstrijsko-štajerski Walseejci so na Krasu in ob Kvarneru nasledili svoje sorodnike, gospode Devinske, ko so ti v moškem rodu leta 1399 izumrli; na višku svoje moči so okoli leta 1410, izumrli pa so v moški vrsti leta 1485.

Na družbeni lestvici fevdalnega razreda stojе pod ministeriali po svojem družbenem in pravnem položaju vitezi in drugi pripad-

niki še nižjih stopenj. Po svojem življenju v boljših podeželskih hišah in na malih gradovih se le malo razlikujejo od kmeta. Kar jih je povzdignilo nadenj, je bila predvsem pravica nositi orožje in sprejemati fevde. Število takih malih vitezov in njim podobnih je bilo veliko. Plemeniti Dietbald de Chagere na primer podari leta 1140 oglejskemu patriarhatu v gornjegrajskem okraju nič manj kot okoli sto takih vitezov. Vkljub svoji podrejenosti se ti vitezi in njim sorodni štejejo še vedno k plemstvu v širokem pomenu te besede. Obči razvoj je šel v smeri družbenega dviga tudi tega dela fevdalnega razreda. V začetku 15. stoletja se je vitez že približal višjemu plemiču, zlasti ko je dosegel posebne pravice glede sodstva in pa dostop k deželno stanovskim zborom ter posvetovanjem, takó da je na ta način družbena razlika med plemiško višjo gospodo po eni in vitezi po drugi strani postajala vedno manjša. V poznejšem srednjem veku je bil razvoj tak, da moremo govoriti o neke vrste izenačenju plemstva. Kdor je dobil pristop med deželne stanovce, ta je plemič. Razredna zavest plemičev, naslanjajoča se na privilegije, postaja v kasnejšem srednjem veku vedno večja.

Medtem ko so bili visoki plemiči in mnogi ministeriali pri nas povečini tujega izvora, je bilo med malimi vitezi in oboroženimi hlapci mnogo domačinov, ki jim je služba pri plemiču ali ministerialu, na gradu ali ob mejah države pripomogla, da so se dvignili v krog vitezov. S spremembo družbenega položaja, z družbenim dvigom viteštva, s čimdalje večjo oblikovanostjo strnjene fevdalnega razreda, pri nas vendarle povečini tujega izvora, je vitez, ki je iz slovenske sredine prišel v plemiško, največkrat opustil slovensko govorico. Kot občevalni jezik prevladuje v fevdalnih krogih nemški oziroma italijanski nad slovenskim, čeprav tudi slovenščina ni bila — kakor nam kažejo marsikateri primeri — med plemiči neznana. Jezik fevdalne uprave in sodstva je pretežno nemški. Če viri v poznejšem srednjem veku označujejo pri nas plemiča za Nemca, je sicer res, da ni mišljena pri tem nemška jezikovna pripadnost, marveč le državna — ali dejansko velja nemščina v tisti dobi za občevalni jezik velike večine plemstva na slovenskih tleh. Usodno je bilo, da je prav to ponemčeno in nemško plemstvo doseglo v poznejšem srednjem veku politično veljavo in s tem odločujočo besedo nad slovenskim večinskim prebivalstvom.

POLITIČNO UDEJSTVOVANJE PLEMSTVA. — DEŽELNI STANOVI. Plemstvo se je na slovenskih tleh začelo politično udejstvovati v okviru dežela. Svoj najočitnejši izraz je dobilo v nastanku deželnih stanov. O deželnih stanovih moremo govoriti šele tedaj, ko določeni

— družbeni razredi zadobe pravico soprosvetovanja in odločanja v zadevah, ki so večjega in splošnejšega pomena in se tičejo celokupne dežele. Že pred tem, pri nas že v 12. stoletju, pa se je v deželi zgodilo marsikaj »po nasvetu odličnikov«. »Odličniki«, navzoči ali bivajoči v okolici deželnega kneza, so dali na to ali drugo njegovo odločbo svoj pristanek, jo s tem podkrepili in ji dali večjo veljavo. Polagoma se je iz takega, sprva le bolj slučajnostnega pristajanja na akte deželnega kneza razvil reden običaj. »Večji in boljši v deželi« se začno imenovati poleg deželnega kneza kot zastopniki dežele, kot soudeleženci njenega upravljanja. Vsi stanovski razredi dežele skraja niso imeli pravico soodločanja, to se pravi pravico deželnega stanovstva, marveč le višji plemiči in višja duhovščina. Ministeriali, vitezi in tudi meščani spočetka ne spadajo med deželne stanovce. Za slovenske dežele velja, da moremo govoriti o že kolikor toliko oblikovanih deželnih stanovih šele od začetka 15. stoletja dalje. Položaj pa je dozoreval v to smer že mnogo prej, pri nas najprej na Štajerskem.

Ko je bila Štajerska leta 1180 povišana v vojvodino in so dinastijo Traungavcev nasledili Babenberžani, so štajerski plemiči in ministeriali na spreten način dosegli zapisano potrditev svojih dotlej le po običaju veljavnih svoboščin (georgenberški privilegij 1186). Odslej sodelujejo pri vladnih poslih štajerskega deželnega kneza z nasvetom in dejanjem. V politično burnih časih zadnjega Babenberžana, češko-ogrske vladavine in prvih Habsburžanov je moč štajerskih ministerialov stalno rastla, njihove pravice so postale vse večje. Začasno so dobili celó naslov državnih ministerialov in obenem vedno tudi potrdilo svojih svoboščin (1237, 1277). Že so bili le oni sami upravičeni dovoljevati prekovanje novca in prilasčali so si celó že pravico svobodne izvolitve deželnega kneza.

Nekoliko počasnejši je bil razvoj v ostalih slovenskih deželah tistega časa, na Koroškem, Kranjskem, v Slovenski marki in Istri. Menjava v vodstvu dežela je pa tudi v teh že v 13. stoletju povzdignila moč in veljavo ministerialov in vobče plemstva. Vsak novi deželni knez iz nove dinastije je gledal in skušal pridobiti zase plemstvo dežele. S pritegovanjem k vladanju dežele, z izdajanjem privilegijev in pravic na korist plemstva se je to največkrat tudi posrečilo. Na Koroškem so že Spanheimi v prvi polovici 13. stoletja ob nekaterih prilikah pritegnili v svoj sosvet deželne plemiče in ministeriale. Deželni mir kralja Rudolfa iz leta 1276 je bil izdan po nasvetu cerkvenih in deželnih knezov, grofov, baronov in ministerialov v Avstriji, Štajerski, Koroški, Kranjski in Slovenski marki. Leto za tem je kralj Rudolf v posebnem privilegiju priznal mini-

sterialom, da so dolžni priseči novemu deželnemu knezu le tedaj, če jim bo poprej potrdil njihove privilegije.

V 14. stoletju je rastla veljava plemstva zlasti ob pogostem menjavanju dinastij in oseb deželnega kneza, ob njegovih ženitvah, dedovalnih zadevah in delitvah dežel, ob mladoletnosti deželnih knezov in rodbinskih sporih med člani dinastije ter ob pogostih potrebah deželnega kneza po denarju. Za vse to in podobno je potreboval deželni knez pristanek plemstva, to pa si je ob teh in takih prilikah vedno znova znalo pridobiti potrditev in pomnožitev svojih svoboščin; te je deželni knez zapisoval v posebne listine, deželni ročini (landhandfeste) imenovane. Sodstvo, finance in vojaške zadeve so njihova glavna vsebina. Politični vpliv in potrditev privilegijev se širi pri tem od plemstva in ministerialov, ki se skupaj imenujejo »deželni gospodje«, tudi na viteze in oborožene hlapce. Potem ko sta leta 1335 prišli Koroška in Kranjska pod Habsburžane, so ti leta 1338 potrdili ne samo »deželnim gospodom«, marveč tudi vitezom in oboroženim hlapcem njihove stare in običajne svoboščine. Vitezom in oboroženim hlapcem je priznано nižje sodstvo nad podložniki, »deželnim gospodom« pa krvno sodstvo, enim kot drugim pa sodstvo pred lastnim sodiščem. Višje plemstvo na Koroškem in Kranjskem je ob tej priliki v svojih pravicah izenačeno s štajerskim. Potrditev nekaterih podobnih pravic, kot so jih prejeli koroški in kranjski plemiči leta 1338, so dosegli leta 1365 oziroma leta 1374 vitezi in oboroženi hlapci goriške zemlje v Istri, Metliki in Slovenski marki (zase lastno sodstvo, nižje sodstvo nad zavisnimi podložniki, pravice glede na dedni prenos lastnega in fevdnega imetja tudi na hčere in stranske sorodnike in še drugo). Deželna zakonodaja, enake ali vsaj podobne vsebine za Štajersko, Koroško, Kranjsko, Istro in Slovensko marko je zelo pripomogla k oblikovanju enotnega in v svojih privilegijih močno zasidranega plemiškega razreda, ki se vedno ostreje oddeljuje od drugih razredov. Od teh so si pri nas priborili politične pravice le še višja duhovščina in meščani. Ti razredi začno v začetku 15. stoletja kot stanovi redno politično sodelovati in soodločati pri vladanju deželá, zlasti glede njenih finančnih zadev. Šele od tedaj moremo govoriti o deželnih stanovih in deželnih zborih, katerih člani so plemstvo, višja duhovščina ter zastopniki deželnoknežjih mest in trgov. Kmet na Slovenskem ni bil zastopan v deželnih stanovih in na deželnih zborih, kot na primer njegov tovariš v Švici ali na Tirolskem; izjema je le na Goriškem, to pa smo že omenili v poglavju o kmetu.

MESTA IN MEŠČANSTVO

ZARODKI NASIH MEST IN TRGOV. Nikjer na slovenskih tleh izven Primorja ne moremo dokazati nepretrganega naselbinskega obstanka in življenja mest, ki bi segal iz antike v slovensko dobo. Nesporen, ali le do neke mere je le pri mestih ob morju (Trst, Milje, Koper, Piran). Toda ta mesta posegajo v starejši dobi neposredno le malo v zgodovino slovenske zemlje kot celote; po svojem prebivalstvu so skoraj večidel naselbine Romanov, po svojem gospodarstvu, tesni fevdalni in kolonatski povezanosti z bližnjim agrarnim podeželjem, po svoji ustavi in upravi ter po prebivalcih, ki jih moremo že od starega veka sem imenovati meščane, pa se bistveno razlikujejo od mest, nastajajočih v slovenskem zaledju.

Navzlic propadu antičnih mest pa vendarle opažamo, da nastajajo na njihovem ozemlju ali v njihovi sosesčini v slovenski dobi kraji, iz katerih so se v kasnejšem času razvile tržne in mestne naselbine. Čeprav se taki kraji že v razdobju do 12. stoletja večkrat imenujejo z latinsko besedo »civitas« — mesto, niso to naselja, ki bi jim po gospodarskem in družbenem položaju šel že takrat značaj mesta. Nastala so večkrat ob razvalinah rimskih mest ali v njihovi bližini. Pri ruševinah starega Poetovija je zrastel slovenski Ptuj; že v 9. stoletju se omenja kot »civitas« s cerkvijo, sejemsko pravico, sejemskim sodstvom, s tržnino in z mostom čez Dravo. Verjetno je že v rani slovenski dobi nastalo tu tržišče. V dobi madžarskih navalov je naselbina mnogo trpela. V prvi polovici 12. stoletja so v Ptuj zopet pozidali grad, ki je bil takrat že »od starih časov porušen«; sredi 13. stoletja je bilo mesto opasano z zidom in v 14. stoletju se je zlasti povzdignilo zaradi trgovine z Ogrsko. Naselbina v bližini nekdanjega antičnega kraja s prevzemom starega imena je nastala tudi pri Carnium — Kranju, Celeia — Celju in Bilachinium — Beljaku. Vas Beljak je dobila pravico do sejma leta 1060; trgovali so pa nedvomno že stoletja poprej v prometnem kraju, ki je bil središče močne slovenske kolonizacije in je ležal ob mostu preko Drave, omenjenem že leta 878. Antična Solva na Lipniškem polju je v 10. stoletju »civitas Ziup«. Staro ime se je ohranilo v označbi reke Solbe (Sulm). V bližini je nastal slovenski kraj Lipnica (Leibnitz). Tam se je odvijal, kot kaže ime bližnjega Starega trga (Altenmarkt), že od starih časov tržni promet; z ustanovitvijo trga v Lipnici (1159) je dobil pravno podlago. V bližini antične Emone nastane »Stari trg« kot del bodoče Ljubljane. Ob antični postaji Colatio zraste slovenski »Stari trg«, ob njem pa kot novo tržišče mesto Slovenj Gradec. Na Slovenskem poznamo še več takih

STOLP IZ SREDNJEVESKEGA OBZIDJA MESTA MARIBORA

primerov, da je na mestu ali v bližini antičnega kraja, križišča potov itd. nastalo novo tržišče, do neke mere upravni sedež in iz njega ali v njegovi sosesčini kasneje trg ali mesto v družbenem in gospodarskem pomenu besede.

Vendar je bila pri nas antična tradicija le v manjši meri merodajna za nastanek tržišča in tržne, upravne ali mestne naselbine, nastale iz njega ali ob njem. V neprimerno večji meri so vplivali na nastanek kraja gradišče, gradec, dvor zemljiškega gospoda, grad, cerkev ali fara. Ob njih ali v njihovi bližini so izmenjavali blago in tam so se naseljevali trgovci, kramarji in obrtniki. Sejmi v takih krajih, zlasti ob posebnih prilikah, na primer ob prošenjih, so se vrstili že pred nastankom pravih mest in trgov. Najočitnejša pa je povezava med gradom in mestom. Pod gradom ali ob njem je nastalo veliko mest na Slovenskem. Zato so bili večkrat merodajni varnostni oziri in koristi mestnega gospoda. Sta pa grad in mesto po svoji funkciji, naseljencih, pravnem in družbenem položaju drug od drugega različna. Zarodke velike večine naših mest in trgov moramo iskati v vseh navedenih momentih, pa tudi v prometnem in strateškem. Le malo mest je nastalo na način in v krajih, kjer našeta dejstva posamič ali v celoti niso bila merodajna. Le majhno število naših mest je nastalo na kraju, kjer je poprej obstajala vas. Proti nastanku mesta iz vasi, ki bi imel občo veljavo, govore med drugim tudi talni načrti mest, saj se s tržnim prostorom in z razporeditvijo po načrtu in sistemu razlikujejo od talnih načrtov vaških naselij.

Trgi in mesta (burgus, forum, civitas) kot lokalna upravna središča in tržišča obstajajo torej mnogo prej nego trgi in mesta v gospodarskem in družbenem pomenu besede. Tudi pri nas moramo o teh govoriti šele takrat, ko nastane delitev gospodarstva med mestom in podeželjem, ko nastane v mestih notranji trg in dobi prebivalstvo (burgenses, forenses, cives), zbrano v takih naselbinah, svojo upravo s sodnikom na čelu in se v njih izoblikuje posebno mestno pravo. To se je zgodilo pri nas največ v 13. stoletju, torej z nekaj zakasnitve v primerjavi z večino mest v srednji Evropi, ko se z razvojem proizvodnih sil mesta v pravem pomenu besede pojavijo v glavnem v dobi križarskih vojn.

POSAMEZNA MESTA IN TRGI. Ljubljana se omenja z imenom, veljavnim med Nemci (Laibach), leta 1144 prvič v zgodovinskih virih, leta 1146 pa drugič z imenom, veljavnim med Slovani in Romani (Luwigana). Naselbina, nastala v okolišu, več ali manj naseljenem že od časov mostiščarjev, ob križišču vodnega in važnih

suhozemskih potov, na današnjem Starem trgu in nedaleč od farne cerkve sv. Petra, je mesto z obzidjem najmanj že leta 1243. Spanheimi s svojim političnim položajem v deželi so pripomogli, da je Ljubljana dobila v 12. stoletju velik pomen kot središče njihove uprave in tržišče in da je nato postala ter ostala prvo med kranjskimi mesti. S Starega trga na desnem bregu Ljubljanice se je mesto že proti koncu 13. stoletja razširilo tudi na levi breg, kjer se leta 1307 prvič imenuje Novi trg, na desnem bregu reke pa proti severu na Mestni trg. Vsak teh treh »trgov«, iz katerih obstoji mesto, ima prvotno svoje obzidje. Grad, »tri mesta« in »fara« so glavne sestavine v razvoju ljubljanske mestne občine že v 13. stoletju. — V Kamniku je nastala meščanska naselbina v zvezi z dvigom gospostva Andechsov pod obema njhovima gradovima (danes Stari grad in Mali grad), ne daleč od fare in ob važnem potu, ki je vodil iz Savinjske doline na Gorenjsko — najpozneje za mejnega grofa Henrika (1204—1228). — Spanheimska Kostanjevica se imenuje na novcih mesto (civitas) že okoli 1215, nato v listinah 1249 prvič trg, tri leta kasneje mesto (civitas), zatem izmenoma mesto in trg, od začetka 14. stoletja pa stalno mesto. — V Kranju, sedežu deželnega grofa za krajino Kranjsko od 11. stoletja naprej, kraju, ki ima sledove naseljenosti iz gotske, langobardske in staroslovenske dobe, se omenja utrdba že v 11. stoletju, fara prvič leta 1226, mesto — čeprav je obstajalo že od začetka 13. stoletja — pa izrecno šele leta 1256. — Blizu cerkvenega središča freisinške posesti na Gorenjskem, vaškega naselja (Stare) Loke, nastane pod gradom, ki je sedež uprave velikega gospostva freisinških škofov, meščanska naselbina (Škofja) Loka; leta 1248 se omenja kot trg, leta 1274 pa kot mesto. — Novo mesto, ustanovljeno leta 1365 po habsburškem vojvodu Rudolfu IV. kot prometno središče in postojanka habsburške posesti na Dolenjskem, ni nastalo ob kaki starejši pomembnejši grajski ali cerkveni naselbini, pač pa na mestu nekdanje vasi; od vseh mest na Slovenskem najbolj kaže, da je umetna ustanova. — Od obeh belokranjskih meščanskih naselbin se Črnomelj omenja prvič kot trg leta 1277, Metlika z imenom Novi trg pa leta 1300. — Lož, v bližini stare fare s sedežem v Starem trgu in pod gradom vovbrških grofov, je trg že leta 1237. — Ortenburška trga sta Radovljica (1343) in Kočevje (1377). — Pod gradovima, ki se omenjata v 12. stoletju, sta nastala trga Krško in Višnja gora. — Lož, Kočevje, Krško, Višnja gora in prejkone tudi Črnomelj in Metlika so povišani v mesta iz obrambnih razlogov proti Turkom v drugi polovici 15. stoletja; prav takrat tudi Radovljica. — Od nekaterih manjših krajev, ki se v razdobju od 13. do 15. stoletja pojavljajo z označbo

trg, jih je le malo imelo v srednjem veku večji pomen (Tržič, Postojna, Senožeče, Vipava, Litija). Večina se vključ tržnim privilegijem ni mogla povzpeti in so obdržali značaj vasi, kar so bili ti trgi povečini poprej.

Ptuj, najstarejše mesto v Podravju, sem že omenil. — Starejša zgodovina Celja je zavita v temo. Vsekakor je nastalo ob prestopu Savinje iz ravnine v gorati svet, na kraju nekdanje antične naselbine ter ob gradu savinjskih krajišnikov in za njimi Vovbržanov znatno tržišče. Leta 1323 se imenuje Celje prvič trg; tam imajo celjski grofje poleg »zgornjega gradu« svoj »spodnji grad«. Sredi 15. stoletja začno graditi okoli kraja, ki postane leta 1451 mesto, obzidje. — Slovenj Gradec ima ime od gradišča, pod katerim so v drugi polovici 12. stoletja Andeški ustanovili svoj trg; ta se od leta 1267 imenuje mesto. — Pod gradom v marki (Markburg), ki je stal na današnji Piramidi in so ga verjetno okoli 1150 postavili koroški Spanheimi, je bil ustanovljen večji kraj, današnji Maribor; postal je upravno in gospodarsko središče velikega deželnoknežjega urada, važno tržišče, prehodna točka preko Drave in sedež farne cerkve. Potem ko je bila na vzhodu že odvrnjena nevarnost madžarskih vpadov, je dobil tak pomen, da se leta 1209 imenuje prvič trg, leta 1254 pa mesto. — Slovenska Bistrica je dobila tržne pravice, kakor kaže, že v babenbergski dobi; v habsburški, ko se imenuje prvič mesto (1313), pa je doživela velik razcvit. — Radgona ima ime po nekem Radigoju in je dobila pomen kot utrjen in tržen kraj ob meji, kot središče stare fare in sedež velikega deželnoknežjega urada. Trg se omenja prvič leta 1265, že obzidano mesto pa v prvi habsburški dobi. — Ormož, salzburski fevd ptujskih gospodov, je označen kot trg prvič 1315, mesto pa postane leta 1331. — Salzburške Brežice, nastale na mestu starejše vasi z imenom Gradišče, se imenujejo trg leta 1315, mesto pa leta 1322, bile pa so že najmanj sto let pred tem upravna, gospodarska in strateško-vojaška postojanka ob meji proti Hrvatski. — Vrsta manjših štajerskih krajev, na pol vaškega značaja, se pojavi z označbo trg prvič v 13. stoletju (Laško 1227, Konjice 1251, Ljutomer 1265, Žalec 1265, Marenberk pred 1268, Rogatec 1283, Vuzenica 1288). V 14. in 15. stoletju se je to število znatno povečalo (Muta 1301, Vojnik 1306, Sevnica 1322, Veržej 1342, Planina 1345, Šoštanj 1348, Mozirje 1348, Lemberg pri Poljčanah 1368, Velenje 1374, Podsreda 1377).

Naselbina pod Dravogradom ob mostu preko Drave se že okoli leta 1185 imenuje trg; večjo veljavo je dobila, ko so leta 1237 vanjo prenesli labotsko faro. — Staro ime za Pliberk, izpričano že v začetku 11. stoletja, je Liupiedorf. Trg, ki je nastal pod gradom, se

imenuje prvič leta 1228. — Stari trg Velikovec je stal v današnjem predmestju okoli cerkve sv. Ruperta in bil najprej v posesti Spanheimov, po letu 1147 pa šentpavelskega samostana. Ob njem so ustanovili leta 1240 novi trg okoli cerkve sv. Marije Magdalene, današnje mesto Velikovec; kot mesto se prvič imenuje leta 1252. — Stari Celovec je stal na Goričici severno od današnjega mesta in je označen kot trg v zadnjih letih 12. stoletju. Naselbina ni posebno uspevala in je imela še vaški značaj. Vojvoda Bernard je prestavil okoli leta 1250 trg na kraj, kjer danes stoji Celovec. Tu je naselbina prišla do večjega pomena, dobila vojvodski grad, mestne pravice in svoj vikariat ter se imenuje leta 1279 prvič mesto, vendar še dolgo ni dosegla veljave in pomena takratnega glavnega mesta Koroške, Št. Vida ob Glini. — Breže (Friesach) na Koroškem so najstarejša meščanska naselbina v bližini današnjih slovenskih meja; podelitev sejemске pravice in tržnine je že iz leta 1016; v 12. stoletju so Breže že obzidano mesto. — Beljak je v 12. stoletju trg, v 13. stoletju pa mesto.

Edina pomembnejša meščanska naselbina slovenskega Posočja je Gorica. Nastala je na vrhu hriba ob gradu in se imenuje trg prvič leta 1210, mesto pa leta 1398 (obzidje ima že leta 1329). Pod grajskim gričem leži slovenska vas enakega imena, ima od srede 15. stoletja obzidje in je od takrat z »zgornjo Gorico«⁴⁰ združena v eno samo meščansko naselje. Gorica je meščanska naselbina, ki je ob fevdalnem gradu zrastle iz srednjeveških osnov, ne iz antičnih, kot na primer Trst in večina istrskih mest.

Ko se oblikujejo dinastične, deželnoknežje in zemljiško-gosposke oblasti, prihaja pri nastajanju in zlasti pri razvoju mest močno v poštev prizadevanje fevdalnih gospodov, napraviti iz svojih mest močne gospodarske in obrambne postojanke, ki bi jim bile v oporo pri izgrajevanju njihove oblasti in bi jo zvečale, od tega bi pa sami imeli seveda tudi materialno korist. Zato pospešujejo razvoj svojega mesta — to gre navadno na račun drugega — zato napeljujejo trgovino in prometna pota v svoja mesta, zato daje mestni gospod priseljencem iz tujine in z domačega podeželja v svoje mesto ugodnosti; odtod v mestih kovnice in preračunan sistem mitnic, ki naj določenemu mestu in s tem mestnemu gospodu v materialnem oziru pomagajo, drugim pa škodijo. Primerov za to in tako politiko v času izgrajevanja dinastične, deželnoknežje in zemljiškogosposke oblasti imamo tudi na slovenskih tleh dovolj. Postavim: dvig spanheimske Ljubljane na račun andeškega Kamnika in oglejskega Kranja; nastanek habsburškega Novega mesta s prizadevanjem osredotočiti trgovino in oblast Habsburžanov na

škodo drugih dolenjskih mest v njihovi novi ustanovi; tekma med habsburško Slovensko Bistrico in habsburškim Mariborom po eni in salzburškim Ptujem po drugi strani zaradi pritegnitve trgovine in prometa; tekma med habsburškim Trstom in beneškim Koprom s prizadevanjem napeljati trgovino iz zaledja v tržaško oziroma v koprsko luko; vrsta mest v smeri proti hrvatski in ogrski meji, ki naj utrdijo strateške in gospodarske postojanke zemljiških in dežel-nih gospodov na črti od Črnomlja in Metlike pa preko Kostanjevice in Brežic do Ptuja, Ormoža in Radgone.

DRUŽBENI IN GOSPODARSKI POLOŽAJ MEŠČANA. Značilna, čeprav ne izključna opravka srednjeveškega mestnega prebivalstva sta obrt in — v drugi vrsti — trgovina. V obrtnikih in trgovcih, ki so se zbirali ob starodavnih in pomembnih prometnih točkah, na primer ob prehodih preko rek, tam kjer je reka postala plovna, na odcepih in križiščih potov, dalje v starih tržnih središčih, v bližini gradov in cerkva, gradcev in gradišč ter gospodarskih dvorcev, ki so ondod izvrševali svojo obrt, kupčevali in se z dovoljenjem zemljiškega gospoda naseljevali — ob vseh teh in takih točkah je iskati jedra prebivalstva v naselbinah, ki so — pri nas povečini v 13. stoletju — postajale tudi v pravnem oziru trg ali mesto, kajti v gospodarskem so bile že poprej. Mesto s svojimi tipičnimi oblikami gospodarjenja in pravnega življenja, njegovi prebivalci kot poseben družbeni razred se oddelijo od podeželja, njegovega načina gospodarjenja in njegovih prebivalcev. Tudi pri nas se pojavljajo mesta s postopnim razvojem proizvodnih sil v tolikšni meri, da je prišlo do družbene delitve dela med podeželjem in mestom, pa do nastanka notranjega trga v mestih samih.

Obrtniki, trgovci in drugi v mesta doseljeni so mogli biti prav različnega izvora, to je tudi v kasnejšem razvoju razvidno iz mnogolikega družbenega položaja mestnih prebivalcev. Poudarjam mestnih prebivalcev, ne meščanov, kajti vsi mestni prebivalci niso bili meščani, to je ljudje, ki bi bili živeli prvenstveno od obrti in trgovine, imeli v mestih, a tudi izven mest svojo nepremično posest in uživali svoje posebne meščanske pravice. Med tiste, ki niso bili meščani v pravem pomenu besede in so prebivali v mestih, niso si pa pridobili meščanskih pravic, je šteti na primer v mestih nastanjene plemiče ali duhovnike, pa tudi take, ki so živeli v mestih kot mezdni delavci, pomočniki v obrti in trgovini, služabniki pri meščanih, plemičih in duhovnikih itd. Poleg domačega prebivalstva, ki je prišlo s kmetov ali izšlo iz vrst ministerialov in vitezov, je bilo posebno v vrstah obrtnikov in trgovcev v naših mestih nedvomno

mного ljudi tujega izvora, zlasti Nemcev in Romanov. V nekaterih naših mestih so bile naseljene tako imenovane, sicer maloštevilne, patricijske rodbine, ki so se zlasti po svojem bogastvu in zato vplivu dvignile nad ostale meščane (v Ljubljani na primer Porgerji v začetku 14. stoletja, v Mariboru meščan Eberhart za ogrsko-češke vlade in prvih Habsburžanov). Velik del mestnega prebivalstva ima poleg posesti v mestu samem (hiše) še svojo posest (njive, pristave, vinograde) izven mestnega obzidja, mesto samo pa tudi svoje pašnike in gozdove.

Pravilo je, da je meščan po svojem družbenem položaju osebno svoboden. Posest v mestnem okolišu mu pripada ali kot lastnina ali pa jo ima od mestnega gospoda v posebne vrste dednem zakupu; ta se imenuje zakup po mestnem ali grajskem pravu (*ius civile*, *burgrecht*). Tisti, ki prebiva v mestu določeno dobo, postane osebno svoboden. To določilo je bilo tudi na Slovenskem vaba za podeželsko prebivalstvo, ki si je s pobegom v mesta skušalo priboriti in si je večkrat tudi priborilo svojo svobodo. Proti begu kmeta v mesta so se zemljiški gospodje trajno borili, ker jim je izguba delovne sile škodila. Mestom, zlasti mlajšim ustanovam, je pa bil dotok sveže delovne sile s kmetov navadno dobrodošel, za turških navalov pa tudi deželnemu knezu, saj je krepil obrambno silo mesta.

Za trg ali mesto v gospodarskem in pravnem pomenu besede je značilna pravica do enega ali dveh sejmov na teden in pravica do letnih sejmov. Obzidje v začetku ni bistven znak meščanske naselbine. Trgi navadno vobče niso bili obzidani, nekatera mesta pa šele v poznejšem času. Vzdrževanje obzidja je ena glavnih dolžnosti v mestu stanujočih. Stopnje pravnega razvoja mest so šle od osvoboditve izpod sodstva deželskega sodnika in istočasne priboritve lastnega sodstva v civilnih in manjših kazenskih zadevah; od sodnikov, ki so spočetka organi mestnega gospoda, pa do mestnih sodnikov, ki stopijo v 14. stoletju, izvoljeni od mestnega sveta, kot mestni sodniki mestu na čelo. Mestni svet izvoli občina meščanov. Ta se navadno deli v ožji »zunanji svet« in v še ožji »notranji svet«, vsak z določenim številom svetovalcev. Postopno dosežejo do konca 15. stoletja skoraj vsa mesta na Slovenskem višje kazensko ali krvno sodstvo. Takrat moremo pri nas govoriti o izgrajeni mestni samoupravi.

To, kar spada v ozemeljskem oziru pod mesto občino, ne obsega le obzidanega ali zazidanega mestnega prostora, marveč tudi bližji svet z njivami, travniki, gozdovi in drugim, tako imenovano mestno pomirje. Do njegovih meja sega oblast mestnega sodnika, mestnega

sodstva in uprave; meščani, delno pa tudi nemeščani so ji podrejeni in z obveznostmi davčnega in vojaškega značaja podložni. Mesto živi po svojem pravu, ki je bilo spočetka nenapisano, potem pa marsikje sestavljeno in zapisano v obliki mestnih privilegijev in statutov; ti v več ali manj obsežni obliki določajo, kaj je pravo mesta in njegovih prebivalcev ter urejajo pravni in upravni položaj meščanske naselbine. Zapisano mestno pravo poznamo za Kostanjevico (1295—1307), Gorico (1307), Brežice (1353), Ptuj (1376) in še za nekatere kraje. Isto mestno pravo kot Kostanjevica imajo Novo mesto, Metlika, Črnomelj, Kočevje in Lož. Starejši po nastanku in po besedilu prav obsežni so statuti nekaterih mest v Primorju (Trst, Koper, Izola, Piran, iz 13. in 14. stoletja).

Mestni gospod je bil za mesta na Slovenskem ali deželni knez ali pa zemljiški gospod (sprva v Ljubljani in Kostanjevici Spanheimi, v Novem mestu Habsburžani, v Kamniku in Slovenjem Gradcu Andechsi, v Škofji Loki freisinški škof, v Mariboru, Slovenski Bistrici in Radgoni štajerski deželni knez, v Ptuj in Brežicah salzburški nadškof, v Gorici goriški grof itd.). Po številu prebivalstva naša srednjeveška mesta niso bila velika. Največja med njimi imajo 1000—2000 prebivalcev. Novo mesto n. pr. šteje leta 1515 272 hiš, Kamnik ob istem času 177. V Sevnici je bilo sredi 15. stoletja kakih 600 tržanov.

Preiskave etnične pripadnosti in izvora prebivalstva v naših srednjeveških mestih, kolikor so mogoče, kažejo, da je bila večina prebivalstva naših mest, razen nekaterih ob nastajajočih narodnostnih mejah, po izvoru in govorici nedvomno slovenska. Begu kmeta v mesta in trgovanju med mestom in deželo pripada v zvezi s »slovenizacijo«¹ mesta nemajhna vloga. V mestih, nastalih sredi slovenskega strnjenega ozemlja, je bil dotok slovenskega prebivalstva s podeželja seveda večji kot v mestih ob naših mejah. Kjer je bil del bližjega zaledja strnjeno neslovenski, tam je bil kajpak neslovenski podeželski dotok v mesta močnejši in ni dopuščal, da bi se v bodočnosti mesto »sloveniziralo«, na primer Gorica, kamor je prihajal močan dotok iz romanskih krajev bližnje Furlanije, ali pa na severu meščanske naselbine Šmohor, Beljak, Celovec in Radgona z močnim dotokom iz nemških podeželskih krajev.

OBRT IN TRGOVINA. Po poklicu je med meščani največ obrtnikov in trgovcev. Obrtniki delajo povečini le za potrebe mesta in bližnje okolice; izvoz v daljne kraje skoraj ne prihaja v poštev. Svoje izdelke skušajo sami spravljati na trg in jih prodajati, prihajajo pa pri tem večkrat v nasprotje s trgovci, ki bi hoteli kupče-

SKLEPNIK ČEVLJARSKEGA CEHA V ŽUPNI CERKVI V SKOFJI LOKI
(čevljarja sv. Krišpin in Krišpinijan zaščitnika ceha)

vati z izdelki tuje obrti, uvoženimi od zunaj. Za izdelke svoje obrti skuša meščan ohraniti svoj trg, zato njegov boj proti obrtnikom s kmetov, ki bi prinašali izdelke svoje obrti na trg v mesto ali ki bi se nastanjevali v bližini mest.

Obramba meščanske obrti pred konkurenco od zunaj, predstavljeno poglavitno po obrtnikih s podeželja, in zaščita pred medsebojno notranjo konkurenco so tudi pri nas cehovske organizacije. Poznamo jih od 14. stoletja dalje. Govore nam, da je tudi pri nas produkcija blaga v toliki meri narastla, da so bili potrebni zaščitni ukrepi in posebne organizacijske oblike. Cehi združujejo obrtnike določene stroke v mestnem okolišu zaradi zavarovanja lastnih koristi, strokovne višine in spopolnjevanja ter družabnega izživljanja v stanovske organizacije. Cehi so pri nas tako urejeni kot drugod v Evropi, vendar je na splošno njihov razvoj v smer togih oblik cehovstva pri nas počasnejši kot na primer na soslednjih nemških tleh.

Za razvoj trgovine slovenske dežele niso imele neugodnega položaja. Širijo se med Italijo in alpskimi deželami in so nedaleč od največjega srednjeveškega tržišča na Jadranu, Benetk; po drugi strani pa mejijo na močno agrarno Hrvatsko in Ogrsko. Slovenskim deželam je bila namenjena znatna vloga posredovalca v veliki trgovini med zahodom in vzhodom, severom in jugom. Naše dežele so manj območje lastnega velikega trgovskega udejstvovanja kot posredovalec trgovine in trgovanja.

Trgovina je kot drugod v Evropi v srednjem veku tudi pri nas osredotočena v mestih, ki ta svoj monopol skrbno čuvajo in ga branijo, deloma pred drugimi mesti, deloma pred zemljiškimi gospodi, ki hočejo vnovčiti in kupčevati s produkti svojih gospodstev. Mesta se tudi branijo pred konkurenco tujih trgovcev, ki prihajajo iz drugih dežela in mest, pa tudi pred prekupčevalci, krošnjarji in tovarniki iz vrst podeželskega prebivalstva. Ti pa so si končno vendarle pridobili dovoljenje za trgovanje z nekaterimi predmeti (agrarni produkti, izdelki domače obrti, vino, sol). Trgovina z raznimi vrstami tujega blaga pa tudi z mnogimi domačimi izdelki, na primer z železom ali krznom, je pridržana skoraj izključno mestnim trgovcem. Kmet, plemič, žid in duhovnik s temi ne sme kupčevati. Kmetu je tudi prepovedano trgovati iz dežele v deželo, prepovedani so mu tedenski sejmi. Vkljub raznim prepovedim pa je bilo trgovanje kmetov z izdelki lastne obrti sorazmerno močno. Zlasti v krajih, kjer je nerodovitnost zemlje in bližina večjih meščanskih tržišč in luk vabila h kmetškemu trgovanju, tovarništvu in krošnjarstvu; to velja zlasti za naše kraške kraje.

S strogo urejeno in zapovedano trgovsko in prometno politiko si skušajo mesta ščititi svoje pravice. Predpisane so posebne potne smeri in trgovske ceste, ob katerih se pobira mitnina. Z usmerjevanjem prometa na določena pota naj bi bile zagotovljene koristi mest oziroma njihovih gospodov, ki skušajo uravnnavati trgovino v svoja mesta, blago spravljati na prodaj na svoje trge in s tem koristiti svoji blagajni in potrebam, ki si prizadevajo zagotoviti dohodke svojim mitnicam.

Poseben stan srednjeveškega prebivalstva na Slovenskem predstavljajo židje; ti so v naših mestih tvorili znatne, navadno na posebne dele mesta omejene naselbine. Navzlic pogostim izgonom in preganjanju zaradi vere so se v naših srednjeveških mestih obdržali, kajti bili so dobri davkoplačevalci in svetnemu ali cerkvenemu gospodu, kmetu ali meščanu v denarni stiski proti dobrim obrestim vedno pripravljeni posojevalci denarja. Kupčija z denarjem je poglavitno opravilo naših židov, trgovina le stransko. Sami med sabo so bili podrejeni lastnemu sodstvu, spori med njimi in kristjani pa so spadali pod posebnega židovskega sodnika, ki pa po veri ni bil žid. Židje so stali pod varstvom deželnega kneza, zato so mu plačevali poseben davek in označevali so jih, ker so spadali pod vladarjevo komoro (to je njegov finančni urad) kot komorne hlapce deželnega kneza.

Navzlic mnogim in številnim prepovedim se je nežidovsko prebivalstvo v denarnih stiskah zatekalo vedno in vedno k židom na pomoč, od vladarja pa do malega meščana in kmeta. Meščanstvo na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem se je ob koncu 15. in v začetku 16. stoletja židov rešilo oziroma bolje dolgovi, ki jih je pri njih imelo. Stanovi so plačali cesarju Maksimilijanu velike vsote denarja, zato je židom odrekel varstvo in jih dal izgnati iz Štajerske, Koroške in Kranjske (1500). Na Goriškem, v Trstu in Prekmurju pa židov niso izgnali.

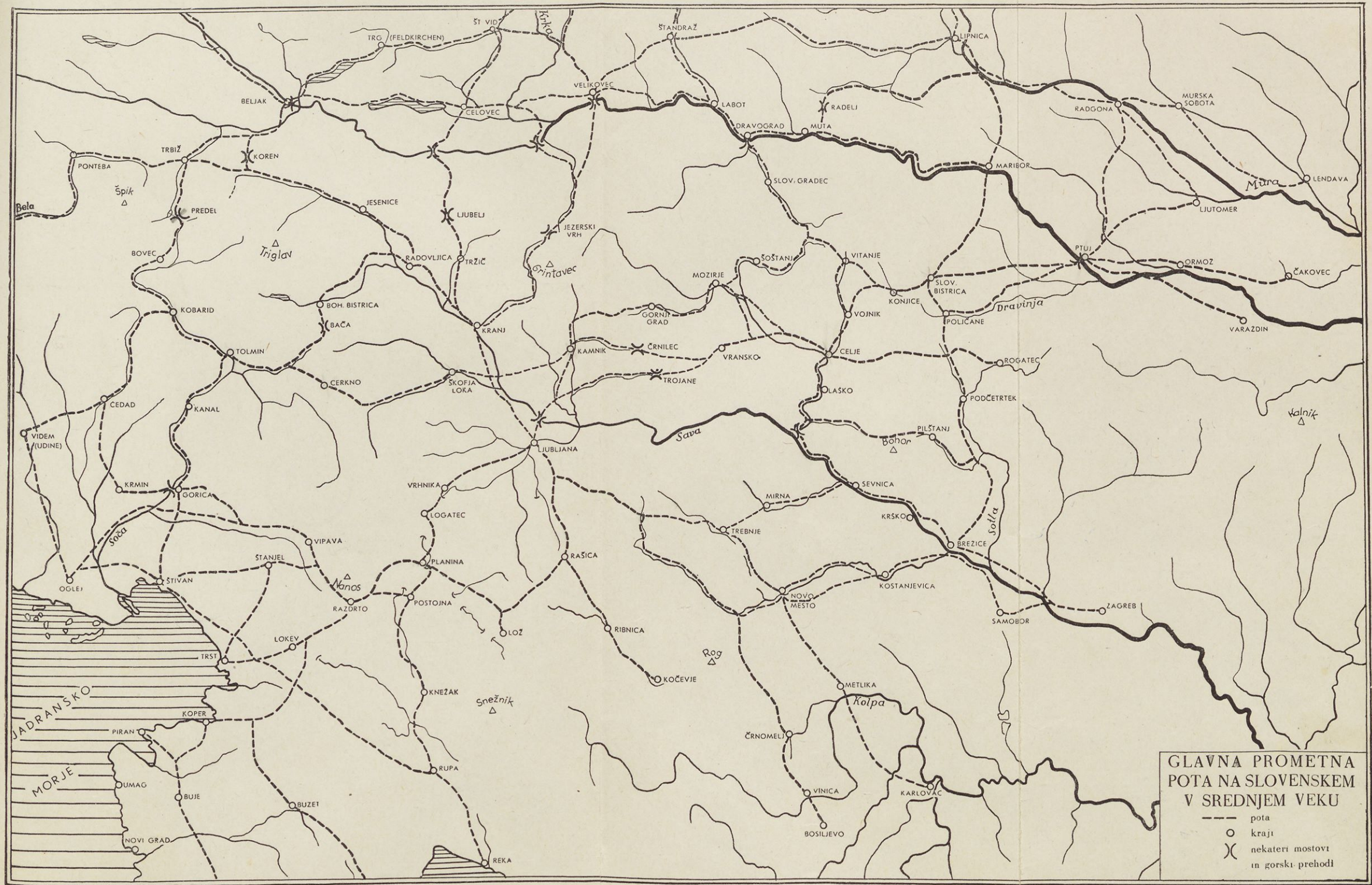
Kot tekmeci židom v denarnih poslih se za goriško-tirolskega grofa Majnharda (umrl 1295) pojavijo v naših krajih toskanski bankirji z zastavnimi bankami v Slovenjem Gradcu, Ljubljani in Kamniku, z naseljenci pa tudi v nekaterih drugih naših krajih. S Toskanci je bila v poslovnih zvezah in je v začetku 14. stoletja postala od njih pomembnejša patricijska rodbina ljubljanskih Porgerjev; ti so združeni v posebno trgovsko družbo in se bavijo ponajveč s kreditnimi posli. Okoli leta 1325 pa Porgerji propadejo in njihovo mesto zavzamejo židi. V Ljubljani so se naselili čedadski židi, niso pa v poslovnih zadevah mogli tekmovati s starejšimi in

bogatimi židovskimi naselbinami v Celju, Mariboru, Slovenjem Gradcu, Ptuju in Radgoni, ki ustanavljajo prve banke za kreditne posle na slovenskih fleh.

CESTE IN POTA. Mest in trgov se dotikajo glavne srednjeveške ceste in pota na Slovenskem. Stare rimske ceste, ki so v dobi slovenskega naseljevanja bile odličen kašipot našim prednikom, so deloma uporabljali še dolgo v srednji vek. Viri govore o »visokih cestah«, t. j. nad navadno višino nasutih, o tlakovanem in zidanem potu. Oblikovanje dinastičnih teritorijev in spremembe političnih mejá so glavne cestne črte deloma premaknile. Dinasti in zemljiški gospodje navajajo trgovski in drugi promet na svoje gradove, mesta in trge, izogibajoč se tudi za ceno lažjega in ugodnejšega transporta starejših prometnih črt. Srednjeveška prometna politika vodi cestni promet tako, kot koristi deželnemu in zemljiškemu gospodu. Na svoj Kamnik so preko Tuhinjske doline Andechsi v 12. stoletju speljali pot, ki je v starem veku vodila preko Črnega grabna. Ko ustanove leta 1365 Habsburžani Novo mesto, si prizadevajo osredotočiti dolenjske ceste v novo ustanovo.

Vobče je trgovska politika Habsburžanov skušala, potem ko je ta rod prišel v 14. stoletju do oblasti v večini slovenskih dežel, usmeriti promet in trgovino na svoja mesta in trge ter na tista pota, ki so jih povezovala, posebno od Trsta in Štivanja preko Ljubljane, Slovenske Bistrice, Maribora, Gradca in Semmeringa na Dunaj. Ta smer naj bi zlasti odvrnila trgovino v naših krajih od Hrvatske in Ogrske, ki je bila na Kranjskem močna preko Bele krajine in Kostanjevice, na Štajerskem pa preko Brežic in Ptuja. Benečani skušajo uravnati pomorski promet iz Benetk na svoj Koper in druge, njim pripadajoče istrske luke, suhozemnega s Kranjske in Istre pa prav tako semkaj. Nekatera pota vodijo na morje v beneške luke (glavna za slovenske kraje je Koper), druga pa v habsburške (glavni sta Trst in Štivan). Tovorjenje je glavna oblika transportnega prometa po suhozemskih potih, ježa pa osebnega.

Ceste in pota, ki so vodila v srednjem veku preko slovenske zemlje, kažejo s stališča mednarodnega prometa izraziti tranzitni značaj. Velikih mednarodnih cestnih križišč in tržišč pri nas ni, mogoče z edino izjemo bogatega Beljaka na Koroškem. Ceste in promet na njih gredo bolj preko naše zemlje kot vanjo. Italija, južna Nemčija, Avstrija, Češka, Ogrska in Hrvatska so preko Slovenije povezane med seboj s prometnimi črtami, ki našo zemljo sečejo. Velika pomembna cesta iz Italije v južno Nemčijo, Avstrijo, Češko

in Poljsko vodi od morja (Benetke, Oglej) skozi Kanalsko dolino in spodnjo Ziljo na Beljak; tam se ena proga odcepi na Zgornje Štajersko, druga pa preko Tur na Salzburško. Druga velika in pomembna cesta veže Ogrsko z Italijo in vodi deloma v smeri stare rimske ceste iz Panonije v Italijo. Iz Medjimurja pelje ta cesta v Ptuj, od tod v Slovensko Bistrico in se združi z graško-mariborsko, od severa vodečo cesto. Od Slovenske Bistrice pelje ta cesta dalje na Celje, Žalec in preko Motnika—Špitaliča na Kamnik, oziroma kasneje, ko je Ljubljana prekosila Kamnik, skozi Črni graben v Ljubljano. Gorenjska in Ljubljanska kotlina je s Furlansko povezana z vrsto potov. Iz Kamnika vodi stari, zelo prometni pot v smeri Smlednik—Škofja Loka—Poljanska dolina—Cerkno—Baška dolina—Tolmin—Kobarid—Čedad. Stare rimske smeri se drži pot Ljubljana—Vrhnika—Logatec—Hrušica—Vipava—Gorica. Ko si pribore Habsburžani dostop na morje, pride do večje veljave neposredna »kraška« cesta Gradec—Ljubljana—Postojna—Trst. Na Krasu se razcepijo pota, ki vodijo iz Notranjske na morje. Eden pelje preko Komna v starodavno štivansko luko. S Pivke vodi pot preko Razdrtega, Senožec, Lokve in Bazovice v Trst. Drugi, ki vodi v beneški Koper, se odcepi od Divače na Kozino, Klanec in Črni kal. Najbližja zveza med Furlanijo in Hrvatsko je v smeri nekdanje rimske ceste Štivan—Prosek—Bazovica—Hrušica—Podgrad—Rupa—Reka. V Rupi se od severa priključi notranjska pot Postojna—Trnovo. Notranjska pota se proti vzhodu nadaljujejo v dolenjsko-hrvatska. Od Razdrtega pelje tako imenovani »patriarhov pot« preko Hrenovic na Planino—Cerknico—Lož. Od tega se odcepi pot preko Blok na Rašico in dalje na veliko dolenjsko cesto, ki pripelje iz Ljubljane preko Grosupeljske kotline na Višnjo goro. Na spodnjo Krko vodita dva pota, eden od zgornje Krke na Žužemberk—Sotesko—Novo mesto, drugi v smeri stare rimske ceste na Trebnje, Belo cerkev in Kostanjevico. Na Hrvatsko pelje en pot iz Novega mesta na Metliko—Ozalj, drugi iz Kostanjevice v Žumberak, oziroma preko Čateža v Samobor in Zagreb. Brežice so ob Savi navzgor preko Zidanega mosta, postavljenega že v prvi polovici 13. stoletja, in ob Savinji bile povezane s Celjem. Drugi pot iz Brežic vodi iz Bizeljskega preko Podčetrтка in Poljčan v staro trgovsko in prometno središče Slovensko Bistrico. Ptuj, Brežice, Kostanjevica, Novo mesto in Metlika so izhodišča za trgovska pota v sosednjo Hrvatsko in preko te na Ogrsko. Od Celja pelje pot preko Vitanj v Slovenj Gradec in od tu v Podjuno ter Velikovec. Iz Maribora gre pot manjšega pomena ob Dravi na Koroško. Glavna zveza Koroške z Ljubljano je tovarna pot preko Ljubelja, glavna

s Furlanijo pa poleg pota skozi Kanale ob Beli (Felli) tudi preko Predela in Kobarida na Čedad.

Mimo suhozemskih je omeniti še pomorska pota; ta se za Slovenijo stekajo poglavitno v lukah Štivanu, Trstu in Kopru; potem vodna pota na velikih rekah Ljubljani, Savi, Savinji, Dravi in Muri, ki prihajajo zlasti v poštev za plavljenje lesa, Drava in Mura pa tudi železa iz alpskih pokrajin proti vzhodu.

Na teh cestah in potih, suhozemskih, pomorskih in rečnih, so uvažali, izvažali in prevažali domače in tuje proizvode. Glavni domači proizvodi, s katerimi so kupčevali in jih izvažali, so: živina, vino, krzno, kože, železo, svinec, železarski in lesni izdelki, les, med in vosek. Glavni kraji in dežele za naš izvoz so Benetke (železo, les za ladje in stavbni), Furlanija (železo, med, les, živina, kože), Ogrska in Hrvatska (les, rude), Reka (ki tudi posreduje trgovino z Italijo, železo, les), Koroška, Salzburška in Zgornja Štajerska (vino). Uvažali so špecerijo, dragocene kovine, tkanine in nakit (»beneška roba« iz Benetk), boljše sukno (iz Zgornje Nemčije, Češke, Francije, Flandrije in Anglije), morsko sol (iz istrskega Primorja), skalnato sol (iz Zgornje Štajerske in Avstrije), steklo (iz Benetk), ribe, južno sadje, olje in fige (iz Primorja), posušene ribe (iz Nemčije) in sladka »laška« vina. Močan je bil preko slovenske zemlje tranzitni promet. Iz Ogrske in Hrvatske v Alpe in Italijo so prevažali in tovorili v prvi vrsti kože, živino, krzno, žito in baker, narobe pa iz Primorja in Benetk v severne in vzhodne kraje špecerije, morsko sol, sladka vina, južno sadje, dragocene kovine, tkanine in nakit.

DINASTIČNI TERITORIJI, DEŽELE IN DEŽELNO GOSPOSTVO

DINASTIČNI TERITORIJI. Od 12. stoletja dalje dajejo zunanji zgodovini slovenskih dežel posebno obeležje prizadevanja fevdalnih rodbin, pridobiti v teh čim večjo politično oblast, izgraditi v njih in iz njih ozemlja, v katerih bi imele oblast kot dedni dinasti. Taka ozemlja imenujemo dinastični teritoriji.

Dinastični teritoriji na slovenskih tleh niso nastali vsi povsod ob istem času in na enak način. Ponekod se začno oblikovati dinastične oblasti poprej, drugod je bil razvoj v tej smeri počasnejši. Povsod pa kaže prizadevanje po dinastični oblasti in teritoriju isto glavno razvojno črto. Mnogi so bili vzroki, ki so ali pospeševali ali zavlačevali oblikovanje naše zemlje v smeri nastajanja dinastičnih teritorijev. Od pospeševalnih velja imenovati na prvem mestu daljšo življenjsko dobo posameznih fevdalnih rodbin in večjo spret-

nost v ustvarjanju močne deželnoknežje politične oblasti s sredstvi dinastičnega oblikovanja. Ta so: dedovanja in nasledstva raznih vrst; priključevanja ozemelj z raznimi možnostmi, ženitvami in sorodstvenim dedovanjem; odvetništva nad cerkvami, cerkveno zemljo in cerkvenimi ljudmi in preko tega pridobivanje zemlje in pravic; pridobivanje nižjih plemičev (ministerialov in vitezov), ponekod tudi mest in trgov kot protiuteži nasproti višjemu plemstvu; prizadevanje ustvariti za nastajajočo deželo kar najbolj enotno in veljavno deželno pravo, upravo in sodstvo, z lastnimi funkcionarji in uradniki.

Med poglavitne zadrževalne vzroke dinastičnega oblikovanja je pa zlasti šteti neugodno posestno konfiguracijo posameznih dežel. Pod tem je razumeti vprašanje, v koliki meri je dežela obsegala enotno in neposredno dinastu podložno ozemlje oziroma koliko je bilo to raztrgano po velikih imunitetnih okrajih svetnih in cerkvenih zemljiških gospodov ali po obsežnem lastnem imetju svetnega plemstva. Zemljiška podoba prve vrste je bila razvoju dežele v smeri enotne dinastične oblasti ugodna, teritorialno razbita pokrajina je pa tak razvoj zadrževala. Doba od 13. stoletja dalje ni s svojimi mesti in trgi vnašala le nov element v družbo in gospodarstvo, marveč tudi v politično podobo naših dežel. Mesta in trgi drobne in trgajo s svojimi okoliši in ozemljem fevdalno in tipično visokosrednjeveško zemljiško razporeditev naše zemlje, ki jo predstavljajo številna zemljiška gospostva in nastajajoči dinastični teritoriji.

Moramo si ogledati razvoj od dežele do dežele.

KOROŠKA. Od leta 1122 do leta 1269 so vojvodi na Koroškem člani rodu Spanheim. Že v stoletju, preden so zasedli koroški vojvodski prestol, so ti doseljeni frankovski plemiči znali v novi domovini s spretno rodbinsko, državno in cerkveno politiko utrditi svoj položaj. Kot sorodniki Eppensteinov so te nasledili v koroškem vojvodstvu. Poldrugostoletna vojvodska doba Spanheimov in bogata posest, ki so jo v deželi pridobili, je bila ugodna za razvoj in utrditev njihove dinastične oblasti, čeprav jo je teritorialno posestna raztrganost po drugi strani ovirala. Že prvi Spanheimec v deželi, Sigfrid, je z ženitvijo z domačinko Rihardo pridobil obsežna posestva v Labotski dolini. Večji del eppensteinske zemlje na Koroškem je prešel leta 1122 na Spanheime. Kako pa je v začetku 12. stoletja prevlada papeževske stranke za investiturnega boja v vzhodnih alpskih deželah pripomogla, da so njeni zvesti pristaši, Spanheimi, prišli do velike veljave, posesti in moči ne samo na

Koroškem, marveč tudi v Podravju, Posavinju, na Kranjskem in na Krasu, smo pa že slišali (str. 183).

Važen činitelj za izgraditev dinastične oblasti Spanheimov v deželi Koroški je bil tudi geografski položaj njihove posesti. Največ je imajo v središču Koroške, v široki okolici Celovškega in Gospo-svetskega polja. Kdor ima tu svojo posest, je gospodar v deželi, to nas je učila že staroslovenska doba. V 12. stoletju in v prvi polovici 13. stoletja je moč Spanheimov v osrednjem delu dežele čim dalje bolj rastla. V glavnem je šel ta porast na račun salzburske cerkve. Že izza prvih frankovskih časov ima salzburska nadškofija bogato posest na koroških tleh. Najbolj zgoščena je v osrednjem delu de-že, okoli Gospe Svete, Tinj, Žihpolja, Podkrnosa, Ostrovice in Brež. Madžarski navalci niso salzburskemu posestnemu stanju na Koroškem mnogo škodovali. V 10. stoletju se je salzburska zemlja celo nekoliko povečala; ko pa so v 11. in 12. stoletju Eppensteini in za njimi Spanheimi prihajali do vedno večje moči, začjenja naglo propadati. Ostrovice, Podkrnos, Grabštanj, Vetrinjški izgubi Salzburg enega za drugim.

Mimo salzburske zemlje je v osrednjem delu Koroške omeniti še posest freisinške škofije. Kot salzburska sega tudi ta, s središčem na Otoku ob Vrbskem jezeru, po nastanku nazaj do 9. stoletja, se pa kakor ona v stoletjih silno skrči. V 12. stoletju je omejena na ožjo okolico Vrbskega jezera. S propadom salzburskega in freisinškega posestnega stanja so se okoristili največ Spanheimi.

Na nekdanj salzburski zemlji, v Vetrinju, je ustanovil grof Ber-nard Spanheimski leta 1142 cistercijanski samostan in ga takó bogato obdaroval, da je postala spanheimska pobožna ustanova v drugi polovici 12. stoletja in v 13. stoletju najbogatejši cerkveni po-sestnik v središču dežele. Samostanska zemljiška politika gre za tem, da čim bolj zaokroži svojo posest v bližini samostana (v oko-lici Vrbskega jezera in v Rožu) ter si zagotovi za samostansko go-spodarstvo in promet važno pot preko Drave pri Humberku in dalje proti jugu preko Ljubelja na Kranjsko ter s tem zvezo ko-roških vetrinjskih posestev s kranjskimi na Gorenjskem, kjer jim je bilo središče Preddvorom. Vetrinjški kot spanheimska ustanova ni mogel biti nasproten izgraditvi deželnoknežje oblasti vojvodskega rodu v središču dežele. Tu, v nekdanj salzburskem ozemlju, so po-ložili Spanheimi tudi temelj bodočemu glavnemu mestu Koroške, Celovcu.

Na račun Salzburga so pridobili v osrednjem delu dežele po-sest tudi štajerski Traungavci. Spretna pomoč salzburski cerkvi v

SKLEPNIK KOVAŠKEGA CEHA V ZUPNI CERKVI V SKOFJI LOKI

(zaščitnik kovač sv. Aloj)

času njenega boja s cesarsko stranko je tej rodbini, prav tako kot mnogim drugim, prinesla marsikateri važen del nadškofijske zemlje na koroških tleh. Grad Humberk, nad Dravo je od prve polovice 12. stoletja traungavski. V Zgornjem Rožu preide Stari grad Rož (razvalina jugozahodno od Št. Jakoba) v traungavsko posest. Ko so Traungavci leta 1192 izumrli, so pridobili obenem s štajersko tudi njihovo koroško zemljo avstrijski Babenberžani in jo še sami pomnožili z novo. V prvi polovici 13. stoletja je babenberška posest na Koroškem združena v poseben urad s sedežem na Krnosu.

Utrditev deželnoknežje oblasti Spanheimov v zahodnih straneh današnje spodnje Koroške pa ni bila tako lahka kot v osrednjem delu dežele. Najvplivnejši zemljiški gospod je bil tamkaj škof iz Bamberga, saj je imel v svoji posesti Kanalsko dolino, obsežno ozemlje ob spodnji Zilji, grad Vetrovo in Beljak z okolico. V Beljaku je bilo tudi upravno in gospodarsko središče bamberškega ozemlja. Posest bamberške cerkve v teh krajih je bila posebne važnosti, ker je obvladovala prehode preko Alp na jug: to se pravi cesto, ki je glede na promet in gospodarstvo prvega reda in pelje skozi Kanalsko dolino v Furlanijo in dalje v Benetke, prav tako pot preko Predela v zgornje Posočje in pot preko Korena ali »Kranjske gore«, kakor so Korošci imenovali Karavanke, v dolino zgornje Save. Silna postojanka Bamberga ob tako važnem in seveda tudi dobičkanosnem stikališču potov ni mogla biti vseh vojvodu v deželi. Vendar se Spanheimu ni posrečilo, da bi bil izrinil bamberško oblast v Beljaku in okolišu.

Od večjih posestnikov v zahodnem delu spodnje Koroške je omeniti še šamostan v furlanskem Možacu (Moggio) in goriške grofe. Prvi ima zemljo v Spodnji Zilji in okoli Baškega jezera, drugi segajo s svojo obsežno zgornjekoroško posestjo, ki so jo okoli leta 1100 pridobili od freisinške škofije, še v slovenski del Ziljske doline (do Blač in Štefana).

Prav pisano zemljiško-posestno podobo kaže vzhodni del spodnje Koroške, Podjuna s široko okolico. Že zgodaj, sredi 10. stoletja, je pridobil tod posest mogočen bavarski rod, ki mu je pripadal tudi škof Albuin briksenški (okoli 975—1006). Ta je podaril gospodstvo Kamen v Podjuni svoji cerkvi in se — kakor tudi njegovi nasledniki — prizadeval po čim večji zaokrožitvi briksenške posesti v teh krajih. Vendar je briksenška cerkev ni mogla trajno obdržati. V 12. stoletju je prešla povečini na tirolske, v 13. stoletju pa na goriške grofe. Še preostali del posesti Albuinovega rodu so pa nasledili gospodje, ki se začno imenovati po gradu Vovbre (Heunburg) in

postanejo eden najimenitnejših fevdalnih rodov na slovenskih tleh (izumrli so 1322).

Severno od Drave (Trušnje in okolica, Dješka gora) je pridobil od krone posest rod, ki mu pripada v 11. stoletju grof Viljem, mož grofice Heme, ustanoviteljice ženskega samostana na Krki. Po Viljemovi smrti je podelila vdova posest okoli Trušenj krški cerkvi. Del trušenjsko-krške zemlje je kasneje prešel na Spanheime, del pa na štajerske Traungavce, od teh pa na Babenberžane. Od posesti cerkvene roke v vzhodnem delu Koroške je omeniti še posest bamberske škofije (grad in trg Grebinj, grad Vivšnik — Weissenegg) in samostana, ustanovljenega leta 1090 pri Št. Pavlu v Labotski dolini (okolica samostana; Dravograd in ondotna Dravska dolina od leta 1147).

Tudi v Podjuni in okoli Velikovca je bila dinastična ofenziva koroških vojvod naperjena v glavnem proti cerkveni gospodi. Najmočnejši sunek v naporih za utrditev deželnega gospostva v teh krajih je usmerjen proti šentpavelskemu Velikovcu. Že kmalu po pridobitvi Velikovca po Št. Pavlu (1147) si laste Spanheimi tamkaj pravice na škodo samostana. Od vseh Spanheimov je bil najhujši nasprotnik šentpavelskih menihov koroški vojvoda Bernard. Toda šele v prvi polovici 14. stoletja se je koroškemu deželnemu knezu docela posrečilo pridobiti Velikovec.

Vojvoda Bernard je položil osnove spanheimske deželnoknežje oblasti tudi v Podjuni južno od Drave, ko so namreč po letu 1209 prišla posestva gospodov Žineških (Sonnegg) v oblast koroškega vojvode. Deželnoknežja zemlja se je takrat razširila preko vse Podjune, skoraj od Pliberka na vzhodu pa do velikega kolena reke Drave pri Galiciji na zahodu. Na jugu je obsegala še Železno Kaplo. Upravno središče tega ozemlja je na gradu Reberci (Rechberg) pri Žitari vesi.

Teritorialno-politični zgodovini Koroške za Spanheimov daje — če povzamemo naša izvajanja — značilno obeležje prizadevanje deželnih knezov, med njimi zlasti vojvode Bernarda (1202—1256), da bi čim bolj povečali moč lastnega rodu in deželnoknežje oblasti. To se jim je le deloma posrečilo. V zahodnem delu spodnje Koroške se je Bernardovo prizadevanje odbilo ob odporu bamberskega škofa. Več sreče imajo Spanheimi v predelih, kjer je razpadajoče posestno stanje salzburške in freisinške cerkve pospeševalo porast deželnoknežje moči. Na vzhodu pa je vojvoda Bernard pridobil velik del Podjune, si pri Velikovcu ustvaril oporno točko za prehod preko Drave na levi breg in se tam uspešno boril s šentpavelskim samostanom.

STAJERSKA. Politika Spanheimov je usmerjena tudi proti vzhodu in jugovzhodu, v Dravsko in Mislinjsko dolino, ti važni zvezi med Koroško, Savinjsko dolino in spodnjim Podravjem. Od zemlje, ki je nekdanj pripadala krški Hemi in njenemu rodu, so Spanheimi pridobili posest v Dravski dolini doli do Vurmata, v Mislinjski dolini pa Slovenj Gradec z okrajem. Tega dobe nato leta 1164 Andeški; zadnji moški potomec rodu Andechsov, oglejski patriarh Bertold, je pa leta 1251 podaril andeško lastnino v slovenjegraškem okraju, gradu, trgu ter drugod, s sodstvom, z mitnico, s kovnico, z ministeriali in s podložniki oglejskemu patriarhatu. Slovenjegraško ozemlje je imelo stare politične zveze s Koroško; za oglejskega gospostva pa zavzema še dolgo poseben položaj med Koroško, Štajersko in Savinjsko pokrajino. Šele v 15. stoletju postane Mislinjska dolina v političnem oziru štajerska zemlja.

Okoli Dravograda in Labota je od 12. stoletja najbogatejši zemljiški posestnik šentpavelski samostan. Njegova zemlja sega proti vzhodu globoko v Dravsko dolino. Ta je od Dravograda do tesni med Breznom in Ožbaltom z dediščino, ki so jo tod in v sosednji Podravski krajini prevzeli Traungavci od izumrle stranske veje Spanheimov, leta 1147 združena s Štajersko.

Dediščina po Spanheimih v Podravju je bila kaj bogata. K njej spadata kot najvažnejši postojanki Maribor in Radgona. Prva kot grad, sezidan v marki (stal je na Piramidi nad današnjim mestom), druga kot majhna utrdba proti Ogrski, obe pa kot važni prehodni točki preko velike reke. Tudi vrsto manjših gospostev in številne manjše ministerialske in viteške rodbine so prevzeli Traungavci sredi 12. stoletja kot svojo dediščino v Podravju (ministeriali in vitezi se na primer imenujejo po Mariboru, Limbušu, Draneku, Konjicah, Rogatecu in Cmureku).

Sklenjenost kaj obsežnega ozemlja je štajerskim Traungavcem znatno pripomogla k izgraditvi dinastične oblasti. V novo pridobljenem Podravju je bilo tej skoraj edina večja ovira salzburško imunitetno ozemlje okoli Ptuja. Začetki salzburške posesti v teh krajih segajo še v dobo po propadu kneževine kneza Koclja. Po madžarskih navalih 9. in 10. stoletja je Salzburg svojo tamošnje posest obnavljal v mejah, ki strnjene obsegajo na desnem bregu Drave ozek pas od Zrkovec do ustja Dravinje, na levem pa Gorice od črte Vurberk—Trojica na vzhodu do ogrske meje.

Glavni kraj in grad v tem okolišu je Ptuj, vendar se pa dolgo ni mogel povzpeti do veljave, ki jo je imel v 9. stoletju kot eden najpomembnejših krajev Spodnjepanonske krajine. Nevarna bli-

žina meje in vpadi Madžarov so do 12. stoletja ovirali razvoj tega kraja in okraja.

Traungavci so bili deželni gospodje štajerskega Podravja pičlega pol stoletja (1147—1192). Od leta 1180 imajo dostojanstvo štajerskih vojvod. Povišanje je v zvezi s takratno državno politiko in sporom med cesarstvom in papeštvom. Ta, ki je s ponovno silo izbruhnil za vlade Staufa Friderika I. (1152—1190), je prav tako kot boj za investituro vplival na politične razmere takratne slovenske zemlje. Od velikih plemiških rodbin so Spanheimi in Andeški vneti pristaši cesarskih Staufov, salzburški nadškofje privrženci Velfov in papeževske stranke, Traungavci pa nihajo med Staufi, svojimi sorodniki, in papeževci. Naše dežele morajo dajati cesarju znatno pomoč za njegovo vojskovanje proti italijanskim mestom, nikakor pa niso povsem v cesarskem taboru. V Savinjski dolini so si prišli hudo navzkriž somišljeniki in nasprotniki oglejskega patriarha Ulrika, kajti ta je bil pristaš papeža Aleksandra III. in stranke Velfov. Bertold, takrat župnik v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu in arhidiakon v Savinjski krajini, je kot papeževец trpel posebno hudo škodo od cesarskih.

Odločitev, do katere je prišlo v sporu med cesarstvom in papeštvom v Italiji, je tudi naši zemlji prinesla mirnejše čase ter pripravila važne politične spremembe, zlasti na štajerskih tleh. Pri Legnanu je leta 1176 prizadejala lombardska mestna zveza cesarski vojski hud poraz, predvsem zato, ker cesarju Frideriku Henrik Lev, vojvoda bavarski in saški, ni nudil potrebne pomoči. Cesar je sklenil s papežem sicer mir, a se maščeval nad Henrikom. Leta 1180 mu je odvzel obe vojvodini, od katerih dobe Bavarsko Wittelsbachi, obenem pa povzdigne štajerskega Otokarja v vojvodo, njegovo krajino pa v vojvodino.

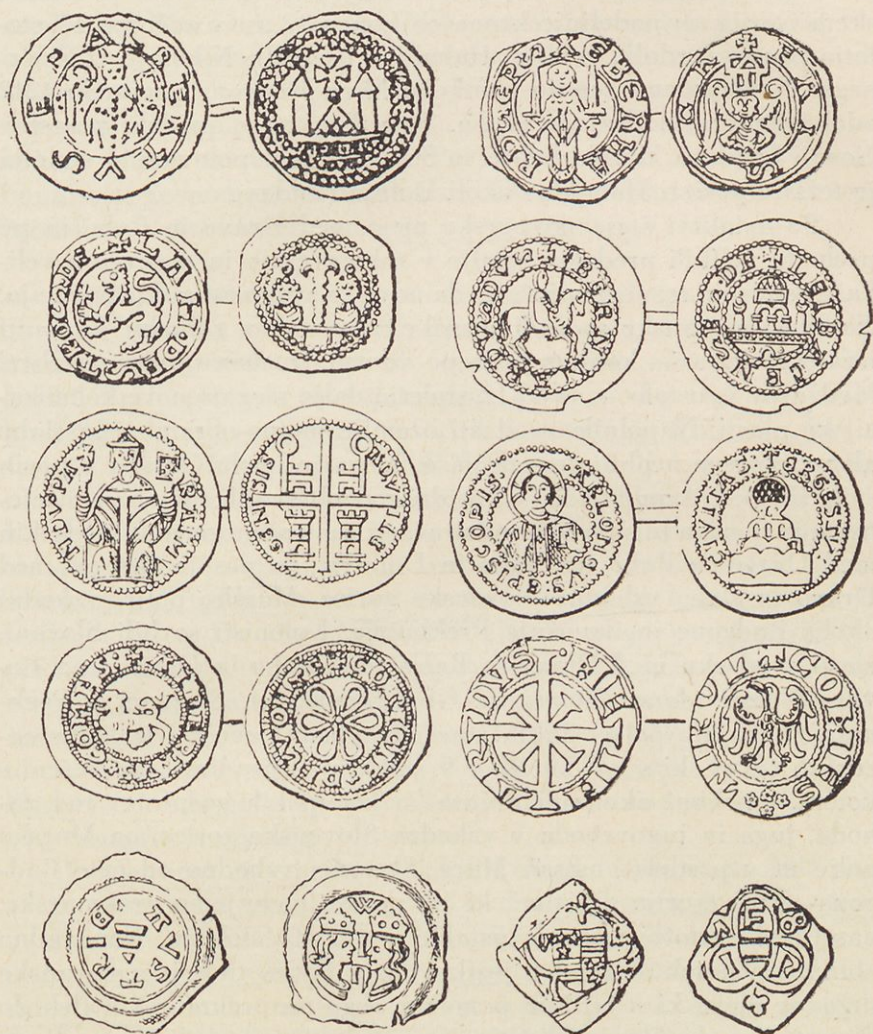
Le malo let je bil zadnji Traungavec vojvoda štajerski. Bil je brez naslednikov in zaradi bolezni tudi brez upanja, da bi jih dobil, zato je z dedno pogodbo na sestanku v Georgenbergu ob Anži leta 1186 zapisal svojo vojvodino s celokupnim deželnoknežjim imetjem avstrijskim Babenberžanom. Štajerski ministeriali in vitezi so si pri tem izgovorili zapis in zagotovitev svojih pravic tudi od strani bodočega deželnega gospoda. Ko je prišla formalna privolitev od strani krone, je postala pravnomočna važna sprememba, ki se je tikala tudi slovenske zemlje. To se je zgodilo leta 1192, ko je umrl zadnji Traungavec. Pokopali so ga v Žički kartuziji, ustanovi njegovega očeta.

Štajerska je za dobo dobrega pol stoletja dobila deželne kneze novega rodu, avstrijske Babenberžane. V tem času in v zvezi s

prehodom na nove gospodarje se končno ustale deželne meje proti Ogrski. Med Dravo in Muro se je dotlej od Ogrov ogrožena meja Podravske krajine za salzburškega nadškofa Konrada I. (1106 do 1147) pomaknila preko črte Ptuj—Radgona. Za Slovenske gorice je tedaj nastopila doba blagostanja, obsežne kolonizacije in varnosti pred Ogri, ki jo je še povečala vojaško-obrambna ustanova strelcev (sagittarii, schützen) in strelskih dvorcev, razpostavljenih ob štajersko-ogrski meji, največ med Muro in Dravo. Strelci so imeli v fevd manjše dvorce, posestva ali vasi, bili osvobojeni povsem ali delno dajatev in davščin, a so morali zato opravljati vojno in brambno dolžnost v službi svojega gospoda. Porušeni grad Ptuj je zopet pozidan. Poprej napadajoči Ogri so bili potisnjeni v defenzivo, v ofenzivo pa je stopil salzburški Ptuj pod vodstvom nadškofovih ministerialov; ti so stolovali na obnovljenem ptujskem gradu in se povzpeli do veljave in moči kot obmejni kastelani v boju z Ogri. Njihova pglavitna zasluga je, da se je v zadnjih letih 12. stoletja pomaknila meja med Dravo in Muro v škodo Ogrske onstran Ormoža na črto Središče—Ljutomer. S padcem in prehodom Ormoža pod Salzburg in Ptuj se je zrušilo tudi levo in desno ogrsko krilo. Na desnem bregu Drave izgube Ogri okoliš pri Borlu, na severu se pa najkasneje do srede 13. stoletja pridruži Štajerski Mursko polje. Organizacija strelcev in strelskih dvorcev se vzopredno z intenzivno kolonizacijo razširi preko novo pridobljenega ozemlja. Med Dravo in Rabo se ustali meja med Štajersko in Ogrsko na črti Središče—Ljutomer—Radgona—Borinje (Fehring).

Mirnejši časi in s tem na obeh straneh možnosti velikopotezneje kolonizacije so nastopili s 13. stoletjem. V obdravskem mejnem pasu Slovenskih goric, deloma še pustem in nenaseljenem, jo vodijo že imenovani gospodje, ki se imenujejo po Ptuj in ki med drugim naselijo pri Veliki Nedelji Nemški viteški red, na Murskem polju pa štajerski deželni gospodje. Na salzburškem ozemlju so imejitelji fevdov, ki jih oddaja salzburški nadškof, v prvi vrsti vplivni gospodje Ptujski in številni njim podrejeni vitezi ter plemiči nižje vrste, domačega in tujega rodu. Fevd je zlasti v vzhodnih Slovenskih goricah nagrada za vse tiste male viteze, ki v službi gospodov Ptujskih ali pa tudi neposredno salzburških nadškofov gonijo Ogre iz dežele. Fevd v rokah teh vojaških osvajalcev pomenja hkrati za salzburško cerkev varnost njene posesti na ozemlju, iztrganem vzhodnemu sosedu.

Na ogrski strani prejemajo velikanske predele zemlje iz rok Arpadovičev zanesljivi ogrski svetni in cerkveni velikaši. Od kralja Bele III. (1173—1196) ustanovljeni samostan cistercijanskega reda

SREDNJEVEŠKI NOVEC NA SLOVENSKEM

1. vrsta: pfenigi salzburških nadškofov iz kovnice v Brežah, a) nadškofa Adalberta (1183—1200), b) nadškofa Eberharda II. (1200—1246). — 2. vrsta: koroški vojvoda Bernard (1201—1256), pfenigi a) iz kovnice v Kostanjevici, b) iz kovnice v Ljubljani. — 3. vrsta: denarji, a) oglejski patriarh Rajmund (1273—1299), b) tržaški škof Arlongus (1262—1282). — 4. vrsta: a) goriški grof Albreht II. (1258—1301), iz kovnice v Lienzu, b) tirolski grof Majnhard (1254—1271), »krajcarji« iz kovnice v Meranu. — 5. vrsta: a) Přemysl Otakar II., pfenig iz kovnice v Gradcu (1262—1276), dve podobi, b) celjski novc grofa Ulrika II. (u. 1456), c) cesar Friderik III., pfenig iz kovnice na Dunaju (u. 1458)

pri Sv. Gothardu (Monošter) pridobi zemljišče Dobro. V prekmurškem Goričkem podeljuje krona ob koncu 12. in v začetku 13. stoletja posest fevdalni rodbini Haholdov in grofu Nikolaju iz Železnega. Neobljudeno zemljo Cankovo blizu Radgone prejmejo 1212 od kralja bratje Božjega groba. Templarski red pridobi posest v Gornji Lendavi, Murski Soboti in Selu. Od prve polovice 14. stoletja je težišče posesti Haholdov okoli Dolnje Lendave.

Po ustalitvi štajersko-ogrske meje med Dravo in Rabo in po prehodu velikih predelov zemlje v roke svetnih in cerkvenih velikašev se je na tem ozemlju razvila nova in syojevrstna kolonizacija. Na plast slovanske in tudi nemške naselitve v zahodni Panoniji izza 9. stoletja — kolikor jo je po vdorih, pustošenjih in naselitvi Madžarov še ostalo — se od 12. stoletja dalje vlegajo nove kolonizacijske plasti. Napolnile so zlasti ozemlje mejno-obrambnega slabo ali pa povsem neobljudenega pasu, ki ga je imela Ogrska v prvih stoletjih pod Arpadoviči — kot drugod ob svojih mejah — urejenega, utrjenega in s posebnimi stražarji zastraženega tudi v odsekih med Dravo in Rabo ter Rabo in Donavo. Ta pas je obsegal med Dravo in Rabo vzhodne Slovenske gorice, Mursko polje, vzhodni okoliš Radgone in današnje Prekmurje. Kolonisti so bili Slovani, zlasti v odseku med Dravo in Rabo, med Rabo in Donavo pa številni Nemci (danes Nemci na Gradiščanskem). Slovenci v Prekmurju izhajajo poleg šibkih starejših plasti povečini iz kolonizacijskih tokov, ki so — kot že v 9. stoletju — prodirali, pospešeni s kolonizacijskimi akcijami države in zemljiških gospodstev, od zahoda, juga in jugovzhoda v vzhodne Slovenske gorice, na Mursko polje in v predele onstran Mure. Slovenci vzhodno od črte Radgona—Ptuj tvorijo s tistimi, ki jih danes imenujemo prekmurske, naseljeno enoto; ta se je ustalila v 12.—13. stoletju. Nenavadno oblikovan potek slovenske jezikovne in danes tudi jugoslovanske državne meje, ki z velikim pomolom sega na prekmurskih tleh do Porabja, se dá lepo razložiti z napolnitvijo nenaseljenega ali pa slabo naseljenega nekdanjega štajersko-ogrskega medmejnega pasu s svežimi slovanskimi naseljenci v 12. in 13. stoletju; prav tako so medmejne predele severno od Rabe naselili v istem času novi dotoki Nemcev. Vali slovanskih doseljencev v obmejnem pasu med Rabo in Muro so okrepili tamkajšnje ostanke prejšnjega slovanskega prebivalstva in povzročili, da se je edino tu onstran Mure mogel obdržati do danes slovenski živelj, prekmurski Slovenci.

V štajerskem Podravju so zgodaj pridobili posest tudi alpski samostani, kar je bilo zaradi vinskega pridelka zanje velikega pomena. Koroški Št. Pavel prednjači na desnem bregu Drave s po-

sestjo, ki sega od potoka Velke do Ruš, na levem pa z vinorodno zemljo pri Mariboru, na Remšniku in v Slovenskih goricah. Vetrinjski cistercijani imajo raztreseno posest okoli Maribora, admontski benediktinci pa okoli Jarenine in na Radlu. Vsa ta samostanska zemlja pa ni izločena iz oblasti deželnega kneza, takó kot na primer salzburska okoli Ptuja. Samostani niso v Podravju imunitetni gospodje, marveč le zemljiški posestniki, zato ne ovirajo izgraditve deželnoknežje oblasti.

SAVINJSKA KRAJINA. Tu je bil razvoj deželnega gospostva, če ga primerjamo z onim v štajerskem Podravju, drugačen. Dvoje predvsem je oviralo, da ni ob Savinji nastala močna dinastična oblast. Prvič poseben razvoj krajine, ki je zgodaj izgubila lastne krajišnike in si je v političnem oziru naslonila na Kranjsko, kakor smo že slišali. Drugič pa je bilo Posavinje bolj kot marsikatera slovenska pokrajina razbito po imunitetni zemlji, ki ni bila podložna deželnemu gospodu in je tako ovirala izgraditev njegove oblasti. Največje gospostvo te vrste je bilo Laško; segalo je od Trbovelj do Jurkloštra ter od Sevnice, Radeč in Kuma skoraj do Celja in Žalca. Do leta 1147 so bili njegovi gospodarji Spanheimi; pridobili so si ga iz posestnega kompleksa krške Heme in njenega rodu po zmagi papeške stranke v Vzhodnih Alpah v času investiturnega boja; nato Traungavci in od 1192 do 1246 Babenberžani, torej deželni gospodje štajerski. Vendar k Štajerski Laško z okolišem v tej dobi še ni spadalo. Bilo je enklava zase z upravnim in gospodarskim središčem v Laškem.

V severnem in vzhodnem delu Savinjske krajine sta bila največja posestnika imunitetne zemlje dva cerkvena gospoda, salzburški nadškof in krški škof. Posestva krške škofije izvirajo iz cesarskih darov Otona II. (980) in Konrada II. (1016, 1025) savinjskim krajišnikom; nasledila jih je krška Hema in jih podelila cerkvi na koroški Krki. V lastni upravi krške cerkve je bilo ozemlje med zgornjo Pako in zgornjo Dravinjo s središčem v Vitanju, dalje pokrajina od zgornje Voglajne do Pilštanja in Podčetrka ter kot ob Sotli pri Bizeljskem. K temu pridejo še obsežna ozemlja, ki jih je krška škofijska cerkev dajala v fevd (Planina, Kozje, Podsreda, Kunšperk, Rogatec, Lemberg pri Poljčanah). V Kozjem, Pilštanju, Podsredi, Planini in še drugod domujejo krški ministeriali in vitezi.

Salzburska posest v Savinjski krajini izvira tudi iz imetja grofice Heme in njenih starobavarskih prednikov. Slediti jo moremo do zadnjih let 9. stoletja. V Posavju obsega ozemlje na levi strani Save od Sevnice navzdol. Kakor na severu ob Dravi je bila tudi

salzburška zemlja med Savo in Sotlo vse do prve polovice 12. stol. torišče za vpade sosedov od vzhoda. Politična meja med »nemško državo« in Hrvaško pa skraja ni potekala ob spodnji Sotli in na Gorjancih, marveč na Krškem polju in ob spodnji dolenski Krki. Od prve polovice 12. stoletja dalje pa se umirijo razmere med obema državama v tem delu Posavja, politična meja se ustali in pomakne na spodnjo Sotlo in na Gorjance, hkrati pa se nov kolonizacijski val razprostre na ozemlju vse do novih hrvatskih meja. Salzburg razširi svoje ozemlje do spodnje Sotle, starejši redkejši naselitveni plasti v kotu med Sotlo in Savo se priključi mlajše naseljevanje, ki poteka v etapah in deloma tudi po načrtu. Svojo upravno, gospodarsko in vojaško postojanko ter meščansko naselbino, vzraslo sicer iz vaške osnove, dobi okoliš ob končani vojaški in kolonizacijsko-gospodarski osvojitvi tega ozemlja v Brežicah. Brežice s svojo kovnico in brežiška vrata postanejo važna točka trgovskega in siceršnjega prometa v smeri proti Hrvatski. Veliko število fevdov v rokah vitezov vzdolž državne meje ob Sotli in okoli Brežic je posledica tega sicer kasnega vojaškega, kolonizacijskega in gospodarskega osvajanja, ki pa po drugi strani pomeni močno obrambo v tem odseku državno-obmejnega ozemlja.

V zgornji Savinjski dolini si delita večino zemlje leta 1140 ustanovljeni benediktinski samostan v Gornjem gradu in oglejski patriarhat. V srednjem delu Savinjske doline in v Šaleški dolini pa postajata od 13. stoletja dalje vedno bolj vplivni dve rodbini: koroški Vovbrški (Heunburg), ki so, kot se zdi, nasledili tamkaj nekdanje savinjske krajišnike, in svobodni gospodje Žovneški (Sannegg), kasnejši celjski grofje, od 1322 dediči Vovbrških. Celje kot dediščino savinjskih krajišnikov, Mozirje kot oglejski fevd in Šoštanj imajo v posesti Vovbrški. Svobodni gospodje (liberi) so bili tudi oni iz Vojnika, a so leta 1241 izumrli, nato je njihova posest prešla na Babenberžane.

KRANJSKA. Ozemlje Kranjske kaže kaj pisano zemljiško posestno in teritorialno podobo, ki ni bila zmožna pospeševati zgodnjega nastanka deželnega gospodarstva v rokah ene rodbine.

Oglejski patriarh je sicer od leta 1077 prvič, od leta 1093 pa drugič krajišnik na Kranjskem, ali o dejanskem izvajanju njegove svetne oblasti na kranjskih tleh vemo kaj malo. Namesto patriarhov pridejo do prve veljave v deželi njihovi namestniki, grofje Andeški; ti imajo kot oglejski fevd deželno upraviteljstvo na Kranjskem obenem s sedežem kranjskega krajišnika, Kranjem. Zemljiška posest oglejske cerkve je bila premalo obsežna, da bi bila pomagala

k izgraditvi močne svetne oblasti patriarhov. Vrh tega ima glavna oglejska zemlja na Kranjskem zelo obrobni položaj — središči sta Lož in Cerknica — ter boljše zveze z oglejsko posestjo na Krasu in v Furlaniji kot kranjskim zaledjem. Pa tudi tukaj niso Oglejski za stalno edini in neomejeni gospodarji.

V gorenji Kranjski je dvoje obsežnih ozemelj v posesti cerkvene roke, freisinškega in briksenškega škofa. Temelj freisinški posesti na Gorenjskem so položile velike darovnice iz let 973, 989 in 1002. Selška dolina, skoraj cela Poljanska dolina ter Sorško polje z Loko tvorijo zaokroženo ozemlje, čigar upravno središče je na gradu v Loki. Na Dolenjskem ima Freising posest okoli Bele cerkve, Škocjana in Klevevža, vendar se ta še od daleč ni obdržala v tisti strnjjenosti kot gorenjska, marveč se razkrajala vedno bolj in bolj. Tudi briksenško posest so utemeljile velike kronske darovnice iz 11. stoletja. Briksen ima v glavnem gorenjski kot od sotočja obeh Sav navzgor, del Bohinja in pas ob Karavankah od Hrušice do Tržiča. Središče obsežnega ozemlja je na Blejskem gradu.

Od drugih velikih zemljiških posestnikov v cerkveni roki je imela salzburska nadškofijska cerkev od 11. stoletja dalje posest v okolišu od Grosuplja do Dobropolja, krška škofijska cerkev pa od zemlje Heminega rodu posest okoli Mokronoga in Vač. Od redovnih ustanov pa je največ posesti na Dolenjskem pa tudi v okolici Ljubljane in na Gorenjskem imel stiški samostan.

Od svetnih gospodov so pridobili v dobi nastajanja dinastičnih teritorijev na Kranjskem največ zemlje Andeški, Bogenski in Spanheimi. Grofje iz bavarskega Andehsa in prav tako bavarski grofje Bogenski so priženili večino svoje kranjske zemlje iz dediščine kranjskega in istrskega krajišnika Popona iz rodu Orlamünde; ta je umrl prejkone leta 1101 brez moških potomcev, zapustivši le dve hčeri. Od teh je prva vzela za moža enega iz rodu Andeških, druga enega iz rodu Bogenskih. Bogenska posest je raztresena po vsej deželi (na Gorenjskem blizu Preddvora, na Dolenjskem ob Krki, Krško ob Savi). Prav ta razcepljenost in drobitev posestnega stanja v zvezi z gospodarsko krizo Bogenskih je v drugi polovici 12. stoletja povzročila razsulo njihovega zemljiškega imetja na slovenskih tleh. Leta 1242 je rod Bogenskih brez moškega potomstva izumrl.

Drugačen je bil razvoj rodu Andeških. Vrsta srečnih okoliščin je v zvezi s smotno rodbinsko in državno politiko pripomogla tej častihlepni rodbini do zelo naglega porasta, ki bi jo bil mogel privedi do trajne dinastične oblasti v deželi, da ni pomanjkanje moških potomcev tega preprečilo. Posestno podlago za moč Andeških na Kranjskem in v Istri je položil grof Bertold II. z dediščino

svoje žene Sofije iz rodu izumrlih kranjsko-istrskih krajišnikov. Sin in vnuk, oba z imenom Bertold, sta pripeljala rod na vrhunec moči. Poleg kranjskih posestev in deželnega upraviteljstva, ki ga imata v imenu oglejskega patriarha, pridobita še krajiško oblast v Istri ter številne fevde tod in na Kranjskem. Grof Bertold IV. (umrl leta 1204) je imel pred očmi zavojevanje prednikov pred sto leti v hrvatskem Primorju in se ponosno imenoval »vojvoda Dalmacije, Hrvatske in Meranije«. S spretno rodbinsko politiko je znal Bertold ustvariti svojemu rodu z možitvami in ženitvami zveze na evropskih dvorih od Francije do Balkana. Bertoldov sin enakega imena je postal nadškof v ogrski Kalocsi, ban hrvatski in je od leta 1218 oglejski patriarh. Po imenu neznana hči bi po dogovorih, ki so leta 1189 potekali v Nišu z raškim velikim županom Nemanjo in njegovim bratom, morala vzeti na istrskih tleh za moža Toljena, sina humskega kneza Miroslava. Iz andeško-nemanjiške zveze ni bilo nič. Hči Agneza je od 1196 do 1200 žena francoskega kralja Filipa II. Avgusta. Gertruda je vzela za moža Andreja, od leta 1204 kralja Ogrske in Hrvatske. Hedviga je postala žena šlezijsko-poljskega vojvode Henrika. Najstarejši sin Oton je sledil očetu na dednih posestvih na Bavarskem in prevzel tudi naslov vojvode meranskega. Drugorojenec Henrik je pa dobil po očetovi smrti Istrsko krajino, oglejsko deželno upraviteljstvo na Kranjskem in andeška posestva tod ter na Štajerskem.

Največje strnjeno ozemlje andeške zemlje na Kranjskem se je raztezalo od gorskih prehodov pri Motniku in Trojanah na vzhodu, pa približno do Kokre, Kranja in Smlednika na zahodu. Središče je v Kamniku; po njem se Andeški včasih imenujejo »grofje kamniški«. Poleg gornjega gradu so imeli v Kamniku tudi spodnji grad s kapelo v dvoje nadstropij. Njena vrata v romanskem slogu so iz prve polovice 13. stoletja, ko je bil Kamnik pod Andechsi eden najpomembnejših krajev na Kranjskem. V Kamnik je vodila pot iz Savinjske preko Tuhinjske doline. Andeška ustanova je hospital sv. Antona na Kozjem hrbtu, služil je prometu ob potu iz Savinjske doline na Gorenjsko.

Na gorenjskem ozemlju Andeških živi cela vrsta njihovih ministerialskih in viteških rodbin. Mnoge so se priselile na Kranjsko z Bavarskega, n. pr. Gali; ti so se povzpeli do take veljave, da zastopa eden od njih, Konrad Gal, leta 1237 na Dunaju pred cesarjem Friderikom II. kranjske ministeriale. Drugi andeški ministeriali in vitezi se imenujejo po Gutenbergu pri Tržiču, po Limberku (Lilienberg) in Vranji peči (Rabensberg) pri Kamniku, po Mengšu, Brniku, Cerkljah, Bregu in drugih krajih. Do posebne veljave so se po-

vzdignili vitezi, ki se imenujejo včasih po Velesovem, včasih po Kamniku, izhajajo pa, kakor se zdi, od viteza Majnharda iz Kokre, omenjenega prvič okoli leta 1150. Rod je imel bogato posest na ravnini med Kranjem in Kamnikom. Ženski samostan v Velesovem je njegova pobožna ustanova (iz leta 1238).

Tretji rod, ki si je pridobil na Kranjskem največ zemlje, so Spanheimi. (Srečali smo jih že na Koroškem in v Podravski krajini.) Vsaj do dela svoje obsežne posesti na Kranjskem pa so, tako kaže, prišli po zmagi, ki jo je v Vzhodnih Alpah za investiturnega boja leta 1106 dosegla papeška stranka, katere pristaši so bili Spanheimi, to pa na račun posesti, ki jo je imel ondod cesarsko usmerjeni rod koroške Heme. S svojo v osrednjem delu Kranjske ležečo zemljo in fevdi imajo Spanheimi že po narodi močno postojanko v deželi. Ljubljana s široko okolico in obrobje Ljubljanskega barja je v njihovih rokah. Z novo kolonizacijo skušajo vse to trdneje priključiti svoji oblasti. V zvezi z ustalitvijo in utrditvijo spanheimske oblasti na Kranjskem v prvi polovici 12. stoletja se prvič omenja Ljubljana v zgodovini. V zvezi s tem je velik kolonizatorični razmah v Ljubljanskem Posavju, ki naj da spanheimski oblasti v središču Kranjske potrebno in zvečano gospodarsko podlago. Staviti ga je v 12. in v prvo polovico ter sredino 13. stoletja. Spanheimski ministeriali se imenujejo po Falkenbergu pri Turjaku, Igu, Ljubljani, Hrušici, Osterbergu, Polhovem gradu, Goričanah, Sori in Jeterbenku (Hertenberg). V gradu nad Ljubljano je upravno središče najobširnejšega kompleksa Spanheimov na Kranjskem. S Koroškega se doseljujejo ministeriali Spanheimov v Ljubljano in njeno okolico. — Drugo po obsegu je spanheimsko ozemlje ob spodnji Krki, s središčem v Kostanjevici. (Tu je urejena spanheimska kovnica novcev, nedvomno s posebnim ozirom na trgovske zveze z vzhodom, saj se je dober novec kostanjeviškega kova razširil v prvi polovici 13. stoletja globoko na Ogrsko. Kostanjevica naj bi tudi bila protiutež bližnjemu freisinško-babenberskemu trgu na Otoku (Gutenwörth), ki je tudi imel svojo kovnico novcev. Spanheimska pobožna ustanova tega okoliša je cistercijanski samostan pri Kostanjevici (ustanovljen leta 1234).) Iz okolice Kostanjevice je izšla v drugi polovici 12. stoletja pod vodstvom Spanheimov politična in kolonizatorična osvojitvev ozemlja onstran spodnje Krke in še preko Gorjancev. Uspeh je premaknitev kranjskih mej na škodo Hrvat-ske od spodnje Krke v Žumberak, na črto Oštrc—Bregana.

Tesno s slovensko zemljo je povezana preteklost gospodov Višnjegorskih. Gospodje, ki se imenujejo po Višnji gori, so iz rodu koroške Heme. Velikanske površine zemlje iz njene dediščine so

prešle na naslednike Višnjegorske. Kljub krizi tega rodu, ko ga je zmaga papeške stranke v boju za investituro oropala obsežne zemljiške posesti, v glavnem na račun Spanheimov, je Heminemu rodu — Višnjegorskim ostalo še dovolj zemlje: na Bavarskem, Avstrijskem, Zgornjem Štajerskem, v Furlaniji pa tudi na Kranjskem. Prvotno imajo Višnjegorski svoj sedež na gradu Pux v zgornji dolini Mure. V prvi polovici 12. stoletja pa se je ena veja naselila na svoja kranjska posestva in se začela imenovati po Višnji gori, gradu, čigar razvaline so še vidne nad današnjim mestom. Na Dolenjskem sega raztresena posest Višnjegorskih od zgornje Krke, Višnje gore in Litije do jugozahodnega in južnega podnožja Gorjancev. Cistercijski samostan v Stični je pobožna ustanova rodu Višnjegorskih (ustanovljen leta 1136). Višnjegorski ministeriali in vitezi se imenujejo med drugim po Mehovem, Kronovem, Čretežu (Reutenberg), Mirni (Neudeck), Slepčjeku (Blindenbach), Hmeljniku (Hopfenbach), Prežeku (Preiseck), Mokrem polju (Nassenfeld) in Lihtenbergu pri Litiji. V sorodu z Višnjegorskimi, po izvoru pa iz rodu Ortenburžanov, so gospodje, ki se imenujejo po Šumberku (Schönberg) na Dolenjskem, in imajo posest tu ter na Gorenjskem.)

Višnjegorskim gre glavna zasluga, da so razširili meje Kranjske preko Gorjancev v današnjo Belo krajino, ki je do srede 12. stoletja politično spadala pod hrvatsko državo. Iz vrste višnjegorskih osvajačev Bele krajine se je Albert v zadnjih desetletjih 12. stoletja upal celó preko Kolpe daleč v hrvatsko zemljo, vendar so ga odbili, tako da je okoli leta 1200 Kolpa od kočevskih gozdov pa do podnožja Gorjancev postala mejna reka med Hrvatsko in Kranjsko. Politični osvojitvi sledi v prvi polovici 13. stoletja še cerkvena priključitev pokrajine, ki je bila dotlej pod zagrebško škofijo. Oglejski patriarh Bertold je leta 1228 osebno prišel v Belo krajino in uredil v deželici oglejsko cerkveno organizacijo: pod farno cerkev svetega Petra v Črnomlju spadajo štiri podružnice (prejkone Metlika, Podzemelj, Semič in Vinica); Sofija, hči belokranjskega osvojevalca Alberta, jih je bogato obdarovala. Pri takratnih razdrapanih političnih razmerah na Hrvatskem in Ogrskem ni bilo patriarhu Bertoldu pretežko doseči in za svojo cerkev ohraniti uspehe ob mejah in onstran mejá syoje dieceze.

Med staro kranjsko plemstvo je šteti tudi Turjaške (Auersperg); ti se v listinah prvič omenjajo sredi 11. stoletja. Od Grosupeljske kotline pa do Velikih Lašč in Ribnice sega glavnina njihove zemlje. Toda že sredi 13. stoletja izumrje stari rod. Tisti, ki se po-

zneje imenujejo Turjaški, izhajajo iz rodu nesvobodnih ministerialov nekdanjih svobodnih gospodov.

Pregled zemljiškoposestnega stanja na kranjskih tleh nam kaže, kako razbita je bila v tem pogledu ta zemlja in kako malo primerna za izgraditev močnega dinastičnega gospodstva. Oglejski patriarh, po privilegijih svetni gospodar dežele, ob številnih svetnih in cerkvenih velikaših deloma ni mogel priti do veljave, deloma pa se tudi za svojo svetno oblast v deželi ni dovolj trudil, ampak jo je prepuščal svojim namestnikom, deželnim upraviteljem. Šele patriarh Volfger (od leta 1204) je začel živahnejšo kranjsko politiko. Resno se je zavzel za obnovo svojega svetnega gospodstva na kranjskih tleh, pri tem pa trčil na Andeškega; ta je bil v deželi le njegov namestnik, a je mislil, da je že pravi gospod. Spor med njim in patriarhom uvaja poglavje o borbi za Kranjsko v 13. stoletju.

ISTRA. Politična zgodovina Istre v visokem srednjem veku je v marsičem ozko povezana s Kranjsko. Obe deželi prideta obenem pod svetno oblast oglejskega patriarha (1077), v obeh imajo prvo besedo in najobsežnejšo posest člani istih rodbin. Oglejski patriarhi Istre, navzlic podelitvi iz leta 1077, niso obdržali v svoji svetni upravi. Kot krajišniki se vrste člani nemških rodbin Eppenstein in Orlamünde, nato Spanheimi (1106—1173) in naposled Andeški (1173 do 1208). Zadnji dve rodbini celo že dedujeta krajiško oblast. Vendar se močna dinastična oblast v Istri ni razvila. Poseben položaj mest in obsežna zemljiška posest v tujih rokah sta temu nasprotovala.

Mesta se v 12. stoletju čimdalje bolj izmikajo oblasti krajišnika in gredo svojo pot v avtonomnem razvoju, ki sledi v primerni časovni razdalji razvoju italjskih mestnih komun. Mesta postajajo od 12. stoletja dalje središča politično-ekonomskih ureditev na novih podlagah; iz malih, cerkveno-fevdalnih naselij agrarnega podeželja, ki jim pripada, rastejo v komune, ki so središča določenega, njim podrejenega podeželja s kmeti, ki so z mestom in z meščani v fevdalnem in kolonatskem odnosu. Na čelu mest so konzuli, kasneje beneški potestati. Uprava z velikim in malim svetom je točno urejena po zapisanem pravu in izdelanih uredbah.

Obenem se, zlasti od 12. stoletja naprej, močnemu gospodarstvem vplivu pridruži še močan politični vpliv Benetk. Te širijo svoj vpliv in se kaj malo ozirajo na oglejskega patriarha, čeprav je, kot rečeno, od 1077 svetni gospod Istre. Mesta sklepajo z Benetkami samostojne pogodbe. Prisega zvestobe, letne dajatve v novcu in pridelkih ter vojna služba v omejenem okolišu je pglavitna poli-

tična vsebina teh, preko zakonite svetne oblasti v deželi sklenjenih dogovorov. Gospodarske ugodnosti in pogodbene točke so določene posebej. Koper, Pulj, Poreč in Rovinj sklenejo že v 12. stoletju take pogodbe z Benetkami, leta 1202 se pridružita še Trst in Milje.

Drugo, kar je mimo mest v 12. stoletju oviralo dvig dinastične oblasti v deželi Istri, je velikanska zemljiška posest, ki ne pripada rodbinam vladajočih krajišnikov. Najveljavnejši in največji zemljiški posestniki so v Istri oglejski patriarhi in goriški grofje. Oglej ima že od starih časov v Istri bogato posest. V začetku 12. stoletja jo je še povečal na severu z zemljo med Dragonjo in Mirno, ki je bila poprej last grofov iz rodu Orlamünde, ter velikimi ozemlji v zahodnem delu polotoka. Goriški grofi imajo največ zemlje — lastne in fevdne — v središču dežele s Pazinom kot glavnim krajem. Mnogo so je pridobili tudi od Ortenburžanov, ti pa so jo bili podedovali od rodu Orlamünde.

POSOCJE IN KRAS. Slovenska zemlja ob Soči, okoli Vipave in na Krasu zavzema dolgo časa politično slabo opredeljen položaj in kaže zelo razbito zemljiško-posestno podobo; to je eden izmed vzrokov, da v teh predelih dolgo ni nastala močnejša dinastična oblast. Glavna zemljiška posestnika sta, podobno kot v Istri, tudi v tem delu naše zemlje oglejski patriarh in goriški grof. Oglejski patriarh ima že zgodaj posest v Posočju in na Krasu. Ob Soči je njegovo najobsežnejše ozemlje Tolminsko; obsega dolino Soče od Bovca skoraj do Ročinja ter povirje Bače in Idrije. Na gradu v Tolminu je središče upravne edinice, ki se javlja pod imenom tolminska gastaldija. Beneška Slovenija je prvotno skoraj vsa oglejska. Močna, toda nikakor ne tako sklenjena kot ob zgornji Soči je bila oglejska posest v Goriških Brdih, Vipavski dolini in na Krasu. V zahodnem delu Krasa pripada oglejskemu patriarhatu pas od spodnje Vipave do tržaških meja. Tu so si svoje gospodstvo izgradili najmogočnejši oglejskih vazalov na Krasu, gospodje iz Devina, ki so po rodu iz Furlanije. Na notranjskem Krasu je pridobila oglejska cerkev svojo posest deloma kot dar krone, deloma jo je podedovala. Senožeče in Prem sta prav tako kot Devin od starine gospodstvu oglejskega patriarhata. Med podedovano oglejsko posest spadata Vipava in Postojna, oboje stara andeška zemlja, ki jo je zadnji moški potomec tega rodu, oglejski patriarh Bertold leta 1251 zapisal svoji cerkvi.

Največji svetni zemljiški posestniki na Krasu in v slovenskem Posočju pa postajajo zgornjekoroški grofje, ki se od prve polovice 12. stoletja imenujejo po Gorici. Njihovo je v glavnem: Posočje od

Ročinja do ustja Vipave, nekaj posesti okoli Bovca in Kobarida, večji del Goriških Brd, Banjška in Trnovska planota, večji del spodnje in srednje Vipavske doline ter širok pas kraške zemlje, ki se vleče od Komna, Rihemberka in Štanjela notri v Brkine, Čičarijo in do izvirov notranjske Reke. Nekaj pa je bilo goriške zemlje tudi na Notranjskem, pod Nanosom okoli Razdrtega in okoli Planine. Povsod na tem ozemlju, od Goriških Brd pa preko Posočja, Vipavske doline in globoko notri na Kras imajo Goriški svoje številne minsteriale in viteze. Najpomembnejši med njimi so gospodje, ki se imenujejo po vipavskem gradu Rihemberku in so po izvoru, kot kaže, iz Tirolskega.

Gorica z gradom je središče goriške posesti v Posočju, na Krasu in v Furlaniji. Posest zemlje je dala temu ob Sočo priseljenemu nemškemu rodu trdno materialno osnovo, da si je na nji gradil svojo dinastično oblast. Vendar je bil razvoj v tej smeri na Goriškem mnogo bolj počasen kot na primer na Koroškem ali Štajerskem. Moč oglejskega patriarha, ne le svetnega, marveč tudi cerkvenega gospodarja v Posočju in v Furlaniji, je bila do srede 13. stol. še tako močna, da ni trpela poleg sebe še enega deželnega gospoda. Posebno velja to za dobo patriarhov Volfgerja (1204—1218) in Bertolda (1218—1251). Goriški grof je bil tudi kot odvetnik in veliki vazal oglejski ozko navezan na patriarhat, čeprav je bil v srcu navadno bolj nasprotnik kot prijatelj in bolj tekmeec kot zagovornik oglejskih koristi. V drugi polovici 13. stoletja pa se je razmerje goriških grofov do patriarhov zelo spremenilo, tem v škodo, onim v korist. Vrsta okoliščin je takrat močno okrepila moč grofov iz Gorice in položila temelje njihovega deželnega gospodstva ob Soči in na Krasu: gospodarski in politični propad patriarhata pod slabotnimi patriarhi romanskega rodu, rastoči razkroj oglejskega posestnega stanja v Istri in na Kranjskem, stalno večji politični in gospodarski vpliv Benetk v Furlaniji in Istri na škodo Ogleja ter porast dinastične oblasti v sosednjih pokrajinah.

Z ženitvijo, s tem običajnim sredstvom dinastične politike, so goriški grofje razširili oblast tudi daleč izven naših dežel. Grof Majnhard IV. je kot moč hčerke zadnjega tirolskega grofa (umrl 1253) pridobil njegove fevde v zgornjem Poadižju. Majnhardova sinova, Majnhard in Albreht, sta pridobila še ostalo posest zadnjega tirolskega grofa in leta 1271 razdelila goriško-tirolsko zemljo. Kar jo je bilo zahodno od spodnjega Pustertala, je pripadlo kot grofija in gospodstvo Tirolsko Majnhardu, kar vzhodno pa Albrehtu. Albreht je torej dobil goriško posest na Koroškem, v Furlaniji, ob Soči, na Krasu, na Kranjskem, v Slovenski marki in v Istri ter

ROKOPIS, NAPISAN LETA 1410 V KRANJU (GREGORIUS, LIBRI MORALIUM)

Začetna črka S, rokopis v Skofijskem arhivu v Ljubljani, list 8'

se je imenoval grof goriški. Odslej je razlikovati dve veji goriških grofov, goriško in tirolsko.

Drugi zemljiški gospodje v Posočju in na Krasu so vsi manjšega pomena in se glede posestnega stanja ne dajo meriti z oglejskimi patriarhi in goriškimi grofi. V zgornjem Posočju med Predelom in Kobaridom se v 12. stoletju omenja posest koroških cerkvá (Osoje, Krka). Tukaj, v Beneški Sloveniji, zgornjem in srednjem Posočju, okoli Gorice, v Goriških Brdih, Vipavski dolini in na Krasu ima in pridobiva posestva benediktinski samostan v Rožacu (Rosazzo, jugovzhodno od Vidma); v Goriških Brdih in na zahodnem Krasu ima zemljo samostan iz Beligne pri Ogleju; samostanu sv. Marije pri Ogleju pa pripada posest na Bovškem, Tolminskem, Krasu in v Goriških Brdih. Čedadski kapitelj ima posest na Bovškem in Tolminskem, samostan v Možacu (Moggio) pa zemljo in podložnike v Goriških Brdih, v Solkanu in na Vipavskem. Po izvoru je posest furlanskih cerkva v slovenskem delu Posočja in na Krasu ali dar obeh glavnih gospodov v teh krajih, oglejskih patriarhov in goriških grofov, ali je pa poklon alpskih gospodov, ker jim je bila posest na jugu preveč od rok. V to vrsto spadajo vasi na Krasu, ki so jih Spanheimi podelili Rožaški opatiji.

Zemljiško-posestna podoba nam pojasni, zakaj se je na Štajerskem in deloma na Koroškem dinastična oblast primeroma hitro razvila, se na Goriškem počasi pripravljala, na Kranjskem, v Savinjski krajini in Istri pa kar ni mogla priti na površje. V zadnjih treh pokrajinah je v prvi polovici 13. stoletja izbruhnila ljuta borba za politično prevlado. Ta vobče daje glavno označbo politični zgodovini slovenske zemlje v 13. in 14. stoletju.

CERKVENA UREDITEV IN CERKVENE RAZMERE. Zemljiško-posestna podoba slovenske zemlje z razporeditvijo njenih dežel, ki jim v 12., 13. in 14. stoletju daje zgodovinsko vsebino prizadevanje po oblikovanju dinastičnih teritorijev in deželnega gospostva, bi ne bila popolna brez pregleda njene cerkvene ureditve. Ta je v tesni povezavi s svetno-fevdalno. Škofije, kapitlji, samostani in župnije si ustvarjajo zemljiško posest in zemljiška gospostva, ki so po svojem nastanku, rasti, razvoju, upravni ureditvi in gospodarstvu v mnogočem enaka tistim, ki so v rokah fevdalcev svetnega stanu. Koristi plemičev se močno prepletajo s cerkvenimi zadevami. Svetni fevdalci so odvetniki cerkva, jih pa bolj izkoriščajo, kot branijo in imajo od tega navadno materialno korist. Višja duhovščina izhaja povečini iz pripadnikov fevdalnega razreda.

Že za investiturnega boja so prišle nekatere velikih fevdalnih rodbin do velike moči in oblasti prav na račun cerkve in cerkvene zemlje, zlasti če je bila ta v rokah nasprotnika, ki je v boju med cesarstvom in papeštvom podlegel. Svetna zemljiška in dinastična oblast se širi na račun cerkvene. Salzburg in Freising na Koroškem v korist Spanheimov, Oglej na Kranjskem v korist Spanheimov in Andechsov, Freising v korist Babenberžanov na Kranjskem, Oglej na Krasu in Goriškem v korist Goriških so za to najbolj zgovorni primeri.

V okviru »svojih« ozemelj ustanavljajo velike fevdalne rodbine »svoje« pobožne ustanove, samostane, in jih bogato obdarjajo. Te ustanove naj dvigajo tudi ugled in posredno krepe moč fevdalcev na ozemlju, kjer si ti izgrajujejo svojo dinastično oblast. Primeri za to so samostani: Vetrinj za Spanheime na Koroškem, Stična za Višnjegorske na Kranjskem, Kostanjevica in Bistra za Spanheime na Kranjskem, Žiče in Jurklošter za Traungavce.

Lastniške fare in lastniške cerkve po svojem značaju kot lastnina ustanoviteljev-zemljiških gospodov sicer prenehajo, vendar pa obdrži zemljiški gospod nad njimi patronate oziroma si pridobi k starim še nove. Čim več patronatov, to je zavetništva nad farami in cerkvami na določenem ozemlju ima fevdalni gospod, v toliko večji meri je s tem podprta njegova oblast.

Prav s farami kot osnovnimi edinicami cerkvene uprave in hierarhične ureditve moremo začeti pregled cerkvenih uredb v okviru slovenskih dežela v razdobju od 12. do 15. stoletja. Prvotne fare ali prafare, kakor jih imenujemo, se po obsegu nemalokrat skladajo s starimi kolonizacijskimi, gospodarskimi in svetnoupornimi okoliši ter so po svoji cerkvi-matici ali »fari« središča in žarišča mnogoličnega, ne samo verskega in cerkvenega življenja, marveč tudi gospodarske uprave in prometa. Po številu jih je bilo neprimerno manj kot danes. V 12. stoletju je organizacija fará na slovenskih tleh v glavnem končana in njihovo število se vse do kraja dobe, ki jo obravnava ta knjiga, ni znatno povečalo. Kakor je že v prvi dobi krščanstva med Slovenci oglejski del glede širjenja krščanske vere in cerkvene organizacije slovenske zemlje časovno zaostajal za salzburskim, tako je tudi glede organizacije fará. Severno od Drave je ureditev fará izvršena že do konca 11. stoletja, južno od reke pa šele v 12. stoletju, nekateri obrobni deli jo pa dobe šele v prvi polovici 13. stoletja.

Ob koncu 13. in v začetku 14. stoletja, ko so nam ohranjeni prvi podrobni sezname fará na slovenskih tleh, si že moremo ustvariti popolnejšo podobo cerkveno-upravne razdelitve in ureditve

slovenske zemlje. V bistvu se ta ni spremenila vse do velikih cerkveno-upravnih reform 18. stoletja.

Koroška severno od Drave je razdeljena v štiri cerkveno-upravne teritorije: v ozemlju krške in labotske (ali lavantinske) škofije in v dva salzburska arhidiakonata, spodnje- in zgornjekoroškega. Arhidiakonat z arhidiakoni na čelu je v svoji vladikovini uredil salzburski nadškof Konrad I. (1106—1147). Arhidiakoni so bili neke vrste škofovi namestniki, v svojih okoliših so skrbeli za versko življenje in cerkveni red, sklicevali na primer sinode ter opravljali v škofovem imenu cerkveno sodstvo. Salzburski spodnjekoroški arhidiakonatski je segal od deželne meje na vzhodu pa do zahodno od Osojskega jezera, zgornjekoroški pa od tod do Dravske doline zahodno od Lienza. To ozemlje je bilo pretrgano po sklenjenem ozemlju male krške škofije, ustanovljene leta 1072, ki je segalo od Št. Vida na Glini pa do izvirov Krke in Motnice. Ozemlje leta 1228 pri Št. Andražu v Labotski dolini ustanovljene labotske ali lavantinske škofije je bilo tudi majhno. V Labotski dolini je bilo raztrgano po ozemlju šentpavelskega samostana, takó da sta v dolini le sedež škofije Št. Andraž z okolico in župnija Labot spadala v to diecezo. Ob levem bregu Drave gre meja labotske škofije navzdol do izpod Remšnika, severno od tod in vzhodno od Golice (Koralpe) pa obsega ozemlje ob rekah Solbi (Sulm) in Laznici (Lassnitz) skoraj do Lipnice (Leibnitz). Pravni položaj labotskega škofa in škofije je bil podoben položaju krškega škofa in škofije: stroga odvisnost od salzburskega nadškofa, kateremu je novi škof pomočnik v obširni vladikovini.

Štajerska ob srednji Muri in severno od Drave je spadala v salzburski arhidiakonatski »v spodnji marki«.

Slovenski del oglejskega patriarhata, čigar severna meja je Drava, ni imel, če izvzamemo Trst in Koper, svoje škofije, dokler ni bila ustanovljena ljubljanska. Oglejski patriarh Bertold je sicer leta 1237 papežu predlagal, naj se ustanovi nova škofija pri samostanu v Gornjem gradu ali pa tjakaj prestavi zapuščena škofija iz istrskega Pična (Peden); kot razlog za ustanovitev je navajal velik obseg oglejskega patriarhata, saj se razprostira deset dni hoda in še več proti »Ogrski«, tako da ga ne more zadosti obhoditi in trpe zato tamkajšnji prebivalci veliko škodo v dušnem oziru. Vendar nameravana škofija v Gornjem gradu ni bila ustanovljena.

Koroška južno od Drave je združena v enem samem oglejskem arhidiakonatu; k njemu spada tudi slovenjegraški okraj.

Na Štajerskem se je južno od Drave širil oglejski savinjski arhidiakonatski. Na vzhodu je bila državna meja obenem cerkvena,

na jugu pa je savinjski arhidiakonat onstran Save obsegel še faro Svibno z vikariatom Radeče.

Kranjska severno in vzhodno od kraških prehodov je prvotno združena v enem samem arhidiakonatu, ki pa je bil v 13. stoletju razdeljen na dva: ožji kranjski ali gorenjski na Gorenjskem, v ljubljanski okolici, delu Notranjske in na Ribniškem ter Kočevskem; dolenski na Dolenjskem ter v Beli krajini.

V zahodnem delu slovenskega ozemlja spadajo Beneška Slovenija, Posočje, Vipavska dolina in goriški Kras neposredno pod oglejskega patriarha kot cerkvenega poglavarja, notranjski ter tržaški Kras in severna Istra pod tržaškega škofa, koprsko zaledje pa pod koprsko škofijo. Ta je bila po prenehanju v drugi polovici 8. stoletja najkasneje leta 1186 oddeljena od tržaške kot obnovljena samostojna škofija.

Tudi oglejska Furlanija je bila razdeljena na arhidiakonate. »Zgornji arhidiakonat« je segal še na beneško-slovensko ozemlje. Rezija ima svoje cerkveno središče v samostanu Možacu (Moggio), ki je cerkveni in zemljiški gospod nad to in nekaterimi sosednjimi dolinami.

Tolminsko, Bovško in Cerkljansko z Idrijo in Novo Oslico so urejeni kot poseben arhidiakonat, ki spada pod čedadski kapitelj.

Od Rožaškega samostana (Rosazzo) so odvisni vikariati njegovega zaledja v Prapočnem (Prepotto), Bračanu (Brazzano), Biljani v Brdih, Kanalu in Ročinju ob Soči. Pod oglejski »spodnji arhidiakonat« spadajo poleg mnogih furlanskih tudi prafare v goriški okolici, Vipavski dolini in na goriškem Krasu.

Pomembna središča verskega, cerkvenega, kulturnega in gospodarskega življenja v srednjem veku so bili samostani. Ista verska in duhovna gibanja kot v zahodni in srednji Evropi so dala tudi pri nas pobudo za nastanek samostanskih ustanov te ali druge redovne pripadnosti. Samostani na Slovenskem so majhen del velikih redovnih skupin zahodnega krščanstva. Vse njihovo kulturno, gospodarsko in družbeno izživljanje je podobno ali enako življenju zahodne in srednjeevropskih samostanov.

Najstarejši samostani, ki jim gre vloga v naši zgodovini, leže ob robu slovenske zemlje; bili so le neke vrste izhodišča za misijonstvo med Slovenci. V to skupino spada stari samostan v Štivanu ob Timavi in obe bavarski ustanovi iz druge polovice 8. stoletja, Innichen in Kremsmünster. Današnja slovenska zemlja je pa dobila samostane sorazmerno pozno.

V slovenskih pokrajinah je prav kot pri organizaciji fará tudi pri ustanavljanju samostanov prva Koroška, Benediktinskemu

redu, ki je bil do 12. stoletja v zahodni Evropi najbolj razširjen samostanski red, pripada moški samostan v Osojah ob Osojskem jezeru (ustanovljen pred letom 1028) ter ženska samostana pri Št. Juriju ob Jezeru (St. Georgen am Längsee, ustanovljen med 1002 in 1018)) in na Krki (ustanovljen 1043). Doba boja za investituro in versko-cerkveno reformno gibanje tistega časa je prineslo nove ustanove; korarski kapitelj v Dobrli vesi (1106) in benediktinske samostane pri Št. Pavlu v Labotski dolini (1091), Millstattu (1091) in na gradu Arnoldstein (»Klošter«) v Ziljski dolini (1106). Cerkveno organizacijo (fare) med Slovenci ob furlanski meji sta prevzeli dve ustanovi tistega časa (okoli 1100), benediktinski samostan v Rožacu (Rosazzo, jugovzhodno od Vidma) za Slovence v Brdih in ob srednji Soči in benediktinski samostan v Možacu (Moggio) za Slovence v dolini Bele (Fella) in v Reziji. Okoli leta 1120 sta briksenški škof Hugon in neki plemič, Dietmar po imenu, hotela ustanoviti samostan v Bohinju, toda namera se ni uresničila. Po času zapoznela ustanova benediktinskega reda je samostan, ki je zanj v Gornjem gradu dal pobudo plemič Dietbald de Chagere. Ta je svojo velikansko posest ob rečici Dreti dal leta 1140 oglejskemu patriarhu z namenom, da ta ustanovi tamkaj samostan; in to se je tudi kmalu zgodilo.

Dvanajsto stoletje je z novimi cerkvenimi strujami, zahtevami in potrebami prineslo nove cerkvene redove, dobro organizirane pod enim samim vrhovnim vodstvom, kar stari benediktinski red ni bil. Ti novi redovi s svojimi samostanskimi ustanovami so se primeroma hitro udomačili tudi pri nas. Iz reda benediktincev se je kot poseben red pomladil red cistercijanov ali »belih menihov«, kakor so jih po njihovi beli obleki imenovali. V dolenski Stični so ti postavili samostan, ki ni bil le prvi cistercijanskega reda na Slovenskem, marveč tudi vobče prvi samostan na ozemlju Kranjske. Nastal je leta 1136 kot ustanova bogatega rodu Višnjegorskih s sodelovanjem oglejskega patriarha Peregrina. Prvi menihi so prišli iz cisterce v Reunu pri Gradcu, ki je bila malo časa pred tem ustanovljena. Oglejski patriarh in Višnjegorski so že v 12. stoletju podelili novi ustanovi obsežno zemljiško posest, največ na Dolenjskem; z novimi pridobitvami in vtelesenjem številnih fara se je v naslednjih stoletjih v znatni meri pomnožila. V 13. in 14. stoletju je bila Stična najbogatejši in najuglednejši samostan v deželi, ne samo versko, cerkveno in upravno središče za širok okoliš, marveč tudi gospodarska in kolonizacijska postojanka, z zvezami v trgovini in prometu, ki so segale daleč preko deželnih mej.

Stiškemu samostanu cistercijanskega reda je že leta 1142 sledila ustanovitev samostana istega reda v Vetrinju na Koroškem. Prvi redovniki, Francozi po rodu in jeziku, so prišli iz samostana Villers pri Metzu v Loreni. Vetrinj ima za gospodarstvo prav tako velik pomen kot Stična. Vetrinj je vzdrževal tudi dvojne važnih potov z gostišči ob njih: preko Ljubelja na kranjsko stran, kjer je prevzemal skrb za pot in potnike stiški samostan, in od štajerske strani na Kamnik, kjer so Vetrinjeci prejeli tamošnji hospital (danes Špitalič), ki so ga bili ustanovili Andeški.

Iz Vetrinja je bil naseljen leta 1234 cistercijanski samostan v Kostanjevici na Dolenjskem. Pripadla mu je važna naloga, da osvoji v cerkvenem in gospodarskem oziru ozemlje, ki ga je vojaška ofenziva Spanheimov pridobila na desni strani spodnje Krke in v Gorjancih. Z naselitvijo cisterce sv. Marije v Zagrebu (1250) in pridobitvijo posesti v Bosni (1258) je posegla Kostanjevica celo preko državnih meja.

Manj kot cistercijanski samostani pomenjajo v gospodarstvu in prometu samostanske ustanove pripadnikov kartuzijskega reda, ker je usmerjen pretežno na kontemplativno življenje v samotnih krajih. Tudi kartuzijski red ima že v 12. stol. svoje ustanove na slovenskih tleh. Mejni grof Otokar III. iz rodu Traungavcev je leta 1164 ustanovil samostan v samotnih Žičah pri Konjicah. Prvi menihi so prišli iz same matice reda, Velike Kartuzije (Grande Chartreuse) pri Grenobleu na Francoskem. Traungavci in njihovi nasledniki Babenberžani ter Habsburžani so bogato podpirali samostan, mu prepuščali dohodke iz deželnoknežjih uradov na Štajerskem in podarili tudi nekaj vasi in kmetij. Nedaleč od Žič je bila ustanovljena med letom 1164 in letom 1174 druga kartuzija na Slovenskem, v Jurkloštru. Krški škof in zadnji Traungavec sta jo podprla z darovi, a zdi se premalo, kajti nova ustanova je kmalu propadla in šele Babenberžan vojvoda Leopold VI. jo je z obsežnim zemljiškim poklonom oživil (1209).

Na Kranjskem so dobili kartuzijani prvi samostan v Bistri pri Vrhniki. Ustanovil ga je leta 1260 koroški vojvoda Ulrik iz rodu Spanheimov in mu daroval obsežno ozemlje z imunitetnimi pravicami. Bistrška zemlja se je širila v glavnem od Ljubljane do Cerknice. Samostan pa je pridobil tudi posest okoli Vipave in Kopra; od tam je dobival vino, sol in fige. Drugi kartuzijski samostan na Kranjskem so Pleterje na Dolenjskem, ustanova celjskih grofov, toda že iz kasnejšega časa (okoli 1406).

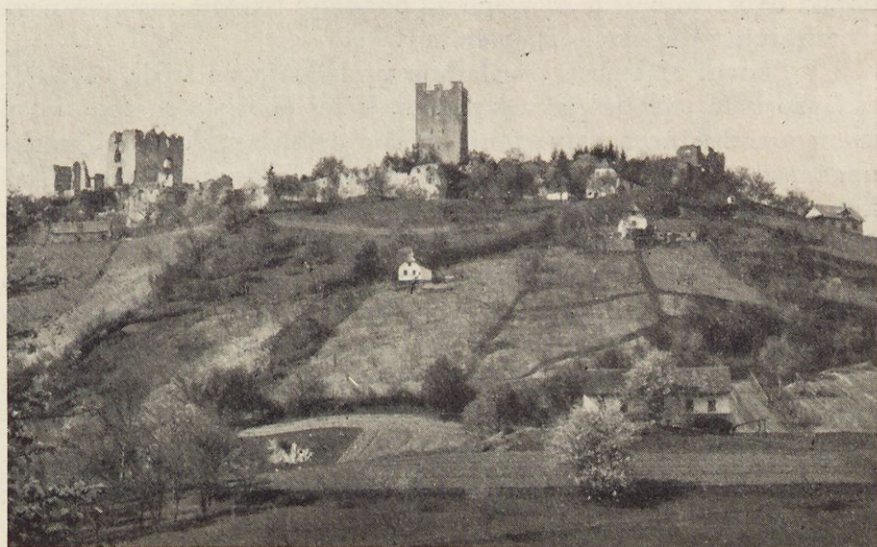
Zlasti z nastankom in razvojem mest so se tudi na Slovenskem začeli širiti redovi, ki jim je glavni namen življenje po »apostol-

skem uboštvu», ki nimajo zemljiških gospostev, se naseljujejo poglavitno v mestih in se imenujejo tudi prosjaški ali beraški redovi. Pridiga je prvo sredstvo za velike uspehe teh novih redov. Z njo se obračajo zlasti na široke ljudske množice. Ti novi redovi so dominikanski, minoritski in avguštinski. Kot so bili stari redovi, benediktinski, cistercijanski in kartuzijski v tesni povezavi s fevdalci in so naselbine teh redov pogostokrat ustanove svetnega fevdalnega razreda, čigar ugled dvigajo, tako so poglavitno v mestih nastajajoče redovne naselbine dominikancev, minoritov in avguštincev povezane z novim, gospodarsko ter politično dvigajočim se meščanstvom in jim je ta na veliko dobrotnik in pospeševalec.

Glavno orožje proti krivim veram naj bi bila živa beseda in to geslo so si posebno dominikanci zapisali na svoj prapor; tega boja so se lotili tudi pri nas ti novi redovi, ki so se pojavili na Slovenskem že nekaj desetletij potem, ko so bili ustanovljeni. Krive vere so prišle k nam deloma od zunaj — patarenstvo in bogomilstvo iz Italije in Balkana, Valdenzi iz Avstrije, bičarji so se za češke vlade razširili preko naših dežel — deloma je pa bilo tudi pri Slovencih samih še mnogo ostankov starega ajdovstva in praznoverja. Med take ostanke stare vere spada n. pr. drevo, ki ga je okoli leta 1300 častil neki vitez iz Bresternice pri Mariboru, ali drevo in studenec, ki so ju Kobaridci po božje častili, a je proti temu leta 1331 nastopil minorit Frančišek de Clugia. V Beli krajini je bilo ljudstvo v prvi polovici 13. stoletja, kot pravi vir, zamotano v zmoto slepote in je nekako posnemalo poganske obrede. V ormoškem okraju je bilo nemškemu viteškemu redu poverjeno leta 1236 zboljšanje tamošnjega slovenskega ljudstva. V cerkvene kroge same se je ugnezdilo marsikaj, proti čemur so novi redovi nastopali. Posebno razmere med svetno duhovščino so bile v mnogih krajih vse prej kot vzorne. Podeljevanje fara je bilo vse preveč v rokah plemstva, to pa je nastavljal nanje prav pogostokrat nevredne in nezmožne duhovnike. Bogate, posvetnjaško živče župnike in slabo plačane vikarje na njihovih farah pozna že 13. stoletje tudi pri nas. Marsikateri nastop novih redov proti takim razmeram je bil vzrok pogoste napetosti med svetno in redovno duhovščino.

Minoriti ali manjši bratje so se razširili kmalu po smrti svojega ustanovitelja, Frančiška iz Assisija (umrl 1226) tudi na Slovenskem, v Gorici baje že celo pred tem (1225). Najkasneje leta 1242 so bili v Ljubljani in nekako ob istem času v Trstu, Celju, Mariboru, Ptuj in Beljaku. Avguštinci so prišli v Velikovec (1263), v Muto v Dravski dolini (pred letom 1267) in v Ljubljano (pred letom 1314). Dominikanci so imeli svoje samostane v Ptuj (od leta

1230) in v Novem Kloštru pri Celju (1453). Viteštvo in redovništvo so združevali v svojih pravilih nemški križarji ali križniki. Friderik Ptujski jih je naselil pri Veliki Nedelji na neobljudenem ozemlju, ki ga je okoli leta 1200 odvzel Ogrom. Dušno pastirstvo, bolniška služba, kolonizacija in mejna obramba proti Ogrom so bile glavne naloge nemškega viteškega reda med Dravo in Muro. V Ljubljani

GRAD ZGORNJE CELJE

so bili križarji nastanjeni že najmanj leta 1228; imeli pa so svoje redovne naselbine tudi v Metliki in Črnomlju.

V 13. stoletju nastanejo na Slovenskem tudi prvi ženski samostani. Dominikanke se naselijo v Velesovem na Gorenjskem (1238), v Studenicah pri Poljčanah (pred letom 1245) in v Marenberku (danes Radlje) v Dravski dolini (1251), klarisinje pa v Mekinjah pri Kamniku (1300) in v Škofji Loki (1358).

* * *

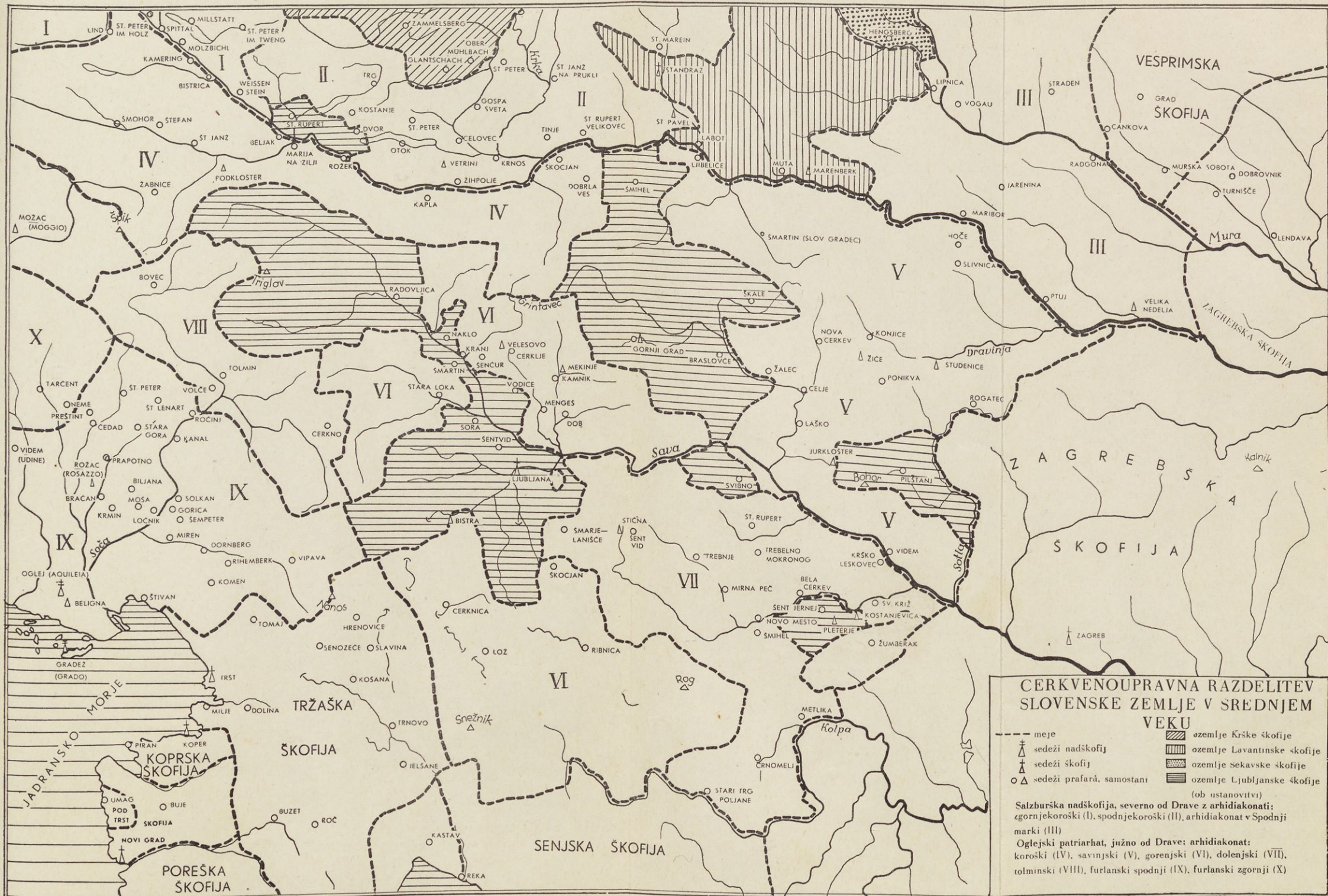
KULTURA. Po stoletjih izrazito prehodne dobe v zgodnjem srednjem veku, s še neustaljenimi političnimi, družbenimi, gospodarskimi in splošno kulturnimi razmerami pride v razdobju od 12. stoletja dalje do mirnejšega razvoja, ki je pripeljal Slovence in slovensko zemljo dokončno v širok okvir kulture srednje- in zahodnoevropskega tipa.

Kulturna gibanja ter struje, značilne za srednjo in zahodno Evropo, dosegajo tudi slovensko zemljo, četudi včasih z nekaj časovne zamude in v svojih oblikah. Plemiči širijo svojo viteško kulturo, z viteško pesmijo in s tipičnim načinom življenja tudi na slovenska tla. Ob plemiču prihajata v poznejšem srednjem veku na področju kulture in kulturnega udejstvovanja do večje veljave tudi meščan in kmet. Pri obeh je to v nemali meri pospešil gospodarski dvig. Najbolj je to vidno na področju likovno umetnostnega ustvarjanja in njegovih spomenikov.

V likovni umetnosti prevladuje v razdobju od srede 13. pa še globoko v 16. stoletje pri nas gotika. V tej dobi sta se obe glavni smeri umetnostnega ustvarjanja močno približali, domača ljudska umetnost in tista, ki izhaja od prvin, zanesenih k nam od zunaj. Naš kmet se že globlje uživilja v srednje- in zahodnoevropsko umetnostno kulturo, oplodujoč jo pa z mnogimi elementi svoje tradicionalne umetnosti. V 14. stoletju prihajajo ob velikem razmahu gotskega slikarstva, kiparstva in stavbarstva v poštev že naročniki in tudi ustvarjalci, pripadajoči sloju, ki je bil skoraj izključno slovenski, to je kmetskemu. Nedvomno je sorazmerno ugodno gospodarsko stanje našega podeželskega prebivalstva v poznejšem srednjem veku omogočilo mnoge spomenike slovenske kmetske gotike. Takrat so bile postavljene številne, tipično zgrajene in tipično poslikane cerkve na naših gorah in gričih, v dolinah in ravninah, ki so še danes marsikje zelo značilne za slovensko pokrajinsko podobo.

Podobno je povezano z gospodarskim dvigom umetnostno ustvarjanje v mestih. V gospodarskem oziru процvitajoča in v svoji samoupravi uveljavljajoča se mesta so si mogla — zlasti v 15. in v začetku 16. stoletja — postavljati nova obzidja s stolpi, zidane hiše, zlasti pa nove ali močno prenovljene cerkve, kot so nam na primer ohranjene v Kranju, Škofji Loki, Radovljici, Mariboru, Celju, Ptuj in še v drugih meščanskih naseljih. Pod vplivom mestnih cerkva so postavljene tem podobne tudi ponekod po deželi, zlasti v nekaterih farnih krajih.

Umetnostnemu ustvarjanju v območju mest in na podeželju je dodati še stavbarstvo, kiparstvo in slikarstvo v območju samostanov. Od samostanskih cerkva v Stični in Žičah, ki segajo še v romansko dobo, gre razvoj in segajo spomeniki preko prehodne romansko-gotske dobe (stavbne oblike in kiparski izdelki samostanske cerkve v Kostanjevici, freske v minoritski cerkvi v Ptuj, samostan v Studenicih) v zgodnjo gotsko dobo (na primer minoritska in dominikanska cerkev v Ptuj) in nato v dobo zrele gotike,

ki je spomenike prejšnjih časov gotizirala, postavljala pa tudi nove (Stična, Kostanjevica, Žiče, Bistra, Pleterje).

Arhitektura gradov je bila v glavnem taka kot v deželah, ki so Sloveniji sosednje. Tipično v celoti srednjeveško ohranjenega pa ni veliko, čeprav se večina naših na višinah postavljenih gradov omenja v virih že v razdobju od 12. do 14. stoletja. Trdno pozidan stolp je navadno središče grajske arhitekture; ob njem se vrste ostala stanovanjska in gospodarska poslopja pa stolpi in obzidja.

Petnajsto stoletje, ko je v sosednji Italiji v polnem razmahu njena zgodnja renesansa, pomenja za umetnost na Slovenskem še dobo izrazite gotike, ki je bila takrat celó bolj doživljena, je globlje prodrla v široke plasti ljudstva kot kdaj poprej v prejšnjih stoletjih in se do neke mere razvija celo v svojevrstnih oblikah, zlasti kar se tiče stenskega slikarstva in kamnoseškega dela na obokih. Množina spomenikov 15. stoletja kaže na močan kulturni dvig naše zemlje na področju likovne umetnosti v poznejšem srednjem veku, ki ga je šele doba kriz v drugi polovici tega stoletja do neke mere zaustavila oziroma zavrla. Kmet in meščan sta naročnik številnih še do danes ohranjenih spomenikov gotskega sloga, ki po številu daleč prekašajo spomenike 13. in 14. stoletja, katerih naročniki so bili povečini cerkveni in plemiški krogi. Še skozi 16. stoletje je pri Slovencih gotika živa in iz potreb ter razpoloženja ljudstva pogajajoča umetnost. Šele prav počasi začne v likovno umetnostno ustvarjanje na slovenskih tleh prodirati renesansa, največ v oblikah, kakršne je razvila na Nemškem.

Literarno delo, nastalo na slovenskih tleh do 15. stoletja, ni bogato. Pač so tudi na Slovenskem prepisovali razne knjige in spise. Dokaz temu so ohranjeni rokopisi iz naših, ponajveč samostanskih bibliotek. Na primer skupina že omenjenih lepo okrašenih in skrbno izpisanih rokopisov iz samostana Stične iz druge polovice 12. in začetka 13. stoletja (str. 166), ko je tamkaj bila v razcvetu za naše razmere pomembna rokopisna delavnica in z njo hkrati delavnica za umetno okraševanje rokopisov. Vendar glede vsebine nam ti stiški in drugi rokopisi, ki so bili napisani v naših samostanih, ne nudijo kaj posebnega, redkokdaj izvirnega. Ponavljajo se v njih največ teološki, filozofski, pravni, svetniško legendni in cerkveno obredni teksti, kakršne štejejo sicer v latinski in nemški literaturi srednjega veka med najbolj razširjene. Kostanjevica, Bistra, Gornji grad, Jurkloster in Žiče so mimo Stične in nekaterih kapitljev in župnišč glavni kraji na Slovenskem, kjer so knjige pisali in prepisovali in jih po načinih, kakršni so bili sicer v veljavi v onodobni zapadni in srednji Evropi, tudi na umeten način okraševali. Za

domače delo te vrste so rokopisi iz Stične, Bistre in iz župnišča v Kranju pri nas najlepši primeri.

Izvirnih literarnih del je pa na Slovenskem v razdobju, ki ga obravnavamo v tem delu naše Zgodovine, nastalo le kaj malo. Iz Jurkloštra so nam znani nekateri pisci teoloških razprav tudi po imenu. Tudi Žički samostan je dal srednjeveški latinski in nemški literaturi nekaj avtorjev. Tamošnji brat Filip, doma iz zahodne Nemčije, je v prvih desetletjih 14. stoletja sestavil na nemškem jeziku obširno pesem o življenju Matere božje. Za življenje in zgodovino Katarine iz Siene so pomembne opombe o njej, ki jih je v jurkloštrski rokopis njene tako imenovane večje legende lastnoročno pripisal njen prijatelj Štefan Maconi iz Siene, od 1398 do 1410 generalni prior kartuzijanskega reda, ki je imel takrat, za časa velikega cerkvenega razkola, svoj sedež v naših Žičah.

Delo na področju zgodovinopisja je na slovenskih tleh, zlasti če ga primerjamo z enakim na primer v sosednji Avstriji, Italiji ali Bavarski, kaj skromno. Letopisov, z izjemo nekaj kratkih beležk iz Stične, ne poznamo. V samostanu Jurklošter, »kjer ga je redila slovenska zemlja«, kot pravi pisec sam, je napisal kmalu po letu 1260 menih Sigfrid, doma iz Švabskega, rimano pesem o ustanovitelju Jurkloštra, vojvodu Leopoldu VI. iz rodu Babenberžanov. V koroškem samostanu Vetrinju je v prvi polovici 14. stoletja za opata Ivan, po rodu Francoz, mogoče iz Lorene (umrl je med 1345 in 1347), avtor znamenitega zgodovinskega dela z naslovom *Liber certarum historiarum* (Knjiga resničnih zgodb). To delo ni le prvovrsten vir za zgodovino slovenske zemlje v 13. in 14. stoletju, marveč tudi velja, tako po obliki kot po vsebini, za eno najboljših stvaritev evropskega zgodovinopisja v poznejšem srednjem veku.

V srednjeveškem zgodovinopisju slovenske zemlje — kolikor ga je bilo — prevladuje kot jezik latinščina, kasneje pa je poleg nje v uporabi tudi nemščina. Na nemškem jeziku je v drugi polovici 15. stoletja napisanih nekaj zgodovinskih del, ki kažejo navzlic času, v katerem so nastala, še povsem srednjeveški značaj. Ko je bila bližnja Italija že vsa predana humanizmu in preporodu antike, opisuje okoli leta 1460 anonimni celjski minorit — še ves globoko v srednjeveškem konceptu — v svoji Celjski kroniki na preprostem jeziku zgodovino svojih nekdanjih gospodarjev, grofov Celjskih — ali pa podaja Jakob Unrest, župnik pri Št. Martinu na Dholici nad Vrbskim jezerom (umrl je leta 1500), v preprostem izražanju v svojih kronikah verno sliko dogodkov 15. stoletja.

O literarnih delih, napisanih na slovenskem jeziku, ni sledu. Slovenščina tudi ni jezik listin in raznih uradnih spisov. V sodstvu

in upravi gre prva beseda plemiškem razredu, višji duhovščini in vodilnim meščanskim krogom, ki pa po narodnostni pripadnosti ali niso slovenski in so slovenščine nezmožni ali se pa po neki tradiciji drže pismenega poslovanja na latinskem, nemškem ali italijanskem jeziku. Narodnostna pripadnost odločujočih iz teh krogov je odločevala o jeziku, ki je prišel za pismeno uradno uporabo v poštev, o nemščini, italijanščini ali latinščini; zadnje se zlasti vztrajno drže pripadniki cerkve. Napak pa bi bilo, če bi trdili, da ni bila slovenščina pri ustnem uradnem in upravnem poslovanju v uporabi.

Kaj več kot nekaj kratkih zapisov in beležk, napisanih na slovenskem jeziku v razdobju do 15. stoletja, ne poznamo; na primer iz prve polovice 15. stoletja molitve, velikonočna pesem, osnutki za pridigo in podobno v nekem rokopisu iz Stične; iz istega časa molitve v tako imenovanem celovškem rokopisu; iz dobe okoli 1500 zapiski, ki se nanašajo na bratovščino sv. Marije v Črneji med Beneškimi Slovenci. Slej ko prej je nenapisana ljudska književnost, h kateri je šteti narodno pesem, na podlagi tujih predlog prirejeno cerkveno pesem, razne pravljice, pripovedke, bajke, legende in podobno, glavna zvrst, kjer je prišla slovenščina kot ustvarjalni jezik do veljave.

BORBA ZA PREVLADO NAD SLOVENSKO ZEMLJO V 13. IN 14. STOLETJU

BORBA ZA KRANJSKO V 13. STOLETJU. Na pragu 13. stoletja je stala rimsko-nemška država in z njo slovenska zemlja v znamenju ostrega spora med kraljem Filipom iz rodu Staufov in kraljem Otonom iz rodu Velfov. Kot mnogokrat poprej so tudi tedaj politična in načelna nasprotstva v Evropi odjeknila na slovenskih tleh. Ti, ki so v tistem času odločevali pri nas, so se že kmalu po izvolitvi obeh kraljev (1198) izrekli skoraj vsi za Staufa Filipa. V protivelfovskem taboru so koroški vojvoda iz rodu Spanheimov, oglejski patriarh, istrski krajišnik iz rodu Andeških, avstrijsko-štajerski vojvoda iz rodu Babenberžanov, goriški grof in mnogo manjših. Vsi ti stoje na strani Staufa Filipa prav do njegove smrti. Ta je posredno vplivala tudi na politično usodo velikega dela slovenske zemlje. Z umorom kralja Filipa leta 1208 je namreč povezano ime Andeških, ene takratnih najmočnejših rodbin na slovenskih tleh.

Po smrti istrskega krajišnika in oglejskega deželnega upravitelja na Kranjskem, Bertolda IV. (1204), je postal očetov naslednik v teh dveh službah in obenem dedič obsežnih andeških fevdov in

lastnih posestev na slovenskih tleh njegov drugorojeni sin Henrik. Na Kranjskem si je izbral za ženo Sofijo, hčer-edinko Alberta Višnjegorskega. Že je kazalo, da si bo Henrik s svojim službenim položajem, z andeško zemljo in obširnimi posestvi, ki jih je po smrti Alberta (umrl je po letu 1209), zadnjega Višnjegorskih, pridobil po svoji ženi Višnjegorski, še bolj utrdil položaj na Kranjskem in da bo pri tem oglejskega patriarha popolnoma izrinil.

Politični umor kralja Filipa je pa povsem preokrenil položaj. Govorica je med drugimi osumila sokrivde tudi andeškega Henrika. Kralj Oton Velf, ki je po smrti Staufa dosegel priznanje v državi, je po razsodbi knezov vzel Henriku njegovo lastno zemljo pa tudi fevde, ki jih je imel od države. Med temi je bila tudi mejna grofija Istra; to je nato dobil leta 1208 bavarski vojvoda Ludvik.

Proti podelitvi Istre Bavarcu pa se je uprl Volfger, eden najpomembnejših oglejskih patriarhov. (Sklicevaje se na stare privilegije iz leta 1077, je patriarh dosegel, da se je bavarski vojvoda Istri odrekel in da jo je kralj Oton podelil znova Ogleju (1209). Obenem je pa patriarh Volfger začel uveljavljati tudi stare kranjske privilegije Henrika IV. iz let 1077 in 1093) in z njimi skušal oživiti pravice oglejske cerkve do Kranjske. Prilika za to se je zdela ugodna prav tedaj, ko je bil najmočnejši gospod na Kranjskem, andeški Henrik, osumljen, da je sokriv kraljevega umora.

— Sicer se že leta 1210 imenuje Volfger mejni grof istrski in kranjski, ali o kakem dejanskem izvajanju krajiške oblasti na Kranjskem takrat ni sledu. Nasprotno, Andeški je tudi po obsodbi vztrajal na svojih tamošnjih posestvih (posebno v Kamniku) in se še nadalje imenoval mejni grof istrski. Rodbinske zveze, obširna posestva in veliko število ministerialov mu je nedvomno tudi po obsodbi omogočalo dovolj trdno postojanko v deželi in državi. Na Kranjskem je še nadalje prvi gospod Henrik, le po imenu istrski mejni grof, ne pa patriarh oglejski, mejni grof po privilegijih. (Po Istri se pa imenujeta kar dva krajišnika, patriarh in Andeški. Prvemu se je posrečilo, da si je priboril tu večji ugled svoje krajiške oblasti kot na Kranjskem. Volfger je stopil z mestnimi komunami, ki so takrat v Istri najmočnejši političen faktor, v znosne odnose, pridobivši — tako se zdi — na svojo stran neke stranke v mestih. Tako se je oglejskemu patriarhu posrečilo, da je dosegel obnovitev svojih pravic kot mejni grof v istrskih mestih pa tudi v istrskem podeželju.)

Važen preobrat v političnem položaju slovenske zemlje je pa nastal leta 1218, ko je umrl oglejski patriarh Volfger in mu sledil Bertold iz rodu Andeških, dotakratni nadškof v ogrski Kalocsi in

NOTRANJSČINA CERKVE NA PTUJSKI GORI
(iz začetka 15. stoletja)

ban hrvatski. Kot deželni knez, zemljiški gospod in cerkveni glavar je močno posegel v zgodovino slovenske zemlje v prvi polovici 15. stoletja.

Izvolitev Bertolda za oglejskega patriarha je preprečila spor, ki bi bil mogel nastati zaradi dveh istrskih mejnih grofov. Bertold iz rodu Andeških je združil v svoji osebi nasprotujoče si koristi svoje rodbine in oglejskih patriarhov zaradi Kranjske in Istre. Na Kranjskem je patriarh prepustil oblast bratu Henriku, pridržujoč si samo naslov kranjskega mejnega grofa, (v Istri pa, kjer je bil njegov brat le po imenu krajiški grof, je s taktiko, različno od tiste svojega prednika, skušal pridobiti večjo veljavo patriarhovi oblasti. Toda že pri prvih korakih, ki jih je napravil v to smer, je naletel na odpor.)

Patriarh je sicer leta 1220 dosegel razsodbo knežjega zbora proti avtonomističnim težnjam istrskih komun in politični ekspanziji Benetk, ali navzlic temu je v Istri rastla samoupravna moč mest pod beneškim vodstvom. Piran in Koper imata v tej dobi potestate — Benečane. Benetke dobavljajo Kopru državno žito. Šele izdatna cesarjeva pomoč — to je bilo plačilo za Bertoldovo gibelinsko politiko — je obnovila politično oblast patriarhata v Istri. V Ravenni je izdal cesar Friderik II. leta 1232 velik privilegij, naperjen proti samoupravnemu gibanju istrskih komun. Patriarh se je nato z vnemo lotil izgraditve svetne deželnoknežje oblasti v Istri in skušal postaviti njeno upravo na nove temelje. Mesta so se oglejskemu režimu v Istri sicer stalno upirala, toda patriarhu Bertoldu in v začetku tudi njegovemu nasledniku patriarhu Gregorju de Montelongo (1251—1269) se je posrečilo, da sta ohranila oglejsko posestno in politično stanje v Istri. Ali ne za dolgo. S patriarhi italijanske krvi in smotrnim prodiranjem beneškega vpliva v drugi polovici 13. stoletja se začena novo poglavje istrske zgodovine, ki stoji povsem v znamenju beneškega leva. Po vrsti se mesta zahodne Istre predajajo beneški oblasti; ta jim sicer do neke mere pušča njihovo avtonomijo, toda hkrati jo strogo nadzoruje.

Na Kranjskem je krajišnik Henrik za patriarhovanja brata Bertolda obdržal nemoteno posest in oblast. (V Slovenjem Gradcu, Kamniku in Otoku (Gutenwörth) ob Krki kuje Henrik novce za takrat zelo cvetočo trgovino s Hrvaško in Ogrsko.) Patriarh je kranjski mejni grof le po imenu in se do Henrikove smrti — kolikor nam viri povedo — nikdar ne prikaže v deželi.

Grof Henrik ni imel otrok, zato se po njegovi smrti leta 1228 položaj spremeni. Kot naslednika kranjske dediščine se pojavita njegova brata, patriarh Bertold in vojvoda Oton, (prvi kot pravi

mejni grof kranjski, drugi kot senior-šef rodbine, češ da bi mu po bratovi smrti morala pripasti bogata andeška lastna zemlja na Kranjskem. Henrikova vdova Sofija, rojena Višnjegorska, brez krvnega nasledstva, gre v samostan. Skupna oblast obeh bratov, Bertolda in Otona, se pa na Kranjskem ni izkazala, saj sta se celo sprla za Kranjsko in Istro in je spor odločil cesar patriarhu v prilog. Zakaj temu, nam pojasnjuje takratni politični položaj v srednji Evropi.)

Po nastopu papeža Gregorja IX. (1227) se je razmerje med papežem in cesarjem Friderikom II. hudo zaostri. Kakor že poprej je tudi sedaj stal patriarh Bertold cesarju zvesto ob strani in bil, ko sta se leta 1230 začela papež in cesar približevati, eden najodličnejših posredovalcev miru, sklenjenega končno poleti 1230 v San Germanu oziroma Ceperanu. Cesar je takrat patriarha pritegnil v krog svojih najožjih svetovalcev in je tudi posredoval, da se je patriarhov brat vojvoda Oton na korist Ogleja odrekal vsem zahtevam in pravicam, ki jih je imel ali mogel imeti do Istre in Kranjske. Julija 1230 so v San Germanu v južni Italiji odločili, naj ima patriarh za oglejsko cerkev imenovani deželi od cesarja v fevd. Oglejskemu patriarhu je njegova spretna gibelinofska politika prinesla velik uspeh: izpodrinil je brata iz Kranjske in vse je kazalo, da bo postal končno pravi deželni knez.

Prav tako gladko pa stvar na Kranjskem kljub sangermanski razsodbi le ni šla. Proti patriarhu Bertoldu se je pojavil nov nasprotnik v avstrijsko-štajerskem Frideriku iz rodu Babenberg. Z njegov prednik, vojvoda Leopold, je kmalu po smrti andeškega Henrika položil temelje zemljiški posesti Babenberžanov na kranjskih tleh. Izkoristil je gospodarsko stisko, v kateri se je takrat nahajala freisinška škofija, in si dal leta 1229 od freisinškega škofa prepustiti obširne fevde, ki jih je škofija imela v dolenski Krajini, a jih je tudi poprej imel od nje pokojni Henrik. S temi fevdi je posegel Babenberžan preko Save v vinorodne gorice med Mirno in Krko. Pomembno je, da tvorijo ti fevdi ozemeljsko nadaljevanje babenberških posestev ob spodnji Savinji in okoli Kuma. V Brežicah kuje Babenberžan v kovnici salzburškega nadškofa svoj novec za zelo živahno trgovino s Hrvaško in Ogrsko.

Vrh tega se je leta 1229 z Babenberžanom omožila Agneza, hči vojvode Otona in nečakinja patriarha Bertolda. Zaradi tega je Friderik po smrti svojega tasta Otona (1231) prevzel naslov »gospod Kranjske« (dominus Carniolae), ki je prvič dokazan leta 1232, hoteč s tem pokazati, da hoče biti naslednik po umrlem vojvodi Otonu in na Kranjskem edini »gospod«. »Gospodstvo Kranjske« od-

govarja deželnemu upraviteljstvu, ki so ga Andeški v imenu patriarha izvrševali na Kranjskem že v 12. stoletju. Večji del priženjene andeške in nekdanje višnjegorske dediščine je s freisinškimi fevdi združil ta avstrijsko-štajerski Friderik sedaj v svoje »kranjsko gospodstvo«; v njem leže Kranj, Kamnik, Mengeš, Višnja gora, Mehovo in Metlika.)

Vojvodu Frideriku ni kasnejše zgodovinopisje dalo zastonj pridevka »bojevitik«. Tolkel se je s Čehi in Ogri, v najhujše nasprotstvo pa je prišel s cesarjem. Hud politični in finančni pritisk, ki ga je vojvoda izvajal v svojih deželah, je bil vzrok, da so od njega odpadla skoraj vsa štajerska mesta, cerkveni gospodje in večji del ministerialov. Koroški vojvoda, oglejski patriarh, salzburški nadškof, bamberski in freisinški škof, goriški in vovbrški grof, gospodje iz Ptuja, Cmureka in Trušenj, iz Kranjske Konrad Gal, vsi ti so se v nasprotstvu proti Babenberžanu pridružili cesarju Frideriku, ko je pozimi leta 1236 prišel z vojsko na Koroško in Štajersko. Babenberžana Friderika zadene državni preklic. (Obenem so takrat zasnovali daljnosežne načrte. Štajerska naj bi postala naravnost od krone odvisna dežela.) na Kranjskem pa naj bi se obnovila stara krajiška oblast oglejskega patriarha.

(Babenberžanova borba s cesarjem se je odločila v Italiji. Velik neuspeh pri obleganju Brescije (1238) in papeževo prekletstvo (1239) je cesarja približalo prejšnjim nasprotnikom, med njimi tudi Babenberžanu. Oba Friderika, cesar in Babenberžan, sta se pobotala. Ta se leta 1239 imenuje zopet »gospod Kranjske« in se pojavi naslednjega leta na svojih štajerskih ter kranjskih posestvih, v Mariboru in Kamniku.

S poravnavo med cesarjem in Babenberžanom se je politično ozračje na slovenskih tleh nekoliko umirilo. Cesar se je v naslednjih letih avstrijsko-štajerskemu vojvodu iz političnih in osebnih razlogov še bolj približal. Iz političnih, ker mu je bilo mnogo do odličnega pristaša v sporu s papežem, iz osebnih, ker je ponovno ovdoveli cesar želel vojvodovo nečakinjo Gertrudo za ženo. Cesarjeva želja je v zvezi z nameravano vojvodovo ločitvijo od Agneze Andeške, s katero ni imel otrok. Ako bi bil tudi v novem zakonu, ki ga je vojvoda nameraval skleniti, ostal brez njih, bi pripadle — tako je po vsej verjetnosti cesar računal — babenberške dežele njemu kot možu babenberške dedinje Gertrude. Pozimi 1244—1245 so se začela pogajanja in junija 1245 je prišel vojvoda v tej zadevi celo k cesarju v Verono. Z Gertrudino možitvijo s cesarjem sicer ni bilo nič, toda kljub temu so izdelali v Veroni pomemben politični načrt. Cesar bi dal Avstriji in Štajerski, obema babenberškima

vojvodinama, v okviru njunih takratnih meja ime in naslov kraljevina, vojvodo Friderika samega bi povzdignil v kralja. Novo kraljestvo naj bi dedoval vedno najstarejši član vladajoče rodbine. Obenem bi dovolil cesar vojvodu (v načrtu ga imenuje »grof Kranjske«), da sme deželo Kranjsko povzdigniti v vojvodino, ki naj bi bila neposredno od njega in po njem od cesarja in države odvisna. — Če bi se bil uresničil načrt, bi bil glede Kranjske nedvomno nastal spor s pravim kranjskim krajišnikom, patriarhom Bertoldom. Da bi se mu izognili, so izbrali na veronskem sestanku kot bodočega »kranjskega vojvodo« nekega Anzelina, nezakonskega sina patriarha Bertolda. Načrt je bil dobro premišljen. Glede na svojega sina bi se patriarh nedvomno odrekel Kranjski. Toda načrt je padel v vodo.

Vojvoda Friderik je tudi po veronskem sestanku igral na dve karti, cesarsko in papeško. Dvolična igra ga je zapletla v boj s Čehi in Ogrji. V bitki s temi je sicer leta 1246 njegova vojska ob Litvi zmagala, toda on sam je padel. Bil je zadnji moški potomec iz rodu Babenberg. (Spor za babenberško dediščino nadaljuje borbo za oblast na Kranjskem in slovenski zemlji vobče.)

Nasprotstva v velikem sporu med papeštvom in cesarstvom odjeknejo sredi 13. stoletja zopet močneje kot kdaj poprej v zgodovini slovenske zemlje. Patriarh Bertold je že mislil, da se je s smrtjo zadnjega Babenberžana rešil nevarnega tekmeca v borbi za Kranjsko in da bo sedaj končno vendarle postal pravi gospodar v deželi. Ali račun mu je prekrižal cesar. Zopet je bila vmes velika politika. Patriarh Bertold se je odločno zavzel za pravice Ogleja, toda ker je prešel medtem v cesarju nasprotno stranko papeških Velfov, mu je cesar odvzel Kranjsko kot državi zapadlo deželo in postavil tamkaj posebnega državnega namestnika. Patriarh se je v stiski približal Spanheimom, ti pa so se iz začetnih pomagačev kmalu prelevili v nevarne tekmece Ogleja.

Spanheimi, ki jim je takrat na čelu koroški vojvoda Bernard, si sistematično utrjujejo politični položaj na kranjskih tleh. Po smrti Henrika Andeškega (1228) so se naglo pobrigali za krške in freisinske fevde v dolenjski Krajini, tam, kjer so že od srede 12. stoletja ob Gorjancih in v njih širili svoje meje in kolonizacijo. V Ljubljani in Kostanjevici imajo svoji kovnici novcev, namenjenih zlasti za takrat živahni trgovski promet s Hrvaško in Ogrsko.

Oglejsko-spanheimski zvezi stoji nasproti gibelinsko usmerjeni goriški grof, ki ga je cesar postavil za državnega namestnika na Kranjskem. Združena Oglej in Spanheim žanjeta spočetka znatne uspehe. Smrt oglejskega patriarha Bertolda (1251) je sicer razdrla

zvezo Oglej-Spanheim, ni pa na Kranjskem ustavila politike spanheimskega Ulrika, sina Bernardovega. Ulrik nastopi sedaj zoper naslednika Bertolda, patriarha Gregorja de Montelongo in dosega velike uspehe. Spretno izrablja zase politične in finančne težave patriarha, pridobi na Kranjskem babenberške fevde in postane po očetovi smrti (1256) vojvoda koroški. Že se kažejo obrisi velikega spanheimskega dinastičnega ozemlja v obsegu Koroške, Kranjske in Krasa.

Medtem pa je na severu rasel mnogo močnejši od Ulrika Spanheimskega in ostalih tekmecev za politično oblast na slovenskih tleh, Přemysl Otakar, od leta 1253 kralj češki. Zgodovina tretjega četrletja 13. stoletja se giblje v smeri reševanja dinastičnih in teritorialnih vprašanj na Kranjskem in v sosednjih deželah v okviru ene same države, ki bo zedinila večino takratnega slovenskega ozemlja. Zedinjevanje dežel med Donavo in Jadranom, ki ga je započel Přemyslovec, je od vseh poizkusov dinastičnih tvorb 12. in 13. stoletja najradikalnejši. Za Slovence je pomemben, ker je kazalo, da bodo prišli iz sklopa nemške države, ki je trajal že skoraj pol tisočletja, v okvir slovenske državne tvorbe.

POLITIČNO ZEDINJEVANJE SLOVENSKE ZEMLJE POD PŘEMYSLOM OTAKARJEM II. Za babenberško dediščino se je po letu 1246 vnel ljut boj, v katerega sta posegli obe takrat v najhujšem nasprotstvu stoječi vrhovni oblasti zahodnega sveta, cesar in papež, od sosedov pa Ogrska, Češka in Bavarska. Papež in cesar gledata na Avstrijo in Štajersko, ki sta sedaj vojvodini brez pravega gospodarja, vsak s svojega vidika. Računata: Stauf oziroma Velf na čelu izpraznjenih vojvodin bi pomenil znatno okrepitev cesarskega oziroma papeškega stališča v takratnem sporu med sacerdocijem in imperijem. Cesar je bil v svojem pravu, ko je vojvodini kot državi zapadli zasegel in postavil na Štajerskem in Kranjskem za državnega namestnika goriškega grofa Majnharda. Papežu pa tako povečanje cesarskega vpliva nikakor ni bilo všeč in je zato hotel spraviti do nasledstva žensko sorodnico zadnjega Babenberžana, njegovo nečakinjo Gertrudo. Njen mož, Herman Badenski, s katerim jo je papež oženil, je pa umrl že leta 1250 in istega leta tudi cesar Friderik II.

Smrt obeh je le še huje razrvala razmere, ki so na Štajerskem in v Avstriji nastopile po smrti zadnjega Babenberžana. Povsod slišimo o bojih in nasilju, o brezpravnosti in nesigurnosti. V tem času, ko je bila državna avtoriteta povsem omajana in je vladala

gola sila, so se pojavili s svojimi zahtevami tudi sosedi — sorodniki nekdanjih Babenberžanov. Bavarski vojvoda ni uspel, pač pa je bila sreča mila Přemyslu Otakarju, takrat še mejnemu grofu moravskemu. Štajersko plemstvo se je jeseni leta 1251 izreklo zanj in mladi češki princ je, da bi dal svojim zahtevam večjo upravičenost, vzel za ženo že priletno Margareto, sestro zadnjega Baben-

OLTARNA PODOBA V CERKVI NA PTUJSKI GORI

(okoli 1410)

beržana. Že proti koncu leta 1251 se Přemysl Otakar imenuje vojvoda štajerski.

Proti temu je pa nastopil ogrski kralj Bela. Tudi njemu naj bi zakonska zveza podprla politične zahteve. Gertruda, vdova po Hermanu Badenskem, je vzela za moža Romana iz Haliča, sorodnika ogrskega kralja. Ogrski kralj je nastopil z vojsko proti Přemyslu in našel, tako se zdi, posebno v štajerskem Podravju oporo za svoje zahteve. Papež je štel tako ogrskega kralja kot Přemysla Otakarja, ki je medtem (1253) postal kralj češki, med svoje zveste pristaše, zato mu ni bil spor obeh pogodu. Posredoval je mir v Budimu leta 1254; ta je prisodil Štajersko ogrskemu kralju, Avstrijo pa češkemu.

Nato je šest let spadala Štajerska pod ogrsko krono. Kraljevi namestnik v deželi postane Štefan, ban in herceg hrvatski. Na gradovih sede ogrski gospodje, medtem ko je domače plemstvo potisnjeno ob stran. Sicer pa je bil ogrski režim pravičen, posebno nasproti cerkvenim krogom, ki so stalno izpostavljeni velikemu nasilju plemičev. Dobička in ropa željnemu plemstvu strogi pravni red, ki so ga Ogri uvedli v deželo, ni bil všeč; to je bil eden izmed vzrokov, da so postali plemiči jedro protiogrške stranke v deželi. Posebno plemstvo v Podravju se je kmalu uprlo Ogrom, čeprav je bilo spočetka zanje; Sigfrid iz Marenberka, Bertold od Dravinje, njegov sorodnik Konrad in Hartnid iz Ptuja se postavijo po robu ogrskemu banu in ga preženejo. Vendar je bila protiogrška stranka še premalo močna. Štefan, sin in sovladar ogrskega kralja, je 1258 prišel v deželo in v kratkem zatrl vstajo. Stoloval je na gradu v Ptuju, blizu ogrske meje, in svojim drugim naslovom dodal še naslov vojvoda Štajerske.

Prevzeta visokost, s katero je Štefan iz Ptuja vladal deželo, pa je ogrskemu režimu odtujila še zadnje pristaše. Tajna akcija proti Ogrom, katere niti vodijo na češki dvor, je v pozni jeseni 1259 privedla do novega upora; to pot se je posrečil. Ogrski vladar je še pred izbruhom upora zapustil deželo; po prvih uspehih domačinov je morala tudi večina ogrskih kastelanov zapustiti gradove. Štajerski plemiči, med njimi Friderik Ptujski in Gotfrid Mariborski, so ponudili češkemu kralju drugič vojvodstvo in ta ga je leta 1260 sprejel. Přemyslova odločitev je pripeljala do vojne; z bitko pri Kroissenbrunn (na Nižjem Avstrijskem) 12. julija 1260 se je odločila Čehu in štajerskim barvam v prid. Ogrski Štefan se je moral v bratislavskem predmiru in nato v dunajskem miru (1261) odpovedati babenberški dediščini in izročiti novemu gospodarju utrjene postojanke — kolikor jih je imel še v deželi — med njimi tudi Ptuj.

Že za božič leta 1260 je bil Přemysl Otakar v Gradcu; tam so se zbrali okoli njega odličniki dežele. Sedaj ni ostarela Margareta češkemu kralju politično več koristila; dal je zakon razveljaviti in se že teden dni nato poročil s Kunigundo iz Haliča. Čeh Voko iz Rožmberka postane štajerski deželni glavar — torej namesto pregnanega Ogra zopet tujec — po njegovi smrti pa škof Brunon iz Olomuca. Zasluga tega odličnega državnika češkega kralja je bila, da se je oblast Přemyslovca na Štajerskem utrdila. Posebno v ministerialih iz Podravja — omenjam zopet Friderika iz Ptuja in Gotfrida iz Maribora — je našel češki režim vnete prijatelje. Še boljše v krogih cerkve in mladega meščanstva. Přemysl se je oprl na te in nastopil proti tistemu delu plemstva, ki ga je sicer poklicalo

v deželo, toda se prav hitro odvrnilo od njega, ko je videlo tujce na vodilnih mestih in spoznalo strogi red, ki so ga Čehi vpeljali.

V dobi dolgega medvladja po smrti zadnjega Babenberžana si je štajersko plemstvo prilastilo marsikateri delež deželnoknežje zemlje. Zato sta kralj Přemysl in njegov štajerski glavar, škof Brunon, dala v letih 1265—1267 popisati celokupno deželnoknežjo posest na Štajerskem in odtujeno zahtevala od plemstva nazaj. To pa je le še povečalo nejevoljo zaradi češke vladavine, tako da je moral Přemysl odločno nastopiti in kaznovati uporne plemiče. Mnogo štajerskih gradov je tedaj porušenih ali zaseženih. Služba višjega deželnega sodnika pa, ki jo je doslej zavzemal domačin, je prešla na tujca, Přemyslovega zaupnika. Češki kralj si je znal s strogostjo utrditi svoj položaj v deželi. Zagotoviti si ga je pa bilo prav potrebno, kajti prav takrat so se odpirale Přemyslu perspektive velikega nasledstva na Koroškem in Kranjskem.

Na Koroškem je od leta 1256 za vojvodo Spanheimec Ulrik, sorodnik kralja Přemysla Otakarja. Njegova mati je bila Přemyslova teta. Brat Ulrikov je Filip, od leta 1236 prošt na Vyšehradu pri Pragi in kancler češkega kraljestva, od leta 1246 tudi izvoljeni nadškof salzburški. Ulrik se je čutil gospodarja prav tako na Koroškem kot na Kranjskem. Na Kranjskem si je skušal še prav posebno utrditi položaj z zakonsko zvezo z Agnezo, sestro zadnjega andeško-meranskega vojvode Otona in bogato dedinjo andeške zemlje v deželi (1248). Da bi se še bolj zasedel na kranjskih tleh, je sklenil Ulrik tesno zvezo z Ortenburžani; to je bilo naperjeno predvsem proti goriškim grofom in oglejskemu patriarhu, ki ga je Ulrik skušal povsem izpodriniti in postati v deželi neomejen gospodar. Ogleju je odvzel Ulrik Slovenj Gradec ter zasedel Vipavo. Postojno in druge patriarhove postojanke. Večkrat je prebival na kranjskih tleh. V samotnem kraju Bistri ob Ljubljanskem barju je dokončal pobožno ustanovo kartuzijskega reda, ki jo je tamkaj započel že njegov oče, vojvoda Bernard. Kranjskim in savinjskim samostanom je izkazoval pogoste in velikodušne dobrote. Tako si je koroški vojvoda utrjeval svoj položaj v kranjski deželi.

V boju Přemysla z Ogri najdemo oba spanheimska brata, Ulrika in Filipa, na češki strani. V bitki pri Kroissenbrunn so se s Čehi in Štajerci borili proti Ogrom tudi Korošci.

Češki kralj se pa Korošcem za pomoč proti Ogrom ni izkazal posebno hvaležnega. Po pridobitvi Štajerske mu je bilo bolj do dobrih odnosov z oglejskim patriarhom kot pa za nadaljnje zavezništvo s Spanheimi. Nasprotstvo med Oglejem in Spanheimi je Přemyslu le ovira pri izvedbi njegovih političnih načrtov na jugu.

Prejkone je zato češki kralj posredoval mir med oglejskim patriarhom in vojvodom Ulrikom, sklenjen leta 1261 v Čedadu. Ulrik je moral plačati patriarhu odškodnino, vrniti vse gradove in posestva, ki jih je odvzel oglejski cerkvi, se zavezal pozidati porušeni oglejski Vernek pri Litiji, podaril Ogleju Ljubljano s pritiklinami ter gradove Goričane, Jeterbenk, Falkenberg, Ig in Turjak; vse

ZGODOVINSKI PORTRETI OLTARNE PODOBE NA PTUJSKI GORI (LEVA STRAN)

Portreti naj bi po Stegenšku predstavljali med drugim: v prvi vrsti na desni spredaj nemškega kralja Ruperta, drugega za njim (stari mož v pisanem plašču) grofa Friderika Ortenburškega, za njim na pol v profilu Valburgo Ptujsko; menih sredi skupine v belem oblačilu naj bi bil general kartuzijanskega reda s sedežem v Žičah Stefan Maconi, osebe pred njim pa po vrsti Katarina Frankopanka, njena hči Elizabeta, omožena z grofom Friderikom Celjskim, in knez Nikolaj Frankopan

skupaj pa je dobil z bratom Filipom od patriarha zopet v fevd. Nasprotno pa sta prejela brata od patriarha Kranj z oglejskim deželnim upraviteljstvom. Ulrik sam pa do konca življenja še posebej kot oglejski fevd Slovenj Gradec.

Čedadski mir je gospostvo koroškega vojvode na Kranjskem znatno omajal. Tudi zakonska zveza z andeško Agnezo, ki je prinesla Ulriku poleg »gospostva na Kranjskem« v zakon še velik del andeške dediščine, ga ni mogla vzdržati. Vrhu tega sta ostala zakonca brez otrok in ni bilo zato med njima že dolgo pravega razu-

mevanja. To je razvidno tudi iz oporoke umrle Agneze (1262); ta ni zapustila »gospstva na Kranjskem« možu, marveč sorodniku, ogrskemu kralju Beli IV., ki je dediščino res prevzel in leta 1263 podelil »gospstvo na Kranjskem« zagrebškemu proštu Tobiju Bogudu. Vendar so notranje razmere na Ogrskem preprečile nasledstvo ogrskega kralja na Kranjskem. »Gospod Kranjske in Slo-

ZGODOVINSKI PORTRETI OLTARNE PODOBE NA PTUJSKI GORI (DESNA STRAN)

Portreti naj bi po Stegenšku predstavljali med drugim: spredaj na levi ogrsko-hrvatskega kralja Sigmunda, za njim (v črnem oblačilu) grofa Friderika II. Celjskega; ob Sigmundovi glavi naj bi bila glava grofa Hermana II. Celjskega, nad to (s krono) pa upodobljena Sigmundova žena kraljica Barbara; mož ob ščitku v desnem vogalu s sklenjenimi rokami naj bi bil Bernard Ptujski, klečeči mož pred njim pa grof Henrik IV. Goriški

venske marke« je še nadalje Ulrik Spanheimski, ali bolj po imenu kot dejansko.

Spanheimova oblast na Kranjskem je čimdalje manjša, stalno se pa večja vpliv sosedu na Štajerskem in sorodnika, kralja Přemysla Otakarja. Vedno bolj steguje češki kralj roke preko Koroške in Kranjske do Krasa in Furlanije, da bi si zgradil na propadajočem ozemlju alpskih rodbin, Babenberžanov, Spanheimov, Andeških in ostalih, drugo državo Přemyslovcev. Vmešava se že v notranje zadeve Spanheimov in Koroške ter posreduje v prepirih tamošnjih krajevnih oblastnikov. Furlanski in goriški gospodje

upoštevajo vedno bolj mogočnega češkega kralja. Kdor je Přemyslov prijatelj na jugu, mora biti tudi Spanheimov. Med temi je oglejski patriarh; z njim obnovi koroški vojvoda leta 1265 v Landarju ob Nadiži prijateljski dogovor.

Po smrti svoje prve soproge se je Ulrik drugič oženil. Tudi njegova druga žena je po imenu Agneza. Bila je hči babenberske Gertrude iz njenega zakona s Hermanom Badenskim. Otrok iz tega zakona ni bilo niti jih ni bilo pričakovati od zakoncev, zelo nenakih po letih. Přemysl je to dobro videl in vedel ter pripravil vse za nasledstvo. Bil je pa tu še en dedič, Ulrikov brat Filip, izvoljeni nadškof salzburški; ta se je leta 1265 sicer moral odpovedati temu svojemu mestu, nikdar pa se ni odpovedal spanheimski dediščini. Pokazal je to z mnogimi pravnimi akti, v katerih svobodno razpolaga s spanheimsko zemljo na Koroškem in Kranjskem ter se tudi uradno imenuje »gospoda« obeh dežel.

Ta Filip je bil Přemyslu na potu. Češki kralj je 4. decembra leta 1268 sklenil v Poděbradih z osebno navzočim koroškim vojvodom Ulrikom dedno pogodbo in v njej je bil Filip kratkomalo prezrt. Poděbradska listina tvori pravno podlago za nasledstvo češkega kralja na Koroškem in Kranjskem. Z njo postavlja Ulrik, ako bi umrl brez sinov in hčera, svojega sorodnika kralja Přemysla Otakarja II. za dediča vseh svojih deželá, lastne posesti in fevdov. Da bi Filipa za prevaro pri dediščini nekako odškodovala in mu zavezala jezik, sta Přemysl in Ulrik dosegla, da je bil po smrti patriarha Gregorja izvoljen za oglejskega patriarha (1269). Prav v zadevi te izvolitve se je vojvoda Ulrik mudil v Furlaniji, kjer je 27. oktobra 1269 v Čedadu nenadoma umrl.

Filip pa s temi spletkami češkega kralja nikakor ni bil zadovoljen in voljan odreči se svoji spanheimski dediščini. Zvezal se je s starim nasprotnikom Přemyslovim, ogrskim kraljem, in mu prejkone obljubljal celó nasledstvo na Koroškem in Kranjskem. Češkega kralja vse te akcije niso vznemirjale, marveč se je pod zimo in po zimi 1269—1270 odpravil z močno vojsko skozi Mislinjsko dolino na Savinjsko in od tod na Kranjsko. Tu je zasedel Ljubljano, pridobil z lahkoto Kostanjevico in Kamnik ter se odpravil preko Kranja na Koroško. Vojni pohod je strl Filipov odpor, nekaj njegovih najzvestejših pristašev je zbežalo k ogrskemu kralju. V bratislavskem miru leta 1270 se je ta odpovedal zahtevam do Koroške in Kranjske ter zapustil Filipa, tako da mu končno ni preostalo drugega kot pomiritev s Přemyslom. Vendar se Filip svojim zahtevam do Koroške in Kranjske formalno ni nikdar odrekel.

Tako je dosegel češki kralj višek svojega političnega prizadevanja. Tri vojvodine (Avstrija, Štajerska, Koroška) in ena krajina (Kranjska s Savinjsko in Slovensko marko) so mu bile podložne. Od salzburskega nadškofa in freisinškega škofa je prejel cerkvene fevde, ki so jih nekoč imeli Babenberžani in Spanheimi, od oglejskega patriarha je dobil vrsto važnih postojank (Slovenj Gradec, Mirna, Vernek, Postojna). Do Gorjancev, Kolpe in kraških prehodov so segale meje Přemyslove nove politične tvorbe, vpliv češkega kralja pa še preko Krasa in štajerskih meja. Na Ogrskem je imel pristaše, v Furlaniji je postal leta 1272 generalni kapitan.

Tako sta političen vpliv in dejanska oblast češkega kralja obsegala skoraj celotno takratno slovensko ozemlje. Prebivalstvo njegovih dežel na jugu je povečini slovensko. Motili pa bi se, ako bi trdili, da je zaradi kraljeve slovanske narodnosti njegova oblast bila bolj zasidrana, kakor bi bila sicer. Nacionalni vidik pri ustanovitvi češke vlade na slovenskih tleh ne prihaja v poštev. Odločilno za Přemyslovca ali proti njemu je: obči mir, pravni red in gospodarsko blagostanje. Ker je bil Přemysl tisti, ki je vse to prinesel ali vsaj skušal prinesiti v deželo, so bili njegovi pristaši tisti, ki so od miru, reda in gospodarskega procvita imeli korist. Cerkve in mesta, meščan in kmet, vitez in mali človek so na strani češkega kralja, ker jih zna ščititi pred nasiljem visokega plemstva; to pa je češkemu kralju, odkrito ali tajno, povečini nasprotno, in sicer zaradi tega, ker je odločno znal zabraniti in streti plemiško nasilje in upor. Kdor se je postavljaj po robu, je moral občutiti težko roko češkega vladarja. Eden takih je bil plemič Sigfrid iz Marenberka. Na gradu v Slovenj Gradcu so ga ujeli in nato prepeljali na Češko, kjer so ga leta 1272 v Pragi obglavili. Njegovo truplo, vrnjeno domovini, so pokopali v njegovi ustanovi, samostanu dominikank v Marenberku.

NASTOP HABSBURŽANOV. Nadaljnji obstoj državne tvorbe, ki je pod vodstvom Přemyslovca nastajala med Sudeti in Jadranom, je preprečil novi, leta 1273 za nemškega kralja izvoljeni grof Rudolf iz Habsburga. Skoraj vse, kar je bilo proti Přemyslu, se je pridružilo novemu nemškemu kralju. Med temi so bili oglejski patriarh, salzburski nadškof in ogrski kralj. Češki kralj je kmalu uvidel nevarnost, ki mu je pretila od Rudolfa. Njegova politika na naših tleh začenja iti za tem, da zagotovi težko prisvojeno. Z bogatimi privilegiji skuša pridobiti velike samostane, v mesta in gradove pošilja zveste češke posadke, od nezanesljivega plemstva zahteva talce.

Kako nevaren je bil novi zakonito izbrani nemški kralj, se je kmalu pokazalo. Že nekaj mesecev po izvolitvi je ukazal Rudolf, da se mora državi vrniti vse, kar ji je bilo protipravno odvzetega. Pri tem sta bili mišljeni predvsem babenberški vojvodini, državna fevda, ki ju je bil češki kralj s silo osvojil. Ker je Přemysl vendarle še upal na preobrat stvari, posebno na papeževo pomoč — ki pa je izostala — se ni vdal. Državna oblast je pritisnila znova. Že l. 1274 je sklenil nemški državni zbor, da izgubi češki kralj vse svoje vojvodine, ker jih ni doslej zaprosil od države v fevd. Oglejski patriarh in salzburški nadškof sta se nato postavila odkrito in odločno proti Přemyslu. Prvi je odklonil ponudeno zvezo s Čehom in mu odrekel vsakršno podelitev oglejskih fevdov, drugi se je na Přemyslovo povabilo sicer pojavil v Pragi, toda gladko odbil kraljeve zahteve. V odgovor je začela Přemyslova vojska pod vodstvom deželnega glavarja Milote iz Dědic pleniti zemljo salzburškega nadškofa. Že se je plemstvo očitno upiralo češkemu režimu. Avstrijski in štajerski dijaki so zapuščali svoje študije v Pragi. Odpor proti češkemu kralju se je širil tudi že v kroge, ki so mu bili do takrat naklonjeni. Nasprotstvo proti Čehom je začenjalo dobivati tedaj celó nacionalen značaj. Kazal se je v odporu domačinov in pristašev zakonito izvoljenega nemškega kralja proti češkemu vsiljencu in tujcem v deželi.

Přemysl pa je še nadalje vztrajal v posesti Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske. Za povabilo na državni zbor mu ni bilo mar, zato ga je leta 1275 zadel državni preklic. Naslednjega leta je napovedal kralj Rudolf svojemu neposlušnemu vazalu državno vojno. Koroško je zasedel Rudolfov zaveznik, goriško-tirolski grof Majnhard, Kranjsko Majnhardov brat Albreht, na Štajerskem se je izjavilo plemstvo za novega nemškega kralja. Češki stranki v deželi je zmanjkalo tal. Kastelani in uradniki Čehi so zbežali iz Štajerske, med njimi deželni glavar Milota iz Dědic. Grof Majnhard postane deželni glavar na Koroškem, Kranjskem in v Slovenski krajini. Končno so odpadli od češkega kralja tudi cerkveni krogi in mesta, ki so mu bila najdlje zvesta. Přemysl je tedaj uvidel, da je brezuspešno nadaljnje upiranje in je jeseni 1276 sklenil na Dunaju z Rudolfom mir. Da reši češke dežele, se je odpovedal Avstriji, Štajerski, Koroški, Kranjski in Slovenski krajini.

Skoraj dve leti nato je Rudolf ostal na Dunaju in izdal tu leta 1276 splošni deželni mir za Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko, ki naj bi v te dežele zopet uvedel pravno stanje, kakršno je bilo pred češko vlado. Naslednjega leta je Rudolf obnovil in razširil velike štajerske privilegije za ministeriale in se s tem skušal

prikupiti mogočnemu plemstvu. Pa tudi s privilegiji za mesta in cerkve ni skoparil. Nedvomno je, da je nemški kralj s takim ravnanjem pripravljaj ugodna tla za primer, ko mu bo mogoče podeliti tu na vzhodu proste državne fevde lastnemu rodu. Priprava za to so bili cerkveni fevdi, ki so jih prejeli Rudolfovi sinovi v teh, državi na novo priborjenih zemljah.

Přemysl se je po dunajskem miru samo umaknil. Na poraz in izgubljene dežele ni mogel pozabiti. Maščevanje mu je rojilo po glavi, iskal je zaveznikov in celo neke vrste »slovanska vzajemnost« naj bi mu bila sedaj v pomoč. V njenem imenu je klical Poljake »proti nenasitnim zahtevam Nemcev«. Zavezniki so mu tudi tisti velikaši v državi, ki jim načrti njihovega kralja Rudolfa glede pridobitve vzhodnih dežel na njegov rod niso bili pogodni. Nove češko-nemške sovražnosti so izbruhnile spomladi leta 1278, 26. avgusta pa je bila odločilna bitka pri kraju Dürnkrut na Moravskem polju, vzhodno od Dunaja. Na Rudolfovi strani so se borile poleg ogrskih zaveznikov in državne vojske tudi čete iz Štajerske, Koroške in Kranjske. Boj je bil dolgo časa neodločen, nekaj časa se je sreča nagibala celo na Přemyslovo stran, končno se je odločila za Habsburžana. Po junaškem boju je na bojnem polju obležal sam češki kralj Přemysl Otakar II., po svojih zmožnostih eden prvih med kralji iz rodu Přemysl. »Rudolf iz Habsburga je strl napuh slovanskega žezla«, piše eden nemških sodobnikov.

Po Dürnkrutu je bilo treba urediti politično-teritorialne zadeve med Donavo in Jadranom. Najprej nadaljuje Rudolf politiko pridobivanja najvplivnejših, vendar ima stalno pred očmi, kako bi čimprej v teh vzhodnih deželah zasidral svoj lastni rod. Vovbrški grof Ulrik zahteva za svojo ženo zaradi sorodstvenih zvez delež od babenberske in spanheimske dediščine; v zakup dobi med drugim gospostvo Laško in vrsto gradov. Mogočnemu ministerialu Fridriku iz Ptuja zastavi Rudolf za dve leti mesto, grad in gospostvo Ptuj. Največ je pa moral nemški kralj prepustiti svojemu glavnemu vojnemu in političnemu zavezniku goriško-tirolskemu Majnhardu. V oktobru ali novembru 1279 je dotedanjemu deželnemu glavarju Koroške, Kranjske in Slovenske krajine dal v zakup — ne v fevd — Kranjsko s Slovensko krajino, kot državnemu namestniku pa podelil v upravo vojvodino Koroško.

S počasnostjo in previdnostjo, ki je značilna poteza habsburške politike, je Rudolf znalapeljati niti tako, da je že leta 1281 mogel postaviti svojega sina Albrehta za državnega upravitelja v Avstriji in na Štajerskem, v decembru leta 1282 predati obema sinovoma Albrehtu in Rudolfu obe deželi kot državni fevd, na Kranjskem in

v Slovenski krajini pa jima podeliti staro oglejsko deželno upraviteljstvo. Oglejski patriarh in njegove pravice do Kranjske so potisnjene povsem ob stran. Vendar so ostali na Kranjskem in v Slovenski krajini zakupniki še nadalje goriško-tirolski grofje, ki jim je pripadel dejansko večji del pravic, Habsburžanom pa, čeprav so bili pravi deželni knezi, le manjše. Naslednjega leta je kralj Rudolf podelitev iz leta 1282 spremenil in določil, naj ima od obeh sinov le Albreht oblast in pravice v omenjenih deželah. Le ako bi Albrehtova veja izumrla, naj ji slede potomci sina Rudolfa.

Tako se je rod Habsburg ustalil na slovenskih tleh. V naslednjih stoletjih si njegova politika prizadeva za čim večjo poglobitev in razširitev oblasti in vpliva na slovenskem ozemlju ter temu sednjih pokrajinah.

HABSBURŠKO-GORIŠKO RAVNOTEŽJE 1282—1335. Z vidika političnega zedinjevanja slovenskih pokrajin pomenja rešitev vzhodnoalpskih vprašanj v letih 1279 in 1282 nasproti Přemyslovi dobi korak nazaj. Medtem ko so bile pod Přemyslovcem že skoraj politično zedinjene, je po Dürnkrotu nastal politični dualizem in ravnotežje dveh mogočnih rodov: Goriško-Tirolski in Habsburžani si do leta 1335 dele odločilno besedo v Vzhodnih Alpah in na Krasu.

Habsburžan, tujec, ima sprva težave v naših deželah. Albreht, prvi avstrijsko-štajerski vojvoda iz novega rodu, je skušal s strogim absolutizmom zopet urediti razmere v deželi, kjer sta pravni red in finance za dobe medvladja silno trpela. Za prvega finančnega uradnika na Štajerskem je postavil opata Henrika iz Admonta. Albrehtova politika je pa naletela na silen odpor pri štajerskem plemstvu, ki je najbolj zamerilo opatovo strogo finančno poslovanje, vojvodu pa nepotrditve njihovih starih stanovskih in deželnih privilegijev. Domača nasprotstva so znali izrabiti zunanji sovražniki, saj so se kaj kmalu pojavili s svojimi zahtevami. Med prvimi je bil češki kralj Václav II., ki ni mogel pozabiti, da je njegov oče nekoč gospodoval na Avstrijskem, Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Kot del očetove dediščine je zahteval predvsem »svojo deželo« Koroško-Kranjsko. Češka nasprotovanja so v skupnih koristih zbližala Habsburžane in Goriško-Tirolske; grof Majnhard, ki je že od leta 1279 upravljal Koroško le kot državni namestnik, je leta 1286 sprejel deželo kot državni fevd. Dne 1. septembra tega leta je bil goriško-tirolski grof po starodavnem običaju na Gosposvetskem polju svečano umeščen in ustoličen kot vojvoda koroški. Obred ob tej priliki popisuje štajerski kronist Otokar.

Dokler je živel stari kralj Rudolf, se ni protihabsburško nasprotstvo preveč vidno pokazalo. Po Rudolfovi smrti (1291) pa se od vseh strani zgrnejo nasprotniki Habsburžanov, posebej še absolutističnega režima Albrehtovega in njegovega zaveznika goriško-tirolskega Majnharda. Krogu štajerskega in avstrijskega plemstva ter češkega kralja so se pridružili številni svetni in cerkveni velikaši. Oglejski patriarh Rajmund ni mogel preboleti, kako je bil opeharjen za posest svoje cerkve in svetno oblast na Kranjskem, zato je zahteval vrnitev Ljubljane z vsemi gradovi, ministeriali in pritlikljinami. Salzburški nadškof se je čutil zelo ogroženega po strogem izvajanju Albrehtove deželnoknežje oblasti na Štajerskem, zato je bil že nekaj let v boju z vojvodom. Vojvoda Spodnje Bavarske spada med vnete pomagače salzburškega nadškofa. Grof Ulrik Voybrški, eden najmogočnejših fevdalcev tistih časov v naših krajih, priglaš

CELJSKI GROF FRIDERIK II. NA TURNIRJU

(podoba v kroniki o koncilu v Konstanzu Ulrika iz Richenthala, rokopis A 17, 21, list 31', v Univerzitetni biblioteki v Pragi)

po svoji ženi zahteve do nekdanje babenberške dediščine. Od inozemskega plemstva se znajde v protihabsburškem krogu grof Ivan iz ogrskega Güssinga. Na strani habsburško-majnhardske zveze pa vidimo Majnhardovega brata, goriškega Albrehta, v zavezništvu s krškim knezom Ivanom Frankopanom.

Habsburžanu Albrehtu in goriško-tirolskemu Majnhardu se je posrečilo v kratkem razbiti zvezo, ki je segala od Ogrske-Hrvatske do Tirola in od Češke do Jadrana. S potrdilom deželnih privilegijev in odpustom opata Henrika je Habsburžan navezal nase najpoprej štajerske plemiče. Nemške kraljevske krone, po kateri je hlepel,

sicer ni pridobil, zato pa je v uvidevnosti položaja takoj priznal novega kralja Adolfa Nasavskega in ta mu je nato podelil njegove dežele v ponoven fevd. Končno so se z Albrehtom pogodili še oglejski patriarh, salzburški nadškof in spodnjebavarski vojvoda, z njimi tudi njihovi manjši pomagači. Od koroških plemičev se je končno vdal Albrehtu na milost in nemilost tudi najsrđitejši njegov in goriško-tirolskega Majnharda nasprotnik — grof Ulrik Vovbrški.

Habsburška oblast v novopridobljenih deželah je tako prebrodila težko krizo. Habsburžan in Goriško-Tirolski sta leta 1292 zmagała. Njun uspeh pomenja silno utrditev deželnoknežje oblasti na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, obenem pa za te dežele tudi dolgo dobo miru in politične nerazgibanosti. Za slovensko zemljo se poslej ne bje več tako živa politična borba, kot smo ji sledili že skozi sto let. Ob zatonu 13. stoletja se po ponesrečenem protihabsburško-goriškem uporu politične razmere pri nas ustalijo. Glavna zanimanja obeh prvih političnih gospodarjev v naših krajih, Habsburžanov in Goriško-Tirolskih, so usmerjena drugam. Avstrijsko-štajerskemu Albrehtu je neprestano po glavi nemška kraljevska krona; po zmagi nad kraljem Adolfom in po njegovi smrti jo leta 1298 tudi doseže. Goriško-tirolski Majnhard se na Kranjskem in Koroškem sicer trudi za pridobitev odtujene posesti, ali ne tako sistematično kot v deželi Tirolski, saj to smatra slejkoprej za svojo glavno pokrajino. Na kranjskih in koroških tleh se mudi Majnhard le poredko.

Štajerska, Koroška in Kranjska so politično nerazgibane tudi pod Majnhardovimi in Albrehtovimi nasledniki. Grofu Majnhardu sledi leta 1295 na Koroškem, Kranjskem in Tirolskem njegov sin Henrik. Mlademu, za visokimi cilji stremečemu grofu, pa te dežele niso zadostovale. Leta 1306 so na Češkem s kraljem Vaelavom III. izumrli Přemyslovci in nemški kralj Albreht je smatral to priliko za ugodno, da bi pridobil Češko za habsburški rod. S tem je pa prišel navkriž z Goriško-Tirolskim, koroškim vojvodom Henrikom, ki je imel za ženo eno izmed sestra zadnjega Přemyslovca in je tudi zahteval češke dežele zase. Prejšnje zavezništvo med Goriško-Tirolskimi in Habsburžani se je zaradi češke dediščine izprevrglo v hudo nasprotstvo in je vzhodnoalpske in sosednje dežele pognalo v dva vojna tabora. Velik del odločilne vojne za češko krono se bje na slovenskih tleh. Oglejski patriarh, goriški grof, grofje Ortenburški, Vovbrški in Pfannberški, svobodni gospodje Žovneški, cerkveni knezi salzburški, bamberški in krški stoje na strani Habsburžanov; tem se posreči pridobiti na Kranjskem in Koroškem važne postojanke, med drugimi na Kranjskem

Višnjo goro in Kranj, na Koroškem pa Št. Vid, Celovec in Velikovec. Samostan Gornji grad je na strani Henrikovi, a mora zaradi napadov Vovbrških in Zovneških mnogo prestati. Habsburška zveza poseže tudi preko državnih meja, ko na sestanku v Mariboru leta 1308 sklene Habsburžan vojvoda Friderik zvezo s hrvatskimi grofi Babonići in z grofom Dujmom Frankopanom. Hrvatska gospoda se obveže z vojaško in denarno pomočjo, za to pa dobe Babonići v zakup vrsto posestev ob spodnji Krki in v Gorjancih. Tudi smrt nemškega kralja Albrehta (leta 1308 ga je ubil nečak) ni končala vojevanja. To poteka sedaj največ v štajerskem Podravju, ki ga Ulrik iz Walseeja brani proti vpadom Henrikovega zaveznika, ogrskega grofa Henrika iz Güssinga. Slovenj Gradec, ki so ga koroški vojvodi imeli od oglejske cerkve v fevd, so po večdnem obleganju zavzeli združeni grofje Vovbrški, hrvatski Babonići in krški škof. Šele mir, sklenjen avgusta 1308 v Znojmu, je zaenkrat končal vojevanje za češko krono. Habsburžani se odrečejo Češki in priznajo Henrika za češkega kralja, obdrže pa vse, kar so pridobili na Koroškem in Savinjskem.

Še med vojno za češko krono je svobodni gospod Ulrik iz Žovneka stopil med vazale Habsburžanov, tako da je prostovoljno svojo lastno posest Žovnek, Ostrovico, Šenek in Liebenstein tem predal in jo nato zopet kot fevd od njih sprejel. S tem je eden najstarejših in najvplivnejših rodov Savinjske doline pristal na Habsburžane in njihovo politiko. Kmalu se je Habsburžanom posrečilo dobiti tudi deželno gospodstvo nad celotno Savinjsko pokrajino. Mir, sklenjen julija 1311 med Henrikom Koroškim in Habsburžani, spopolnjuje znojmsko pogodbo iz leta 1308. Slovenj Gradec, ki ga je habsburška stranka leta 1308 z vojaško silo zavzela, je dobil zopet Henrik, zato pa predal Habsburžanom Slovensko Bistrico in Savinjsko pokrajino to in onstran Save, ti pa jo združijo s svojo štajersko deželo. Takrat so se južne meje Štajerske pomaknile do Save in pri Radečah ter za Kumom segle celo preko nje. Ozemeljska oblika Štajerske na jugu je s pridobitvijo Savinjskega v glavnem zaključena. V naslednjih stoletjih imamo le nekaj manjših mejnih poprav. Slovenj Gradec so prejeli Habsburžani leta 1362 kot fevd oglejske cerkve, ga zastavljali štajerski gospodi in s tem začeli mesto in okoliš polagoma prištevati Štajerski.

S Savinjsko pokrajino so posegli Habsburžani na ozemlje, ki je nekoč pripadalo stari Kranjski. Starim političnim zvezam med Savinjsko krajino in Kranjsko moremo slediti še do 14. stoletja. Sama ožja Kranjska je pa bila še vedno v zakupu Goriško-Tirolskih. Ker je imel edini moški potomec le-teh, Henrik, eno samo

hčer, Margareto po imenu, je postajalo vprašanje nasledstva njegovih zemelj od leta do leta bolj pereče.

Margareta je imela za moža Luksemburžana Ivana Henrika, sina češkega kralja Ivana. Da ne bi Luksemburžani nasledili celokupno Henrikovo dediščino in bi tako postal rod premogočen, je takratni nemški kralj Ludvik iz rodu Wittelsbachov, nasprotnik Luksemburžanov, obljubil Habsburžanom za primer Henrikove smrti podelitev Koroške kot državnega fevda. Kranjska pa bi jim le kot v zakup dana zemlja morala itak pripasti. Habsburžani so v naslednjih letih s previdno politiko pripravili pridobitev Koroške in Kranjske.

Habsburžani so Henrika Koroškega že pred njegovo smrtjo znali pregovoriti, da je postavil za deželnega glavarja na Kranjskem in v Slovenski marki Friderika Žovneškega, vernega pristaša habsburške politike na jugu. S posebnimi zveznimi pogodbami so si nato za primer Henrikove smrti zagotovili naklonjenost salzburškega nadškofa, bamberskega škofa ter goriških in ortenburških grofov. Ko je 4. aprila 1335 umrl Henrik Koroški brez moških potomcev, so Kranjska, Slovenska marka in Koroška brez težkoč pripadle Habsburžanom, ki sta jim takrat bila na čelu brata Albreht in Oton.

Tako je zaključeno tretje obdobje habsburškega osvajanja slovenske zemlje in preko nje prodiranja proti morju na jugu. Prvo je privedlo leta 1282 do dejanske oblasti nad štajerskim Podravjem, drugo jim je leta 1311 naklonilo Savinjsko, tretje je pa leta 1335 postavilo habsburške mejnike že na kraške prehode. V pol stoletju se je previdni politiki Habsburžanov posrečilo, da so pomaknili meje svoje deželnoknežje oblasti od Pohorja in Konjiške gore do Krasa, vrhov Julijskih Alp in Kanalske doline. Habsburžani postanejo tako bližnji sosedje oglejskemu patriarhu in goriškemu grofu. Z obema so že leta 1335 sklenili ožje zveze.

Dne 2. maja leta 1335 je podelil cesar Ludvik habsburškima bratoma Koroško kot državni fevd. Točno dva meseca kasneje je bil vojvoda Oton, prvi iz nove dinastije, po starodavnem običaju na Gosposvetskem polju umeščen za vojvodo in je sprejel deželo v svojo posest. Nato se je odpravil na Kranjsko, ki ga je splošno priznala. Friderik iz Žovneka ostane še nadalje kranjski deželni glavar.

Previdno zasnovane zveze in hitra akcija Habsburžanov je bila na mestu, kajti mogočni Luksemburžani — od katerih je imel eden za ženo hčer zadnjega koroškega vojvode iz rodu Goriško-Tirolskih — niso odnehali od zahtev do Henrikove dediščine in so se v dosego

svojih ciljev zvezali celó z Ogri. Že je bila na obzorju habsburško-luksemburška vojna, vendar pa ni izbruhnila, kajti češki kralj Ivan se je leta 1336 v imenu luksemburške stranke odpovedal na korist habsburški Koroški, Kranjski in Slovenski krajini.

Habsburžani so z dediščino po koroškem Henriku postali leta 1335 deželni gospodje treh vzhodnoalpskih dežel, v katerih je prebival večji del Slovencev. Že takrat se je pokazalo, da skupne koristi vežejo Štajerce, Korošce in Kranjce. Ta skupnost, ki je v bodočnosti privedla do posebne notranjeavstrijske deželne skupine, se je že kmalu potem pokazala, ko so se te tri dežele združile pod eno dinastijo. V Nemškem Gradcu so se že leta 1338 sestali stanovski odbori vseh treh deželá na zasedanje in dosegli potrditev enako glasečih deželnih privilegijev za Koroško in Kranjsko; ti pa so zopet prilagojeni besedilu onih za Štajersko. Skupen nastop, ki se tu kaže, ima povsem značaj stanovskih potreb. Le plemstvo, duhovščina in mesta se družijo v skupnih koristih. Kmet sicer predstavlja večino ljudstva v teh deželah, a je iz političnega življenja izločen. Ni govora o kaki narodnostni skupnosti, ki bi vezala te tri dežele, od leta 1335 habsburške. Če pravi koroški zgodovinar Ivan Vetrinjski, da so leta 1338 prosili kranjski in koroški plemiči svojega vojvodo za izenačenje svojih privilegijev s štajerskimi, »da bi iz njih in Štajercev nastal en narod«, je pri tem razumeti interesno skupnost politično privilegiranih razredov v treh deželah, ne pa mogoče kakršnokoli narodnostno skupnost.

Leta, ki slede zedinjenju Štajerske, Koroške in Kranjske pod Habsburžani, so za te dežele doba zunanjega in notranjega miru. Skalile pa so ga nekatere velike elementarne katastrofe. Velika kuga je pobrala v letih 1348—1350 na tisoče ljudi. Za leto 1338 beležijo letopisi roje kobilic, za leto 1348 pa velik potres, ki je na Koroškem sprožil usad z Dobrača, zasul sedemnajst vasi in zajezil reko Ziljo.

PRODİRANJE HABSBURŽANOV NA MORJE. S pridobitvijo Kranjske so se Habsburžani na zračno razdaljo 40—50 kilometrov približali morju. V sledečih desetletjih se vztrajno prizadevajo predrati kraško pregrajo, ki jim je še zapirala pot do Tržaškega zaliva in Kvarnera. V dosego tega namena je bilo treba uravnati primerno politiko nasproti gospodom, ki so takrat imeli odločilno besedo med Kvarnerom in Furlanijo. To so bili oglejski patriarh, goriški grof in beneški dož.

Najmanj nevaren tekmeč je bil prvi. Od smrti zadnjega velikega patriarha nemškega rodu, Bertolda iz rodbine Andechs (1251), politično in gospodarsko patriarhova država naglo propada. Pa-

triarhova svetna oblast, ta ustanova rimsko-nemškega imperija ob vratih Italije, Nemčije in Balkana, se ruši obenem z veličino srednjeveškega cesarstva. Z Gregorjem de Montelongo (1251—1269) zasede prvič po stoletjih Italijan staroslavno oglejsko stolico. Slede mu skoraj izključno Romani, ki vodijo patriarhat iz nemško-cesarskega okolja visokega srednjega veka v italijansko-papeško območje. Gospodarski propad gre vzporedno s političnim preobratom. Trgovska politika silnih Benetk je obkroževala vedno bolj tudi patriarhovo državo in ni trpela poleg prapora sv. Marka v zgornjem Jadranu še drugega. Oglejsko-beneške trgovske pogodbe 13. stoletja jasno kažejo, kako je Oglej počasi, toda stalno popuščal Benetkam na korist. Gospodarsko obkroževanje in politični neuspehi so povzročili tudi naglo finančno propadanje Ogleja ter vedno globlje pogrezanje v dolgove. Iz dolgov se je patriarhat sicer od časa do časa na videz reševal na ta način, da je zastavljal svojo zemljiško posest in njene dohodke, takó tudi na slovenskih tleh, toda trajno ga to ni moglo rešiti pred neizbežnim gospodarskim in s tem povezanim političnim propadom. Končno je moral Oglej plačati dolgove za ceno svoje svetne oblasti v Istri in Furlaniji Benetkam v korist.

Od patriarha Gregorja de Montelongo naprej se silno krči tudi posest oglejske cerkve, ki jo nemočno cesarstvo ni več moglo ščititi. Prvi udarci so prišli iz Kranjske in Istre. Na Kranjskem sta oglejski posesti prizadejala zlasfi hude rane Ulrik Spanheimski in Přemysl Otakar II. Majnhardini in Habsburžani so samo nadaljevali razdiralno delo svojih prednikov. Na račun oglejske svetne posesti in oblasti so širili svojo zemljo, vse dokler ni svetno gospodstvo oglejskih patriarhov v 15. stoletju povsem propadlo.

V Istri je bil Oglej postavljen pred posebno zamotan političen položaj. Mesta, najpomembnejši politični in gospodarski faktor, so vezana sicer na patriarha kot na svojega svetnega gospoda, istočasno pa že od srede 12. stoletja s številnimi pogodbami gospodarskega in političnega značaja tudi na Benetke. Rastoča moč Benetk, ob vzporednem gospodarskem in političnem propadanju Ogleja, je istrske komune eno za drugo pehala v naročje republike sv. Marka, sicer še »s pridržkom patriarhovih pravic«, kar pa je v pogodbah le še gola formula. Od številnih istrskih komun in kastelov jih je leta 1386 le še deset pod oglejskim patriarhom. Iz mest in kastelov se širi beneška oblast tudi v podeželje, toda ne preko celega polotoka, osrednji in severovzhodni del je v oblasti goriških grofov.

Goriški grofje so zasnovali deželnoknežjo oblast v Istri na temelju bogate posesti lastne in fevdne zemlje. Njihovo ozemlje

KATARINA (KANTAKUZINA),

HIĆI DESPOTA DJURDJA BRANKOVIĆA, ŽENA GROFA ULRIKA II. CELJSKEGA

njej na desno brat Stefan, na levo brat Lazar

(slika na listini despota Djurdja za samostan Esfigmenu na gori Atos iz leta 1429)

začnejo sodobniki od začetka 14. stoletja naprej ločiti od oglejske in beneške Istre in jo imenovati grofijo ali »knežijo« Istro s Pazinom kot glavnim krajem. Ker so goriški grofje od cesarja Karla IV. dalje nemški državni knezi, njihove zemlje torej nemški državni fevd, se šteje tudi njihova istrska posest k »Nemčiji«, medtem ko začenjajo beneško-oglejsko Istro šteti k »Italiji«. Na ta način so

začeli deliti Istro na avstrijsko ali cesarsko po eni in beneško po drugi strani; ta delitev se je obdržala do konca beneške svetne oblasti (1797). Ob delitvi goriške posesti leta 1271 je goriško Istro obenem s posestjo v Furlaniji, ob Soči, na Krasu, Koroškem, Kranjskem in v Slovenski marki prejel grof Albreht I. Ob drugi delitvi goriške zemlje leta 1342 pa je veja, ki ji je načeloval grof Albreht IV., dobila posest v Istri, na Kranjskem in v Slovenski marki, druga, z grofom Henrikom III. na čelu, pa goriško zemljo v Furlaniji, ob Soči in na Krasu.

Razvoj na ozemlju Slovenskega Primorja in Istre gre po vsem tem v dveh smereh: 1. iz fevdalne razdrobljenosti in na ruševinah oglejske svetne oblasti, ki je s propadom srednjeveškega imperija izgubila svojo oporo ter pravico do obstanka, se dvigajo posamezni dinasti in ustvarjajo svoje dinastične oblasti, od katerih je najpomembnejša nova nastajajoča dežela v delih Posočja, Krasa in Furlanije, grofija Goriška z grofi Goriškimi; 2. vzročno povezan s političnim in gospodarskim dvigom Benetk, najpomembnejšim mestom na zgornjem Jadranu, pa gre — seveda v primerni razdalji — razvoj istrskih mest; v odporu proti Ogleju jih dviga gospodarska in politična povezava z Benetkami.

Med sile ob zgornjem Jadranu, med propadajočo svetno oblast oglejskih cerkvenih knezov, v dinastično deželo oblikujočo se zemljo grofov Goriških ter silno naraščajočo gospodarsko in politično moč Benetk — med te tri glavne sile se pa začne v 14. stoletju vrviti še četrta: Habsburžani. To je bilo v zvezi z njihovo občo politiko v 14. in 15. stoletju, da bi predrli beneško-oglejsko-goriško pregrajo, ki jim je zapirala pot do južnega morja. V etapah si jo krčijo, prodirajo preko kraških prehodov čimdalje bliže morju. Poprej oglejska Zgornja Vipava je že leta 1344 v habsburških rokah, medtem ko si oglejsko Spodnja Vipavo laste ob istem času goriški grofje. V sporu, ki ga je imel vojvoda Albreht II. z oglejskim patriarhom Bertrandom (umrlim 1350) in njegovim naslednikom patriarhom Nikolajem (umrlim 1358), nezakonskim sinom češkega in nemškega kralja ter cesarja Karla IV., je pripadel Habsburžanom oglejski Lož in kmalu za tem tudi Spodnja Vipava.

Sin in naslednik vojvode Albrehta II., Rudolf IV., eden najbolj spretnih politikov iz rodu Habsburžanov (1358—1365), nadaljuje z uspehom in srečo protioglejsko politiko svojega očeta. Na kraških prehodih pridobiva nadaljnje postojanke, ob osebni navzočnosti leta 1360 na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem pa tudi pristaše. Turjaški se mu predajo kot fevdniki in dobe od njega oglejski fevd Nadlišek ob starem potu, ki vodi iz Ljubljanske kotline na Kras

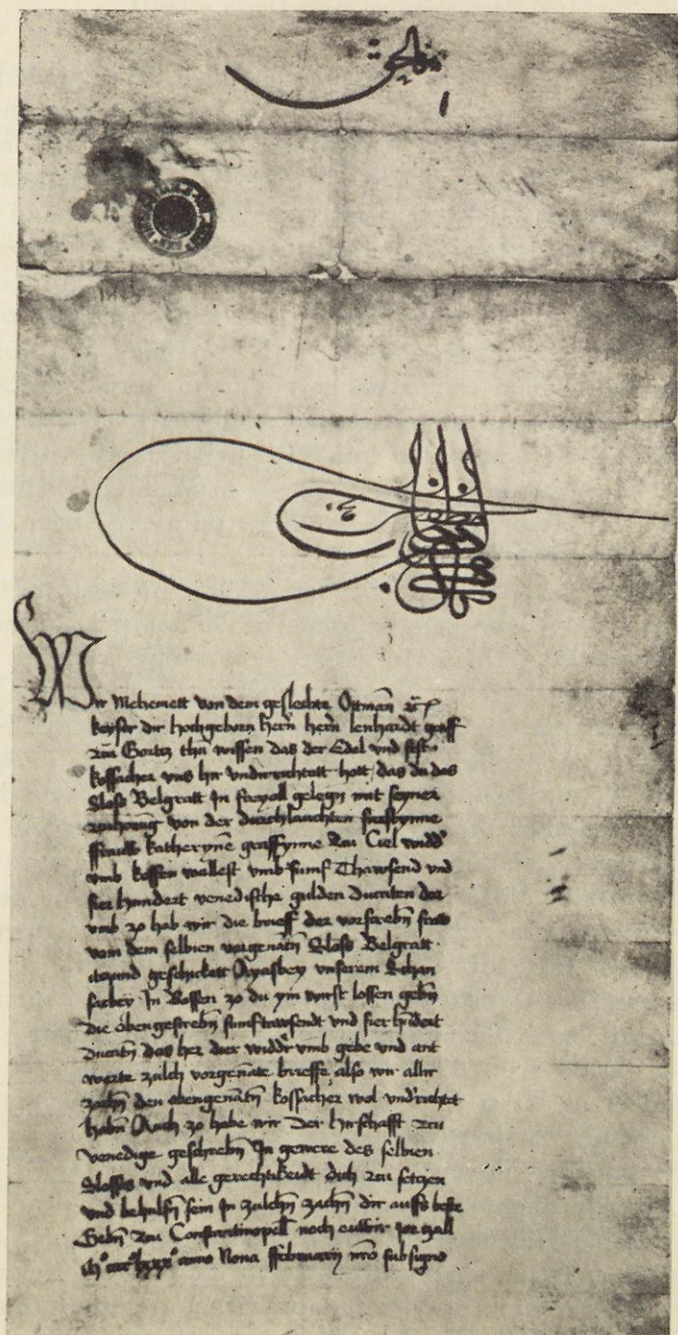
(1360). Ob tem pride kmalu zatem pod Habsburžane tudi Postojna. Gospod iz Predjame se zateče v varstvo mogočnega avstrijskega vojvode. Še dalje proti vzhodu se mu pridruži vrsta furlanskih plemičev. Da bi dosegel v območju zgornjega Jadrana še večje uspehe, se zveže Rudolf z ogrskim kraljem Ludvikom I. iz rodu Anjou. Habsburško-anžuvinska koalicija ni naperjena le proti Benetkam, ki jim je Ludvik z zadrskim mirom 1358 odvzel Dalmacijo »od sredine Kvarnera do Drača«, marveč tudi proti cesarju, Luksemburžanu Karlu IV., ki tako velikega porasta habsburške sile na jugu ni gledal s prijaznimi očmi. Za vojne je Rudolf patriarha (bil je takrat za patriarha Ludvik della Torre) ujetega pripeljal na Dunaj in ga prisilil, da je sklenil predhodni mir z zelo težkimi pogoji za Oglej. Končni mir, sklenjen 5. februarja 1362 s posredovanjem ogrskega kralja v hrvatski Koprivnici, je nekoliko omilil pogoje dunajskega predmiru. Rudolf je dobil od oglejskega patriarha v fevd Slovenj Gradec in Lož, zase in za svoje naslednike pa vse fevde oglejskega patriarhata na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, v Slovenski marki in na Krasu ter obljubo, da mu hoče patriarh izročiti še nekatere gradove v Furlaniji. Tudi cesar sedaj ne nasprotuje več habsburškemu vojvodu. V Brnu sklenejo Luksemburžani in Habsburžani leta 1364 dedno pogodbo. Istega leta je Kranjska povzdignjena v vojvodino, ko cesar Karel IV. dovoli Rudolfu IV., da se sme namesto »gospod Kranjske«, kot doslej, imenovati »vojvoda Kranjske«. Tudi z istrsko vejo goriških grofov sklene Rudolf leta 1364 dedno pogodbo; ta je Habsburžanom obetala nasledstvo v goriški Istri, delu Dolenjske in v Beli krajini. Habsburško že obstoječo in pričakovano oblast v krajih spodnje Kranjske naj okrepi premišljena gospodarska in prometna politika; njen najvidnejši zunanji znak je za časa vojvode Rudolfa ustanovitev novega meščanskega naselja Novega mesta (1365).

Težkih pogojev koprivniškega miru iz leta 1362 pa oglejski patriarh ni mogel pozabiti. Začel je ponovno sklepati zveze, naperjene proti Habsburžanom, tako leta 1364 z gospodom Frančiškom de Carrara iz Padove in goriškim grofom Majnhardom. Habsburška vojska je pod vodstvom Hermana Celjskega prodrla takrat do Tilmenta. To pot pa so bili uspehi na strani trozveze Oglej-Padova-Gorica in so se še povečali, ko je v začetku oglejsko-habsburške vojne Rudolf IV. leta 1365 v Milanu, kjer je iskal zaveznikov, umrl, patriarhu Ludviku pa sledil podjetni Markvard iz Randecka. Leta 1366 je premirje končalo oglejsko-avstrijsko vojno.

Ali uspeh Ogleja je bil le začasen. Habsburžani so bili na Krasu močnejši in na močnejšega so se po vrsti naslanjali veliki

vazali patriarhata od Kvarnera do Furlanije. To je pojav, ki ga moremo primerjati z istrskimi razmerami. Na Krasu odpadanje od Ogleja in naslanjanje na Avstrijo, v Istri odvracanje od patriarhata in pridruževanje Benetkam. Leta 1366 se pridruži Habsburžanom Hugon Devinski, najmogočnejši in najvplivnejši tega rodu. Velik del Krasa z Devinom, Premom, Senožečami, Gotnikom in del liburnijske obale z Reko, Kastvom, Veprincem in Moščenicami pride takrat v območje habsburškega vpliva in oblasti. Devinski se Habsburžanom priključijo kot deželni gospodje, niso pa — razen Senožeč — vzeli naštetih gospodstev od njih v fevd. Naglo, druga za drugo se vrste pridobitve naslednjih let, ki trdneje povežejo habsburško posest na jugu. Njihov red je tale: leta 1371 kupijo Habsburžani Postojno, ki so jo leta 1366 začasno izgubili; leta 1374 izumre z Albrehtom IV. istrska veja goriških grofov in po dedni pogodbi iz leta 1364 pripade Habsburžanom posest le-te v Istri in na kranjskih tleh. Na Kranjskem pridobi Avstrija gospodstva Šumberk, Žužemberk, Višnje gor, Sotesko, Hmeljnik, Mehovo in Metliko; v Istri postanejo habsburški Pazin, Lupoglava, Kožljak, Rakalj, Lovran, Brseč, Barban, Pičan, Trviž, Žminj in Momjan. Leta 1382 se končno podvrže Habsburžanom še Trst z okolico.

V Trstu se je svetna oblast tržaških škofov nad mestom in okolico začela že v 13. stoletju rušiti. Čimdalje več svojih pravic prepušča škof mestni občini: leta 1253 volitev konzulov in nižje sodstvo, leta 1295 višje sodstvo in skoraj še vse preostale pravice, ki jih je imel kot svetni gospod. Namesto škofa postane gospodar v mestu patriciat. Ob istem času se je Trst sicer branil političnega in gospodarskega varuštva Benetk, ali povsem obraniti se ga ni nikdar mogel, kajti v notranjosti je bilo mesto oslABLJENO zaradi borb in razrednih nasprotstev svojega prebivalstva (trgovci, zemljiški posestniki). Oglejski patriarh je sicer od leta 1254 imel državni vikariat nad mestom, a je bil preslab, da bi bil mogel Trst obvarovati pred vplivom mogočnih Benetk. Benetke pa so si s premeteno trgovsko politiko znale pridobiti gospodarski monopol v severnem Jadranu, tako da so mu manjša mesta in luke morale podleči. Benetke niso samo ovirale tržaške pomorske trgovine, kjer so mogle, temveč so tudi trgovino po suhem odvracale od tržaškega trga in pristanišča. Tako so skušale trgovino s Kranjsko uravnati na svoj Koper in s tem škodovati Trstu. Da bi se ubranili pred Benetkami, so se Tržačani leta 1369 podvrgli Habsburžanom. Avstrijska vojska Trstu, ki so ga takrat Benečani oblegali, ni mogla pomagati. Mesto se je moralo vdati in priznati beneško gospodstvo. V miru, sklenjenem leta 1370 v Šiški pri Ljubljani, so se Habsbur-

PISMO SULTANA MOHAMEDA II. GORISKEMU GROFU LEONHARDU

z dne 5. februarja 1480 o nakupu gradu Belgrada v Furlaniji, lastnini
 celjske grofice-vdove Katarine
 (originalna listina v Državnem arhivu na Dunaju)

žani proti plačilu 75.000 zlatnikov odpovedali Trstu Benetkam na korist. Končno pa se je beneške nadvlade Trst rešil za vojne, ko so se Genova, Padova, Ogrska in Oglej od leta 1378 dalje borili proti Benetkam. V turinskem miru leta 1381 so se morale Benetke odpovedati patriarhu na korist vsem pravicam do gospodstva nad Trstom. Negotov politični položaj v oglejskem patriarhatu in stalen strah, da bi se beneška oblast mogla ponoviti, je pa tržaško občino, ali bolje povedano, v njej prevladujočo avstrijsko stranko pripravil do tega, da se je drugič podvrgla Habsburžanom. Pri tem je bil nedvomno soodločilen račun na gospodarsko korist, obetajočo se iz trgovine s takrat že zelo obsežnim zaledjem, ki je bilo v oblasti Habsburžanov. Trst pripozna leta 1382 avstrijskega vojvodo Leopolda III. kot gospoda in čuvarja mesta in okolice. Občina obdrži še naprej svojo avtonomno ustavo, mora pa avstrijskega glavarja pripoznati nad seboj.

S pridobitvijo Trsta in okolice leta 1382 je prodiranje Habsburžanov preko slovenske zemlje k morju do malega končano. Od slovenske zemlje v Primorju edino še ozemlje goriških grofov, beneška zemlja v Istri ter ozemlje oglejskega patriarhata na Tolminskem, Bovškem in v Beneški Sloveniji ne pripoznava habsburškega vojvodo za svojega deželnega gospoda. Dodati je še zemljo sorodnikov in naslednikov leta 1399 v moškem rodu izumrlih Devinskih, gospodov iz Walseeja, ki so bili za svojo kraško (Devin, Prem, Senožeče, Gotnik) in liburnijsko posest (Reka, Kastav, Veprinac, Moščenice) državi skoraj neposredno podrejeni. Ker je vse kazalo in je bilo pričakovati, da bo tudi walseejska in goriška posest prej ali slej prišla pod Habsburžane, je stoletno borbo za politično prevlado nad slovensko zemljo ob koncu 14. stoletja smatrati za odloženo Avstriji in Habsburžanom v korist. Kazalo je, da bo večji del po Slovencih naseljene zemlje združen v politični enoti, ki si je v enem stoletju svojega širjenja preko slovenske zemlje znala pridobiti skoraj suveren položaj. V političnem oziru začenja Slovence združevati nova nastajajoča državna tvorba, Avstrija imenovana.

Niso pa bili Habsburžani v deželah, nastanjenih po Slovencih, ob koncu 14. stoletja že povsod neomejeni gospodarji. Nekatera gospodstva z imunitetnimi pravicami, neodvisna od deželnega gospoda, so za krajšo ali daljšo dobo še vedno resna ovira na potu k popolni teritorialni in stvarni izgraditvi habsburške oblasti na Koroškem, Štajerskem, Kranjskem, Krasu, v Posočju in Istri. Zgornja Koroška je še skoraj povsod v rokah Goriških in Ortenburških, Salzburga in Bamberga. V spodnji Koroški je bila habsburška

oblast bolje zasidrana, četudi jo tudi tukaj še trga ozemlje, ki je pripadalo Goriškim ter škofijama na Krki in v Bambergu. Na spodnjem Štajerskem še vzdržujeta poseben položaj glede svoje zemlje nadškofija Salzburg (Ptuj, Sevnica, Brežice) in škofija Krka (Vitanje, Podčetrtek, Pilštanj, Bizeljsko, dodati je na Kranjskem krški Mokronog). Na Kranjskem je glavna posest, ki Habsburžanom ne pripada, v rokah škofije v Freisingu (Loka) in škofije v Briksenu (Bled, Bohinj). Kras in Posočje z oglejsko, goriško, devinsko-walseejsko in beneško zemljo sem pa že omenil.

Posest, nahajajoča se v cerkveni roki, ni bila Habsburžanom pri izgrajevanju deželno knežje oblasti preveč nevarna; znali so jo prej ali slej pridružiti svoji zemlji in oblasti, jo zmanjšati oziroma jo spraviti pod svoj vpliv. Mnogo nevarnejša je za Habsburžane postajala oblast, ki si jo je, zlasti od okoli leta 1400 dalje, izgrajeval na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem fevdalni rod, imenovan grofje iz Celja. Stara zemlja svobodnih gospodov iz Žovneka (Sannegg), združena od 1322 z ono grofov iz Vovber, sto let nato (1418) v velikem obsegu pomnožena s posestjo grofov z Ortenburga in še z drugo, je na Koroškem (največ jo je v zgornjem delu dežele in v Labotski dolini), Štajerskem (predvsem zgornja in srednja Savinjska dolina) in Kranjskem (glavna posest: gospostva Radovljica, Ribnica-Kočevje in Krško) bila kot neke vrste veliki otoki razpostavljena med tisto, ki je pripadala Habsburžanom.

Prav dvig Celjskih, oprt v nemajhni meri na velike materialne vire, ki jim jih je dajala njihova obsežna posest, je zastavil vprašanje: ali se bo po sto let trajajočem poletu, ki je Habsburžane pripeljal od Dürnkruta do Jadrana, njihova oblast na slovenskih tleh in tudi drugod mogla in dala vzdržati. Odgovor na to vprašanje daje zgodovina naše zemlje v 15. stoletju.

PETNAJSTO STOLETJE — DOBA KRIZ IN PREHODA

POLITIČNE IN VOJNE KRIZE

Petnajsto stoletje je v zgodovini Slovencev in slovenske zemlje doba velikih kriz, ki kažejo, da je to stoletje izrazita prehodna doba v zgodovini Slovencev in slovenske zemlje. Politična kriza, povzročena po dvigu celjskih grofov, bi bila skoraj uničila velike pridobitve Habsburžanov na slovenskih tleh, družbene in gospodarske krize so izpodkopavale tri glavne stebre srednjeveške družbe, plemiča, meščana in kmeta, vojne in vojni pohodi pa so prizadevali Slovincem in njihovi zemlji zlasti v drugi polovici petnajstega stoletja neizmerno škodo. Pojavi, ki so spremljali te krize, niso omejeni le na slovensko zemljo in slovenske ljudi. Kolikor se kažejo med nami in na naših tleh, so povečini le del in odmev splošnega gospodarskega, družbenega, političnega in kulturnega stanja takratne Evrope; Slovenija je pri tem več ali manj soudeležena. Zaradi turških navalov trpi prav tako Hrvatska in Ogrska. Celjski grofje ne grade svoje dinastične oblasti le na slovenskih tleh (tu celo v manjšem obsegu) in ne vodijo svoje politike proti Habsburžanom le pri nas. Naš plemič, meščan in kmet preživlja prav take težke čase kot njegov tovariš na Hrvatskem ali Ogrskem, Češkem ali Nemškem. Slovenska zemlja je v vsem svojem političnem, družbenem, gospodarskem in kulturnem življenju v 15. stoletju že »evropeizirana«, živi z Evropo eno življenje. V svojem skrajnem zahodnem delu se prilagodi posebnim razmeram italške sosesčine, kjer prihaja pod močan vpliv beneške politike in beneškega kulturnega kroga, medtem ko se v svojem večjem delu usmerja v splošne družbene, gospodarske, politične in kulturne tokove pod nemškim vplivom stoječega osrednjega dela Evrope.

DVIG GROFOV CELJSKIH. Skromen in dokaj v temo zavit je začetek rodu bodočih Celjskih. Po gradu Žovneku (Sannegg) v Savinjski dolini, včasih po Savinji ali gradu Lembergu pri Poljčanah, ki mu je tudi pripadal, se od prve polovice 12. stoletja ime-

nuje ta rod v virih. Razen gradu Žovneka so imeli Žovneški še lastno posest ter fevde od oglejske in krške cerkve ter deželnega kneza v Savinjski in Kranjski krajini. Sredstva, ki jih Žovneški v 12. in 13. stoletju uporabljajo za dvig svoje moči, so ista kot pri mnogoteri fevdalni rodbini tistega časa na naših tleh; pridobivanje cerkvenega odvetništva, težnja pridobiti kar največ fevdov zlasti od cerkvene roke, pridobivanje zemlje z denarjem, stapljanje fevdne posesti z lastno zemljo v kar mogoče zaokrožene ozemeljske predele in končno spretno zasnovane rodbinske zveze s fevdalnimi rodbinami v bližnjem in oddaljenem sosedstvu. Tudi spretno finančno politiko, življenjsko neprekinjenost žovneškega rodu in teritorialno sklenjenost njihove posesti, zlasti na Savinjskem, je šteti med tista ugodna dejstva, ki so pospeševala obstanek in rast njihovega dinastičnega ozemlja. V Savinjski krajini so se Žovneški obdržali celo kot edini nekdanjih tamošnjih staroplemiških svobodnih rodbin.

Že prvi pomembnejših svobodnih gospodov Žovneških Konrad I. je ubral pot, ki je zlasti kasneje Celjanom pripomogla k porastu njihove moči; svoje hčere je dal v zakon pripadnikom imenitnih fevdalnih rodbin, njegovi sinovi pa so se prav tako poženili v krogih visokega plemstva. Od vseh teh zvez je bila za prihodnost najvažnejša oženitev dveh Konradovih sinov z groficama iz koroškega rodu Vobrških (Heunburg). Ti so bili v 13. stoletju v Savinjski krajini celo mogočnejši od Žovneških in ti so pravzaprav stari celjski grofje, kajti njihovo je Celje, mimo tega Šoštanj in še vrsta drugih posestev. Ko je rod Vovbrških leta 1322 izumrl, je nasledil njihov sorodnik, Friderik Žovneški, vobrško obsežno posest na štajerskih tleh — med drugim tudi grad in kraj Celje. Žovneški postanejo Celjski (grofje zaenkrat še ne) in Celje njihov glavni grad.

Hkrati so posebne politične razmere pripomogle Žovneškim — ali od 1322 dalje bolje Celjskim — do velike veljave in vpliva. Celjski so imeli to srečo, da so se skoraj vedno vezali s tistim, čigar je bila prihodnost. V tesni zvezi so s Habsburžani, ko se ti bore za krono Přemyslovcev, in ko postanejo njihovi vazali ter so njim uslužbeni, zraste pomen in moč Žovneško-Celjskih. Že Friderik I. postane deželni glavar na Kranjskem, kupi Krško ob Savi, poveča v znatnem obsegu z nakupom in fevdno pridobitvijo svojo posest v Savinjski krajini in doseže leta 1341 zase in za svoj rod grofovsko dostojanstvo. Od takrat se rod imenuje »grofje celjski«. Začenja se dobrih sto let trajajoč nagel porast grofov celjskih.

Grof Friderik I. (umrl leta 1360) je imel sinova Ulrika I. in Hermana I. Grof Ulrik I. se je mnogo vojskoval po svetu in ob teh

prilikah pripravljaj rodbinske zveze, ki so največ pripomogle, da so se Celjski tako naglo in visoko povzpeli. Že ga najdemo v stikih z evropsko visoko-fevdalno družbo one dobe. Skupaj z Anžuvinci, Luksemburžani in Habsburžani se bije na bojnih poljih v Dalmaciji, Srbiji, Bolgariji, posega — prvi Celjskih — na Balkan, se v Tirolu bori z ramo ob rami z Wittelsbachi, najdemo ga na severu v bojih s takrat še poganskimi Prusi. Doma pa je bil Ulrik I., kot že njegov prednik, deželni glavar kranjski. Vojno-kondotierska služba Ulrika I. je pripravila tla za rodbinske zveze njegovega brata in sina. Grof Herman I., drugi sin grofa Friderika I., je imel od 1361 (ali 1362) za ženo Katarino, hčerko bosenskega bana Štefana II. Kotromanića. Grof Viljem pa, sin že leta 1368 umrlega Ulrika I., se je pa oženil z Ano, hčerko poljskega kralja Kazimirja Piasta. Hčerka iz tega zakona, tudi Ana po imenu, je leta 1401 vzela za moža poljskega kralja Vladislava Jagiela.

Grof Herman I. in Viljem sta kmalu umrla (prvi 1385, drugi 1392). Glavar celjskega doma postane sin Hermana I., grof Herman II., ki ga moremo imenovati ustvaritelja velike sile Celjskih. Svoje javno delovanje je začel na podoben način kot stric in bratranec: z vojno službo v tujih zemljah. Že grof Viljem je imel pri izbiri svojih vojnih gospodarjev srečno roko, poiskal si jih je v Luksemburžanih, torej rodbini, ki bo za dolga desetletja odločevala v srednji Evropi. Ko je bil ogrski kralj Sigmund Luksemburžan po usodni bitki na Kosovem polju leta 1389 zaposlen v obrambi ogrskih meja, mu je celjski grof zvesto pomagal. To zvezo z Luksemburžani, prekaljeno in utrjeno na bojnih poljanah, nadaljuje tudi grof Herman II. Donašala je nedvomno njemu in drugim Celjskim tudi veliko materialno korist.

Herman II. pomaga ogrskemu kralju Sigmundu Luksemburžanu v njegovem bojevanju proti Turkom in ga v bitki pri Nikopolju leta 1396, v kateri je bila krščanska vojska poražena, pomaga rešiti pred turškim ujetništvom. Kralj Sigmund je takrat z malim spremstvom pod vodstvom grofa Hermana s težavo pribežal v Carigrad. Bitka pri Nikopolju je bila odločilna za nadaljnjo luksemburško-celjsko zvezo. Preizkušena v bojnem tovarištvu je ta postala za desetletja smernica celjske politike. Ob njej so Habsburžani porinjeni povsem ob stran. Vezati se ob prelomu 14. v 15. stoletje z rodod, ki je sicer Celjskim pomagal do naglega dviga, ni več kazalo. Zaradi pogostih delitev habsburških zemelj in čimdalje večjega vpliva stanov oslavljen položaj Habsburžanov ni bil tak, da bi mogel biti za Celjske še privlačen. Celjski, ali bolje povedano, grof Herman II. stavi vse svoje karte na Luksemburg in

dosega v zvezi s temi velike uspehe. Kot nagrado za pomoč in usluge prejme v letih 1397 do 1399 od kralja Sigmunda Varaždin in bogata posestva v Hrvatskem Zagorju. Ne le po rodbinskih zvezah, tudi po ozemeljskem obsegu se začne oblast Celjskih širiti na

NAPIS O TURSKEM NAPADU IZ LETA 1472

vzidan v zid cerkve v Cerknici,
pove, da so v nedeljo pred Mihielovim leta 1472 Turki to cerkev požgali

Ogrsko, Hrvatsko, Jadran in Balkan. Ponovna pomoč Hermana ogrskemu kralju v njegovih bojih in sporih z ogrskimi stanovi ter plemiči in pa z nemško-češkim kraljem Vaclavom je pripravljala Hermanu tla za nove uspehe, ki so dosegli višek, ko je dal celjski grof, prejkone leta 1406, svojo hčer, lepo Barbaro, za ženo kralju Sigmundu. Ko postane ta leta 1410 nemški kralj, je celjski

grof tast nosilca dveh kron. Že postajajo Celjski po ugledu in moči večji od Habsburžanov, ti pa se jim kar že ne upajo več nasprotovati. Nove ozemeljske pridobitve gredo pred ustvarjeno rodbinsko zvezo in vzporedno z njo. Leta 1405 prejme grof Herman v zalog Medjimurje, naslov bana slavonskega in pravico nameščati izpraznjen sedež zagrebške škofije. Že leta 1406 se glasi naslov grofa Hermana: grof celjski in zagorski, ban dalmatinski, hrvatski in slavonski.

Celje in Luksemburg stojita v najožjih zvezah. Skupaj ju najdemo na bojnih poljanah in na evropskih dvorih. Na cerkvenem zboru v Konstanzu spada Celjski v vrsto najodličnejših spremljevalcev kralja Sigmunda. Grof Herman II., oprt na rodbinsko in politično zvezo Celje-Luksemburg, je začel sistematično izpodkopavati Habsburžanom oblast v njihovih južnih deželah, to je v glavnem na slovenskih tleh. Leta 1418 je izumrl rod koroških Ortenburžanov, ki so imeli na Koroškem in Kranjskem bogato posest. Na podlagi dedne pogodbe, sklenjene z Ortenburžani že štirideset let poprej, so Celjski sedaj podedovali grofiji Ortenburg in Sternberg na Koroškem, s številnimi gospostvi tod in na Kranjskem (med drugim Radovljico, Ribnico in Kočevje). Z ortenburško dediščino so se Celjski globoko zajedli v habsburško zemljo na Slovenskem. Od Dunaja na Jadran usmerjeno habsburško prodiranje je v nevarnosti, da bo presekano in zaustavljeno po zemlji Celjskih, da bodo ondotne trgovske in prometne postojanke iz habsburških rok prešle v celjske.

Grof Celjski se je z vsemi sredstvi, političnimi in gospodarskimi, nasiljem in denarjem prizadeval učvrstiti celjsko moč in ni bil pri izbiri vsega tega prenatančen. Tudi zmede in rodbinski spori med posameznimi vejami habsburškega rodu so mu prišli prav. Močna ovira razmahu Celjskih pa je bila, da so bili še vedno fevdniki Habsburžanov. Tudi v tem so jim pomagali Luksemburžani. Kralj Sigmund je leta 1423 pripravil Habsburžana vojvodo Ernesta do tega, da se je odpovedal fevdnemu gospostvu nad grofom Hermanom. Bila je to velika pridobitev za Celjske, ki se štejejo odslej za »velikaše nemške države«.

Pod konec življenja je dosegel grof Herman še en velik uspeh, ki bi bil mogel imeti velike posledice, ako bi se bil dokončno ostvaril. Celjski so drugič navezali zveze z Bosno. Za prvim Hermanom, ki je imel za ženo eno Kotromaničev, je bil to njegov sin Herman II., po materi torej slovanske krvi. Dosegel je od bosenskega kralja Tvrtka II. odločitev, datirano 1427 v Bobovcu v Bosni, da pripade kraljevina Bosna grofu Hermanu in njegovim naslednikom, ako bi

Tvrtko umrl brez zakonitih naslednikov. Zaradi ogrskega in turškega nasprotovanja se načrt bosenskega nasledstva ni uresničil. Grof Herman II. je umrl leta 1435 v Bratislavi. Pokopali so ga v njegovi pobožni ustanovi kartuzijanskem samostanu v Pleterjih pod dolensjkimi Gorjanci.

Od sinov grofa Hermana II. je postal naslednik celjskih zemelj, gospostev in dostojanstev njegov prvorojenec Friderik II., očetu po načinu življenja in politiki le malo podoben. Ta je že od leta 1388 imel za ženo Elizabeto, hčerko kneza Štefana Frankopana z otoka Krka. Elizabetina dota je bil Bakar, s tem za Celjske upanje za dostop do morja. Friderik pa ni živel v najboljših odnosih z ženo. Ljubezen do Veronike iz Desenice — tako je šel ljudski glas — je pripeljala do uboja Frankopanke. Našli so jo v Krapini mrtvo v postelji (1422), nato se je Friderik poročil z Veroniko. To pa ni bilo po volji staremu grofu Hermanu niti kralju Sigmundu. Herman je povabil sina v Budim in tam z danskim kraljem vodil preiskavo proti sinu. Friderik se je z Veroniko sicer skušal leta 1425 umakniti v Benetke, a se mu ni posrečilo; nato je dal stari Herman sina vreči v ječo, Veroniko pa je postavil pred celjsko sodišče, češ da je sina s čarovnijo premotila. Celjsko trško sodišče jo je pa po zaslugi njenega zagovornika oprostilo, toda Herman jo je dal na gradu Ostrovici utopiti v kadi (1425).

Še en uspeh žilave politike grofa Hermana II., čeprav ga ni doživel, je bilo povišanje Celjskih v državne kneze rimsko-nemške države. Cesar Sigmund je 30. novembra leta 1436 povzdignil grofa Friderika, njegovega sina Ulrika in vse njune naslednike v poknežene grofe, jim podelil grofije Celje, Ortenburg in Sternberg kot državne fevde in te povišal v državne kneževine. Celjski naj imajo poslej visoko sodstvo neposredno od države, imajo svoje plemiško sodišče v Celju, rudogorski regal in pravico kovati lasten novец.

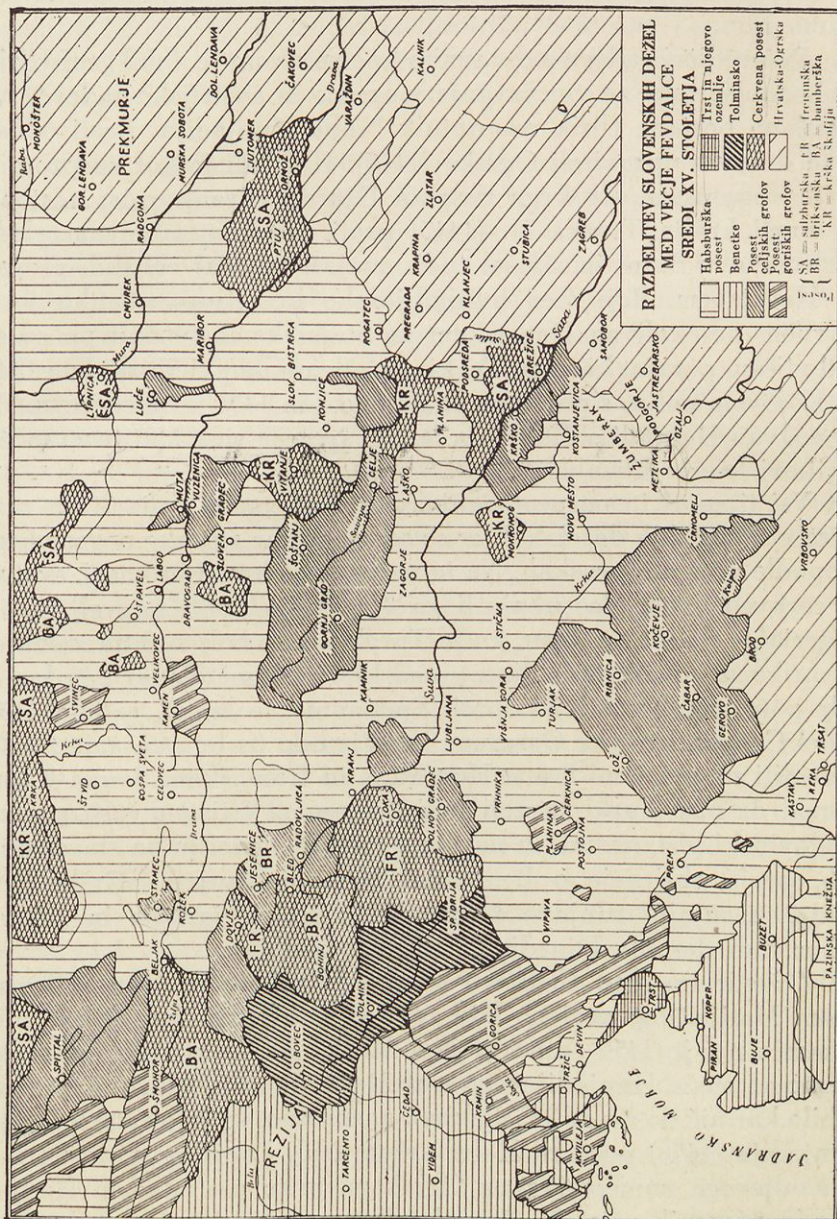
Z aktom iz leta 1436 je dosegla borba Celjskih za osvoboditev od Habsburžanov svoj višek. Celje je odslej podrejeno edino le in neposredno vladarju in kroni, habsburško posredništvo in gospodstvo je izločeno. Celje se je Habsburgu v Alpah in na Krasu v taki meri odmikalo, da je že grozila habsburško oblast na slovenskih tleh prerasti nova celjska kneževina, ki bo Habsburgu zaprla pot do južnega morja. Vrh tega so tudi mogočni Walseejci, dediči in nasledniki Devinskih ob Kvarneru in na Krasu, dosegli dve leti poprej (1434) od Luksemburžanov krvno sodstvo na vseh svojih gospodstvih, na katerih so bili državi skoraj neposredno podrejeni. Od furlanske in istrske strani pa se je ob istem času ojačil pritisk Benetk, ki so leta 1420 strle in nasledile svetno oblast oglejskih

patriarhov. Vse je kazalo, da so bili veliki naporí Habsburžanov, s katerimi so se preko slovenske zemlje dokopali do morja, zastonj in da bodo na jugu Celjski njihovi dedíči.

Nasprotno pa snujejo Celjski še nadalje svojo proti jugovzhodu usmerjeno dinastično politiko. Preizkušena sredstva le-te, rodbinske zveze, uporabljajo tudi tukaj in zopet tukaj. Grof Ulrik II. je bil sin grofa Friderika iz njegovega zakona z Elizabeto Frankopanko. Njegova žena pa je bila od leta 1433 Katarina ali Kantakuzina, hčerka srbskega despota Djurdja Brankovića.

Odkar so postali Celjski državni knezi, so bili njihovi odnosi do Habsburžanov v Notranji Avstriji še posebno napeti. Po letu 1436 je prišlo do dolgotrajnega vojskovanja, v katerem je zlasti trpela slovenska zemlja. Zapovednik Celjskih, češki plemič Jan Vitovec, je s svojimi najemniškimi četami napadal in plenil posest Habsburžana vojvode Friderika in njegovih zaveznikov na Štajerskem in Kranjskem. Hkrati so znali Celjski izkoristiti nasprotstva ene veje Habsburžanov do druge. Medtem ko se je grof Ulrik II. vojskoval z vojvodo Friderikom, je bil obenem v najboljših odnosih do vojvode Albrehta, ki je v letih 1438 do 1439 združeval kot kralj nemško, češko in ogrsko krono. Grof Ulrik je bil tedaj njegov namestnik na Češkem. Tudi po Albrehtovi zgodnji smrti je držal Ulrik II. z Albrehtovo vdovo Elizabeto in njenim mladoletnim sinom Ladislavom; leta 1440 ga je celo okronal za ogrskega kralja.

Vmešavanje grofa Ulrika v vprašanja nasledstva ter varuštva mladega Ladislava, s tem zopet v notranje zadeve in razprtije na Ogrskem, Češkem in v Avstriji, je postalo za grofa Ulrika in bodočnost celjskega rodu usodno. Celjski Ulrik se je v svoji neizmerni lakomnosti po oblasti, daleč od preišljene diplomatske linije starega grofa Hermana, zapletel v zamotane notranje razmere dežel in držav v srednjem Podonavju, si nakopal tod silna nasprotstva in si zaplodel kali lastnega pogina. V boju z največjim svojih nasprotnikov, Habsburžani, pa so Celjski zmagoviti. Habsburško-celjska dedna pogodba iz leta 1443 priznava in znova povišuje Celjske v državne kneze. Med Celjskimi in Habsburžani je sklenjena celo vzajemna dedna pogodba: če bi izumrli Habsburžani, naj pripade njihova istrska posest ter del kraške (Postojna, Vipava), kranjske (Metlika, Mehovo, Kostanjevica, Novo mesto) in savinjske (Laško, Žalec, Vojnik) Celjskim, ako bi pa Celjski izumrli pred Habsburžani, naj pa ti dobe vsa njihova posestva v nemški državi. Ta pogodba, sklenjena s Habsburžanom Friderikom, od 1440 nemškim kraljem, je za razplet dogodkov velevažnega pomena. — Drugo dedno pogodbo, nič manj važno za morebitno

nasledstvo, sklenejo Celjski 1451 z Walseejci, gospodarji Krasa in zgornjega Kvarnera; če bi se uresničila, bi pridobili na Reki dostop do morja.

Po ureditvi zadeve z državnim kneževstvom je dobil grof Ulrik svobodnejše roke za vmešavanje v ogrske in avstrijske zadeve. Na Ogrskem postane Ulrik nasprotnik Ivana Hunjadija, zlasti odkar je ta državni upravitelj Ogrske (1446). Hunjadi je kot nasprotnik Ulrikovega tasta, srbskega despota Djurdja Brankovića, nastopil po smrti kralja Tvrtka II. (1443) proti celjskim zahtevam glede nasledstva v Bosni in skušal tudi omajati položaj celjskih grofov na Hrvatskem. Boji med hunjadijevsko in celjsko stranko so v glavnem potekali na Hrvatskem in Štajerskem, končali pa so se pod vtisom poraza, ki so ga Turki prizadejali ogrski vojski leta 1448 na Kosovem polju, s pogodbo, sklenjeno leta 1451 v Smederevu. Po tej je Ivan Hunjadi obljubil, da bo dal svojega sina Matijo za moža Ulrikovi hčerki Elizabeti.

Vsi ti spori in nasprotovanja so več ali manj vplivali na razmere v slovenskih deželah, kjer so se nasprotne stranke pogostokrat spopadle v vojnih praskah. Na ta način so se kralji in knezi, svetna in cerkvena gospoda prepirali za čim večjo politično veljavo in materialne dobrine v času, ko je Turek vedno bolj silil na srednje-evropska tla in bi bila edinost med krščanskimi vladarji in knezi bolj potrebna kot kdaj poprej. Spomnimo se le, da je leta 1453 padel Carigrad v roke Osmanov in se je bilo tri leta kasneje (1456) zahvaliti samo vnemi Ivana Hunjadija in frančiškana Ivana Kapistrana, da niso Turki zavzeli tudi Beograda. V tistem času govore zgodovinski viri, nastali in napisani med Slovenci in na slovenskih tleh, prvič obširneje o Beogradu. Mesto imenujejo »Grški Beli grad«, omenjajo trdnjavo z braniki in stolpi, jarkom in zidovi, kakor tudi despota Djurdja in njegovo rodbino.

Z ženitvijo med Ulrikovo hčerko Elizabeto in Hunjadijevim sinom Matijo, dogovorjeno leta 1451 v Smederevu, pa ni bilo nič. Namesto nje je 1455 zasnoval grof Ulrik nov načrt: Elizabeta naj vzame za moža Hunjadijevega starejšega sina Ladislava. Temu pa ni bilo kar nič do zveze s Celjskimi, nasprotno, ko je po smrti Ivana Hunjadija (1456) postavil Habsburžan kralj Ladislav grofa Ulrika za kraljevega namestnika na Ogrskem, je to pri mladem Hunjadiju in njegovih pristaših izzvalo silno nevoljo in sovraštvo proti Celjanu.

V začetku novembra 1456 se je zbrala krščanska vojska pod vodstvom kralja Ladislava in grofa Ulrika v Beogradu z namenom, da bi krenila proti Turkom. Bilo je v jutru 9. novembra 1456 v beo-

grajski trdnjavi, ko je dal mladi Hunjadi poklicati grofa Ulrika; in ko je Celjan prišel, ga je obsul s hudimi očitki. Celjski grof se je branil z besedo, ko pa so ga nasprotniki dejansko napadli, tudi z orožjem. Dolgo je ključoval, a ranjen v noge je končno padel, nato so ga napadalci ubili in mu odsekali glavo. 1456

KONEC IN POMEN GROFOV CELJSKIH. Tako je preminil grof Ulrik Celjski in z njim so izumrli Celjski v moškem kolenu. Njihova zgodovina ni neposredno zgodovina slovenskega ljudstva, je kvečjemu del zgodovine slovenske zemlje in ene njenih velikih fevdalnih rodbin, pomembna pa, ker kaže, kako je bila tudi ta, obvladana po politiki in po velikem delu v posesti Celjskih, eden faktorjev onodobne dinastične politike v širšem evropskem prostoru. Ali pa ni mogoče ta politika Celjskih, vključena v dinastično politiko v Vzhodnih Alpah, v srednjem Podonavju in na Balkanu, imela v načrtih še kaj več? Saj so nekateri hoteli videti v Celjskih celo kneze, ki da niso imeli v mislih nič manj kot ostvaritev velike države na ozemlju, nastanjenem po Južnih Slovanih, torej neke bodoče južnoslovanske države.

Politika celjskih grofov je bila resda bolj kot katere druge fevdalne rodbine na slovenskih tleh v srednjem veku usmerjena proti jugu in vzhodu. O rodbinskih, teritorialnih in političnih zvezah s Srbijo, Bosno in Hrvatsko smo slišali. Celjski so v sorodu s srbskim despotom, bosenskim banom in hrvatskim plemstvom, imajo posest na Hrvatskem in Ogrskem, se vmešavajo v politične zadeve Hrvatske in Bosne — toda, moramo takoj poudariti, tudi Ogrske, Avstrije in Češke. Skoraj polovica slovenske zemlje je njihova. Od leta 1436 so nemški državni knezi, kar jim je dalo skoraj suveren položaj v rimsko-nemški državi, ki ji je pripadala takrat slovenska zemlja skoraj v celoti.

Zdi se, da tisti, ki hočejo odgovoriti na vprašanje, kaj bi se bilo zgodilo, da niso Celjski tako hitro in brez potomcev izumrli, in ki bi hoteli videti v celjskem gospostvu zametek neke bodoče države na slovanskem jugu, le preveč pozabljajo, da niso bili politični cilji Celjskih usmerjeni le na slovanski jug, marveč tudi na Ogrsko, Avstrijo in proti severu. Prav za zadnjega Celjskega, grofa Ulrika II., moremo reči, da je bilo težišče njegove širokopotezne politike na Ogrskem. Tukaj in ne južno od Drave in Donave bi bilo nemara središče politične sile Celjskih, če bi prilike in življenje dopustilo zadnjemu od njih vsaj do neke mere ostvariti njegove načrte. Vsekakor bi bil v taki Ogrski s prislonjeno Srbijo, Hrvatsko in slovenskimi deželami združen velik del Južnih Slovanov. Toda

ob času, ko je grof Ulrik II. snoval svoje načrte, je morebitnemu uresničenju kakršnekoli nove državne tvorbe, ki bi bila obsegala tudi slovanski jug, stala nasproti še cela vrsta nerešenih vprašanj. Predvsem to, ali bi se bilo Celjanu posrečilo streti silno nasprotovanje na Ogrskem in Hrvaškem? Še večje vprašanje pa bi bilo: da se je država Celjskih ostvarila, ali je ne bi bila pokopala turška sila, kot je uničila Srbijo in Bosno ter podjarmila velik del Ogrske in Hrvatske.

Celjske je v njihovo politiko gnala težnja, ki je bila prav taka lastna politiki Habsburžanov, Luksemburžanov in mnogih drugih velikih dinastičnih rodbin tistih časov. Če so Celjski svojo dinastično politiko usmerjali tudi proti vzhodu in jugovzhodu, so delali ta pač zato, ker jim je tako kazalo in so razne okoliščine to s seboj prinesle. Pota na vzhod in jugovzhod so jim odrple tesne zveze z Luksemburžani, zlasti s kraljem Sigmundom. Iz njih je izšla celjska sila in veličina.

Celjske je torej v njihovo politiko gnala dinastična težnja po ostvartvi čim večje sile lastnega rodu, nikakor pa ne mogoče celo neke vrste nacionalno razpoloženje, kakor se je tudi poudarjalo. Štirinajsto ali petnajsto stoletje pri nas ne pozna, postavim, nacionalizma, kakor ga razumemo danes. Znana je pač pripadnost k državi, neke vrste državni nacionalizem. Na Angleškem, Francoskem in v Španiji na primer je bilo nacionalno čustvovanje in razpoloženje te vrste in v tem smislu v 14. in 15. stoletju že močno razvito, pa tudi na Češkem, Poljskem in Ogrskem se budi tedaj neke vrste državni nacionalizem. Prav s koncem 14. stoletja se začenja na Češkem, Poljskem in Ogrskem v raznih oblikah borba proti Nemcem, ki jih — poprej dobrodošle obrtnike in trgovce — začno smatrati za nadležne tujce. Glede na celjske grofe so posebnega pomena razmere na Ogrskem. Še v 14. stoletju držita krona in nemško meščanstvo skupaj v borbi proti plemstvu. V 15. stoletju pa skuša plemstvo izriniti tujce, zlasti iz državne uprave. V Nemcu vidi Oger 15. stoletja tujca, sovražnika, ki ga je treba čimprej izriniti iz dežel pod Štefanovo krono. Iz tega protinemškega in protitujskega razpoloženja in iz težnje, napraviti v duhu državnega nacionalizma tistega časa iz Ogrske nacionalno državo, je med drugim razumljiv tragičen konec zadnjega Celjskega, padlega pod ogrskim mečem.

Da bi beograjski umor opravičil in svoje Ogre opral, piše neki ogrski zgodovinar (Thuróczy) ne dolgo po koncu zadnjega Celjskega, da so 1456 prišli v Beograd tako imenovani križarji-

Nemci ne zaradi Turkov, marveč da bi Ogrom spodnesli tla. In isti ogrski zgodovinar pisec naravnost pripisuje Celjskemu namene v korist Nemcev, češ da gre Ulrikova politika proti Hunjadiju za tem, da bi Ogrom odvzel vse službe in dostojanstva in bi namesto Ogrov postavil Nemce. »Grofa Ulrika vodi nemški duh bojne kreposti«, pisec še dostavlja. Celjski grof je torej za Ogre tistega časa Nemec.

TABOR NAD SENTURJEM PRI GROSUPLJEM NA DOLENJSKEM

Celjski grofje se imenujejo po Celju, kraju, ki je pripadal rimsko-nemški srednjeveški državi. Zaradi tega so tudi Celjski, kolikor viri vobče o tem govorijo, Nemci. Kot take jih označujejo ne le nemški, marveč tudi ogrski, srbski, poljski in češki viri, razlikujoč jih kot Nemce od Ogrov, Srbov, Poljakov in Čehov. En sam vir češkega izvora bi se dal mogoče tolmačiti v drugačnem smislu, ko pravi, da je bil Ulrik II. »Racki«, torej Srb, pač glede na njegovo sorodstvo z despotom Djurdjem Brankovićem. Sicer je pa Srbom Ulrik »Nemec Orlih«.

Tudi v domači hiši so celjski grofje Nemci. Glavni jezik njihovega domačega občevanja je nemški. Ana, hčerka grofa Viljema, ni znala, ko se je zaročila s poljskim kraljem Vladislavom, mimo nemškega nobenega jezika. Zato se je po ženinem naročilu pred

poroko morala učiti v Krakovu skozi osem mesecev poljščine, vendar pa jo je končno le bolj razumela, kot pa govorila.

Bolj kot za razlike v jeziku je imela tedanja doba tenak čut za razlike v veri. Ko se je grof Ulrik II. oženil s Katarino, hčerko despota Djurdja Brankovića, je anonimni celjski kronist temu dogodku dodal naslednje besede: »Grof Ulrik je imel za ženo hčerko velemožnega gospoda in kneza, gospoda Djurdja, despota srbskega. Ta ni bila naše, marveč grške vere, živela je po svoji veri in imela pope ter kaplane svoje vere. Redkokdaj je bila pri naši maši in službi božji.« Kakor je grofica Katarina ostala v veri vzhodnega obreda, bila je v tej vzgojena tudi njena hčerka edinka Elizabeta. Ko se je ta zaročila z Matijem, sinom Hunjadijevim, je v pogodbi, sklenjeni ob tej priliki med despotom Djurdjem in Ivanom Hunjadijem izrečno določeno, da mora tudi po poroki ostati Elizabeta v »grški veri« in da morajo stalno v njeni okolici prebivati duhovniki in spremstvo njene vere. Prav to vztrajanje Ulrikove žene in hčerke v veri vzhodnega obreda je tedanjemu javnemu mnenju v Evropi vzbudilo sum o pravi veri tudi grofa Ulrika samega. Papežev legat piše po beograjskem umoru grofa Ulrika v nekem pismu: Ni dvoma, da je grofa ubil Ladislav, sin Ivana Hunjadija, tistega, ki je pogostokrat potolkel Turke. Misli se, da ni sin nič manj koristil krščanstvu z umorom grofa kot oče z zatiranjem Mohameda; kajti Mohamed in grof sta bila sovražnika vere, oni zunanji, ta pa domači. Neki pobožen kronist iz Porenja pa piše, da je bil grof Ulrik na pol heretik.

CELJSKA NASLEDSTVENA IN DRUGE VOJNE. Komaj so truplo grofa Ulrika prepeljali iz Beograda v Celje in ga tamkaj v minoritski cerkvi pokopali, so se mnogi oglasili za bogato celjsko dediščino. Ogrski kralj Ladislav, goriški grof, krški Frankopani, Habsburžani s cesarjem Friderikom na čelu, da omenim v vrsti mnogih le glavne, so planili po silnem imetju. Od vseh je imel največ upanja že od vsega začetka cesar Friderik. Skliceval se je na dedno pogodbo iz leta 1443 in svoje pravice kot deželni knez ter je s spretno taktiko, združeno s srečo, dosegal velike uspehe. Že v marcu 1457 se pojavi v Savinjski dolini. Najprej se je z nekaterimi sodediči pobotal, nato se mu je z denarjem, obljubami in darovi posrečilo pridobiti nekaj nekdanjih celjskih gospostev in mest, vendar mu popolna priključitev celjske dediščine kljub osebni navzočnosti na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem ni takoj uspela. Del celjskih podložnikov je še nadalje ostal zvest grofici-vdovi Katarini; drugi so bili na strani kralja Ladislava in njegovega vojskovodje

Jana Vitovca, ki je s svojimi četami ostro pritiskal na cesarja, da se je temu nekoč komaj posrečilo izogniti se mu. Vse leto 1457 je tako potekalo v vojskovanju strank, ki jih je družilo le eno, pobrati čim več iz bogate dediščine. Za glavne postojanke umrlih grofov se bijejo hudi boji, na Koroškem okoli Strmca, v Savinjski dolini okoli Celja, na Gorenjskem okoli Radovljice, pa tudi na Dolenjskem in v sosednji Hrvatski. Nenadna smrt kralja Ladislava novembra 1457 je povsem obrnila položaj v prid cesarja Friderika. Cesar se je sedaj smatral tudi za dediča deleža, ki bi moral pripasti njegovemu nečaku, in že v decembru 1457 se je pobotal z grofico-vdovo Katarino, nekaj let nato pa tudi z Vitovcem. Ogromni in večji del celjske posesti v mejah rimsko-nemške države je tako pripadel Habsburžanom. Z orožjem in pogajanjem je znal cesar odpraviti zahteve še preostalih, ki so se potegovali za celjsko dediščino. Kar je bilo nekdanj celjske zemlje na Štajerskem med Dravo in Savo, je združil Friderik z nekaterimi nanjo mejočimi predeli v posebno upravno enoto, za katero se je uveljavilo ime Celjska grofija.

Grofica vdova Katarina je prejela iz velikanske dediščine le prav majhen delež in skromno rento. Nekaj časa je bivala na svojih posestvih v Sloveniji in na Hrvatskem, toda v prav neugodnih premoženjskih razmerah, ki jih je skušala zboljšati z odprodajo svojega imetja. V začetku se je Katarina mudila v gradu Krškem, ki ji je od nekdanjih celjskih gradov na Slovenskem končno še edini ostal. Toda tukaj ni dolgo strpela. Začenja se dolga pot in beganje iz kraja v kraj, iz dežele v deželo. Dubrovnik, otok Krf, Beograd ob furlanskem Tilmentu — last njenega brata despota Štefana — to so glavne postaje njenega pota. Nikjer ji ni obstanka, nekdan ena najbogatejših gospa v Evropi mora odprodajati še tisto malo, kar ji je požrešnost celjskih dedičev še pustila. Končno je našla zavetje na zemlji tistega, ki je njeni rodbini vzel zemljo in krono, pri turškem sultanu. Naselila se je v Jezevo v Makedoniji; tam je prebivala njena sestra Mara, vdova po turškem sultanu. Navzlic veliki daljavi je Katarina tudi od tam vzdrževala zveze z našimi kraji. Z goriškim grofom dopisuje v srbskem jeziku. Celo vrniti se je nameravala iz takrat že turške Makedonije na sever. Goriškemu grofu Leonhardu, ki ga je poznala še kot dečka s celjskega dvora, piše, da hoče zapustiti Turčijo in da tudi sultan nima nič proti temu. Hotela bi h goriškemu grofu, da bi pri njem umrla. Toda ta želja se zadnji celjski grofici ni izpolnila. Umrla je v visoki starosti in pokopana je v Konči zahodno od Strumice.

Likvidacija celjskega vprašanja, končana v celjski nasledstveni vojni (1456—1460), ni prinesla slovenski zemlji zaželenega

miru. Nasprotno, boji za celjsko dediščino šele uvajajo dolgotrajno dobo vojskovanja in oboroženih sporov, kakršnih habsburške dežele in z njimi slovenska zemlja že stoletja ni poznala.

Smrt kralja Ladislava, zadnjega potomca albertinske veje Habsburžanov (1457), je raztrgala unijo med Avstrijo, Češko in Ogrsko, ki jo je Ladislav s svojo osebo še vzdrževal. Boji, ki so se skoraj pričeli za gospodstvo nad temi tremi deželami, se niso ognili slovenskih pokrajin. Na Češkem je izvoljen leta 1458 za kralja Jurij iz Poděbradov, na Ogrskem pa Hunjadijec Matija Korvin, ki ga slovenska narodna pesem pozna z imenom »kralj Matjaž«. V habsburških deželah se vrši boj za nasledstvo med posameznimi člani dinastije, predvsem cesarjem Friderikom in njegovim bratom nadvojvodo Albrehtom. Korist skupnosti, obramba na zunaj in varnost zemlje ter prebivalstva, vse to so bile postranske stvari, poglaviten je bil neizmeren pohlep po zemlji, čeprav sta pri tem gospodarstvo in kultura silno trpela. Najemniške čete so strašile in plenile po deželi pod vodstvom svojih vodij. Eden takih je bil češki husit Jan Vitovec, ki je bil najpoprej v službi celjskih grofov in je po propadu teh često menjal gospodarja ter bil nazadnje po milosti kralja Ladislava celo ban slavonski in grof zagorski. Slovencem se je ta češki »hudiču zapisani heretik« globoko vtisnil v spomin. V »Pegami« narodne pesmi »Pegam in Lambergar« je ohranjeno ime češkega kondotiera (Behaim, Pegam). Češki poveljniki in vojaki, znani zaradi svojih vojaških vrlin, so bili prav številni in pogosti v takratnih najemniških vojskah. Drugi takih četovodij tistega časa je bil kranjski vitez Andrej Baumkircher, ki je bil prav tako po vrsti v raznih službah, najprej pri kralju in cesarju Frideriku, potem pri celjskih grofih, nato pri kralju Ladislavu, nato zopet v Friderikovi in kasneje v službi kralja Matije Korvina.

Nova narodna vladarja na Češkem in Ogrskem sta soodločala v notranjih zadevah habsburških dežel. Od stanov in njihovega dovoljenja za razpis novih davkov je bil cesar Friderik povsem odvisen. Za spora z bratom Albrehtom leta 1462 so celó oblegali cesarja v njegovem dunajskem gradu. Šele pomoč češkega kralja, Andreja Baumkircherja in notranjeavstrijskih stanov je rešila vladarja iz neugodnega položaja. Kot »plačilo za zvestobo« je cesar Kranjcem leta 1463 »popravlil« njihov deželni grb: namesto bele barve na prsih kranjskega orla naj pride zlata barva. S tem so se tudi kranjske deželne barve spremenile, namesto belo-modro-rdeča je bila poslej kranjska zastava zlato-modro-rdeča. Šele leta 1836 so se zopet uveljavile prvotne barve in postale leta 1848 slovenske narodne.

Smrt nadvojvode Albrehta (leta 1465), ki je bil brez otrok, je notranje napetosti v habsburški dinastiji pomirila. Zato so se pa pojavile nove težave na jugu. Mesto Trst je s cesarjevo podporo doseglo odlok, da se mora blago iz habsburških dežel izvažati preko tržaškega mesta in luke. Kranjci se pa temu niso hoteli ukloniti in so trgovali rajši preko beneškega Kopra. Spor je dal vzrok za vojno, v kateri so Benečani hoteli braniti koristi svojih kranjskih trgovcev in začeli oblegati Trst. Pomoč, ki jo je poslal cesar mestu, je bila nezadostna, in Trst je bil prisiljen skleniti neugoden mir. Benečani so dobili gradove Mokovo in Sacerb, postavili vanje, to je pred same mejnike tržaškega ozemlja, svoje posadke in tudi v mestu samem se je okrepila beneška stranka. Njeno rovarjenje je leta 1467 prisililo cesarja k novemu posredovanju. Pod vplivom cesarskega glavarja v mestu, Nikolaja Predjamskega (Lueger), se je moral Trst odreči svoji občinski avtonomiji. Protiupor avtonomistične stranke pod vodstvom Bonoma se je kmalu nato izjalovil.

Komaj je bila tržaška zadeva za silo urejena ter preprečen odpad Trsta od Avstrije in se je cesar odpravil leta 1468 na romanje v Rim, je prišlo do novih zmešnjav na Štajerskem. Štajersko plemstvo se je leta 1469 združilo pod vodstvom Andreja Baumkircherja; ta se je čutil prikrajšanega pri zahtevah, ki jih je imel do cesarja. Njegove čete, pomnožene s češkimi najemniki, so zavzele vrsto mest in trgov, med njimi Maribor, Slovensko Bistrico in Konjice. Cesar je postavil proti Baumkircherju močno vojsko, vendar pa je doživela pod poveljstvom cesarskega najemniškega vodje, Čeha Jana Holuba, pred Fürstenfeldom poraz. Prva pogajanja z Baumkircherjem niso uspela, šele s posredovanjem zastopnikov notranje-avstrijskih stanov, ki so se zbrali leta 1470 najprej v Št. Vidu, nato v Velikovcu na Koroškem, je prišlo do pomirjenja in pogodbe z Baumkircherjem. Na vesti pa, da snuje ta proti njemu nove naklepe, ga je velel cesar leta 1471 usmrtiti.

Baumkircherjeva vojna je našim in vzhodnoalpskim deželam prinesla silno težke čase. Najemniki obeh strank so si svoje, večkrat prikrajšano plačilo jemali kar sami s pustošenjem in plenjenjem. Klativitezov in roparjev je bilo povsod po deželi. Ukrepi stanov, ki so se sestajali iz treh dežel, Štajerske, Koroške in Kranjske, na skupnih zborih in sejah, so prav malo zalegli. Na Zgornjem Štajerskem so se v samopomoči začeli zbirati že kmetje sami. Cesar pa se ni zganil, razpisoval je kar naprej izredne davke, zasegal cerkveno in svetno imetje, si izposojeval denar, ne da bi ga bil vračal. Ves srd prebivalstva se je obračal proti lenemu in grabežljivemu cesarju Frideriku. Javni letaki so ostro prijemali cesarja: »Zbudi se

iz spanja! Tvoji veliki mogočnosti podjarmljeni in podložni, gospoškega in navadnega stanu v knežiji Kranjski in Metliki, te kličemo...» In dalje: »Rubiš kmete za njihov denar, ki je znoj in kri njihova, njihovih žená in otrok, njihovo trdo delo in hrana. Kajpak praviš, zato sem najel najemnike. Molči s takim zvitim tarnanjem, kajti najemniki so zveste deželane oropali življenja in premoženja. Ali misliš, da ljudje nič ne razumejo? Kako moreš zahtevati cerkveno imetje kot svoje in obteževati z davki uboge meščane, ki so jim že dvajset let zaprta vsa trgovska pota? Kako se upaš jemati krvavi znoj ubogih delaycev, vdov in sirot, ko je vendar tvoja dolžnost obvarovati jih pred nadlogo? Zahtevaš dohodke prelatov in plemstva za obrambo dežele. Ali ne veš, da ima tisti, ki je imel pred sto leti še tri goldinarje dohodkov, danes le še en goldinar? S tretjino svojih starih dohodkov se morejo komaj preživljati.« In izhod iz te finančne stiske, ki so ga priporočili skupemu cesarju: »Loti se zakladov svojih prednikov, bogve kako so bili pridobljeni.«

Vsem tem nadlogam in težavam, ki jih proticesarski letak s tako živimi besedami popisuje, so se pridružile še nove, ki so predvsem slovenski zemlji prizadejale obilo gorja. Ni še padla Baumkircherjeva glava, ko so se pojavili na slovenskih tleh Turki v takih množicah, kot jih do tedaj naši kraji še niso videli.

TURSKI NAPADL. Turki, sprva zavezniki, nato osvajalci onemoglega bizantinskega cesarstva, so se sredi 14. stoletja za stalno zasedrali na Helespontu in nato za Murata I. (1359—1389) prenesli težišče svoje države in politike na evropska tla. Že leta 1361 je postal Odrin prestolnica sultanov. Zmaga Turkov na Kosovem polju leta 1389 je zadala smrten udarec srednjeveški srbski državi, prav tako kot zavzetje Tirnova leta 1393 bolgarski. Preko še preostalih, napol od volje turškega sultana odvisnih kneževin na Balkanu, se je Turkom odpirala lahka pot do ogrskih, hrvatskih in slovenskih meja. Ogrska pod vodstvom kralja Sigmunda se je sicer trudila, da bi odvrnila nevarnost, ki je pretila krščanskemu svetu, a s slabim uspehom. Leta 1396 je doživel kralj Sigmund s svojo vojsko težak poraz pri Nikopolju. Slovenci so se v četah celjskih grofov, ki so stale v ogrski službi, takrat nemara prvič spoprijeli s Turki. V zvezi s tedanjimi spori med fevdalci v Bosni so se turške čete prvikrat bežno pojavile na slovenskih tleh v letih 1408 in 1411 okoli Metlike in Črnomlja. Nekaj let nato — zopet so bile vzrok politične — razmere v Bosni — so Turki leta 1415 skupaj z Bosanci pod vodstvom vojvode Hrvoja udarili na Ogrsko. Od glavne turške sile so se tedaj oddelile manjše čete in vdrle dvakrat na slovenska tla,

enkrat prav do vrat ljubljanskega mesta. Ob teh prvih navalih na slovenska tla so Turki prav tako hitro zopet izginili, kakor so prišli. Napravili so pa že dovolj strahu. O obrambnih ukrepih se že posvetujejo oglejski patriarh in furlanski parlament, Celjski in Habsburžani; med drugim je govor tudi o zažiganju kresov in drugih svarilnih znakov ob pretečem navalu ter o shranjevanju imetja in

PODOBA TURSKIH IN DRUGIH NADLOG

iz dobe okoli 1520, v cerkvi pri Sv. Primožu nad Kamnikom

Upodobljeni so turški jezdec, kužna bolezen (žena in dojenček na tleh), pri cerkvi ropar, gruča ujetnikov, požar

živil v utrjenih krajih; za Ljubljano je pa ukazano utrjevanje in popraviljanje mestnega obzidja.

Mnogo pomembnejši po obsegu in posledicah so bili turški napali v drugi polovici 15. stoletja. Prizadeta ni bila več samo Kranjska, marveč tudi že sosednje dežele, in sicer tem občutneje, ker so pravkar prestajale dobo dolgotrajnega vojevanja in gospodarske depresije. Od leta 1469 do leta 1483 so pridrveli Turki skoraj leto za letom v slovenske dežele z namenom, da bi naropali čim več ljudi in blaga ter s takim gospodarskim oškodovanjem pripravili ugodna tla za morebitno kasnejšo osvojitvev. Izhodišče pohodov je povečini Bosna in severna Srbija. Glavna vpadna vrata v Slove-

nijo pa so istrski in notranjski Kras, Bela krajina, Posavje med Zagrebom in Krškim ter Podravje okoli Ormoža in Ptuja.

Propad srbske despotovine leta 1459 in konec kraljevine Bosne leta 1463 sta Turkom odprla na široko pot preko Donave, Save in Une na ogrska, hrvatska in slovenska tla. Že nekaj let po padcu Bosne so občutile slovenske pokrajine silo turškega navala (1468, 1469). Sicer so ga pričakovale, ali nanj še od daleč niso bile dovolj pripravljene. Res je državna oblast ukazovala in pospeševala utrjevanje mest. V prvih letih velikih turških navalov je Friderik III. povzdignil trge Kočevje, Lož, Višnjo goro in Krško v mesta, hoteč s tem ustvariti nove obrambne postojanke proti Turkom. Cerkvena oblast je po drugi strani skušala z odpustki, raznimi pobožnostmi, pa tudi nabiranjem križarjev in »turškega« davka pripomoči od svoje strani k odvrnitvi »dednega sovražnika krščanskega imena«.

Vsi ti in podobni protiturški ukrepi državnih, cerkvenih, deželnih in krajevnih oblastev pa niso mnogo pomagali. Prave obrambne organizacije ni bilo, nabiranje in postavljanje redne vojske je bilo neokretno in dolgotrajno, navadno prepozno, vsaka dežela, v tej pa zopet vsak stan je bil navezan sam nase. Država, ki ji je bil na čelu Friderik III., se je pač na dolgo in široko posvetovala, obljubljala in svetovala, ali v dejanjih je storila le malo. Notranjeavstrijski deželni stanovi, zbori in odbori so ukrepali, nalagali davke in zbirali vojsko proti Turkom, toda vse brez pravega uspeha. Komaj je bil Turek preko Kolpe in Gorjancev, že se je poglela protiturška vnema stanov in domače razprtije so se nadaljevale. Silna naglica, s katero so se Turki pojavljali in odhajali, je oteževala uspešno obrambo. Straže na turški meji, pismena sporočila, imenovana »turški glasi«, ki so jih brzi sli po določenih poteh in ob določenih postojankah prenašali odondod med Hrvate in Ogce ter od teh v slovenske dežele, ter kresovi in druga znamenja po gorah so označevali pretečo nevarnost. Pred njo se je plemič zapiral v svoj utrjeni grad, meščan za svoje mestno obzidje. Korošci so si postavili ob svojih deželnih mejah pri Ravnah (Guštanju), Železni Kapli in na Ljubelju utrdbe, Benečani na Predelu in ob Soči. Največ je trpel kmet, čeprav si je v taborih ustvaril utrjena pribežališča zase, za svoje ljudi in blago. Večina teh kmetskih utrdb je nastala okoli cerkva. Nekatero so bile utrjene po vseh pravilih takratne obrambne umetnosti. Tabori in utrjene jame so kolikor toliko utegnile obvarovati ljudstvo pred Turki, kajti ti na splošno niso bili voljni niti pripravljene za zamudna obleganja. Hiter plen in rop je bil prvi glavni cilj njihovih številnih pohodov na slovensko ozemlje.

— Leta 1469 se pojavijo Turki dvakrat v večjih množicah na slovenskih tleh. Iz Bele krajine, kjer požgejo Metliko, se razkrope po deželi vse do Ljubljane in Krasa, povsod ropajoč in požigajoč. Še preden se je mogla zbrati krščanska vojska, so se Turki umaknili v Bosno, odkoder so prišli. Kot protiukrep je sledilo običajno sredstvo — dolgotrajna posvetovanja treh notranjeavstrijskih dežel ter državnega zbora in novi davki, ki pa so kajpak le pičlo potekali. Kolikor se je nabralo denarja, je šel največ v žep Baumkircherjev in njegovih nenasitnih najemnikov. Medtem so se Turki pripravljali na nove vpade proti zahodu. Leta 1471 se pojavijo z velikimi silami na Kranjskem, prihrume prvič v večjih množicah na Gorenjsko in Štajersko pa preko Krasa vse do Kopra, Trsta in Soče. »Vse, kar je dosegel njihov meč, je požgano in spremenjeno v puščavo«, piše celjski glavar v Regensburg, kjer je prav takrat razpravljal državni zbor o načinu in ukrepih, kako naj se krščanski svet obrani turške sile.

Turška nevarnost je namreč silno rastla. Leta 1472 pridrvijo Turki nekajkrat na kranjska tla, požgejo med drugim cerkev v Cerknici, priderejo na Koroškem do Pliberka in v Furlanijo. Tudi naslednjega leta (1473) niso turške čete prizanesle slovenskim deželam. Preko Kranjske so vdrle skozi Kokrsko dolino na Koroško. Sodobno poročilo piše o tem navalu med drugim: »Otroci so brez staršev, revščina ljudstva je velikanska, ubiti ljudje leže po poljih in cestah od Trga do Slovenjega Gradca, ozračje je nasičeno s smradom požganih vasi in hiš.« Kakor navadno so tudi to pot Turki prav tako hitro odšli, kot so se pojavili. Preko Slovenjega Gradca, Vitanja, Celja in Podsrede so izginili na hrvatsko stran.

Medtem ko so država in dežele zborovale dalje, kranjski in štajerski stanovi nujno prosili za pomoč, kmetje grozili, da ne bodo več dajali urbarialnih služnosti, če ne bo gospoda, ki ji plačujejo davek proti Turkom, ubranila turško nevarnost — so se tudi leta 1474 pojavili Turki preko Sotle in Kolpe. Naslednje leto (1475) so pridrli na Štajerskem do Maribora, kamor je bil prav tistega leta v turških zadevah sklican notranjeavstrijski skupni zbor. Na povratku so ob hrvatski meji nedaleč od Bizeljskega potolkli vojsko, ki je Štajerski iz Kranjske in Koroške prišla na pomoč. Na Kranjskem so se pa leta 1475 pojavili kar dvakrat, enkrat so prišli celo do okolice Radovljice. Tudi v naslednjih letih (1476, 1477) so videle slovenske dežele turške čete. Leta 1476 so prihrumele nekolikokrat prav do Trsta, Soče, Gorice, Ziljske doline in Beljaka, pojavljajoč se v manjših oddelkih zdaj tu, zdaj tam. Leta 1477 je veljal glavni

sunek Furlaniji in Benečiji, kar je v zvezi s takratnim vojskovanjem med Benetkami in Turčijo.

Vse prejšnje je pa presegel po silovitosti turški naval na Koroško leta 1478. Utrdbe, ki so jih zgradili ob kranjsko-koroški meji od Kranjske gore do štajerske meje, niso mogle odvrniti silovitega sunka. Turki so črto obšli in udarili ob Soči navzgor skozi bovške soteske na Koroško, kjer so se prav takrat upirali kmetje stanovom, češ da jih ti ne branijo pred Turki in jim nalagajo le nove davke. Do Šmohorja in preko Sachsenburga so Turki opustošili deželo in odvedli mnogo ljudstva s seboj. Sodobni viri cenijo turško moč na 15.000 do 24.000 mož. Velik strah je povzročil ta turški naval v alpskih deželah, na Tirolskem, Bavarskem in Salzburškem, toda v obrambo se je storilo bore malo. Davki, ki so jih stanovi in država razpisovali, so le skromno pritekali. Za sistematično zaporo mejá proti Turkom, ki je bila v načrtu, je bilo premalo sredstev. Nekatera mesta so pač dobila novo ali popravljeno obzidje. Pri zidanju ljubljanskega mestnega obzidja so morali pomagati okoliški kmetje in židje. Tudi mestno obzidje Slovenjega Gradca naj pomagajo postaviti kmetje in Vipava naj se obda z zidom, tako je velel cesarjev ukaz. V Mariboru so poleg Ulrikovih vrat začeli postavljati utrjen cesarski grad.

Vse to kot po navadi ni mnogo pomagalo. Turki so v naslednjih letih kar naprej vdirali v Slovenijo. Leta 1479 se pojavijo na Dolenjskem, prihrumijo skoraj pred vrata ljubljanskega mesta in se prikažejo med Muro in Dravo. Dva dogodka zaključujeta obdobje najhujših vdorov Turkov v 15. stoletju, usmerjenih v naše kraje. Eden je velik naval Turkov leta 1483, ko priderejo na Kranjsko, Spodnje Štajersko in Koroško in jih na povratku v dvodnevni bitki ob reki Uni premaga vojska pod poveljstvom hrvatskega bana. Drugi je premirje, sklenjeno istega leta (1483) med miroljubnim sultanom Bajezitom II., od leta 1481 naslednikom sultana Mohameda II., in ogrskim kraljem Matijo Korvinom, kar je imelo glede na turške navale v slovenske dežele ugodne posledice. Ti so v sledečih štirih desetletjih redkejši po obsegu manjši, manj siloviti in omejeni na manjše dele naše zemlje.

VOJNA Z OGRIM. Našim po turških navalih močno izčrpanim in opustošenim krajem so pa prav takrat sledile nove nadloge, zvečane še po gospodarski stiski in elementarnih nesrečah. Cesar Friderik in ogrski kralj Matija Korvin sta prišla navzkriž in zaradi vojne med obema je bila zopet hudo prizadeta Slovenija. Že nekoliko let trajajoča napetost med Habsburžanom in Korvinom je

izbruhnili, ko je hotel cesar Friderik nekdanjega ostrogonskega nadškofa, ki je k njemu pribežal, oškodovati s salzburško nadškofijo, takratni nadškof v Salzburgu pa ni maral odstopiti in se je, ker ga je cesar ogrožal, zatekel v varstvo ogrskega kralja. Temu je bil dogodek primeren razlog, da se je spustil leta 1479 najprej v diplomatska prerekanja, kmalu pa tudi v oboroženo akeijo. Še leta 1479 je zasedel postojanke svojega salzburškega varovanca, to je salzburška nadškofijska posestva ob Savi, nato Ptuj, zatem salzburško Lipnico (Leibnitz) in nato še salzburška gospostva na Koroškem. To je bil šele začetek. V zgodnji spomladi 1480 se je pa začela prava vojna. Ogri zavzamejo Radgono, kmalu nato Fürstenfeld in si s tem odprejo nove dohode v srednjo Štajersko. Naslednjega leta zavzamejo Ogri na Štajerskem grad Borl ob Dravi in brez uspeha oblegajo Maribor. Nekateri plemiči — tako na Kranjskem zadnji gospod Predjamski (Lueger) — stopijo celó na stran kralja Matije, ker je ta svoje ljudi bolje plačeval od skopega Friderika. Ko se je leta 1483 ogrski pritisk z vpadom v Nižjo Avstrijo še povečal, so čete ogrskega kralja Matije napadle tudi Kranjsko, zavzele grad Klevevž na Dolenjskem in prodrle do Ljubljane. Politični načrti ogrskega kralja so postajali vedno očitnejši: izpodrinuti med Dunajem in morjem Habsburžane, jih nadomestiti z dinastijo Korvinov in ustvariti državno skupino, ki bi se z Ogrsko na čelu mogla obraniti Turkov.

Res je Matija Korvin dosegel čimdalje večje uspehe. Že zavzame Nižjo Avstrijo do Anize. Dunaj se mu vda (leta 1485), med Dravo in Muro sta v ogrski posesti Ormož in Negova, v Ljutomeru se zdravi ogrska kraljica Beatrice in leta 1489 pride Slovenj Gradec pod Ogre. Državna vojska, ki jo je Friderik poslal nad Matijo, ne opravi skoraj ničesar, kajti Matija drži trdno v svojih rokah, kar je pridobil. Končno je vendarle prišlo proti koncu leta 1489 do premirja med Korvinom in Habsburžanom, nato pa do mirovnih pogajanj. Mir še ni bil sklenjen, ko aprila 1490 umre kralj Matija, ne zapustivši zakonitih potomcev. Z njegovo smrtjo se je začela ogrska oblast v alpskih deželah naglo rušiti. Z zastopniki Vladislava češkega, ki je še leta 1490 postal ogrski kralj, je sklenil sin cesarja Friderika, kralj Maksimilijan leta 1491 v Bratislavi mir. Habsburžan sicer ne dobi ogrske krone, po kateri se je prizadeval, marveč le naslov ogrski kralj, poleg tega pa vrsto zahodnoogrskih krajev in vojno odškodnino. Salzburški gradovi in mesta Ptuj, Pišce, Brežice, Sevnica in Raštanj, ki jih je imel v svoji oblasti po Matijeви smrti njegov vojskovodja Jakob Székely, pripadejo cesarju. Tak je bil

konec nekdanj tako obsežne posesti salzburske nadškofije v štajerskem Podravju in Posavju.

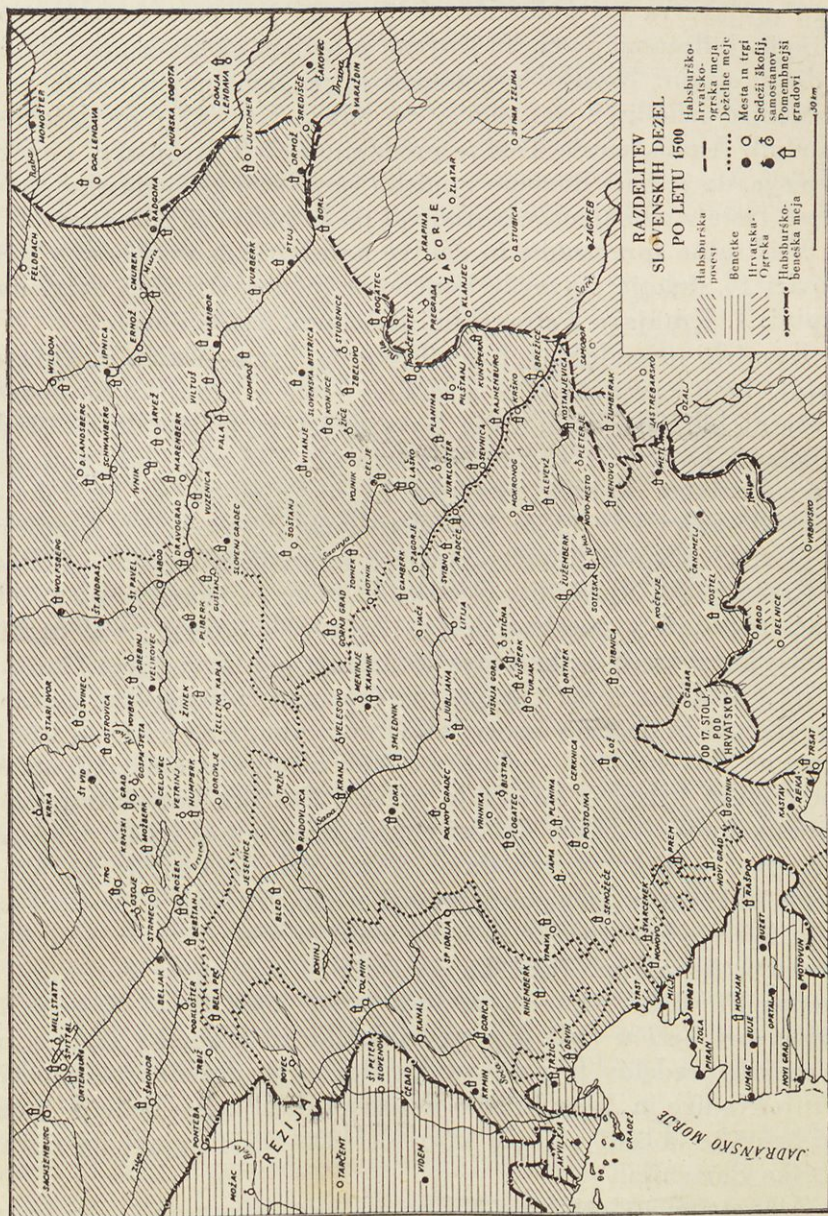
V kralju Matiji, čigar uspehi v alpskih in slovenskih pokrajinah so z njegovo smrtjo tako hitro propadli, so Slovenci njegove dobe z upanjem gledali vladarja, ki bi jih bil mogel rešiti pred Turki in drugimi nadlogami, če bi bil stopil na mesto povsod zasme-hovanega in zaničevanega Habsburžana Friderika ter napravil red in uvedel zopet pravico v deželi. Saj je bilo za one čase že to mnogo, da Matijeve čete niso kakor druge po deželi morale in požigale. V idealiziranem kralju Matjažu slovenske narodne pesmi je zgoščena želja Slovencev v tisti burni dobi po miru in pravici, blagostanju in povrnitvi starih dobrih časov.

Medtem je leta 1492 umrl stari cesar Friderik III. Vladarska doba njegovega sina in naslednika Maksimilijana I. (1493—1519) oznanja v marsičem nastop novih časov.

TERITORIALNA UREDITEV OKOLI 1500. Smrt zadnjega grofa Celjskega je preprečila nastanek državne tvorbe, ki je grozila, da zagradi Avstriji pot do morja. Politiko teritorialnega pridobivanja na jugu, prekinjeno po celjskem dvigu, Habsburžani v drugi polovici 15. stoletja nadaljujejo in zaključijo. Od Walseejev pridobi Avstrija leta 1466 njihovo zemljo v kvarnerskem Primorju (Reka, Kastav, Veprinac, Moščenice), nekaj let nato (1472) še Devin, Prem in Senožeče, v zadnjem letu stoletja (1500) pa pripade Habsburžanom po smrti zadnjega goriškega grofa Leonharda z Gorico vred zemlja v Posočju, v Vipavski dolini, na Krasu in v Furlaniji.

Nove pridobitve Habsburžanov na jugu so močno poživile zlasti gospodarske zveze med zaledjem in primorskimi kraji. Sicer od vsega začetka Habsburžani niso vseh svojih pridobitev na jugu združili z zaledjem, ki ga v glavnem predstavlja Kranjska. Od prve goriške dediščine izza leta 1374 ostaneta dve pokrajini zaenkrat sami zase, Pazinska knežija in Slovenska marka z Metliko. Tudi Devin in Trst nista v prvih desetletjih habsburške oblasti še združena s Kranjsko. Šele v drugi četrtini 15. stoletja se razširi Kranjska s priključitvijo Slovenske marke, Metlike in Pazinske knežije (1438—1441). Na to povečano Kranjsko so za Friderika III. prislonili še Devin in kvarnersko Primorje, po pridobitvi Gorice pa še to in del Furlanije.

Tudi Trst je po spremembi ustave mesta leta 1468 v ustavnem in upravnem oziru tesneje prislonjen na Kranjsko. V začetku 16. stoletja so pošiljali Tržačani celo svoje odposlance v kranjski deželni zbor v Ljubljano. Eden največjih duhov, kar jih je rodilo

mesto Trst, humanist in od 1502 do 1546 njegov škof Peter Bonomo, mecen našega Primoža Trubarja, je bil vnet zagovornik gospodarskega poslanstva ter politične misije Trsta kot posredovalca med Italijo in Jadranom po eni in širokim zaledjem na severu in vzhodu po drugi strani. Tržaško пристanišče je po Bonomovih mislih najnaravnejše izhodišče na morje za Kras, Kranjsko in dežele v Vzhodnih Alpah, mesto Trst je predzidje dežele Kranjske. Poudariti pa je, da je imel Bonomo v mislih predvsem gospodarsko povezanost Trsta z zaledjem, nasprotoval pa je politični združitvi.

Večkratne spremembe in delitve habsburških zemelj so v prvi polovici 16. stoletja ustvarile končno iz južnoavstrijskih dežel dve skupini: 1. Kranjsko s stranskimi deželami, 2. Goriško.

Kranjski pripade stari Kras (Postojna, Prem, Senožeče, Vipava, Devin). Trajni prislonitvi in združitvi Trsta s Kranjsko pa bodoči razvoj ni bil naklonjen. Ožja povezanost je trajala le do srede 16. stoletja, ko se je Trst zopet osamosvojil. Pač pa je bila notranja Istra s Pazinom do neke mere del Kranjske od 15. do 19. stoletja, pa še celo Reko so v 15. in 16. stoletju nekaj časa šteli h Kranjski.

Goriški pripade Posočje, spodnja in srednja Vipavska dolina, del Krasa in del Furlanije. Goriška se je že za časa grofov začela počasi razvijati v posebno deželo. Že goriški grofje so si uredili deželno kneževstvo, iz katerega je nastala politična enota Goriška grofija s posebno upravo in lastnim deželnim zastopstvom, z deželnimi stanovni in deželno upravo. Med deželnimi stanovni so — kar je izjema na Slovenskem — nekaj časa tudi zastopniki kmetskih občin. Zgodovinsko jedro, iz katere je vzrasla Goriška kot pokrajinsko-politična enota, je bilo v okolici Gorice in se odtod večalo v »gore« na severu, v Brda na vzhodu in v Vipavsko dolino ter na Kras. Mnogo šibkejše je bilo politično-teritorialno širjenje v ravno Furlanijo, kjer je bilo goriško ozemlje manj strnjeno ter močno izpremešano z beneškim. Beneške so številne vasi med goriškimi v vzhodni Furlaniji, beneški je tudi trikot med Sočo, Krasom in morjem pri Tržiču (Monfalcone), beneške so gradeške lagune, od slovenskih predelov je pa beneška Rezija in deželica ob povirju zgornje Nadiže in Tera, ki smo jo prav zaradi dolga stoletja trajajoče beneške oblasti v tistih krajih (1420—1797) vajeni imenovati Beneška Slovenija.

Z Avstrijo v Gorici, na Krasu, v Trstu, v notranji Istri in na Reki, z Benetkami v Beneški Sloveniji ter v zahodni in južni Istri je prišlo do ustaljenosti političnih razmer v Slovenskem Primorju in Istri, do neke vrste ravnovesja med Avstrijo in Benetkami, ki traja vse do konca Beneške republike (1797).

GOSPODARSKE, DRUŽBENE IN CERKVENE KRIZE

VZROKI IN POSLEDICE GOSPODARSKE KRIZE PODEŽELJA. Sorazmerno ugodno gospodarsko stanje kmeta na Slovenskem, ki traja še v 13. in v prvi polovici 14. stoletja, se je začelo v drugi polovici 14. stoletja slabšati. Ta pojav ni značilen le za slovenske dežele, marveč tudi za velike dele takratne Evrope; le v naših krajih se pokaže nekoliko kasneje kot na primer v zahodnih evropskih deželah. V čem se slabšanje gospodarskega stanja pozna in kaj mu je bilo vzrok?

Štirinajsto stoletje, zlasti prva polovica in sredina, kaže glede gospodarstva našega podeželja na zunaj še obeležje prejšnjih dob. Prebivalstvo se po številu še množi, toda prav to množenje spremenjajo marsikateri spremembe in pojavi, neugodni za njegovo gospodarsko stanje. Še krčijo zemljo, celo tuji kmetski naseljenci prihajajo še na naša tla, toda to krčenje ima v sebi že marsikaj, kar je bilo škodljivo za gospodarstvo našega kmeta v tistem času. V družbenem oziru, na splošno vzeto, položaj slovenskega kmeta ni šel navzdol, toda se tudi ni kot poprej izboljševal; usmerja se še naprej — v obče izenačevanje slovenskega kmeta v povsod enakega podložnika zemljiškega gospoda.

V 14. stoletju po številu še vedno rastoče prebivalstvo je našlo svoj obstanek ali še naprej na podeželju ali pa ga je iskalo izven njega. Različne in razne so bile možnosti za obstanek in življenje prejšnjega kmetijskega prebivalstva.

Hišna in imovinska skupnost, kakor imenujemo skupno življenje, gospodarjenje in uživanje sinov, hčera in njihovih rodbin ali bližnjih sorodnikov na enem gruntu, na katerem pripada imovina skupnosti, je pri nas v 13. in 14. stoletju v propadanju. Je takrat le še ostanek stare slovenske hišne in imovinske skupnosti, ki jo moremo imenovati tudi zadruga. Le v nekaterih predelih, ki so bili oddaljenejši od neposrednega nemškega vpliva, na primer Tolminsko in Kras, pa v nekaterih krajih, kjer so težave pri obdelavi zemlje narekovale in zato ohranjemale delo v okviru hišne in imovinske skupnosti, se je dlje obdržala. Razni razlogi so vplivali nanjo razkrojevalno. — Kmetija, na kateri sedi Slovenec, ki je od kraja manjša in zato v gospodarskem oziru šibkejša, je podlegla vplivu po obsegu večje in zato gospodarsko močnejše kmetije nemškega kolonista, če ji je bila soseda. Kmetija Nemca pa ni bila zadružno urejena. Manjša in gospodarsko šibkejša kmetija Slovenca je pod vplivom večje, gospodarsko močnejše, nezadružno urejene kmetije nemškega kolonista izgubljala na svojem zadružnem značaju. —

Številne kmetije v rokah cerkve, nezadružno urejene, so prav tako vplivale razkrajajoče na zadružne kmetije Slovencev. — Prav enako tudi celokupno pravno pojmovanje nemške države in individualno pravno naziranje, ki se je razširilo pod vplivom recepcije rimskega prava, ni moglo zagovarjati nadaljnji obstoj hišne in imovinske skupnosti. Člani te se prostovoljno odseljujejo, ustanavljajo svoje individualne kmetije. Kmetije so včasih tako razdelili, da so na zunaj (na primer v urbarialnih seznamih) sicer še vedno enota, dejansko pa že razbite na več gruntov. Končni stadij je bil ta, da so stare kmetije dejansko razdelili na polkmetije, četrikmetije in še manjše obdelovalne enote, jih kot take vodili v gospodarskem razvidu in jih posamične oddajali v užitek. Ta proces je bil v glavnem končan v 15. stoletju. Razdeljene kmetijske enote so mogle preživljati večjo množino številno rastočega prebivalstva kot pa nerazdeljene.

Krčenje se tudi v poznejšem srednjem veku nadaljuje, toda navadno ne v tistem obsegu in načinu kot poprej. Krčenju zapada že prav odročna in manj plodna zemlja, pri krčenju za planine tudi že manj ugodni, na primer z vodo revni in osojni kraji. Tudi ne nastajajo na izkrčenih tleh povsod nova selišča. Krči se gozd tudi zgolj za napravo pašnikov in njiv, da bi se s tem zvečala kulturna zemlja. Krčenje gozda se marsikje že spreminja v njegovo pustošenje. Zlasti se to opaža v krajih, kjer je bilo razvito rudokopstvo in fužinarstvo. Za oboje je bil potreben les v večjih množinah, ruda brez lesa v bližini pa ni imela v tistih časih prave cene. Zaradi lesa in brezobzirnega izkoriščanja gozdov je prišlo do pogostih sporov, zlasti če lastnik gozdov, rudopokov oziroma fužin ni bila ista oseba. Od 15. stoletja dalje sledimo celó v naših krajih zakonodaji v zaščito gozda. V rovtih, rutah, novinah nastajajo nove rovtarske kmetije, z rovtarji, novaki, novačani in podobno poimenovalimi posestniki. Številne naših visokogorskih kmetij-samic in

PRIZORI IZ ŽIVLJENJA V 15. STOLETJU

iz freske na cerkvi v Crngrobu pri Skofji Loki, okoli 1460—1470. — Od zgoraj navzdol, od leve proti desni: Mož prede, žena navija klopčič na vreteno, žena drži predivo, žena tke na statvah, mož sedi na klopci in kuri pod visečim kotlom. — Krojač za mizo, na kateri so škarje in razrezano blago, poleg visi dodelana suknja. Mož (strojar ali barvar?) meša v čebru. Sedeči mož gladi (ali reže?) kožo (ali blago?) na deski, položeni čez kolena. Barvar nese pobarvano blago, drugi ga devlje v čeber. — Kramar sedi pod leseno stojnico, na kateri so razobešene klobase, plečeta itd., na mizi pred njim vrečice z denarjem. Mesar seka na mizi stegno. Mož, ki...? Zidar in kamnosek s kladivom, ometačo in zidarskim merilom. — Trgovec sedi za stojnico, za hrbtom ima skladovnico raznobarnega blaga, pred sabo pa razgrnjeno blago, ki ga meri z merilom, pred trgovcem kupec. Tri kegljavec kegljajo, četrti postavlja keglje. — Kockarji pri mizi v prepiru. Dva gosta, ki jim iz gostilnice prinaša natakarka vrč pijače. Dva kvartača pri mizi. Zidana hiša-gostilnica z gostilniškim znamenjem. Dva moža in žena pijejo in jedo pri mizi. Dva moža v pretepu, tretji ju miri s palico

marsikatera tako imenovana planinska kmetija ali švajga je pri nas tega in takega nastanka. Bile so to po obsegu včasih zelo velike kmetije, z velikim gozdom, primerne zlasti za živinorejsko gospodarstvo.

Vendar vsi, ki so se izločili iz hišne in imovinske skupnosti, tudi vsi od številčno rastočega kmetskega prebivalstva niso našli mesta na razdeljenih kmetijah, pa tudi ne na kmetijah, nastalih na ozemlju, na novo izkrčenem. Grunt vseh ni mogel rediti. Če so ostali na kmetih in pri kmetiškem delu, so šli ti odvečni ali v dnino h kmetu-gruntarju ali pa so si skušali ustvariti svoj življenjski obstanek na kajži.

Kajžarstvo je nov pojav v našem podeželju od 14. stoletja dalje, razen če ne štejemo sem razne že starejše domce, hiše in podobne enote, ki jih je največ v bližini ali ob večjih naseljih. Zlasti ob nastanku kajžarstva se uveljavlja resnica nemškega pravnega reka, da »ima kmet le enega otroka«, to je le eden more ostati na gruntu, ostali naj si poiščejo kruh drugod. V kajže gredo ti odvečni sinovi, v kajže se primožijo hčere, posebno potem ko je bilo hišne in imovinske skupnosti tudi pri nas konec. Od druge polovice 14. in zlasti od 15. stoletja dalje je pri nas kajž vedno več, ob robu vasi, pa tudi v obliki samostojnih naselij. Skromna njiva, odločena nemalokrat od vaške srenjske zemlje, je seveda kajžarja in njegovo družino skromno redila, če se ni mimo tega lotil še kake obrti, če ni hodil v dnino h kmetu-gruntarju, če ni hodil na delo v bližnji rudnik ali fužine ali pa če si ni nemara s tovorjenjem, prevozništvom ali kmetsko trgovino lajšal svoj in svoje družine življenjski obstanek. Zato se kajže množijo zlasti tam, kjer so prometni položaj, bližina farne cerkve in s tem priložnost za trgovanje, rudniki ali fužine s prilikami za zaslužek vabili k naselitvi.

Zaradi osebnih in stvarnih ugodnosti, ki jih je nudil zakup vinogradniških zemljišč, opažamo tudi težnjo podeželskega prebivalstva nastaniti se na zemljiščih te vrste.

Toda vsakega našega kmetskega človeka niso mikali obstanek, delo in življenje na kmetih, marsikaterega gruntarja ne, še manj pa kajžarja ali dninarja. Naš človek je silil s kmetov tudi ven, v mesta, v rudnike, v fužine, v široki svet — za boljšim zaslužkom, za lažnejšim življenjem, za socialno ugodnejšim položajem.

V mesta teži naš kmetski človek tako rekoč od takrat, odkar ta pri nas obstajajo. To se dogaja kljub nasprotovanju zemljiškega gospoda, ki mu je z »begom kmeta v mesto« uhajala cenena delovna sila, in kljub zakonodaji, ki beg kmeta v mesta že od 13. stoletja dalje ali prepoveduje ali pa ga skuša pravno urediti. V mesta sili

naš človek s kmetov ne le zaradi zaslužka in ugodnejšega življenja, marveč tudi zato, ker ga je tjakaj vabila možnost, da si olajša svoj socialen položaj. Staro pravilo srednjeveškega mesta je, da postane svoboden, kdor pride nesvoboden v mesto in ostane tamkaj neoviran določeno dobo, navadno leto dni. »Mestni zrak napravi človeka svobodnega« velja tudi za naša mesta in kmetskega človeka v njih.

Nekaj naših kmetских ljudi je pa šlo brez dvoma tudi v tuje službe. Najemniške vojske in beneške ter druge ladje so na primer izvabile marsikaterega naših kmetских sinov v službo na tuje.

Svojevrsne poteze glede presežka kmetskega prebivalstva in vobče njegovega življenjskega obstanka kaže naša kraška zemlja. Ta že sama po sebi postavlja meje glede prostorninske naseljenosti in obdelave. Medtem ko je drugod po Slovenskem iskal in našel presežek kmetskega prebivalstva svoj obstoj in eksistenčno možnost v novih naseljih sredi izkrčenih gozdov, v kajžah in mestih, rudnikih in fužinah, na Krasu vsega tega ni bilo oziroma je bilo vse to le deloma mogoče. Širokih predelov izven že od poprej naseljene in kultivirane zemlje, ki bi bila po prirodnih pogojih primerna za krčenje na Krasu, skoraj ni bilo več. Gozdov, katerih tla so skalnata in kjer vode manjka, ni kazalo krčiti; iz njih ustvarjati plodna tla ni bilo mogoče. Prav tako je bilo malo prostora za nastanek kajžarskih domov, saj jih dejansko Kras v dobi, ko se je drugod na Slovenskem kajžarstvo že silno razmahnilo, pozna le prav malo. Fužinarstva in rudarstva, v katerih je sicer pri nas iskal mnogoteri kmetски človek svoj obstanek, pa na Krasu celó ni bilo.

Ostanejo še mesta, beg in uhajanje kmetских ljudi v mesta. Pa tudi glede tega Kraševci ni imel velike izbire. V prostoru med Ljubljano, Trstom in Reko ne pozna srednji vek nobene meščanske naselbine, ki so sicer drugod s svojo mestno svobodo in priložnostjo za večjim in lažjim zaslužkom v toliki meri vabile kmete in kmetские sinove v svoja obzidja. V toliko večji meri je pa za Kraševce to opravljal Trst, ki predstavlja zanje za doseljevanje privlačno točko prvega reda. Manj kakor Trst sta bila to Reka in Bakar in so bila to severno istrska primorska mesta. Mali ljudje v mestu Trstu in drugih primorskih mestih, rokodelci, krčmarji, krošnjariji, dninarji, so na primer v 15. stoletju v velikem številu po svojem izvoru Kraševci.

Trst je bil, čeprav pred pol tisočletjem še sorazmerno majhno mesto, tisto poglavitno meščansko naselje, ki je vabilo in privlačevalo v svojo sredo Kraševca, ga vabilo s svojo »svobodo«, zlasti pa s priložnostjo lažjega in večjega zaslužka. Tak zaslužek pa so

dajale kraškemu kmetu tudi ceste in pota, ki v velikem številu iz zaledja peljejo preko Krasa v Trst, na Reko, v Bakar, Koper, Štivan in druge luke ob morju. Tovorništvo in tovorjenje, prevoznništvo in nosaštvo, to je bil na teh cestah pojav, ki sega po svojem nastanku v srednjeveško dobo in ki se je ohranil vse do dobe železnic.

V območju teh potov na morje in od morja v zaledje se posveča naš kmet v dobršni meri trgovanju in poslom, ki so z njim v zvezi. Trguje in kupčuje deloma z lastnimi pridelki in izdelki (suha roba, oglje, les, seno, platno), deloma pa posreduje prevoz in trgovino z blagom, ki je na potu od morja v zaledje in narobe (živina, železo, konji, vino, sol). To trgovanje in posli v zvezi z njimi so v veliki meri v rokah kraških — pa tudi izvenkraških — kmetov in kmet-skih sinov, ki so se raje udajali takim dobiček obetajočim poslom, kot pa skromnemu obstanku na domačem gruntu ali kajži.

Uhajanje v Trst in druga primorska mesta, prevoznništvo in tovarništvo, kupčevanje na kraških poteh, vse to je mnogoterega kmeta speljalo z grunta, odtegnilo s tem zemljiškemu gospodu delovno silo, povzročilo, da je marsikatera kraška kmetija opustela.

Vse navedeno govori dovolj jasno besedo, da je v našem podežlju od 14. stoletja dalje prihajalo do znatnih sprememb. Ne sicer povsod na ozemlju naše domovine in ne povsod v enaki meri, pač pa po večjem delu. Drobljenje starih kmetskih enot in enotnih gospodarstev, ustanavljanje novih, odtoki odvečnega kmetskega prebivalstva v kajže, mesta, rudnike in fužine, posvečanje kmeta poslom kupčije in prevoznništva, nastanek kmetskega proletariata — so glavni pojavi teh pomembnih sprememb v območju našega poznosrednjeveškega kmetskega razreda. Kot v druge sloje tedanje družbe, začno tudi med naše kmete vdirati novi načini in oblike gospodarjenja in življenja, ki rušijo srednjeveške oblike in načine, tesno vezane na posamezne razrede in stanove. Težnja po svobodenem, ne po razredih in stanovih omejenem in utesnjenem gospodarjenju in pridobivanju trga ozke vezi srednjeveškega gospodarstva, odpira pota novim oblikam gospodarjenja tudi v naših krajih, med našimi ljudmi, tudi med našimi kmeti. Ob istem času pripravlja vdor denarja v gospodarjenje pot velikim krizam, v katere je zapadala naša družba od druge polovice 14. stoletja dalje in ki so zlasti prizadele našega kmeta. Višek so te krize dosegle v 15. stoletju.

VDOR DENARJA V GOSPODARSTVO. Napačno bi bilo, če bi trdili, da naš zgodnji in visoki srednji vek denarja in denarnega gospodarstva vobče ni poznal. Denar je bil vedno znan, le sorazmerno

malo ga je bilo v obtoku. Tudi nekatere dajatve je kmet marsikje že od nekdaj opravljal le v denarju. Mogel ga je dobiti kot izkupiček za blago, ki ga je prinesel na takratna tržišča.

Od 13. stoletja dalje pa moremo v kmetiskem gospodarstvu slediti močnejšemu vdoru denarja v do tedaj še prevladujoče blagovno gospodarstvo. Zemljiški gospod začneja v večjem obsegu, ali po lastni pobudi ali po želji kmetovi, spreminjati blagovno rento v denarno. Vsaj del dajatev in davščin v blagu in tlake je spremenjen v dajatve in davščine v denarju. Spreminjanje blagovne rente v denarno je v zvezi z večjim obtokom novca, ki so ga zlasti povzročila vedno bolj množeca se mestna tržišča in ki jim je zamenjava blago - denar osnova gospodarjenja. Kmetovi pridelki so šli v mestu, ki jih je vedno več in ki so vedno bolj obljudena, lahko v denar. Kmet, zlasti tisti, ki mu ni bilo predaleč do trga v mestu, je imel denar; zemljiški gospod je pa za denar mogel na trgu v mestu marsikaj nabaviti; zato je bilo obema, kmetu in sprva tudi zemljiškemu gospodu ugodneje dajati oziroma sprejemati namesto blaga denar. Le določene dajatve je kmet še nadalje oddajal v blagu, največ take, ki jih je zemljiški gospod potreboval za tekočo potrošnjo v svojem gospodarstvu.

Vendar enotnosti glede plačevanja v blagu oziroma v denarju in glede sorazmerja med enim in drugim nikdar in nikjer ni bilo. Oddaljenost od mestnih tržišč in pomanjkanje mest je — na primer na Notranjskem — ohranjevala naturalno rento; težnja in potreba zemljiškega gospoda po novcu in bližina mestnih tržišč je bila ugodnejša denarni renti; potrebe številnih samostanskih družin glede prehrane so mogle biti ugodnejše blagovni renti. Na prosto dana izbira plačevati v blagu ali novcu je mogla najbolje uravnovesiti gospodarstvo določenega okoliša. Ponekod je do tega prišlo, drugod je gosposka predpisovala način plačevanja od časa do časa, od potrebe do potrebe, od letine do letine. Zadolžen Oglej na primer spreminja, v veliki potrebi po novcu, v 14. stoletju gospodarstvo svojega Tolminskega širokopotezno iz naturalnega v denarno. Obče prizadevanje naših zemljiških gospodov v času od 13. stoletja dalje pa je vendar spreminjanje naturalne v denarno rento.

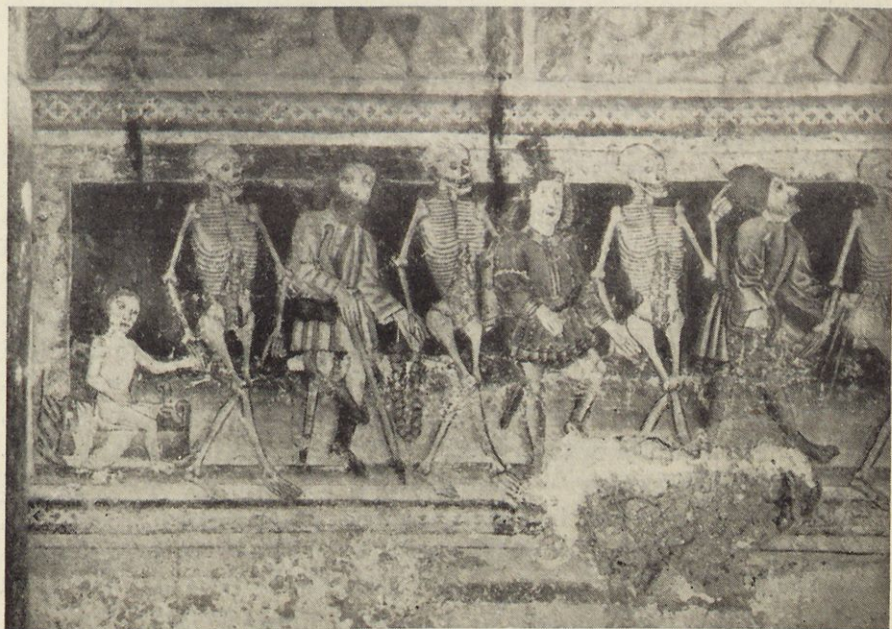
Iz starih velikih gruntov porazdeljene kmetije, nove v rovtih in planinah pa kajže, dalje novi opravki, ki se jim posveča kmet v mestu in na deželi, so vdiranje denarja v gospodarstvo še povečali. Številnim takim porazdeljenim rovtarskim in planinskim kmetijam, marsikje nastalim novim krčevinskim kmetijam pa kajžam je naložena ob njihovi ustanovitvi denarna renta ali v celoti ali pa po večini služnosti. Takó kmetu kot zemljiškemu gospodu je bilo to

laže in prikladneje. Kajžar pa itak od svoje krpe zemlje ne bi imel kaj plačevati v blagu. Pota našega kmeta in kajžarja z izdelki domače obrti v mesta — tem sicer nezaželeni — pa kmetova in kajžarjeva tovarništva, prevoznništva in — recimo tudi — tihotapstva so nedvomno prinesla marsikateri novc v kmetovo hišo in s tem pripomogla zvečanemu vdoru denarnega gospodarstva v naše podoželje. Omogočala so mu tudi že ponekod — s plačilom določene pristojbine — spreminjanje kmetije v kupno kmetijo, omogočala tudi boljše obleko, boljše stanovanjstvo, z eno besedo, ugodnejši življenjski položaj.

Dokler je imel novc svojo notranjo in kupno vrednost, je bilo to v redu, plačevanje v denarju je bilo po godu tako kmetu kot zemljiškemu gospodu. Ko pa je začela vrednost denarja padati, je pa to postalo drugače. Vrednost novca se je zmanjševala polagoma že v 14., naglo pa v 15. stoletju. Ti, ki so imeli pravico do kovanja novca in seveda dobiček od tega, so dober ali boljši novc zasegali ali ga »preklicavali«, to je, od časa do časa zamenjavali za novc, ki je bil glede na vsebino plemenite kovine in teže revnejši in slabši. Novca je vedno več, kajti neplemenite kovine je bilo za kovanje novca neprimerno večja količina na razpolago kot plemenite. S slabšanjem vrednosti novca in z njegovim večjim obtokom so pa seveda rastle cene, v 14. stoletju še po malem, naglo pa v 15. stoletju. V sto letih, od konca 14. do konca 15. stoletja, je cena žita na Štajerskem porasla na štirikratni, v naših zahodnih, na Furlanijo mejočih predelih, pa skoraj na trikratni iznos. Kriza novca v letih 1457—1460 je njegovo vrednost znižala celo za eno petnajstino. Pri plačevanju gosposki se pa kmet na to ni oziral. Vztrajno se je držal plačevanja v denarju, kot je bilo to v urbarjih zapisano in kot je bilo to seveda v časih, ko je imel novc dobro ceno, z njegovim zemljiškim gospodom pogojeno. Gospodu kajpak to ni bilo prav. Kaj naj začne z vsoto slabega, razvrednotenega denarja, ki mu ga je kmet kot svojo »staro pravdo« dajal, od katere noče odstopiti in ničesar slišati o zopetnem plačevanju v blagu, ki edino ima ob razvrednotenju novca ceno.

PODLOŽNIK IN ZEMLJIŠKI GOSPOD. Zemljiški gospod, pri tem udarjen, si je pomagal na razne načine, ki pa so končno vendarle najhuje obtežili kmeta. Začel je zahtevati razne pristojbe mu »pravice«, ki jih je poprej, v času ugodnih gospodarskih razmer pogostokrat izpregledal ali pri njih popustil. Vedno česče je sedaj zemljiški gospod ob kmetovi smrti zahteval najboljšo glavo živine iz pokojnikovega hleva. Prillaščal si je srenjsko zemljo, pazil strože kot

doslej na njeno pravilno izrabo, jo spreminjal v graščinsko zemljo, jemal s tem kmetu zlasti pašno zemljo, vse zaradi ustanavljanja novih kmetij, ki naj bi mu donašale na novo določene seveda višje dohodke. Dalje je zahteval nazaj odtujeno zemljo. Da bi povečal dohodke in rentabilnost svoje zemlje, je gledal odslej tudi na natančnejše opravljanje tlaškega dela, v čemer je poprej večkrat po-

MRTVASKI PLES

freska iz 15. stoletja v cerkvi v Hrastovlju v slovenski Istri
Med okostnjaki se vrste otrok, berač, plemič in meščan

puščal; večal je odmerjeno tlako z izredno ali neodmerjeno, uvajal tudi povsem nove služnosti. Številna zemljiška gospodstva začno razširjati gospodarstvo v lastnem obratu, to se pravi, dotlej kmetom v užitek dano zemljo pritegujejo neposredno v gospodarsko upravo graščine. Večanje cen za pridelke zemlje je zemljiškim gospodom, ki bredejo v gospodarske stiske, narekovalo tako ravnanje. Zlasti če na nekem gruntu po kmetovi smrti ni bilo neposrednega moškega potomca, je zemljiški gospod večkrat uporabil tako imenovano pripadno pravo, pritegnil kmetsko zemljo nase, vključil grunt neposredno v graščinsko ekonomijo. Že mora kmet presežek svojih pridelkov (zlasti žito in živino) ponuditi predhodno v nakup zemljiški gosposki, ki določi ceno, preden bi jih morda postavil na prodaj

na trg ali prodal osebam, ki zemljiškemu gospostvu ne pripadajo. Ta določba je kmeta izvzemala iz tržne konjunktura in ga oropala od nje izvirajočih dobičkov. Tudi si plemič, da bi se gmotno opomogel, prilašča trgovino zlasti s poljedelskimi pridelki ali pa se celo sam spušča vanjo.

Beg izpod oblasti zemljiškega gospoda v mesto, ki je prinašal kmetu svobodo in navadno boljši gospodarski obstanek, sta gospodarska in deželna zakonodaja čimdalje bolj oteževali in preprečevali. Zemljiški gospod v bojazni za svojo delovno silo drži kmeta z vsemi močmi na grudi.

Položaj slovenskega kmeta se je v 14. in 15. stoletju znatno poslabšal tudi zategadelj, ker se je v mnogih zadevah vrnil med njega in deželnega kneza zemljiški gospod. Najvažnejša sprememba te vrste zadeva sodstvo. Ker je deželsko, to je višje sodstvo v podeželju prešlo povečini od deželnega kneza na zemljiškega gospoda in se je to sodstvo na ta način povezalo s patrimonialno oblastjo, pod katero je kmet spadal, je ta izgubil zaslombo, ki jo je imel poprej v pritožbah proti zemljiškemu gospodu pri deželskem sodniku, odvisnemu do tedaj samo od deželnega kneza. Sedaj pa je deželski sodnik hkrati kmetov patrimonialni gospod, ki sodi kmetu z globami in drugimi kaznimi le prerad bolj po samovoljnosti, kot po pravici. Ker izgublja deželni knez — na korist zemljiških gospodov — članov deželnih stanov — čimdalje bolj na politični moči, ni več mogel nuditi potrebne in izdatne opore podložnikom, če so jih pritiskali in jim krivično sodili zemljiški gospodje in so se kmetje nanj obračali za pomoč. S patrimonializacijo se je torej vrnil med široko množico podložnikov in deželnega kneza zemljiški gospod, ki postaja od deželnega kneza čimdalje manj odvisen in se ni imel od njega nič ali skoraj nič bati. V zavesti svoje oblasti in v zavesti, da jih ne more ali pa da bi jih le težko dosegla kazen deželnega kneza, začnejo zemljiški gospodje kmeta še bolj pritiskati. Vidi se to posebno v nalaganju čimdalje večjih in tudi novih davkov, vidi se to v zahtevah po zopetnem služenju starih že opuščenih služnosti in pri zahtevah glede tlake, vidi se to v sodstvu.

Silno so težili v 15. stoletju izredni davki, ki sta jih država in dežela nalagali deželnim stanovom, ti pa jih prevaljevali v veliki in neredko krivični odmeri na kmetije in na podložnega kmeta. Privilegiji, ki jih deželni stanovi (to se pravi zemljiški gospodje) dosegajo, so navadno v gospodarskem oziru njim v korist, le prepogostokrat pa v škodo kmetškemu človeku. Deželni stanovi zado-bijo veliko besedo glede financ v deželah: ne samo pravice dovoljevati izredne davke, marveč tudi pravico porazdeljevati jih na

posamezne sloje prebivalstva. Posebni privilegiji so že od začetka 14. stoletja dovoljevali prevajevati na podložnike davek, odrejen posameznim zemljiškim gospodvom. Izredni davki so bili za našega kmeta eno najhujših bremen. Vodili so ga do obupa in upora, zlasti ker je kmet videl, da se nabrani novce slabo ali pa sploh ne uporablja v namene, za katere je bil razpisan in nabran. Od obrambe pred turško silo, za katero so tolikokrat pobirali tudi še posebne izredne davke in zaradi katere je moral opravljati tlaško delo pri utrjevanju mest, je imel kmet v 15. stoletju bore malo.

V družbenem oziru se že v 13. in 14. stoletju započeti proces izenačevanja slovenskega kmeta nadaljuje. Svobodnih kmetov je vedno manj, staroslovenski kosezi se čimdalje bolj pokmetujejo in iščejo varstva pri zemljiških gospodih, socialna svoboda kmetova velja že prav malo, svoboden kmet je že blizu nesvobodnemu. V 15. stoletju je dokončno izoblikovan en sam enoten stan kmetov podložnikov, ki družijo po izvoru socialno višje stoječe kmetijske sloje s socialno nižjimi v eno samo plast splošnega podložništva.

Ne smemo pa trditi, da so se družbene in gospodarske razmere kmeta na Slovenskem v dobi, ko je prehajal v enoten podložniški razred, slabšale povsod ob istem času in v vseh predelih naše zemlje enako. Za razlike je bilo marsikaj merodajno: ne povsod enaka gospodarska politika zemljiškega gospodstva; večji ali manjši vdor denarja v gospodarstvo; večja ali manjša obvarovanost pred vojnimi pohodi, zlasti Turkov; večja ali manjša odpornost do gospodarskega propadanja, utemeljena v kakovosti in donesu kultivirane zemlje. Tudi se ni pri vseh stanovalcih agrarnega podeželja gospodarska kriza pojavila enako hitro. Nedvomno jo je trden kmet-zemljak na splošno lažje zdržal kot polzemljak, četrtzemljak ali celo kajžar, če ni mogoče te pred krizo reševalo denar donajoče prevoznništvo ali kmetijska trgovina.

OPUSTELOST PODEŽELJA. Kljub prirodnemu prirastku, kljub novim naseljem v izkrčenih krajih in kljub kajžam pa prebivalstvo na kmetih pri nas od 14. stoletja dalje relativno pada, vedno več pa je tistih, ki z uhajanjem v mesta, rudnike in fužine povzročajo, da je marsikateri kmetijski grunt zapadel v pustoto. Ni pa bil ta beg s kmetijskih domačij edini vzrok njihove opustelosti. Tak vzrok so mogle biti tudi velike prirodne katastrofe, kot na primer poplave. Tak vzrok je mogla biti tudi prenaplajena kolonizacija v predelih, ki so bili za to manj primerni, in se je maščevala, ko so pogoji, dani zanjo v njenih začetkih, kasneje odpadli. Bila je vse preveč po načrtu in umetno na manj plodni zemlji zasnovana

in seveda ni vzdržala, ko je nastopila preizkušnja njene življenjske zmožnosti. Primer take ponesrečene kolonizacije zasledimo v Posavju okoli Brežic, ki kaže v prvi četrtini 15. stoletja okoli 70 % pustih kmetij. Vendar je pripomniti, da ima taka ogromna opustelost navadno lokalni ali vsaj regionalni značaj. Velike vasi v ravnih predelih, če so bile po času nastanka mlajše ustanove, so prej propadle kot manjše vasi in zaselki v goratih krajih, ki so po nastanku starejši in kjer število naselij večkrat celo napreduje, medtem ko ob istem času v ravninskem svetu pada. Že v 13. stoletju je bilo v ravnem polju okoli Ptuja in Ljutomera neprimerno več pustih kmetij kot pa v sosednjih hribovitih in goratih krajih. Kolonizacija v krajih slabše rodovitnosti, v krajih, revnih z vodo in na manj plodni zemlji, izvedena v časih velike naseljevalne razširjave, je v dobi sledeče gospodarske krize in depresije najprej začela propadati. Poljedelec je odšel z zemlje, ki mu je manj donašala, če je mogel dobiti drugod dovolj plodnejše zemlje, ki mu bo z manjšim trudom več donašala. Mnogotera naselja slovenske zemlje izza časa velikega visokosrednjeveškega kolonizacijskega razmaha so že ob ustanovitvi nosila v sebi kal propada. Gospodarske krize od druge polovice 14. stoletja dalje so opustelost našega podeželja močno pospeševale in povečale. Izmikanje pred zemljiškim gospodom in njegovimi zahtevami po zopetnem plačevanju v blagu, zviševanje raznih postavk, prekomerne zahteve glede tlake, razpadanje hišne in gospodarske skupnosti, ki ne more več nuditi vsem članom velike rodbine dovolj kruha — vse to in še marsikaj povzroča že omenjeni beg s kmetske zemlje, uhajanje v mesta, rudnike in fužine, ki vabijo z lažjim zaslužkom, ugodnejšim življenjem in osebno svobodo. Nova domačija v skromni kajži ali trdo delo v rovih je manj mikalo, še manj dninarsko delo na kmetškem gruntu. V 14. in 15. stoletju postaja delovna sila pri nas dražja, članov hišne in gospodarske skupnosti, ki so poprej skupno obdelovali polje, v kmetskih hišah ni več, dninar in hlapec kot delovna sila je drag in ga je težko dobiti, zato je obdelovanje dražje, manj donosno, zato omejevanje obdelovanja ali pa celo opustitev obdelovanja, zato prehajanje v pustinj. Če kmet ni imel dovolj svojih otrok in domačih, ki bi mu bili opravljali potrebna dela, je bil to zopet eden vzrokov, da so zemljišča, neobdelana zaradi pomanjkanja delovne sile, postajala pusta.

Kaj se je s pustim gruntom zgodilo? Mnogoterega prevzame sosed, ki je na svojem gruntu obstal, proti skromni odškodnini, največ za travo, ki jo na pustoti nakosi. Nekateri pusti grunt je razbit na kajžarski svet in kajže, druge je priključil zemljiški

ŽENE PRI TKANJU

freska iz Marijinega življenja iz dobe okoli 1520 v cerkvi pri Sv. Primožu nad Kamnikom

gospod svoji graščinski zemlji, številne pa je prekrila goščava in gozd. Opustelost je zajela tudi naše planine in planšarstvo. Marsikatera naših planin v 14. in 15. stoletju propade, ker je opustela vas, ki je nanjo živino pošiljala, ali pa ker se je iz teh ali drugih vzrokov pokazala njena nedonosnost. So pa tudi nekatere visoko ležeče nastanjene kmetije spremenili v stalno nenastanjene, jih spremenili v planine, le začasno obljudene.

Višek opustelosti so naše kmetije dosegle v 15. stoletju. Turški vpadi in razne druge vojne so močno prizadejale slovensko zemljo. Ogromno množico ljudi in živine ter drugega blaga so Turki ob svojih navalih odpeljevali. Zdi se, da vesti raznih kronistov in uradna poročila glede tega v glavnem ne pretiravajo; kajti podoba opustelosti, zlasti ob velikih potih turških vpadov, je naravnost obupna. Cele vasi so marsikje puste, polje neobdelano; za marsikatero vas poznamo ime, ko danes od nje ni sledu niti po ustnem izročilu. V mnogih vaseh je tudi polovica gruntov in še preko sama pustota; puste, nenastanjene kmetije imajo v užitek, kolikor se je to dalo, sosedi, ki so preživeli turške vihre in druge nadloge. Zaradi turških navalov so pri nas posebno hudo trpeli in izgubili visok odstotek svojega kmetijskega prebivalstva. Kras, Notranjska, Dolenjska, Bela krajina in deli Štajerske.

Viri navajajo številne kmetije, celó vasi s pripombo, da so puste in neobljudene. V ptujskem gospostvu je bilo v zadnjih letih 15. stoletja okoli 30 %, v ormoškem okoli 45 %, v gospostvih Devin, Senožče, Prem, Postojna in Vipava pa okoli 30 % pustih kmetij in kajž. Neki vir iz dobe turških vpadov pravi, da je kmetov malo, da ti prisiljeni po raznih vzrokih kmetije zapuščajo in da je težko zanje dobiti druge, tako da ostanejo kmetije zelo pogostokrat brez obdelovalcev, da od njih ne potekajo dohodki ali pa so manjši.

Zemljiške gosposke s svojimi organi so si sicer prizadevale odpraviti ali omejiti opustelost in ublažiti njene neugodne posledice, kajti za zemljiškega gospoda je opustelost pomenila občutno zmanjšanje naturalne, denarne in delovne rente. Zato je gosposka nekdanj opustele in potem zopet nastanjene kmetije za določeno število let rada osvobajala raznih služnosti; dajala opustele kmetije sosedom v užitek proti plačevanju malenkostnih davščin; pa tudi kmetijam, ki so se preko turških in drugih vojn obdržale, zniževala služnosti. Bolje takó, pravijo viri, kot pa da bi šli ljudje z zemlje, ki jo obdelujejo.

Pri zopetni nastanitvi pustih kmetij so zemljiškim gosposkam prišli prav begunci, ki so pred Turki pribežali iz Bosne, Hrvatske in Dalmacije. Ti so naselili marsikateri opusteli kmetijski grunt. Priimki kot Hrovat, Vlah, Lah, Bošnjak, Skok, Bezjak, Prebeg, Turk in še drugi kažejo na te »prebege« ali »uskoke« pred Turki; ponekod pa tudi priimki povsem hrvatskega in srbskega tipa. Od 70ih let 15. stoletja jim moremo slediti na Slovenskem. Največ teh »uskokov« ali »prebegov« se je nastanilo v Beli krajini, v spodnji dolini dolenjske Krke, na Ptujskem polju, okoli Ljutomera pa na

Krasu, v severni Istri in na Goriškem. Do sistematičnega naseljevanja beguncev iz hrvatskih in srbskih pokrajin na slovenska tla je prišlo zatem v začetku 16. stoletja. »Uskoki« pomenjajo nov in svojevrsten pojav v kolonizacijski zgodovini slovenske zemlje.

DEŽELNI STANOVI. Političnih pravic slovenski kmet nima. Te ima deželni knez in ima jih v stanove razporejeno plemstvo, višja duhovščina in zastopniki nekaterih mest ter trgov. Razenčasne in že omenjene izjeme na Goriškem kmetje kot nepriviligiran razred med deželne stanove nimajo dostopa; na deželnih zborih naj jih zastopajo zemljiški gospodje. V 15. stoletju sta dosegla veljava in vpliv stanov v naših deželah prvi višek. Deželni knez je od stanov vedno bolj odvisen, predvsem ker so imeli stanovi pravico dovoljevati mu izredne davke, ki jih je deželni knez ob rastočih vojnih in gospodarskih krizah potreboval in nujno zahteval. Tudi neprestane delitve dežel in prepiri med člani habsburške hiše so večali moč stanov. Vojne in drugi dogodki 15. stoletja so povzdignili stanove do političnega faktorja, ki je bil enakovreden deželnemu knezu in ga v dobi Friderika III. celo prekosil. V 15. stoletju so se začeli stanovi v posameznih deželah sestajati na deželnih zborih (na Kranjskem prvič 1431, na Štajerskem 1412). Na kranjski deželni zbor so pošiljali svoje zastopnike tudi Slovenska marka in habsburška Istra, nekaj časa celo Trst. Od srede 15. stoletja so se sestajali stanovi treh dežel, Štajerske, Koroške in Kranjske, na skupnih deželnih zborih, ki so jih narekemale koristi vseh treh dežel in želja deželnega kneza, prihraniti dolgotranja pogajanja od dežele do dežele. Prvi tak »generalni deželni zbor« se je zbral leta 1453 v Velikovcu, sledili so mu v burnih časih turških vpadov in vojne z Matijo Korvinom nadaljnji v Gradcu, Lipnici in Mariboru.

Proti pritisku, ki so ga nad kmetom izvajali v deželnih stanovih združení zemljiški gospodje, se je slovenski kmet vedno znova skliceval na svojo »staro pravdo«, kot je zapisana zlasti v urbarskih »bukvah« ali pa je živela v izročilu od roda v rod. Kmetje hočejo tudi zapis tega, kar je tako zanje kot za zemljiškega gospoda pravo. Iz tega je razlagati nastanek tako imenovanih pravn ali pravnih napotil (weistümer, taidinge), ki jih poznamo tudi na Slovenskem. V teh »pravdah« ali »pravnih napotilih« je glede tega, kaj je za kmeta in kaj za gospoda pravo, zapopadeno mnogo starinskega, v davno dobo odnosov med kmetskim podložnikom in zemljiškim gospodom nazaj segajočega.

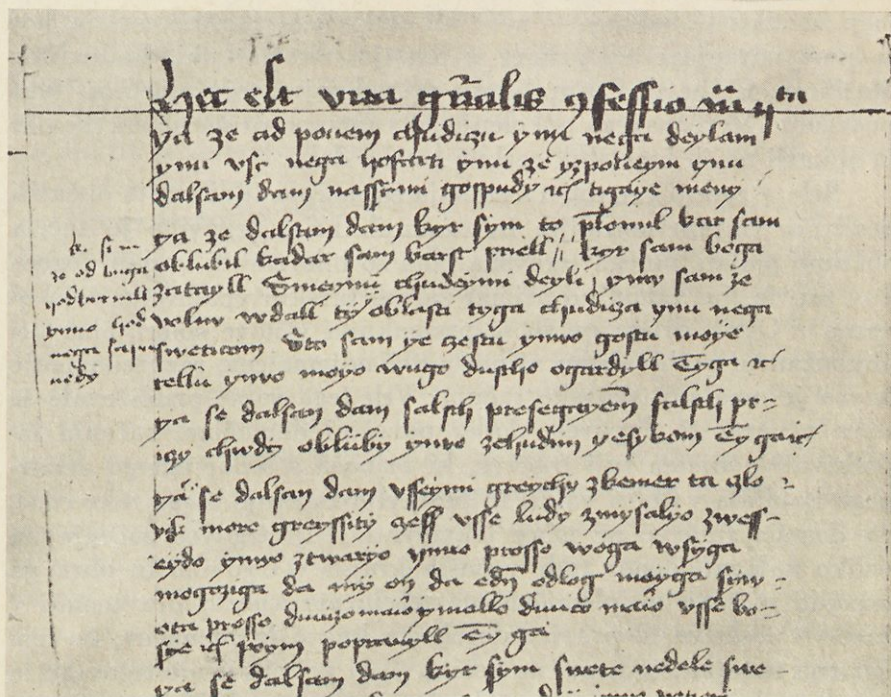
KMETSKE UPORI V PETNAJSTEM STOLETJU. Poznavanje razmer, v katerih je v 15. stoletju živel pri nas po eni strani kmet, po drugi strani pa v stanove razporejeni plemič, prelat in meščan, je potrebno, če hočemo prav razumeti revolucionarna dejanja, do katerih se je v 15. stoletju povzpел kmet tudi pri nas. Nič manj kot težave, nastale iz gospodarstva in družbenega razvoja, pa je za razumevanje kmetjskih uporov potrebno poznati tudi zunanje činitele, ki so v marsičem povzročili, da je nastopilo poslabšanje gospodarskega in siceršnjega stanja v deželi, s tem pa dali obilo netiva za upiranje kmetov. V mislih imamo predvsem navale Turkov in druge vojne dogodke, pa zopet posledice teh za gospodarstvo oziroma ukrepe, ki so jih povzročili. Med te je šteti zlasti razpisovanje novih davkov. Z razpisom glavarine (1470) in tedenskega pšeniga (1475) je bil z davčnimi zahtevami kmet tudi neposredno prizadet.

»Po navadah nezvestih Švicarjev« so, kakor pravi sočasen vir, začeli kmetje boj »za staro pravdo«, se združevati v kmetjske zveze. Prva upiranja na slovenskem ozemlju so iz let 1474 do 1476, največji v 15. stoletju je pa kmetjski upor na Koroškem leta 1478. Razvil in razširil se je zlasti v slovenskem delu dežele. Kmetje izjavljajo, da ne bodo več plačevali davkov, namenjenih za obrambo pred Turki, kajti z nabranim denarjem se ne dosejajo nameni zbiranja, nasprotno, del plemstva da je na skrivaj sporazumen s Turki. Obramba dežele pred Turki naj bo dejanska in uspešna. »Stara pravda«, to so dajatve, davščine in tlaka po starem, naj velja pri opravljanju vseh služnosti. Krivična je prevedba starega in dobrega oglejskega denarja v manjvreden dunajski novc. Iz teh zahtev in pritožb, ki so več ali manj značilne za vsako kmetjsko puntanje tistih časov, je pa koroški upor iz leta 1478 prešel že v oblike, ki rušijo pri temeljih fevdalno ureditev. Z revolucionarnimi dejanji naj pripeljejo do soodločanja kmeta o usodi njegovi in njegove zemlje. V vrstah upornikov niso več le kmetje, marveč tudi že obrtniki in rudarji; preobrat pa naj bi se razširil tudi na plemiča, duhovnika in meščana. Oblast v deželi naj bi predstavljala kmetjska zveza, medtem ko bi vrhovno vodstvo imel cesar, na katerega se kmetje, pač v mnenju, da jih bo pred »gospodi« vzel v zaščito, z zaupanjem obračajo.

Položaj na Koroškem 1478 so razrešili Turki, ki so tega leta vdrli v silovitem navalu v deželo in napravili konec kmetjskemu upiranju, nemara v tistem sporazumu vsaj z delom plemičev.

Prvi večji kmetjski upor, ki je zajel slovensko zemljo, se ni posrečil, vendar je ostal klic po »stari pravdi« med kmeti živ in dosegel višek v velikih uporih slovenskih kmetov v 16. stoletju.

MESTA IN MEŠČANSTVO. Od številnih gospodarskih in političnih kriz ter vojnih viher, ki so v 15. stoletju prizadejale slovenski zemlji toliko gorja, je bil primeroma še najmanj prizadet meščan. Pred Turki in plenečimi najemniškimi četami ga je varovalo mestno obzidje, saj brez njega takrat že skoraj nobeno mesto na Slovenskem ni bilo. Deželni knez pa svoja mesta in meščane vobče štiti,

SLOVENSKI TEKST NAPISAN OKOLI LETA 1440 V STIČNI

Obrazec za splošno izpoved, začetek: Ya ze adpouem chudiczu ynu nega deylam ... — Rokopis 141, list 245', v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

išče v njih zaslombo proti stalno k upiranju pripravljenemu plemstvu, jim povečuje avtonomne pravice, podeljuje nove privilegije, ki so v prid njihovemu gospodarstvu, ter jih brani pred trgovsko konkurenco plemičev in kmetov, kristjanov in židov, tujcev in domačinov, pospešuje meščansko obrt in trgovino. Naša mesta so se v 15. stoletju povzpela do sorazmerno visokega blagostanja. Pri meščanih in v mestih se iz trgovskega in obrtniškega poslovanja nabira denar. Meščan ga z dobičkom nalaga v trgovino, v rudnike in fužine, v nepremično posest v mestu in na deželi; ga posoja, jemlje zanj od deželnega kneza in fevdalcev zemljiško posest in

razne dohodke ter pravice v zakup. Tako naložen in uporabljen denar je pa seveda zopet plodil denar. Viden znak obilice denarja in ugodnih življenjskih razmer, v katerih meščani živijo, so stavbe, svetne in cerkvene, ki so takrat po naših mestih nastale po naročilu bogatega meščanstva in se ohranile deloma do današnjih dni. Procvitajoča in razmeroma bogata mesta so si postavila — zlasti v 15. in v začetku 16. stoletja — nove ali obnovljene mestne cerkve, kot so nam ohranjene na primer v Kranju, Škofji Loki, Radovljici, Mariboru, Celju ali Ptuj. Mesta posredujejo svojo umetnost tudi podeželju. Meščanskega pokolenja so v mnogih primerih stavbeniki in slikarji naših kmetskih cerkvá gotske dobe.

Šele v zadnji četrtini 15. stoletja so morala tudi mesta občutiti posledice trajnih notranjih in zunanjih kriz. Trgovina je začela občutno padati, mnoga trgovska pota so bila zaradi vojnih dogodkov zaprta (na vzhod na primer zaradi turških vpadov in vojskovanja z Ogrji), druga pa so se premaknila v nove smeri, obrt pri obubožanem prebivalstvu ni našla več odjemalcev, razvrednotenje novca je omajalo trgovske račune. Vrh tega so se približevale še nove nevarnosti. Trgovca, dotlej povečini domačina, začenja izpodrivati podjeten tuji trgovec, ki prinaša s seboj mnogo denarnega kapitala v dobri valuti in postavlja za svoje blago take cene, da domači trgovec ne more tekrovati. Tuji trgovec začenja na veliko nalagati denar tudi v naših krajih v trgovino in obrt, ga posojati meščanom, plemičem in deželnemu knezu, prevzemati v zastavo posestva in pravice deželnega kneza in plemičev, ko tem denarja manjka; tudi prične ustanavljati pri nas svoje trgovske in denarne postojanke, n. pr. augsburški Fuggerji v Beljaku in Ptuj.

Ta trgovec in denarnik, zastopnik zgodnjega kapitalizma tudi v naših krajih, izhaja v glavnem iz južne Nemčije. Blago, ki za domačo deželo ni bilo nujne življenjske važnosti, postane predmet kapitalističnega oblikovanja cen, na primer živo srebro iz Idrije. Trgovec naših mest, ki je postal sicer imovit v tranzitni in lokalni kupčiji, ne more konkurirati ogromnim denarnim vsotam, ki so bile na razpolago kakim Fuggerjem in njihovim pomagačem. Domači trgovci morajo pred silno tujo konkurenco in podjetnostjo izostati iz inozemskih tržišč, na primer v Benetkah. Marsikatera panoga trgovine na daljavo preide v roke velikih trgovcev-tujcev.

RUDARSTVO IN FUZINARSTVO. Sorazmerno zgodaj so se oblike zgodnjega kapitalizma pojavile v našem rudarstvu in fužinarstvu. Mislim, da moremo na tem mestu spregovoriti nekaj več o teh dveh panogah naše gospodarske dejavnosti.

V srednjem veku je rudarstvo na Slovenskem po svojih začetkih in delovni sili tesno povezano z našim kmetiskim prebivalstvom, po razpečavanju rude in njenih proizvodov s trgovino, po predmetih, izdelanih iz rudnih produktov, pa z obrtjo.

Rudarstvo je bilo na naših tleh že v starem veku sorazmerno močno razvito in tudi v prvih stoletjih Slovencev v novi domovini ni nikdar povsem prenehalo. Podrobnejše podatke o njem pa imamo šele iz poznejšega srednjega veka. Železarstvo je poglavitna panoga našega srednjeveškega rudarstva. Iz 13. stoletja so znane prve vesti o tako imenovanem kmetiskem ali gozdnem železarstvu, ko je kmet mimo svojega kmetškega dela v gozdovih iskal, zbiral in talil železno rudo in jo predeloval v železo. Poleg dajatev v agrarnih produktih je dajatev železa večkrat v vrsti služnosti takega kmetškega železarja ali železnika.

Ko se je povpraševanje po železu zvečalo in tudi ko je zlasti konkurenca iz Italije in notranjih alpskih dežel postajala občutna, se mimo kmetov-železarjev-posameznikov množijo tudi taki, ki jim je rudarstvo edino zanimanje in pogoj za življenjski obstanek. Od vseh strani se stekajo ljudje k temu poklicu, iz tujih krajev in iz domačih, delodajalci in delavci, rudarji in kovači, oglarji in drvarji, nosači in tovarniki. Pa tudi kramarje in krčmarje je obetajoči zaslužek vabil k naselitvi v nove rudniške in fužinarske kraje. Namesto po gozdovih in gorah raztresenih krajev, kjer so posamezniki kopali in talili rudo, nastajajo nova naselja v dolinah in v prometnejših legah. So to svojevrstne naselbine, ki se razlikujejo po sestavi svojega prebivalstva, po razporeditvi hiš in drugem, pa tudi po svojih uredbah tako od meščanskega kot od kmetškega naselja. Naseljenci živijo od dela svojih rok, uživajo posebne vrste »knapovsko svobodo«, imajo svoboščine glede davkov in dajatev, dobe svoje pravice tudi zapisane. Od teh je pri nas najstarejši jeseniški rudarski red iz leta 1381. Taka nova rudarska in fužinarska naselja, ki so nastajala in se oblikovala pri nas v 14. in 15. stoletju, so na primer Kropa, Kamna gorica in Železniki na Gorenjskem ali pa Slovenj Plajberk na Koroškem. Drugod zopet je rudarsko in fužinarsko naselje vzrastlo ob vasi v okolju, kjer so kmetje že od starine iskali, kopali in talili rudo; primer za tako naselje pri nas so Jesenice.

Z vse večjim povpraševanjem po rudi, zlasti železni, in z rastočo konkurenco so se večali obrati, večala se je proizvodnja po količini in kakovosti in spopolnjevala se je tudi tehnika glede pridobivanja in talenja rud. Spočetka so v ta namen služile preproste talilne jame, nato začenjajo postavljati pozidane vetrne peči in v

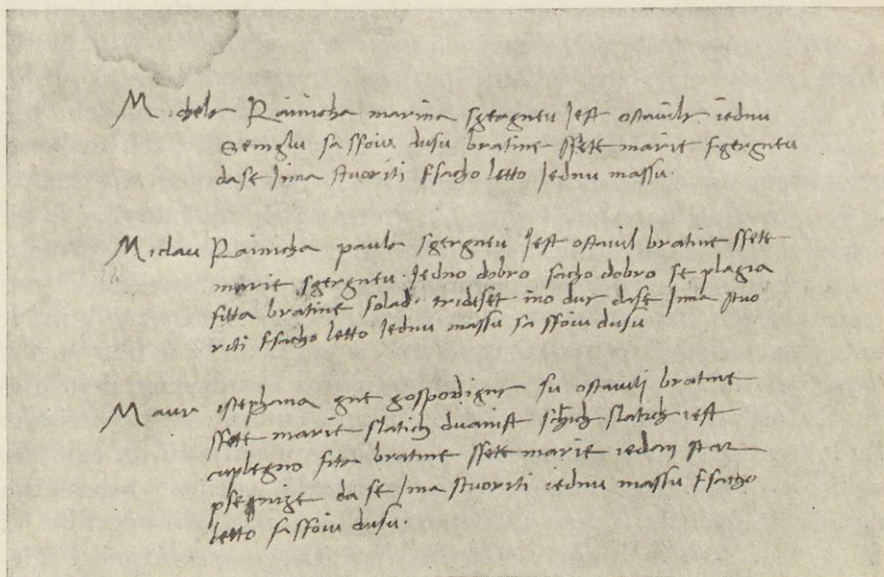
njih taliti rudo. Že spopolnjena vetrna peč je tako imenovana »slovenska ali kranjska peč« (v nemških krajih tudi »nemška peč« imenovana); tako označena v razliko od »laških« ali »brešjanskih« peči, vpeljanih po laških fužinarjih od 15. stoletja dalje. Slovenska peč se pojavi pri nas v 14. stoletju in se nato vedno bolj izpopolnjuje. Zlasti ko je bila peč združena s kladivom in je bil za obratovanje vpeljan vodni pogon, kar se je zgodilo vsaj v drugi polovici 14. stoletja, so bili položeni temelji za fužinarstvo in za železarske kovačije sorazmerno večjega obrata. Prav po teh »kladivih« se kraji večkrat imenujejo kratkomalo »Kladivo« (Kropa, Železniki, Stara Fužina v Bohinju).

Dvig rudarstva, zlasti železnega, ki ga je povzročilo čimdalje večje povpraševanje po železu in po obrambi pred občutno zunanjo konkurenco, je torej tehnično spopolnil naše železarske obrate, jih razširjal v fužine in na veliko delujoče kovačije. Zato pa je bil potreben denar; dajal ga je domačin, še več pa tujec. Prihaja do dodelitve, na eni strani je tisti, ki daje denar in delo, na drugi strani pa mezdni delavec, ki živi od dela svojih rok in nima toliko zemlje, kot jo je imel stari gozdni železnik — da bi ga redila. V deželo prihajajo denarni tujci, tako že v prvi polovici 14. stoletja v Železnike na Gorenjskem pet »laških« kovačev iz Furlanije; ti prejmejo posebne svoboščine, urede fužine in napravijo po njih tudi »Lahovšče« imenovane Železnike za središče železarstva, cvetočega sicer že davno poprej v ondotnih hribih. V druge naše rudarske in fužinarske kraje so pa začeli prihajati podjetniki-tujci iz rudarsko visoko razvitih delov Koroške in Štajerske.

Nosilec zgodnjega kapitalizma velikih oblik, ki se je začel našim krajem približevati ob prelomu 15. v 16. stoletje, z augsburskimi Fuggerji na čelu, začenjajo nalagati svoj kapital tudi v rudnike in fužine, najprej na Zgornjem Štajerskem in Koroškem. Rudnik živega srebra v Idriji, ki so ga odkrili okoli leta 1490 in je dosegel svoj prvi veliki razmah kakih dvajset let pozneje, je pri nas najočitnejši primer podjetja, ki je prišlo v račune zgodnjekapitalističnega gospodarjenja.

V zgodovini trgovine, rudarstva in fužinarstva se ob koncu 15. stoletja začinja novo poglavje. Vdiranje zgodnjega kapitalizma tudi k nam pričinja rušiti načine in oblike srednjeveškega, tesno na razrede in stanove vezanega fevdalnega gospodarstva, uvaja v gospodarstvo nove oblike in načine proizvodnje, močno pospešuje družbeno delitev dela, širi tržna območja in obseg trgovanja. Pa tudi dogodki, ki so tako rekoč od zunaj vplivali na naše kraje, so merodajni, da moremo s koncem 15. stoletja zaključiti poglavje

našega srednjeveškega gospodarstva. Turški vpadi in turška zasedba velikih delov Ogrške in Hrvatske je uničila ali vsaj ohromela v srednjem veku tako živahne trgovske stike naših dežel z deželami, ki leže od Slovenije na vzhod. Velika odkritja so pa že zapisovala smrti svetovno trgovino Benetk, ki so bile za trgovanje iz naših krajev in v naše kraje prvo mesto ob zgornjem Jadranu.

IZ BRATOVŠČINSKE KNJIGE CERKVE SV. MARIJE V ČRNEJI V BENESKI SLOVENIJI

Slovenski tekst iz leta 1497, začetek: Michela rainicha Marina s Zergneu jest ostauila jednu semgla sa sfoiu dusu bratine sfete Marie s Zergneu, da se jima stuočiti fsacho letto jednu massu

KRIZA CERKVENEGA ŽIVLJENJA. Petnajsto stoletje pomenja poleg drugih tudi hudo krizo cerkvenega življenja na Slovenskem. S fevdalnim redom tesno povezano cerkev in njene pripadnike je nujno morala zgrabiti kriza takrat, ko sta fevdalna družba in gospodarstvo zašla v težke pretrese. Mimo razlogov, izhajajočih iz teh, so pa bili še drugi bolj notranje cerkvenega značaja, ki so povzročili, da je zašlo cerkveno življenje na slovenskih tleh v 15. stoletju v težko krizo. Pereča je postala v času, ko so Benetke strmoglavile trhlo svetno oblast oglejskega patriarha v Furlaniji in Istri (1420) in je zahodni krščanski svet zastonj klical po reformi, ki mu je tudi pravkar zaključeni konstanški cerkveni zbor ni mogel dati. Usodno je bilo, da je takrat sedel na oglejski stolici patriarh Ludvik II. (1412—1439), mož, ki je bil navzlic izgubi svoje svetne

oblasti bolj svetni knez in vojak nego škof in duhovnik. Pred Benečani se je, zapustivši furlansko-istrski del svoje vladikovine, zatekel k celjskim grofom. Preko deset let je bilo Celje stolica oglejskega patriarha. Takrat (1420—1430) je bilo delovanje patriarha Ludvika omejeno skoraj le na slovenski del njegove dieceze. Razumljivo je, da sta v teh časih, ko so veliki deli oglejskega patriarhata bili brez vrhovnega cerkvenega poglavarja, hudo trpela cerkvena disciplina in versko življenje.

Neurejene razmere so se še povečale, ko se je patriarh Ludvik — zaradi nasprotstva do Benečana papeža Evgena IV. — na baselskem cerkvenem zboru odločno postavil proti njemu, hoteč pridobiti ob pomoči koncila zopet svetno oblast v beneškem delu patriarhata. Patriarh Ludvik je imel v Baslu tak vpliv, da je skoraj celokupno slovensko zemljo potegnil na svojo stran in v stranko, ki je bila proti papežu Evgenu IV. Poleg patriarha Ludvika je bil najodločnejši zagovornik baselskega koncila in baselske pripadnosti slovenske zemlje patriarhov vikarij za izvenbeneški del patriarhata, Martin, škof v istrskem Pičnu. Kot mnogi njegovih prednikov in naslednikov na pičanski stolici je Martin z veliko vnemo opravljal službo patriarhovega namestnika v slovenskem delu njegove vladikovine in je stoloval v Ljubljani. Tudi po smrti patriarha Ludvika (1439) je trajal razkol v patriarhatu dalje in na oglejsko stolico so bili imenovani po dvojni patriarhi, eden od baselskega papeža in koncila, drugi od papeža Evgena IV. Šele pogodbe, ki jih je leta 1446 in kasneje sklenil papež Evgen s cesarjem Friderikom, so obnovile — istočasno z edinstvom v Cerkvi vobče — tudi edinstvo v oglejskem patriarhatu, obenem pa svetni oblasti dale močan vpliv v cerkvenih zadevah.

Največji dobiček iz cerkvenega razkola je, kar se tiče slovenske zemlje, imel cesar Friderik III., to pa zato, ker se je odpovedal baselskemu koncilu in papežu. S spretno politiko je znal uveljaviti težnje po nadvladi svetne in svoje oblasti nad cerkveno. Friderik je kot protiuslugo za odpoved Baslu dosegel pravico, obdavčevati po potrebi duhovščino svojih dežel, dobil je velike privilegije pri oddajanju izpraznjenih škofijskih stolic (med drugim krške, tržaške in pičanske), pravico predlagati primerne osebe kot vizitatorje samostanov in pravico oddajati sto (kasneje tri sto) beneficijev v svojih deželah. Kljub odpravi cerkvenega razkola v oglejskem patriarhatu pomenjajo pravice, pridobljene od Habsburžana, važno stopnjo na potu v dvodelitev oglejskega patriarhata, v »beneški« del, ki prihaja pod vse večji vpliv Benetk, in v »cesarski« del, ki je pod vplivom Avstrije.

Ureditvi razmerja med cerkveno in državno oblastjo ter odstranitvi oglejskega razkola sledi vrsta cerkvenih reform, ki globoko posegajo v razmere takratne slovenske zemlje. Z reformo verskega in duhovniškega življenja se bavi cerkvena sinoda, sklicana leta 1448 v Ljubljano. Njeni odloki in poročila raznih vizitatorjev iz druge polovice 15. stoletja nam nudijo vpogled v takratne cerkvene razmere na Slovenskem. Duhovniki so vdani posvetnjaškemu življenju in uživanju, žive prav pogostokrat v konkubinatu, izvršujejo krčmarsko obrt, so vdani nezmernemu lovu in kockarstvu, se nosijo gizdavo in se oblačijo ter lišpajo po šegi svetnih ljudi. Mnogo med njimi je tujcev, ki žive posebno pohujšljivo, prepuščajo številne fare ter cerkvene službe slabo plačanim in prav pogostokrat nezmožnim vikarjem ter kupčujejo s poverjenimi jim beneficiji. Ena oseba ima več cerkvenih služb, ne upravlja jih pa sama, prejema pa od njih večji del dohodkov. Do mnogih razvad je prišlo v bogoslužju in pri podeljevanju zakramentov. Zakramenti se podeljujejo prepogostokrat le za denar. Marsikje duhovniki niso brali vseh delov maše. Strogo se ljubljanska sinoda obrača tudi proti razmeram v laiških krogih, tako proti zakoncem, ki nočejo živeti skupaj, in proti izvenzakonskemu skupnemu življenju. Zelo razširjena je bila navada, poročati se cerkveno šele po ženitovanju in občevanju. Posebni sklepi reformne sinode so naperjeni proti vmešavanju svetne oblasti v cerkvene zadeve, predvsem proti svetnemu sodstvu nad kleriki.

Koliko so ti in podobni ukrepi ljubljanske reformne sinode in odredbe raznih vizitatorjev zalegle, ne vemo. Če pomislimo, da nam verodostojni viri poročajo tudi še za 16. stoletje o prav enakih in podobnih razmerah v Cerkvi in cerkvenem življenju, bi dejali, da ne posebno.

Cerkvene razmere na jugu je skušal cesar Friderik III. urediti z ustanovitvijo ljubljanske škofije. Ne toliko verski in cerkveni kot politični nagibi so bili pri tem za Habsburžana merodajni, v prvi vrsti težnja po tesnejši cerkveno-upravni priključitvi celjske dediščine in po izrinjenju oglejskega cerkvenega vpliva iz južnih avstrijskih dežel. Ustanovna listina cesarja Friderika III. za ljubljansko škofijo je iz leta 1461. Določa pri cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani novo škofijo, pri kateri ima pravico patronstva cesar. Za škofovo dotacijo je odrejeno: grad Goričane, opatija v Gornjem gradu ter fari sv. Petra v Ljubljani in sv. Mihaela pri Pliberku. Za prvega škofa je bil leta 1463 imenovan Sigmund Lamberg.

Oglejski patriarh in Beneška republika sta se sicer upirala ustanovitvi nove škofije, ali njuna nasprotovanja so bila zaman.

Tudi gornjegrajska opatija je bila proti vtelešenju v ljubljansko škofijo; ko niso vsi njeni ugovori nič pomagali, so redovniki kratko malo zapustili samostan ter odnesli s seboj vse, kar se je odnesti dalo, tako da je dobil ljubljanski škof prazno in pusto opatijo. Ali tudi s tem še ni bilo konec nasprotovanja gornjegrajskih redovnikov. Zadeva se je končala leta 1473 z ukinitvijo samostana.

Nova škofija se ni razprostirala preko sklenjenega ozemlja. Razbita na tri dele je obsegala na Kranjskem fare sv. Nikolaja in sv. Petra v Ljubljani, Št. Vid pri Ljubljani, Soro, Vodice, Šmartin pri Kranju, Naklo, Radovljico, Št. Jernej na Dolenjskem, Svibno in kapelo sv. Petra na Pšati, na Štajerskem fare Gornji grad, Škale, Braslovče in Pilštanj, ki so bile nekoč vtelešene gornjegrajskemu samostanu, na Koroškem pa fari Šmihel pri Pliberku in sv. Nikolaja pri Beljaku.

*

Z drugo polovico 15. stoletja zaključujem prvo, skoraj tisoč let trajajoče razdobje zgodovine Slovencev v novi domovini. Vidiki družbenega, gospodarskega, kulturnega in obče političnega razvoja terjajo staviti v ta čas eno najpomembnejših zarez naše preteklosti.

Okrepi se centralna oblast in enotna država nad do tedaj prevladujočim fevdalnim in deželnim partikularizmom, predstavljenim poglavitno po deželnih stanovih. Okrepitev naj bi bila tudi v korist lažji in uspešnejši obrambi pred zunanjimi nevarnostmi, zlasti pred silo turških napadov.

Svoj najvidnejši izraz je dobila ta okrepitev za časa kralja in cesarja Maksimilijana I. (1493—1519), ko so ukrepi na področju uprave v zvezi z recepcijo rimskega prava zlasti usmerjeni v močno deželnoknežjo oblast in strnjevanje deželá v enotno po uradih in uradnikih upravljano državo. Toda že pred dobo Maksimilijana gre razvoj v smeri preoblikovanja srednjeveške partikularistične fevdalne države v centralizirano uradniško. Takó usmerjenemu razvoju moremo slediti na raznih področjih: uprave (osrednji in drugi uradi, izučeno in plačano uradništvo), zakonodaje (enotna, ne fevdalno partikularna), sodstva (enotna sodišča, izločanje patrimonialnega sodstva), financ (neposredni »državi« namenjeni davki, ločitev finančne uprave od politične), vojske (najemniške vojske in deželne brambe namesto starih fevdalno-vazalskih vojska), trgovine (rušenje vezanega mestnega gospodarstva s favoriziranjem tujih trgovcev in podjetnikov ter vmešavanjem vladarja v tradi-

cionalno gospodarsko privilegirano mesto), podložništva (približanje podložnika vladarju in narobe).

Tem smerem nasprotno živi v deželah z deželnimi stanovni, z lastno deželno upravo, sodstvom, financami itd., z lastnim deželnim pravom in redi ter hoče še dalje živeti fevdalni partikularizem. Ta se pojavlja tudi v združevanju dežel v skupine, narekovane po skupnih koristih; pri nas je zlasti omeniti skupino notranjeavstrijskih dežela.

Slovenski kmet se v drugi polovici 15. stoletja po dolgih stoletjih politične neaktivnosti povzpne do dejanj revolucionarnega značaja, katerih prvo se kaže v kmetemskem upor na Koroškem leta 1478. Boj kmetov gre za »staro pravdo«, to je za stare služnosti, pa za tiste pravice in koristi, ki so si jih priborili ob trenju z meščani in plemiči na področju trgovine in obrti; končni cilj pa je bil kmetom, tako kaže, prevzem oblasti po kmetški zvezi. Kljub neuspehom je iskra puntanja ostala živa. Vladar se mimo zemljiških gospodov in proti njim — dotlej posredovalcev med njim in podložniki — približuje kmetom. Ti naj postanejo neposredna davčna moč nove centralistično urejene države in do neke mere protiutež proti preveliki oblasti stanovsko organiziranega plemstva.

V gospodarstvu je značilno čimdalje večje vdiranje in uveljavljanje denarja in denarnega prometa. S tem so tudi na naših tleh tipični pojavi zgodnjega kapitalizma povezani z novimi oblikami in načini proizvodnje. Fevdalno gospodarstvo in njegove oblike pretresa čimdalje močnejše gospodarstvo, v katerem gre znatna vloga denarju, v katerem je družbena delitev dela v stalnem napredovanju in ki se tudi po količini blaga in denarja ter po teritorialnem tržnem območju čimdalje bolj veča in širi. Poglavitna izhodišča in torišča denarnega gospodarstva so sorazmerno bogata mesta, je rudarstvo in fužinarstvo (oba v močnem vzponu), pa tuji kapitalisti, podjetniki in trgovci, ki trgujejo na veliko, uvažajo tuje blago in tekmujejo z njim domačemu.

Podčrtati je vedno večji razmah kajžarstva in vobče nastajanje kmetškega proletariata. Nadaljuje se beg kmeta v mesta, rudnike, fužine in tuje službe. Kmet se tudi še nadalje in še v večji meri kot poprej predaja raznim trgovskim, prevoznim in podobnim poslom. Mesto ne more obdržati pred kmetom monopol glede obrti in trgovine.

Slovensko-nemška narodnostna meja se dokončno ustali na črti in v pasu, v katerem se je obdržala do 19. stoletja oziroma poteka danes. Naseljevanja nemških kmetov na slovensko ozemlje in med Slovence ni več. Pač pa so se v zvezi s turškimi osvajanji in

navali in kot posledica teh začeli vseljevati tudi na slovensko ozemlje »uskoki«, Hrvati in Srbi iz Hrvatske, Dalmacije in Bosne, kar pomenja nov in svojevrsten pojav v zgodovini kolonizacije slovenske zemlje.

Na področju kulture pomenja 15. stoletje in prehod iz tega v 16. stoletje sicer zelo počasno, vendar pa tudi na Slovenskem opazno pojavljanje novih tokov humanizma in renesanse. S povečanim in svobodnejšim prometom ter s povečanimi stiki s tujimi deželami ter ljudmi se duhovna obzorja širijo. Tesne vezi v razrede in stanove opredeljenega srednjeveškega človeka se sproščajo v čimdalje večji meri.

Vse navedeno kaže, da so fevdalni red in sistem zasegle v 15. stoletju tudi na Slovenskem hude krize. Krize fevdalnega reda in sistema so pa tesno povezane tudi s takratno krizo v okrilju Cerkve in njenih pripadnikov. Po svojih vzrokih, poteku in posledicah je ta v bistvu taka kot marsikje v Evropi v tistem času. Kot tukaj je tudi na Slovenskem dobila svoj najvidnejši izraz v gibanju, imenovanem reforma-cija.

VIRI IN LITERATURA

Namen tega oddelka ni podati kolikor toliko popoln seznam virov in bibliografijo za zgodovino Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja. Opozoriti hočem le na glavne vire in literaturo s posebnim ozirom na domačo in novejšo.

Kratice: ČJKZ = Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, ČZN = Časopis za zgodovino in narodopisje, GMS = Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, GV = Geografski vestnik, IMK = Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, JIČ = Jugoslovanski istoriski časopis, LMS = Letopis Matice Slovenske, MIÖG = Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (oziroma Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung), MMVK = Mitteilungen des Musealvereines für Krain, RZD = Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani, SAZU (ozir. AZU) = (Slovenska) akademija znanosti in umetnosti, ZČ = Zgodovinski časopis, ZHVSt. = Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark.

SPLOŠNE ZBIRKE VIROV

- Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, zbral Fr. Kos, I—V, 1902—1928.
- V. F. Klun, Diplomatarium Carniolicum, priloga k Mitteilungen des historischen Vereines für Krain 10 (1855).
- Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, izd. Fr. Schumi, I, II, 1882—1884.
- Archiv für Heimatkunde, izd. Fr. Schumi, I, II, 1882—1887.
- S. Pusch-E. Frölich, Diplomataria sacra ducatus Styriae, I, II, 1756.
- Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, izd. J. Zahn, I—III, 1875—1903.
- Urkundenbuch des Herzogtumes Steiermark. Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III, izd. H. Pirchegger in O. Dungern (Veröffentlichungen der Historischen Landeskommision für Steiermark, 33), 1949.
- Monumenta historica ducatus Carinthiae, izd. A. Jaksch, I—IV in I. Ergänzungsheft, 1896—1915.
- B. M. De Rubeis, Monumenta ecclesiae Aquilejensis, 1740.
- Thesaurus ecclesiae Aquilejensis, izd. J. Bianchi, 1847.
- G. Bianchi, Documenti per la storia del Friuli, I—II, 1844—1845.
- J. Bianchi, Documenta historiae Forojuliensis, saec. XIII et XIV, Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen, 21, 22, 24, 26, 31, 36, 37, 41 (1859—1869).
- A. S. Minotto, Documenta ad Forum Julii, patriarchatum Aquileiensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia, I/1, 1870.
- F. Manzano, Annali del Friuli, I—VI, 1858—1868.

- J. Zahn, Archivalische Untersuchungen in Friaul und Venedig (v drugem delu samo: in Friaul), Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen 7 (1870), 9 (1872).
- A. Koblar, Drobtnice iz furlanskih arhivov, IMK 1 (1891) do 4 (1894).
- Vl. Levec, Iz furlanskih arhivov, IMK 13 (1903).
- V. Joppi, Documenti Goriziani, Archeografo Triestino, nuova serie, 11 (1885) do 19 (1893).
- H. Wiesflecker, Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten, I (1949); Die Regesten der Grafen von Tirol und Görz, Herzoge von Kärnten, II/1, Die Regesten Meinhards II. (I.), (1952).
- P. Kandler, Codice diplomatico Istriano (priloga časopisu L'Istria, 1846—1852). Regesta pontificum Romanorum. Italia pontificia, VII, Venetiae et Histriae pars I, Provincia Aquileiensis. Izd. P. F. Kehr, 1925.
- W. Hauthaler-F. Martin, Salzburger Urkundenbuch, I—IV, 1898—1931.
- F. Martin, Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg 1247—1343, I, II, 1928—1931.
- O. Redlich, Die Traditionsbücher des Hochstifts Brixen (Acta Tirolensia I), 1886.
- J. Zahn, Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis, Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., 31, 35, 36 (1870—1871).
- J. Zahn, Austro-Friulana, Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., 40 (1877).
- Th. Bitterauf, Die Traditionen des Hochstifts Freising (Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte, Neue Folge, 4, 5), I, II, 1905—1909.
- E. Schwind-A. Dopsch, Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-Geschichte der deutsch-österreichischen Erblände im Mittelalter, 1895.
- Fr. Komatar, Archiv-Inventare, MMVK 17 (1904), 18 (1905).

SPLOŠNA SLOVENSKA IN DEŽELNE ZGODOVINE

- Slovenska zemlja, izdaja Matica Slovenska, 1892—1926, zgodovinski opisi Goriško-Gradišćanske, Trsta in Istre, Beneške Slovenije (S. Rutar), Kranjske (F. Orožen), Koroške (M. Potočnik), Slovenske Štajerske in Prekmurja (F. Kovačič).
- J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, 1911—1916.
- D. Lončar, Socijalna zgodovina Slovencev (v J. Glonarjevem slovenskem prevodu Niederlejevega Slovanskega sveta, 1911).
- L. Hauptmann, članek »Slovenačke pokrajine« in »Slovinci« v Stanojevičevi Narodni Enciklopediji, IV, 1929.
- M. Kos, članek »Istorija« v knjigi Slovenačka, izd. Srpska književna zadruga, kolo 30, br. 202, 1927.
- E. Kardelj (pseud. Sperans), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 1939.
- B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda. I. zvezek. Od naselitve do uveljavljanja frankovskega fevdalnega reda. 1954.
- M. Kos, Periodizacija jugoslovenske istorije. A. Slovenska zgodovina. JIČ 1 (1935).
- M. Kos, Pregled slovenske historiografije, JIČ 1 (1935).
- B. Grafenauer, Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času, ZČ 1 (1947).

- A. Melik, Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev (Pota in cilji, 1, 2), I, II, 1919—1920.
- St. Stanojević, Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca, 1920; 3. izdaja 1928.
- V. Popović, Istorija Jugoslovena, I. Sintetičan pregled srednjevjekovnog razvoja zemlje i naroda. 1920.
- M. Prelog, Pregled povijesti Južnih Slavena, Srba, Hrvata i Slovenaca, I, II, 1920—1921.
- V. Čorović, Istorija Jugoslavije, 1935.
- Zgodovina narodov Jugoslavije. Prva knjiga. Do začetka XVI. stoletja. 1953. (Zgodovino Slovencev so obdelali: F. Gestrin, B. Grafenauer, J. Klemenc, J. Korošec, M. Kos, F. Stele in F. Zwitter.)
- J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain, I—IV, 1689. Druga izdaja 1877—1879.
- J. L. Schönleben, Carniolia antiqua et nova, 1681.
- A. Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs, I, II, 1788—1791 (drugi zvezek: Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs).
- A. Dimitz, Geschichte Krains, I, II (1—4), 1874—1876.
- A. Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark, I—IX, 1844—1874.
- H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark, I, 1920; druga izdaja: Geschichte der Steiermark bis 1282, 1936.
- Isti, Geschichte der Steiermark 1282—1740, 1930—1931.
- Isti, Abriss der steirischen Landesgeschichte, 1925.
- J. Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, 1893.
- * F. Krones, Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogthums Steier (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, I), 1897. *uprava, medtem dokler ni u poročilo*
- * A. Mell, Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte Steiermarks, 1930. *Opis upravnih zgodovine*
- Heimat-Atlas der Steiermark. — Erläuterungen zum Heimat-Atlas der Steiermark. 1946—1949. 10 snopičev.
- H. Megiser, Annales Carinthiae, 1612.
- G. Ankershofen-K. Tangl-H. Hermann, Handbuch der Geschichte des Herzogthumes Kärnten, I—IV, 1850—1867.
- A. Jaksch, Geschichte Kärntens bis 1535, I, II, 1928—1929.
- H. Braumüller, Geschichte Kärntens, 1949.
- R. Coronini, Tentamen genealogico — chronologicum promovendae seriei comitum et rerum Goritiae, 1. izdaja 1752, 2. izdaja 1759.
- C. Morelli di Schönfeld, Istoria della Contea di Gorizia, I—IV, 1855—56 (z dodatki, ki jih je v četrtem zvezku objavil G. D. Della Bona).
- P. Antonini, Il Friuli orientale, 1865.
- C. Czoernig, Das Land Görz und Gradisca, 1873.
- Beneška Slovenija. Uredila D. Feigel in V. Nanut. 1950.
- P. Paschini, Razprave o srednjeveški politični in cerkveni zgodovini Furlanije in oglejskega patriarhata v Nuovo Archivio Veneto, nuova serie, 20, 21 (1910—1911) in v Memorie storiche Forogiuliesi, 7 (1911) do 21 (1925).
- P. Paschini, Storia del Friuli, I, II, III, 1934—1936.
- J. Löwenthal, Geschichte der Stadt Triest, I, II, 1857—1859.
- J. Godina-Verdéljski, Opis in zgodovina Tersta in njegove okolice, 1872.
- M. Sila, Trst in okolica, 1882.

- A. Tamaro, Storia di Trieste, I, II, 1924.
- F. Cusin, Appunti alla storia di Trieste, 1931.
- Oko Trsta, 1945 (redaktorja V. Novak in F. Zwitter).
- F. Cusin, Venti secoli di bora sul Carso e sul Golfo, 1952.
- C. de Franceschi, L'Istria, note storiche, 1879.
- B. Benussi, Nel medio evo, pagine di storia istriana, 1897 (tudi v Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, IX—XIII).
- D. Gruber, Povijest Istre, 1924.
- B. Benussi, L'Istria nei suoi due millenni di storia, 1924.
- E. Mayer, Die dalmatisch-istrische Munizipalverfassung im Mittelalter und ihre römischen Grundlagen, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, germ. Abt., 24, 1905.
- G. de Vergottini, Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il medio evo, I—III (1924—1925).
- Isti, La costituzione provinciale dell'Istria nel tardo medio evo, Atti e memorie della Società istriana, 1926, 1927.
- M. Kos, Istra in Slovensko Primorje v zgodovini, od naselitve do konca 18. stoletja (v zborniku Slovensko Primorje in Istra, 1953).
- E. Werunsky, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 1894 dalje (poglavja o Štajerski, Koroški, Kranjski, Istri — Trstu in Gorici).
- K. in M. Uhrlirz, Handbuch der Geschichte Österreichs und seiner Nebenländer Böhmen und Ungarn, I, 1927 (bogata bibliografija).
- Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abteilung, Die Landgerichtskarte, Lieferung 1—4, 1906—1929. — II. Abteilung, Die Kirchen- und Grafschaftskarte, 1. Lieferung, 1940.
- Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abteilung, Die Landgerichtskarte, 1. Teil, Salzburg, Oberösterreich, Steiermark (obdelali E. Richter, A. Mell, J. Strnadt in H. Pirchegger, 2. izd. 1917), 4. Teil: Kärnten, Krain, Görz und Istrien, 1929 (Koroško obdelala A. Jaksch in M. Wutte, Kranjsko A. Kaspret in L. Hauptmann, Goriško A. Mell, Istro H. Pirchegger). — II. Abteilung, Die Kirchen- und Grafschaftskarte, 1. Teil: Steiermark (H. Pirchegger), 1940.
- K »historičnemu atlasu« kot vir: M. Wutte, Kärntner Gerichtsbeschreibungen (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 20/21, 1912) in A. Mell-H. Pirchegger, Steirische Gerichtsbeschreibungen (Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, I, 1914).
- M. Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, 1935.
- S. Vilfan, Očrt slovenskega pravnega narodopisja, Narodopisje Slovencev, I, 1944.
- E. Tomek, Geschichte der Diözese Seckau, I, 1917.
- Fr. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije (1228—1928), 1928.
- Fr. Stelè, Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, 1924.
- Cerkveni (umetnostni) spomeniki Lavantinske škofije, I. (A. Stegenšek, Dekanija gornjegrajska, 1905), II (A. Stegenšek, Konjiška dekanija, 1909).
- Umetnostni spomeniki Slovenije, I (Fr. Stelè, Politični okraj Kamnik, 1922 do 1928), II (M. Marolt, Dekanija Vrhnika, 1929—1934), III (M. Marolt, Dekanija Celje, 1931—1932).
- M. Kos-F. Stelè, Srednjeveški rokopisi v Sloveniji, 1951.

- F. Stelè, Monumenta artis slovenicae, I, Srednjeveško stensko slikarstvo, 1935.
- F. Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika, II (1924), VII (1935).
- Isti, Kratka zgodovina slovenskega jezika, 1936.
- Isti, Dialektološka karta slovenskega jezika, 1931.
- K. Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva, I—IV, 1894—1898.
- A. Slodnjak, Pregled slovenskega slovstva, 1934.
- F. Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti, 1929—1938.
- S. Janež, Pregled zgodovine jugoslovanskih književnosti, I, Slovenska književnost, 1953.
- Slovenski biografski leksikon, I, II, zvezek 1 do 8. 1925—1952.
- A. Melik, Slovenija, geografski opis. I, Splošni del, 1. zvezek (1935), 2. zvezek (1936); II, Opis slovenskih pokrajin, 1. zvezek, Slovenski alpski svet (1954).
- O. Gratzy, Repertorium zur 50jährigen Geschichtschreibung Krains 1848—1898. — Kazalo za Mittheilungen des historischen Vereines für Krain 1846—1868, Mittheilungen des Musealvereines für Krain, 1866, 1889—1898, Jahreshefte des Vereines des krainischen Landesmuseums 1856, 1858, 1862, Argo 1892—1898, Blätter aus Krain 1857—1865 (deloma) in Carniolia 1838—1844 (deloma).
- Fr. Simonič, Slovenska bibliografija, I. del, knjige (1550—1900), 1903—1905.
- J. Šlebing, Slovenska historična bibliografija za 1902—1906 v Zborniku Matice Slovenske 5 (1903) do 9 (1907), za 1907—1912 v Slovenski bibliografiji za 1907—1912, za 1913—1918 v Carnioli 1914—1919, za 1919—1927 v ČJKZ 2 (1920) do 7 (1928).
- Kazalo k Časopisu za zgodovino in narodopisje 1—20 (za 1904—1925).
- M. Pivec-Stelè, Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo, 1891—1939. 1939.
- Ista, Stanje slovenske historične bibliografije, ČZN 34 (1939).
- S. Jug, Bibliografija slovenske zgodovine za l. 1938 in 1939, GMS 21 (1940).
- M. Pivec-Stelè, Slovenska zgodovinska bibliografija 6. IV. 1941 — 9. V. 1945, ZČ 1 (1947); 1. I. 1940 — 5. IV. 1941, ZČ 2/3 (1948/1949).
- V. Melik, Bibliografija slovenske zgodovine (publikacije iz let 1945—1950), ZČ 5 (1951).
- A. Schlossar, Die Literatur der Steiermark in Bezug auf Geschichte, Landes- und Volkskunde (3. izdaja, 1932).
- H. Untersweg, Verzeichnis der in den Schriften des Historischen Vereines erschienenen Abhandlungen, Aufsätze und Buchanzeigen, ZHVSt., 41 (1950).
- M. Ortner, Register der geschichtlichen Aufsätze der Carinthia 1811—1910 (1911).
- Carinthia I, Register der Aufsätze der Jahrgänge 101—125, 1911—1935 (1936).
- G. Moro, Inhaltsverzeichnis der Jahrgänge (Bände) 1—30, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 31 (1950).
- G. Occioni-Bonaffons, Bibliografia storica Friulana, I—III (1884—1899).
- A. Puschi-P. Sticotti, »Indice generale« za »Archeografo Triestino« 1829—1902 (Archeografo Triestino, 24, 1902).
- Fr. Komatar, Verzeichnis der archivalischen Literatur Krains, Mitteilungen des k. k. Archivrates 1 (1914).

PRED PRIHODOM SLOVENCEV

Doba prvotne skupnosti. Od stare kamene do železne dobe

- A. Müllner, Emona, archaeologische Studien aus Krain, 1879.
- W. Schmid, Südsteiermark im Altertum (v knjigi Hausmann, Südsteiermark, 1925).
- Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani, Kulturno-zgodovinski del, 1931 (sestavki R. Ložarja o arheološkem oddelku in B. Saria o numizmatični zbirki).
- Treasures of Carniola. Prehistoric Grave Material from Carniola, izd. A. Mahr, 1934.
- R. Ložar, Predzgodovina Slovenije, posebej Kranjske, v luči zbirke Mecklenburg, GMS 15 (1934).
- Archaeologische Karte von Jugoslawien. — J. Klemenč in B. Saria, Blatt Ptuj (1936). B. Saria, J. Klemenč, Blatt Rogatec (1939).
- R. Ložar, Razvoj in problemi slovenske arheološke vede, ZUZ 17 (1941).
- W. Schmid, Die Fortschritte der vorgeschichtlichen Forschung in Südsteiermark zwischen den beiden Weltkriegen, ZHVSt. 36 (1943).
- S. Brodar - J. Bayer, Die Potočka zijalka, eine Hochstation der Aurignacschwankung in den Ostalpen, 1928 (Prähistorica I).
- S. Brodar, Das Paläolithikum in Jugoslawien, Quartär 1 (1938).
- Isti, O stratigrafiji Potočke zijalke, GMS 20 (1939).
- Isti, Prerez paleolitika na slovenskih tleh, Arheološki vestnik 1 (1950).
- Isti, Paleolitski sledovi v Postojnski jami, SAZU, Razred za prirodoslovne in medicinske vede, Razprave 1 (1951).
- Isti, Otoška jama, paleolitska postaja; prav tam.
- Fr. Kos, Neveljski paleolitik, GMS 20 (1939).
- W. Schmid, Die Bronzezeit in Krain. Carniola 1909.
- W. Schmid, Vače — predzgodovinska naselbina, GMS 20 (1939).
- J. Korošec, Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu. SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 6 (1951).
- Fr. Stare, Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani. SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 9 (1954).
- Isti, Prazgodovinske Vače, 1954.
- Isti, Vače. Arheološki katalogi Slovenije, 1 (1955).
- W. Schmid, Die Ringwälle des Bachergebietes (Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Akademie der Wissenschaften, Wien, II, Nr. 3, 4, 1915, 1924).
- K. Pick-W. Schmid, Frühgeschichtliche Befestigungsanlagen im Bereich der Isonzofront (Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts, 21—22, 1922—1924, Beiblatt).
- U. Kahrstedt, Studien zur politischen und Wirtschafts-Geschichte der Ost- und Zentralalpen vor Augustus (Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Klasse, 1927).

Rimska doba

- Fr. Kos, Črtice o naši domovini pred prihodom Slovencev, LMS za 1897.
- B. Saria, Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi, GMS 20 (1939).
- Isti, Noricum und Pannonien, Historia 1 (1950).
- Isti, Rom und der Südosten im Altertum. Südost-Forschungen 12 (1953).
- Pauly-Wissowa, Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, razni članki, na primer: »Celeia« (Ihm), »Emona« (Patsch), »Nauportus« (Saria), »Neviodunum« (Saria), »Poetovio« (Saria), »Odra« (Saria).
- V. Hoffiller-B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien I (Noricum und Pannonia superior), 1958.
- W. Schmid, Emona (Jahrbuch für Altertumskunde, VII, 1915—1918).
- Isti, Römische Forschung in Österreich, 1912—1924, II. Die südlichen Ostalpenländer (15. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1923—1924).
- M. Abramčič, Poetovio. Voden po muzeju in stavbnih ostankih rimskega mesta, 1925.
- J. Klemenč, Ptujski grad v kasni antiki. SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 4 (1950).
- A. Premerestein-S. Rutar, Römische Strassen und Befestigungen in Krain, 1899.
- O. Cuntz, Die römische Strasse Aquileia-Emona, Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts, 5 (1902).
- H. Deringer, Die römische Reichsstrasse Aquileia-Lauriacum, Carinthia I, 139 (1949), 140 (1950).
- A. Degrassi, Ricerchi sui limiti della Giapidia, Archeografo Triestino 43 (1929/1930).
- Isti, Il confine nord-orientale dell'Italia Romana, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, nuova serie, 1 (1949).

Za bibliografijo rimske dobe prihaja v poštev tudi več del in razprav, navedenih v bibliografiji pri prejšnjem poglavju, na primer: Müllner, Emona; Schmid, Südsteiermark im Altertum; Archaeologische Karte von Jugoslawien; Ložar, Razvoj in problemi slovenske arheološke vede.

Selitve ljudstev

- Fr. Kos, Iz domače zgodovine, I, Oblast Vzhodnih Gotov, IMK 5 (1895).
- H. Zeiss, Die Nordgrenze des Ostgotenreiches, Germania 12 (1928).
- W. Schmid, Das Gräberfeld von Krainburg, MMVK 18 (1905).
- Isti, Die Reihengräber von Krainburg, Jahrbuch für Altertumskunde 1 (1907).
- F. Jantsch, Die spätantiken und langobardischen Burgen in Kärnten, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien, 68 (1938).
- R. Egger, Civitas Noricum. Wiener Studien, Zeitschrift für klassische Philologie 47 (1929).
- A. Alföldi, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, I, II (Ungarische Bibliothek, erste Reihe, 1924, 1926).
- F. Stefan, Die germanische Landnahme im Ostalpenraum bis zum Ausgang der Völkerwanderung, Das Joanneum 6 (1943).
- I. Zibermayr, Noricum, Baiern und Österreich, 1944.

- R. Egger, Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Norikum, 1916.
 J. Zeiller, Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain, 1918.
 R. Egger, Der heilige Hermagoras, Carinthia I, 157, 158 (1947—1948) in posebej.
 F. Kovačič, Petovij in Celeja v starokrščanski dobi, Buličev zbornik, 1924.
 W. Schmid, Ptujске krščanske starosvetnosti, ČZN 31 (1936).
 J. Rus, Johannes — zadnji škof panonske, a prvi istrske Emone. GMS 20 (1939).
 E. Klebel, Zur Geschichte der Patriarchen von Aquileia. Carinthia I, 143 (1953).

Velik del razprav in del navedenih pri poglavju Rimska doba prihaja v poštev tudi za poglavje Selitve ljudstev.

OD NASELITVE DO DEVETEGA STOLETJA

Viri

- Pauli Diaconi, Historia Langobardorum (izd. Waitz, Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Langobardicarum, 1878, in Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, 1878).
 Fredegarii scholastici Chronicon (izd. Krusch, Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Merovingicarum, II, 1888).
 Annales regni Francorum (izd. Kurze, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, 1895).
 Annales Juvavenses maximi (izd. Bresslau, Monumenta Germaniae historica, Scriptores 30/32, 1926). Prim. E. Klebel, Eine neuaufgefundene Salzburger Geschichtsquelle, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 61 (1921).
 H. Bresslau, Die ältere Salzburger Annalistik, Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, 1923.
 Libellus de conversione Bagoariorum et Carantanorum (izd. Wattenbach, Monumenta Germaniae historica, Scriptores, XI, 1854).
 M. Kos, Conversio Bagoariorum et Carantanorum, RZD 11 (1936).
 Žitja Konstantina in Metodija (izd. P. Lavrov, Materialy po istorii vozniknovenija drevnejšej slavjanskoj pis'mennosti, 1930).
 F. Grivec, Žitja Konstantina in Metodija, 1. izd. 1939, 2. izd. 1951.
 Isti, Vitae Constantini et Methodii versio latina. Acta Academiae Velehradensis 17 (1941).

Pozorišče slovenske zgodovine v srednjem veku

- O. Lehmann, Zur historisch-politischen Geographie von Österreich und Ungarn, Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien 62 (1919).
 J. Pfister, Pannonien in politisch-geographischer Betrachtung, Ungarische Jahrbücher 8 (1928).
 Lj. Hauptmann, Priroda in zgodovina v jugoslovanskem razvoju, Njiva (Ljubljana) 2 (1922).
 Isti, Entstehung und Entwicklung Krains, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abt., 4. Teil, 1929 (uvod: Die geographischen Grundlagen Krains).
 B. Grafenauer, Slovenska zemlja in nekateri vplivi njenega značaja na zgodovinski razvoj (v Zgodovini slovenskega naroda, 1. zvezek, 1954).

Prihod Slovencev. — Država karantanskih Slovencev. — Priključitev na zahod. — Slovenska zemlja v mejah frankovske monarhije. — Slovenska zemlja v devetem stoletju

- Fr. Kos, Iz domače zgodovine, II—IV, Kdaj so Slovenci prišli v svojo sedanjo domovino? IMK 6 (1896).
- Isti, Iz zgodovine Jugoslovanov v šestem stoletju po Kr., IMK 8 (1898).
- Isti, Prvi nastop Slovencev v zgodovini, IMK 11 (1901).
- L. Niederle, Slovanské starožitnosti, II, Původ a počátky Slovanů jižních, 1, 2, 1906—1910.
- Isti, Manuel de l'antiquité slave, tome I, L'histoire, 1923.
- L. Hauptmann, Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle, Byzantion 4 (1927/1928, 1929).
- Isti, Kroatien, Goten und Sarmaten, Germanoslavica 3 (1935).
- E. Klebel, Langobarden, Bajuwaren, Slawen. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien, 69 (1939).
- B. Grafenauer, Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, ZČ 4 (1950).
- S. Rutar, Kakšno važnost imajo Pavla Diakona knjige »De gestis Langobardorum« za starejšo zgodovino Slovencev?, LMS za 1885.
- M. Kos, K poročilu Pavla Diakona o Slovencih, ČZN 26 (1931).
- Lj. Hauptmann, Staroslovenska družba in njeni stanovi, ČJKZ 1 (1918/1919).
- Isti, Staroslovenska in staroslovenska »svoboda«, Čas 17 (1923).
- Isti, Karantanska Hrvatska, Zbornik kralja Tomislava, 1925.
- J. Mal, Nova pota slovenske historiografije?, Čas 17 (1923).
- Isti, Epilog k staroslovenski svobodi, prav tam.
- Isti, Svoboda ali sužnost, Čas 34 (1939—1940).
- Isti, Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen, 1939.
- F. Kovačič, Problemi ob zori naše zgodovine, ČZN 18 (1923).
- I. Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik« in staroalpska krvnoduhovna sestavina slovenskega naroda. SAZU, Razred za zgodovino in društvene vede, Razprave 1 (1950).
- M. Hellmann, Grundfragen slavischer Verfassungsgeschichte des frühen Mittelalters, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 2 (1954).
- B. Grafenauer, Priključitev Karantanije na Zapad, Čas 36 (1942).
- Isti, Država karantanskih Slovencev, Koroški zbornik, 1946.
- J. Mal, Karantantisches Kroatien. Wirtschaft und Kultur. Festschrift... Alfons Dopsch. 1938.
- Isti, Kontinuiteta slovenske karantanske kneževine, 1949.
- Isti, Slovenska Karantanija in srednjeveška nemška država. SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Razprave 2 (1953).
- J. Goll, Samo und die karantanischen Slaven, MIOG 11 (1890).
- J. Mikkola, Samo und sein Reich, Archiv für slawische Philologie 42 (1928).
- M. Kos, K zgodovini kralja Sama in njegove dobe, ČJKZ 7 (1928).
- G. Labuda, Pierwsze państwo słowiańskie. Państwo Samona. 1949.
- G. Labuda, Patřili Slované korutanšti k řiši Samově? Český časopis historický 48/49 (1949).
- B. Grafenauer, Novejša literatura o Samu in njeni problemi, ZČ 4 (1950).
- M. Kos, O bolgarskem knezu Alcioku in slovenskem knezu Valuku, Šiščičev zbornik, 1929.

- A. Jaksch, Fredegar und die *Conversio Carantanorum* (Ingo), *MIÖG* 41 (1926).
- M. Kos, *Carta sine litteris*, *MIÖG* 62 (1954).
- P. Puntschart, Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten, 1899.
- E. Goldmann, Die Einführung der deutschen Herzogsgeschlechter Kärntens in den slovenischen Stammesverband, 1905.
- G. Graber, Der Einritt des Herzogs von Kärnten am Fürstenstein zu Karnburg, *Sitzungsberichte dunajske akademije, phil.-hist. Klasse*, 190 (1919).
- E. Kranzmayer, Etymologische Beiträge zur Entstehung des karantanischen Herzogtums, *Carinthia I*, 115 (1925).
- A. Jaksch, Die Edlinge in Karantanien und der Herzogsbauer am Fürstenstein bei Karnburg, *Sitzungsberichte dunajske akademije, phil.-hist. Klasse*, 205 (1927) in *Carinthia I*, 118 (1928).
- Isti, Die Herkunft der Kärntner Edlinge, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 21 (1928).
- H. Voltolini, Der Bericht über die Rechte des Herzogs von Kärnten in zwei Handschriften des Schwabenspiegels, *Aus Politik und Geschichte. Gedächtnisschrift für Georg von Below*, 1928.
- H. Braumüller, Noriker und Karantaner, *Carinthia I*, 125 (1935).
- A. Riedler, Die rechtliche Stellung der Slowenen im deutschen Reich des Mittelalters, *Carinthia I*, 124 (1934).
- A. Haberlandt, Volkskundliche Bemerkungen zu Brauch und Herkommen der Herzogseinsetzung in Kärnten, *Südostdeutsche Forschungen* 2 (1937).
- J. Mal, Schwabenspiegel in koroško ustoličenju, *GMS* 19 (1938).
- K. Torggler, Die Arbeiten Ludmil Hauptmanns und ihre Bedeutung für Kärnten besonders in der Edlingerfrage, *Carinthia I*, 128 (1938).
- Isti, Zur Auslegung des Schwabenspiegelschubes über die Rechte des Herzogs von Kärnten, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, germ. Abt.*, 60 (1940).
- K. Rauch, Die Kärntner Herzogseinsetzung nach alemannischen Handschriften. *Festschrift Adolf Zycha*, 1941.
- K. Hugelmann, Die Rechtsstellung der Slowenen in Kärnten. *Festschrift Adolf Zycha*, 1941.
- J. Mal, Osnove ustoličenja karantanskega kneza, *GMS* 23 (1942).
- E. Klebel, Von den Edlingern in Kärnten, *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 28 (1942).
- G. Graber, Schwabenspiegel und Einritt am Fürstenstein, *Carinthia I*, 132 (1942).
- P. Puntschart, Einige Ergänzungen zur kritischen Literatur über die bäuerliche Herzogseinsetzung in Kärnten, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, germ. Abt.*, 65 (1947).
- M. Wutte, Zur Geschichte der Edlinger, der Kärntner Pfalzgrafen und des Herzogstuhles, *Carinthia I*, 159 (1949).
- B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev. *SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede*, Dela 7. 1952.
- Isti, Pomen ustoličenja koroških vojvod v slovenski zgodovini in njegova problematika, *Kronika* 1 (1953).
- L. Hauptmann, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu. *SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede*, Dela 10. 1954.
- Fr. Kos, O bojih med krščanskimi in poganskimi Slovenci v osmem stoletju, *IMK* 10 (1900).

- J. Gruden, Akvilejska cerkev med Slovenci v dóbi njihovega pokrščevanja, Dom in svet 15 (1902).
- M. Ljubša, Die Christianisierung der heutigen Diözese Seckau, 1911.
- E. Klebel, Zur Geschichte der Pfarren und Kirchen Kärntens, Carinthia I, 115 (1925) do 118 (1928).
- I. Grafenauer, O pokristjanjevanju Slovencev in početkih slovenskega pismenstva, Dom in svet 47 (1954).
- Isti, Karolinška kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in čina nadb ispovédajaštumъ se, RZD 15 (1936).
- Isti, Irsko-anglosaška misijonska metoda in slovensko pismensko in ustno slovstvo. Zbornik zimske pomoči, 1944.
- E. Dümmler, Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 10 (1853).
- M. Felicetti, Steiermark im Zeitraume vom achten bis zwölften Jahrhundert, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen 9, 10 (1872—1873).
- Fr. Kos, Slovenci za Karola Velikega, Ljubljanski Zvon 2 (1882).
- S. Rutar, Jedinstvo slovenskih dežel od VII. do XIII. stoletja, Ljubljanski Zvon 2 (1882).
- Fr. Kos, Hrvatsko-slovenska vstaja pod panonskim Ljudevitom, Kres 2 (1882).
- Isti, Odlomek iz slovenske zgodovine devetega stoletja, LMS za 1882/1883.
- Isti, Iz domače zgodovine. Doba od 843—867. IMK 7 (1897).
- Fr. Kovačič, Bolgari na Slovenskem, ČZN 4 (1907).
- H. Pirchegger, Karantanien und Unterpannonien zur Karolingerzeit, MIÖG 55 (1912).
- L. Hauptmann, Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten, MIÖG 36 (1915).
- Isti, Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi, ČJKZ 2 (1920).
- Isti, Mejna grofija Spodnjepanonska, RZD 1 (1923).
- E. Klebel, Die Ostgrenze des Karolingischen Reiches, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 21 (1930).
- R. Cessi, La occupazione langobarda e franca dell'Istria nel secolo VIII, Atti del R. Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, 100 (1940).
- R. Udina, Il placito di Risano. Istituzioni giuridiche e sociali dell'Istria durante il dominio bizantino, Archeografo Triestino 45 (1932).
- F. Seneca, Ancora una nota al placito di Risano dell' 804, Ce fastu 25/26 (1948/1949).
- M. Kos, O starejši slovenski kolonizaciji v Istri (gl. str. 369).
- Fr. Kos, Spomenica tisočletnice Metodove smrti, 1885.
- L. K. Goetz, Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyrillus) und Methodius, 1897.
- F. Pastrnek, Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methodá, 1902.
- F. Snopek, Constantinus-Cyrillus und Methodius, die Slavenapostel, 1911.
- A. Brückner, Die Wahrheit über die Slavenapostel, 1915.
- V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslawischen Sprache, 1915.
- I. Ogienko, Kostjantin i Methodij, ih žitija ta dijal'nist', I, II, 1927—1928.
- P. Lavrov, Kirilo ta Metodij v dav'no-slov'janskomu pis'menstvi, 1928.
- Fr. Dvornik, Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle, 1926.
- Isti, Les Légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, 1935.
- Lj. Hauptmann, Uloga Velikomoravske države u slavensko-njemačkoj borbi za Podunavlje, Rad Jugoslavske akademije 245 (1932).

- M. Kos, K historii kniežaťa Pribinu a jeho doby, v zborníku Ríša Vel'komoravská, 1935.
- D. Dercsényi, L'église de Pribina à Zalavár, Etudes Slaves et Roumaines 1 (1948).
- A. Radnóti, Une église du haut moyen âge à Zalavár, Etudes Slaves et Roumaines 1 (1948).
- T. Bogay, Izkopavanja v Zalaváru in njihova zgodovinska razlaga, Zbornik za umetnostno zgodovino, nova vrsta 2 (1952).
- L. J. Karaman, A propos de l'église de Pribina à Blatnograd-ville de Balaton, Archeologia Iugoslavica 1 (1954).
- J. Stanislav, Pribinovi vel'moži. Časopis Slovenskej učenej spoločnosti I. Linguistica slovaca 1/2 (1939—1940).
- Isti, Slovenský juh v stredoveku, 1, 2 (1948).
- K. Piuk, Zur Frage der Slawen in Pannonien im 9. Jahrhundert, Wiener Slavistisches Jahrbuch 1 (1950).
- R. Nahtigal, O imenu panonskoslovenskega kneza Koclja, Slovenski jezik 2 (1959).
- Isti, O imenu Pribinove in Kocljeve prestolnice: Blatenski kostel. Slavistična revija 1 (1948).
- F. Grivec, Reversi sunt ex Moravia. Epizoda iz življenja sv. Cirila in Metoda, JIČ 3 (1937).
- Isti, Slovenski knez Kocelj, učenec in pokrovitelj sv. Cirila in Metoda, ČZN 32 (1937).
- Isti, Slovenski knez Kocelj, 1938. — Dodatki v GMS 19 (1938).
- Isti, Iz slovenske zgodovine 9. stoletja. Bogoslovni vestnik 19 (1939).
- Isti, O avtentičnosti poslanice Hadriana II. leta 869, JIČ 5 (1939).
- Isti, O stikih Cirila in Metoda s slovensko zgodovino, JIČ 5 (1939).
- Isti, Sv. Ciril in Metod v Spodnji Panoniji, GMS 20 (1939).
- Isti, Prepis o Metodovih ječah, ZČ 6/7 (1952/1953).
- M. Kos, »Tri velike zmote« o Cirilu, Metodu in Koclju, GMS 22 (1941).
- Isti, O pismu papeža Hadriana II. knezom Rastislavu, Svetopolku in Koclju. SAZU, Filozofsko-filološko-historični razred, Razprave 2 (1944).
- B. Grafenauer, Vprašanje konca Kocljeve vlade v Spodnji Panoniji, ZČ 6/7 (1952/1953).
- Fr. Kos, Cesar Arnulf kot vladar po slovenskih pokrajinah, IMK 9 (1899).
- V. Melik, Vprašanje bitke pri Ljubljani v dobi madžarskih napadov, ZČ 6/7 (1952/1953).

Naselitev v novi domovini

- O. K ä m m e l, Die Anfänge deutschen Lebens in Österreich bis zum Ausgange der Karolingerzeit, 1879.
- F. K r o n e s, Die deutsche Besiedlung der östlichen Alpenländer, 1889.
- A. D o p s c h, Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven, 1909.
- F. R a m o v š, Donese k slovenskim starožitnostim, ČJKZ 2 (1920).
- E. K l e b e l, Forschungswege zur mittelalterlichen Siedlungsgeschichte des Deutschtums im Südosten. Südostdeutsche Forschungen 3 (1938).
- Isti, Siedlungsgeschichte des deutschen Südostens, 1940.
- G. G l a u e r t, Art und Weise der alpenlawischen Landnahme. Südostdeutsche Forschungen 7 (1942).

- M. Kos, Stanje in naloge slovenske kolonizacijske zgodovine, ČZN 35 (1940).
 Isti, Kolonizacija i germanizacija slovenske zemlje, Historijski zbornik 4 (1951).
 Isti, Vlasi in vlaška imena med Slovenci, GMS 20 (1939).
 S. Rutar, Slovenske naselbine po Furlanskem, Ljubljanski Zvon 3 (1883).
 M. Kos, K postanku slovenske zapadne meje, RZD 5/6 (1930).
 Isti, O starejši slovenski kolonizaciji v Istri. SAZU, Razred za zgodovino in društvene vede 1 (1950).
 W. Schmid, Beiträge zur Geschichte der frühmittelalterlichen Besiedelung der Steiermark, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 18 (1922).
 Wl. Levec, Pettauer Studien (gl. na tej strani spodaj).
 M. Kos, Slovenska naselitev na Koroškem, GV 8 (1932).
 Isti, Slovenska naselitev na Koroškem, Koroški zbornik 1946.
 E. Moor, Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze, Ungarische Jahrbücher 9 (1929).
 W. Steinhäuser, Die Ortsnamen des Burgenlandes als siedlungsgeschichtliche Quelle, MIOG 45 (1931).
 A. Grund, Die Veränderungen der Topographie im Wiener Walde und Wiener Becken, 1901 (Geographische Abhandlungen, herausgegeben von A. Penck, 8).
 M. Pajk, Črtice o nekdanjih slovenskih naselbinah v Gorenji Avstriji, IMK 7 (1897).
 J. Strnad, Die freien Leute der alten Riedmark, Wenden- und Bajuwaren-siedlung, Archiv für österreichische Geschichte, 104 (1915).
 K. Schiffmann, Das Land ob der Enns, 1922.

V poštev prihajajo tudi v naslednjem oddelku (Agrarne razmere in materialna kultura staroslovenske dobe) omenjena dela, katerih avtorji so L. Niederle, J. Peisker in W. Levec, pa nekatere razprave in dela iz oddelka Prihod Slovencev... (str. 365 dalje).

Agrarne razmere in materialna kultura staroslovenske dobe

- L. Niederle, Slovanské starožitnosti, Oddíl kulturní, Život starých Slovanů, 1—3, 1911—1921.
 Isti, Manuel de l'antiquité slave, tome II, La civilisation, 1926.
 Isti, Rukověť slovanských starožitností, 1953.
 J. Peisker, Východisko Meitzenova ličení agrárních dějin germánských a slovanských, Český časopis historický 4 (1899).
 Isti, Die älteren Beziehungen der Slaven zu Turkotataren und Germanen, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 3 (1905).
 Isti, Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenslawen, prav tam 7 (1909).
 Isti, Raširenje Slavena, Starohrvatska Prosvjeta, nova serija, 1 (1927).
 Wl. Levec, Pettauer Studien, Untersuchungen zur älteren Flurverfassung, I, II, III. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 28, 29, 35 (1898—1905).
 M. Garašanin-J. Kovačević, Pregled materijalne kulture Južnih Slovena u ranom srednjem veku, 1950.
 J. Korošec, Delitev slovanskih kultur zgodnjega srednjega veka v Jugoslaviji, Arheološki vestnik 2 (1951).
 Isti, Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka, 1952.

- F. Baš, Pripombe k požigalništvu, Slovenski etnograf 6/7 (1954).
 M. Kos, Gradišče in Gradec v slovenskem srednjem veku, GMS 22 (1941).
 P. Reinecke, Slavische Gräberfunde im kroatischen und slovenischen Gebiet, Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Ethnologie und Urgeschichte, 1897.
 Isti, Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 29 (1899).
 W. Šmid, Altslovenische Gräber Krains, Carniola 1908.
 R. Ložar, Staroslovansko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji, GMS 20 (1939).
 K. Dinklage, Studien zur Frühgeschichte des deutschen Südostens. Südost-Forschungen 5 (1940).
 K. Dinklage, Oberkrains Deutschtum im Spiegel der karolingischen Bodenfunde, Carinthia I, 131 (1941).
 K. Dinklage, Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark im Spiegel der Bodenfunde von Untersteiermark und Krain, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien, 71 (1941).
 J. Korošec, Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji, 1947.
 Isti, Slovansko svetišče na ptujskem gradu. SAZU, Razred za zgodovinske in zemljepisne vede, za filozofijo in filologijo. Dela 6 (1948). — Tudi ZČ 2/3 (1948—1949).
 F. Baš, Mali grad v Ptuj, ZČ 4 (1950). — Prim. tudi oceno J. Koroščevega Slovanskega svetišča na Ptujem gradu, ZČ 2/3 (1948—1949).
 J. Korošec, Odgovor na kritiko Frana Baša o publikaciji Slovansko svetišče, ZČ 2/3 (1949).
 Isti, Staroslovansko grobišče na Ptujem gradu. SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 1 (1950).
 F. Ivaniček, Staroslavenska nekropola u Ptuj. SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 5 (1951).
 J. Kastelic, Arheološka izkopavanja na Bledu, Varstvo spomenikov 2 (1949).
 J. Kastelic-B. Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu, arheološko in antropološko poročilo za leto 1948. SAZU, Razred za zgodovino in družbene vede, Dela 2 (1950).
 J. Kastelic, Najdbe zgodnjega srednjega veka v Gojačah pri Gorici, ZČ 6/7 (1952—1953).

Dodati je več del in razprav iz obeh prejšnjih poglavij, zlasti tista, katerih avtorji so A. Dopsch, L. Hauptmann, J. Malin B. Grafenauer, potem pa nekatera dela in razprave iz literature o koroškem ustoličevanju (str. 365 dalje).

OD DESETEGA DO DVANAJSTEGA STOLETJA

Slovenci in germanizacija

- O. Kämmerl, Die Besiedlung der deutschen Südostmarken vom Anfange des 10. bis gegen das Ende des 11. Jahrhunderts (Jahresbericht des städtischen Gymnasiums zu St. Nikolai, Leipzig 1909).
 F. X. Zahnbrecher, Die Kolonisationstätigkeit des Hochstiftes Freising in den Ostalpenländern (Beiträge zur Geschichte, Topographie und Statistik des Erzbistums München und Freising, X, 1907).

- P. Lessiak, Edling-Kazaze. Ein Beitrag zur Ortsnamenkunde und Siedlungsgeschichte der österreichischen Alpenländer. Carinthia I, 103 (1915).
- M. Kos, Slovenska osebna imena v »Liber confraternitatum Seccoviensis«, ČZN 10 (1913).
- J. Kelemina, Slovenačko-nemački kulturni odnosi u srednjem veku, Strani pregled, 1957.
- F. Kovačič, Doneski k starejši zgodovini Murskega polja, ČZN 15 (1919).
- F. Vatovec, Kolonizacija laškega okraja v luči krajevnih imen, ČZN 24 (1929).
- M. Kos, K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo, ČZN 28 (1933).
- Isti, Starejša in mlajša naselja okoli Ljubljane, GV 25 (1951).
- P. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, 1928.
- Isti, Bitenj. Historično-geografska študija. GV 4 (1928).
- Isti, Kolonizacija Poljanske doline, GMS 19 (1958).
- Isti, Zemljiška gospodstva na besniškem ozemlju. SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Razprave 2 (1953).
- Isti, Kolonizacija in kmetsko podložništvo na Sorškem polju. SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Razprave 2 (1953).
- E. Kranzmayer, Die ältesten deutschen Ansiedlungen in Kärnten, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 24/25 (1936).
- E. Klebel, Die mittelalterliche deutsche Siedlung im deutsch-magyarischen und deutsch-slowenischen Grenzraum, v zborniku Die südostdeutsche Volksgrenze, 1934.
- G. Glauert, Zur Besiedlung der Steiner Alpen und Ostkarawanken. Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 1 (1937).
- Isti, Landschaftsbild und Siedlungsgang in einem Abschnitt der südöstlichen Kalkalpen (Ostkarawanken und Steiner Alpen) und seinen Randgebieten, Südostdeutsche Forschungen 3 (1938).
- Isti, Kulturlandschaftliche Veränderungen im Gebirgslande zwischen Drau und Save bis zum Beginn der deutschen Südostsiedlung. Südostdeutsche Forschungen 7 (1942).
- Isti, Deutsche und slowenische Hof- und Geländennamen im Bereich der Wasserscheide zwischen Drau, Sann und Save. Südost-Forschungen 11 (1952).
- F. Posch, Siedlungsgeschichte der Oststeiermark, MÖG, Ergänzungsband 13 (1943). O tem tudi članki, kritika in polemika Poscheva, Pircheggerjeva in Lamprechtova v ZHVSt. 37 (1946), 39 (1948) in 40 (1949).

Dela in razprave, ki so omenjena v odstavku Naselitev v novi domovini, prihajajo povečini v poštev kot literatura tudi za poglavje Slovenci in germanizacija.

Gospodarstvo in družba

- W. Schmid, Die Gutshöfe des frühen Mittelalters in den Ostalpen, Blätter für Heimatkunde 7 (1929).
- L. Hauptmann, Hufengrößen im bayrischen Stammes- und Kolonialgebiete, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 21 (1928).
- Isti, Colonus, Barschalk und Freimann. Wirtschaft und Kultur. Festschrift... Alfons Dopsch. 1938.
- Isti, Razvoj družabnih razmer v Radovljiškem kotu do krize petnajstega stoletja, ZČ 6/7 (1952/1953).

- M. Sidaritsch, Geographie des bauerlichen Siedlungswesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark, 1925.
- J. Schmid, Siedlungsgeographie Kärntens, Carinthia I, 118, 119 (1928—1929).
Isti, Die Flur des Rosentales, prav tam 116 (1926).
- A. Melik, Kmetska naselja na Slovenskem, GV 9 (1933).
- S. Ilešič, Kmetska naselja na vzhodnem Gorenjskem, GV 9 (1933).
- Isti, Oblike zemljiške razdelitve na Koroškem, Slovenski etnograf 1 (1948).
- Isti, Kmečka naselja na Primorskem, GV 20/21 (1948/1949).
- Isti, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. SAZU, Razred za prirodoslovne in medicinske vede, Dela 2 (1950).
- A. Melik, Planine v Julijskih Alpah. SAZU, Razred za prirodoslovne in medicinske vede, Dela 1 (1950).
- M. Kos, Paleografske in historične študije k freisinškim spomenikom, ČJKZ 4 (1924).
- Isti, Nove študije k freisinškim spomenikom, prav tam 8 (1931).
- F. Ramovš-M. Kos, Brižinski spomeniki, 1937.
- H. F. Schmid, Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischen Boden, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, kan. Abt., 15, 17—19 (1926—1931). Leta 1938 v obliki knjige z dopolnili.
- Isti, Die Entstehung des kirchlichen Zehentrechts auf slavischem Boden, Księga pamiątkowa ku czci... Abrahama, 1930.
- E. Klebel, Die Kirchenverfassung des Mittelalters in Kärnten und ihre Beziehungen zu Bayern und Slaven, Carinthia I, 120 (1930).
- J. Žontar, Problem lastniških cerkva in samostanov v pravni zgodovini Jugoslovanov, Slovenski pravnik 49 (1935).
- J. Rus, Šentpeter v Ljubljani — prva župnija krščenih Slovencev na Kranjskem, Kronika 4 (1937).
- * F. Tremel, Das Zehentwesen in Steiermark und Kärnten von den Anfängen bis ins 15. Jahrhundert, Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark, 33 (1939).
- M. Miklavčič, Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave, GMS 25/26 (1944/1945).

Velik del literature, navedene pri odstavkih Prihod Slovencev..., Naselitev v novi domovini ter Agrarne razmere in materialna kultura staroslovenske dobe prihaja v poštev tudi za to poglavje. Od avtorjev zlasti: J. Peisker, Vl. Levec, A. Dopsch, L. Hauptmann, J. Malin B. Grafenauer, nadalje pa tudi literatura za ustoličenje na Koroškem (str. 366 dalje) in za širjenje krščanstva (str. 367 dalje).

Velika Karantanija in njene krajine

- U. Wahnschaffe, Das Herzogthum Kärnten und seine Marken im XI. Jahrhundert, Archiv für vaterländische Geschichte und Topografie 14 (1878).
- F. M. Mayer, Die östlichen Alpenländer im Investiturstreite, 1883.
- V. Hasenöhr, Deutschlands südöstliche Marken im 10., 11. und 12. Jahrhundert, Archiv für österreichische Geschichte 82 (1895).
- O. Dungen, Genealogisches Handbuch zur bairisch-österreichischen Geschichte, 1931 dalje.

- ✱ *Pojasniko*
Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abteilung, 1, 4. Teil (posebno razprave Hauptmannove o Kranjski, Jaksch-Wuttejeve o Koroški in Pircheggerjeve o Štajerski in Istri).
- E. Oefele, Geschichte der Grafen von Andechs, 1877.
- G. Juritsch, Geschichte der Babenberger und ihrer Länder, 1894.
- J. Egger, Das Aribonenhaus, Archiv für österreichische Geschichte 83 (1897).
- ✱ F. Krones, Die Markgrafen von Steier, prav tam 84 (1897).
- R. Eisler, Die Legende vom heiligen Karantanerherzog Domitianus, MIÖG 28 (1907).
- O. Wonisch, Über das Urkundenwesen der Traungauer, ZHVSt. 22 (1926).
- L. Hauptmann, Grofovi Višnjegorski. Rad Jugoslavske akademije 250 (1935).
- Isti, Hema i Svatopuk, Rad Jugoslavske akademije 256 (1936).
- Isti, Mariborske študije, Rad Jugoslavske akademije 260 (1938).
- F. Schumi, Die Herren von Krain und der Windischen Mark, Archiv für Heimatkunde 1 (1882—1883).
- A. Mell, Die historische und territoriale Entwicklung Krains vom X. bis ins XIII. Jahrhundert, 1888.
- M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske, GMS 10 (1929).
- A. Jaksch, Die Entstehung des Bambergischen Besitzes in Kärnten, Carinthia I, 107 (1907).
- E. Klebel, Die Grundherrschaften um die Stadt Villach, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 27 (1942).
- K. Torggler, Zur Geschichte der Salzburger Besitzungen in Oberkärnten, Carinthia I, 122 (1932).
- G. Moro, Der kärntnische Besitz des Hochstiftes Freising, Carinthia I, 123 (1935).
- K. Torggler, Zur Geschichte des Kärntner Besitzes des Hochstiftes Freising, Carinthia I, 123 (1935).
- E. Klebel, Die Brixner Besitzungen in Kärnten, Carinthia I, 123 (1935).
- Isti, Die Grafen von Görz als Landesherren in Oberkärnten, Carinthia I, 125 (1935).
- M. Wutte, Kärntens Wege zum Meer in alter und neuer Zeit, Carinthia I, 133 (1945).
- H. Braumüller, Wann wurde Kärnten Herzogtum? Carinthia I, 134/135 (1947).
- Isti, Zur Frage des Kärntner Pfalzgrafenamtes, Carinthia I, 140 (1950).
- H. Pirchegger, Beiträge zur mittelalterlichen Geschichte Innerösterreichs, II, Liutpoldingen und Aribonen in Kärnten und in der Kärntnermark, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 26 (1931).
- ✱ Isti, Siedlungsgeschichtliche und staatsrechtliche Beziehungen der Steiermark zu Bayern, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 12 (1959).
- ✱ Isti, Die Grafschaften der Steiermark im Hochmittelalter. Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer II/1 (1940).
- Isti, Der Besitz des Erzstiftes Salzburg an der Save und Enns, ZHVSt. 36 (1945).
- J. Zahn, Friaulische Studien, I, Archiv für österreichische Geschichte 57 (1879).
- G. De Vergottini, Momenti e figure della storia istriana nell'eta comunale. Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, 1952.

Isti, L'impero e la «fidelitas» delle città istriane verso Venezia, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, nuova serie, 1 (1949).

Nekaj literature, ki prihaja v poštev za poglavje Velika Karantanija in njene krajine, je navedene že v odstavku Prihod Slovencev... (na primer: M. Felicetti, S. Rutar, L. Hauptmann, J. Mal, B. Grafenauer).

OD TRINAJSTEGA DO PETNAJSTEGA STOLETJA

Viri

Rimana pesem o ustanovitelju Jurkloštra vojvodu Leopoldu VI, izd. M. Kos, ČJKZ 6 (1927).

Ottokars Österreichische Reimchronik, izd. J. Seemüller, Monumenta Germaniae historica, Deutsche Chroniken, 5 (1890—1895).

M. Löhr, Der steirische Reimchronist: her Otacher ous der Geul, MIÖG 51 (1937).

Jans Enikel, Werke, izd. Ph. Strauch, Monumenta Germaniae historica, Deutsche Chroniken, 3 (1891—1900).

Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften, izd. J. Seemüller, prav tam 6 (1909).

Johannis Abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum, izdal F. Schneider, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum, I—II, 1909—1910 (prim. F. Schneider, Studien zu Johannes von Victring, Neues Archiv 28, 29, 1903—1904).

Eberhard Windecke, Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds (izd. W. Altmann, 1893).

Thomas Ebendorfer, Chronicon Austriacum (izd. H. Pez, Scriptorum rerum Austriacarum, II, 1725).

Aeneas Sylvius Piccolomini, De rebus et gestis Friderici III sive Historia Austriaca, izd. A. F. Kollar, Analecta monumentorum... Vindobonensia, II, 1762.

Aeneas Sylvius Piccolomini, Historia Europae. 1. izdaja Memmingen 1490.

Aeneas Sylvius Piccolomini, pisma, izd. R. Wolkan v FRA, II. Abt., 61, 62, 67, 68 (1909—1918).

Celjska kronika (izd. F. Krones, Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli, 1883).

F. Krones, Die zeitgenössischen Quellen zur Geschichte der Grafen von Cilli, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen 8 (1871).

Jacobus Unrest, »Chronicon Carinthiacum« in »Chronicon Austriacum« (izd. S. F. Hahn, Collectio monumentorum veterum et recentium, I, 1724).

F. Krones, Die österreichische Chronik Jakob Unrest's, Archiv für österreichische Geschichte 48 (1872).

G. Vale, Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485—1487 (Studi e testi, 103), 1943.

J. Chmel, Urkunden zur Geschichte von Österreich, Steiermark, Kärnten, Krain, Görz, Triest, Istrien, Tirol. Aus den Jahren 1246—1500. Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., 1 (1849).

J. Chmel, Monumenta Habsburgica, I—III, 1854—1858.

- * F. Krones, ^{Cista} Urkunden zur Geschichte des Landesfürstentums, der Verwaltung ^{Stavon} und des Ständewesens der Steiermark von 1283—1411 (1899).
- E. G. Pettenegg, Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien, 1 (1887).
- K. Kováč, Beiträge zur Geschichte Krains, Carniola 2 (1911), 4 (1913).
- Fr. Komatar, Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal, MMVK 13 (1900).
- Isti, Ein Cartular der Karthause Pletriach, MMVK 14 (1901).
- Isti, Das Schlossarchiv in Auersperg, MMVK 18 (1905), 19 (1906), 20 (1907). Carniola 1 (1910).
- Isti, Kranjski mestni arhiv, Jahresbericht gimnazije v Kranju, 1912/1913, 1913/1914.
- B. Schroll, Urkundenbuch des Benediktiner-Stiftes St. Paul in Kärnten. Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., 39 (1876).
- Isti, Urkunden-Regesten des Augustiner-Chorherren-Stiftes Eberndorf im Jauntale. 1870.
- A. Koblar, Regesti listin farnega arhiva v Kamniku, IMK 6 (1896).
- Isti, Regesti listin boštanjskega arhiva, IMK 9 (1899).
- Fr. Kos, Iz arhiva grofa Sig. Attems v Podgori, IMK 12 (1902), 13 (1903).
- E. Turus, Museo provinciale di Gorizia, Regesto delle pergamene, Forum Julii 1—4 (1910—1914).
- GD. Della Bona - C. Battisti, Il regesto delle pergamene goriziane e friulane della Biblioteca civica. Studi Goriziani 3 (1926).
- A. Riccio, Regesto delle pergamene appartenenti alla sezione archivistica della Biblioteca provinciale, recentemente recuperate a Lubiana. Studi Goriziani 6 (1928).
- F. Cusin, Documenti per la storia del confine orientale d'Italia nei secoli XIV e XV, Archeografo Triestino 49 (1936).
- S. Gigante, Regesti e documenti relativi alle famiglie di Duino e di Walsee. V časopisu Fiume 15/16 (1937/1938).
- A. Dimitz, Der Luegger »alt Lehenbuch« vom Jahre 1453, MMVK 1 (1866).
- * A. Lang, Die Salzburger Lehen ^{Lehen} in Steiermark bis 1529, 1 (1937), 2 (1939), 3 (1947). Prva dva dela v Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichtsquellen, 43, 44; tretji del v Veröffentlichungen der Historischen Landeskommision für Steiermark, 32.
- Urbarje freisinških posestev je objavil J. Zahn, Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., 36 (1871).
- Koroški urbarji do 1269 izdani pri Jakschu, Monumenta historica ducatus Carinthiae, 1—4.
- * Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, izdala A. Dopsch in A. Mell (Österreichische Urbare, I. Abt., 2, 1910).
- Gurker Urbare (Bistum und Kapitel) in Auswahl aus der Zeit von 1285 bis 1502, herausgegeben von H. Wiessner (Österreichische Urbare, III. Abt., 3. Band, 1. Teil, 1951).
- M. Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo. — I. Urbarji salzburske nadškofije (1939). — II/1, II/2, Urbarji Slovenskega Primorja (1948, 1954). (Viri za zgodovino Slovencev, 1, 2, 3. SAZU.)
- * Steirische und kärnthische Taidinge, izdala F. Bischof in A. Schönbach (Österreichische Weisthümer, 6, 1881).
- * Steirische Taidinge. Nachträge. Izd. A. Mell in E. Müller (prav tam 10, 1913).
- Rationes decimarum Italiae nei secoli XIII e XIV. Venetiae-Histria-Dalmatia (izd. P. Sella in G. Vale). Studi e testi 96 (1941).

Slovenci in slovenske meje od 13. do 15. stoletja

- S. Rutar, Nemški rut na Goriškem, Kres 2 (1882).
 J. Kostial, Deutschruth, Deutsche Erde 12 (1915).
 A. Hauffen, Die deutsche Sprachinsel Gottschee, 1895.
 Th. Elze, Die Abstammung der Gotschewer (Gottscheer), MMVK 13 (1900).
 Jubiläums-Festbuch der Gottscheer 600-Jahrfeier, 1930.
 H. Grothe, Die deutsche Sprachinsel Gotschee in Slowenien (Deutschtum und Ausland, 40/41, 1931).
 G. Widmer, Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Gottscheerländchens (1406—1627), 1931.
 E. Castle, Entdeckung und Erforschung der deutschen Sprachinsel Gottschee, MIÖG 46 (1932).
 Kočevski zbornik (1939), v tem zlasti razprava I. Simonič, Zgodovina kočevskega ozemlja.

V poštrev prihaja delno tudi literatura, navedena pri oddelkih Naselitev v novi domovini ter Slovenci in germanizacija.

Gospodarstvo in družbeni položaj kmeta

- * A. Mell, Beiträge zur Geschichte des Unterthanwesens in Steiermark, Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark 40, 41 (1892, 1893).
 A. Dopsch, uvod k izdaji štajerskih deželnoknežjih urbarjev (glej str. 375).
 M. Kos, uvodi k izdajam Srednjeveških urbarjev za Slovenijo (glej str. 375).
 H. Wiessner, uvod k izdaji krških urbarjev (glej str. 375).
 A. Koblar, Loško gospostvo friziških škofov, IMK 1 (1891).
 M. Kos, Tolminska gastaldija leta 1377, Carniola 8 (1917).
 F. Vatovec, K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja, 1927.
 F. Gestrin, Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426, ZČ 6/7 (1952/1953).
 P. V. Vesel, Nekateré ugotovitve o Slovencih v koprskih štatutih, Istrski zgodovinski zbornik 1 (1953).
 M. Pahor, Koprski upor leta 1348, Istrski zgodovinski zbornik 1 (1953).
 * F. Leskoschek, Geschichte des Weinbaues in Steiermark, 1 (1934).
 W. Milkowicz, Die Supaneiverfassung, MMVK 3, 4 (1890—1891).
 J. Gruden, Slovenski župani v preteklosti, 1916.
 F. Goršič, Župani in knezi v jugoslovanski pravni zgodovini, ČZN 24 (1929).
 L. Hauptmann, Die Freileute, Carinthia I, 100 (1910).
 Isti, Das Schöffentum auf slowenischem Boden, ZHVSt. 10 (1912).
 * Isti, Über den Ursprung von Erbleihen in Österreich, Steiermark und Kärnten (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark 8, 1913).
 J. Kelemina, Staroslovenske pravde, GMS 16 (1935).
 J. Polec, Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem koncem XVIII. stoletja, Zbornik znanstvenih razprav 13 (1937).
 J. Zontar, K zgodovini prevedbe koseščin v kupna zemljišča, Slovenski pravnik 54 (1940).
 W. Fresacher, Der Bauer in Kärnten, I, II. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 31 (1950), 39 (1952).
 L. Hauptmann, Postanek kmetskega stanu na Koroškem, ZČ 5 (1951).
 * R. Baravalle, Zur Geschichte der steirischen Masse, ZHVSt. 29—30 (1935—1936).

O županih je primerjati zlasti tudi dela in razprave J. Peiskerja, Vl. Levca, L. Hauptmanna in B. Grafenauerja (glej str. 365 d.). O koroškem ustoličenju je navedena literatura na str. 366. Sicer je pa upoštevati tudi literaturo o družbi in gospodarstvu, navedeno pri oddelkih Agrarne razmere in materialna kultura staroslovenske dobe (str. 369 d.) ter Gospodarstvo in družba (str. 371 d.).

Plemstvo

- A. Weiss, Kärnthen's Adel bis zum Jahre 1500, 1869.
 A. Luschin, Die steirischen Landhandfesten, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen 9 (1872).
 * F. Krones, Der Herrenstand des Herzogthums Steier, Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark 47 (1899).
 * Isti, Landesfürst, Behörden und Stände des Herzogthums Steier 1283—1411 (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, IV, 1900).
 * A. Anthony von Siegenfeld, Das Landeswappen der Steiermark (pravitam, III, 1900).
 Wl. Levec, Die krainischen Landhandfesten, MIÖG 19 (1898).
 S. Vilfan, Deželni ročini kot vir naše ustavne zgodovine, GMS 25/26 (1944—1945).
 H. Lessiak, Die Entstehung der Ministerialität in Kärnten, Carinthia I, 142 (1952).

Za to poglavje prihajajo v poštev tudi dela in razprave iz oddelka Velika Karantanija in njene krajine (avtorji: H. Egger, F. Krones, O. Dungern, R. Eisler, H. Pirchegger, L. Hauptmann in E. Klebel) pa iz oddelka Dinastični teritoriji, dežele in deželno gospostvo (avtorja: H. Pirchegger, O. Brunner).

Mesta in meščanstvo

- S. Rutar, Krains mittelalterliche Handelsbeziehungen zu den Städten an der adriatischen Küste, MMVK 3 (1890).
 * A. Rosenberg, Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark, 1914.
 * M. Sidaritsch, Die steirischen Städte und Märkte in vergleichend-geographischer Darstellung. Sieger-Festschrift 1924.
 Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, 1929.
 H. Schulsinger, O pravnom i gospodarskom životu Jevreja u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj god. 1371—1496, Jevrejski Almanah za god. 5686, 1 (1925/1926).
 J. Zontar, Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije, GMS 13 (1932).
 * H. Wengert, Die Stadtanlagen in Steiermark, 1932.
 F. Zwitter, Problemi zgodovine slovenskih mest, JIČ 3 (1937).
 Isti, K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh, ZČ 6/7 (1952/1953).
 Fr. X. J. Richter, Beiträge zur Geschichte Laibachs, Hormayrjev Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst, 1829; tudi v Klunovemu Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain, 2./3. Heft, 1854 (tukaj pod naslovom Geschichte der Stadt Laibach).

- I. Vrhovc, Die wohllöbliche landesfürstliche Hauptstadt Laibach, 1886.
 Isti, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih, 1886.
 F. Komatar, Das Laibacher Privilegienbuch, MMVK 16—17 (1903—1904).
 Isti, Das städtische Archiv in Laibach, Jahresbericht ljubljanske realke, 1903/1904.
 — A. Melik, Razvoj Ljubljane, GV 5/6 (1929—1930).
 Fr. Zwitter, Razvoj ljubljanskega teritorija, prav tam.
 Fr. Stelè, Zemljepisni in zgodovinski pogoji srednjeveške Ljubljane, Kronika slovenskih mest 6 (1939).
 M. Kos, Pečat in grb mesta Ljubljane, Zbornik za umetnostno zgodovino 19 (1943).
 A. Melik, Ljubljana pred 800 leti, GV 22 (1950).
 F. Gestrin, Doneski k zgodovini Ljubljane v srednjem veku, ZČ 5 (1951).
 S. Vilfan, Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani, ZČ 6/7 (1952/1953).
 M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, topografski opis mesta in okolice, 1955.
 Fr. Pokorn, Loka, Dom in svet 7 (1894).
 J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja. 1939.
 Fr. Komatar, Kostanjeviške mestne pravice, Jahresbericht gimnazije v Kranju 1910—1911.
 — I. Vrhovc, Zgodovina Novega mesta, 1891.
 M. Kos, Iz metliškega mestnega arhiva, Etnolog 10—11 (1937—1939).
 A. Svetina, Metlika, dve razpravi iz pravne zgodovine mesta in okolice. 1944. Kočevje (glej str. 376).
 P. Urankar, Zgodovina trga Motnika in okraja. 1940.
 R. G. Puff, Marburg in Steiermark, I, II, 1847.
 Fr. Baš, Maribor, Historično-geografski razvoj, GV 2 (1926).
 A. Gubo, Geschichte der Stadt Cilli, 1909.
 J. Orožen, Zgodovina Celja, II, 1927.
 F. Raiss, Pettau, Steiermarks älteste Stadt, 1858.
 F. Bischoff, Das Pettau Stadtrecht vom Jahre 1376, Sitzungsberichte dunajske akademije, phil.-hist. Klasse, 113 (1886).
 H. Pirchegger, Geschichte der Stadt und Herrschaft Pettau im Mittelalter, Jahresbericht gimnazije v Ptuj, 1902/1903, 1903/1904.
 Fr. Baš, Historično-geografski razvoj Ptuja, ČZN 28 (1935).
 F. Veselko, Mestne pravice Ptuja iz l. 1376, Kronika slovenskih mest 6 (1939).
 Fr. Kovačič, Trg Središče, 1910.
 Isti, Ljutomer, zgodovina trga in sreza, 1926.
 J. Mravljak, Vuzenica v srednjem veku, 1927 in Vuzenica II, 1929.
 Isti, Dravograd, I. del (1161—1261), 1932.
 K. H. Zechner, Die Rechte der Kärntner Städte im Mittelalter und ihr Zusammenhang mit den Stadtrechten ausserhalb Kärntens, 1938.
 G. Moro, Geschichte der Stadt Villach, 1940.
 A. Gnirs, Das Görzer Statutbuch, 1916.
 Fr. Kos, K zgodovini Gorice v srednjem veku, GMS 1—8 (1920—1927).
 M. Arko, Zgodovina Idrije, 1931.
 P. Kandler, Statuti municipali del comune di Trieste che portano in fronte l'anno 1150, 1849.
 M. De Szombathely, Statuti di Trieste del 1350, 1930. — Statuti di Trieste del 1421, Archeografo Triestino, III serie, 20 (1935).
 G. Caprin, Il trecento a Trieste, 1897.

- J. Cavalli, Commercio e vita privata di Trieste nel 1400, 1910.
 P. Montanelli, Il movimento storico della popolazione di Trieste, 1905.
 L. Morteani, Isola ed i suoi statuti, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, 3—5 (1887—1889).
 Za zgodovino Trsta in Gorice prim. tudi bibliografijo na str. 359 in 360.
 J. Ficker, Die Alpenstrassen per Canales und per Montem Crucis, MIÖG 1 (1880).
 Wanka von Rodlow, Der Verkehr über den Pass von Pontebba-Pontafel und den Predil, 1898.
 W. Šmid, Der Loibelpass, Carniola 1909.
 A. Luschin, Umriss einer Geldgeschichte der altösterreichischen Lande im Mittelalter, Numismatische Zeitschrift, N. F., 2 (1909).
 A. Luschin, Frizaške kovnice novca za trgovinu s Hrvatskom i Slavonijom na Dravi, Savi i donjokranjskoj Krki, Starinar, III. serija, 2 (1925).
 Isti, Friesacher Pfennige, Numismatische Zeitschrift 56 (1932).
 V. Travner-E. Baumgartner, Naši srednjeveški novci, ČZN 25 (1930).
 E. Baumgartner, Kovnici Slovenjgradec in Kamnik v dobi Andechs-Meran-
 cev, ČZN 28 (1933).
 Isti, Ljubljanska kovnica v XIII. stoletju, GMS 15 (1934).
 Isti, Beiträge zum Friesacher Münzwesen, Numismatische Zeitschrift 72 (1947).
 Isti, Die Blütezeit der Friesacher Pfennige, Numismatische Zeitschrift 73 (1949).
 Isti, Die Frühzeit der Friesacher Pfennige, Carinthia I, 142 (1952).
 A. Jeločnik, Dve najdbi srednjeveških novcev, ZČ 6/7 (1952/1953).
 Zborniki iz novejšega časa o naših mestih in trgih s članki in razpravami zgodovinske vsebine: Celjski zbornik, 1951. — Slovenj Gradec ob 700 letnici, 1951. — Ptujski zbornik 1893—1953, 1953. — Kostanjevica na Krki. Ob sedem-stoletnici mestnega obstoja. 1953. — Mengeški zbornik, 1154—1954, I. del, 1954. — Loški razgledi, I, 1954.

Dinastični teritoriji, dežele in deželno gospodstvo

- * F. Bischoff, Steiermärkisches Landrecht des Mittelalters, 1875.
 O. Brunner, Land und Herrschaft, Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mittelalter, 3. izdaja, 1943.
 F. Posch, Die Entstehung des steirischen Landesfürstentums, MIÖG 59 (1951).
 * H. Pirchegger, Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters, I (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, 12, 1951).
 K. Starzacher, Herzog und reichsunmittelbare Herren in Kärnten, Carinthia I, 129 (1939).
 S. Rutar, Zgodovina Tolminskega, 1882.
 R. Pichler, Il castello di Duino, 1882.
 E. Ottenthal, L'administration du Frioul sous les patriarches d'Aquilée. Mélanges Paul Fabre, 1902.
 W. Lenel, Venezianisch-Istrische Studien (Schriften der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Strassburg 9, 1911).
 K. Capuder, Nastoj grofije Goriške, Carniola 5 (1914).
 Fr. Kos, Iz zgodovine devinskih gospodov, RZD 1 (1923).

- C. De Franceschi, Mainardo conte d'Istria e le origini della contea di Pisino. Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, 1926.
- H. Wiesflecker, Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich, MIÖG 56 (1948).
- F. Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino, ČZN 21 (1926).
- I. Zelko, Doneski k prekmurski zgodovini, ČZN 51 (1956).
- * R. Mell, Beiträge zur Geschichte der steirischen Privaturkunde (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, VIII, 1911).
- O. Redlich, Siegelurkunde und Notariatsurkunde in den südöstlichen Alpenländern, Carinthia I, 103 (1913).
- P. Hitzinger, Die kirchliche Eintheilung Krains seit der ersten Einführung des Christenthums bis zur Gegenwart, Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain, 2./3. Heft (1854).
- I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant, I—VIII, 1875—1895.
- * K. Kovač, Ein Zehentverzeichnis aus der Diözese Aquileia vom Jahre 1296, MIÖG 50 (1909).
- M. Kos, O nameravani ustanovitvi škofije v Gornjem gradu leta 1237, ČJKZ 1 (1918).
- M. Ljubša, Zemljepisni razvoj sedanjih lavantinskih župnij na levem bregu Drave do Jožefa II., ČZN 19 (1924).
- Isti, Zemljepisni razvoj župnij v pražupnijah Ptuj, Velika Nedelja in Radgona, ČZN 20 (1925).
- M. Miklavčič, Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave, GMS 25/26 (1944/1945).
- Wl. Milkowicz, Die Klöster in Krain, Archiv für österreichische Geschichte 74 (1889).
- M. Kos, Topografija starejše stiške posesti, GMS 18 (1937).
- M. Mikuš, Vrsta stiških opatov. 1941.
- Isti, Topografija stiške zemlje. 1946.
- A. Stegenšek, O najstarejši zgodovini gornjegrajskega okraja, ČZN 7 (1910).
- Isti, O početkih Jurkloštrske kartuzije, prav tam 8 (1911).
- G. Rant, Die Franziskaner der österreichischen Provinz, ihr Wirken in Nieder-Österreich, Steiermark und Krain bis zum Verfall der Kustodie Krain und ihrer Klöster (1596), 1908.
- F. Kovačič, Dominikanski samostan v Ptuj, Voditelj v bogoslovnih vedah, 1914.
- Isti, Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptuj, ČZN 10 (1913).
- Isti, K starejši zgodovini minoritskega samostana v Ptuj, ČZN 22 (1927).

Za ta oddelek prihaja v poštev tudi literatura, navedena pri poglavjih Velika Karantanija in njene krajine (E. Oefele, G. Juritsch, A. Mell, H. Pirchegger, L. Hauptmann, M. Kos, G. Vergottini), ter Plemstvo (F. Krones, A. Luschin, Vl. Levec, S. Vilfan). Za krščanstvo in cerkvene zadeve glej tudi literaturo na str. 365 dalje in na str. 372 dalje.

Borba za prevlado nad slovensko zemljo v 13. in 14. stoletju

- P. Kalkoff, Wolfger von Passau 1194—1204, 1882.
- * M. Kos, Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja s posebnim ozirom na vlado patriarha Bertolda iz rodovine Andechs, ČZN 13 (1917).

- P. Paschini, Bertoldo di Merania patriarca d'Aquileia, 1920.
 H. Frankfurth, Gregorius de Montelongo, 1898.
 O. Redlich, Die Pläne einer Erhebung Österreichs zum Königreich, ZHVSt. 26 (1931).
 O. Lorenz, Geschichte König Ottokars II. von Böhmen und seiner Zeit, 1866.
 V. Novotný, Beiträge zur Geschichte Přemysl Otakars II., MIOG 31 (1910).
 Isti, České dějiny, I, 3, 4, 1928, 1932.
 J. Šusta, České dějiny, II/1 (Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví), 1935.
 F. Šuklje, Avstrijsko medvladje in ustanovitev habsburške vlade na Avstrijskem (Spomenik o šeststoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskem, 1883).
 O. Redlich, Zur Geschichte der österreichischen Frage unter König Rudolf I., MIOG, Ergänzungsband 4 (1893).
 Isti, Rudolf von Habsburg, 1903.
 A. Dopsch, Die Kärnten-Krainer Frage und die Territorialpolitik der ersten Habsburger in Österreich, Archiv für österreichische Geschichte 87 (1899).
 Isti, Ein antihabsburgischer Fürstenbund im Jahre 1292, MIOG 22 (1901).
 R. Heuberger, Graf Meinhard II. von Tirol und Görz (I), Herzog von Kärnten, Zeitschrift des Ferdinandeums, 3. Folge, 59 (1915).
 A. Huber, Geschichte des Herzogs Rudolf IV. von Österreich, 1865.
 M. Wutte, Zur Geschichte Kärntens in den ersten zwei Jahrhunderten habsburgischer Zeit, Carinthia I, 125 (1935).
 G. Cesca, Le relazioni tra Trieste e Venezia sino al 1581, 1881.
 M. Doblinger, Die Herren von Walsee, Archiv für österreichische Geschichte 95 (1906).
 A. Luschin, Venetianische Anschläge auf Triest, v časopisu Österreich, 1918/1919.
 M. Wutte, Die Erwerbung der Görzer Besitzungen durch das Haus Österreich, MIOG 38 (1920).
 F. Cusin, Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo, I, II. 1937.

Za ta oddelek prihaja v poštev tudi literatura, navedena pri poglavju Dina-
 stični teritoriji, dežele in deželno gospodstvo (zlasti O. Brunner, F. Posch,
 H. Pirchegger, W. Lenel, Fr. Kos, H. Wiesflecker).

Petnajsto stoletje

Politične in vojne krize

- I. Orožen, Celska kronika, 1854.
 A. G. Supan, Die vier letzten Lebensjahre des Grafen Ulrich II. von Cilli, 1868.
 A. Chilian, Barbara von Cilli, 1908.
 M. Zawadzky, Die Cillier und ihre Beziehungen zu Kaiser Sigismund und König Albrecht, 1911.
 M. Kos, Srbski Brankovići in goriški grofje, ČJKZ 2 (1920).
 A. Stegenšek-Fr. Kovačič, Historični portreti na oltarni podobi župne cerkve na Črni ali Ptujski gori, ČZN 17 (1922).

- O. H. Stowasser, Zwei Studien zur österreichischen Verfassungsgeschichte, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, German. Abteilung 44, 1924 (o posesti in položaju celjskih grofov).
- M. Dolenc, Kazenska pravda zoper Veroniko Deseniško, 1930.
- R. Schwanke, Beiträge zum Urkundenwesen der Grafen von Cilli (1341—1456), MIÖG, Ergänzungsband 14 (1939).
- V. Kučinić, Veronika Deseniška u svetlu historije, 1939.
- F. Baš, Celjski grofi in njihova doba, Celjski zbornik (1951).
- ✕ F. Ilwof, Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark, Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark 9—10, 15, 32 (1859—1884).
- J. Parapat, Turški boji v XV. in XVI. veku s posebnim ozirom na Slovence, LMS za 1871.
- Fr. Levec, Die Einfälle der Türken in Krain und Istrien (program ljubljanske realke 1891).
- G. Loschi, Le incursioni dei Turchi nella Carniola e nell'Istria, Archeografo Triestino 18 (1892).
- Wl. Levec, Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark, MMVK 16 (1903).
- N. Jorga, Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle, 4ème série (1453—1476), 5ème série (1476—1500), 1915.
- H. Pirchegger, Die ersten Türkeneinfälle (1396, 1415, 1418), ZHVSt. 18 (1922).
- ✕ A. Klein, Zur Geschichte der Türkeneinfälle in die Steiermark während der Regierung Friedrich III., prav tam 19 (1923).
- F. Cusin, Le vie d'invasioni dei Turchi in Italia nel secolo XV, Archeografo Triestino, nuova serie (1934).
- S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, GMS 24 (1943).
- F. Krones, Zur Quellenkunde und Literatur der Geschichte Baumkirchers und der Baumkircherfelde, MIÖG, Ergänzungsband 6 (1901).
- Isti, Die Baumkircher, Archiv für österreichische Geschichte 91 (1902).
- I. Rothenberg, Andreas Baumkircher, ZHVSt. 6 (1908).
- Isti, Die steirischen Verordnungen des 15. Jahrhunderts, prav tam 20 (1924).
- B. Seuffert, Drei Register aus den Jahren 1478—1519. 1934.
- J. Mal, Grb in barve dežele Kranjske, Čas 7 (1913); Slovenec 1916, št. 112—114 in posebej 1916.

Iz prejšnjega poglavja Borba za prevlado nad slovensko zemljo v 13. in 14. stoletju bi bilo v tem odstavku k literaturi dodati zlasti dela in razprave, katerih avtorji so M. Wutte (Die Erwerbung der Görzer Besitzungen durch das Haus Habsburg), M. Doblinger (Die Herren von Walsee) in F. Cusin (Il confine orientale d'Italia). Iz poglavja Dinastični teritoriji je pa dodati razpravo H. Wiesfleckerjevo, Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich.

Gospodarske, družbene in cerkvene krize

- A. Kaspret, Über die Lage der oberkrainischen Bauernschaft beim Ausgange des XV. und im Anfange des XVI. Jahrhunderts, MMVK 2 (1889).
- Isti, Razmere gorenjskih kmetov okolu leta 1500. 1893.
- B. Grafenauer, Boj za staro pravdo. Slovenski kmet ob koncu 15. in začetku 16. stoletja. 1944.

- S. Vilfan, Od vinskega hrama do bajte, Slovenski etnograf 5 (1952).
- B. Ziherl, Družbeno-politični temelji reformacijskega gibanja na Slovenskem. Drugi Trubarjev zbornik, 1952.
- F. Gestrin, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija. Drugi Trubarjev zbornik, 1952.
- F. Tremel, Der Frühkapitalismus in Innerösterreich, 1954.
- ✓ A. Koblar, Zgodovina železarstva na Kranjskem, LMS za 1892.
- A. Müllner, Das Eisen in Krain, Argo 4 (1895) do 9 (1901).
- Isti, Geschichte des Eisens in Innerösterreich von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts (I. Abt. Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts). 1909.
- ✱ H. Pirchegger, Das steirische Eisenwesen bis 1564. Mit einem Überblick über das Kärntner Eisenwesen. Steirisches Eisen II. 1937.
- H. Wiessner, Geschichte des Kärntner Bergbaues 1, 2, 3. — Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 32 (1950), 36/37 (1951), 41/42 (1953).
- F. Baš - C. Rekar, Slovenska peč (Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije, II), 1954.
- J. Gruden, Cerkevne razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitve ljubljanske škofije, 1908.
- J. Turk, O početkih ljubljanske škofije, ČZN 32 (1937).
- Isti, Santoninov Itinerarium, GMS 24 (1945).

SEZNAM SLIK IN ZEMLJEVIDOV

SLIKE

1. Iz staroslovenskih grobov na Bledu in v Bohinju (str. 15).
2. Iz staroslovenskih grobov v Ptujju (str. 23).
3. Spis o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev (str. 37).
4. Listina bavarskega vojvode Tasila iz leta 769 (str. 45).
5. Gospa Sveta (str. 53).
6. Krnski grad, v ozadju Gospa Sveta (str. 61).
7. St. Peter im Holz (str. 67).
8. Knežji kamen (str. 73).
9. Vojvodski stol na Gosposvetskem polju (str. 79).
10. Umestitev in ustoličenje na Gosposvetskem polju (str. 87).
11. Listina kneza Koclja z dne 21. marca 861 (str. 93).
12. Freisinški spomeniki, začetek tretjega slovenskega teksta (str. 99).
13. Predromanska kapela na Svetih gorah nad Bizeljskem (str. 105).
14. Stiški opat Folknand, kot začetna črka O (str. 117).
15. Začetna črka P, v rokopisu iz stiške ... delavnice (str. 125).
16. Začetna črka Q, v rokopisu iz stiške ... delavnice (str. 129).
17. Romanska vrata župne cerkve v Kostanjevici na Dolenjskem (str. 139).
18. Mali grad v Kamniku, romanska kapela iz dobe okoli 1200 (str. 145).
19. Notranjost samostanske cerkve v Kostanjevici na Dolenjskem (str. 151).
20. Križni hodnik samostana v Stični (str. 157).
21. Nadgrobnik kralja Přemysla Otakarja II. (str. 163).
22. Iz urbarja za loško gospostvo iz leta 1291 (str. 169).
23. Pratika iz leta 1415 (str. 175).
24. Pratika iz leta 1415 (str. 181).
25. Grad Rihemberk v dolini Branice na Vipavskem (str. 189).
26. Nadgrobnik zadnjega gospoda Ptujškega (str. 197).
27. Nadgrobnik zadnjega grofa Goriškega (str. 205).
28. Pečati mest Ljubljane, Maribora, Celja in Ptujja (str. 213).
29. Ptujski mestni statut iz leta 1376 (str. 221).
30. Stolp iz srednjeveškega obzidja mesta Maribora (str. 229).
31. Sklepnik čevljarskega ceha v župni cerkvi v Škofji Loki (str. 237).
32. Sklepnik kovaškega ceha v župni cerkvi v Škofji Loki (str. 245).
33. Srednjeveški novc na Slovenskem (str. 251).
34. Rokopis, napisan v Bistri leta 1347 (str. 257).
35. Rokopis, napisan leta 1410 v Kranju (str. 263).
36. Grad Zgornje Celje (str. 271).
37. Notranjščina cerkve na Ptujski gori (str. 277).
38. Oltarna podoba v cerkvi na Ptujski gori (str. 283).

39. Zgodovinski portreti oltarne podobe na Ptujski gori, leva stran (str. 286).
40. Zgodovinski portreti oltarne podobe na Ptujski gori, desna stran (str. 287).
41. Celjski grof Friderik II. na turnirju (str. 293).
42. Katarina (Kantakuzina), hči despota Djurdja Brankovića, žena grofa Ulrika II. Celjskega (str. 299).
43. Pismo sultana Mohameda II. goriškemu grofu Leonhardu (str. 303).
44. Napis o turškem napadu iz leta 1472 (str. 309).
45. Tabor nad Senturjem pri Grosupljem na Dolenjskem (str. 317). — ||
46. Podoba turških in drugih nadlog (str. 323).
47. Prizori iz življenja v 15. stoletju (str. 333).
48. Mrtvaški ples, freska iz 15. stoletja v Hrastovlju (str. 339).
49. Žene pri tkanju, freska ... v cerkvi pri Sv. Primožu nad Kamnikom (str. 343).
50. Slovenski tekst napisan okoli leta 1440 v Stični (str. 347).
51. Iz bratovščinske knjige cerkve sv. Marije v Črneji v Beneški Sloveniji (str. 351).

ZEMLJEVIDI

1. Slovenska zemlja v rimski dobi (priloga).
2. Slovenci po naselitvi (str. 75).
3. Politična razdelitev slovenske zemlje v IX. stoletju (str. 111).
4. Glavna prometna pota na Slovenskem v srednjem veku (priloga).
5. Cerkvenoupravna razdelitev slovenske zemlje v srednjem veku (priloga).
6. Razdelitev slovenskih dežel med večje fevdalce sredi XV. stoletja (str. 313).
7. Razdelitev slovenskih dežel po letu 1500 (str. 329).

Del ilustracijskega gradiva za to knjigo so mi dale na uporabo in mi pri odbiranju bile na uslugo ustanove: Zavod za spomeniško varstvo LRS, Inštitut za zgodovino pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (sekcija za arheologijo, sekcija za občo in narodno zgodovino), Narodni muzej v Ljubljani, Inštitut za narodnostna vprašanja pri univerzi v Ljubljani in podružnica Državnega arhiva LRS v Mariboru. Velja jim moja zahvala.

Zemljevidi so izdelani deloma na podlagi lastnega raziskavanja, deloma na podlagi izsledkov, ki so mi jih dali na razpolago oziroma jih objavili v raznih delih in razpravah, navedenih v bibliografskem pregledu zlasti: Lj. Hauptmann, J. Klemenc, M. Mesarjeva, M. Miklavčič, H. Pirchegger, B. Saria in M. Wutte. — Pri zemljevidu Cerkvenoupravna razdelitev slovenske zemlje v srednjem veku je »Vesprimska škofija« zgoraj desno popraviti v »Pod györsko škofijo«.

IMENIK KRAJEV IN OSEB

- Aachen, mesto na Nemškem, 106.
 Abraham, škof v Freisingu (957—993), 168, 170.
 Adalberon, vojvoda koroški (1012 do 1035), 173, 176.
 Adalbert, nadškof v Salzburgu (1183 do 1200), 251.
 Adalram, nadškof v Salzburgu (821 do 836), 110.
 Adalvin, nadškof v Salzburgu (859 do 873), 118.
 Ad Fornulos, juž. od Gorice, 74.
 Admont, na Zgornjem Štajerskem, 65, 158, 162, 253, 292.
 Adolf Nasavski, nemški kralj (1292 do 1298), 294.
 Ad Pirum, pogorje Hrušica na Notranjskem, 17, 52, 74.
 Adrijan, sv., 113.
 Aesontius, ime za Sočo v starem veku, 72.
 Alenz, na Zgornjem Štajerskem, 64.
 Afrika, afrikanski, 24.
 Agilolfingi, bavarska vojvodska rodbina, 84, 96.
 Agneza, žena andeško-meranskega vojvode Bertolda IV., 256.
 Agneza, hči vojvode Otona Andechs-Meranskega, 279, 280, 285—287.
 Agneza, hči babenberške Gertrude in Hermana Badenskega, 288.
 Agunt, Aguntum, mesto in škofija v starem veku, pri Lienzu na Vzhodnem Tirolskem, 29, 46, 47, 50, 78.
 Ajdovski gradec, 74.
 Ajdovščina, kraj kjer so nekdanje prebivali ajdje, 74.
 Ajdovščina, na Primorskem, 17, 20, 52, 55, 59, 71.
 Alamani, nemško pleme, 78.
 Alarih, kralj Vizigotov (u. 410), 21.
 Albert Višnjegorski, grof, 259, 276.
 Albertinska veja Habsburžanov, 320.
 Alboin, kralj Langobardov (u. 572), 26, 27.
 Albreht (II.), grof goriški (u. 1304), 251, 262, 290, 293, 300.
 Albreht (IV.), grof goriški (u. 1374), 300, 302.
 Albreht, sin kralja Rudolfa, nemški kralj (u. 1308), 291—295.
 Albreht (II.), Habsburžan, vojvoda (u. 1358), 296, 300.
 Albreht (V.), Habsburžan, kralj češki, ogrski in nemški (u. 1439), 312.
 Albreht (VI.), Habsburžan, nadvojvoda (u. 1463), 320, 321.
 Albuin, škof v Briksenu (ok. 975 do 1006), 246.
 Alciok, bolgarski knez, 81.
 Aleksander III., papež (1159—1181), 249.
 Alkuin, učenjak in pesnik, 94, 121.
 Aloj, sv., 245.
 Alpe, alpski, predalpski, 14, 16, 18, 20, 24, 27, 35, 36, 38, 39, 41, 44—47, 50, 55, 56, 60, 64—66, 72, 80, 92, 95, 96, 100—102, 106, 109, 120, 126, 127, 130, 132, 144, 172, 180, 189, 198, 238, 242, 243, 246, 252, 264, 287, 311, 326—328.
 — Gl. tudi Vzhodne Alpe.
 Altaussee, na Zgornjem Štajerskem, 64.
 Alteich, na Bavarskem, 110.
 Altenmarkt, gl. Stari trg.
 Amand, sv., 78.
 Ana, žena celjskega grofa Viljema, 308.
 Ana, hči celjskega grofa Viljema, 317.
 Anaras, gl. Anraška planina.

- Andechs, Andechs-Meranci, Andechsi, Andeški, andeški, plemiški rod, 142, 166, 178, 180, 224, 231—233, 236, 240, 248, 249, 254—256, 260, 265, 269, 275, 276, 278—281, 285—287, 297.
 Andrej (II.), kralj ogrski in hrvatski (1204—1235), 256.
 Andrej Baumkircher, plemič, 320 do 322, 325.
 Andronik, sv., 116, 119.
 Angleško, angleški, 189, 316.
 Anglež, 189. — Gl. tudi Bartholomaeus Anglicus.
 Anglicus, gl. Bartholomaeus.
 Anglija, 242.
 Anglosaški, 94.
 Aniška grofija, na Zgornjem Štajerskem, 173.
 Aniža (Enns), reka, 33, 50, 64—69, 95 do 97, 100, 109, 110, 130, 131, 140, 141, 143, 144, 173, 192, 249, 327.
 Anjou, dinastija, 301. — Gl. tudi Anžuvinci.
 Ankogel, gora v Visokih Turah, 64.
 Anraška planina (gora Anaras), na Vzhodnem Tirolskem, 45, 63.
 Anti, antski, 25, 26.
 Anton, sv., hospital na Kozjem hrbtu, 256.
 Anzelin, sin oglejskega patriarha Bertolda, 281.
 Anžuvinci, anžuvinski, 301, 308.
 Apaška kotlina, 192, 195.
 Aquileia, 16—19, 27, 52.
 Arabone, ime za Rabo v starem veku, 72.
 Arlongus, škof v Trstu (1254—1278), 251.
 Arnefrit, sin furlanskega vojvode Lupa, 81.
 Arno, škof oziroma nadškof v Salzburgu (785—821), 94, 100, 101, 121.
 Arnoldstein, gl. Podklošter.
 Arnolt Sclavus, 144.
 Arnulf, vzhodnofrankovski kralj (u. 899), 122, 124, 125, 138, 168.
 Arpadoviči, 252, 280.
 Arriach, na Zgornjem Koroškem, 63.
 Artegna (Rtin), v Furlaniji, 56.
 Assisi, gl. Frančišek.
 Atila, kralj Hunov (u. 453), 21.
 Atoš, gora na Grškem, 299.
 Atrans, ime za Trojane v starem veku, 17, 57, 73.
 Attems, plemiški rod iz Furlanije, 198.
 Auersperg, gl. Turjaški.
 Augsburg, mesto na Bavarskem, 140, 167, 168, 348, 350.
 Augustinus, cerkveni pisec, 257.
 Avari, 26. — Gl. tudi Obri.
 Avarija, 69.
 Avgust, gl. Filip II.
 Avstrija, Avstrijsko, avstrijski, 38, 40, 66, 69, 144, 173, 208, 224, 226, 240, 242, 246, 249, 259, 270, 274, 275, 279, 280, 282, 283, 289—294, 300—302, 304, 312, 314, 315, 320, 321, 328, 330, 350—353. — Avstrijska kronika o 95 gospodstvih, 87. — Gl. Nižja, Notranja, Spodnja, Zgornja Avstrija.
 Azijski, 38.
 Babenberg, Babenberžan(i), babenberški, plemiški rod, 226, 232, 233, 246, 247, 249, 253, 254, 258, 263, 269, 274, 275, 279—285, 287—291, 293.
 Babonići, hrvaški grofi, 295.
 Bača, reka in gorski prehod, 59, 201, 202, 261.
 Badenski, gl. Herman.
 Baier, 191.
 Baierberg, 67.
 Baierdorf, 148.
 Baierreck, 67.
 Bajazit II., turški sultan (1481—1512), 326.
 Bakar, v Hrvatskem Primorju, 211, 333, 336.
 Bakonjski gozd, 114.
 Balaton (Blatno jezero), 112. — Glej tudi Blatno jezero.
 Balderik, predstojnik v Furlaniji, 106, 109.
 Balduin, nadškof v Salzburgu (1041 do 1060), 162.
 Balkan, Balkanski polotok, balkanski, 12, 13, 20—21, 26, 28, 44, 49, 52, 77, 96, 167, 256, 270, 298, 308, 309, 315, 322.

- Baltik, Baltiško morje, 12, 85.
- Bamberg, bamberski, mesto in škofija na Bavarskem, 141, 148, 194, 196, 224, 246, 247, 280, 294, 296, 304, 305.
- Banjška planota, na Goriškem, 60, 262.
- Barbara, hči grofa Hermana II. Celjskega, 287, 302, 309.
- Bartholomaeus Anglicus, Bartolomej Anglež, angleški minorit in pisatelj, 188, 189.
- Basel, baselski cerkveni zbor, 352.
- Baška dolina, na Goriškem, 59, 200, 241.
- Baško jezero, na Koroškem, 246.
- Batuje, na Vipavskem, 166.
- Baumkircher Andrej, glej Andrej Baumkircher.
- Bavarci, Bavarska, Bavarsko, bavarski, starobavarski, 33, 34, 37, 38, 44 do 47, 50, 66—69, 77, 78, 83—85, 89 do 97, 102, 103, 108—110, 112, 118, 119, 122, 124—126, 130, 140—142, 147, 148, 152, 160, 162, 167, 168, 170—173, 176, 178, 179, 246, 249, 253, 255, 256, 259, 267, 274, 276, 282, 283, 326. — Spodnja Bavarska, spodnjebavarski, 293, 294. — Zgornja Bavarska, 149. — Gl. tudi Velika Bavarska.
- Bazovica, pri Trstu, 241.
- Beatrice, žena ogrskega kralja Matije Korvina, 327.
- Begunje, na Gorenjskem, 58.
- Behaim, 320.
- Bela (Fella), reka, 63, 196, 242, 268.
- Bela III., ogrsko-hrvatski kralj (1173 do 1196), 250.
- Bela IV., ogrsko-hrvatski kralj (1235 do 1270), 283, 287.
- Bela cerkev, na Dolenjskem, 241, 255.
- Bela krajina, 13, 50, 51, 174, 201, 215, 231, 240, 259, 267, 270, 301, 324, 325, 344.
- Belgrad(o), ob Tilmentu v Furlaniji, 150, 303, 319.
- Beli Hrvati, gl. Hrvati.
- Beligna, pri Ogleju, 264.
- Beliša, 150.
- Beljak, beljaški, 17, 62, 63, 73, 76, 86, 148, 172, 191, 193, 195, 228, 233, 236, 240, 241, 246, 270, 325, 348, 354.
- Belo (Bijelo) Brdo, v Slavoniji, belobrdska kultura, belobrdski tip, 23, 132, 133.
- Benečani, gl. Benetke.
- Benečija, 19, 24, 326.
- Beneška Slovenija, 82, 150, 198, 208, 261, 264, 267, 304, 330, 351.
- Beneški Slovenci, 55, 196, 275.
- Benetke, Benečani, beneški, 24, 56, 96, 115, 150, 179, 196, 199, 208, 234, 238, 240—242, 246, 260—262, 267, 278, 297—302, 304—306, 311, 321, 324, 326, 330, 335, 348, 351—353.
- Beograd, beograjski (Grški Beli Grad), 22, 314, 316, 318.
- Bern, v Švici, 87.
- Bernard Ptujski, 287.
- Bernard, iz rodu Spanheim, vojvoda koroški (1202—1256), 233, 244, 247, 251, 281, 282, 285.
- Bertold II. Andeški (u. 1151), 255.
- Bertold III. Andeški, istrski krajišnik (u. 1181), 256.
- Bertold IV. Andeški, istrski krajišnik (u. 1204), 275.
- Bertold, od Dravinje, 284.
- Bertold, patriarh oglejski (1218—1251), 200, 248, 256, 259, 261, 262, 266, 276, 278, 279, 281, 282, 297.
- Bertold, župnik v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu, 249.
- Bertrand, patriarh oglejski (1334 do 1350), 300.
- Betalov spodmol, jama pri Postojni, 10.
- Bezjak, 344.
- Bijelo brdo, gl. Belo Brdo.
- Bilachinium, v starem veku kraj pri Beljaku, 73, 228.
- Bilčovs, na Koroškem, 87.
- Biljana, v Goriških Brdih, 267.
- Bistra, pri Vrhniku, 189, 257, 265, 269, 273, 274, 285.
- Bistrica, Slovenska, gl. Slovenska Bistrica.
- Bizanc, Bizantinci, bizantinski, 22, 24 do 27, 29, 44, 47, 48, 55, 74, 78, 95, 96, 102, 103, 107, 108, 115, 119, 120, 134, 179, 322.

- Bizeljsko, 105, 165, 166, 176, 241, 255, 254, 305, 325.
- Blače, na Koroškem, 246.
- Blatenski kostel (grad), Mosaburg, prestolnica knezov Pribine in Koc-lja, 112, 113, 115, 120, 124, 125, 154.
- Blatno jezero (madž. Balaton), 17, 35, 38, 93, 98, 101, 109, 112, 115, 121, 125, 130, 132, 141, 166.
- Blažnja ves, pri Celovcu, 218, 219.
- Bled, 15, 86, 154, 203, 255, 305. — Blejsko jezero, Blejski kot, 58.
- Blindenbach, gl. Slepčjek.
- Bloke, Bloška planota, 17, 51, 52, 241.
- Bobovec, kraj v Bosni, 310.
- Boč, gora, 174, 175.
- Bogenski, plemiški rod, 142, 224, 255.
- Bogud, gl. Tobija Bogud.
- Bohinj, 15, 59, 86, 132, 178, 255, 268, 305, 350. — Bohinjski kot, 59.
- Boleslav, vojvoda češki (u. 999), 170.
- Bolgarija, bolgarski, 25, 26, 81, 104, 108, 109, 112—115, 119, 120, 122, 124, 125, 167, 308, 322.
- Boljunec, pri Trstu, 54.
- Bonifacij, nadškof (u. 754), 92, 95.
- Bonomo, gl. Peter.
- Bonomo, Tržačan, 321.
- Borinje (Fehring), ob Rabi na Štajerskem, 250.
- Borl, grad ob Dravi, 250, 327.
- Borna, knez dalmatinskih Hrvatov, 106—108.
- Borut, knez karantanskih Slovencev, 37, 83, 84, 89, 92.
- Bosanci, bosenski, gl. Bosna.
- Bosisen, grad na loškem ozemlju, 154.
- Bosna, Bosanci, bosenski, 13, 16, 269, 308, 310, 311, 314—316, 322—325, 344, 356.
- Bošnjak, 344.
- Boštanj, grad na Dolenjskem, 176.
- Bovec, Bovško, bovški, 56, 60, 180, 261, 262, 264, 267, 304, 326.
- Bračan (Brazzano), v Furlaniji, 267.
- Branković, gl. Djuradj Branković.
- Branica, na Vipavskem, 55, 189.
- Braslav, vojvoda med Savo in Dravo, 125.
- Braslovče, 57, 354.
- Bratislava, bratislavski (Brezalaus-purc), 69, 126, 284, 288, 311, 327.
- Brazzano, gl. Bračan.
- Brda, Goriška, gl. Goriška Brda.
- Breg, pri Rožeku na Koroškem, 15.
- Breg, na Gorenjskem pri Preddvoru, 256.
- Bregana, potok na meji med Slovenijo in Hrvatsko, 258.
- Brenner, gorski prehod v Alpah, 47.
- Brescia, mesto v Zgornji Italiji, 280. — Brešjanska peč, 350.
- Bresternica, pri Mariboru, 270.
- Breški, gl. Breže.
- Brezalauspurc, gl. Bratislava.
- Brezno, ob Dravi nad Mariborom, 171, 248.
- Breže, breški (Friesach), na Koroškem, 62, 146, 172, 195, 235, 244, 251.
- Brežice, brežiški, 13, 74, 176, 215, 232, 234, 236, 240, 241, 254, 279, 305, 327, 342.
- Briksen (Brixen), briksenški, mesto in škofija na Tirolskem, 64, 141, 148, 224, 246, 255, 268, 305.
- Brišče, v Beneški Sloveniji, 81.
- Brixen, gl. Briksen.
- Brkini, 262.
- Brnik, na Gorenjskem, 256.
- Brno, na Moravskem, 301.
- Bršec, v Istri, 178, 302.
- Bruck, ob Muri, 64, 175.
- Brunon, škof v Olomucu, deželni glav-ar na Štajerskem (u. 1281), 285.
- Buchenaq, pri Linzu na Zgornjem Avstrijskem, 68.
- Budim, 283, 311.
- Buzet, v Istri, 54, 199.
- Caharija, papež (741—752), 90.
- Cankova, v Prekmurju, 252.
- Canossa, v Zgornji Italiji, 182.
- Carantani, Carantanum, 62.
- Carigrad, carigrajski, 20, 25, 44, 77, 78, 115, 308, 314.
- Carnia, 177.
- Carniola, 41, 177, 279.
- Carnium, ime za Kranj v starem veku, 25, 73, 177, 228.
- Carnuntum, pri Dunaju, 17.

- Carrara, gl. Frančišek.
 Cassiodorus, imenovan Senator, zgodovinar, državnik, 22.
 Castra, danes Ajdovščina na Primorskem, 17.
 Celeia, Celeja, danes Celje, 16—18, 21, 27, 29, 46, 57, 73, 228.
 Celje, Celjani, Celjski (grofje), celjski, 16, 17, 27, 39, 40, 46, 57, 71, 73, 86, 115, 126, 152, 209, 213, 228, 232, 240, 241, 251, 253—254, 269—272, 274, 286, 287, 299, 295, 301, 303, 305—312, 314 do 320, 322, 323, 325, 328, 348, 352, 353. — Zgornje Celje, 209, 271.
 Celovec, celovski, 36, 39, 40, 62, 73, 76, 89, 194, 218—220, 233, 236, 244, 275, 295. — Celovski rokopis, 275.
 Ceperano, v južni Italiji, 279.
 Cerkljansko, gl. Cerkno.
 Cerklje, na Gorenjskem, 58, 71, 256.
 Cerknica, gl. Kirchheim.
 Cerknica, na Notranjskem, 52, 178, 241, 255, 269, 309, 325.
 Cerkno, Cerkljansko, na Goriškem, 59, 60, 178, 200, 241, 267.
 Cesta, Ceste, 74.
 Chagere, gl. Dietbald.
 Cholndorf, gl. Windisch Cholndorf.
 Cimbr, 14, 16.
 Ciril, gl. Konstantin.
 Cival(e), Civitas, gl. Čedad.
 Clugia, gl. Frančišek de Clugia.
 Cluny, clunijevski, 162, 163.
 Cmurek, grad in kraj ob Muri, 223, 248, 280.
 Colapis, danes Kolpa, 72.
 Colatio, danes Slovenj Gradec, 17, 61, 73, 228.
 Corca, danes Kokra, 72.
 Corcoras, danes Krka, 72.
 Cormons, gl. Krmin.
 Creina, 177.
 Crngrob, pri Škofji Loki, 332.
 Čabar, čabarski okraj, 177.
 Čatež, pri Brežicah, 241.
 Čedad (Cival, Cividale, Civitas), čedadski, 35, 48, 55, 56, 60, 81, 85, 148, 189, 196, 239, 241, 242, 264, 267, 286, 288.
 Čeh(i), 108, 188, 280, 281, 284, 285, 317, 321.
 Čehoslovaška, čehoslovaški, 110.
 Čepovanska dolina, 59.
 Češka, Češko, češki, 170, 235, 242, 270, 282—286, 288—297, 300, 306, 309, 312, 315—317, 320, 321, 327.
 Čičarija, v Istri, 52, 262.
 Čretež (Reutenberg), grad na Dolenjskem, 259.
 Črmošnjice, na Dolenjskem, 201.
 Črna, dolina in rečica na Gorenjskem, 57.
 Črneja (Zergneu), v Beneški Sloveniji, 275, 351.
 Črni graben, 57, 240, 241.
 Črni kal, pri Kopru, 241.
 Črnivec, gorski prehod severovzhodno od Kamnika na Gorenjskem, 57.
 Črno morje, črnomorski, 26, 59.
 Črnomelj, 132, 231, 234, 236, 259, 271, 322.
 Dachavski gospodje, 178.
 Dachstein, Dachsteinsko pogorje, 36, 64, 76.
 Dagobert, frankovski kralj (u. 638), 78.
 Dakija, 20.
 Dalmacija, Dalmati, Dalmatinci, dalmatinski, 16, 20, 22, 106, 107, 188, 189, 256, 301, 308, 310, 344, 356.
 Danski (kralj), 311.
 Dēdice, kraj na Češkem, 290.
 Defereggental, Defereška dolina, Defereške planine, na Vzhodnem Tirolskem, 63, 64.
 Della Torre, plemiški rod, 198.
 Desinice, gl. Veronika.
 Deutsch-Hartmannsdorf, pri Ilzu na Vzhodnem Štajerskem, 190.
 Deutsch-Landsberg, gl. Landsberg.
 Deutsch Pontafel, gl. Pontabelj.
 Deutsche, deutsch, 196.
 Devin, Devinci, Devinski (gospodje), devinski, 54, 56, 178, 196, 224, 261, 302, 304, 305, 311, 328, 330, 344.
 Dholica, gl. Št. Martin.
 Diakon, gl. Pavel.
 Dietbald de Chagere, plemič, 225, 268.

- Dietmar, plemič, 192, 268.
 Dinarske planine, dinarski, 38, 49.
 Dioklecijan, rimski cesar (284—305), 16, 19. — Preddioklecijanska doba, 19.
 Divača, na Krasu, 241.
 Djekše, na Koroškem, 62, 195. — Dješka gora, 247.
 Djurdj Branković, srbski despot (1427 do 1456), 299, 312, 314, 317, 318.
 Dobra, v Prekmurju, 252.
 Dobrač, gora na Koroškem, 36, 192, 297.
 Dobropolje, na Dolenjskem, 51, 174, 255.
 Dobrla ves, na Koroškem, 218.
 Dobrna, pri Celju, 57.
 Dobronega, svobodna žena, 158.
 Dolenjska, Dolenjsko, dolenjski, 13, 17, 20, 50, 51, 86, 139, 151, 166, 184, 215, 231, 234, 240, 241, 254, 255, 267 do 269, 279, 281, 301, 311, 317, 319, 326, 327, 344, 354. — Gl. tudi Krajina, dolenjska.
 Dolič, gl. Zgornji Dolič.
 Dolina, pri Trstu, 54.
 Döllach, na Zgornjem Koroškem, 190.
 Dolnja Lendava, 17, 36, 252.
 Donačka gora, 57, 174.
 Donava, donavski, 11, 16, 17, 19—21, 24—26, 35, 38, 44, 47, 49, 57, 65, 66, 68, 69, 72, 76, 97, 98, 100—102, 106, 109, 110, 115, 114, 119—121, 124—126, 130, 138, 141, 142, 159, 167, 168, 252, 282, 291, 315, 324. — Obdonavje, obdonavski, 38, 50, 66, 69, 114, 122, 125, 127. — Gl. tudi Podonavje.
 Drač, v Albaniji, 301.
 Dragonja, reka v Istri, 36, 199, 261.
 Dragoslav, 150.
 Dragovid, 150.
 Dranek, pri Ptuj, 224, 248.
 Drava, dravski, 14, 17, 21, 25, 27, 35, 36, 38, 39, 46, 47, 49, 50, 60—63, 65, 72, 76—78, 91, 100, 101, 106—109, 113, 120, 121, 125, 126, 131, 141, 145—147, 159, 161—164, 167, 171, 172, 174, 190, 195, 195, 223, 228, 232, 241, 242, 244, 246—248, 250, 252, 253, 265, 266, 271, 315, 319, 326, 327. — Obdravski, 250. — Zgornjedravska dolina, 63. — Gl. tudi Podravje.
 Dravinja, reka, 58, 113, 248, 253, 284.
 Dravograd, 174, 183, 193, 232, 247, 248.
 Dravska dolina, 13, 18, 63, 171, 174, 183, 191, 247, 248, 266, 270, 271.
 Dravski gozd, 174.
 Dravsko polje, 58, 65, 147, 223.
 Dravus, ime za Dravo v starem veku, 72.
 Dreierherrenspitze, v Visokih Turah, 64.
 Dreta, rečica, 57, 268.
 Drnovo, pri Krškem, 14, 17, 50, 51.
 Dubrovnik, 319.
 Dudlebska grofija, 41.
 Dujm Frankopan, grof, 295.
 Dunaj, dunajski, 37, 117, 122, 141, 240, 251, 256, 284, 290, 291, 301, 303, 310, 320, 327, 346.
 Dunajska kotlina, 25, 69, 76, 131.
 Dunajski gozd, les (Wiener Wald), 16, 66, 68, 69, 102, 109, 176.
 Dunja, reka, 196.
 Dürnkrot, blizu Dunaja, 291, 292, 305.
 Dvor, na Dolenjskem, 51.
 Eberhard II., nadškof salzburški (1200 do 1246), 251.
 Eberhart, meščan v Mariboru, 235.
 Ebersberg, gl. Sempt-Ebersberg.
 Edling, Edlingen, kraji tega imena, 86.
 Ehrenhausen, gl. Ernovž.
 Einhard, biograf Karla Velikega, 98.
 Elizabeta Frankopanska, žena celjskega grofa Friderika II., 286, 311, 312.
 Elizabeta, hči celjskega grofa Ulrika II., 314, 318.
 Elizabeta Luksemburška, žena nemškega kralja Albrehta VI., 312.
 Emona, emonski, danes Ljubljana, 17, 21, 27, 29, 46, 50, 57, 58, 73, 228.
 Engelbert, iz rodu Spanheim, grof, 165.
 Enej Silvij Piccolomini, škof, kasneje papež Pij II. (1458—1464), 193.
 Enns, gl. Aniza.

- Eppenstein, Eppensteinci, eppenstein-ski, plemiški rod, 148, 172, 173, 176, 180, 182, 183, 243, 244, 260.
- Erdelj, 66.
- Erik, vojvoda furlanski, 97, 98.
- Erlaf, reka na Nižjem Avstrijskem, 142.
- Ernest, Habsburžan, vojvoda (u. 1424), 219, 310.
- Ernovž (Ehrenhausen), na Štajerskem, 173, 174.
- Esfignenu, samostan na gori Atos, 299.
- Etgar, karantanski vojvoda, 100, 108.
- Evgen IV., papež (1431—1447), 353.
- Evropa, evropski, srednjeevropski, zahodnoevropski, 12, 26, 38, 42, 94, 103, 125, 137, 149, 152, 156, 158, 164, 177, 188, 196, 220, 222, 230, 238, 267, 268, 271—275, 279, 306, 308, 310, 315, 318, 319, 322, 331, 356.
- Falkenberg, nekdaj grad pri Turjaku, 258, 286.
- Farra, pri Gradiški v Furlaniji, 56.
- Fehring, gl. Borinje.
- Feldkirchen (Trg), na Koroškem, 62, 325.
- Fella, gl. Bela.
- Fellach, danes Resiutta, 196.
- Ferdulf, furlanski vojvoda, 82.
- Filip II. Avgust, francoski kralj (1180 do 1223), 256.
- Filip II., kralj makedonski (u. 336 pred ero), 14.
- Filip, nemški kralj (1198—1208), 275, 276.
- Filip, iz rodu Spanheim (u. 1279), 1269 do 1273 patriarh oglejski, 285, 286, 288.
- Filip, redovnik v Žičah, 274.
- Fiso, gl. Physso.
- Flandrija, 243.
- Flaschberg, na Zgornjem Koroškem, 131.
- Flavia Solva, Solva, danes Lipnica (Leibnitz) na Štajerskem, 16, 18, 228.
- Flising, gl. Windisch-Flising.
- Fohnsdorf, na Štajerskem, 64, 90.
- Fojda (Faedis), v Furlaniji, 196.
- Fok, bizantinski cesar (602—610), 48.
- Folknand, stiški opat, 117.
- Fortunat, gradeški patriarh (okoli 803 do 824), 107.
- Forum Julii, danes Čedad, 55.
- Frajbah, potok na Koroškem, 63.
- Francija, Francoska, Francosko, francoski, 158, 162, 222, 242, 256, 269, 316.
- Francoz(i), 166, 269, 274.
- Frančišek iz Assisija, 270.
- Frančišek de Carrara, 301.
- Frančišek de Clugia, minorit, 270.
- Frank, priimek, 148.
- Franki, 24, 26, 27, 37, 54, 77, 78, 81, 83 do 85, 88, 89, 91, 96—98, 100, 102, 107, 108, 124, 130, 141, 142.
- Frankopan(i), Frankopanka, 286, 293, 295, 311, 312, 318.
- Frankovska, Frankovsko, frankovski, 24, 27, 33—36, 40, 45, 47, 50, 54, 65, 66, 77, 78, 80, 83—85, 88—104, 107 do 110, 112—115, 120, 124—126, 128, 134, 138, 140—142, 144, 148, 154—156, 164, 167, 174, 178, 201, 203, 204, 243, 244.
- Freising, freisinški, škofija in mesto na Bavarskem, 93, 110, 141, 147, 148, 160, 168, 170, 201, 224, 231, 236, 244, 246, 247, 255, 258, 265, 279—281, 289, 303.
- Freisinški spomeniki, 99, 146, 160.
- Friderik, Babenberžan, avstrijski in štajerski vojvoda (u. 1246), 279 do 281.
- Friderik I., grof celjski (u. 1360), 307.
- Friderik II., grof celjski (u. 1454), 286, 287, 293, 308, 311, 312.
- Friderik, Habsburžan, nemški kralj, cesar (III.), (1440—1493), 219, 318 do 321, 324, 326—328, 345, 352, 353.
- Friderik (IV.), Habsburžan, vojvoda (u. 1439), 295, 312.
- Friderik, Ortenburški, grof, 286.
- Friderik Ptujski, 271, 284, 291.
- Friderik (I.), Stauf, nemški kralj, cesar (1152—1190), 249.
- Friderik (II.), Stauf, nemški kralj, cesar (1212—1250), 251, 256, 278—280, 282.
- Friderik Žovneški, 296, 307.
- Friesach, gl. Breže.

- Friül, Friuli, 55.
 Fruška gora, 98.
 Fuggerji, augsburški denarniki in trgovci, 548, 550.
 Furlani, 48, 55, 72, 81, 196.
 Furlanija, Furlanska, Furlansko, furlanski, 27, 28, 36, 44, 47, 48, 54, 55, 63, 71, 77, 81—83, 95—97, 100—102, 106, 109, 114, 126, 132, 147, 149, 150, 159, 162, 167, 172, 177, 178, 180, 183, 196, 198, 200, 224, 236, 241, 242, 246, 255, 259, 261, 262, 264, 267, 268, 287 do 289, 297, 298, 300—303, 311, 319, 323, 325, 326, 328, 330, 338, 350—352.
 — Gl. tudi Friül, Friuli.
 Furlanska krajina, mejna grofija, 100, 104, 167, 168, 180.
 Furlanska nižina, ravnina, 13, 39, 40, 49, 50, 54—56, 76, 81, 82, 95, 115, 141, 149, 150, 163.
 Furlanska vojvodina, 47, 48.
 Furlanščina, 56.
 Fürstenfeld, na Štajerskem, 321, 327.
 Gailberg, gorski prehod na Kor., 17.
 Gal, gl. Konrad Gal.
 Gali, plemiški rod, 256.
 Galicija, 247.
 Galija, 21.
 Gebhard, nadškof v Salzburgu (1060 do 1088), 161, 162, 182.
 Gemona (Humin), mesto v Furlaniji, 56, 196.
 Genova, 304.
 Georgenberg, ob Aniži, 249. — Georgenberški privilegij, 226.
 Gepidi, gepidski, germansko ljudstvo, 24—26, 44.
 Germani, 27, 28, 71, 77, 78.
 Germanija, germanski, 14, 18—21, 24 do 26, 28, 29, 41, 44, 46, 47, 67, 78, 81, 85, 92, 147. — Zahodnogermanski, 47.
 Gerold, prefekt Vzhodne krajine, 101.
 Gertruda, hči Bertolda IV. Andechs-Meranskega, 256.
 Gertruda, nečakinja avstrijskega in štajerskega vojvode Friderika II., 280, 292, 283, 288.
 Gisulf, furlanski vojvoda, 48.
 Gleichenberg, na Štajerskem, 190.
 Gleinška planina, na Štajerskem, 173.
 Glina, reka na Koroškem, 60, 62, 73, 86, 148, 194, 195, 233, 266.
 Globasnica, na Koroškem, 17.
 Gloggnitz, kraj na Nižjem Avstrijskem, 132.
 Gnesau (Nešava), na Koroškem, 62.
 Golica (Koralpe), 140, 171, 173, 266.
 Gorazd, knez karantanskih Slovencev, 57, 84, 85, 89.
 Gorenjska, Gorijsko, gorenjski, 14, 17, 21, 58, 59, 71, 86, 132, 148, 154, 177, 193, 203, 215, 231, 241, 244, 253, 256, 259, 267, 325, 344, 350.
 Gorica, goriški, —56, 59, 74, 126, 142, 167, 180, 184, 204, 208, 215, 227, 233, 236, 241, 261, 262, 264, 265, 270, 287, 290, 291, 293, 294, 296, 300, 301, 304, 305, 323, 328.
 Gorice, Slovenske, gl. Slovenske gorice.
 Goricizza, v Furlaniji, 150.
 Goričane, kraj in grad na Gorenjskem, 258, 286, 353.
 Goričica, pri Celovcu, 233.
 Goričko (v Prekmurju), 252.
 Goriška Brda, briški, 55, 60, 82, 148, 198, 208, 215, 261, 262, 264, 267, 268, 330.
 Goriška, Goriško, 54, 60, 180, 198, 208, 217, 227, 239, 262, 264, 265, 300, 330, 345.
 Goriški grof, grofi, grofija, grofje iz Gorice, 88, 180, 184, 218, 204, 224, 236, 246, 251, 261, 262, 264, 275, 280—282, 285, 287, 294, 296—304, 318, 319, 328, 330.
 Goriški Kras, 267.
 Goriško-Tirolski, Goriško-tirolski grofje, 292, 294—296.
 Gorizzo, kraj v Furlaniji, 150.
 Gorjanci, pogorje, 50, 51, 138, 168, 174, 176, 254, 258, 259, 269, 281, 289, 295, 311, 324.
 Gornja Lendava, 252.
 Gornji Grad, gornjegrajski, 57, 161, 202, 225, 254, 266, 268, 273, 295, 353, 354.
 Gorotan, 192.

- Gospa Sveta, gosposvetki, 17, 53, 61, 80, 87, 90, 217, 218, 220, 244.
- Gosposvetsko polje, 17, 59, 62, 79, 80, 86—89, 143, 192, 217, 218, 244, 292, 296.
- Gotenica, na Kočevskem, 202.
- Gotfrid Mariborski, 284.
- Goti, gotski, 22, 24, 25, 27, 55, 166, 231.
— Gl. tudi Ostrogoti, Vzhodni Goti.
- Gotnik, grad na Notranjskem, 302, 304.
- Gotse, Gottschee, gl. Kočevje.
- Gozvin, grof v Spodnji Panoniji, 120.
- Grabštanj, na Koroškem, 244.
- Gradec (Nemški), graški, 39, 40, 65, 146, 192, 240, 241, 251, 268, 284, 345.
- Gradec, gl. Slovenj Gradec.
- Gradeške lagune, Gradež, 107, 330.
- Gradisca, kraj v Furlaniji, 150.
- Gradiščansko, 65, 72, 142, 252.
- Gradišče, nekdanja vas, kjer so danes Brežice, Gradišče v Ljubljani, Gradišče pri Radovljici, 74, 232.
- Gradiška, ob Soči, 56.
- Grande Chartreuse (Velika Kartuzija), samostan v Franciji, 269.
- Grant, vas v zgornji dolini Bače, 200.
- Grasuplje (Graslupp), na Zgornjem Štajerskem, 62.
- Grčija, 12.
- Grebinj, na Koroškem, 141, 247.
- Gregor de Montelongo, oglejski patriarh (1251—1269), 278, 282, 288, 298.
- Gregorij I., papež (590—604), 48, 263.
- Gregorij VII., papež (1073—1085), 182.
- Gregorij IX., papež (1227—1241), 279.
- Greifenburg, na Zgornjem Koroškem, 191.
- Grenoble, mesto v Franciji, 269.
- Grk(i), grški, 14, 116, 118, 119, 129, 179, 188, 318.
- Grobniško polje, 148.
- Grossglockner, vrh v Visokih Turah, 63, 64.
- Grossvenediger, vrh v Visokih Turah, 64.
- Grosuplje, grosupeljski, 17, 22, 51, 174, 241, 255, 259, 317.
- Grški Beli Grad (danes Beograd), 314.
- Grundlsee, na Zgornjem Štajerskem, 64.
- Günther, nemški protikralj (u. 1349), 201.
- Gurk, gl. Krka.
- Güssing, na Gradiščanskem, 293, 295.
- Guštanj, gl. Ravne.
- Gutenberg, grad pri Tržiču, 256.
- Gutenwörth, gl. Otok.
- Habsburg, habsburški, Habsburžan(i), 40, 188, 192, 199, 219, 224, 226, 227, 231—236, 240, 241, 269, 289, 291—298, 300—302, 304—308, 310—312, 314, 316, 318—321, 323, 326—328, 330, 345, 352, 353.
- Haholdi, plemiški rod, 252.
- Hajdina, pri Ptuj, 132.
- Halicanum, 17.
- Halič, gl. Kunigunda, Roman iz Haliča.
- Hallstat, hallstattski, hallstattska doba, 10, 12—14.
- Haloze, 65, 215.
- Hartmannsdorf, gl. Deutsch-Hartmannsdorf, Windisch-Hartmannsdorf.
- Hartnid iz Ptuja, 284.
- Heanci, 142.
- Hedviga, hči Bertolda IV. Andeškega, 256.
- Heinrich der Teudzz, 191.
- Heinrich der Windisch, 191.
- Helespont, 322.
- Helmold, kronist, 188.
- Hema, grofica na Koroškem, Hemin rod, 141, 158, 162, 176, 183, 184, 247, 248, 253, 255, 258, 259.
- Hengstfeld, na Štajerskem, 125.
- Henrik, gl. Ivan Henrik.
- Henrik iz Admonta, opat, 292, 293.
- Henrik Andechs-Meranski, istrski kraljišnik (u. 1228), 231, 256, 276, 278, 279, 281.
- Henrik I., vojvoda bavarski (u. 955), 168.
- Henrik II., vojvoda bavarski in koroški (u. 995), 168, 170, 171.
- Henrik, iz rodu Eppenstein, vojvoda koroški (u. 1122), 173, 183.

- Henrik iz Gorice, 180.
 Henrik III., grof goriški (u. 1365), 300.
 Henrik IV., grof goriški (u. 1454), 287.
 Henrik Goriško-Tirolski, vojvoda koroški, kralj češki (u. 1335), 294—297.
 Henrik iz Güssinga, grof, 295.
 Henrik Lev, vojvoda saški in bavarski, 249.
 Henrik Nemec, 191.
 Henrik IV., nemški kralj, cesar (1056 do 1106), 182, 183, 276.
 Henrik, slovenski, 191.
 Henrik, vojvoda šlezijsko-poljski, 256.
 Hercegovina, 15.
 Herman Badenski, 282, 283, 288.
 Herman I., grof celjski (u. 1385), 301, 307, 308.
 Herman II., grof celjski (u. 1435), 287, 308—312.
 Hertenberg, gl. Jeterbenk.
 Heunburg, gl. Vovbre, Vovbrški, Vovbržani.
 Hieronim, cerkveni pisec, 20.
 Himmelberg (Zokava), na Koroškem, 62.
 Histri, 13.
 Histrija, 16.
 Hmeljnik (Hopfenbach), grad na Dolenjskem, 259, 302.
 Hochgall, gorski vrh, 64.
 Hochwindhag, 66.
 Hočevje, to kar Kočevje, 201.
 Hodiše, na Koroškem, 165.
 Hohentauern, gl. Visoke Ture.
 Holub, gl. Jan.
 Hopfenbach, gl. Hmeljnik.
 Horjul, 59.
 Horutani, to kar Korutani, Karantanci, 188.
 Hotimir, knez karantanskih Slovencev, 84, 85, 90, 91, 94.
 Hrastovlje, v severni Istri, 166, 339.
 Hrenovice, na Notranjskem, 52, 241.
 Hrovat, 344.
 Hrpelje, v severni Istri, 53.
 Hrušica, pogorje na Notranjskem, 17, 20, 21, 27, 52, 53, 74, 177, 180, 241.
 Hrušica, v severni Istri, 53.
 Hrušica, pri Jesenicah na Gorenjskem, 255.
 Hrušica, pri Ljubljani, 258.
 Hrvati, 39, 54, 76, 98, 106, 138, 172, 176, 324, 356. — Beli Hrvati, 188.
 Hrvatska, hrvatski, 10, 16, 51, 52, 62, 100, 102, 108, 112, 125, 133, 158, 167, 168, 174, 176, 178, 180, 181, 183, 223, 252, 254, 258, 240—242, 254, 256, 258, 259, 278, 279, 281, 287, 293, 295, 301, 306, 309, 314—316, 319, 322, 324—326, 344, 345, 351, 356. — Hrvatski ban, herceg, 256, 278, 284. — Hrvatski okraj, 62. — Hrvatska, Ljudska republika, 76. — Hrvatska, Posavska, 112.
 Hrvatsko Posavje, 100, 104, 106.
 Hrvatsko Zagorje, 57, 309. — Zagorski grof, 310, 320.
 Hrvoje, vojvoda (u. 1416), 322.
 Huda Luknja, blizu Šoštanja, 171.
 Hudinja, reka, 57.
 Hugon, briksenški škof (1100—1125), 268.
 Hugon Devinski, 302.
 Hum, humski, približno današnja Hercegovina, 256.
 Humberk, grad na Koroškem, 244, 246.
 Humin, gl. Gemona.
 Hunenburg, gl. Vovbre.
 Huni, hunski, 20, 21, 46.
 Hunjadi, Hunjadijec, hunjadijevski, 314, 317, 320. — Gl. Ivan, Ladislav.
 Idrija, 178, 200, 267, 348, 350.
 Idrijca, reka, 200, 261.
 Ig, pri Ljubljani, 17, 51, 86, 258, 286.
 Ihan, na Gorenjskem, 58.
 Iliri, ilirski, 13, 14, 16—18, 28, 39, 71.
 Ilmsko jezero, južno od Lenjegrada, 41.
 Ilz, na Štajerskem, 190.
 Indoevropski, 13, 129.
 Inn, reka, 66.
 Innichen, v porečju zgornje Drave, 91, 171, 267.
 Ipplis, vas v Furlaniji, 56.
 Iranci, 129.
 Irec, irski, 92—94.
 Iseltal, na Vhodnem Tirolskem, 63.
 Isker, 158.

- Istra, istrski, 15, 25, 28, 36, 38, 46—48, 52—54, 56, 71, 74, 95, 96, 102—104, 109, 152, 147, 149, 163, 166, 167, 172, 173, 178—180, 183, 189, 198, 199, 207, 208, 226, 227, 233, 240, 242, 255, 256, 260—262, 264, 267, 276, 278, 279, 298, 300—302, 304, 311, 312, 324, 330, 335, 339, 345, 351, 352. — Grofija, knežija, krajina, mejna grofija, 167, 256, 276, 299. — Krajišnik, mejni grof, 275, 278.
- Istrija, 19.
- Italija, italijanski, italški, 11, 12, 14, 16—18, 20—22, 24—28, 40, 44—48, 52, 55, 81, 95, 96, 100, 106, 107, 109, 110, 125—127, 130, 134, 140, 149, 158, 165, 167, 178—180, 182, 183, 196, 198, 200, 222, 238, 240—242, 249, 260, 270, 273, 274, 278, 279, 280, 298, 299, 306, 330, 349. — Zgornja Italija, zgornje-italijanski, 55, 96.
- Italijan(i), 55, 189, 298.
- Italijanščina, italij. jezik, 56, 225, 275.
- Ivan, kralj češki (1310—1346), 296, 297.
- Ivan Frankopan, krški (Krk) knez (grof), 293.
- Ivan iz Güssinga, grof, 293.
- Ivan Kapistran, 314.
- Ivan Henrik, grof tirolski (u. 1375), 296.
- Ivan Hunjadi, državni upravitelj na Ogrskem (u. 1456), 314, 318.
- Ivan Vetrinjski, opat v Vetrinju, 274, 277.
- Izola, mesto v Istri, 199, 200, 236.
- Jablanica, ime vasi, 203.
- Jadran, Jadransko morje, jadranski, 14, 24, 38, 39, 48, 49, 54—56, 59, 72, 85, 98, 100, 113, 138, 167, 189, 238, 282, 289, 291, 293, 298, 300—302, 305, 309, 310, 330, 351.
- Jagielo, gl. Vladislav.
- Jakob Székely, vojskovodja Matije Korvina, 327.
- Jakob Unrest, zgodovinar, 189, 274.
- Jan Holub, vodja najemnikov, 321.
- Jan Vitovec, vodja najemnikov, ban slavonski, 312, 319, 320. — Gl. tudi Pegam.
- Japodi, japodski, 15, 14, 16, 52.
- Jarenina, v Slovenskih Goricah, 253.
- Javorniki, pogorje na Notranjskem, 177.
- Jelovica, pogorje na Gorenjskem, 58, 59.
- Jesenice, jeseniški, na Gorenjskem, 59, 349.
- Jeterbenk (Hertenberg), grad severo-zahodno od Ljubljane, 258, 286.
- Jezero, gl. Št. Jurij na Jezeru.
- Ježevo, v Makedoniji, 319.
- Joanes, vojvoda v Istri, 103.
- Johannes, škof v Celeji, 46.
- Judenburg, mesto na Štajerskem, 64. — Judenburška grofija, 173.
- Judita, mati bavarskega vojvode Henrika II., 168, 170.
- Juenna, naziv za (Pod)juno v starem veku, 17, 61, 73.
- Jugoslovanski, 252.
- Julijske Alpe, 13, 16, 20, 22, 24, 59, 74, 109, 177, 180, 182, 296.
- Julium Carnicum, danes Zuglio, v Karniji, 83.
- Juna, 73. — Junska dolina, 73. — Junska grofija, 172.
- Jurij sv., 74, 169.
- Jurij iz Podčrbradov, češki kralj (1458 do 1471), 320.
- Jurklošter, jurkloštrski, 189, 253, 265, 269, 273, 274.
- Justin I., bizantinski cesar (518—527), 25.
- Justin II., bizantinski cesar (565—578), 29, 44.
- Justinijan, bizantinski cesar (527 do 565), 22, 24—29, 44.
- Juvavum, ime za Salzburg v starem veku, 17.
- Južni Slovani, južnoslovanski, 41, 42, 67, 102, 106, 108, 127, 168, 315.
- Kadaň, mesto na severozahodnem Češkem, 78.
- Kadolaj, predstojnik Furlanske krajine, 104, 106.
- Kajžice, pri Bilčovsu na Koroškem, 86.
- Kako, sin furlanskega vojvode Gisulfa, 48.

- Kalocsa, mesto na Ogrskem, 256, 276.
 Kamen, grad v Podjuni, 154, 246.
 Kamna gorica, na Gorenjskem, 349.
 Kamnik, kamniški, na Gorenjskem, 145, 166, 231, 235, 236, 239—241, 256, 258, 269, 271, 276, 278, 280, 288, 323, 345.
 Kamniška Bistrica, 57, 58.
 Kamniške planine, 59, 178.
 Kamp, reka na Nižjem Avstrijskem, 69.
 Kanal, ob Soči, 56, 267.
 Kanali, ob Beli (Fella), 242.
 Kanalska dolina, 17, 36, 65, 148, 172, 196, 241, 246, 296.
 Kantakuzina, gl. Katarina.
 Kapistran, gl. Ivan.
 Karantaneč, Karantanci, 37, 42, 80, 85 do 85, 90, 91, 108, 118, 120, 121, 124, 167, 188. — Gl. tudi Horutani.
 Karantanija, karantanski, starokarantanski, 54, 36, 40—42, 62, 64, 68, 77, 78, 80, 81, 83, 85—96, 98, 100—104, 106—109, 112, 114, 118—122, 124—126, 138, 140, 141, 162, 167, 168, 170, 218. — Kneževina, 77, 78, 80, 83. — Gl. Velika Karantanija.
 Karantanska krajina, 40, 167, 171 do 173.
 Karavanke, karavanški, 10, 58, 59, 62, 63, 140, 146, 171, 178, 182, 193, 246, 255.
 Karel Veliki, frankovski kralj, cesar (768—814), 66, 85, 95—98, 100—104, 109, 134, 136, 167.
 Karel III., frankovski kralj, cesar (876 do 888), 124.
 Karel IV., češki in nemški kralj, cesar (1346—1378), 201, 299, 300, 301.
 Karintija, 189.
 Karlman, sin Ludvika Nemškega, kralj (876—880), 114, 120—122.
 Karnburg, gl. Krnski grad.
 Karni, 15, 177.
 Karnija, 83, 198.
 Karnske Alpe, planine, 63, 76, 83, 171.
 Karolinški, 54, 67, 165. — Minuskula, 160.
 Karpati, 25, 44, 49, 122, 129.
 Kasaze, pri Celju, 86.
 Kasaze, v Podjuni, 86.
 Kasaze, v Ziljski dolini, 86.
 Kastav, mesto v Istri, 302, 304, 328.
 Katarina, žena celjskega grofa Hermana I., 308.
 Katarina (Kantakuzina), žena celjskega grofa Ulrika II., 299, 303, 312, 318, 319.
 Katarina, Frankopanska, žena celjskega grofa Friderika II., 286.
 Katarina iz Siene, 274.
 Katschberg, gorski prehod med Koroško in Salzburško, 17.
 Kazimir Piast, poljski kralj (1333 do 1370), 308.
 Kelti, keltski, 14, 16—18, 28, 39, 71, 177.
 Keszthely, kraj blizu Blatnega jezera, 132. — Keszthelyska kultura, 132.
 Ketlaški tip, gl. Köttlach.
 Kidrič France, literarni zgodovinar, 165.
 Kirchheim (Cerknica), na Zgornjem Koroškem, 63, 191.
 Kladio, označba za fužinarske kraje, 350.
 Klanec, v severni Istri, 241.
 Klein-Kirchheim, severno od Beljaka, 191.
 Klevevž, grad na Dolenjskem, 255, 327.
 Klošter, gl. Podklošter.
 Knittelfeld, mesto na Zgornjem Štajerskem, 64.
 Kobarid, 56, 59, 60, 201, 241, 242, 262, 264. — Kobaridci, 270.
 Kocelj, knez v Spodnji Panoniji, 53, 54, 58, 76, 80, 93, 103, 112, 114—116, 118—121, 124, 125, 127, 130, 154, 160, 248.
 Kočevarji, 202.
 Kočevje (Gotse, Gottschee), kočevski, 51, 174, 175, 201, 231, 236, 259, 303, 310, 324. — Gl. tudi Hočevje.
 Kočevski Rog, 201.
 Kočevsko, 201, 202, 267.
 Koelndorf, gl. Pairisch-Koelndorf.
 Kokra, 72, 177, 256, 258. — Gl. Majnhard.
 Kokrška dolina, 325.
 Kolapiani, 15.

- Köldorf, pri Gleichenbergu na Štajerskem, 190. — Gl. Pairisch-Koelndorf, Windisch Cholndorf.
- Kolpa, reka, 13, 38, 51, 72, 98, 106, 158, 177, 201, 259, 289, 324, 325.
- Komen, na Krasu, 54, 241, 262.
- Komenda, na Gorenjskem, 58, 152.
- Konča, v Makedoniji, 319.
- Konjice, 232, 248, 269, 321.
- Konjiška gora, 57, 174, 296.
- Konjiški, plemiški rod, 225.
- Konrad Gal, plemič, 256, 280.
- Konrad, vojvoda koroški (u. 1011), 172.
- Konrad II., nemški kralj (1024—1059), 172, 255.
- Konrad Pes, 158.
- Konrad iz Ptuja, 284.
- Konrad I., nadškof salzburski (1106 do 1147), 250, 266.
- Konrad I., Zovneški, 307.
- Konstantin, z redovniškim imenom Ciril, misijonar med moravskimi in panonskimi Slovani (u. 869), 34, 115, 116.
- Konstantin Porfirogenet, bizantinski cesar (912—959), 102.
- Konstantin, rimski cesar (306—337), 19.
- Konstanz, konstanški cerkveni zbor, 295, 310, 351.
- Koper, koprski, 54, 56, 103, 179, 199, 205, 228, 234, 236, 240—242, 261, 266, 267, 269, 278, 302, 321, 325, 336. — Škofija, 267.
- Koprivnica, koprivniški, mesto na Hrvatskem, 301.
- Koralpe, gl. Golica.
- Koren, gorski prehod v Karavankah, 58, 59, 246.
- Koritnica, v dolini Bače, 59.
- Korošci, 88, 168, 188, 193, 219, 246, 285, 297, 324.
- Koroška, Koroško, koroški, 15, 16, 21, 24, 39—41, 46, 59—64, 72—74, 80, 82, 85, 86, 88, 89, 118, 121, 124, 131, 140, 141, 145, 144, 146—149, 154, 158—165, 165, 166, 168, 170—174, 176, 178—184, 189, 190, 192—196, 198, 203, 209, 212, 217—220, 224, 226, 227, 232, 233, 239 do 244, 246—248, 251, 252, 254, 258, 262, 264—267, 269, 274, 275, 280—282, 285—292, 294—297, 300, 301, 304, 305, 307, 310, 318, 319, 321, 325—327, 345, 346, 349, 350, 354, 355. — Spodnja Koroška, Spodnje Koroško, spodnje-koroški, 145, 145—147, 191, 195, 266. — Zgornja Koroška, Zgornje Koroško, zgornjekoroški, 60, 63, 67, 86, 90, 137, 143—146, 148, 149, 160, 172, 190—192, 195, 201, 224, 246, 261, 266.
- Korvin, gl. Matija.
- Koseze, pri Ljubljani, 86.
- Kosmet, 76.
- Kosovo polje, 308, 314, 322.
- Kostanjevica, mesto in samostan na Dolenjskem, 159, 151, 166, 184, 231, 234, 236, 240, 241, 251, 258, 265, 269, 272, 273, 281, 288, 312.
- Kostel, ob Kolpi, 202.
- Košana, na Notranjskem, 52.
- Kotromanić, gl. Štefan.
- Kotromanići, 310.
- Köttlach, kraj pri Gloggnitzu na Nižjem Avstrijskem, 132. — Köttlaška, ketlaška kultura, 132, 133. — Ketlaški tip, 15, 23.
- Kovor, na Gorenjskem, 58.
- Kozina, v severni Istri, 54, 241.
- Kozjak, pogorje na Štajerskem, 36, 61, 95, 112, 146, 167, 173, 174, 193, 195.
- Kozje, na Štajerskem, 253.
- Kozji hrbet, hospital sv. Antona, zahodno od Kamnika na Gorenjskem, 256.
- Kožljak, v Istri, 302.
- Krain, 177.
- Krain(burg), 177.
- Krajina, kranjska, 177, 178. — Krajina, dolenjska, 279, 281. — Krajina, onstran gozda (Podravska krajina), 174.
- Krakovo, na Poljskem, 318.
- Kralj, gl. Oton.
- Kraljeva gora, 27.
- Kranj, 22, 25, 47, 58, 73, 147, 154, 177, 203, 228, 231, 235, 254, 256, 258, 263, 272, 274, 280, 286, 288, 295, 348, 354.
- Kranjci, 41, 168, 297, 320, 321.

- Kranjska, Kranjsko, kranjski, 14, 41, 74, 98, 100, 109, 114, 131, 147, 161 do 163, 166, 173—175, 177—179, 183, 188, 198, 199, 201, 224, 226, 227, 231—240, 244, 253—260, 262, 264, 265, 267—269, 275, 276, 278—282, 285—298, 300—302, 304, 305, 307, 308, 310, 312, 318, 320—323, 325, 326, 328, 330, 345, 350, 354. — Arhidiakonat, 175, 267. — Krajišnik, mejni grof, 178, 179. — Krajina, 40, 167, 170, 171, 174, 307. — Gl. tudi Krajina, kranjska.
- Kranjska gora = Karavanke, 246.
- Kranjska gora, kraj na Gorenjskem, 326.
- Krapina, na Hrvatskem, 10, 311.
- Krappfeld, na Koroškem, 62, 148.
- Kras, kraški, 11, 13, 14, 16, 17, 20—22, 24, 25, 27, 35, 38—41, 44, 46, 48—56, 66, 70, 71, 72, 74, 95—97, 106, 109, 110, 121, 129, 132, 141, 163, 172, 179, 180, 183, 198, 199, 215, 224, 241, 244, 255, 261, 262, 264, 265, 267, 282, 287, 289, 292, 296, 297, 300—302, 304, 305, 311, 312, 319, 324, 325, 328, 330, 331, 335, 336, 344, 345.
- Kraševci, Kraševce, 199, 335.
- Krčanje, na Koroškem, 195.
- Krčica, reka na Koroškem, 67, 148.
- Krems, mesto in reka na Nižjem Avstrijskem, 69, 92.
- Kremsmünster, samostan na Zgornjem Avstrijskem, 43, 67, 92, 110, 267.
- Krf, otok, 319.
- Kristenbach, na Vzhodnem Tirolskem, 63, 171.
- Krišpin, sv., 237.
- Krišpinijan, sv., 237.
- Krk, krški, otok, knez, 293, 311, 318.
- Krka, reka na Dolenjskem, 20, 50, 51, 72, 98, 167, 168, 174, 176, 184, 241, 254, 255, 258, 259, 269, 278, 279, 295, 344.
- Krka, krški, kraj, dolina, škofija, samostan in reka na Koroškem (Gurk), 60, 62, 86, 141, 143, 146, 148, 161, 162, 176, 218, 224, 247, 248, 253, 255, 264, 266, 268, 269, 281, 294, 295, 305, 307, 352.
- Krmin (Cormons), mesto v Furlaniji, 35, 56, 196.
- Krnos, na Koroškem, 246.
- Krnski grad (Karnburg), na Koroškem, 61, 73, 80, 87, 90, 124, 165, 217.
- Kroissenbrunn, na Nižjem Avstrijskem, 284, 285.
- Kronovo, na Dolenjskem, 259.
- Kropa, na Gorenjskem, 349, 350.
- Krško, mesto in grad na Dolenjskem, 13, 14, 51, 176, 231, 255, 305, 307, 324, 319. — Krško polje, 17, 51, 176, 254.
- Kum, gora, 51, 176, 253, 279.
- Kumani, 295.
- Kunigunda iz Haliča, 284.
- Kunšperk, grad na Štajerskem, 224, 253.
- Kvadi, 20.
- Kvarner, kvarnerski, 178, 179, 224, 297, 301, 302, 311, 314, 328.
- Laba, reka, 26, 77.
- Labnica (Lafnitz), reka na Štajerskem, 65, 146, 173.
- Labot (Lavant), labotski, mesto na Koroškem, 36, 232, 248, 266.
- Labotnica (Lavant), reka na Koroškem, 14.
- Labotska dolina (Lavanttal), 61, 86, 143, 145, 146, 148, 163, 172, 192, 194, 195, 243, 247, 266, 268, 305.
- Labotska škofija, škof, 266. — Gl. tudi Lavantinska škofija.
- Ladislav, sin Ivana Hunjadija, 314, 315, 318.
- Ladislav, imenovan Posthumus, kralj ogrski in češki (1440—1457), 312, 314, 318—320.
- Lah(i), laški, 71, 242, 344, 350. — Laška peč, 350.
- Lahovče, pri Cerkljah na Gorenjskem, 58, 71.
- Lahovšče, pri Ajdovščini, 71.
- Lahovšče, danes Železniki, na Gorenjskem, 350.
- Laibach (Ljubljana), 230.
- Lambach, gl. Wels-Lambach.
- Lamberg, gl. Sigmund Lamberg.
- Lambergar, 320.
- Landar, ob Nadiži, 288.

- Landsberg (Deutsch-Landsberg), na Štajerskem, 192, 193. — Gl. tudi Podčetrtek.
- Langobardi, langobardski, 21, 24—27, 44, 46—48, 55, 56, 66, 77, 78, 82, 83, 95, 96, 100, 102, 130, 179, 231.
- Längsee, gl. Št. Jurij na Jezeru.
- Lassnitz, gl. Laznica.
- Lastej Sclavus, 144.
- Lašinje, pri Velikovcu, 71.
- Laška peč, laški, gl. Lah(i).
- Laška vas (Welischdorf), pri Celju, 71, 132.
- Laško, ob Savinji, 71, 166, 183, 232, 253, 291, 312.
- La-Tène, latènski, latènska doba, kultura, 10, 13, 14.
- Latinski, latinski jezik, latinščina, 18, 28, 41, 56, 71, 74, 80, 116, 118, 158, 160, 165, 177, 188, 228, 273, 274, 275.
- Latobici, gl. Praetorium Latobicorum.
- Latobiki, 14.
- Lauriacum, v starem veku, ime za Lorch (na Zgornjem Avstrijskem), 130.
- Lavantinski škof, škofija, 266. — Gl. tudi Labotska škofija.
- Lavanttal, gl. Labotska dolina.
- Lavariano, pri Vidmu v Furlaniji, 82.
- Lazar, brat celjske grofice Katarine Brankovičeve, 299.
- Laznica (Lassnitz), reka na Štajerskem, 266.
- Lech, reka na Bavarskem, 170.
- Lechfeld, pri Augsburgu na Bavarskem, 167.
- Legnano, v Lombardiji, 249.
- Leibnitz, gl. Lipnica.
- Lemberg, pri Poljčanah, 232, 253, 306.
- Lendava, gl. Dolnja Lendava.
- Leoben (Ljubno), mesto na Štajerskem, 64, 192, 190. — Leobenska grofija, 173.
- Leonhard, goriški grof (u. 1500), 303, 319, 328.
- Leopold (VI.), avstrijski in štajerski vojvoda (u. 1230), 269, 274, 279.
- Leopold (III.), vojvoda avstrijski (u. 1586), 304.
- Lessachtal, na Koroškem, 65.
- Libna, pri Krškem, 13.
- Liburnia, liburnijski, 90, 302, 304.
- Liebenstein, grad v Savinjski dolini, 295.
- Liechtenstein, gl. Ulrik.
- Lienz, mesto na Vzhodnem Tirolskem, 16, 36, 46, 50, 63, 78, 171, 191, 251, 266.
- Lieser, Liesertal, reka in dolina na Zgornjem Koroškem, 63, 143, 144.
- Liesing, Liesinška dolina, rečica in dolina na Zgornjem Štajerskem, 64, 158.
- Lihtenberg, grad pri Litiji, 259.
- Lilienberg, gl. Limberk.
- Limberk (Lilienberg), grad na Gorenjskem, 256.
- Limbuš, pri Mariboru, 248.
- Linz, 66, 68, 76, 141.
- Lipnica (Leibnitz), mesto na Štajerskem, 16, 18, 146, 192, 193, 195, 228, 266, 327, 345. — Lipniško polje, 65, 146, 228.
- Litija, 57, 232, 259, 286.
- Litva, 281.
- Liupicdorf, staro ime za Pliberk na Koroškem, 232.
- Liupram, nadškof salzburški (836 do 859), 113.
- Liutold, vojvoda koroški (1077—1090), 173, 183.
- Ljubelj, gorski prehod, 17, 59, 241, 244, 269, 324.
- Ljubljana, ljubljanski, 13, 15, 17, 27, 39, 40, 46, 50—52, 57, 58, 74, 86, 115, 123, 126, 129, 158, 166, 173, 181, 183, 203, 213, 228, 230, 231, 233, 235, 236, 239—241, 251, 255, 257, 258, 263, 267, 269, 270, 271, 281, 286, 288, 293, 300, 302, 323, 325—328, 333, 347, 352—354. — Ljubljanska škofija, škof, 266, 353, 354. — Ljubljansko barje, 11, 12, 51, 58, 258, 285. — Gl. tudi Laibach, Luwigana.
- Ljubljana, reka, 174, 231, 242.
- Ljubno, gl. Leoben.
- Ljubno, v Savinjski dolini, 57.
- Ljubosta Sclava, 144.
- Ljudemisl, ujec dalmatinsko-hrvatskega kneza Borne, 108.

- Ljudevit Posavski, hrvatski knez, 33, 34, 39, 100, 103, 104, 106—109, 114, 120, 141.
- Ljutici, slovansko pleme, 172.
- Ljutomer, 250, 232, 327, 342, 344.
- Ločica, v Savinjski dolini, 19.
- Ločnik, pri Gorici, 55.
- Loga ves, na Koroškem, 149.
- Logatec, logaški, 17, 21, 52, 58, 73, 241.
- Loka, gl. Škofja Loka.
- Lokva, na Krasu pri Divači, 241.
- Lombardski, 249.
- Lonca (Škofja Loka), 150.
- Longaticum, ime za Logatec v starem veku, 17, 52, 58, 73.
- Lorena, 269, 274.
- Lovran, v Istri, 302.
- Lož, loški, 52, 154, 180, 201, 224, 231, 236, 241, 255, 300, 301, 324.
- Lubej, 192.
- Luče, v Savinjski dolini, 57.
- Ludvik III., vzhodnofrankovski kralj (876—882), 122.
- Ludvik, vojvoda bavarski, 276.
- Ludvik Pobožni, frankovski kralj, cesar (814—840), 104, 108, 109.
- Ludvik, nemški kralj, cesar (1314 do 1347), 296.
- Ludvik della Torre, oglejski patriarh (1359—1365), 301.
- Ludvik II., oglejski patriarh (1412 do 1439), 351, 352.
- Ludvik I., kralj ogrski (1342—1382), 301.
- Ludvik Nemški, vzhodnofrankovski kralj (833—876), 102, 109, 110, 112 do 115, 118—120, 122.
- Lueger, gl. Nikolaj Predjamski.
- Luitpold, upravnik v Karantaniji, 126.
- Luksemburžan(i), luksemburški, 296, 297, 301, 308, 310, 311, 316.
- Lungau, na Salzburškem, 64.
- Lupo, salzburški misijonar, 81.
- Lupoglava, v Istri, 302.
- Lurna, Lurnfeld, Lurnska grofija, lurnsko polje, na Zgornjem Koroškem, 41, 63, 90, 91, 146, 172, 180.
- Luwigana (Ljubljana), 230.
- Maconi, gl. Štefan.
- Madžari, madžarski, 34, 35, 38, 65, 121, 122, 124—127, 132, 138, 140, 143, 144, 149, 150, 156, 159, 163, 167, 168, 172 do 174, 176, 178, 181, 228, 232, 244, 248, 249, 252.
- Magdalena, gl. Marija.
- Mainz, nadškofija, 93.
- Majnhard, goriško-tirolski grof (umrl 1295), 239, 251, 262, 282, 290—294.
- Majnhard, goriški grof (u. 1385), 301.
- Majnhard iz Kokre, vitez, 258.
- Majnhardini, 298. — Majnhardski, 295.
- Makedonija, makedonski, 14, 115, 319. — Makedonski Slovani, 115.
- Maksimilijan, nemški kralj, cesar (u. 1519), 239, 327, 328, 354.
- Malborgheto, gl. Naborjet.
- Mali grad, v Kamniku, 145, 166, 251.
- Malta, rečica na Zgornjem Koroškem, 63, 145.
- Mangart, gorski vrh, 178.
- Mara, sestra Katarine Brankovičeve, grofice celjske, 319.
- Marenberk, gl. Radlje.
- Margareta, sestra Babenberžana Friderika II., 283, 284.
- Margereta, hči Henrika Goriško-Tirolskega, 296.
- Maribor, mariborski, 13, 65, 147, 166, 213, 215, 224, 229, 232, 234—236, 240, 241, 248, 253, 270, 272, 280, 284, 295, 321, 325—327, 343, 348. — Gl. Gotfrid, Markburg.
- Marija, sv., 343, 351.
- Marija Magdalena, sv., 233.
- Marin, 351.
- Marjeta, sv., 74.
- Marka, gl. Spodnja marka, Slovenska marka.
- Markburg (Maribor), 232.
- Marko, sv., 298.
- Markomani, markomanski, 17, 19.
- Markvard iz Randecka, oglejski patriarh (1365—1381), 301.
- Markvard Trebej, 144.
- Martin, škof v Pičnu v Istri (u. 1456), 352.
- Martin, sv., v Poljanah na Gorenjskem, 169.

- Matajur, gora, 56.
 Materija, v severni Istri, 53.
 Matija Korvin, kralj ogrski (u. 1490), 314, 318, 320, 326—328, 345.
 Matjaž, kralj, 320, 328.
 Mattsee, na Salzburškem, 110.
 Mauterndorf, na Salzburškem, 64.
 Meclaria, v starem veku ime za Meglarje v Ziljski dolini, 17, 75.
 Medea Sclabonica, danes Medea v Furlaniji, 150.
 Medjimurje, 241, 310.
 Medvode, nad Ljubljano, 158.
 Meglarje, v Ziljski dolini, 17, 21, 73, 77, 82.
 Mehovo, na Dolenjskem, 51, 259, 280, 302, 312.
 Mekinje, pri Kamniku, 271.
 Melk, na Nižjem Avstrijskem, 69.
 Mengeš, na Gorenjskem, 58, 152, 256, 280.
 Menina planina, 57.
 Meran, 251.
 Meranci, gl. Andechs-Meranci.
 Mestibor, 150.
 Metlika, dežela, danes Bela krajina, 227, 302, 312, 322, 328. — Mesto, 231, 234, 236, 241, 259, 271, 280, 322, 325. — Gl. tudi Novi trg.
 Metod, nadškof panonsko-moravski (u. 885), 34, 115, 116, 118, 119.
 Metulum, 16.
 Metz, mesto v Loreni, 269.
 Mežaklja, 59.
 Michela, 351.
 Mieczysław, poljski vojvoda (u. 992), 170.
 Mihael, sv., 74.
 Mihael, sv., pri Pliberku, gl. Šmihel.
 Milan, mesto, 301.
 Milje, miljski, 54, 179, 200, 228, 261. — Miljski zaliv, 200.
 Millstatt, na Koroškem, 268. — Millstattsko jezero, 148, 191.
 Milota iz Dēdic, deželni glavar na Štajerskem, 290.
 Mirna (Neudeck), kraj, grad in reka na Dolenjskem, 51, 71, 259, 261, 279, 289.
 Miroslav, humski knez, 256.
 Mislinje, mislinjski, 61. — Mislinjska dolina, 57, 193, 248, 288.
 Mitra, bog, 19.
 Modest, karantanski pokrajinski škof, 90, 91, 121.
 Moggio, gl. Možac.
 Mohač, na Ogrskem, 98, 113.
 Mohamed, prerok, 318.
 Mohamed II., turški sultan (1451 do 1481), 303, 326.
 Mojmir, velikomoravski knez, 110, 114, 115.
 Mokovo, grad pri Trstu, 321.
 Mokrice, grad na Dolenjskem, 51.
 Mokro polje (Nassenfeld), na Dolenjskem, 259.
 Mokronog, na Dolenjskem, 51, 253, 303.
 Möll, Mölltal, reka in dolina na Zgornjem Koroškem, 63, 64, 144, 145, 190, 191.
 Molnik, pri Ljubljani, 86.
 Momjan, v Istri, 302.
 Monfalcone, gl. Tržič.
 Monošter (Sv. Gothard), ob Rabi, 36, 252.
 Mons Slavicus, 190 = Windischberg pri Ljubnu (Leoben).
 Montelongo, gl. Gregor.
 Mooswald, na Kočevskem, 201.
 Morava, Moravska, Moravsko, moravski, 22, 98, 110, 114—116, 119, 120, 122, 124, 125, 283. — Gl. tudi Velika Moravska.
 Moravani, 114, 124, 188.
 Moravče, na Gorenjskem, 86.
 Moravsko polje, pri Dunaju, 291.
 Mornova zijalka, jama pri Šoštanju, 10.
 Mosaburg, gl. Blatenski kostel.
 Most na Soči, 13.
 Moščenice, v Istri, 302, 304, 328.
 Motnica, rečica na Koroškem, 62, 148, 266.
 Motnik, vzhodno od Kamnika, 241, 256.
 Mozirje, v Savinjski dolini, 57, 232, 254.
 Možac (Moggio), v Furlaniji, 63, 196, 246, 264, 267, 268.

- Mühl, rečica na Zgornjem Avstrijskem, 66.
- Mühlviertel, na Zgornjem Avstrijskem, 66.
- München, mesto, 45, 93, 99, 160, 169.
- Mura, reka, 35, 38, 46, 49, 50, 62, 64, 65, 73, 90, 95, 109, 113, 126, 138, 141, 143, 146, 159, 167, 168, 172—174, 192, 195, 225, 242, 250, 252, 259, 266, 271, 326, 327. — Gl. tudi Pomurje.
- Murat I., turški sultan (1359—1389), 322.
- Murau, na Zgornjem Štajerskem, 171.
- Murica, muriški, reka, 64, 69, 173. — Muriška dolina, 158, 192.
- Mursa, v starem veku ime za Osijek, 18.
- Murska Sobota, 252.
- Mursko polje, 250, 252.
- Muta, ob Dravi, 171, 232, 270.
- Naarn, rečica na Zgornjem Avstrijskem, 66, 69.
- Naborjet (Malborgheto), v Kanalski dolini, 196.
- Nabrežina, pri Trstu, 10.
- Nadiža, reka, 55, 56, 60, 72, 81, 82, 96, 98, 180, 196, 288, 330.
- Nadlišek, na Notranjskem, 300.
- Naklo, na Gorenjskem, 354.
- Nanos, gora na Notranjskem, 25, 48, 180, 262.
- Nasavski, gl. Adolf.
- Nassenfeld, gl. Mokro polje.
- Nauportus, ime za Vrhniko v starem veku, 17.
- Negova, na Štajerskem, 327.
- Nemanja, veliki župan v Raški, nemanjiški, 256.
- Nemci, gl. Nemec.
- Nemčija, Nemško, nemški, 34, 38, 46, 65, 69, 76, 80, 85—89, 91—95, 95, 97, 103, 109, 110, 114—115, 118—122, 124 do 127, 130, 137, 138, 140—150, 152, 154—156, 158, 164, 165, 167, 168, 170 do 172, 176—178, 180—183, 187, 188, 190—195, 200—202, 207, 208, 210, 222, 225, 236, 240, 242, 252, 254, 260, 262, 273, 274, 282, 286, 289—291, 293—296, 298, 299, 306, 309, 310, 312, 315—317, 319, 331, 332, 348, 350, 355. — Zgoranja Nemčija, 242.
- Neme (Nimis), v Furlaniji, 56.
- Nemec, Nemci, 19, 36, 38, 41, 46, 67, 69, 78, 80, 81, 86, 87, 89, 91, 92, 112, 115, 115, 116, 118—120, 122, 124, 125, 137, 138, 140—144, 146—148, 150, 152, 155, 156, 158, 164, 167, 177, 179, 190—195, 198, 200—202, 225, 230, 235, 252, 291, 316, 317, 331.
- Nemščina, nemški jezik, 177, 225, 274, 275.
- Nemška Koritnica, tudi Rut, nad dolino Bače, 200.
- Nemški Gradec, 297. — Gl. tudi Gradec.
- Nemški viteški red, 250.
- Nemško, gl. Nemčija.
- Nemštvo, 144, 159, 168.
- Nestorjev letopis, 188.
- Nešava, gl. Gnesau.
- Neuchâtelško jezero, v Švici, 10.
- Neudeck, gl. Mirna.
- Neumarkt, na Zgornjem Štajerskem, 16, 17, 62, 64, 171.
- Neviodunum, mesto v starem veku, blizu današnjega Krškega (Drnovo), 14, 17, 50, 51, 75.
- Nikolaj, Sv., pri Beljaku, 354.
- Nikolaj, sv., cerkev v Ljubljani, 166, 353, 354.
- Nikolaj, oglejski patriarh (1350—1358), 300.
- Nikolaj Predjamski (Lueger), 321, 327.
- Nikolaj, grof iz Železnega, 252.
- Nikopolj, v Bolgariji, 308, 322.
- Nimis, gl. Neme.
- Niš, mesto v Srbiji, 256.
- Nitra, mesto na Slovaškem, 110.
- Nizke Ture, 64.
- Nižja Avstrija, Nižje Avstrijsko, nižje-avstrijski, 68, 132, 142, 144, 284, 327. — Gl. tudi Spodnja Avstrija.
- Njvice, pri Radečah, 11.
- Noreia, 16, 17.
- Noricum, rimska provinca, 16. — Gl. tudi Norik.
- Noričani, 13, 14, 16.
- Norik, noriški, 14, 16—21, 68. — Notranji Norik, 22, 24, 25, 59. —

- Obrežni Norik, 66. — Obdonavski Norik, 21, 22.
- Notranja Avstrija, notranjeavstrijski, 297, 312, 320, 321, 324, 325, 355.
- Notranji Norik, gl. Norik.
- Notranjska, Notranjsko, notranjski, 13, 17, 21, 48, 51, 52, 86, 163, 178, 179, 209, 224, 241, 261, 262, 267, 324, 337, 344.
- Nova Oslica, na Gorenjskem, 267.
- Nova Štifta, pri Gornjem Gradu, 57.
- Novgorod, ob Ilmenskem jezeru, 41.
- Novi Grad, v Istri, 179.
- Novi Klošter, pri Celju, 271.
- Novi trg, v Ljubljani, 231.
- Novi trg, staro ime za Metliko, 251.
- Novo mesto, novomeški, na Dolenjskem, 51, 231, 233, 236, 240, 241, 301, 312.
- Obdonavje, obdonavski, gl. Donava.
- Obdonavski Norik, gl. Norik.
- Obdravski, gl. Drava.
- Ober-Wölz, na Zgornjem Štajerskem, 64.
- Obloke, v dolini Bače, 200.
- Obrežni Norik, gl. Norik.
- Obri, obrski, 15, 26, 38, 43—49, 55, 65, 66, 68, 69, 72, 77, 78, 81—84, 95, 96, 98—102, 104, 108—110, 112, 116, 121, 124, 126, 130, 132, 141, 142, 163, 167.
- Odilo, bavarski vojvoda, 84, 92.
- Odoaker, kralj Italije (u. 493), 21, 22.
- Odrin, 322.
- Oedenburg, gl. Šopronj.
- Oglej, oglejski, 46, 52, 98, 100, 101, 113, 116, 119, 121, 141, 149, 150, 160—164, 178—180, 183, 196, 200, 203, 223, 224, 225, 233, 241, 248, 249, 251, 254, 255, 256, 259—262, 264—268, 275, 276, 278 do 282, 285, 286, 288—290, 292—302, 304, 305, 307, 309, 311, 313, 337, 346, 351—353.
- Ogri, Oger, 126, 223, 250, 271, 280, 281, 284, 285, 297, 316, 317, 324, 326, 327, 348.
- Ogrska, Ogrsko, ogrski, 12, 13, 108, 113, 126, 133, 138, 167, 170, 173, 174, 192, 195, 223, 226, 228, 234, 235, 238, 240—242, 248, 250, 252, 256, 258, 259, 266, 276, 278, 279, 281—284, 287—289, 291, 293, 295, 301, 304, 306, 308, 309, 311, 312, 314—318, 320, 322, 324, 326, 327, 351. — Ogrska krajina, 174. — Zahodnoogrski, 327.
- Oktavijan - Augustus, rimski cesar (u. 14), 16.
- Olomuc, 284.
- Olševa, gora v Karavankah, 10.
- Omortak, bolgarski kan, 108.
- Opatja sela, na Krasu, 54.
- Orehovica, 203.
- Orlamünde, plemiški rod, 178, 180, 181, 224, 255, 260, 261.
- Orlih = Ulrik II., grof celjski, 317.
- Ormož, ormoški, 232, 234, 250, 270, 324, 327, 344.
- Ortenburg, Ortenburžani, ortenburški, grad na Zgornjem Koroškem, grofija, plemiški rod, 201, 224, 231, 259, 261, 285, 286, 294, 296, 304, 305, 310, 311.
- Ortolf, 192.
- Orzoni, plemiški rod, 198.
- Osijek, v Slavoniji, 18, 132.
- Osilnica, ob Kolpi, 201, 202.
- Oslica, na Gorenjskem, 201.
- Osmari, 314.
- Osoje, na Koroškem, 264, 268.
- Osojske Ture, 195.
- Osojsko jezero, 36, 62, 266, 268.
- Osterberg, grad pri Ljubljani, 258.
- Ostrogon, ostrogonski nadškof, 327.
- Ostrogoti, ostrogotski, 21, 22, 27, 28.
- Ostrovica, grad v Savinjski dolini, 244, 295, 311.
- Oštre, v Žumberku, 258.
- Otakar, Otakari, plemiški rod, 173.
- Otakar, gl. Přemysl Otakar.
- Otok (Gutenwörth), na Dolenjskem, 258, 278.
- Otok, ob Vrbskem jezeru, 244.
- Otokar, štajerski kronist, 292.
- Otokar III., vojvoda štajerski (umrl 1192), 249, 269.
- Oton, vojvoda iz roda Andechs-Meran (u. 1231), 256, 278, 279.
- Oton, vojvoda iz rodu Andechs-Meran (u. 1248), 285.

- Oton, vojvoda iz rodu Habsburg (u. 1359), 296.
- Oton Kralj, 158.
- Oton I., nemški kralj, cesar (936 do 973), 168, 170.
- Oton II., nemški kralj, cesar (973 do 983), 170, 253.
- Oton III., nemški kralj, cesar (983 do 1002), 158, 180.
- Oton IV., nemški kralj, cesar (1198 do 1218), 275, 276.
- Oton, grof, iz rodu Ortenburg, 201.
- Oton iz Wormsa, koroški vojvoda, 171.
- Ovilava, v starem veku ime za Wels na Zgornjem Avstrijskem, 17.
- Ozalj, pri Karlovcu na Hrvaškem, 241.
- Ožbalt, v dolini Drave nad Mariborom, 171, 174, 248.
- Pabo, grof v Karantaniji, 114.
- Padova, 301, 304.
- Pairisch-Koelndorf, danes Köldorf pri Gleichbergu na Štajerskem, 190.
- Paka, reka, 57, 253.
- Palten, rečica na Štajerskem, 64.
- Pannonia inferior, superior, 16.
- Panonci, 16.
- Panonija, panonski, 11, 14—22, 24—27, 34, 35, 38, 40, 41, 44—49, 65, 80, 81, 97—104, 106—110, 114, 116, 118—122, 124—127, 129, 132, 138, 140, 144, 154, 159, 167, 168, 241, 252. — Spodnja Panonija, spodnjepanonski, 16, 17, 41, 100, 101, 109—114, 116, 118, 120. — Zgornja Panonija, zgornjepanonski, 16, 17, 100, 109, 110, 118.
- Parentium, ime za Poreč v starem veku, 17.
- Parska golobina, jama pri Pivki, 10.
- Pasian Schiavonesco, v Furlaniji, 150.
- Passau, pasavski, passavski, mesto na Bavarskem, 51, 141, 110, 120. — Škof, škofija, 110, 118.
- Patricij, škof v Emoni, 46.
- Pavel imenovan Diakon, langobardski zgodovinar, 26, 27, 82.
- Pavlin, oglejski patriarh (787—802), 98, 100, 101.
- Pazin, v Istri, 261, 299, 302, 330. — Pazinska knežija, 328.
- Peč, južno od Gorice, 74.
- Pečuj, mesto na Madžarskem, 114.
- Pedena, gl. Pičan.
- Pegam (Jan Vitovec), 320.
- Pemo, furlanski vojvoda, 82.
- Peregrin, oglejski patriarh (1151 do 1161), 268.
- Perhtold, 192.
- Pes, gl. Konrad.
- Peter, sv., 119. — Fara v Črnomlju, 259. — Fara v Ljubljani, 231, 353, 354. — Kapela na Pšati, 354. — Samostan v Salzburgu, 90, 92.
- Peter Bonomo, škof v Trstu (1502 do 1546), 330.
- Petronell, ob Donavi na Nižjem Avstrijskem, 17.
- Pfannberg, Pfannberški, plemiški rod, 223, 294.
- Phyrn, Phyrnpass, gorski prehod nad Štajersko in Zgornjo Avstrijo, 17, 68. — Gl. tudi Pyhrn.
- Physso, župan, pri Kremsmünstru, 43.
- Piast, gl. Kazimir.
- Piccolomini, gl. Enej Silvij.
- Pičan, pičanski (Pedena), v Istri, 266, 302, 352.
- Pietas Julia, ime za Pulj v starem veku, 17.
- Pij II., gl. Enej Silvij Piccolomini.
- Pilštanj, 253, 305, 354.
- Pipin, frankovski majordom, kasneje kralj (751—768), 84, 92, 97, 98, 100, 101.
- Piramida, vrh pri Mariboru, 232, 248.
- Piran, piranski, 56, 179, 199, 200, 228, 236, 278. — Piranski zaliv, 200.
- Pireneji, 104.
- Pirum, gl. Ad Pirum.
- Pišece, na Štajerskem, 327.
- Pivka, kraj in reka, 10, 52, 53, 241.
- Plajberk, gl. Slovenj Plajberk.
- Planina, na Notranjskem, 52, 59, 178, 241, 262.
- Planina, na Štajerskem, 224, 232, 253.
- Pleterje, na Dolenjskem, 189, 269, 273, 311.

- Pliberk, na Koroškem, 232, 247, 325, 353, 354.
- Plöckenpass, prehod med Karnijo in Koroško, 17.
- Plužne, pluženska rihtarija, na Goriškem, 200.
- Poadižje, 47, 141, 264.
- Podčetrtek (Windisch-Landsberg), 192, 241, 253, 305.
- Podčebbrady, podčebbradski, mesto na Češkem, 288, 320.
- Podgrad, v severni Istri, 53, 241.
- Podjuna, podjunski, 17, 61, 86, 153, 154, 172, 241, 246, 247.
- Pod Kalom, jama pri Nabrežini, 10.
- Podkloster, tudi Kloster (Arnoldstein), na Koroškem, 77, 268.
- Podkraj, na Notranjskem, 52.
- Podkrnos, na Koroškem, 154, 244.
- Podonavje, podonavski, 16, 21, 24—26, 35, 38, 44, 49, 50, 66, 68, 72, 77, 95, 96, 99, 104, 107, 108, 110, 115, 119, 122, 124—127, 130, 137, 144, 312, 315.
- Podravje, podravski, 22, 27, 38, 40, 47, 60, 62, 77, 95, 100, 138, 147, 148, 196, 215, 232, 244, 248, 249, 252—254, 283, 284, 295, 324, 328.
- Podravska krajina, Krajina onstran gozda, 40, 167, 171, 174, 248, 250, 258.
- Podsreda, 232, 253, 325.
- Podzemelj, v Beli krajini, 259.
- Poetovio, ime za Ptuj v starem veku, 16—18, 21, 25, 27, 73, 228.
- Pohorje, 58, 61, 95, 113, 140, 167, 174, 176, 193, 296.
- Pokljuka, planota na Gorenjskem, 59.
- Polabski Slovani, 85, 188.
- Polhov Gradec, polhograjski, 59, 258.
- Poljaki, 188, 291, 317.
- Poljane, na Gorenjskem, 169.
- Poljane, ob Kolpi, 202.
- Poljanska dolina, na Gorenjskem, 59, 170, 193, 241, 253, 302.
- Poljanska Sora, 59.
- Poljčane, 232, 241, 253, 271, 306.
- Poljska, Poljsko, poljski, 170, 241, 256, 308, 316, 317.
- Poljščina, 318.
- Pöllau, gl. Windisch-Pöllau.
- Pöls, na Zgornjem Štajerskem, 64.
- Pomorjansko, 41.
- Pomurje, 40, 100, 146, 193.
- Pontabelj, 193, 196. — Deutsch Pontafel, Windisch Pontafel, 196.
- Pontabeljski potok, 196.
- Pontafel, gl. Pontabelj, Ponteba.
- Ponteba, 196. — Welsches, venedigisch Pontafel, 196.
- Pontebana, potok pri Pontebi, 196.
- Popon, kranjski in istrski krajišnik, 255.
- Porabje, 146, 252.
- Poreč, 17, 179, 261.
- Porenje, 318.
- Porgerji, ljubljanski meščanski rod, 235, 239.
- Posavinje, 40, 95, 244, 253.
- Posavje, 16, 17, 21, 24, 27, 38, 40, 47, 95, 97, 176, 202, 223, 253, 254, 258, 324, 328, 342. — Hrvatsko Posavje, 100, 104, 106.
- Posavska Hrvatska, 112.
- Posavska krajina, 174.
- Posavski, gl. Ljudevit.
- Posočje, 21, 25, 39, 40, 56, 180, 184, 224, 233, 246, 261, 262, 264, 267, 300, 304, 305, 328, 330.
- Postojna, postojnski, 10, 52, 178, 179, 232, 241, 261, 285, 289, 301, 302, 312, 330, 344. — Postojnska jama, 10.
- Poštela, pri Mariboru, 13.
- Potisje, 21.
- Potium, kraj v starem veku blizu Devina, 56.
- Potočka zijalka, jama na gori Olševi v Karavankah, 10.
- Potvinj, gl. Tiffen.
- Praetorium Latobiorum, v starem veku ime za Trebnje na Dolenjskem, 17, 50.
- Praga, 163, 285, 289, 290, 293.
- Prapotno (Prepotto), ob Idriji (Judrio), 267.
- Prebeg, 344.
- Predalpe, predalpski, 66, 180.
- Predvdor, na Gorenjskem, 58, 244, 255.
- Predel, gorski prehod, 60, 180, 242, 246, 264, 324.
- Predjama, na Notranjskem, 301.
- Predjamski (Nikolaj Lueger), 327, 321.

- Preiseck, gl. Prežek.
- Prekmurje, prekmurški, 40, 166, 194, 239, 252.
- Prem, na Notranjskem, 86, 261, 302, 304, 328, 330, 344.
- Přemysl Otakar II., Přemysl, češki kralj (1253—1278), 163, 188, 251, 282 do 285, 287—292, 298.
- Přemyslovec, Přemyslovci, 284, 287, 289, 292, 294, 307.
- Prepotto, gl. Prapotno.
- Preserje, ob Ljubljanskem Barju, 51.
- Preslav, 158.
- Prezid, na Notranjskem, 21, 52.
- Prežek (Preiseck), grad na Dolenjskem, 259.
- Pribina, knez v Spodnji Panoniji, 38, 76, 80, 110, 112—115, 120, 124, 154, 160.
- Pribislav, plemič, 158.
- Pribislav, karantanski knez, 100.
- Primorje, Primorsko, primorski, 24, 28, 29, 38, 48, 54, 56, 57, 74, 131, 165, 178—180, 212, 215, 228, 304, 328. — Primorje, istrsko, 163, 242. — Primorje, hrvatsko, 256.
- Primož, Sv., nad Kamnikom, 323, 343.
- Primož Trubar, 330.
- Prosek, pri Trstu, 241.
- Prusi, 308.
- Pрут, reka, 122.
- Pšata, na Gorenjskem, 354.
- Ptuj, ptujski, 16, 17, 23, 25, 27, 47, 65, 73, 113, 115, 120, 126, 132, 147, 154, 166, 174, 197, 213, 223, 228, 232, 234, 236, 240, 241, 248, 250, 252, 253, 270, 272, 284, 291, 305, 324, 327, 342, 344, 348.
- Ptujska gora, 277, 283, 286, 287.
- Ptujska krajina, 174.
- Ptujski (gospodje), 197, 221, 223, 232, 250, 271, 280, 284, 286, 287.
- Ptujsko polje, 200, 344.
- Pucinum, 56.
- Pulj, 17, 179, 261.
- Pustertal, na Vzhodnem Tirolskem, 200, 201, 262.
- Pustrica, na Koroškem, 62, 193.
- Pušja ves (Venzona), v Furlaniji, 56.
- Pux, grad v dolini zgornje Mure, 259.
- Pyhrn, gorski prehod med Stajerskim in Zgornjo Avstrijo, 17, 65, 66, 68. — Gl. tudi Phyrn, Phyrnpass.
- Raba, reka, 36, 38, 65, 72, 98, 100—102, 109, 113, 121, 146, 173, 250, 252. — Gl. tudi Porabje.
- Rabatta, plemiški rod, 198.
- Rabenger, oglejski patriarh (1063 do 1068), 161.
- Rabensberg, gl. Vranja peč.
- Racki, 317.
- Radeče, 11, 57, 253, 267, 295.
- Radelj, 253.
- Radlje (Marenberk), 223, 232, 271, 284, 289.
- Radgona, 36, 65, 173, 174, 192, 195, 232, 234, 236, 240, 248, 250, 252, 327.
- Radigoj, 232.
- Radovljica, 58, 74, 231, 272, 305, 310, 319, 325, 348, 354.
- Radstätter Tauern, gorski prehod na Salzburškem, 64.
- Raffelstätten, na Zgornjem Avstrijskem, pod Linzem, 68.
- Rajhenburg, 154, 162, 176, 224.
- Rajmund, oglejski patriarh (1273 do 1299), 251, 293.
- Rakalj, v Istri, 302.
- Rakitna, 21. — Rakitniška planota, 52.
- Randeck, gl. Markvard.
- Rastislav, velikomoravski knez, 114 do 116, 119.
- Raša, reka v Istri, 16.
- Rašica, na Dolenjskem, 241.
- Raštanj, grad severno od Rajhenburga, 327.
- Rathod, prefekt na vzhodu, 110, 112, 114.
- Rateče, pri Kranjski gori, 193.
- Ratmir, knez v Posavski Hrvatski, 112.
- Ravenna, 278.
- Ravne (Guštanj), 324.
- Razdrto, na Notranjskem, 53, 241, 262.
- Reberca (Rechberg), na Koroškem, 247.
- Rečica, v Savinjski dolini, 57.
- Rečina, pri Reki, 21.
- Regensburg, regensburški, na Bavarskem, 110, 113, 114, 124, 141, 142, 325.

- Reginger, 52.
 Reka (Rijeka), 52, 178, 241, 242, 302, 304, 314, 328, 330, 335, 336.
 Reka, reka na Notranjskem, 52, 53, 262.
 Reklanica, potok in dolina, 196.
 Remšnik, kraj in pogorje nad Mari-borom sev. od Drave, 171, 253, 266.
 Resiutta, gl. Fellach.
 Reun, pri Gradcu, 268.
 Reutenberg, gl. Čretež.
 Rezija, 63, 196, 267, 268, 330.
 Ribnica, ribniški, na Dolenjskem, 51, 52, 201, 259, 305, 310. — Ribniško, 267. — Ribniška dolina, 51, 201.
 Richenthal, gl. Ulrik.
 Rifnik, pri Celju, 71.
 Riharda, 243.
 Rihemberk, grad na Goriškem, 189, 224, 262.
 Rijeka, gl. Reka.
 Rikarja ves, na Koroškem, 149.
 Rim, rimski, 9, 14, 16—22, 27—29, 39, 47, 50—52, 58—60, 62, 65, 66, 68, 70, 71, 87, 88, 104, 107, 112, 114—116, 120, 126, 130, 134, 179, 228, 240, 241, 321. — Rimsko pravo, 32, 354. — Zahodno-rimski, 22. — Glej Vzhodni Rim.
 Rimljan(i), 14, 16—20, 24, 70, 71, 95, 129.
 Rimsko-nemška država, rimsko-nemški imperij, 275, 298, 311, 315, 317, 319.
 Risnjak, gorski vrh, 52.
 Rižana, rečica na Koprskem, 52, 103, 199.
 Rob, na Notranjskem, 21.
 Ročinj, na Goriškem, 261, 262, 267.
 Rodik, na Krasu, 54.
 Rodine, na Gorenjskem, 58.
 Rog, kočevski, 201.
 Rogatec, na Štajerskem, ministerialski rod, 223, 232, 248, 253.
 Rok, Sv., pri Ptuj, 154.
 Roman iz Haliča, 283.
 Romani, romanski, predromanski, 21, 22, 28, 39, 54—56, 63, 66—68, 71, 72, 92, 103, 104, 116, 127, 137, 138, 150, 165, 166, 179, 188, 195, 196, 198—200, 222, 228, 230, 235, 236, 262, 298.
 Rosazzo, gl. Rožac.
 Rottenmann, na Zgornjem Štajerskem, 64.
 Rovinj, 261.
 Rož, na Koroškem, 63, 86, 244, 246. — Zgornji Rož, 63, 172, 246.
 Rožac (Rosazzo), Rožaška opatija, v Furlaniji, 264, 267, 268.
 Rožek, na Koroškem, 13.
 Rožmberk, gl. Voko.
 Rtin, gl. Artegna.
 Rudolf IV., Habsburžan, vojvoda, (u. 1365), 231, 300, 301.
 Rudolf, nemški kralj (1273—1291), 226, 289—293.
 Rudolf, sin prejšnjega, 291, 292.
 Rugijci, germansko ljudstvo, 21, 22.
 Rupa, v severni Istri, 241.
 Rupert, sv., cerkev pri Velikovcu, 233.
 Rupert, nemški kralj (1400—1410), 286.
 Rusini, 188.
 Rusija, ruski, 122, 188.
 Ruše, nad Mariborom, 253.
 Rut, ali Nemška Koritnica, nad dolino Bače, 200.
 Saala, reka na Nemškem, 77.
 Sabaria, v starem veku ime za Szombathely na Madžarskem, 17.
 Sacerb, sv., 74. — Sacerb, grad pri Trstu, 321.
 Sachsenburg, na Zgornjem Koroškem, 326.
 Sagritz (Zagorica), na Zgornjem Koroškem, 190, 191.
 Salahon, frankovski grof, 112.
 Salzach, reka, 65.
 Salzburg, salzburški, 17, 64, 65, 72, 84, 90—94, 100, 101, 110, 113—116, 118 do 122, 126, 141, 147, 148, 160—162, 176, 182, 202, 223, 224, 232, 234, 236, 244, 247—251, 253, 265, 266, 279, 280, 285, 288—290, 293, 294, 296, 304, 305, 327, 328.
 Salzburška, Salzburško, 149, 190, 241, 242, 326.
 Salzkammergut, pokrajina v območju zgornje Traune, 151.
 Samo, knez, 34, 49, 77, 81, 85, 95, 127.
 Samobor, na Hrvatskem, 241.

- Sanctus Vitus de Sclabonibus, danes San Vito al Tagliamento v Furlaniji, 150.
- San Germano, sangermanski, v Južni Italiji, 279.
- St. Florian, na Zgornjem Avstrijskem, 144.
- St. Georgen am Längsee, gl. Št. Jurij na jezeru.
- St. Lambrecht, na Zgornjem Štajerskem, 171.
- St. Michael, na Zgornjem Štajerskem, 64.
- St. Peter im Holz, na Zgornjem Koroškem, 17, 67, 90.
- Sannegg, gl. Žovnek.
- Santicum, kraj v starem veku na mestu Beljaka, 17, 62.
- Sasi, saško, 94, 124, 249, 256.
- Sava, savski, 13, 17, 20, 25, 27, 38, 39, 44, 46, 49—52, 57—59, 72, 77, 81, 86, 98, 106—109, 112, 114, 121, 125, 126, 143, 154, 159, 162, 167, 174—178, 202, 209, 223, 241, 242, 246, 253, 254, 255, 267, 279, 295, 307, 319, 324, 327. — Gl. tudi Posavje.
- Savia, rimska provinca, 17.
- Savinja, (ob)savinjski, 57, 58, 71, 81, 99, 113, 126, 143, 167, 159, 174, 176, 232, 241, 242, 253, 279, 306. — Gl. tudi Posavinje.
- Savinjska, Savinjsko, savinjski, 57, 162, 175—177, 179, 183, 224, 232, 254, 266, 267, 285, 288, 289, 295, 296, 307, 312.
- Savinjska dolina, 19, 97, 158, 174, 231, 248, 249, 254, 256, 295, 305, 306, 318, 319.
- Savinjska krajina pokrajina, 40, 147, 162, 167, 171, 174—178, 183, 248, 249, 253, 264, 295, 307.
- Savinjske Alpe, planine, 171, 193.
- Savinjski krajišniki, mejni grofje, 141, 178, 253, 254.
- Savska dolina, 13, 193.
- Savus, ime za Savo v starem veku, 72.
- Scarabantia, ime za Šopronj v starem veku, 17.
- Schiavania, Schiavonia, 150, 198.
- Schiavonesco, gl. Pasian.
- Schiavonia, gl. Schiavania.
- Schladming, na Zgornjem Štajerskem, 64, 65, 131.
- Schoberpass, gorski prehod na Zgornjem Štajerskem, 64.
- Schönberg, gl. Šumberk.
- Schwabenspiegel, nemška pravna knjiga, 86. — Gl. Švabsko zrcalo.
- Sclaboni, sclabonicus, in Sclabonibus, in Sclabonis, de Sclabons, 150, 196, 198.
- Sclava, 144.
- Sclavani, 41, 66.
- Sclavanisca, lingua (slovanski jezik), 41.
- Sclaveni, 41.
- Sclavi, Sclavus, 41, 48, 97, 144, 198.
- Sclavini, Sclavinia, 41.
- Sclavonia, 189.
- Sclavons, 150.
- Sclavus, gl. Sclavi.
- Sebegoj, 158.
- Seckau, Sekava, na Zgornjem Štajerskem, 64, 191.
- Selca, selški, na Gorenjskem, 59.
- Sella, v Furlaniji, 150.
- Selo, na Notranjskem, 21.
- Selo, v Prekmurju, 252.
- Selška dolina, 59, 170, 255.
- Selška Sora, 59, 201.
- Semič, v Beli krajini, 259.
- Semika, knez karantanskih Slovencev, 100.
- Semmering, gorski prehod; 64, 68, 69, 240.
- Sempt-Ebersberg, plemiški rod, 178.
- Senator, gl. Cassiodorus.
- Senožeče, 53, 232, 241, 261, 302, 304, 328, 330, 344.
- Servulus, sanctus, 74.
- Sevnica, sevniki, ob Savi, 13, 71, 176, 202, 232, 236, 253, 305, 327.
- Sežana, 53, 179.
- Sibidat, nemški naziv za Čedad, 56.
- Sicilija, sicilski, 14, 46.
- Siena, gl. Katarina.
- Sigfrid, 192.
- Sigfrid, iz rodu Spanheim, 243.
- Sigfrid, menih v Jurkloštru, 274.
- Sigfrid, iz Marenberka, 284, 289.

- Sighard, oglejski patriarh (1068 do 1077), 183.
- Sigmund, kralj ogrski, hrvatski, češki in nemški, cesar (u. 1437), 287, 308 do 311, 316, 322.
- Sigmund Lamberg, ljubljanski škof (1463—1488), 355.
- Siliganum, ime za Solkan v starem veku, 56.
- Sirmij, 19, 44, 116, 119.
- Sisak, 17, 50, 104, 107.
- Siscia, ime za Sisak v starem veku, 17, 50.
- Skiri, germansko ljudstvo, 21.
- Sklavinija, 36.
- Skok, 344.
- Slava, žena Trdoslavova, 158.
- Slavija, Velika, 189.
- Slavonija, slavonski, 12, 112, 132, 135. — Kultura 12. — Ban, 310, 320.
- Slepčjek (Blindenpach), na Dolenjskem, 259.
- Slivje, 203.
- Slivnica, pri Mariboru, 166.
- Slovaki, 41, 110.
- Slovani, slovanski, staroslovanski, 25, 35, 38, 41, 56, 67—69, 71, 76—78, 85, 92, 98, 100—102, 106, 108, 110, 112, 113, 115, 116, 118, 120, 122, 124, 125, 127, 128, 130—133, 150, 158, 160, 161, 167, 179, 188, 230, 252, 282, 289, 291, 310, 315, 316. — Slovani, alpski, 130; makedonski, 115; polabski, 85; severnoslovanski, 172.
- Slovaška, slovaški, 110, 115, 133.
- Sloven, Sloveni, slovenski, 20, 24—26, 41, 44—46, 48, 49, 66, 67—69.
- Slovenec, Slovenci, Slovenka, Slovenke, Slovenija, Slovensko, slovenski, slovenstvo, staroslovanski, posloveniti, predslovanski, na mnogih mestih te knjige. — Gl. tudi Karantanska Slovenija, Beneška Slovenija.
- Slovenj Gradec, slovenjgraški, 17, 133, 171, 183, 228, 232, 236, 239, 240, 241, 248, 249, 266, 278, 285, 286, 289, 295, 301, 325—327.
- Slovenj Plajberk, na Koroškem, 349.
- Slovenska Bistrica, 58, 215, 232, 234, 236, 240, 241, 295, 321.
- Slovenska krajina, marka, 175, 226, 227, 262, 287, 289—292, 296, 297, 300, 310, 328, 345.
- Slovenske gorice, 36, 65, 146, 193, 215, 223, 248, 250, 252, 253.
- Slovensko Primorje, 72, 200, 207, 300, 330.
- Slovinci, na Pomorjanskem, 41.
- Slovjene, Slovjenin, 41.
- Smederevo, v Srbiji, 314.
- Smlednik, na Gorenjskem, 241, 256.
- Snežnik, gorski vrh na Krasu, 16, 25, 48, 52, 177.
- Sobotišče (Szombathely), na Madžarskem, 17, 113.
- Soča, obsoški, 13, 22, 39, 55, 56, 59, 60, 72, 82, 95, 96, 98, 150, 154, 180, 198, 261, 262, 267, 268, 300, 324—326, 330. — Gl. tudi Posočje.
- Sofija, žena Bertolda II. Andeškega, 256.
- Sofija Višnjegorska, hči grofa Alberta, 259, 276, 279.
- Solba (Sulm), reka na Štajerskem, 195, 228, 266.
- Solčava, 57.
- Solčavske planine, 175.
- Solin, solinski škof, 48.
- Solkan, 56, 154, 180, 264.
- Solun, solunski, 115.
- Solva, gl. Flavia Solva.
- Sonnegg, gl. Žinec.
- Sora, vas na Gorenjskem, 258, 354.
- Sora, reka, gl. Poljanska Sora, Selška Sora.
- Sorica, soriški, na Gorenjskem, 201, 202.
- Sorško polje, 58, 147, 170, 200, 255.
- Soška dolina, 13, 201.
- Soteska, na Dolenjskem, 241, 302.
- Sotla, reka, 158, 167, 168, 174—176, 215, 223, 253, 254, 325.
- Spanheim, Spanheimi. spanheimski, plemiški rod, 142, 147, 148, 163, 174, 180, 183, 184, 194, 224, 226, 231—233, 236, 243, 244, 246—249, 253, 255, 258 do 260, 264, 265, 269, 275, 281, 282, 285, 287—289, 291, 298.
- Spittal, na Zgornjem Koroškem, 17, 46, 90, 224.

- Spodnja Avstrija, 16, 22. — Gl. tudi Nižja Avstrija.
- Spodnja Bavarska, spodnjebavarski, gl. Bavarska.
- Spodnja Koroška, spodnjekoroški, gl. Koroška.
- Spodnja Lendava, gl. Dolnja Lendava.
- Spodnja Marka, 266.
- Spodnja Panonija, spodnjepanonski, gl. Panonija.
- Spodnja Štajerska, gl. Štajerska.
- Spodnja Vipava, gl. Vipava.
- Spodnja Zilja, gl. Zilja.
- Spodnjepanonska krajina, 113, 248.
- Spratz, rečica v Zgornji Panoniji, 110.
- Sprinca, 158.
- Srbi, 107, 108, 188, 317, 356.
- Srbija, srbski, 16, 76, 189, 308, 312, 314—319, 322—324, 344, 345.
- Središče, 132, 250.
- Srednja vas, v Bohinju, 59, 86, 152.
- Srednjeevropski, gl. Evropa.
- Srem, 16, 17, 22, 24—26, 104, 112, 115, 116, 119, 125, 167.
- Sremska Mitrovica, 19, 44.
- Stahovica, pri Kamniku na Gorenjskem, 58.
- Stara Fužina, v Bohinju, 351.
- Stara Loka, 231.
- Stara vas, 74.
- Stari grad, pri Kamniku na Gorenjskem, 231.
- Stari grad, v Rožu, 246.
- Stari trg, 74.
- Stari trg, ob Kolpi, 201.
- Stari trg (Altenmarkt), pri Lipnici na Štajerskem, 228.
- Stari trg, v Ljubljani, 228, 231.
- Stari trg, pri Ložu, 52, 154, 231.
- Stari trg, pri Slovenjem Gradcu, 17, 132, 228.
- Starkhand, mejni grof v Savinjski krajini, 183.
- Staro mesto, 74.
- Staro mesto, v Trstu, 198.
- Starobavarski, gl. bavarski.
- Starokarantanski, gl. karantanski.
- Staropanonski, gl. panonski.
- Starorimski, gl. rimski.
- Staroslovanski, gl. slovanski.
- Staroslovenski, gl. slovenski.
- Stauf, Staufi, 249, 275, 276, 283.
- Steiermark, 173.
- Stegenšek Avguštin, umetnostni zgodovinar, 286, 287.
- Stenica, gora na Štajerskem, 171.
- Sternberg, Sternberžani, sternberški, na Koroškem (Sirmec), 224, 310, 311. — Gl. tudi Sirmec.
- Steyr, reka, grad in mesto na Zgornjem Avstrijskem, 66, 173.
- Stična, stiški, 51, 117, 123, 129, 157, 161, 166, 253, 259, 265, 268, 269, 272—275, 347.
- Stira, 173.
- Stögersdorf, na Štajerskem, 144.
- Stojan, 192.
- Stojgoj, 144, 192.
- Stojmir, 110.
- Strassoldo, plemiški rod, 198.
- Stribach, pri Lienzu na Vzhodnem Tirolskem, 50.
- Sirmec, na Koroškem, 224, 319. — Gl. tudi Sternberg.
- Strumica, v Makedoniji, 319.
- Stržišče, v dolini Bače, 200.
- Studenice, pri Poljčanah, 271, 272.
- Sudeti, 289.
- Suha, potok na Koroškem, 63.
- Suha krajina, 51, 174, 201.
- Sulm, gl. Solba.
- Svete Gore, nad Bizeljskem, 105, 165, 166.
- Sv. Gothard, gl. Monošter.
- Svetna vas, na Koroškem, 149.
- Svetopolk, velikomoravski knez (u. 894), 116, 119, 120, 122, 124—125.
- Svibno, na Dolenjskem, 267, 354.
- Svinja planina, na Koroškem, 36, 195.
- Svobodin, 192.
- Széekely, gl. Jakob.
- Szombathely, gl. Sobotišče.
- Šaleška dolina, 57, 174, 254.
- Šapjane, v severni Istri, 53.
- Šempas, na Goriškem, 55, 59.
- Šenek, grad v Savinjski dolini, 295.
- Št. Andraž, v Labotski dolini, 266.
- Št. Daniel, v Ziljski dolini, 195.

- Sentjernej, Št. Jernej, na Dolenjskem, 51, 174, 354.
- Št. Jakob, v Rožu, 246.
- Št. Jurij na Jezeru (St. Georgen am Längsee), na Koroškem, 218, 268.
- Št. Jurij, severozahodno od Vrbe na Koroškem, 224.
- Št. Martin na Dholici, nad Vrbskim jezerom, 274.
- Št. Pavel, šentpavelski, na Koroškem, 162, 192, 195, 233, 247, 248, 252, 268.
- Šenturje, pri Grosupljem, 317.
- Št. Vid, ob Glini, na Koroškem, 62, 89, 115, 220, 233, 266, 295, 321.
- Št. Vid, nad Ljubljano, 354.
- Šiška, pri Ljubljani, 86, 302.
- Škale, pri Šoštanju, 354.
- Škocijan, 'na Dolenjskem, 255.
- Škocijan, na Krasu, 53.
- Škofja Loka, Loka, (škofje)loški, 59, 147, 148, 154, 169, 170, 203, 231, 236, 237, 241, 245, 255, 271, 272, 303, 332, 348. — Gl. tudi Lonca.
- Šmarje, na Dolenjskem, 51.
- Šmartin, pri Kranju, 354.
- Šmartno, pri Slovenjem Gradcu, 249.
- Šmihel (Sv. Mihael), pri Pliberku, 353, 354.
- Šmohor, v Ziljski dolini, 36, 194, 195, 236, 326.
- Šopronj (Oedenburg), na Madžarskem, 17.
- Šoštanj, 10, 57, 232, 254, 307.
- Španija, 316.
- Špehovka, jama pri Zgornjem Doliču, 11.
- Špitalič, severovzhodno od Kamnika na Gorenjskem, 241, 269.
- Špitalič, pri Žičah, 166.
- Štajerci, 168, 285, 297.
- Štajerska, Štajersko, štajerski, 16, 18, 40, 69, 85, 86, 125, 131, 144, 147, 148, 161, 171, 173, 174, 183, 188, 192—195, 203, 209, 215, 216, 220, 223, 224, 226, 227, 239, 240, 244, 246—250, 252, 253, 256, 262, 264, 266, 269, 279, 280, 282 do 285, 287, 289—297, 300, 301, 304, 305, 307, 312, 314, 318, 319, 321, 325 do 328, 338, 344, 345, 350, 354. — Nemško Štajersko, 41. — Spodnja Štajerska, Spodnje Štajersko, spodnještajerski, 98, 100, 326. — Vzhodna Štajerska, 142, 190. — Zgornja Štajerska, Zgornje Štajersko, zgornještajerski, 16, 39, 40, 72, 137, 140, 143, 144, 146, 158, 162, 172, 173, 190—192, 195, 241, 242, 249, 321, 350.
- Štanjel, na Krasu, 262.
- Štefan, v Ziljski dolini, 246.
- Štefan Frankopan, knez, 311.
- Štefan, ban in herceg hrvatski, 284.
- Štefan Kotromanić, ban bosenski, 308.
- Štefan Maconi, generalni prior kartuzijskega reda, 274, 286.
- Štefan, kralj ogrski (u. 1038), Štefanova krona, 316.
- Štefan, despot srbski, brat Katarine celjske, 299, 319.
- Štivan, štivanski, pri Devinu, 196, 198, 240—242, 267, 356.
- Šumberk (Schönberg), grad na Dolenjskem, 259, 302.
- Švab, priimek, 148.
- Švabsko, švabski, 224, 274.
- Švabsko zrcalo (Schwabenspiegel, gl. tudi to), 86, 87.
- Švica, švicarji, 10, 227, 346.
- Tarčent, tarčentski, v Furlaniji, 60, 196.
- Tarsatica, v starem veku ime za Trsat, 17, 52.
- Tarvis, Tarvisio, gl. Trbiž.
- Tasilo, vojvoda bavarski, 45, 47, 84, 91, 92, 96.
- Taso, sin furlanskega vojvode Gisulfa, 48.
- Tatarski, 26.
- Tauerntal, na Vzhodnem Tirolskem, 63.
- Tauriski, 15.
- Teharje, pri Celju, 86, 209.
- Teichelbach, pritok reke Steyr, 66.
- Teodebert, frankovski kralj, 24, 66.
- Teoderik, pokrajinski škof v Karantaniji, 101, 121.
- Teoderik, ostrogotski kralj (471—526), 22.
- Teotmar, nadškof v Salzburgu (873 do 907), 120.

- Ter, reka v Beneški Sloveniji in Furlaniji, 55, 330.
- Tergeste, ime za Trst v starem veku, 17, 75.
- Tesido, potok na Vzhodnem Tirolskem, 45.
- Teudzz, 191.
- Teurnia, Teurnija, Tiburnia, mesto v starem veku na Zgornjem Koroškem, 17, 29, 46, 47, 67, 90.
- Thuróczy, ogrski zgodovinar, 316.
- Tiburnia, gl. Teurnia.
- Tiffen (Potvinj), na Zgornjem Koroškem, 62, 191.
- Tilment (Tagliamento), reka, 39, 48, 55, 82, 150, 196, 301, 319.
- Timava, reka, 17, 39, 48, 98, 179, 267.
- Timočani, 108.
- Timok, reka, 106.
- Tinje, južno od Šmarja pri Jelšah, 71.
- Tinje, na Koroškem, 244.
- Tirnov, v Bolgariji, 322.
- Tirol, Tirolska, Tirolsko, tirolski, 60, 72, 148, 149, 200, 201, 224, 227, 239, 246, 251, 262, 264, 290—296, 308, 326.
- Glej tudi Goriško - Tirolski, Vzhodna Tirolska.
- Tisa, reka, 20, 98, 167. — Gl. tudi Potisje.
- Tlake, ime vasi, 74.
- Tobija Bogud, prošt v Zagrebu, 287.
- Toljen, sin humskega kneza Miroslava, 256.
- Tolmin, 56, 59, 60, 132, 180, 201, 241, 261.
- Tolminsko, tolminski, 60, 200, 202, 261, 264, 267, 304, 331, 337.
- Tomaj, na Krasu, 53, 179.
- Toplice (Dolenjske), 51.
- Torre, gl. Ludvik.
- Toskana, 198.
- Toskanci, toskanski bankirji, 339.
- Totes Gebirge, pogorje na Zgornjem Štajerskem, 64, 65.
- Tragöss, na Zgornjem Štajerskem, 64.
- Trajan, rimski cesar (u. 117), 16.
- Trauna, reka, 35, 64—67, 76.
- Traungau, traungavski, 173, 246.
- Traungavci, plemiški rod, 142, 173, 174, 225, 226, 244, 246—249, 253, 265, 269.
- Trbiž (Tarvis, Tarvisio), 196.
- Trbovlje, 253.
- Trdогоj, 158.
- Trdoslav, plemič, 158.
- Trebej, gl. Markvard.
- Trebinec, na Dolenjskem, 71.
- Trebnje, na Dolenjskem, 17, 50, 51, 241.
- Trenta, 60.
- Trg, gl. Feldkirchen.
- Tribur, mesto na Nemškem, 124.
- Trnovo, nad Gorico, 59.
- Trnovo, na Notranjskem, 52, 241.
- Trnovski gozd, planota, na Goriškem, 55, 262.
- Tröbingerhof, na Zgornjem Avstrijskem, 144.
- Trofaiach, na Zgornjem Štajerskem, 64, 190.
- Trojane, 17, 22, 57, 73, 256.
- Trojica, v Slovenskih Goricah, 248.
- Trsat, 17, 52, 98.
- Trst, tržaški, 13, 17, 25, 29, 35, 46, 48, 52—54, 56, 73, 96, 141, 165, 179, 198, 199, 228, 233, 234, 236, 239—242, 251, 261, 266, 267, 270, 302, 304, 321, 325, 328, 330, 335, 336, 345, 352.
- Trtnik, v dolini Bače, 200.
- Trubar, gl. Primož.
- Trušnje, trušenjski, na Koroškem, 141, 154, 247, 280.
- Trviž, v Istri, 302.
- Tržačan, Tržačani, 199, 302, 328.
- Tržaški zaliv, 297.
- Tržič, na Gorenjskem, 86, 232, 255, 256.
- Tržič (Monfalcone), 198, 330.
- Turčija, 319, 326.
- Ture, 62, 64, 241. — Gl. Nizke, Osojske, Visoke Ture.
- Tuhinjska dolina, 57, 240, 256.
- Tulln, mesto na Nižjem Avstrijskem, 69.
- Turinško, turinški, 201, 304.
- Turjak, grad na Dolenjskem, 258, 286.
- Turjaški (Auersperg), plemiški rod, 259, 260, 300.
- Turk, priimek, 344.
- Turki, Turek, turški, 231, 308, 309, 311, 314, 316—319, 322—326, 328, 341, 344 do 351, 355, 366.

- Turnišče, v Prekmurju, 166.
 Turško-tatarski, 26.
 Tvrsko II., kralj bosenski (1404 do 1445), 310, 311, 314.
 Učka, gora, 16, 180.
 Udine, gl. Videm.
 Uinades, 69.
 Ulrik I., grof celjski (u. 1368), 307, 311.
 Ulrik II., grof celjski (u. 1456), 251, 299, 312, 314—318. — Gl. tudi Orlih.
 Ulrik, vojvoda koroški (1256—1269), 269, 282, 285—288, 298.
 Ulrik iz Liechtensteina, 192.
 Ulrik I., patriarh oglejski (1086—1121), 185.
 Ulrik II., patriarh oglejski (1161 do 1182), 249.
 Ulrik, kranjski in istrski krajišnik iz rodu Orlamünde, 178, 179, 181.
 Ulrik iz Richenthala, kronist, 295.
 Ulrik, grof vovbrški, 291, 295, 294.
 Ulrik iz Walseeja, 295.
 Ulrik iz Žovneka, 295.
 Ulrikova vrata, v Mariboru, 326.
 Una, reka, 324, 326.
 Undrimas, ad, v dolini zgornje Mure, 90.
 Unrest, gl. Jakob.
 Ural, 122.
 Urbs paludarum, Blatenski kostel, v Panoniji, 112.
 Urzus, oglejski patriarh (802—807), 101.
 Vaclav II., kralj češki (1285—1305), 292.
 Vaclav III., kralj češki (1305—1306), 294.
 Vaclav, kralj češki in nemški (1378 do 1437), 309.
 Vače, 15, 255.
 Valburga Ptujška, 286.
 Valchau, reka v Spodnji Panoniji, 115.
 Valdenzi, 270.
 Valeria, rimska provinca, 17.
 Valh, 71.
 Valjhun, karantanski knez, 92.
 Valpurga, sv., 158.
 Valtunk, karantanski knez, 91, 92, 100.
 Valuk (Wallucus), karantanski knez, 81.
 Vampaldova vas, v kneževini kneza Koclja, 95.
 Vandali, 20, 24, 41.
 Varaždin, 309.
 Vašinje (Wallersberg), pri Velikovcu, 71.
 Velenje, 57, 252.
 Velesovo, na Gorenjskem, 258, 271.
 Veleti, 85.
 Velf, Velfi, 249, 275, 281.
 Velika Bavarska, 140.
 Velika gora, na Dolenjskem, 52.
 Velika Karantanija, 167, 168, 171, 181.
 Velika Kartuzija, gl. Grande Chartreuse.
 Velika Moravska, Velika Morava, Velikomoravska država, velikomoravski, 54, 69, 115, 116, 118—120, 122, 124, 125, 127.
 Velika Nedelja, vzhodno od Ptuja, 250, 271.
 Velika Slavija, 189.
 Velike Lašče, 51, 259.
 Velike Malence, na Dolenjskem, 20.
 Velikovec, 71, 233, 241, 247, 270, 295, 321, 345.
 Velika, pritok Drave s Pohorja, 255.
 Vendi, polabski, 188.
 Venecija, 16, 19, 47.
 Venedi, 41.
 Venedigisches Pontafel, gl. Ponteba.
 Venera, Venus, 192.
 Venetsko, 12.
 Venzone (Pušja ves), v Furlaniji, 56.
 Veprinac, v Istri, 302, 304, 328.
 Verdun, 110.
 Verihen, furlanski grof, 180.
 Vernek, pri Litiji, 286, 289.
 Verona, veronski, 170, 280, 281.
 Veronika iz Desinic, 311.
 Veronska krajina, marka, 167, 168, 178.
 Veržej, na Murskem polju, 232.
 Vetrinj, Vetrinjeci, vetrinjski, na Koroškem, 244, 253, 265, 269, 274. — Gl. tudi Ivan.
 Vetrovo, grad na Koroškem, 246.
 Vid, sv., cerkev v Pragi, 163.
 Videm (Udine), 82, 264, 268.

- Vilci, 85.
 Viljem I., mož grofice Heme, savinjski krajišnik, 176, 247.
 Viljem II., savinjski krajišnik, 176, 178.
 Viljem, grof celjski (u. 1392), 308, 317.
 Villers, pri Metzu v Loreni, 269.
 Vimica, rečica na Koroškem, 62.
 Vindi, Vindi-Sloveni, 41, 66, 67, 69.
 Vindobona, ime za Dunaj v starem veku, 69.
 Vinedi, 41.
 Vinica, v Beli krajini, 259.
 Vipava, vipavski, kraj in grad, 52, 55, 59, 178, 180, 232, 241, 261, 269, 285, 312, 326, 330, 344. — Spodnja, Zgoranja Vipava, 300.
 Vipava, reka, 55, 261, 262.
 Vipavska dolina, Vipavska, Vipavsko, 17, 27, 54, 55, 166, 180, 189, 215, 224, 261, 262, 264, 267, 328, 330.
 Virco, v Furlaniji, 150.
 Virgenska dolina, Virgental, na Vzhodnem Tirolskem, 65, 64.
 Virgil, salzburški škof (u. 784), 90—94.
 Virunum, virunski, v starem veku mesto na Gosposvetskem polju, 17, 29, 47, 62, 90.
 Visoke Ture, 14, 64, 76, 171, 190.
 Višnja gora, višnjegorski, grad, trg, mesto, 251, 241, 258, 259, 280, 295, 302, 324.
 Višnjegorski, gospodje, 224, 258, 259, 265, 268, 276, 279.
 Vitanje, 176, 241, 255, 305, 325.
 Vitovec, gl. Jan.
 Vivšnik (Weissenegg), grad na Koroškem, 247.
 Vizigot, Vizigoti, 21.
 Vladislav Jagielo, kralj poljski (1386 do 1434), 308, 317.
 Vladislav, kralj češki in ogrski (1471 do 1516), 327.
 Vlah, Vlahi, 71, 72, 92, 344.
 Vladuh, 92.
 Vladun, 92.
 Vodice, na Gorenjskem, 354.
 Voglajna, reka, 253.
 Vogrsko, pri Gorici, 126.
 Vojnik, 57, 252, 254, 312.
 Vojniški, svobodni gospodje, 225.
 Vojnomir (Wonomyrus Sclavus), knez, 97, 98.
 Vojvodina, 76.
 Voko iz Rožmberka, 284.
 Volče, pri Tolminu, 60.
 Volfer, oglejski patriarh (1204—1218), 260, 262, 276.
 Volga, reka, 122.
 Volkun, 92.
 Vovbre, vovbrški, (Heunburg, Hunenburg), na Koroškem, 46, 224, 246, 291, 305.
 Vovbrški, Vovbržani, plemiški rod, 224, 251, 252, 254, 280, 293—295, 307.
 Vranja peč (Rabensberg), pri Kamniku, 256.
 Vranje, pri Sevnici, 71.
 Vransko, v Savinjski dolini, 57.
 Vrata, v Ziljski dolini, 192.
 Vrba, ob Vrbskem jezeru, 224.
 Vrbsko jezero, 56, 62, 86, 145, 168, 192, 224, 244, 274.
 Vreme, na Notranjskem, 52, 55.
 Vrhnika, 17, 20, 21, 51, 52, 59, 241, 269.
 Vrtovinski potok, na Vipavskem, 180.
 Vulfing, 192.
 Vurberk, grad severozahodno od Ptuja, 248, 249.
 Vurmat, v Dravski dolini nad Mari-borom, 183, 248.
 Vuzenica, ob Dravi, 166, 171, 224, 232.
 Vyšehrad, v Pragi, 285.
 Vzhodna Francija, 110. — Gl. tudi Vzhodnofrankovska država.
 Vzhodna krajina, 100, 101, 109, 167, 168.
 Vzhodna Štajerska, gl. Štajerska.
 Vzhodna, Tirolska, Vzhodno Tirolsko, vzhodnotirolski, 50, 60, 63, 145, 190 do 192, 198.
 Vzhodne Alpe, vzhodnoalpski, 12—14, 16, 21, 22, 24, 25, 27, 39, 40, 44, 46, 47, 49, 54, 66, 68, 71, 77, 100, 127, 130, 132, 142, 145, 147, 148, 162, 163, 190, 253, 258, 292, 294, 297, 315, 321, 330.
 Vzhodni Goti 21.
 Vzhodni Rim, 22, 28, 107. — Vzhodno-rimski cesar, 22.

- Vzhodnofrankovska država, vzhodno-frankovski, 34, 109, 114, 118, 121, 122, 124.
 Vzhodnoslovanski, 41.
- Wachau, dolina Donave na Nižjem Avstrijskem, 69.
 Wallersberg, gl. Vašinje.
 Wallucus, gl. Valuk.
 Walsee, Walseejci, walseejski, plemiški rod, 224, 295, 304, 305, 311, 314, 328.
 Weissenegg, gl. Vivšnik.
 Welischdorf, gl. Laška vas.
 Wels, na Zgornjem Avstrijskem, 17.
 Wels-Lambach, plemiški rod, 173.
 Welsches Pontafel, gl. Ponteba.
 Wenia, danes Dunaj — Wien, 69.
 Wiener Wald, gl. Dunajski gozd.
 Wildon, na Štajerskem, 125, 146, 190, 192.
 Winades, Winadi, 41.
 Windberg, 66, 69.
 Winden, 69.
 Windfeld, 66.
 Windisch, Windische, Windischer, 41, 190—192, 196.
 Windischberg, gl. Mons Slavicus.
 Windischbüchel, pri Trofaiaichu, 190.
 Windisch-Cholndorf, danes Köldorf pri Gleichenbergu na Štajerskem, 190.
 Windischdorf, 66.
 Windischendorf, 69.
 Windisch Flising, danes Windisch Pöllau pri Wildonu, 190.
 Windischgarsten, na Zgornjem Avstrijskem, 190.
 Windisch-Hartmannsdorf, Hartmannsdorf pri Ilzu na Vzhodnem Štajerskem, 190.
 Windisch-Landsberg, gl. Podčetrtek.
 Windisch-Pöllau, na Štajerskem pri Wildonu, nekdanj Windisch Flising, 190.
 Windisch Pontafel, gl. Pontabelj.
 Windischscharte, gorski prehod med Koroškim in Salzburškim, 64, 190.
 Winedi, 41.
 Wittelsbachi, 249, 296, 308.
- Wogastisburg, pri Kadaňu na Češkem?, 78.
 Wolfenbüttel, na Nemškem, 221.
 Wonomyrus Sclavus, gl. Vojnomir.
 Worms, mesto na Nemškem, 163, 171.
- Zadar, zadrski mir, 301.
 Zagorica, gl. Sagritz.
 Zagorje, gl. Hrvatsko Zagorje.
 Zagorje, ob Savi, 86, 174, 209.
 Zagreb, zagrebški, 241, 259, 269, 287, 310, 324. — Sv. Marija, cisterca v Zagrebu, 269.
 Zahodnoevropski, gl. Evropa.
 Zahodnogermanski, gl. Germanija.
 Zahodnoogrski, gl. Ogrska.
 Zahodnorimski, gl. Rim.
 Zakarpatje, zakarpatski, 35, 42, 89, 128.
 Zala, reka na Madžarskem, 38, 112, 121.
 Zalavár, blizu Blatnega jezera, 112, 166.
 Zdegoj, 150.
 Zeiring, na Zgornjem Štajerskem, 64.
 Zergneu, gl. Črneja.
 Zgonik, na Krasu, 54.
 Zgornja Avstrija, Zgornje Avstrijsko, zgornjeavstrijski, 10, 43, 64—68, 72, 76, 92, 144, 173, 190.
 Zgornja Bavarska, gl. Bavarska.
 Zgornja Italija, zgornjeitalijanski, gl. Italija.
 Zgornja Koroška, zgornjekoroški, gl. Koroška.
 Zgornja Nemčija, gl. Nemčija.
 Zgornja Panonija, gl. Panonija.
 Zgornja Štajerska, zgornještajerski, gl. Štajerska.
 Zgornja Vipava, gl. Vipava.
 Zgornje Celje, gl. Celje.
 Zgornje Koroško, gl. Koroška.
 Zgornje Štajersko, gl. Štajerska.
 Zgornji Dolič, 11.
 Zgornji Rož, gl. Rož.
 Zidani most, 241.
 Zilja, reka in pokrajina, 36, 41, 50, 60, 63, 73, 77, 82, 192, 241, 246, 297. — Spodnja Zilja, 172, 246.
 Ziljska dolina, 21, 36, 50, 63, 72, 77, 83, 86, 148, 191—195, 246, 268, 325.

- Ziljske planine, 65, 192, 195.
 Zirkitzen, potok in označba dela vasi Klein-Kirchheim, severno od Beljaka, 191.
 Zirknitz, vas in potok na Zgornjem Koroškem, 191.
 Ziup, civitas, antična Solva pri Lipnici na Štajerskem, 228.
 Znojmo, znojmski, na Moravskem, 295.
 Zokava, gl. Himmelberg.
 Zrkovce, pri Mariboru, 248.
 Zuglio, v Karniji, 83.
- Žalec, 232, 241, 255, 312.
 Železna Kapla, na Koroškem, 247, 324.
 Železna vrata, ob Donavi, 25.
 Železniki, na Gorenjskem, 59, 349, 350.
 Železno, na zahodnem Madžarskem (Vasvár, Eisenburg), 252.
- Žiče, na Štajerskem, 189, 265, 269, 272 do 274, 286. — Žička kartuzija, samostan, 166, 249, 274.
 Žihpolje, na Koroškem, 244.
 Žinek (Sonnegg), koroški plemiški rod, 247.
 Žiri, na Gorenjskem, 59, 178.
 Žirovnica, na Gorenjskem, 58.
 Žitara vas, na Koroškem, 247.
 Žminj, v Istri, 302.
 Žovnek (Sannegg), v Savinjski dolini, 254, 255, 295, 296, 305—307.
 Žovneški, plemiški rod, 223, 254, 294 do 296, 307.
 Žumberak, 241, 258.
 Žusem, južno od Šmarja pri Jelšah, 71.
 Žužemberk, 241, 302.

STVARNO KAZALO

- Agrarne razmere, 127—130 (staroslovenska doba); 152—156 (v visokem srednjem veku).
 ajdovstvo (stara vera v bogove), 270.
 arhidiakonati, 175, 266—267.
 arimani, arimanije, 159.
 Baker, bakrena doba, 11, 12.
 bankirji, 239.
 barbari, 19—21.
 bavarska kmetija, 147, 148, 152.
 beg kmeta v mesta, 334, 335, 340.
 belobrdsko kmetstvo, 132.
 blagovno gospodarstvo, 187.
 boj za investituro, 162, 163, 182—184, 265.
 bogoslužje na slovanskem jeziku, 116.
 bron, doba brona, 12.
 burgrecht, 207.
 Cehi, 237, 238, 245.
 centralna oblast, 354.
 cenžualni, 137, 156.
 cerkve (farne, samostanske in druge), 160, 161.
 cerkve, lastniške, 160—162.
 cerkvena uprava, 161.
 cerkvena ureditev, 90—95, 121, 161 do 164, 264—271.
 cerkvene razmere, 159—164.
 cerkveno življenje, reforme itd., 351 do 354.
 ceste, rimske, 17, 18.
 ceste, srednjeveške, 240—242.
 civitas, 16, 17 (rimska); 228 (v zgodnjem srednjem veku).
 clunyjevsko gibanje, 162, 163.
 Časovno omejeni zakup, 207.
 Dajatve (kmetove), 214—216.
 davek, izredni, 340, 341.
 davek, obči (stewra), 216.
 davščine (kmetove), 214—216.
 dedni kmetijski zakup, 207.
 dekle, pridivorne, 154, 155.
 delovna renta, 216.
 delovna sila, 342.
 denar, 152, 336—338, 347, 348.
 denarna renta, 214, 337—338.
 denarno gospodarstvo, 187, 204, 336—338.
 desetina, navadna, po običaju Slovencev, slovenska, prava, zakonita, 161—163; desetina vobče, 216, 217.
 dežele, 39—40, 138, 181—184, 188, 355.
 deželni grb (kranjski), 320.
 deželni grof (na Kranjskem), 177.
 deželni ročini, 227.
 deželni stanovi, 187, 225—227, 345.
 deželni zbor, 225—227, 345.
 deželno gospodstvo, 188, 243—264.
 deželno kneževstvo (na Goriškem), 350.
 deželnoknežja oblast, 138, 243—264.
 deželno upraviteljstvo (na Kranjskem), 254, 292.
 dinastična oblast, 138, 140, 188, 242 do 264.
 dinastično gospodstvo, 188.
 doba bakra, 11, 12.
 doba brona, 12.
 doba hallstattska, 12, 13.
 doba kamena, kamna, stara, srednja, mlada, 10, 11.
 doba laténska, La Tène, 13, 14.
 doba neolitska, 11.
 doba prazgodovinska, 9.
 doba predromanska, 138, 165.
 doba železna, železna, stara, mlada, 12, 13, 14.
 dom, kmetijski, 212.
 domači rod, politika domačega rodu, 316.

- dorf, krajevna imena z »dorf«, 149.
 družbena ureditev (v slovenski Karantaniji), 80—81.
 družbene razmere ob naselitvi Slovencev, 42—44.
 družbeni položaj kmeta, 203—209.
 družbeni položaj meščana, 234 d.
 družbeni red, 18 d. (v rimski dobi); 20, 28 (v dobi selitev ljudstev); v srednjem veku, gl. fevdalni red.
 država (karantanskih Slovencev), 77 d.
 država, enotna, 354.
 državne tvorbe med Slovenci, 34.
 državni knezi (Celjski), 311.
 duhovna kultura, 188.
 dvorci, strelski, 250.
 dvori, gosposki, 154, 204.
- Edelingi, edlingi, 85, 86, 159.
 emfitevze, 207.
 evropeizacija, 164.
- Fare, farna organizacija, 160—164, 265 do 267.
 fare, lastniške, 265.
 fevdalni (družbeni in gospodarski) red, fevdalizem, 33, 34, 54, 80, 88, 90, 102—106, 118, 137, 138, 140, 180, 187.
 freileute, freistift, 206, 207.
 fužinarske peči, 349, 350.
 fužinarstvo, 348—350.
- Germanizacija, 33, 34, 38—40, 124, 126, 127, 138, 141—150, 159, 164, 189—195.
 gospod, mestni, 236.
 gospod, patrimonialni, 340.
 gospodarske razmere ob naselitvi Slovencev, 42—44.
 gospodarski položaj meščana, 234 d.
 gospodarski red (v dobi selitev ljudstev), 28.
 gospodarski red, gl. tudi fevdalni red.
 gospodarstvo, 18 d. (v rimski dobi); 152—156, 187, 355 (v srednjem veku).
 gospodarstvo, blagovno, 187.
 gospodarstvo, denarno, 187, 204, 336—8.
 gospodarstvo, menjalno, 153.
 gospodarstvo, naturalno, 137, 153.
 gospodarstvo podeželja, 331—336.
- gospodarstvo, pridvorno, 137, 187, 204, 206.
 gosposki dvori, 154, 204.
 gospostvo, deželno, 188, 243—264.
 gospostvo, dinastično, 188.
 gospostvo, zemljiško, 34, 137, 138, 152 do 154, 210—212.
 gotika, gotska umetnost, 272—273.
 gotski slog, 166.
 grad, gradovi, 154, 273.
 gradišča (staroslovenske dobe), 130 d.
 grajski način, zakup na mestni ali grajski način, 207.
 grb, kranjski deželni, 320.
 grobovi, staroslovenski, 15, 23, 130.
 grof, grofi, grofje, 109, 114, 138, 306 do 318 (Celjski).
 grof, deželni (na Kranjskem), 177.
 grof, grofje, grofije, mejni, mejne, 109, 110, 113, 114, 138, 167—184.
 grofija (knežija) Istra, 299.
- Hallstatt, hallstattska doba, 12, 13.
 hiše, 131 (v staroslovenski dobi), 212 (kmetske v srednjem veku).
 hišna imena, 191.
 hišna in imovinska skupnost, 331, 332.
 hlapci, 137.
 hlapci, oboroženi, 222.
 hlapci, podložni, 155, 156.
 hlapci, pridvorni, 154, 155, 204.
- Ime, hišno, osebno, imena, hišna, osebna, 147, 158, 191, 192.
 ime za Slovence in Slovenijo, 41—42.
 imena krajevna, 49—76 (večkrat), 112, 143, 148—150, 191.
 imovinska skupnost, hišna in imovinska skupnost, 331, 332.
 izredni davek, 340, 341.
 izvolitev (koroških vojvod), 85—89, 103, 217—220; gl. tudi umestitev, ustoličenje.
- Kajžarstvo, 334.
 kamen, doba kamena, kamna, stara, srednja, mlada, 10, 11.
 kapitalizem, zgodnji, 348, 350, 351, 355.
 kasazi, kasezi, gl. kosezi.
 kaufrecht, 207.
 keszthelyska kultura, 132.

- kmet, 208 (v Beneški Sloveniji), 208, 330, 345 (na Goriškem, politični stan).
- kmet, obleka, kmetški dom, 212.
- kmet, gl. tudi dajatve, davščine, služnosti.
- kmet, svoboden, 138, 155, 208.
- kmetija, kmetije, 131, 152, 187, 204, 211, 212, 331, 332.
- kmetije, bavarske, kraljevske, nemške, slovenske, 147, 148, 152.
- kmetije, planinske, 334.
- kmetška kolonizacija, 147, 148, 150, 190, 193—195, 200.
- kmetška trgovina, 238, 336, 339.
- kmetški razred, podložniški, 206.
- kmetški stan, 138, 154—156.
- kmetški upori, 346.
- kmetško podložništvo, 341.
- kmetško prebivalstvo, 187.
- kmetško prevoznništvo, 336.
- knez, kneževina, 77 d. (karantanskih Slovencev), 110—120 (panonskih knezov Pribine in Koclja).
- knezi, državni (Celjski), 311.
- kneževstvo, deželno (na Goriškem), 330.
- knežija (grofija) Istra, 299.
- knežji kamen, 73, 87.
- knjige, rokopisne, 273.
- kolonat (v Slovenskem Primorju in Istri) 207, 208.
- kolonizacija, 138, 187, 342; gl. tudi naseljevanje.
- kolonizacija, kmetška, kmetov, 147, 148, 150, 190, 193, 194, 195, 200.
- kolonizacija, nemška, 110, 112, 124, 126, 127, 138, 141—150, 200. — Gl. tudi germanizacija.
- kolonizacija, notranja, 150, 188, 194, 202.
- kolonizacija, romanska, 196. — Gl. tudi romanizacija.
- kolonizacija, rovtarska, 202.
- kolonizacija, slovenska, 112 (v Pano-niji); 199, 200 (v Istri in okoli Trsta); 258 (okoli Ljubljane); 252 (v Prek-murju in v Vzhodnih Slovenskih goricah); 254 (med Savo in Sotlo). — Gl. tudi naseljevanje, naselitev Slovencev.
- komune (mesta v Istri), 179, 260—261, 278, 298, 300.
- kontinuiteta z antiko, 49—69 (večkrat, zlasti na str. 70).
- kosezi, kasazi, kasezi, koseščine, 85 do 86, 103, 158, 159, 209, 217—219.
- köttlaška (ketlaška) kultura, 132, 133.
- krajevna imena, 49—76 (večkrat), 112, 143, 148—150, 191.
- krajevna imena z »dorf«, z »vas«, 149.
- krajine, krajišniki, 39—40, 100, 109, 138, 140, 167—184.
- kralj Matjaž, 320, 328.
- kraljevska kmetija, 152.
- krčenje, 153, 202, 332.
- krive vere, 270.
- kronska zemlja, 141, 142.
- krščanstvo, krščanska vera, v rimski dobi in zgodnjem srednjem veku: 18, 19, 24, 28, 29; med Slovenci: 34, 78, 81, 84, 89—95, 99—101, 113 d., 121, 140, 159—164.
- kultura, kulturno življenje, 164—166, 336.
- kultura, belobrdska, 132; keszthelyska, 132; köttlaška (ketlaška), 132, 133.
- kultura, literarna, 164—166.
- kultura, ljudska, 138, 164—165, 188.
- kultura, materialna, 127 d. (v staro-slovenski dobi); 164—166, 188.
- kultura tal, zemlje, 143, 144, 149, 203.
- kultura, umetnostna, 164—166.
- kulturna pokrajina, 69, 70.
- kupna pravica, zakup s kupno pravo, 207.
- Lastniške cerkve, fare, 160—162, 265.
- latenska doba, La Tène, 13, 14.
- libertinus, 158.
- likovna umetnost, 272 d.
- listine, 165.
- literarna dela, 273—275.
- literarna kultura, 164—166.
- ljudska kultura, 138, 164—165, 188.
- ljudska umetnost, 165.
- Male pravice ali pravde, 214.
- marka, 177.
- materialna kultura 127 d. (starosloven-ske dobe); 164—166, 188.

- meje, slovenske, Slovencev, 36—39, 55, 56, 65, 64, 66—69, 76, 188; med Slovenci in Hrvati oziroma Hrvatsko, 138, 168, 254; med Slovenci in Madžari oziroma Ogrsko, 252; slovensko-nemška meja, 142, 146, 187, 192 do 195, 355; slovensko-romanska meja, 137, 195—200.
- mejne grofiije, mejni grofje, 109, 110, 115, 114, 138, 167—184.
- menjalno gospodarstvo, 153.
- mere (za dajatve in davščine), 217.
- mesta, meščanstvo, 137, 187, 195, 228 do 234, 347—348.
- mesta (komune) v Istri, 179, 260—261, 278, 298, 300.
- mestni gospod, 236.
- mestni način, zakup na mestni ali grajski način, 207.
- mestni okraji, mesta (civitates), v rimski dobi, 16, 17.
- mestni statut, 221.
- mestno pravo, 236.
- mesto, pravni razvoj, 235—236.
- meščanstvo, gl. mesta.
- mezolitik (srednja kamena doba), 10.
- ministeriali, 159, 187, 204, 222, 227.
- misijonstvo, krščansko, med Slovenci, 90—95, 100—101.
- mlada kamena doba (neolitik), 11.
- mlada železna doba, 13, 14.
- Nacionalizem, nacionalno čustvovanje, 316.
- nadškofija (panonsko-moravska), 116 do 120.
- najemniške čete, vojske, 312, 320, 321.
- nakit (v staroslovenski dobi), 131 do 134.
- napadi, navali Turkov, 309, 322—326.
- narodna pesem, 165.
- naselitev Madžarov, 126, 127.
- naselja, oblika, 131, 153, 203.
- naseljevanje Nemcev, nemško, 34, 137, 141—150, 189—195. — Gl. tudi germanizacija.
- naseljevanje, naselitev Slovencev, 34, 35, 44—47, 49—76.
- nasledstvena vojna (celjska), 318 do 320.
- naturalna renta, 214, 337.
- naturalno gospodarstvo, 137, 153.
- navadna desetina, 161—163.
- nemška kmetija, 147, 148.
- neolitik, neolitska doba (mlada kamena doba), 11.
- nesvobodna zemlja, 155.
- nesvobodni, 78—81, 154—156.
- notranja kolonizacija, 150, 188, 194, 202, 205, 231.
- Obči davek (stewra), 216.
- obdelava polja, 212.
- oblast, deželnoknežja, 138, 243—264.
- oblast, dinastična, 138, 140, 242—264.
- obleka, 131—134; kmetova, 212.
- oblike naselij, 131, 153, 205.
- oboroženi hlapci, 222.
- obrambne naprave, v pozni antiki, 19 d.
- obr, obrtniki, 130, 137, 153, 187, v mestih: 234, 236—239; 348.
- opustelost podeželja, 341—345.
- orodje (v staroslovenski dobi), 131 do 134.
- orožje (v staroslovenski dobi), 131 do 134.
- osebna imena, 147, 158, 191, 192.
- osebni priimki, 147, 158.
- Paleolitik, starejši, mlajši (stara kamena doba), 10, 11.
- patriciji, patricijske rodbine, 235.
- patrimonialni gospod, patrimonializacija, 340.
- patrimonialno sodstvo, 153.
- patronat, patronati, 162, 265.
- peči, fužinarske, 349, 350.
- pesem, narodna, 165.
- planinske kmetije, 334.
- plemena, nemška med Slovenci, 142.
- plemeniti, gl. plemstvo.
- plemenska vojvodina (Karantanija), 121, 122.
- plemenske zveze, tvorbe, 20, 21, 26 (v dobi barbarov); 27 d. (za dobe kneza Sama).
- plemenski (rodovno-plemenski) družbeni in gospodarski red, 33, 42—44.
- plemstvo, plemeniti, plemiči, plemiški razred, 138, 156—159, 187, 220—227.

- plemstvo, staro svobodno (visoko), 220—221, 224.
-
- plemstvo, vojaško, 20.
-
- podložni hlapci, 155, 156.
-
- podložnik in zemljiški gospod, 338 d.
-
- podložniški kmetijski razred, 206.
-
- podložništvo, kmetско, 341.
-
- pokopavanje (v staroslovenski dobi), 155, 154.
-
- pokrajina, kulturna, 69, 70.
-
- pokrajinski škof, 162.
-
- politika domačega rodu, 316.
-
- polje, obdelava, 212.
-
- poljedelstvo, 127 d., 137.
-
- poljska razdelitev, 151, 153.
-
- poljski in drugi pridelki, 129.
-
- polsvobodni, 137, 154—156.
-
- posodje (v staroslovenski dobi), 131 do 154.
-
- pota, v rimski dobi: 17, 18; v srednjeveški dobi: 240—242.
-
- praskupnost, 9.
-
- prava desetina, 161—165.
-
- pravde (pravice, služnosti): 215; (pravna napotila): 345.
-
- pravda, stara, 345, 346.
-
- pravek, 9.
-
- pravice (pravde, služnosti), 215.
-
- pravice (pravde), male, 214.
-
- pravna napotila, pravde (weistümer, taidinge), 345.
-
- pravni razvoj mesta, 235—236.
-
- pravo, bavarsko, slovensko, 147.
-
- pravo, mestno, 236.
-
- prazgodovinska doba, 9.
-
- praznik, prazniki, 155.
-
- prebivalstvo, po številu, 202.
-
- predmeti trgovanja in kupčevanja, 150, 242.
-
- predromanska doba (v likovni umetnosti), 138, 165.
-
- prevoznništvo, kmetско, 336.
-
- pridelki, poljski, 129.
-
- pridvorni hlapci, dekle, 154, 155, 204.
-
- pridvorno gospodarstvo, 137, 187, 204, 206.
-
- priimek, osebni, 147, 158.
-
- promet, prometna pota, prometna politika, 130, 195, 239, 240.
-
- provincie (rimске), 16, 17, 19.
-
- prvaki (v slovenski Karantaniji), 78.
-
- prvotna skupnost, 9.
-
- pusta zemljišča, kmetije itd., 342 do 344.
-
- Razdelitev, poljska, 151, 153.
-
- razred, plemiški, 156—159, 187.
-
- red, družbeni, v rimski dobi: 18 d.; v dobi selitev ljudstev: 20, 28; v srednjem veku, gl. fevdalni red.
-
- reformacija, 356.
-
- renta, delovna, 216.
-
- renta, denarna, 214, 337—338.
-
- renta, naturalna, 214, 337.
-
- ročini, deželni, 227.
-
- rodovno-plemenski družbeni in gospodarski red, 33, 42—44.
-
- rokopisne knjige, 273.
-
- romanizacija, v rimski dobi in dobi selitev ljudstev: 17—19; v srednjem veku: 56, 63, 66, 68, 71—74, 92, 127, 150, 195—200; slavizacija Romanov: 56, 60—65, 71 d.
-
- romanski slog, 138, 166.
-
- rovtarska kolonizacija, 202.
-
- rovti, rovtarske kmetije, 332.
-
- rudarstvo, 348—350.
-
- Samostani, 162, 265, 267—271.
-
- selitve ljudstev, 19—29.
-
- sila, delovna, 342.
-
- skupnost, prvotna, 9.
-
- slog, gotski, 166.
-
- slog, romanski, 138, 166.
-
- slovenska desetina, 161—163.
-
- slovenska kmetija, 147, 148, 152.
-
- služnosti (kmetove), 214—216.
-
- sodstvo, patrimonialno, 155.
-
- sodstvo, na podeželju, 212.
-
- spomeniki, freisinški, 99, 146, 160.
-
- srednja kamena doba (mezolitik), 10.
-
- stan, kmetски (politični), 138, 154 do 156.
-
- stanovi deželni, 187, 225—227, 345.
-
- stara kamena doba (paleolitik), 10, 11.
-
- stara pravda, 345, 346.
-
- stara vera (ajdovstvo), 270.
-
- stara železna doba, 12, 13.
-
- stari bogovi, vera v stare bogove, 159, 160.

- statuti, mestni, 221.
 stol, vojvodski, 79, 88, 89.
 strelec, strelski dvorci, 250.
 svobodini, 206.
 svobodna zemlja, 155.
 svobodni kmetje, 158, 155, 208.
 svobodno plemstvo (staro), 220—221, 224.

 Škof, pokrajinski, 162.
 škofije, 162, 266; škofija ljubljanska: 353—354.
 število prebivalstva, 202.
 švajge, 334.

 Tabori (v protiturški obrambi), 324.
 taidinge, 345.
 teritoriji, dinastični, 188, 242—264.
 termini za plačevanje, 217.
 tlaka, 154, 204, 216.
 tovarništvo, kmetско, 336.
 trg, trgi, 137, 196, 228, 230—234.
 trgovci v mestih, 234, 238—239.
 trgovina, 130, 137, 187, 348.
 trgovina, kmetска, 238, 336, 339.
 trgovina v mestih, 234, 238—239.
 trgovска pota, 130.
 trgovска in prometna politika, 239, 240.
 trgovski produkti, 130.
 tržišča, 137, 228, 230—234.
 tvorbe, državne (med Slovenci), 34.

 Umestitev (koroških vojvod), 85—89, 103, 217—220. — Gl. tudi izvolitev, ustoličenje.
 umetnost, gotска, 272—273.
 umetnost, likovna, 272 d.
 umetnost, ljudска, 165.
 umetnostna kultura, 164—166.
 upori, kmetски, 346.
 uprava, cerkvena, 161.
 upraviteljstvo, deželno, 254, 292.
 urbarji, 210.
 ureditev, cerkvena, 90—95, 121, 161 do 164, 264—271.
 ureditev, družбena (v slovenski Karantaniji), 80—81.
 uskoki, 344—345.

 ustoličenje, ustoličevanje (koroških vojvod), 85—89, 103, 217—220. — Gl. tudi izvolitev, umestitev.

 Vas, vasi, 131.
 vas, krajevna imena z »vas«, 149.
 vera krščanska, 18, 19, 24, 28, 29, 34, 78, 81, 84, 89—95, 99—101, 113 d., 121, 140, 159—164.
 vera, stara (ajdovstvo), 270.
 vera v stare bogove, 159, 160.
 vere, krive, 270.
 vinogradi, 211.
 vinogradniска zemljišča, 334.
 visoko plemstvo, 220—221, 224.
 vitezi, 187, 222—227.
 vojaško plemstvo, 20.
 vojvoda, vojvodina, 138, 170—173, 181 do 184, 301 (Kranjska).
 vojvodina, plemenska, 121, 122.
 vojvodski stol, 79, 88, 89.

 Weistümer, 345.

 Zadruga, 331.
 zakonita desetina, 161—163.
 zakup, časovno omejeni, 207.
 zakup, dedni kmetски, 207.
 zakup s kupno pravico, 207.
 zakup na mestni ali grajski način, 207.
 zaselki, 131.
 zbor, deželni, 225—227, 345.
 zemlja, kronска, 141, 142.
 zemlja, nesvobodna, svobodna, 155.
 zemljišča, vinogradniска, 334.
 zemljiško gospostvo, 34, 137, 138, 152 do 154, 210—212 (upravna ureditev zemljiških gospostev).
 zemljiški gospod in podložnik, 338 d.
 zgodnji kapitalizem, 348, 350, 351, 355.
 zgodovinoписje, 274.
 zveze, plemenske, 20, 21, 26 (v dobi barbarov); 27 d. (za dobe kneza Sama).

 Železarstvo, 349, 350.
 železo, železna doba, doba železa; stara, mlada železna doba, 12, 13, 14.
 židje, 239—240.
 župa, župani, 210—211.

VSEBINA

<i>Predgovor</i>	5
------------------------	---

Uvod

PRED PRIHODOM SLOVENCEV

<i>Doba prvotne skupnosti. Od stare kamene do železne dobe</i>	9
Stara in srednja kamena doba. — Mlada kamena doba. — Doba bakra. — Doba brona. — Doba železa. Hallstatt. — Doba železa. La Tène.	
<i>Rimska doba</i>	14
Rimljani v naših krajih. — Družba. Gospodarstvo. Romanizacija. Krščanstvo.	
<i>Selitve ljudstev</i>	19
»Barbari« v naših krajih. — Germani pred prihodom Slovencev. Konec antike.	

Prvi del

OD NASELITVE DO DEVETEGA STOLETJA

<i>Od naselitve do devetega stoletja</i>	33
<i>Pozorišče slovenske zgodovine v srednjem veku</i>	35
Priroda, obseg in oblika slovenske zemlje. — Slovenske meje. — Kotline, krajine, dežele.	
<i>Prihod Slovencev</i>	41
Ime za Slovence in Slovenijo. — Družba in gospodarstvo ob naseljevanju. — Prihod z Obri. Slovenci in Obri. — Čas prihoda v novo domovino. — Slovenci, Obri, Bavarci, Bizantinci in Langobardi okoli leta 600.	
<i>Naselitev v novi domovini</i>	49
Smeri, območja in tokovi naseljevanja. — Dolenjska in Bela krajina. — Notranjska in Kras. — Kraji ob morju. — Goriško in Vipavsko. — Savinjsko. — Ljubljanska kotlina. — Gorenjsko. — Od zgornje Save do zgornje Soče. — Zgornje Podravje. — Na zgornji Muri in Aniži. — Panonsko območje. — Obdonavsko območje. — Značaj, obseg in kraj slovenske naselitve. — Romani. Dediščina antike. — Slovensko ozemlje ob naselitvi in danes.	
<i>Država karantanskih Slovencev</i>	77
Samo in njegova plemenska zveza. — Karantanska kneževina, knez, prvaki, nesvobodni. — Slovenci, Obri in Furlani.	

<i>Priključitev na zahod</i>	83
Priključitev na Bavarce in Franke. — Kosezi. — Izvolitev in umestitev koroških vojvod. — Prvo krščanstvo med Slovenci.	
<i>Slovenska zemlja v mejah frankovske monarhije</i>	95
Rešitev langobardskega, istrskega in bavarskega vprašanja. — Rešitev obrskega vprašanja. — Ureditev na vzhodu. — Uvajanje fevdalnega reda in odpor proti njemu.	
<i>Slovenska zemlja v devetem stoletju</i>	104
Vstaja pod Ljudevitom Posavskim. — Ofenziva Bolgarov. — Reforma leta 828 in njene posledice. — Pribina. — Kocelj. — Velika Moravska, Konstantin in Metod. — Slovanska vstaja na vzhodu. Samostojna Spodnja Panonija in njen konec. — Karantanija v 9. stoletju. — Karantanija, Velika Moravska in Madžari ob koncu devetega stoletja.	
<i>Agrarne razmere in materialna kultura staroslovenske dobe</i>	127
Agrarne razmere. — Trgovina in promet. — Gradišča in stanovališča. — Staroslovenske kulture in grobovi.	

Drugi del

OD DESETEGA DO DVANAJSTEGA STOLETJA

<i>Od desetega do dvanajstega stoletja</i>	137
<i>Slovenci in germanizacija</i>	138
Germanizacija. — Naseljevanje Nemcev med Slovenci. — V Podonavju. — Na Koroškem in Štajerskem. — Slovenci in Nemci. — Istra in Furlanija.	
<i>Gospodarstvo in družba</i>	152
Gospodarstvo. Agrarne razmere. — Dvor in grad. — Družbena razporeditev. Kmeti. — Plemstvo. — Krščanstvo in cerkvene razmere. Kulturno življenje.	
<i>Velika Karantanija in njene kraje</i>	167
Velika Karantanija. Kraje. — Vojvodina Koroška. — Karantanska krajina. — Štajerska. — Podravska krajina. — Savinjska krajina. — Kranjska. — Istra. — Goriška. — Nastajajoče dežele in gospodarji v njih.	

Tretji del

OD TRINAJSTEGA DO PETNAJSTEGA STOLETJA

<i>Od trinajstega do petnajstega stoletja</i>	187
<i>Slovenci in slovenske meje od 13. do 15. stoletja</i>	188
Slovenci in Slovenija. — Slovensko-nemško sosedstvo. — Slovensko-nemška meja. — Slovenska zahodna meja. — Trst in severozahodna Istra. — Kolonizacija nemških kmetov med Slovenci v 13. in 14. stoletju.	
<i>Gospodarstvo in družbeni položaj kmeta</i>	202
Notranja kolonizacija. — Družbeni položaj kmeta. — Kosezi. — Uprava podeželja. — Dajatve, davščine, služnosti. — Obred umestitve in ustoličenja na Gosposvetskem polju (mlajša oblika).	

<i>Plemstvo</i>	220
Staro plemstvo. Ministeriali. Vitezi. — Politično udejstvovanje plemstva.	
Deželni stanovi.	
<i>Mesta in meščanstvo</i>	228
Zarodki naših mest in trgov. — Posamezna mesta in trgi. — Družbeni in gospodarski položaj meščana. — Obrt in trgovina. — Ceste in pota.	
<i>Dinastični teritoriji, dežele in deželno gospostvo</i>	242
Dinastični teritoriji. — Koroška. — Štajerska. — Savinjska krajina. — Kranjska. — Istra. — Posočje in Kras. — Cerkvena ureditev in cerkvene razmere.	
Kultura.	
<i>Borba za prevlado nad slovensko zemljo v 13. in 14. stoletju</i>	275
Borba za Kranjsko v 13. stoletju. — Politično zedinjevanje slovenske zemlje pod Přemyslom Otakarjem II. — Nastop Habsburžanov. — Habsburško-goriško ravnotežje 1282—1335. — Prodiranje Habsburžanov na morje.	
<i>Petnajsto stoletje — doba kriz in prehoda</i>	
<i>Politične in vojne krize</i>	306
Dvig grofov celjskih. — Konec in pomen grofov celjskih. — Celjska nasledstvena in druge vojne. — Turški napadi. — Vojna z Ogrji. — Teritorialna ureditev okoli 1500.	
<i>Gospodarske, družbene in cerkvene krize</i>	331
Vzroki in posledice gospodarske krize podeželja. — Vdor denarja v gospodarstvo. — Podložnik in zemljiški gospod. — Opustelost podeželja. — Deželni stanovi. — Kmetijski upori v petnajstem stoletju. — Mesta in meščanstvo. — Rudarstvo in fužinarstvo. — Kriza cerkvenega življenja.	
<i>Viri in literatura</i>	357
<i>Seznam slik in zemljevidov</i>	384
<i>Imenik krajev in oseb</i>	386
<i>Stvarno kazalo</i>	418

Milko Kos
ZGODOVINA SLOVENCEV
OD NASELITVE DO PETNAJSTEGA STOLETJA

Založila

SLOVENSKA MATICA V LJUBLJANI

Za založbo: dr. A. Melik

Opremila ing. arh. Jakica Accetto

Knjiga obsega 26 $\frac{3}{4}$ tiskovnih pol

Naklada 4000 izvodov

Natisnila in vezala v juliju 1953
TRIGLAVSKA TISKARNA V LJUBLJANI

COBISS

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000087471

